T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME YÖNETİMİ VE ORGANİZASYON ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DE İŞLETMECİLİK/YÖNETİCİLİK EĞİTİMİNİN GELİŞİMİNİN YENİ KURUMSAL TEORİ BAKIŞ AÇISIYLA ANALİZİ

Burak KÜLLİ

2501190264

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Cem Cüneyt ARSLANTAŞ

İSTANBUL-2025

ÖZ

TÜRKİYE'DE İŞLETMECİLİK/YÖNETİCİLİK EĞİTİMİNİN GELİŞİMİNİN YENİ KURUMSAL TEORİ BAKIŞ AÇISIYLA ANALİZİ

BURAK KÜLLİ

Bu tez çalışması, Türkiye'de işletmecilik yükseköğretiminin tarihsel süreç içindeki gelişimini açıklayıcı örgüt çalışması metodundan yararlanarak incelemektedir. Ulusal/kitlesel eğitim sistemlerinin gelişimini ulusal eğitim sistemleri, değişen üniversite misyonları ve işletmecilik yükseköğretimi çerçevesinde ele alarak farklı bağlamlarda eşitsiz olarak gelişen eğitim sistemlerini gözden geçirerek başlamıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde Batılı merkez ülkelerin işletmecilik eğitim sistemlerine, savaş sonrasında Fransa, Almanya ve Türkiye'nin Birleşik Devletlerin yönetim bilgisini transfer etme çabasına karşın verdiği tepkileri dönemin askeri, siyasi ve ekonomik koşullarını göz önünde bulundurarak karşılaştırmalı olarak irdelemiştir. Fransa, Almanya ve Amerika'nın akademik yönetim bilgisinin Türkiye'ye transfer edildiği farklı dönemlerde işleyen süreçleri açıklamış, transfer sürecine sirayet eden unsurları derinlemesine açıklamıştır. Türkiye'de Amerikan tipi işletmecilik eğitiminin gelişimi Harvard İşletme Okulu'nun arşiv kayıtlarına dayanarak yeniden gözden geçirilmiş, İ.Ü. İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nün kuruluşu ve erken döneminde yaşananlar Amerika tarafından gösterilmiştir. Yükseköğretimin uluslararasılaşma sürecinde işletmecilik yükseköğretimini bekleyen değişim, Türkiye'de değişen öğrenci profili, akreditasyon kurumlarının artan etkisi, karşılıklı iş birliklerinin ışığında işletmecilik eğitiminin geleceği tartışılmıştır. İşletmecilik yükseköğretimi alanının yönetim bilgisi transferi yoluyla, taşıyıcıları ve kurumsal aktörlerin karşılıklı bağlamlarda ele alınması alana metodolojik katkı sunmuş, sonraki çalışmalar için ise alanda sosyal dinamikleri ele alan tarihsel bir başvuru kaynağı olması beklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dünya-Sistem, Kondratieff Döngüler, Yeni Kurumsal Teori, Yönetim Bilgisi Transferi, Bilgi Taşıyıcıları, Amerikanlaşma

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF BUSINESS HIGHER EDUCATION IN TURKEY WITHIN THE PERSPECTIVE OF NEO-INSTITUTIONAL THEORY

BURAK KÜLLİ

This dissertation examines the development of business higher education in Turkey through the methodology of explicating organizational study. It begins with reviewing asynchronous evolution of education systems across different contexts, focusing on the development of national/mass education systems in core Western states, shifting university missions, and the framework of business administration higher education. First analyzes the structure of business education systems in core Western states before WWII, then comparatively evaluates the post-war responses of France, Germany and Turkey to efforts aimed at transferring U.S. management knowledge, while regarding the military, political, and economic conditions of the period. Then, it explains how management knowledge transferred from France, Germany and the U.S. to Turkey in different phases, with in-depth analysis of the factors permeating these transfer mechanisms. The development of American-style business education in Turkey revisited using archival records from HBS, particularly highlighting the establishment and early challenges of IU Faculty of Economics, Institute of Business Economic, as archived by HBS and narrates Turkish authorities. Finally, the study discusses the ongoing and anticipated transformations in business higher education amid the internationalization of higher education, addressing shifts in Turkey's student demographics, rising impact of accreditation agencies, bilateral collaborations. By framing management knowledge transfer through the interplay of carriers and institutional actors within reciprocal contexts, the research provides a methodological contribution to the field of business education and positions itself as a historical resource that considers social dynamics in the field for further studies.

Key Words: World-System, Kondratieff Cycles, Neo-Institutional Theory, Knowledge Carriers, Americanization,

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişimine ilişkin tarihsel süreçleri yeniden ziyaret ederek yaşananları yeni kurumsal kuram perspektifinde ve dünya-sistem içerisinde açıklayıcı bir şekilde derinlemesine ortaya koymaktadır. Bunu yaparken, ülke ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi, yönetim bilgisi transferinin öncü merkezden diğer ülkelere transferini ve Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin gelişimini irdelemektedir. Özellikle, ilk kez ele alındığı şekliyle Harvard Business School arşivlerinde elde edilen bulgularla birlikte araştırmanın Amerikan tipi işletmecilik eğitiminin gelişimine ilişkin önemli literatüre yeni bir bakış açısı getirdiği belirtilebilir.

Bu yolculukta, akademik duruşumu ve entelektüel merakımı şekillendiren değerli hocam Prof. Dr. Işıl Pekdemir'e minnettarım. Kendisi, yalnızca bu tezin hazırlanmasında değil, akademik kimliğimin inşasında da rehberlik etmiş; bilimsel titizliği ve vizyonuyla bana örnek olmuştur. Ayrıca her alanda desteğini esirgemeyen, en zorlu anlarda dahi motivasyonumu diri tutan, eleştirel bakış açısıyla benim akademik bakışımı zenginleştiren Prof. Dr. Cem Cüneyt Arslantaş'a şükranlarımı sunarım. Üzerimde emeği olan hocalarım Prof. Dr. Fatih Semercioöz, Prof. Dr. Esin Can, Prof. Dr. Muhteşem Baran ve nicelerine destekleri için saygılarımı sunarım.

İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'ndeki görev sürem boyunca, özverileri ve samimi dayanışmalarıyla yoluma ışık tutan değerli çalışma arkadaşlarıma da teşekkür borçluyum. Pandemide, gece yarılarına kadar süren tartışmalarımla sabırla ilgilenen, entelektüel cesaretimi besleyen Dr. Erman Türkmen, Prof. Dr. Altan Doğan, Oğuz Tunç ve Çetin Daş'a minnet duygularımı ifade etmek isterim.

Son olarak, hayatımın temel dayanağı olan aileme ve eşim Praneet Kaur Sidhu'ya içten teşekkürlerimi sunarım. Mesafe ve zorluklar ne kadar büyük olursa olsun, manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen, akademik yolculuğumda fedakarlıklarıyla yanımda duran sevdiklerim; bu tez, sizin inancınızın ve sevginizin bir ürünüdür.

Burak KÜLLİ

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii

ABSTRACT iii

ÖNSÖZ iv

TABLOLAR LİSTESİ ix

ŞEKİLLER LİSTESİ xiii

KISALTMALAR LİSTESİ xiv

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMA SORUNSALI, ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YAZINA BEKLENEN KATKILARI

1.1 Araştırma Fikrinin Ortaya Çıkışı 14

1.2 Araştırmanın Önemi ve Yazına Katkıları 17

1.3 Araştırma Sorunsalı 25

1.4Araştırmanın Amaç, Kapsam ve Sınırlılıkları 27

1.4.1 Araştırmanın Amacı 28

1.4.2 Araştırmanın Kapsamı 28

1.4.3 Araştırmanın Sınırlılıkları 30

1.5 Araştırmanın Ontolojik ve Epistemolojik Çerçevesi 32

1.5.1 Araştırmanın Ontolojik Yaklaşımları: Tarih ve Bellek 33

1.5.2 Epistemolojik Yaklaşımlar: Anlatı ve Tarih Yazımı 34

1.6 Birinci Bölümün Özeti 36

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

2.1 Türkiye'nin ve Batılı Egemen Ülkelerle Tarihsel Süreçteki İlişkilerinin Analizinde: Dünya Sistemleri Analizi 40

2.1.1. Dünya Sistemleri Analizinin Öncülleri 43

2.1.2 Dünya Sistemleri Analizine İlişkin Kavramlar 46

2.1.3 Dünya Sistemleri: Tarihsel Kapitalizm İçinde Ülkelerin Konumlandırılması 48

2.1.4 Dünya Sistem İçerisinde Devletlerin Mobilitesi ve Rekabet Avantajları 59

2.1.5 Ekonomik Durgunluk Dönemlerinin Dünya-Sistem Sosyal Hiyerarşisindeki Aktörler Açısından Sunduğu Avantajlar 61

2.1.6 Dünya Sistemleri'nde Sosyal Süreçlerin Analizinde Yenilik Temelli Bir Yöntem: Kondratieff Döngüler..... 65

2.2 Türkiye'de Yükseköğretim İşletmecilik Eğitim Kurumunun Gelişimini Anlamakta Yeni Kurumsal Teori 84

2.2.1 Yeni Kurumsal Teori ve Temel Bileşenleri..... 88

2.2.2 Yönetim Bilgisinin Transferi Süreçleri 119

2.2.3 Yeni Kurumsal Kuram Çalışmalarında Tarihsel Yaklaşım 134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA-SİSTEM İÇİNDE BATILI EGEMEN ÜLKELERDE EĞİTİM SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN KURUMSALLAŞMASI

3.1 Dünya Sistemleri Analizi ve Kondratieff Döngülerin Araştırmadaki Yeri ve Önemi 144

3.1.1 Batı'nın Merkez Ülkelerinin Kondratieff Döngüler İçinde Gelişimi 146

3.1.2 Kondratieff Döngüler İçinde Batı Egemen Toplumlarında Eğitim Sistemlerinin Gelişimi 189

3.1.3 Türkiye'nin Dünya-Sisteme Adaptasyonu Süreci ve Batılı Merkez Ülkelerle Olan İlişkileri 229

3.2 Öncü Batılı Merkez Ülkelerin Eğitim Ekollerinin Yönetim Bilgisi Transferi Yoluyla Diğer Ülkelere Transferi 243

3.2.1 Japonya ve Rusya'ya İşletmecilik Eğitiminin Amerikan Yönetim Bilgisi Transferi Yoluyla Gelişimi 246

3.2.2 Batılı Merkez Ülkeler Almanya ve Fransa'da İşletmecilik Eğitim Ekollerinin Amerikan Yönetim Bilgisi Transferi Yoluyla Gelişimi 250

3.3 Türkiye'ye İşletmecilik Eğitiminin Yabancı Eğitim Ekollerinin Transferi Yoluyla ve Türkiye'de Yaşanan Önemli Olaylar Çerçevesinde Gelişimi 282

3.3.1 1883-1954 Yabancı Eğitim Ekollerin Yönetim Bilgisi Transferini Hazırlayan Süreçler 283

3.3.2 1954'ten Günümüze İşletmecilik Eğitim Örgütsel Alanının Gelişimi 310

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İŞLETMECİLİK YÜKSEKÖĞRETİMİNİN YÖNETİM BİLGİSİ TRANSFERİ YOLUYLA GELİŞİMİ

4.1 Araştırmanın Sorusu 331

4.2 Araştırma Süreci 335

4.3 Araştırma Yöntemi 338

4.4 Araştırma Bulguları 346

4.4.1 Batılı Merkez Ülkelerde Tarihsel Süreçte Eğitim Sisteminin Gelişimi 346

4.4.2 Akademik Yönetim Bilgisinin Merkez Ülkelerden Türkiye'ye Transfer Edilmesi ve Bilgi Taşıyıcıların Rolü 389

4.4.3 II. Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan Yakınlaşması ve İşletmecilik Yönetim Bilgisinin Türkiye'ye Transferinde Amerikalıların Rolünün Yayınlanmamış Hatırlar Çerçevesinde İncelenmesi 427

4.4.4 İşletmecilik Eğitiminde Uluslararasılaşma ve Rekabetin Getirdiği Meşruiyet Arayışı, Akreditasyon Kuruluşlarının Rolü ve Öğrencilerin Değişen Profili 429

4.5 Tartışma 456

4.5.1 Araştırma Sorusu-1 Üzerine Tartışmalar ve Bulguların Yorumlanması 460

4.5.2 Araştırma Sorusu-2 Üzerine Tartışmalar ve Bulguların Yorumlanması 463

4.5.3 Araştırma Sorusu-3 Üzerine Tartışmalar ve Bulguların Yorumlanması 473

4.5.4 Araştırma Sorusu-4 Üzerine Tartışmalar ve Bulguların Yorumlanması 474

SONUÇ 485

KAYNAKÇA 488

EKLER 520

ÖZGEÇMİŞ 534

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2-1: Wallerstein'in Üç Sosyal Sisteminde Karakteristik Özellikleri 49

Tablo 2-2: Kondratieff Döngüler Öncesi Lojistik Döngüler 69

Tablo 2-3:Kondratieff Döngülerde Merkez, Yarı-Çevre ve Çevre Ülkelerin Durumu Matrisi 78

Tablo 2-4: Örgütsel Alanlara Teorik Bakış Açıları (Machado-da-Silva, Guarido Filho ve Rossoni: 2006: 34) 108

Tablo 2-5: Kurumların Oluşturulmasında Kurumsal İşler (Lawrance ve Suddaby, 2006: 221) 114

Tablo 2-6: Kurumların Sürdürülmesinde Kurumsal İşler (Lawrance ve Suddaby, 2006: 230) 115

Tablo 2-7: Kurumların Bozunmasında Kurumsal İşler (Lawrance ve Suddaby, 2006: 230) 116

Tablo 3-1: Kondratieff I Evresinde İngiltere'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler. 150

Tablo 3-2: Kondratieff I Evresinde Birleşik Devletler'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler 155

Tablo 3-3: Kondratieff I Evresinde Fransa'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler ... 158

Tablo 3-4: Kondratieff I Evresinde Prusya'da (Almanya) Yaşanan Başlıca Gelişmeler 160

Tablo 3-5: Kondratieff II Evresinde Amerika'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler 163

Tablo 3-6: Kondratieff II Evresinde İngiltere'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler 166

Tablo 3-7: Kondratieff II Evresinde Fransa'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler . 168

Tablo 3-8: Kondratieff II Evresinde Prusya'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler . 169

Tablo 3-9: Kondratieff III Evresinde Birleşik Devletler'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler 173

Tablo 3-10:Kondratieff III Evresinde İngiltere'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler 175

Tablo 3-11: Kondratieff III Evresinde Fransa'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler 177

Tablo 3-12: Kondratieff III Evresinde Almanya'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler 179

Tablo 3-13: Kondratieff IV Evresinde Birleşik Devletler'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler 181

Tablo 3-14: Kondratieff IV Evresinde İngiltere'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler 183

Tablo 3-15: Kondratieff IV Evresinde Fransa'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler 184

Tablo 3-16: Kondratieff IV Evresinde Almanya'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler 186

Tablo 3-17: Batı Toplumunda Ülkelere Göre Zorunlu Eğitimin Kabulü ve 1870 Yılı İtibariyle Eğitime Katılım Oranları (Genel Olarak Zorunlu ve Seçimlik Eğitim) 191

Tablo 3-18: Kondratieff I Döngüsünde Batılı Merkez Devletlerde Eğitimin Durumuna Bir Bakış 220

Tablo 3-19: Kondratieff II Döngüsünde Batılı Merkez Devletlerde Eğitimin Durumuna Bir Bakış 223

Tablo 3-20: Kondratieff III Döngüsünde Batılı Merkez Devletlerde Eğitimin Durumuna Bir Bakış 226

Tablo 3-21: Kondratieff IV Döngüsünde Batılı Merkez Devletlerde Eğitimin Durumuna Bir Bakış 228

Tablo 3-22: İşletme İktisadı Derslerinin Türkiye'de Yaygınlaşması (Üsdiken, 2003: 125-127) 296

Tablo 4-1: Almanya/Prusya'da Ulusal Eğitim Sisteminin Gelişimi ve Kurumsallaşması 349

Tablo 4-2: Fransa'da Ulusal Eğitim Sisteminin Gelişimi ve Kurumsallaşması 353

Tablo 4-3: Amerika'da Kitle Eğitim Sisteminin Gelişimi ve Kurumsallaşması 356

Tablo 4-4: İngiltere'de Ulusal Eğitim Sisteminin Gelişimi ve Kurumsallaşması 359

Tablo 4-5: Dönemlerine Göre Değişen Kurumsal Mantıklar 368

Tablo 4-6: Almanya, Fransa ve Amerika'da İşletmecilik Eğitiminin Gelişiminde Etkili Olan Faktörler 376

Tablo 4-7: Amerika'da 1850 ve 1925 Yılları Arasında Kurulan İşletmeyle Alakalı Kolej, Okul ve Bölümler (Applegate, 2022) 382

Tablo 4-8: Ticaret Mektebi'nde Yeniden Yapılanma Sonrası Yüksek Bölümde Değişen Son Yıl İhtisas Alanları 396

Tablo 4-9: Osmanlı Dış Ticaretinde Fransa ve Almanya'nın Payı (%) (Pamuk, 1995: 75-77) 400

Tablo 4-10: Amerikan Yönetim Bilgisi Transferini Hazırlayan Tarihsel Süreç 413

Tablo 4-11: 1950-1955 Yılları Arasında Yabancı Yatırımcıyı Teşvik Amacıyla Çıkarılan Kanunlar 415

Tablo 4-12: 1960-2025 Yılları Arasında Türkiye'de Lisans ve Lisansüstü İşletme Eğitiminin Örgütsel Formları (Üsdiken, 2018: 175'ten uyarlanmış ve genişletilmiş) 435

Tablo 4-13: Türkiye'de 1998-2022 Yılları Arasında Üniversite Sayıları (YÖK İstatistik, 2023) 440

Tablo 4-14: Türkiye'de Yıllara Göre İşletme Bölümlerinin Üniversite Sayısına Oranı 441

Tablo 4-15: Türkiye'de Üniversitelerde ve Üniversitelerin İşletme Bölümlerinde Unvanlara Göre Kadın Akademisyenlerin Oranı 443

Tablo 4-16: İşletme Bölümlerinin Anabilim Dalları ve Öğretim Elemanı Sayısına Göre Ayrımı 443

Tablo 4-17: 2022-2023 Yılları İtibariyle Ülkelerin En Çok Yabancı Öğrenci Aldığı Ülkeler 447

Tablo 4-18: 2013-2023 Yılları Arasında Türkiye'de Yükseköğretimdeki Uluslararası Öğrencilerin İlk Beş Sırası 448

Tablo 4-19: 2023 yılında Türkiye'deki Yabancı Uyruklu Öğrencileri Kültür Kümelerine Göre Ayrımı 449

Tablo 4-20: Akreditasyon Kuruluşlarının Alanı, Kuruluş Yeri ve Özellikleri 452

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2-1: Wallerstein Hiyerarşisi'nde Temel Kavramlar 46

Şekil 2-2: Zaman ve Coğrafyaya Göre Wallerstein'in Dünya Sistemleri Analizi (Terlouw, 1992: 56) 67

Şekil 2-3:Kondratieff Döngüler (Flint ve Taylor, 2018: 24) 73

Şekil 2-4: Örgütsel Uygulamalarda Kurumsallaşma Süreci (Tolbert ve Zucker, 1996: 182) 98

Şekil 2-5: Tarihsel Örgüt Çalışmalarında Kullanılan Metotlar Matrisi (Maclean, Harvey ve Clegg, 2016: 612) 136

Şekil 3-1: Dönemlere Göre Üniversitenin Gelişen Misyonları 203

Şekil 4-1: Durum Çalışmasının Tanımlayıcı Özellikleri (Creswell, 2013: Case Study) 341

Şekil 4-2: Batılı Merkez Devletlerde Eğitim Ulusallaşması/Kitleselleşmesi Sürecinde Yaşanan Gelişmeler 348

Şekil 4-3: II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikalıların Yönetim Bilgisinin Transferi Süreci ve Amerikan Yardımlarının Kamu ve Özel Teşebbüsler ve İşletme Eğitim Kurumlarında Yayılımı 416

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.:	Aynı Eser/Yer
A.g.e.:	Adı Geçen Eser
A.Ş.:	Anonim Şirketi
AACSB:	Association to Advance Collegiate Schools of Business
AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
ACCA:	Association of Chartered Certified Accountants
AID:	Agency for International Development
Akt.:	Aktaran
AMA:	American Medical Association
AMBA:	Association of MBAs
AOM:	Academy of Management
ASME:	Amerikan Makine Mühendisleri Birliği
B.a.:	Eserin Bütününe Atıf
BC:	British Council
Bkz.:	Bakınız
BM:	Birleşmiş Milletler
BWL:	Betriebswirtschaftslehr- İşletme İktisadı Bilimi
CEDEP:	Centre Européen d'Éducation Permanente
Çev.:	Çeviren
CGT:	Confédération Générale du Travail- Fransız İşçi Sendikası
CIOS:	Commitee for Scientific Organization
DAAD:	Deutscher Akademischer Austauschdienst
DGM:	Deutsche Gesellschaft für Management
DSA:	Dünya Sistemleri Analizi
ECA:	Economic Cooperation Administration
ECTS:	Avrupa Kredi Transfer Sistemi
Ed. veya Haz.:	Editör/Yayına Hazırlayan
EEC:	European Economy Community
EFMD:	European Foundation for Management Development
EHEA:	Avrupa Yükseköğretim Alanı

ENA:	École Nationale d'Administration- Ulusal Yönetim Okulu
EQUIS:	Environmental Quality Information System
EPA:	European Productivity Agency
ESC:	Ecole Superieure de Commerce
ESCAE:	Écoles Supérieures de Commerce et d'Administration des Entreprises/ İşletme ve Ticaret Yüksekokulları
ESCP:	Ecole Superieure de Commerce de Paris
ESSEC:	École Supérieure des Sciences Économiques et Commerciales
FGV EAESP:	Brezilya- Fundação Getulio Vargas Escola de Administração de Empresas de São Paulo (São Paulo İşletme Yönetimi Okulu)
FNEGE:	Fondation Nationale pour l'Enseignement de la Gestion des Entreprises
GATE:	GATE-Germany (Global Access Through Education) Alman Üniversiteleri Tanıtım Ajansı
GPS:	Küresel Konumlama Sistemi
HBR:	Harvard Business Review Dergisi
HBS:	Harvard Business School
HEC:	Ecole des Hautes Etudes Commerciales
HESA:	Higher Education Statistics Agency
İ.Ü.:	İstanbul Üniversitesi
ICA:	International Cooperation Agency
IESE:	İspanya- Instituto de Estudios Superiores de la Empresa (İşletme Yüksek Araştırmalar Enstitüsü)
İİBF:	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İİE:	İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü
IMEDE:	İsviçre- Institut pour les Méthodes de Direction de l'Entreprise (İşletme Yönetimi Yöntemleri Enstitüsü)
IMF:	International Monetary Fund
IMI:	Uluslararası Yönetim Enstitüsü
INCAE:	Kosta Rika- Instituto Centroamericano de Administración de Empresas (Orta Amerika İşletme Yönetimi Enstitüsü)
INSEE:	Fransız Ulusal İstatistik Enstitüsü
İTİA:	İktisadi ve İdari İlimler Akademisi

KPMG:	Klynveld Peat Marwick Goerdeler- Denetim Firması
MBA:	Master of Business Administration
MBNRIC:	Tıbbi-biyoteknoloji, nanoteknoloji, robotik ve bilişsel
MSA:	Karşılıklı Güvenlik Ajansı
NATO:	North Atlantic Treaty Organization
NCES:	National Center for Education
NCR:	National Council of Resistance- Fransız Ulusal Direniş Konseyi
ODTÜ:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OMGUS:	Office of Military Government – U.S. Zone/ Amerikan Askeri Hükümet Ofisi
S.:	Sayfa/Sayfalar
SBF:	Sosyal Bilimler Fakültesi
SEEF:	Fransız Ulusal Bilanço Komisyonu
SFIO:	Section Française de l'Internationale Ouvrière in French
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.y.:	Basım Tarihi Yok
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK:	Türk Dil Kurumu
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTB:	Türk Tabipler Birliği
US:	United States
USIAD:	Uluslararası Kalkınma Ajansı
USIS:	United States Information Service
Vd.:	Çok Yazarlı Eserlerde İlk Yazardan Sonrakiler
WPB:	War Production Board (Amerikan Savaş Dönemi Üretim Kurulu
Y.y.:	Basım Yeri Yok
YAYKUR:	Yaygın Yükseköğretim Kurumu- Mektupla Yükseköğretim
YKK:	Yeni Kurumsal Kuram
YKT:	Yeni Kurumsal Teori/Kuram
YÖK:	Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

Türkiye'de kurumsal anlamda işletmecilik eğitiminin başlangıcına ve gelişimine ilişkin tartışmalar bulunmaktadır. Ancak, bu tartışmalar çoğunlukla alanın mikro bağlamda kurumsallaşması, ekoller ve kişilere odaklanırken; makro bağlamda işletmecilik alanının batılı anlamda modernizasyonu konusunu nadiren ele alan çalışmalar olmuştur. Var olan çalışmalar da tek taraflı olarak, eğitim ekollerinin akademik yönetim bilgi transferi yoluyla gelişini incelemiştir. Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişiminde üç ana ekolden etkilenildiği konusunda bir fikir birliğinden bahsedilebilir. Bu ekoller Fransız, Alman ve Amerikan ekolleridir (Üsdiken, 2004b: b.a.).

Kendileri için kaynak arayışında olan dünya-sistemin merkezi konumundaki öncü olmayan Batılı Merkez ülkeler (İngiltere[1], Fransa, Almanya); gelişen siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerle birlikte 20. yüzyılın ilk yarısına kadar bir çevre ülke konumundaki Türkiye'nin eğitim sisteminin modernizasyonunda etkisini sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı sonrası, Amerika'da izolasyonist dönemin sona ermesi ve yayılmacı Amerikan politikalarıyla Türkiye-Amerika ilişkileri Truman Doktrini, Marshall Yardımları, Teknik Yardım Anlaşmaları ve son olarak Türkiye'nin NATO müttefiki olmasıyla siyasal boyuttan başlayarak askeri, ekonomik, ticari ve kültür ithalatı yoluyla ilerlemiştir (Malkoç, 2006; Ertem, 2009).

Batılı merkez devletlerin tarih, kültür ve gelenekleriyle diğer ülkeler ile etkileşimi ve meşruiyet kazanımı çevre ülkelerin "modern"ini temsil etmektedir. (Örnek, 2015: 157). Bu tanıma göre, merkez ülkelerin etkileyip kendileriyle benzeştirebildikleri iştirakler batılı olmayan ülkelerin modernleştirdikleri, değiştiremedikleri ise modernleşmekte olan ülkenin değişmez normları olarak ifade edilirler. Geç sanayileşen Türkiye'de de politik, ekonomik, askeri, kültürel ve eğitim alanındaki modernleşme ister II. Mahmut ve ıslahatlarıyla başlayarak *Batılılaşma* (Hacer ve Eyicil, 2022: 557), isterse de 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın

[1] İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere İngiltere öncü konumunu Kondratieff Döngü II'den itibaren Birleşik Devletlere kaptırmıştır.

ilanıyla başlamış olsun, aslında tam anlamıyla Türkiye'nin çevre ülke konumuna gelmesiyle gerçekleşmiştir (Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983: 48; Ceylan, 2003)

Türkiye'deki işletme eğitiminin başlangıcı tarihsel olarak, yabancıların misyonerlik faaliyetleri yürüten veya yürüttükleri yönünde güçlü deliller bulunan azınlık ticaret mektepleriyle ilişkilendirilebileceği gibi yine batıdan dolaylı ikincil taşıyıcılar ile ithal bir kurum olan Hamidiye Ticaret Mektebi ile de ilişkilendirilebilir (Özkul, 2012: 223-241). Gerek yerli okullar gerekse azınlık okulları olsun bu okullar öykünmeci bir şekilde Fransız tarzı eğitim ekolünü izlenmiştir (Oluç, t.y.: 225). Burada da belirleyici olan iki ülke arasındaki ilişkiler ve en çok konuşulan Batılı yabancı dilin Fransızca olmasıdır. Ancak, okullar düzeylerin bakımından lise ve meslek okulları düzeyinde kalmış, bir yükseköğretim kurumu düzeyinde eğitim görülmemiştir. Gerçek anlamda işletme alanında eğitim vermek üzere kurulmuş yüksek öğretim kurumu 1883 yılında kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi'dir (Mekteb-i Âlî-i Ulûm-ı Ticarîye) (Üsdiken, 2004b: 5-38; Sargut, 2009: 51; Güvemli, 2003: 51).

Hamidiye Ticaret Mektebi, işletmecilik alanında Fransız eğitim ekolünün başlıca kurumu olan ve kendisinden 2 yıl önce kurulan *École des Hautes Études Commerciales*'un (HEC- Ticaret Yüksek Öğretim Okulu) esinlenmiş ve Ticaret ve Ziraat Nezaretince Türkiye'ye ithal edilmiştir (Gürüz, 2001: 296). Bu yüksek öğretim kurumu, 1883-1890 yılları arasında Ticaret ve Ziraat Nezaretince faaliyet göstermiş, sonrasında 1894 yılında Maarif Nezareti bağlı olarak açılıp faaliyetlerine devam etmiştir (Üsdiken, 2004: 5-6).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna gelen dönemde uzun yıllar Türkiye'de işletmecilik alanında faaliyet gösteren tek eğitim kurumu olarak değişik bakanlıklar altında ve kimi zaman da yeniden yapılandırılarak varlığını sürdürmüştür (a.g.e.: 6). Ticaret mektebinin müderrisleri tarafından Fransızcadan çevrilen ve Fransızca yazılan muhasebe ağırlıklı eserler yayınlanmıştır (Erçek ve Üsdiken, 2011: 232). Bu durum halen yoğun bir şekilde devlet kurumlarında "idare"cilik olgusunun varlığının kökenini işaret etmektedir. Bu dönemde yönetim konuları, henüz idare ve bilgi sistemleri düzeyinde kalmıştır.

Fransız ekolü politika, ekonomi, eğitim alanlarında etkisini uzun bir süre sürdürmüştür. Genele vurulduğunda az sayıda talebe eğitim için Fransa'ya gönderilmiş, birçok kurum ve yapı melezlenerek Türk kurumlarını oluşturmuş ya da var olanlara uyarlanmıştır (Duman, 2021: 475). Alman-Fransız (1870-1871) savaşında Almanların galip gelmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren Osmanlı devletinde Alman İmparatorluğu'na karşı bir hayranlık ve eğilim yaratmıştır (Ortaylı, 1981: 45). Osmanlı devleti sömürgecilik için yeni pazarlar arayışında olan Alman İmparatorluğu'yla yakın ilişkiler geliştirmiştir. Alman İmparatorluğu için rekabetin diğer sömürgeci devletlerle çekişmenin en az olacağı Osmanlı en uygun seçenektir (a.g.e.: 4-5). İki ülke arasında 1890 yılında yapılan ticaret anlaşması sonraki yıllarda iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran unsurlardan biri olmuştur. Öyle ki, Osmanlı'nın en büyük ticari partneri Britanya Krallığı'nı ayrı tutarsak, 1880'lere yıllarına kıyasla, 1910'lara gelindiğinde Fransa'nın ithalat ve ihracatta payı azalırken, Almanya'nın dış ticarette payı bir artış göstermiştir (Pamuk, 1995: 75-77).

Burada Almanların kendi kurum ve kültürlerinin Osmanlı'ya ihraç etmekte başta askeri ve mülki girişimlerle, Bağdat demiryolu yatırımı, denizcilik faaliyetleri ve bankacılık faaliyetleri ile yatırım finansmanı ve kurumların modernizasyonu vardır (Ortaylı, bkz. : yuk.: 30). Alman-Türk ilişkileri politika-askeri düzeyde I. Dünya Savaşı öncesi Alman İmparatorluğu sürecinde yoğun olarak devam etmiş, ikili ilişkiler çeşitlilik ve derinlik kazanmıştır. Ancak, Alman profesörlerin kitlesel olarak Türkiye'ye gelişi, Almanya'da vuku bulan Adolf Hitler önderliğindeki nasyonel-sosyalist devrimden sonra gerçekleşmiştir. Bu bilim insanları, (1) Politik ve/veya ırkçı nedenlerle memuriyet ve üniversitelerden ilişikleri koparılan bilim insanları, (2) *Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti*'nin (Notgemeinschaftdeutscher Wissenschaftler im Ausland) girişimleri (Adiloğlu ve Yücel, 2019: 49) ve (3) Albert Mulche- Kültür Bakanı Dr. Reşit Galip'in görüşmeleriyle Darülfünun'un modernizasyonu çabaları ekseninde Türkiye'ye sığınmışlardır (Neumark, 1982: 13-15).

Alman profesörlerin gelişi, iktisat ve işletme eğitimi alanında takip eden 20 yılda önemli değişiklerin sağlanmasına yol açmıştır. İktisat ve işletme eğitiminin

kurumsallaşması, bu aktörlerin politika-üniversite-iş dünyası üçgeninde girişimleri ile gelişmiştir. 1934 yılında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün kurulması, 1936 yılında bu enstitüsünün İktisat Fakültesi'ne çevrilmesi ve İşletme İktisadı Kürsüsü'nün kurulması Alman profesörlerle imzalanan iş sözleşmeleri (bkz.: yuk.: 16-18) ve bu profesörlerin girişimleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda Boğaziçi'ne sığınan Alman profesörler, işletmecilik eğitiminin o dönemki temel kaynaklarını kaleme almış, öğretim üyeleri yetiştirmiş, banka ve vergi uzmanlarına yönelik eğitimler düzenlemiş, bakanlıklarla ortak çalışmalar yürütmüş, iktisat ve işletme eğitiminin kurumsallaşması ve meşruiyet kazanmasında ana aktörler olmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya dağılmış, Amerika ise küresel anlamda polarizasyonun iki kutbundan Batı devletleri ve Türkiye'nin etkisi altına girdiği bir güç olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Sığınmacı olarak Türkiye'ye gelen bir kısım Alman profesör, dönüşlerinde Almanya'ya uğramadan yolunu Amerika'ya çevirmiştir. Bir kısım ise vatan özlemi ve gelecek kaygısı gibi nedenlerle Almanya'ya geri dönmüştür ve üniversitelerde kendilerine iş imkânı bulmuşlardır (bkz. : yuk.: 151: 153).

Amerika Birleşik Devletleri, I. Dünya Savaşı sonrasında da [kökenleri Monreo Doktrinine dayanan] izolasyonist (ya da liberal pacifist) bir politika izlemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası ise, liberal uluslararasılaşma (liberal internationalism) politikası yürürlüğe konmuştur. Özellikle, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan dış politikasında radikal değişiklikler meydana gelmiş ve Amerika, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek bir sürece girmiştir. 1920 yılına gelindiğinde Warren Harding, Amerikan başkanlık seçimini küresel ilişkilerin dışında kalma ve Amerika'nın normalleşerek kendi iç sorunlarına odaklanması vaadiyle kazanmıştır (Norwich Universtiy, t.y., Haziran 25, 2024). Amerikan dış politikaları bu eksende izolasyonist bir çerçevede gelişmiştir. Öte yandan, Başkan Harding "*iş dünyasında daha az hükümet ve hükümette daha fazla iş dünyası*" diyerek Amerika'da iş dünyasındaki gelişmelerin fitilini ateşlemiştir. İş dünyası, Amerikan başarısının bir sembolü haline gelmiş, Amerika savaş sonrası resesyonda hızlı bir ekonomik büyüme

ile sıyrılmıştır. Endüstri dünyası, emtia marketleri ve teknoloji hızla gelişim göstermiş; başta havacılık ve otomobil endüstrisi olmak üzere ulaştırma ve haberleşme sistemleri Amerikan hayat çizgisini kökten değiştirmiştir (a.g.e.).

Amerika, 1920'li yılları Büyük Buhran ile kapatmıştır. 1929 yılındaki emtia marketindeki çöküş, Smooth-Hawley gümrük tarifesiyle dünya ticaretinin durma noktasına gelmesi, banka iflasları ve para arzındaki daralma Büyük Buhranı tetiklemiştir (Duignan, 25 Haziran 2024). Büyük Buhran, izolasyon politikalarını pratikte bir kez daha Amerikan halkınca geniş çapta destek görmesini sağlamıştır. İzolasyonistler, Amerika'nın Asya ve Avrupa'daki karışıklıklara müdahil olmaması dış politikasını desteklemişlerdir. Başkan Roosevelt bu tavrını 1937'lere kadar korumuş, Ancak II. Çin-Japon (1937-1945) savaşıyla izolasyonist tutumdan vazgeçişin sinyallerini vermiştir. 1941 yılında ise Pearl Harbor muharebesi Amerika'nın II. Dünya Savaşı'na girmesine neden olarak, onun izolasyonist tutumunu kesin suretli değiştirmiştir (Office of the Historian, t.y., Haziran 2025: 2024).

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada iki kutuplu bir düzen hâkim olurken, savaşın hemen ardından Sovyet Bloğu ile soğuk savaş patlak vermiştir. 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin Avrupa için bir kalkan konumundaki Türk ve Yunan hükumetlerine daha fazla yardım edemeyeceğini bildirmesi üzerine 12 Mart 1947'de Amerikan Başkanı Harry S. Truman, Amerikan kutbunun karşısında taraftar toplayan Sovyet komünizmine karşı bu iki kritik ülkeyi desteklemek için Amerikan Kongresi ortak oturumu öncesi Truman Doktrini'ni yayınlanmış (Fensterwald, 1958: 133) ve Amerika'nın uzun yıllar devam edecek dış politikalarını temelini oluşturacak şekilde yardımların bu iki ülkeye verilmesini sağlamıştır. Bu yolla, Türkiye ve Yunanistan'ın 1947'de, Amerika'ya ekonomiden dış politiğe kadar bağlılığı neredeyse tamamlanmıştır. Truman Doktrini'ndeki askeri ve ekonomik yardımları, Marshall Planı Madde 4 Programı çerçevesinde *Az Gelişmiş Ülkelere Teknik Destek ve Ekonomik Yardım* paketi, Gümrük ve Ticaret'te Genel Anlaşmalar izlemiştir. Birleşik Devletler, Avrupa'nın daha verimli bir ekonomik birim haline dönüşmesini sağlayacak ve kendisiyle dünyadaki pazarlarda rekabet edecek bir seviyeye çekecek yeni ve devrimsel bir ekonomi politikası izlemiştir (Fensterwald, 1958: 133). Yine,

Amerika'nın dünyada özgür girişimci kapitalist bir sistemi desteklemiştir. Kendisine yakın olan ya da yakınlık kurmak istediği ülkeleri, kendi ekonomik büyüklüğüne kıyasla maliyetli olmayan kendi kontrolündeki harcamalar ve bütçedeki dengeye müdahil olmayan bir yolla askeri, ekonomik ve kültür empozesi yoluyla kendi eksenine alma politikası gütmüştür (bkz.: yuk.: 127).

Türkiye'de eğitim görüldüğü sırasıyla üzere farklı dönemlerde Fransa, Almanya ve Amerika gibi merkez ülkelerin etkisi altında kalmış ve bu ülkelerin öncelikle politik, askeri ve ekonomik etki alanına girmiş daha sonra eğitim, kültür ve teknolojisini bu ülkelerin belirlediği modernizasyon çerçevesinde geliştirmiştir (Örnek, 2015: 157). Bu üç ülkeyle kurulan bağların temelinde, ortak bir karşıt kutup olarak Rusya/Sovyetler Birliği'nden çekince yer almıştır. Kimi zaman Türkiye, bu ülkeler ile Ruslara karşı mücadele de etmiştir (Kırım Savaşı, Rus Harbi). Ülkelerle kurulan ilişkilerin zayıflaması ve güçlenmesi, Rusya ile yapılan bir savaşlarla ya da bu ülkelerin kendi arasında yaptıkları savaşlar etkili olmuştur. Bu savaşlar ülkeler arasındaki ikili ilişkileri güçlendirmiş veya zayıflatmıştır. Örneğin; I. Fransız-Alman Savaşı'ndan Almanya'nın galip ayrılması askeri ve sivil bürokraside Alman eğilimine neden olmuştur (Ortaylı, 1981: 46). Buna karşın, II. Dünya Savaşı sonrasında Kıta Avrupası ülkeleri yaralarını sararken; Amerika Türkiye'ye askeri, ekonomik ve politik destek sağlamış ve yönetim nezdinde Amerikan hayranlığı ve eğilimini hızlandırmıştır (Ertem, 2009: 377-379).

Amerikan yardımlarından yana olan senatörler, bu yardımların Birleşik Devletler açısından yerinde bir hamle olacağına vurgu yapmıştır. Örneğin, Senatör A. Vandeberg (Hachey, 1973: 147), Türkiye'ye yapılacak yardımların stratejik ve askeri gerekçelerini sıralamış, ülkenin bölgesel ağırlıklarını göz önüne alarak ülkede ABD etkisinin ne kadar mühim olduğuna dikkat çekmiştir. Amerika, vakıflar ve nokta kişiler aracılığıyla yardımların boyutu ve nasıl sağlanacağı konusunda tetkiklerde bulunmuştur. İlk olarak, General L. Oliver başkanlığında ikisi iktisatçılardan oluşan bir ekip gelerek askerî açıdan tetkiklerde bulunmuş ve yardımların stratejik açıdan nasıl dağıtılması gerektiği üzerine bir rapor hazırlamıştır (US Department of State, t.y.: 233-236). Daha sonra, Marshall yardımları çerçevesinde Amerikan 20. Asrın

Vakfı'ndan (günümüzde Asrın Vakfı/Century Foundation) bu sefer geniş bir ekip gelerek (1947), 1949 yılında Türkiye'nin panoramasını ortaya koyan geniş çaplı bir rapor hazırlamıştır (Thornburg, 1949: viii).

Raporda, Amerikan yardımların Türkiye'de hükumet ve halk açısından meşru olarak kabul görülmesi gerektiği, bunun bir gereklilik olduğunun benimsenmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. İkinci varsayımdaki vurgu modernizasyon üzerinden gelmektedir. Thornburg (bkz.: yuk.), egemen devlet anlayışını özetlerken, modern anlayışın kendi ülkesindeki gelişmiş sistemler olduğun işaret etmektedir, bununla uyum sağlayamayan her normun da kendi sistemlerine uyumlu olarak dönüşümünü vurgulamıştır. Bu rapor Türkiye'nin jeopolitiği, ekonomisi ve ticareti, ulaşım ve haberleşmesi, yer altı ve yer üstü enerji kaynakları, istihdamı hakkında detaylı ve görece tarafsız bir rapor sunmuştur.

Unutmamak gerekir ki, Amerika farklı coğrafyalarda çok farklı çıkar gruplarıyla ilişkiler sürdüren ve geliştiren öncü bir merkez ülkedir. Amerikan vakıfları, Amerika'nın izolasyondan çıkışında kilit rol oynayan yönetim bilgisi taşıyıcılarıdır. Öyle ki, 1919 yılında faaliyetlerine başlayan ve izolasyonist politikalar doğrultusunda Amerika'da araştırmalar yürüten 20. Asrın Vakfı, II. Dünya Savaşı sonrasında ilk kez yabancı ülkelerin ekonomik ve sosyal düzenlerini araştırmaya başlamıştır. Bu girişimin ardında, Amerikan'dan Amerikan'a ilk elden raporlamanın, Amerika için kritik derecede mühim ülkelerin refahını ve gelişimini daha iyi anlamaya yardımcı olacağı düşüncesi yatar. Buradan hareketle henüz yardımlar başlamadan yardım kararlarını aldıracak ya da bundan vazgeçirecek raporların 20. Asrın Vakfı tarafından hazırlandığını belirtilebilir (The Twentieth Century Fund, 1947: 23). Vakıf, ilk olarak Yunanistan'da araştırmalar yürütmüştür. Türkiye'de ise (a.g.e.: 23) Yunanistan için toplanan veriler ortak bir çalışma grubu tarafından bir rapor haline getirilmiş; bu ilk elden veriler nüfus, sağlık problemleri, şehirlerdeki ekonomik ve sosyal düzen ile halkın eğitim hayatı, dini yaşamı ve politik çizgisi bakımından raporlaştırılmıştır. Yunanistan'ın Balkan coğrafyasına sıkışıklığı ve 7,5 milyonluk nüfusu bir yana, 20 milyon nüfuslu Türkiye'deki grup, ülkenin ekonomik kaynakları ve kalkınma planları üzerine olgusal araştırmalar yürütmüştür. 1947 yılında ekip, "*Türkiye'nin kaynakları*

ve endüstriyel ilerlemesi üzerine Amerika'nın krediler, yatırımlar ve teknik vasıflar halinde yapıcı yardım fırsatlarını analiz etmesini sağlayacak" bir çalışma ortaya koymuştur (a.g.e.: 24).

Türkiye-Amerikan ilişkileri II. Dünya Savaşı sonrasında boyut değiştirmiştir. Amerika'yı Türkiye ile ittifak kurmasını sağlayan jeopolitik konumu, doğal kaynakları, endüstriyel kalkınma potansiyeli ve bölgesel güç potansiyeli gibi konular detaylıca hem genel çerçevede hem de özel çerçevede araştırılmıştır. Amerika yardım etmek konusunda Türkiye'den daha heyecanlı görülmektedir (Şamiloğlu, 1991: 254). Nitekim, 12 Temmuz 1947'deki anlaşma takip eden yardımların hukuki temelini oluşturmuştur. 18 Şubat 1952 yılında ise Türkiye NATO üyesi olmuş ve iki tarafın ilişkileri kurumsal bir ittifak yapısı içinde meşruiyet kazanmıştır.

Amerika ile ilişkiler her ne kadar savaş sonrası yoğunluk kazansa da Amerikan değişim ajanları genelde Türk eğitim sisteminde, özelde de işletmecilik eğitim sisteminde son derece etkili olmuştur (Durgun, 2020: 13). Bu okulların faaliyetleri genellikle doğrudan misyonerlik faaliyetleri ile bütünleşiktir. Özellikle Tanzimat Dönemi sonrasında yabancı okullar faaliyet göstermeye başlamış; Islahat ve Meşruiyet hareketleriyle derinleşen batı düşünce sisteminin enkültürasyonunda rol oynamışlardır (Biçer, 2016: 45). 1831 yılından sonra da kalıcı Kültür Misyonu W. Goodell tarafından İstanbul'da kurulmuş ve Amerikan misyonerlik okulları İstanbul ve Anadolu'da okullaşmaya gitmişlerdir (Şişman, 2006: 31-32). Bu okullar ekseriyetle ortaokul ve lise düzeyinde eğitim vermiş olsa da Amerikanlaşmanın (Amerikanizasyon) *bel kemiğini* oluşturan yükseköğretim de Amerikan eğitim misyonunun üzerinde durduğu önemli bir unsur olmuştur (Kocabaşoğlu, 2023: b.a.).

Öte yandan, Türk yükseköğretiminin modernizasyonu için birçok uzman görevlendirilmiştir. John Dewey, Yükseköğretimin modernizasyonu ise Darülfununu'nun İstanbul Üniversitesi'ne dönüşümüne rastlamaktadır. 1925 yılında Kühne, 1927 yılında John Dewey, 1927 yılında Omer Buyse ve 1929 yılında Albert Mulche Türk eğitim sisteminin reformu üzerine raporlar hazırlamışlardır (Demirtaş, 2008: 165).

1925'te Profesör Kühne, mesleki ve teknik eğitime yönelik bir rapor hazırlamıştır. Belçikalı Profesör Buyse'nin raporu Kühne'nin raporunu destekler içeriktedir Amerikan Profesör John Dewey, 1927'de hazırladığı raporla Eğitim Kurumunun kurulmasına önayak olmuştur (Örnek, 2015: 71). Alman ve Avusturyalı profesörler II. Dünya Savaşı'na zemin oluşturan kök nedenlerle güvenli bir liman arayışına girişmiştir. Hitler, henüz iktidara gelmeden Atatürk'ten Türk yükseköğretiminin reform gereksinimlerini ve olanaklarını saptamak ve buna uygun öneriler hazırlamak üzere görev alan Albert Malche tarafından detaylı bir rapor hazırlanmıştır (Neumark, 1982: 12-15). Malche raporu Kültür Bakanı, Dr. Reşit Galip'in huzuruna çıkarak sunmuş, fırsatlardan bahsetmiştir. Bu reforma karşıt sesler yükselmiş olsa da Malche Alman Profesörler için *İş Anlaşmaları* yapma yetkisi alarak işe başlamıştır. 31 Mayıs 1933 tarihli İstanbul Üniversitesi'nin Kurulması Hakkında Kanun ile üniversite sisteminde modernizasyona gidilmiştir (bkz. : yuk.: 14).

II. Dünya Savaşı öncesi ve hemen sonrası dönemde Türk Yükseköğretiminde Almanlar etkin roldedir. 1933-1947 yılları arasında yoğun olarak yükseköğretimde faaliyet gösteren Alman ve Avusturyalı profesörler üniversitelerin formasyonu ve birçok fakülte, enstitü ve kürsünün ihdas edilmesine önayak olmuşlardır (bkz. : yuk., 13). Henüz planlı devletçilik ekonomi modelindeki genç Türkiye Cumhuriyeti'nde İktisat ve İşletme eğitimlerinin temellendirilmesini de bu reformist girişimler ve sığınmacı olarak göçen profesörler sağlamıştır (Taşdemirci, 1999: 883-910). Yine İktisat temelli bir işletmecilik eğitiminin gelişimi de bu ekolle birlikte kendisine yer bulmuştur (Üsdiken, Kieser, Kiaer, 2004c: 394-395).

İktisadı ve İşletme İktisadı alanında eğitim veren profesörler birçok alanda araştırmalar yapmış; devlet kurumları ve kamu iktisadi teşebbüslerine eğitim seminerleri düzenlemişlerdir (Adiloğlu ve Yücel, 2019: 47-57). Ancak, savaş sonrası Alman Profesörler 1945'ten başlayarak 1951 yılına kadar olan süreçte ya Amerika'ya göç etmiş ya da ülkelerine geri dönmüşlerdir (Neumark, 1982: 151-153). II. Dünya Savaşı öncesi Amerikan eğitim misyonuyla başlayan Amerikan ekolü, 1947 yılında Truman Doktrini ve Marshall yardımları öncesinde ve sonrasında yapılan tetkiklerle işletmecilik ve yöneticilik alanında hız kazanmıştır. 20. Asrın Fonu'nun 1949 tarihli

Türkiye raporunda özel girişimlerin ve yabancı sermayenin kurulmasının zorluğundan açıkça bahsedilmektedir. Girişimler genelde mikro ve küçük ölçekte kalmış ve Batı'daki modern gelişmenin aksine temel niteliklerden yoksun kalmıştır (Thornburg, Spry ve Soule, 1949: 36). Rapor, 1935'larda itibaren planlı devletçi ekonomi modeli izleyen Türkiye'nin özel girişimlere kapı açıp açmayacağını da sorgulamaktadır (bkz. yuk.: 188-195). Buna karşın, raporun yazılmasından kısa bir süre sonra 1950 yılında Demokrat Parti Türkiye'de hükumeti tek başına iktidar olarak kurmuş ve en azından ilk yıllarında neoliberal ekonomi politikalarına sadık kalmıştır. 1951 tarihli Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Raporu'nda Türkiye ekonomik politikasına ilişkin vurgulanan noktalar dikkate alınmış, Amerikan yardım fonlarının raporlarında bahsedilen tarım, endüstri, haberleşme ve ulaşım gibi noktalara yardımlardan fon aktarılmaya başlanmıştır. En önemlisi ise özel girişimlere kolaylık sağlanmasıyla iç ve dış yatırım temelli sanayinin kurulması zemin sağlamıştır (Hatipoğlu: 65-69). Planlı devletçi ekonomik modeliyle, otoriter-kalkınmacı devlet görüntüsündeki Türkiye'de özel girişim henüz serbest değildir. Ancak, özel girişimlerde devletin yabancı yatırım almak adına kolaylık gösterdiği ifade edilebilir. Yabancı yatırımcılar ve fonlar daha önce birden çok kez Türkiye'ye gelmiş ve farklı kesimlerle görüşmeler gerçekleştirmiş, fikir alışverişinde bulunmuşlardır.

Bu doğrultuda, II. Dünya Savaşı'nda tüm Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de Amerikan destekli faktörler Truman Doktrini, Marshall Yardımları, BM Teknik Destek Yardım Paketi ve NATO müttefikliği Amerikan kurumlarının ve anlayışının Türkiye'ye girişini hazırlayan katalizörler olmuş; Dünya Bankası Raporu, 20. Asrın Vakfı ve Ford Vakfı, Ekonomik İşbirliği Yönetimi yardım sağlama sürecinde raporlar ve maddi/ayni destekleriyle etkili olmuş; Amerika eğitim kurumları Türkiye'de doğrudan faaliyet göstermiş veya Türk akademisyen ve öğrenciler ders almak üzere Amerika'ya gönderilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de kalkınma enstitüleri, eğitim kurumlarına ve iş dünyası dernek ve eğitim vakıfları kurulmuştur.

Yukarıda ifade edilen süreçler, stratejik eylemlerde etkileşimi kabul eden ve kurumların yaratılması ve yayılması süreçlerinde çoğunluklu yaklaşımı göz önüne alan yeni kurumsalcı bakış açısıyla incelenmiştir (Dimaggio ve Powell, 1983: 147-

160; Scott, 2001: b.a.). Bu nedenle, yeni kurumların yaratılması, mevcut düzenleri değiştirmek ve destekleyiciler tarafından kurumsal alandaki boşlukları doldurmak adına yeni düzenler kurma mücadelesi ve uzlaşımları anlamayı içermektedir. Kıta Avrupası ülke ekolleri ve geleneksel üniversite formundan, Kuzey Amerika ekolüne geçişteki yakınlaştırıcı ve uzlaşmacı faktörler politik, ekonomik ve sosyal çevredeki değişim ve sistemlerin benzeşimi üzerinde durulmuştur.

Geleneksel anlamda yeni kurumsal teori, geliştirilen fikirler, uygulamalar veya yapılar ortaya çıkmalarına neden olan sorunlara genel çözümler halini aldıklarında bunların başka kurumsal alanlarda da aynı formda yayıldığı fikrinden hareket eder (Meyer ve Rowan, 1977: 344). Ancak, bu teoriye ilişkin yapılan yeni çalışmalar, özellikle kurumların uluslararası transferleri durumunda, yayılma süreçlerinin etkileşimli doğasına dikkat çekmektedir (Gilardi, 2012: 455). Bu noktada bir ülkedeki yerel kurumsal ve maddi koşullar, o kurumların yalnızca taklidini ve transferini etkileyen kısıtlamalar olarak değil, aynı zamanda fikir ve uygulamaların transferini üstlenen taraflarca yorumlanan ve şekillendirilen koşullar olarak uluslararası alanda eşbiçimsel yeniden üretimi sınırlandırmaktadır (Dielic ve Quack , 2003: 15-34). Bu doğrultuda egemen ülkelerle ilişkiler sonucunda meşruiyet kazanan işletmecilik eğitim ekolleri araştırılmış, Batı merkezli modern işletmecilik anlayışının ithali ve kurumsallaşması incelenmiştir. Burada, Amerikan tipi işletme eğitimi anlayışının benimsenmesi ve uyumlaştırılmasında Amerikan fonları, vakıfları, eğitim kurumları ile Türkiye'de devlet, iş dünyası ve akademi ilişkilerinin çok boyutlu ilişkisi incelenmiştir. Bu ilişkinin en açık bir şekilde irdelenmesinde doğrudan Amerikalılar tarafından yapılan tetkikler sonucunda, devlet-iş adamlarının onayı, dönemin görece liberal ve özel teşebbüsü destekleyici politikalarının içine kurulan İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nün rolü son derece önemlidir. Bu nedenle bu kuruma ilişkin Amerikan belgeleri ve Türkiye'deki resmî belgeler, yayınlanmış, yayınlanmamış hatıralar, idarecilerin notları çok boyutlu bir şekilde incelenmiştir.

Yerel kurumsal etkileri uluslararası transfere dahil etmek, benimsenen ulusal farklılıkların olasılığına işaret eder. Ek olarak, örgütlerin ve bireylerin ithal edilen

anlayışları tanıtma, meşrulaştırma ve yayma çabalarında stratejik olarak hareket etmelerine ilişkin tablo ortaya koyar (Zilber, 2006: 282). Sonuç olarak, transfer edilen anlayışı yerele uygulamaya çalışan kurumsal aktörler, bu anlayışın halihazırda kurulmuş meşruiyetle donanmış olarak, yerel kurumları ve çıkarları hesaba katar, onlarla etkileşim kurar, onlarla uzlaşır ve çatışır. Bazen de kurumlardan ve bireylerden faydalanır. Yeni kurumların yaratılması gibi, bunların ithali de getirildikleri bağlamda uzlaşmayı içerir (Tracey ve Philips, 2011: 23-29). Politik, ekonomik, sosyal ve doğal kaynaklara olan Amerikan ilgisi ve eğitim kurumlarının ve akademisyenlerin transferi, iki taraftan da seçilen ya da rol üstlenen değişim aktörleri ve işletmecilik eğitim kurumunun kurulmasına ön ayak olanlar uyumlaştırıcıların rolü irdelenmiştir.

Eğer konu işletme ve yönetici eğitimi ise, bunun hem ekol ülkede hem de bunu ithal eden ülkedeki bağlamda geçerli politik, ekonomik ve sosyal yapı ile uzlaşık olması ve gerekçelendirilmesi gerekir. Bu nedenle, özellikle siyasi, ekonomi, iş dünyası ve akademi çevreleri gözeten bir kurumsal bağlamın varlığı göz ardı edilmemelidir. Akademik çevrede, işletmecilik eğitimi alanının kendine bilimsel çevrede ve yükseköğretimde bir alan açmaya çalışması da burada yaşanabilecek kurumsal çatışma alanı olarak karşımıza çıkar. Politik yapı, sosyal düzen ve ekonomik modernizasyonun doğası gereği üst kurum olan devletin baskın fikirleri söz konusu olabilir. Bu nedenle, işletmecilik yükseköğretiminin faaliyetlerini meşrulaştırmak adına hareket eden taşıyıcılar ve kurumsal girişimciler işletmecilik eğitimine meşruiyet ve kurumsal bir kimlik kazandırmak adına karşılaştığı zorluklar, ekonomik ihtiyaçlar, akademik faaliyetlerinin meşruiyeti, uygun politik-ekonomik örgütlenmeler farklıdır. Ancak bütüne baktığında etkileşimleri sonucu alanı oluşturan bir bütünün bir parçasıdır, ya da parçası olarak görülür (Furnari, 2016: 554).

(3) Bu doğrultuda araştırmanın bölümlerinde: (1) Araştırmanın ilk bölümünde araştırma sorunsalı, araştırmanın önemli ve yazına beklenen katkıları tartışılmıştır. (2) Araştırmanın ikinci bölümünde araştırmanın teorik çerçevesi içerisinde dünya-sistem, Kondratieff döngüler ve yeni kurumsal kuram, yönetim bilgisinin transferi ve yeni kurumsal kuramda tarih çalışma metotları tartışılmıştır. (3) Araştırmanın üçüncü bölüm araştırmanın yazını ve tarihsel açıklayıcılık beklentileri doğrultusunda

hazırlanmıştır. Bu doğrultuda, Batılı merkez ülkelerin dünya sistem içerisinde gelişimi kondratieff döngüler üzerinden incelenmiş; eğitim sistemlerinin gelişimi ulusal eğitim sistemleri ve üniversite eğitiminin gelişimi üzerinden verilmiştir. Türkiye'nin dünya-sisteme sonradan dahil olması nedeniyle, Türkiye'nin dünya-sisteme uyum süreci ve gelişimi ele alınmış, Türkiye'nin dünya-sisteme dahil olma ve adaptasyon süreci ile Türkiye'nin 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın ortasına kadar olan zaman diliminde Batılı merkez ülkelerle olan ilişkileri irdelenmiştir. Ayrıca, bu bölüm içerisinde yeni kurumsal kuram bakış açısıyla ilk olarak işletmecilik eğitim örgütsel alanının Batılı merkez ülkelerdeki gelişimine, sonrasında Kondratieff döngüler içerisinde dünya-sistemde merkez ülkelerin eğitim sistemlerinin karşılıklı etkileşim içerisinde nasıl geliştiğinin anlaşılması sağlanmıştır. Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin tarihsel süreç içindeki gelişimi gösterilerek aktörlerin ve girişimcilerin tanımlanması amaçlanmıştır.

(4) Araştırmanın dördüncü ve son bölümünde araştırma soruları, araştırmanın yazını ve tarihsel açıklayıcılık amaçları çerçevesinde belirlenmiş ve dört soruya ulaşılmıştır. Daha sonra, bu soruları en iyi yanıtlayacak araştırma yöntemi olarak durum analizi yönteminden yararlanılmış ve araştırmada kullanılacak metodolojiye açık bir şekilde yer verilmiştir. Sonrasında, araştırma bulguları ve bu bulguların yorumlanması tarihsel araştırma yapısı ve yeni kurumsal kuram çıktılarıyla örtüşecek şekilde dört araştırma sorusu üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bu çerçevede dünya-sistemin başlaması sürecine de denk gelen ulusallaşma anlayışı içinde dünyada ve Türkiye'de işletmecilik eğitim sistemlerinin gelişimi öncülleri çerçevesinde araştırma soruları çerçevesinde elde edilen temalar çerçevesinde tartışılmış; uluslararasılaşmada eş biçimliliğe iten rekabetçi süreçler tartışılmıştır. Sonuç ve öneriler kısmında bu çıktılara yer verilerek, gelecek araştırmalara yönelik öneriler dile getirilmiştir.

1. BÖLÜM
ARAŞTIRMA SORUNSALI, ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YAZINA BEKLENEN KATKILARI

1.1Araştırma Fikrinin Ortaya Çıkışı

İşletme ve Yönetim tarihi odaklı bir tez çalışması yapma fikri ilk olarak 2016-2017 eğitim-öğretim yılı göz döneminde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Aykut Berber'den aldığım Yönetim Düşüncesinin Evrimi yüksek lisans ve doktora ortak seminer dersi aldığım süreçte belirdi. Prof. Dr. Aykut Berber'in 19 Aralık 2016 tarihinde konuşmacı benim ise dinleyici olarak katıldığım 21. Yüzyılda Yönetim Düşüncesi ve Henri Fayol temalı konferansa dinleyici olarak katılmak alana ilgimi arttırmıştı [EK-1: Konferans Broşürü]. Henri Fayol'un Administration Industrielle et Générale (Genel ve Endüstriyel Yönetim) adlı eserinin yayınlanmasının yüzüncü yılına istinaden düzenlenen konferansın birinci oturumunda Prof. Dr. Berber, Yüz Yıl Önce Fayolistler ve Tayloristler: Bir Kutuplaşma Öyküsü başlıklı bir bildiri sunmuştu (Berber, 2017: Haziran 2, 2024). Yine aynı oturumda, İstanbul Kültür Üniversitesi'nden Prof. Dr. Tamer Koçel'de 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Yönetim Düşüncesi başlıklı bir bildiri sunmuştu (Kalkan vd., 2021: b.a.). Prof. Dr. Berber'in dersleri İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İşletme Yönetimi ve Organizasyon programında ders alan yüksek lisans ve doktora öğrencilerine açık seminer dersleri şeklinde ilerliyordu. Derste, Yönetim Tarihi alanında çalışma yapan önde gelen araştırmacıların yayınları ve video belgesellerin yanında, Prof. Dr. Berber'in 2013 tarihli, Klasik Yönetim Düşüncesi Geleneksel ve Klasik Paradigmalarla Klasik ve Neo-Klasik Örgüt Teorileri adlı kitabı da kaynak kitap olarak kullanılıyordu (Berber, 2013: b.a.). Bu kitap bağlamında ele alınmayan modern ve postmodern yönetim ve örgüt teorileri konularında da Prof. Koçel'in İşletme Yöneticiliği kitabı kaynaktı (Koçel, 2018: b.a.). Konferansta, Berber ve Koçel'in değindiği konular, bir yüksek lisans öğrencisi olarak son derece ilgimi çekmişti. Konferans sonunda Prof. Dr. Aykut Berber'e İşletme Tarihi alanında çalışma fikrimi paylaştım. Kendisi sorularımı içtenlikle ve sıkılmadan yanıtladı. Prof. Dr. Tamer Koçel ile ise 13 Haziran 2018 tarihinde İstanbul Kültür Üniversitesi Yenibosna

Kampüsü'ndeki odasında yeni kampüslerine taşınmak üzere hazırlanırken konuşma ve tartışma fırsatımız oldu. Sayın Koçel, bir araştırma görevlisi olarak hangi alanda çalışmak istediğimi sorduğunda İş Yaşamında Birey ve Yönetim Tarihi alanlarında çalışmalar yapmak istediğimi belirttim. O dönem İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı başkanı olan Prof. Dr. Işıl Pekdemir'le kendisine yaptığımız ziyarette kendi kütüphanesinde yer alan yönetim tarihine ilişkin kitapların büyük bir bölümünü ve yine İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi nüshalarını ve Academy of Management (alt alan dergileri de olmak üzere) dergilerinin neredeyse tüm sayılarını bana armağan etti. Ayrıca, bu yayınların bir zengin bir çalışma kaynağı olduğunu ve bana araştırmalarımda birçok fırsatı sağlayacağını ekledi [EK-2: Tamer Koçel Hatırası].

İşletme ve yönetim tarihi alanında çalışmamda diğer bir önemli dönüm noktası ise, 2018 yılı başında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamam olmuştur. Anabilim Dalımızca düzenlenen bir konferans ve bir kongrenin düzenleme kurulunda yer aldım. İlk olarak, 9 Nisan 2018 tarihinde İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı'nı gerçekleştiren ekipte yer aldım [EK-3: İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı Broşürü]. Bu konferansa bir bildiriyle katılamamış olmama rağmen, devam eden yıllarda bildirilerle konferansın bir parçası olmaya özen gösterdim. İşletme ve Yönetim Tarihi alanında yaptığım çalışmaların yoğunluğu arttığı gibi kapsamı da genişledi. Konferansın ikinci yılında, ilk kez bir bildiri sunma fırsatı elde ettim. 21-22 Mart 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen 2. İşletme Tarihi Konferansı'nda, Kükreyen Yirmiler'den Büyük Buhran'a Modern Zamanlar: "Endüstriyel Hayatın Belirli Evrelerinin Eleştirisi adlı bildiri ile katıldım [EK-4: 2. İşletme Tarihi Konferansı Broşürü]. Bu ilk bildiride, büyük buhran döneminde Amerikan endüstriyel hayatını Charlie Chaplin'in Modern Times (Modern Zamanlar) filmindeki temel noktaların kesitleriyle karşılaştırmalı olarak ele aldım (Kulli, 2019c: b.a.). Prof. Dr. Koçel, bu bildirim sonrası beni tebrik ederek disiplinler arası çalışma yapmamın kendisinin çok hoşuna gittiğini belirtmişti ve çalışmalarımı farklı bulmuştu. Buna karşın, ulusal bir konferansta Amerika endüstri yaşamı bağlamından bir çalışma sunmam ise diğer araştırmacılar tarafından eleştirilmişti.

18 Nisan 2019 tarihinde, bu kez Fabrika ve Üretim Sorunlarından Yönetim Bilimi Derneklerine: 1877-1936 Yılları Arasında Bilimsel Yönetim Hareketinin Amerika'da Resmîleşme Evrelerinin Yayın Organları, Öncü Kişiler ve Dernek Tutanakları İncelenerek Ortaya Çıkarılması başlıklı bildirimle 27. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde katılımcı olarak yer aldım (Kulli, 2019a).

Daha önce yaptığım Amerikan endüstriyel yaşamına odaklanan çalışmalarımı, genişleterek ve önerileri de dikkate alarak uluslararası dergilerde ve İngilizce yayınladım. Böylece Amerikan erken endüstriyel yaşamına ilişkin daha detaylı ve geniş kapsamda çalışma fırsatı elde edebildim; aynı anda çalışmalarımı ulusal kongrelerde de farklı alanlara yönelme fırsatı buldum. Bu doğrultuda sırasıyla, Factory and Production Problems to Scientific Management Societies: Legitimacy of the Scientific Management Movement ve Discussions on the Nature of the Scientific Management Approach in the Early Times of U.S. Industry makalelerini uluslararası hakemli dergilerde yayınlama fırsatı elde ettim (Kulli, 2019c; Kulli, 2021: 49-60).

Amerikan endüstrisini kapsayan yönetim tarihi alanındaki çalışmalarıma ek Türkiye'deki işletmecilik tarihi alanında ise, kahve ve tütün emtiaları üzerine tarihsel süreci ele alan çalışmalar yaptım. Bu çalışmalardan ilki, Stratejik bir pazar araştırması: Türkiye ve Dünyada tütün, Türkiye'de pipo ve pipo tütünü başlıklı makalemdir (Kulli, 2020b). Bu araştırmada, Türk tütününün ve Türk pipolarının durumuna ilişkin tarihsel süreci ve gelecekteki durumlarını ele aldım. Diğer bir çalışmamda ise, Kahve Brezilya'dan Gelir: 1932-1946 Yılları Arasında Kahve İnhisarına Yönelik Mikro Tarihsel Bir İnceleme başlıklı bildirimdir. Bu bildiride, Türkiye'de 1932-1946 yılları arasında kahvenin inhisar altına alınmasını ve Türk Brezilya Kahve A.Ş.'nin hikayesine dikkat çektim. Her iki çalışma, Türkiye'deki sektör ve işletmeleri ele alması nedeniyle benim açımdan bir geçiş çalışması olmuştur. Çalışmalarımda bir yandan uluslararası yazına katkı sağlarken, bir yandan da ulusal yazına katkı sağlayabileceğimi fark ettim.

Yukarıda belirttiğim yönetim tarihi çalışmalarım sonrası, işletmecilik tarihi çalışmalarımda tarihsel süreç içinde Türkiye bağlamına odaklandım. 2020 yılının temmuz ayında doktora ders aşamasını tamamladıktan sonra ise, çalışacağım tez

konumu tam anlamıyla belirlemiştim. Bu doğrultuda henüz tezime başlamadan tez danışmanım sayın Prof. Dr. Cem Cüneyt Arslantaş ile iki bildiri yayınladım. Bunlardan ilki, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi mensubu olan profesörler Mehmet Oluç, Kemal Tosun, Erol Eren ve Tamer Koçel'in İşletme Kitaplarını incelediğim İşletme İktisadı Enstitüsü'nden İşletme Fakültesi'ne İşletme Yönetimi Kitabı Yazma Geleneği başlıklı bildirimdir (Kulli, 2020a). Diğeri ise, Türkiye'de İşletmecilik Eğitiminin Amerikanizasyonu: Uluslararası Raporların Niteliksel Çerçevesinin Karşılaştırılması başlıklı bildirimdir (Kulli, 2020c). Bu bildirimde, Amerikan menşeili uluslararası raporların Avrupa'da ve Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin çerçevesini nasıl belirlediği üzerine odaklandım. Sırasıyla Truman Doktrini (1947), Marshall Yardımları (1948-1951), Dünya Bankası Raporu (1951), Türkiye-BM Teknik Yardım Ek Anlaşması (1952), Gordon ve Howel Raporu (1959) ve Pierson Raporu'nun (1959) politik, ekonomik, teknolojik ve sosyokültürel etkileriyle; işletmecilik eğitimi kurumsal alanına Amerikanlaşma (Amerikanizasyon) çerçevesinde nasıl meşruiyet kazandırdığını ve bu kurumsal alanı nasıl değiştirdiğini açıklamayı amaçladım.

Bu tez çalışmasının konusu belirlenirken, yukarıda karşılaştığım her bir süreç İşletme Tarihi alanına ve konuya olan ilgimi arttırmış, tez çalışmamın konusunu belirlemekte son derece yardımcı olmuştur Türkiye'de Amerikan Temelli İşletmecilik Eğitiminin Gelişiminin Yeni Kurumsal Teori Bakış Açısıyla Analizi: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü ve İşletme Fakültesi Örneği başlıklı tez çalışmam, işlevselci ve yorumlayıcı örgüt paradigmaları arasında bir yere konumlandırılmaya çalışılan yeni kurumsal teori bakış açısıyla tarihsel süreç içerisindeki politik, ekonomik ve sosyal olayların gelişimini irdeleyen bir araştırmadır.

1.2Araştırmanın Önemi ve Yazına Katkıları

Türkiye'deki işletme eğitiminin tarihsel açıdan gelişimini yeni kurumsal kuram bakış açısıyla tarihsel gelişimini yeniden gözden geçirme (revisiting) yoluyla inceleyen bu çalışma, işletme eğitimi kurumsal alanındaki değişimin dinamiklerini işlevsel ve yorumlayıcı pencerelerden açıklayarak alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Araştırmada, işletme eğitiminin farklı batılı ülke ekollerinden

etkilenerek işletme eğitim yönetim bilgisinin transferi, kurumsal alanının meşruiyet kazanması ve kurumsallaşması pratikleri ekseninde politik, ekonomik ve sosyal şartların etkileri, başta kamu kurumları olmak üzere, fonlar ve vakıflar, eğitim kurumları ile kişilerin ilişkileri ve etkileşimleri düzeyinde irdelenmiştir.

Kurumsal teori, kurumların kişi ve örgütlerin daha geniş siyasi ve ekonomik faktörler tarafından şekillendirildiğini öne sürmektedir. Devlet güç, kaynak ve araçları bakımından ele alındığında en temel kurumdur ve hemen hemen diğer her kurumun mevcudiyetini de meşru kılmaktadır. Kurumlar sosyal davranışları rayına koyan, onlara anlam sağlayan düzenleyici, normatif ve bilişsel yapılar ve faaliyetlerdir (Scott, 2001: 33). Devlet de özellikle bir kurumsal alandaki örgüt ve faaliyetleri düzenlemeye, bunları mümkün kılmaya ya da engellemeye muktedirdir. Yine, devlet ekonomi alanının oluşumunu belirleme ve onun gidişatına tesir etme gücünü elinde tutmaktadır. Bu bakımdan, devlet-ekonomi sürekli etkileşim halindedir ve devletler birbirlerinin alanına müdahale etme ve birbirlerinin alanını sınırlama gücüne sahiptirler (Evans, 2012: b.a.).

Herhangi bir bağlamdaki işletmeler doğaları gereği politik, ekonomik ve yasal faktörlerden doğrudan etkilenir Bu etkileşim, çoğunlukla iş dünyası ve ekonomiyi ele alan araştırmalarda ve disiplinler arası araştırmalarda sıklıkla ele alınmıştır. Ancak, Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişimi diğer alanlara kıyasla politik, ekonomik ve sosyal ilişkiler açısından pek az kişi tarafından araştırılmış, hazırlanan tetkik ve raporlar geniş ve derinlemesine incelenmemiş ve kamuoyunda nadiren yer bulmuştur. Genellikle işletmecilik alanının gelişimine ve kurumsallaşmasına yönelik bulgulara disiplinlerarası çalışmalar ve kurumların raporları, kurucuların bildirileri, sözlü tarih çalışmaları ve anı kitaplarında rastlanmaktadır. Örneğin; Durgun (2020), Türkiye'de üniversitelerin ve eğitimin tarihsel süreç içinde değişen yapısı ve bilim anlayışına değinmiş ve batı eksenli modernizasyona değinmiştir (Durgun, 2020: b.a.). Özkul (2012: 223-241) ise, araştırmasında önceden başlatarak, 19. yüzyılda Türk yükseköğretiminde işletme eğitiminin temellerini meslek okulları ve yüksekokullar temelinde araştırmıştır. Bu araştırmaya ek, işletmecilik eğitiminin gelişiminde Amerikan misyoner okullarının ve bu okulları destekleyen vakıfların rolü

Kocabaşoğlu (2023) tarafından araştırılmıştır (Kocabaşoğlu, 2023: b.a.). Üsdiken, işletmecilik eğitimi alanına ilişkin en çok katkı veren araştırmacı olmuştur. Üsdiken, Türkiye'de işletme alanında farklı ekolleri (Üsdiken, 2004b: 5-38), Amerikanizasyon kavramını ve bu kavramın Avrupa'da ve Türkiye'deki işletme eğitimine etkisi (Üsdiken, 2004a: 87-89), Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin Osmanlı'dan günümüze gelişimi (a.g.e.) ve erken dönemleri (Üsdiken ve Selekler, 1997: 260-276; Üsdiken, 2003: 8) ile işletmecilik eğitiminin dönemler içindeki değişimine odaklanmıştır (Üsdiken, 2009: 7,10). Üsdiken ve beraberinde araştırmacılar alanın geniş alanı kurumsallaşmasını ve işletmecilik eğitiminin akademikleşmesini detaylıca analiz etmişlerdir. İlkin ve Gürün (1972), ve Ünsever ve Şener (2023)'in araştırmaları ve Dölen'in (2010) kitabı da işletme ve iktisat eğitimlerinin gelişimlerine yönelik kapsayıcı çalışmalar olmuşlardır. Bu çalışmaları genel anlamıyla kritik olaylar çerçevesinde işletmecilik alanının gelişimine ışık tutmaktadır.

Ancak çalışmalarda, kurumsal alanı doğrudan şekillendiren devlet ve kurumların diğerleriyle olan ilişkileri, hangi ekonomik ve politik şartlarda sunuldukları, ön olaylar ve art olayları gibi kavrayışlar yoğunlukla Türkiye bağlamında ele alınmıştır. Bu araştırmanın kritik olaylara bakışı itibariyle, etkileşimleri karşılıklı ilişkiler düzeyinde incelemesinden yararlanarak, Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişiminin değerlendirmeci tipte bir tarihsel örgüt yaklaşımıyla ele alınması amaçlanmıştır. Bu nedenle dünya-sistem içerisinde merkez ve çevre ülkelerin gelişiminden başlanarak ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi ve farklılaşmaları ele alınmıştır. Sonrasında, Kondratieff döngüler içerisinde ülkelerin gelişimleri ve gelişim süreçlerinde karşılaştıkları tarihsel süreç içinde değerlendirilerek işletmecilik yönetim bilgisinin transfer edildiği merkez ülkelere yönelik derinlemesine bilginin tartışılması sağlanmıştır.

Aslaner (2022), Türkiye'deki özel girişimlerin gelişimindeki özellikle 1950-1955 yılları arasında Demokrat parti iktidarında devletçi modelden iktisadi teşebbüslere yönelinen bir modele geçişin önemli bir etkisi olduğunu vurgular. Üsdiken vd. (2013) ise, *Yasa, Piyasa ve Örgüt Tiplerinde Çeşitliliği*, 1981 sonrasında Şimşek ve Özdemir'de (2019) benzer şekilde, Türkiye'deki işletme eğitiminin alanının

yeniden şekillenmesinde resmi ajansların ve akreditasyon kurumlarının rolünü tartışmaktadır (Şimşek ve Özdemir, 2019: 523-535). II. Dünya Savaşı sonrası dönemde özel sermaye girişimleri teşvik edilmiş, Amerika'dan uzmanlar gelerek hem Türk siyaseti, ekonomisi ve sosyo-kültürü hakkında hem de milli eğitimi hakkında tetkiklerde bulunarak raporlar hazırlamışlardır. Ancak, bu durum yapılan çalışmalarda çok yüzeysel olarak bahsedilmiştir. Devlet, özel girişimler ve raporları hazırlayan kurumlar arasındaki etkileşim ve uyumlaştırmacı yaklaşım derinlikli bir şekilde ele alınmamıştır.

Bu nedenle araştırmada, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan bu gelişmeler raporlar, uluslararası fon ve vakıfların girişimleri ve ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak ele alınmış, Amerikalıların özel girişimler yönünden istekli girişimlerinin sebepleri tüm politik, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla irdelenerek araştırılmıştır. Özellikle Ford Foundation, 20. Asrın Fonu ve Rockerfeller Foundation'ın girişimlerini anlamak ve bunun öncüllerini detaylandırmak araştırmanın izlencelerinden olmuştur. Ford Foundation'ın başkanlarından McGeorge Bundy 1968'de bu denizaşırı eğitim girişimlerinin nedenini şu şekilde aktarmıştır (Berman, 1983: b.a.):

"Bu toplumun diğer kesimleriyle bağlayan en eski ve en güçlü bağlar, bizi eğitim dünyasına bağlayanlardır… [Ford gibi vakıflar eğitimi destekler] ele aldığımız hemen her konuda uzman kişilerin tavsiyelerine ve özel çalışmalarına bağlıyız."

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, *ulusal refah* kavramı küresel bir mantık haline gelmiştir. Vakıf sponsorlarının Amerika'nın ulusal çıkarlarını benzer şekilde gören ve bu çıkarlarla uyumlu bir dünya düzenine yardımcı olacak bireyler eğitme misyonuyla, stratejik jeopolitik bölgelerdeki eğitim kurumlarını giderek daha fazla desteklemişlerdir.

Ayrıca yazında, kurumsal değişimin genellikle eşbiçimsel baskılar tarafından etkilendiğini öne sürülmektedir. Eşbiçimlilik, örgütlerin dış baskılara tepki olarak benzer yapılar ve uygulamalar benimsemesi sürecini ifade eder (DiMaggio ve Powell, 1983). Türk işletme okullarının örgüt yapıları ve uygulamaları üzerinde eş biçimlilik ne ölçüde etkili olduğunu inceleyen birkaç çalışma bulunmaktadır. Örneğin; bu çalışmalardan ön plana çıkanı Boz ve Kabadayı'nın 2019 tarihli çalışması, Türk

işletme okullarında kalite güvence mekanizmalarının benimsenmesinde eşbiçimliliğin etkisini araştırmaktadır (Boz ve Kabadayı, 2019: 324-336). Öte yandan, Sargut'un (2009) çalışması da işletmecilik eğitim kurumlarının önce çeşitlenmesi sonrasında ise normatif ve taklitçi baskılardan dolayı eşbiçimlenmesini öne çıkaran bir çalışma olmuştur (Sargut, 2009: 51-63). Bu durumun yaşanması son derece olağandır. Örgütsel yaşam döngüsü içinde, kurumsal alanda başlangıçta örgüt yapı ve biçimlerinde farklılıklar olsa da kurumsal çevreye uyum sağlama çabalarının sonucunda ya da normatif baskılar nedeniyle örgütsel alanda örgütlerin yapıları birbirine benzemiştir (Miles, 2012: b.a.).

Özellikle, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararasılaşma ve küresel normlar ve standartlar konusundaki yazın, uluslararası taşıyıcıların Türkiye'deki işletme eğitiminin gelişimine önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Birçok çalışma, II. Dünya Savaşı sonrasında Truman Doktorini, Marshall Yardımları, BM Teknik Destek Paketi, NATO üyeliği gibi faktörlerin ve 1990'lar sonrasında da Avrupa Birliği ile uyum çerçevesinde Bologna Süreci, 2010'larda AACSB ve EFMD gibi uluslararası normların alanı sınırlandırıcı ve standardlaştırıcı işlevlerine işaret etmektedir. Örneğin; Akduman, Özkale ve Ekinci (2001), Uluslararası akreditasyon standartlarının benimsenmesinin, Türk işletme okullarının örgütsel yapılarını ve uygulamalarını önemli ölçüde değiştirdiğini açıklayıp savunmaktadır.

Yenilikçi baskıların yanı sıra, yazın ayrıca kurumsal gelişime şekil veren kurumsal girişimcilerin rolüne de dikkat çekmektedir. Maguire ve diğerleri, kurumsal girişimcileri var olan kurumsal düzenlemeleri değiştirmeye veya dönüştürmeye çalışan bireyler veya örgütler olarak tanımlamaktadır (Maguire, Hardy ve Lawrance, 2004). Yalçınkaya ve Koraltürk (2020: b.a.) ile Pazarcık (2016: 9-25, b.a.) araştırmalarında ilk elden Amerikalılarla çalışma fırsatı bulmuş Türk bilim insanları görüşmeler yapmışlardır. Bu insanlar, İşletmecilik eğitiminin gelişiminde doğrudan payı olan kişiler olarak kurumsal alanı şekillendiren bir taraftır. Öte yandan, kurumsal alanın şekillenmesinde doğrudan rolü olan diğer kurum ve kişiler de bulunmaktadır. Amerikan yardımlarının verilmesi koşulları göz önünde alındığında, Türkiye'de tetkikler yapmak üzere 20. Asrın fonunu temsilen gelen Max W. Thornburg'un ekibi

ilk kez siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel düzeni tespit eden bir rapor hazırlayarak işletme ve yöneticilik eğitimi verilmesi için bir okul kurulmasının yolunu açmışlardır (Thornburg, Spry ve Soule, 1949). Ford Foundation'ın danışmanlarından olan ve Harvard Üniversitesi yardımcı dekanı ve Deniz Aşırı İlişkiler Departmanı direktörü John Fox'da diğer bir girişimci olarak karşımıza çıkmaktadır. John Fox'un Harvard ve Ford Foundation ile olan ilişkileri Harvard Business School'un İşletme İktisadı Enstitüsü'ndeki kurucu rol üstlenmesini açıklamaktadır (Harvard Crimson, 15 Şubat 1972). Diğer yandan Türkiye'ye gelen Amerikalı öğretim üyeleri, Harvard Üniversitesi'nden George Albert Smith ve John Fox ile görüşmeye devam etmiştir. Araştırma, bu nedenle kendisinden önce gelen araştırmalardan farklı olarak Amerikalıların İşletme İktisadı Enstitüsü'nün kurulmasında yaşadıkları siyasi, ekonomik ve kültürel zorlukları incelemek açısından alana katkı sağlayacaktır.

Yalçınkaya ve Koraltürk'ün (2018). Türk iş adamlarının hatırat ve biyografileri üzerine yaptıkları çalışmada özellikle 1947-1982 yılları arasında yayınlanan eserler ve sahipleri ilgi çekici ve bu araştırma için önemlidir. Bu eserlerde ele alınan girişimcilerden ikisi Nuri Demirağ ve Süreyya İlmen'dir. Her ikisi de genç Türkiye'nin ilk girişimcilerinden olmuşlardır. Demirağ, ticari hayatında özel girişimleri ile devletçi ekonomi politikada karayolu, demiryolu, uçak ve uçuş okulu girişimleriyle ulaşım altyapısının gelişmesinde katkılar vermiştir. Diğer yandan İlmen, Dersaadet Sanayi ve Ticaret Odası ile İstanbul Milli Sanayi Birliğinin kurucularından olmuştur. Ne ilginçtir ki, bu iki isim de aktif olarak siyasete atılmış ve ticarethaneleri borçlandırılarak bir noktada hacze konu olmuştur (bkz. : yuk.: 228-230). Yalçınkaya ve Koraltürk'ün ulaştığı diğer üç kitap ise sırasıyla girişimciler Hacı Ömer Sabancı, Vehbi Koç ve Nejat F. Eczacıbaşı'nın hatırat veya biyografileridir (Yalçınkaya ve Koraltürk, 2018: 981-1014). Bu isimler, siyasette doğrudan bir aktif rol üstlenmemiş, ancak kendileri ve sonraki kuşakları stratejik olarak siyaset ile sürekli dirsek teması kurmuş ve anlam yapıcı bir rol üstlenmişlerdir (Bruner, 1990). Nitekim, bu isimler uluslararası ve çok uluslu şirketlerle de ilişkiler yürütmüşler ve Türkiye'de sanayinin gelişiminde aktif rol oynamışlardır. Bu araştırma açısından, kurumsal girişimci olarak bu iş insanları, danışmanlık firmaları ve hayırseverlik kuruluşlarının bilgi ithalatını kolaylaştırıcı rolleri son derece önemlidir.

Yukarıda belirttiğim alana doğrudan ve eklektik katkılarıyla araştırmanın şu çerçevelerde katkı sunması beklenmiştir:

Bağlamsal Katkı: Bu araştırma, Türkiye'de işletmecilik eğitim kurumsal alanının gelişiminde batılı eğitim ekollerinin gelişiminin ve işletmecilik eğitimi kurumsal alanının evriminin çoğulcu (pluralism) ve sosyal inşacı bir bakış açısıyla yeni kurumsal teori şemsiyesi altında inceleyerek alana katkı sağlamaktadır.

Kendisinden önce yapılan çalışmalarda ele alınan/alınmayan kurumlar, girişimciler ve kurumsal alanı incelemiş/yeniden incelenmiş, disiplinlerarasılık ve çoğulculuk yaklaşımıyla II. Dünya Savaşı'nda günümüze uluslaşma, uluslararasılaşma ve küreselleşme (Stromquist, 2007: 81-105) kavramlarını göz önünde bulundurarak politik, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmelerin işletmecilik eğitim alanını yapılandırılması ve sınırlandırılmasını incelenerek yazına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Araştırma, dünya-sistem yazını çerçevesinde Kondratieff analizler ile eğitim ekollerinin etkisinin ortaya çıkışının izlerini ithal edildikleri ülkelerde izlemiş ve kavramlaştırmanın bir yolunu aramıştır. Bu nedenle, Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler ve bunların sosyal düzeydeki etkileri incelenmiştir (Zweynert, 2007: 189-211). Bu kapsamda, batılı ülkeler Fransız, Alman ve Amerika (Üsdiken, 2004b) ile Türkiye'den karşılıklı olarak anlam yapıcı (meaning-making) fon, vakıf ve girişimci kişilerin etkileşimleri irdelenerek ithal edilen kavramların ihraç eden ülkede ortaya çıkışlarının ne kadar geçmişe dayandıkları bulunarak anlayışın gerektiği kadar derinleştirilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Türkiye bağlamında, işletmecilik eğitimi kurumsal alanının gelişiminin farklı ekonomi politikaları, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerin etkisi incelenerek Türkiye'de işletmecilik eğitim alanında çeşitlilik ve eşbiçimliliğin değişimi ve kurumların bundan ne düzeyde etkilendiği irdelenerek alana katkı sağlanmıştır.

Metodolojik Katkı: Sosyal bilimler alanındaki metodolojik çeşitliliğin yönetim ve organizasyon alanında kullanılmasının alana bir çeşitlilik kazandıracağı varsayımından hareket edilmiştir (Decker, 2016). Araştırma hem tarihsel yeni kurumsal hem de yeni kurumsalcı tarih araştırmalarından izler taşımaktadır.

İşletmecilik eğitim kurumunun kurumsal değişimine odaklanması ve buna yönelik sorulara yanıt araması nedeniyle tarihsel yeni kurumsal; daha önce ulaşılmamış ve açıklanmayı bekleyen özel arşivlerdeki bilgileri metodolojik olarak ele alması nedeniyle de yeni kurumsalcı bir tarih çalışması özelliği göstermektedir.

Araştırma örgüt çalışması olması nedeniyle kanıtın doğası gereği, geçmişten gelen bilgileri oluşturuldukları ve saklandıkları bağlam içinde eleştirel olarak anlaşılması ve yorumlanması gereken kaynaklar olarak ele almış, zaman dilimleri açısından konuları dönemlere ayırarak kronolojik zamanda ileri ve geri hareket ederek olayları tarihsel bir dönüşlülük yaratacak şekilde karşılaştırarak ele almış, belli bir anlatı içerisinde işletmecilik eğitiminin gelişiminde etkin aktörleri ve eylemleri bağlamsal bir bütünle ilişkilendirmiştir (Decker, Kipping ve Wadwani, 2015: 3). Bütün bunları yaparken araştırmanın izlediği genel metodoloji teori ve argümanları test eden ve geliştiren *açıklayıcı tarihsel örgüt çalışması metodu*ndan yararlanılarak alana metodolojik katkı sağlanmıştır (Maclean, Harvey ve Clegg, 2016: 617).

Teorik Katkı: Bu araştırma, Türkiye'de işletmecilik eğitimi kurumsal alanının gelişiminde kurumsal alanın değişiminde Batı ekollerinin farklı dönemlerini incelemekte dünya-sistem gibi disiplinler arası kaynaklar kullanılarak ve çoğulcu bir yolla yeni kurumsal teori bakışıyla sosyal etkileşimlerini ele alarak incelemesini amaçlaması nedeniyle teorik bir katkı sunmasını amaçlamaktadır.

Bir diğer katkı ise, işletmecilik yükseköğretimi kurumsal alanının yönetim bilgisi transferi yoluyla oluşması ve gelişmesini ele alması; taşıyıcıları ve kurumsal aktörler (girişimciler) konusunu bağlamlar arası ve tarihsel süreçler yeni kurumsalcı kuram bakış açısıyla incelemesiyle alana getirdiği teorik katkıdır.

1.3Araştırma Sorunsalı

Bu tez, Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişiminde politik, ekonomik ve sosyal ilişkileri irdeleyen bir yeni kurumsalcı tarih (neo-institutionalist history) çalışmalarındaki hikâye temelli (story-driven) ve tarihsel yeni kurumsallık (historical neo-institutionalism) çalışmalarındaki teori temelli (theory-driven) çalışmaların kesiştiği bir çalışmadır. Araştırmanın ilk bölümünde tarihsel süreçler yeniden ziyaret edilerek işletmecilik yükseköğretimi örgütsel alanın oluşumu, gelişimi ve dönüşümü ele alınacaktır. Öte yandan, işletmecilik eğitimi akademik yönetim bilgisinin transferinde birincil taşıyıcı devletin rolü ve ikincil taşıyıcılar olarak diğer kurumların rolü arşiv araştırmaları ile metodolojik olarak ortaya koyulacaktır. Yani ikinci kısımda belli bir soruya yanıt aramak üzere toplanan yapılandırılmış kanıtlar yerine, sosyal etkileşimlerdeki "kalıntı ve ayak izlerinden" kanıt bulmayı amaçlamaktadır (Rowlinson ve Hassard, 2013: 112).

İşletme ve yönetim çalışmalarında tarihsel yaklaşım ilk kez 1927'de itibaren Harvard'da bir kürsü olarak kurulup meşruiyet kazanmış olmakla birlikte, özellikle 1980 sonrası dönemde anlayışı geliştirmek ve teorileri temellendirmek açısından daha da önemli bir hale gelmiştir (Wadhwani ve Jones, 2014: 192-216). İşletme ve yönetim tarihi çalışmalarında tarih yazımı felsefe, teori ve tarih yazım metoduna betimleyerek, geçmişi araştırmanın temel sorunlarına eğilir (Partner ve Foot, 2014: b.a.).

Bu araştırmada, Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişimine değişen dönemlerin siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları göz önünde bulundurularak bir anlayış geliştirmek istenmiştir. Özellikle, başta Üsdiken'in uluslararası ve ulusal araştırmacılarla yaptıkları çalışmalar Türkiye'de yükseköğretim işletmecilik eğitimi kurumsal alanının çerçevelendirilmesinde kavramlaştırmacı (conceptualizing) ve tefsir edici (explicating) tarihsel örgüt araştırmaları karşımıza çıkmaktadır; yeni yapılar oluşturur ve sosyal süreçlerin işleyişini tefsir ederler (Maclean, Harvey and Clegg, 2016: 617). Türkiye'deki işletme tarihi çalışmalarında Üsdiken kurucu rol üstlenen araştırmacıların başında gelmiş, çalışmalarında teorik çerçeve ve metodolojik titizlik hâkim olmuştur. Ancak, Yalçınkaya'nın da aktardığı üzere (Yalçınkaya, 2022: 108-109), bu çalışmalarda çoğunlukla ikincil verilere dayalı olup, konu ile ilgili arşiv

kayıtlarına nadiren ulaşılmıştır (Üsdiken, 2014: Akt. Yalçınkaya, 2022). Bu nedenle bu araştırmaların tarihsel yeni kurumsalcı araştırmalar olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında, Türk yazınında diğer araştırmacılar da doğrudan İşletmecilik alanı ve aktörlerinin gelişimini ele alan çalışmalar ile alana katkı vermişlerdir. Ünser ve Şener, *Türkiye'de Yükseköğretimde İşletme Eğitimi Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmaları; Sargut *Türkiye'de İşletme Yönetimi Eğitiminin Kurumsal Çerçevesi: Çeşitlilikten Eşbiçimliliği* adlı çalışması; Yalçınkaya ve Koraltürk, *Yayınlan(ma)mış Hatıralar Bağlamında Türkiye'de Yükseköğretimin Amerikanizasyonu: Kurucu Kadroya İlişkin Anlatılar Ve İşletme İktisadı Enstitüsü* adlı çalışmaları, Pazarcık, *Türkiye'de İşletme Yüksek Lisans Eğitiminde İlk Adım: İşletme İdaresi Kurslarına İlişkin Bir Sözlü Tarih Çalışması* eseri; Aysan, Yücel ve Adiloğlu, *Türkiye'de İşletme Yüksek Lisans Eğitiminde İlk Adım: İşletme İdaresi Kurslarına İlişkin Bir Sözlü Tarih Çalışması* adlı eserleriyle alana katkı veren araştırmacılardan yalnızca bazılarıdır.

Tarih yazımında konuyu kavramlaştırmakta iki etle-tırnak olmuş kavram olarak tarih ve bellek kavramları ön plana çıkar (Decker, Hassard ve Rowlinson, 2021: 1128). Tarih, kaynaklar ve arşivlere dayalı olarak geçmişin anlatılarını üreten entelektüel ve yoruma dayalı bir çaba olarak görülmektedir (Trouillot, 1995: 49; Wertsch, 2002: 30-62). Kolektif bellek ise, bir grup tarafından paylaşılan ve anılan geçmişin temsili olarak tanımlanır. Bu, belli bir grubun kimliğini, mevcut koşullarını ve geleceğe yönelik vizyonunu ortaya koyan ve ona anlam katan bir olgudur (Misztal, 2003: 71). Tarih ve bellek, geçmişin doğası hakkında farklı varsayımlar barındırır, ancak modern toplumlarda ve akademik araştırmalarda birlikte var olurlar. Bu araştırma tarihi yaşanmış geçmiş olarak ele alırken, belleği ise öğrenilmiş geçmiş olarak ele alacaktır (bkz. : yuk.: 99-101).

Bu araştırmada, Kıta Avrupası ve Amerika batılı bağlamlarından ithal edilen, Türkiye'deki işletmecilik eğitimi kurumsal alanı siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler bazında farklı bağlamların etkisi ve dönemlerdeki kritik-olayların, kişiler ve kurum ve kuruluşların ekseninde incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemleri kullanıldığında sübjektif yargılamaların araştırma sürecine araştırmacının görüşlerini ya da çıkarlarını öne çıkaracak şekilde etki ettiği varsayılmaktadır. Bu nedenle araştırmada tarih

yazımında düşünümsellik (histographical reflexivity) ile irdelenmiştir. Tarih yazımında düşünümsellik, geçmişi araştırmak için tarihsel teorilerin kaynağı ve yöntemlerini kullanarak tarihle iç içe olmayı tanımlar. Bu birliktelik, tarihsel kavramların entelektüel kökenlerini de tanımayı içerir (Decker, Hassard ve Rowlinson, 2021: 1125). Örneğin aktörler; "İşletme İktisadı Enstitüsü'nden bahsederken neden vaka çalışmaları ve Harvard Business School ve Ford Vakfı gibi kolektif bellek unsurlarını ele alır?" gibi sorular tarihsel düşünümsellik ile daha açık olarak tanımlanabilecektir. Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişimi, işletmecilik tarihi alanında üzerine en çok araştırma yapılmış alanlardan biri olabilir. Bu nedenle tarih yazımında düşünümsellik yaklaşımıyla bu tez araştırmasında tarihsel olayların karşılıklı arşiv çalışmalarına, tetkik, rapor, mektup, gazete, aktörlerin hatıralarına dayanarak tekrar ziyaret ederek anlayışımızı geliştirebilir ve yeni çalışmalar için fırsatlar sunabilir.

Bu çalışmada İşletmecilik eğitiminin belli ekoller aracılığıyla Türkiye'ye ekonomi, politik ve sosyal ilişkilerle ithal edilirken karşılaştırmalı olarak tarihsel olaylar ve kolektif bellek üzerinden sosyal ilişkileri ele alarak bu alanın gelişimini ve gidişini inceleyen bir çalışmadır. Tarihsel kritik-olayları ve bugünün kolektif bellek unsularının kalıntı ve ayak izlerini takip ederek bir anlayış oluşturmayı hedeflemektedir.

1.4Araştırmanın Amaç, Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu başlık altında araştırmanın kapsamı, sınırlılıkları ve amacının ne olduğu ele alınmıştır. Creswell, araştırmanın kapsamını: "Bir araştırmanın odaklandığı derinlemesine incelenen konular ve alanların bütünlüğüdür." şeklinde tanımlamıştır (Creswell, 2014: b.a.). Araştırmanın sınırlılıkları Yin tarafından: "Araştırmanın bulgularını ve sonuçlarını etkilemesi olası eksiklikler ve kısıtlamalardır." olarak ifade etmiştir (Yin, 2017: b.a.). Son olarak araştırmanın amacını Creswell: "Bir araştırmanın temelindeki gerekçeler ve çalışmanın neyi başarmayı hedeflediğidir." olarak aktarmıştır (bkz.: yuk.). Bu tanımlardan hareketle, araştırman çerçevelendirilerek incelenen konuların sınırları belirlenmiş, araştırmaya yönelik sınırlılıklar tanımlanmış

ve araştırmanın neyi başarmayı hedeflediği belirtilmiştir. Bunlar göz önünde bulundurularak sırasıyla amaç, kapsam ve sınırlılıklara belirtilmiştir.

1.4.1 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; Batılı merkez ülkelerin dünya-sistem içerisinde ulusal eğitim sistemlerinin gelişiminden başlayarak bu ülkelerde kurumsallaşmış işletmecilik eğitim ekollerinin işletmecilik akademik yönetim bilgisi taşıyıcılarıyla Türkiye'ye transferini incelemek ve Türkiye'de işletmecilik yükseköğretimi örgütsel alanının gelişimini yeni kurumsal teori ve değerlendirmeci örgütsel tarih çalışması metodundan yararlanılarak, yeniden gözden geçirme ve merkez ülkelerdeki arşiv kayıtları ve ikincil kaynaklardan karşılaştırmalı olarak yararlanarak yeni bulgulara ulaşarak ve bu örgütsel alana yeni bir anlayış kazandırmaktır.

1.4.2 Araştırmanın Kapsamı

Araştırma, Türkiye'de işletmecilik yükseköğretimi örgütsel alanının, dünya-sistem içerisinde Batılı merkez ülkelerle olan ilişkileri çerçevesinde akademik yönetim bilgisinin birincil ve ikincil taşıyıcılar aracılığıyla alana aktarılmasıyla oluştuğu varsayımına dayanmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın zaman aralıkları, coğrafi kapsam, örgütler ve programlar, incelenen unsurlar açısından bir kapsamı sunulmuştur.

Zaman Aralıkları: Araştırma, dünya-sistem açısından ülkelerdeki ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi ve üniversitelerin değişen misyonu ve dönüşümü açısından 1780 yılından günümüze kadar olan dönemi; Türkiye bağlamında ise, Türkiye'nin dünya-sistemin bir 1838-1839 yılları arasındaki dönemde Batılı merkez ülkelere serbest ticaret ve gümrük imtiyazları sağlayan Baltalimanı ticaret anlaşması ve 1839 yılındaki Tanzimat fermanıyla birlikte Türkiye'nin dünya-sisteme bir çevre ülke olarak girişiyle başlamaktadır. Batılı öncü merkez ülkelerin tarihsel gelişiminin daha iyi anlaşılabilmesi adına seçme ve önemli olaylar Kondratieff döngüler üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişiminde etkili olan eğitim ekolleri Fransız, Alman ve Amerikan ekolleridir. Bu ekollerin siyaset, politik ve ekonomik faktörlerle ticaret ve eğitim hayatına dolayısıyla

işletmecilik eğitiminin nasıl şekillendirdiği ilk olarak kendi eğitim sistemlerinin gelişimi üzerinden; sonra da Türkiye'deki işletmecilik yükseköğretimini şekillendirmesi bakımından ele alınmıştır.

Coğrafi Kapsamı: Araştırma, Türkiye ve Amerika olmak üzere iki ülkenin etkileşimi üzerinde durmaktadır. Araştırmada İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü arşivindeki kaynaklar, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi kütüphanesi ve öğretim üyelerinin kütüphaneleri ile Amerikan Ball Devlet Üniversitesi (Indiana/Muncie, Ağustos 2022- Temmuz 2023), Harvard Üniversitesi İşletme Okulu Baker Kütüphanesi (Boston/Massachusetts, 11-15 Aralık 2023) ve Indianapolis Üniversitesi Krannert Memorial Kütüphanesi (Aralık 2023-Nisan 2025) tarihleri arasında ziyaret edilmiş, kaynaklar toplanmıştır.

Araştırma bir yandan da bağlamlar arası yönetim bilgi transferini ele almaktadır.

Kurumlar ve Programlar: Araştırma, Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin gelişimini incelemektedir. Bu nedenle ilk kurulan ve halen ayakta olan iki kurum olan İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü araştırmada sıklıkla atfedilen eğitim kurumlarıdır. Bununla birlikte, yönetim bilgisinin taşıyıcıları olarak atfedilen gruplara da sıklıkla gönderme yapılmıştır. Öte yandan, bu iki eğitim kurumu alana yönelik ilk kurulan eğitim kurulan ve halen faal ve uluslararası iş birliklerine sahip eğitim kurumları olmaları nedeniyle son derece önemlidir.

İncelenen Kaynaklar: 1947-1969 Türkiye-Amerikan ilişkileri çerçevesinde Türkiye'de işletme eğitiminin Amerikanlaşmasına odaklanılan bölüm çerçevesinde Amerikan devleti, Amerikan hayırseverlik dernekleri ve ticari girişimlerin vakıflarına odaklanılmıştır. İlk olarak 20. Asrın Vakfı'nın (20th Century Foundation) Amerikalı paydaşları için ilk defa Amerika dışında bir ülkede tetkikler yürüterek hazırladığı raporlar (Thorton raporları) incelenmiştir. Sonrasında, Ford Vakfı'nın 1950-1967 yılları arasındaki yıllık raporları ile Rockerfeller Vakfı'nın 1955-1970 yılları arasındaki yıllık raporları incelenmiştir. Harvard Üniversitesi İşletme Okulu'nda Baker Kütüphanesi'nde ise: George Eugene Bates, 1950-1966 İstanbul Üniversitesi

Arşivi, Dekanlık Ofisi Yazışma Dosyaları (Dekan Stanley F. Teele) Serisi 1931-1963 Türkiye Arşivi ve Paul W. Cherington Dosyaları 1949-1963 Türk Programı dosyaları incelenmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan yönetim bilgisinin Batı Avrupa'ya taşınması; askeri, politika, ekonomi ve iş dünyası karşılaştırmaları yapan kaynaklar üzerinden incelenmiştir. Bu kaynaklarda özellikle, Amerika'nın Fransa ve Almanya'da siyaset, ekonomi ve iş dünyasına nüfus edişi kavramsallaştırılmıştır.

1933-2024 yılları arasında Resmî Gazeteleri, 1947-2024 yılları arasında da Cumhuriyet Gazetesi ve Milliyet Gazetesi arşivleri incelenen diğer kaynaklar olmuşlardır. Resmî gazete kaynaklarında kurumların işleyişine yönelik resmî kurumlar, üniversiteler tarafından yapılan değişiklikler takip edilmiş ve raporlanmıştır. Cumhuriyet gazetesi arşivlerinde ise, dönemin önemli olayları, kişiler ve üniversitenin verdiği ilanlar ve duyurular incelenmiş ve raporlanmıştır.

Son olarak, uluslararasılaşma ve küreselleşme kavramları çerçevesinde YÖK raporları ele alınmış ve İşletme bölümlerinin veriler çerçevesinde durumları incelenmiştir. Üniversitelerin, İşletme Fakülte ya da bölümlerinin kazandığı ödüller ve akreditasyonları incelenmiştir.

1.4.3 Araştırmanın Sınırlılıkları

Türkiye'de işletmecilik eğitimi ilk olarak 19. Yüzyılın başı ve ortalarından itibaren Kıta Avrupası ülkelerindeki egemen ülkelerden, Cumhuriyet dönemindeki inkılapçılık hareketleri ve II. Dünya Savaşıyla birlikte de Birleşik Devletlerin politik, askeri, ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel etkileriyle birlikte şekillenmiştir. Araştırmada, Kıta Avrupası ülkeleriyle Türkiye'nin ilişkileri Türkçe ve İngilizce kaynaklardan karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Amerikan kaynakları hem doğrudan katkı yapan Amerikan menşeili vakıfların arşivlerinden hem de Türkiye kaynaklarından karşılaştırılarak incelenmiştir. Buna karşın, diğer ülkeler için ikincil kaynaklara başvurulmuştur.

Veri Erişimi: Araştırmada verilere erişmekte zaman kısıtları yaşanmıştır. Buna rağmen, Rockerfeller Vakfı arşivi 1955-1970 yılları, Ford Vakfı'nın arşivi 1950-

1967 yılları arası ve 20. Asrın Vakfı'nın arşivi 1949-1954 yılları arasında incelenmiştir. Harvard Üniversite İşletme Okulu Baker Kütüphanesi Özel Koleksiyonu 11-15 Aralık tarihlerinde ziyaret edilerek, George Eugene Bates, 1950-1966 İstanbul Üniversitesi Arşivi, Dekanlık Ofisi Yazışma Dosyaları (Dekan Stanley F. Teele) Serisi 1931-1963 Türkiye Arşivi ve Paul W. Cherington Dosyaları 1949-1963 Türk Programı dosyaları incelenmiştir.

Resmî Gazete, 1933-2024 yılları arasında incelenerek İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü ve İşletme Fakültesi'ne ait 36 başlık, diğer üniversitelerin İşletme bölümlerine ilişkin ise toplamda 29 başlık ele alınmıştır. İstanbul Üniversitesi'ne ait başlıklardan dokuzu İşletme İktisadı Enstitüsü, 24'ü fakülte ve 12'si fakülteye bağlı diğer enstitüler hakkındadır. Bir diğeri ise 1973 tarihle 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu hakkındadır.

Gazete ilanları da araştırmada kullanılan diğer kaynaklar olmuşlardır. Cumhuriyet gazetesi arşivleri farklı anahtar kelimelerle taranmıştır. Bunun sonucunda, 217 gazete küpürüne ulaşılmıştır. Son olarak, devlet arşivleri taranmış ve devlet arşivlerinde 21 dosyaya ulaşılmıştır.

Kapsam Dışında Bırakılanlar: Araştırmada, araştırmanın zaman kısıtını ve araştırma verilerinin yorumlanması kısmını göz önünde bulundurarak, İstanbul Üniversitesi örneği örnek olay olarak seçilmiştir. Bunun nedeni, İşletmecilik yükseköğretimi alanında Alman ve Amerikan ekollerinin belgelere dayalı olarak en açık şekilde açıklanabileceği çalışmalar olmaları yer almaktadır. Diğer Türk Üniversiteleri'nde yükseköğretimde Amerikan yardımları da olmuştur. Bu üniversitelerde yapılan İşletme eğitimine yapılan Amerikan yardımlarına kaynakların azlığı nedeniyle yüzeysel olarak değinilmiştir.

İşletmecilik eğitiminin gelişimi alanında yapılan öncül çalışmalar, bu araştırma öncesinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu araştırmada, tekrarlardan kaçınmak için o araştırmalarda ele alınan konular yeni bir anlayış kazandırmadığı sürece yüzeysel tutulmuştur.

Araştırma genel olarak Amerikan ekolü üzerinde diğer ekollere göre fazla durmuştur. Bunun nedeni, Amerikan ekolünün modern işletmecilik eğitim ekolünün

kurulmasında doğrudan kendi vakıfları, hayırseverlik kurumları ve eğitim kurumlarıyla bir Türkiye'ye gelerek yerinde bir 1949-1967 yılları arasında girişimcilikte ve işletmecilik eğitiminde dönüşüm başlatmasıdır. Ayrıca, 1983 sonrası Batı merkezli uluslararasılaşma akımı ve 2001 sonrası küreselleşme akımıyla dünyada ve Türkiye'de işletmecilik ekolünün yönünü tayin eden değişim programları, akreditasyon kurumları ve bursluluk faaliyetlerinin de öncüsü olması Amerikan ekolünün üzerinde daha fazla durulmuş olmasının nedenidir.

Öznellik Sorunu: İşletmecilik eğitimi kurumsal alanın şekillenişinde kurumsal aktörlerin ve değişim ajanlarının gerek tarihsel gerekse mekânsal sorunlar yerine bütününe ulaşılamayacağı nedeniyle amaçlı örnekleme yöntemine gidilmiştir. Bu şekilde araştırma sorusuna en iyi yanıt verebilecek, derinlemesine bilgi sağlayabilecek kişilere ulaşılması hedeflenmiştir. Buna karşın, öznelliği azaltmak amacıyla tarihsel düşünümsellikten (historical reflexivity) yararlanılarak bu kısıtlı sayıda örneklem ile girişimciler ve kurumlar üzerinden olayların tarih ve anlatılar sentezinde açıklanması hedeflenmiştir.

Zaman Kısıtlaması: Harvard Üniversitesi Baker Kütüphanesi Özel Koleksiyon arşivlerine erişimin zaman kısıtı nedeniyle zor olmuştur. Amerikan arşivlerinin birbirinden ve benim yaşadığım lokasyona uzak olması araştırmanın mekânsal ve zamansal diğer kısıtları olmuştur. Buna karşın, telefon ve e-posta yoluyla vakıfların arşivleme yöntemlerine ilişkin bilgi alınmıştır. Ayrıca, zaman kısıtı göz önüne alınarak Harvard İşletme Okulu, Baker Library çalışmaların sırasında yardımcı olmuştur. Öte yandan, yüksek lisans yaptığım süre boyunca Amerikan ulusal kaynaklarına ulaşmakta Ball State University ve University of Indianapolis kütüphanelerinden kaynaklara ulaşmada destek alınmıştır.

1.5Araştırmanın Ontolojik ve Epistemolojik Çerçevesi

İşletme tarihi bir özgün alan olarak diğer yönetim ve organizasyon çalışmalarında olduğu gibi onu benzersiz kılan ontolojik ve epistemolojik temellerle şekillenmiştir. Genele bakıldığında yönetim alanı ve örgüt teorisi alanları genellenebilir ilkeler ve test edilebilir hipotezler/olguları ön plana çıkaran ampirik

yöntemlere dayanırken, işletme tarihi alanı, tarihi olayların ve anlatıların bağlamsal karışıklığını anlamaya odaklanan yorumsamacı bir yaklaşım eğilimi göstermektedir.

Bu başlık altında tez çalışmasının, tarihsel anlatının hangi bilimsel bakış ve tarihsel anlatı yöntemleri içinde arşiv araştırmaları ve tarih yazım pratikleriyle ilgili ontolojik ve epistemolojik temellerin ele alınacağını incelenmiştir. Ayrıca, tezin alandaki konumu açısından işletme tarihi alanında kullanılan metodolojilerle nasıl bir ilişki içinde olduğu; yönetim-organizasyon çalışmalarını nasıl daha çok zenginleştiren bir bilgi çeşitliliği yansıttığının vurgulanması amaçlanmıştır.

1.5.1 Araştırmanın Ontolojik Yaklaşımları: Tarih ve Bellek

Ontolojik açıdan tarihsel araştırmalardan geçmişin yaşandığı ve ontolojik olarak erişilemez olduğu ve günümüzden farklı bir zaman olarak temsil edildiği konusunda uzun zaman yayılmış genel bir kabul söz konusudur (Collingwood, 1993). Michel de Certeau'ya göre, geçmiş "öte" olarak günümüzden kalıcı olarak kopmuş bir zamanı ifade eder (de Certeau, 1988). Başka bir bakış açısıyla, bellek ise geçmişi bugünün bir uzantısı olarak görerek bu kesin ayrım karşısında durur (Fasolt, 2004; Kosselleck, 1985). Dolayısıyla, tarih ve bellek geçmişi kavramsallaştırmak için kullanılan ontolojik çerçeveler olarak var olurken, ikisinin farklı duruşları bu araştırma için bir çelişki değil bir kazanım olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, tarih yazımında tarih ve bellek tamamlayıcı iki kavramdır. Tarih, belgelere dayalı geçmişin anlatılarını üreten entelektüel bir çabadır; bellek ise belli bir zümrenin kimliğini, mevcut koşullarını ve geleceğe yönelik vizyonunu ortaya koyan ve ona anlam katan bir olgudur. Farklı varsayımlara dayansalar da günümüz toplumunda ve akademik araştırmalarda birlikte var olurlar.

İşletme tarihindeki ontoloji tanımı, araştırmacılar açısından tarihsel mesafenin de önemini vurgular. Grey (2012: 18), zaman mesafesi kavramını tarih araştırmacılarının arşiv materyalleriyle derinlemesine ilgilenmesine imkân sağlayarak, belgelere aracılığıyla bir yakınlık ve zamanın sağladığı uzaklığı bir arada sunduğunu ileri sürmektedir. Bu ontolojik bakış açısı, sadece zaman-mekân ile ilgili olgulara dayalı olmayan, tarihsel bağlamların da ince ayrıntılarını kavrayan bir işletme tarihi

yaklaşımının sağlanmaktadır. Böylece tarih yaşanmış geçmiş olarak ele alınırken; bellek ise öğrenilmiş geçmiş olarak bir anlatı oluşturmaya fırsat tanır.

1.5.2 Epistemolojik Yaklaşımlar: Anlatı ve Tarih Yazımı

Araştırmada diğer yandan işletme tarihi alanı anlatıya dayalı yorumlarla bilimsel metodolojiler arasında kendisine yer bulma çabasındadır. Geleneksel açıdan anlatı; tarih, hikâye anlatımı ve kronolojik kritik-olay sıralamasına vurgu yaparak epistemolojik duruşun bir yüzünü temsil eder. Fakat başka bir bakış açısından işletme tarihçilerinin her zaman için anlatı inşasıyla ilgili epistemolojik kaygılar güttüğünü söylemek de yanlış olabilir (Rowlinson Hassard ve Decker, 2014). Bu durum, işletme tarihi alanında anlatının rolü ve meşruiyeti hakkında sınırlı bir tartışmaya yol açmış, anlatıyı tarih yazımının daha az katı bir biçimi olarak algılama sonucunu doğurmuştur.

Bu soruna yanıt olarak, bazı araştırmacılar anlatıyı meşru bir tarihsel bilgi formu olarak doğrulayan daha epistemolojik farkındalık içeren bir yaklaşımı savunur. Bu bakış açısı, realizm ve yorumsamacılık arasındaki ikiliği zorlayarak, anlatı tarihini epistemolojik bir biçim olarak konumlandırır; anlatının yalnızca olayların aktarımı değil, örgüt bağlamları hakkında yorumsal bir anlama sunduğunu öne sürer (Ricoeur, 2004). Bu nedenle, anlatı kavramının tarihin içerdiği epistemik iddialardan ayrılması; özellikle de yalnızca olgusal bir özetten öte içgörü sağladığı ve tarihsel deneyimlerin temsili gücüne sahip olduğu iddiasıyla mümkün değildir.

İşletme tarihindeki metodolojik çeşitlilik, bu alanın çoğulcu epistemolojik duruşunu- bilgiye ulaşmada tek bir doğru yöntem veya yaklaşım olmadığını savunan- yansıtır. De Jong ve diğerleri, hipotez testi gibi daha pozitivizm eksenli metodolojik aracı vurgulamış olsa da bu bakış açısı tarihsel araştırmadaki tüm epistemik hedefleri kapsayacak genişlikte değildir. Ayrıca, her ne kadar bilimsel araştırma için yapılandırılmış bir çerçeve sunsa da işletme tarihinin kendine özgü epistemolojik amaçlarını karşılamak için daha geniş bir metodolojiye ihtiyaç duymaktadır. Bu esneklik; anlatı, kültürel çalışmalar ve post modern yaklaşımlar da dahil olmak üzere çeşitli yaklaşımları benimseyen güncel işletme tarih yazımında belirgin hale gelmiştir.

Bazı araştırmacılar (Bucheli & Wadhwani, 2014; Kipping & Üsdiken, 2014), metodolojik çoğulculuğa yönelik bir eğilimi vurgulayarak; işletme tarihi çalışma alanını soy-bilim, anlatı analizi ve kültürel-tarihsel yaklaşımlar gibi çeşitli yöntemleri benimsemeye teşvik etmektedir. Bu tür yaklaşımlar, postmodernist epistemolojilerle uyumlu olup sosyal bilimlerle, özellikle de örgüt çalışmalarıyla örtüşmektedir. İşletme tarihindeki metodolojik seçeneklerin genişlemesi var olan ontolojik ve epistemolojik sınırlılıkları aşarak disiplinler arası daha dinamik bir söylemi teşvik edebilir.

İşletme tarihi ile örgüt çalışmaları arasındaki ilişki, epistemolojik sınırların karmaşık etkileşimini gösteren iyi bir örnektir. Bu alanlar arasındaki köprü kurma çabası, Rowlinson vd.'nin (2014) öne sürdüğü gibi, insan eylemlerinin örgütler bünyesinde çalışılmasının önünü açabilir. Bu sınırları aşma çabası, araştırmacıların metodolojik tercihlerini uzlaştırmalarını gerektirerek hem anlatı hem de analitik temelli yöntemlerden yararlanan daha zengin yorumlara fırsat tanır (Rowlinson, Hassard ve Decker, 2014).

Örneğin; Üsdiken ve Kieser'in çalışmaları örgüt çalışmalarında tarihsel bakış açılarının entegrasyonunun teorik temellerini zenginleştirme potansiyeline vurgu yapmaktadır (Üsdiken ve Kieser, 2004). Yine, bu tür disiplinler arası bir yaklaşımın alanın varsayımlarını yeniden gözden geçirmesini sağladığını ve böylece hem tarihsel bilgi hem de örgüt teorisinin gelişimine katkıda bulunduğunu da savunmaktadırlar.

İşletme tarihinin ontolojik ve epistemolojik çerçevesi, metodolojik çeşitlilik, anlatı inşası ve disiplinler arası diyalogla şekillenen karmaşık bir alanı ortaya koymaktadır. İşletme tarihi, anlatıya ve yorumsamacı epistemolojiye olan bağlılığı sayesinde, örgüt hayatına dair örgüt çalışmalarının ampirik odaklı yaklaşımını tamamlayan benzersiz içgörüler sunmaktadır. İşletme tarihçileri sosyal teori ve tarih yazımı ile etkileşime devam ederken, örgütleri daha derinlemesine, yansıtıcı bir biçimde anlamaya katkıda bulunmakta; anlatıların inşa edilmiş doğasını ve tarihsel bağlamın kalıcı önemini ortaya koymaktadır. Bu ontolojik ve epistemolojik çoğulculuk, işletme tarihini, özgün metodolojileri ve teorik içgörüleri ile yönetim ve örgüt teorisine katkıda bulunma potansiyeline sahip dinamik bir alan olarak konumlandırmaktadır.

1.6 Birinci Bölümün Özeti

Araştırma, tarihsel süreç içinde Türkiye'deki işletmecilik eğitim kurumunun dönüşümünü incelemektedir ve araştırmanın odağı Türkiye'deki işletme eğitiminin Batı ekolleri etkisi ve buradan yönetim bilgisinin taşınmasıyla gelişiminin sistematik bir yaklaşımla politik, ekonomik ve sosyal açıdan yeni bir bakış sağlamaktır. Türkiye'de işletmecilik eğitiminin kurumsallaşma sürecinin Batılı ülkelerin Türkiye'yle olan kaynak bağlılığı temelli ilişkileri sürecinde geliştiği varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye ile Amerika arasında kurulan farklı alanlarda kurulan ilişkiler sonucunda işletme eğitiminin Amerikanlaşması incelenmiştir. Bu dönem, işletme eğitiminin Türkiye'de modern bir yükseköğretim alanı olarak nasıl konumlandığını anlamak için önemli bir tarihsel eşik olarak ele alınmıştır ve toplumsal bellek düzeyinde kurumsal mantıkların temelini nasıl oluşturduğuna bakılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de işletme eğitiminin tarihsel gelişimini incelerken, kurumsal değişimlerin sadece dış baskılara bağlı olarak değil, aynı zamanda yerel aktörler ve koşullar tarafından yorumlanıp uyarlanarak geliştiğini vurgulamaktadır.

Türkiye'de işletme eğitiminin gelişiminde öncelikle Fransız ve Alman eğitim modellerinin etkileri görülmektedir. Osmanlı Devleti döneminde kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi, Fransız eğitim sistemi olan École des Hautes Études Commerciales modeline göre tasarlanmıştır ve bu yapı Cumhuriyet dönemi işletmecilik eğitimine bir anlamda örnek teşkil etmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yeni müttefiki Amerika'yla gelişen diplomasisiyle- korumacı bir politikadan yayılmacı bir politikaya geçiş yapan- Amerikan ekolü hızla öne çıkmıştır. Truman Doktrini ve Marshall Yardımlarıyla Doğu Bloku karşısında kendi yanında yer almasına ihtimam gösterdiği Türkiye ile ilişkiler gelişmiş; Amerikan istekleri doğrultusunda özel sermaye işletmeleri kendisine yer bulmaya başlamış ve buralarda çalışacak orta düzey yöneticilerin eğitiminin sağlanması için bir eğitim kurumu kurulmasına hazırlanan raporlar doğrultusunda karar verilmiştir. Amerikan vakıfları ve eğitim kurumları, Türkiye'deki işletme eğitimine doğrudan katkıda bulunmuş ve bu süreçte başta

İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü olmak üzere çeşitli kurumların kuruluşuna öncülük etmiştir.

Araştırmanın teorik çerçevesi, yeni kurumsal kuram kavramları üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, Amerikan iş yönetimi ekollerinin Türkiye'deki işletme eğitimi sistemine nasıl zemin hazırladığı ve Amerikan etkisiyle işletmecilik eğitiminin nasıl bir kurumsal kimlik kazandığı araştırılmıştır. Kurumsal teorik, devletin eğitim kurumları üzerindeki etkisini ve devletin ekonomik, siyasi ve sosyal yapıyı şekillendirici rolünü vurgulamakta bir teorik çerçeve olarak yararlanılmıştır.

Türkiye'de işletme eğitiminin Amerikan ekolü etkisinde biçimlenmesinde Ford Foundation ve Rockerfeller Foundation gibi Amerikan vakıflarının önemli bir rolü olmuştur. Bu vakıflar, Türkiye'deki eğitim sistemine yönelik yatırımlarla, işletme eğitimi alanında Amerikan sisteminin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Vakıf desteklerinin ve Amerika'dan gelen eğitimcilerin, Türkiye'deki işletme eğitimi kurumlarında kurumsallaşmayı ve meşruiyet kazanmayı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen tetkik ve raporlar, bu süreçte önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de işletmecilik eğitim kurumlarının Amerikan iş yönetimi ve girişimcilik modellerini benimsemelerinde Amerikan fonlarının stratejik yatırımları ve hazırladıkları raporlar, Türkiye'de işletme eğitiminin "modernleşme"sine katkı sağlamıştır.

Tarihsel araştırma yöntemleri kullanılarak, Türkiye'de işletme eğitiminin kurumsal gelişimini detaylandırılmıştır. Araştırmada, kurumsal baskıların yön ve şiddetinin ne boyutta olduğu, bu baskıların kurumsal alana nasıl etki ettiği ve kurumların bu baskılara karşı nasıl uyum sağladığı incelenen diğer konulardandır. YKK çerçevesinde kurumsallaşma süreçlerinde yaşanan dönüşümler kritik olaylar düzeyinde incelenmiştir. Kurumsal eş biçimlilik çerçevesinde ise, Türkiye'deki işletme okullarının Batı normlarına uyum sağlama süreçleri yeniden ziyaret edilmiştir. Böylece, kendisinden önce yapılan çalışmalardaki bulguları, tarihsel süreçler içinde farkı bağlamlarda karşılaştırılarak, kurumsal alan incelenmekte ve disiplinlerarasılık ve çoğulculuk kavramları bakış açısında bir görüş sunmayı amaçlamıştır. Bu nedenle, araştırmada tarihsel olayların kurumsal alanı nasıl şekillendirdiğini incelemek

amacıyla belirli bir ontolojik ve epistemolojik çerçeveden yararlanılmıştır. Araştırmanın ontolojik temeli, işletmecilik eğitiminin Türkiye'deki gelişimini açıklarken sosyo-ekonomik ve politik olayların ve bu olaylara yön veren aktörlerin etkilerini analiz etme gerekliliğinden hareketle şekillenmiştir. Epistemolojik olarak ise, tarihsel bilgiyi objektif bir çerçevede yorumlama çabasını içeren araştırma, tarih ve bellek ilişkisini kurarak Türkiye'de işletme eğitiminin kolektif bellek aracılığıyla nasıl sürdürüldüğünü ve aktarıldığını ele almaktadır.

2. BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu tez araştırması yeni kurumsalcı bir tarih araştırmasıdır. Teoriden hareketle belli bir soruya yanıt aramak üzere toplanan kanıtlar yerine, hikâyeyi oluşturan "kalıntı ve ayak izlerinden" -hikâyede sıklıkla söz edilen ve açıklanmayan ya da hikâyede eksik kalmış kısımları- kanıt bulmayı amaçlamaktadır (Rowlinson ve Hassard, 2013: 112). Ancak araştırmada hem tarihsel süreçleri daha derinlemesine inceleyebilmek hem de gerekli araştırmanın metodolojisini bir düzeyde sağlayabilmek teorik ve kavramsal çerçevenin oluşturulması önemlidir. Bu nedenle araştırmada yararlanılan yeni kurumsal teori bakış açısıyla makro ve mikro çerçevenin araştırmaya nasıl bir bakış kattığının izahı önem taşımaktadır. Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin var oluşu ve gelişimi, Türkiye'nin moderni temsil eden egemen batılı ülkelerle olan karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucudur. Bu bakımdan, Türkiye'nin bu batılı ülkelerle olan dinamik ilişkisini makro düzeyde açıklamak adına Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi teorisinden yararlanılmıştır. Bu teorik yaklaşım, ABD başta olmak üzere egemen ülkelerin (çevre) ülkelerin, Türkiye (yarı-çevre) üzerindeki etkisini izah etmekte en azından araştırmada ele alınan 19. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başı arasındaki dinamikleri izah etmekte kullanılmıştır.

Geç sanayileşen, girişimlerinin çoğunluğu devlet destekli Türkiye'de, batılı ülkelerle karşılıklı ilişkiler neticesinde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde iş sistemlerinde değişiklikler meydana gelmiş ve özel teşebbüslerin önünün açılmasına yönelik dış baskılar artmıştır. Özel teşebbüslerin gelişmesiyle; yönetici kavramı önem kazanmış ve ara yönetici pozisyonları doğmuş ve buraya nitelikli insan gücü yetiştirilmesi ihtiyacı haiz olmuştur. İşte araştırmanın bir diğer bölümü de tarihsel süreç içerisinde işletmecilik eğitiminin nasıl geldiği ve geliştiği, nasıl bir çevreden etkilendiği, hangi kurumsal alanda ve aktörlerin etkisiyle kurumsallaştığının yeni kurumsal teori ile incelenmesi olacaktır.

2.1Türkiye'nin ve Batılı Egemen Ülkelerle Tarihsel Süreçteki İlişkilerinin Analizinde: Dünya Sistemleri Analizi

Dünya Sistemleri Analizi (Dünya Sistemleri Teorisi ya da Dünya Sistemleri Yaklaşımı, World System Analysis), dünya sistemlerini sosyal analizin temel birimi olarak vurgulayan dünya tarihi ve sosyal değişim kavramlarını sistem yaklaşımı çerçevesinde ele alan bir analizdir (Wallerstein, I. 1987: 310-313). Dünya Sistemleri Analizi (DSA), uluslararası ilişkilere kendisinden önce hâkim olan ulus-devlet bakış açısı yerine makro ölçekte dünya sistemini getiren bir analiz türüdür. Bu yaklaşımın temelinde ulusların yükselişi ve düşüşü, gelir adaletsizliği, sosyal huzursuzluk ve emperyalizm kavramlarını açıklama motivasyonu vardır. Toplumsal değişimleri ve dünya tarihini sistem yaklaşımı çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, Fernand Braudel'in (longue durée yaklaşımı) Avrupa'daki merkez-çevre iş bölümü etkileşimini güçlü bir ekonomik topluluk olarak tanımladığı dünya-ekonomi (world-economy) kavramın ilaveten geliştiği söylenebilir (Webb, 1992). Wallerstein'in DSA, bu çalışmayı ileri götürerek dünya-ekonomi ve dünya imparatorlukları olduğunu; modern dünya sisteminin de dünya-ekonomi sisteminin devamı olduğunu ileri sürer. Batı kapitalizmini merkeze koyan bu sistemde, dünya-ekonomi ve dünya imparatorlukları arasındaki fark dünya-ekonominin modern kapitalist üretim tarzına dayalı bir sistem iken dünya-imparatorluklarının tekil merkeze ait olmasıdır. Wallerstein, çok merkezli dünya ekonomilerinin sermaye sahibi, teknoloji yoğun, ücret yoğun üretim özelliklerine sahip ülkelerle düşük sermayeli, teknoloji geçişi zayıf ve düşük ücret yoğun üretim sahip ülkelerden oluşan bir sistem olduğunu belirtir. Kendinden önce gelen araştırmacılardan farklı olarak ise çevre ve merkez arasındaki ilişkide arada kalan ve farklı bir rol oynayan ülkeler olduğu fikrini ortaya atar.

Wallerstein'in Marksist kökenli bir araştırmacı olması nedeniyle bu analiz türünde sömürü ve hegemonya kavramları iki kutbu oluşturur. Ancak, kendinden önce gelenlerden farklı olarak mutlak sömürülen ve mutlak sömüren olarak ikili bir polarizasyon yerine merkez (core/ egemen ve sömüren), çevre (periphery/ sömürülen ve kaynak sağlayan) ve yarı-çevre (semi-periphery/ sömüren ve sömürülen) ülke

gruplarından bahseder (Wallerstein, 1987). Dünya tarihi ve sosyal değişim açısından bakıldığında erken sanayileşme ve teknoloji bu ülkeler arasındaki iş bölümünün temel belirleyicisidir. Merkez kaynak ve işgücü açısından çevreye ihtiyaç duyar; fakat, bu ilişkide bir eşitlikten ziyade çevreden merkeze tek yönlü eşitsiz bir akış söz konusudur. Öyle ki, merkez ülke ürünü çevre ülkeden elde eder ancak hammaddeyi işleyip nihai ürünü tüm büyük bir karla pazarı olan çevre ülkeye satar. Bu ilişkide yarı-çevre ülke ise genelde emek yoğun endüstrilerde iş gücünün kaynağı ve genelde katma değeri az ve kar oranı düşük endüstrilerin yükünü üstlenen ülke konumundadır (Wallerstein, 2011).

Yukarıdaki tanımdan özetle, merkez ülkeler gelişmiş yeteneklere ve sermaye-yoğun endüstrilere sahip ülkeler olarak tanımlanırken, dünyanın geri kalanındaki ülkeler nitelik gerektirmeyen, emek yoğun ve ham maddenin çıkarıldığı ülkeler olarak tanımlanmıştır. Merkez ülkelerin hakimiyetlerini sürekli olarak güçlendirmek isteğinde olduğu teorinin temel dayanaklarındandır. Yine, batı merkezli kapitalist bir ekonomiye dayanan bir dünya ekonomisinin varlığına dikkat çeken ve belli bir tarihsel süreç içerisinde sermayesi ve etki alanı en güçlü ülkelerin egemen ülkeler haline geldiğini vurgulamıştır. Öyle ki, yaklaşımı ortaya çıkaran Wallerstein tarafından uzun 16. yüzyıldan bu yana Hollanda, Birleşik Krallık ve son olarak da Amerika'nın bu statüyü ele geçirdiği ifade edilmiştir (Wallerstein, 1987).

Dünya sistemleri analizinin üzerine inşa edildiği ve karşısında yer aldığı farklı teorik bakış açıları vardır. Dünya sistemlerinin temelini oluşturan yaklaşımlara bakıldığında, Fernand Braudel'in longue durée yaklaşımı, Andre Gunder Frank'ın az gelişmişliğin gelişimi (development of underdevelopment) yaklaşımı bizleri karşılamaktadır. Annales Okulu'na yönelik temel referanslardan birini de ifade eden longue durée, tarihin insan hafızası ve arkeolojik kayıtlardan çok daha eskiye gittiğini iklimbilim, demografi, jeoloji ve oşinografi ve grafiklerle açıklanmaya çalışan olayların etkisinin tıpkı gezegenin doğası ya da belirli bir bölgedeki sürekli nüfus artışı gibi toplum ve bireyler tarafından algılanması zor bir düzeyde gelişen silsilelerden meydana geldiğini ifade etmektedir (Buchanan, 2018: 1976). Öte yandan, az gelişmişliğin gelişimi yaklaşımı ise çevre ülkelerdeki ekonomik süreçleri merkez

ülkelerdeki gelişimin tam karşısında yer aldığını vurgular. Bağımlılık teorisinden (dependency theory)'den ortaya çıkan bu kavram, az gelişmişliğin doğal bir durum olmadığını ve merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasındaki tarihsel süreçlerin ve sömürünün bir sonucu olarak çıktığını savunur. (Flint ve Taylor, 2018: 13-14). Az gelişmiş ülkelerin ekonomik açıdan gelişmiş ülkeleri yakalamakta neden başarısız olduğunu açıklamakta son derece işlevseldir (bkz.: yuk.: 345).

Dünya sistemleri analizi, sosyal değişimin nasıl kavramlaştırıldığı ile ilgili olduğundan geleneksel araştırmalarda toplumların ülkeler ile adlandırıldığı çoklu toplum varsayım bulunmaktadır. Buna karşın dünyada -en azından 2024 yılı itibariyle BM tarafından kabul görmüş- 193 ülke bulunmaktadır ve sosyal değişimin ülkeden ülkeye toplumsal değişimini anlamak iyi bir başlangıç olmayabilir. Wallerstein, modern dünyayı anlamakta çoklu toplum varsayımı yerine dünya sistemi yaklaşımı yanında yer almıştır. Dünya sistemi içerisinde tek toplum yaklaşımından yola çıkılırsa, ülke temelli toplumlar yalnızca bütünün parçaları olarak gözükeceklerdir. Bu nedenle, dünya sistemi yaklaşımıyla bakıldığında, ülkelerden birindeki spesifik bir sosyal değişimin yalnızca daha geniş bir kapsam olan modern dünya sistemi içerisinde anlaşılması mümkün olarak gözükmektedir (Flint veTaylor, 2018: 12-13). Örneğin 17. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı'nın gerilemesi sadece bir Osmanlı devleti olgusu değil; daha geniş bir dünya sistemi sürecinin bir parçasıdır. Aynı uzun vadeli bakış açısı, ABD'nin, mevcut egemen güç olarak, karşı karşıya olduğu siyasi zorluklarla ilgili güncel tartışmalara da uygulanabilir. Türkiye'nin geç sanayileşmesi, ABD'nin iç eyaletlerindeki sıkıntıları veya Brezilya'nın ve belki de Yunanistan'ın II. Dünya Savaşı sonrasında beklediği desteği bulamamasını yalnızca Türkiye, ABD veya Brezilya'nın karşılıklı kendi aralarındaki iki-yönlü ilişkiye dayanarak açıklamaya çalışmak, bu devletlerin içinde geçen kısmi bir görünümünü sunacaktır.

Dünya sistemleri analizini bir teorik yaklaşımı ifade ettiği, Wallerstein tarafından açıkça reddedilmiştir (Wallerstein, 2004). Wallerstein, bu analizin 19. yüzyıldan miras alınan modern temelli ve pozitivist bilgi sistemleri, kapitalist yaklaşım ve özelde ihtisaslaşmaya odaklanan sosyal bilimler ve tarih alanındaki ayrışmaları gidermeye çalışan bir analiz biçimi olarak görmüştür. Dünya sistemleri analizindeki

bilgi hareketi, “insan bilimleri etiketi altında sergilenenler ve çok daha ötesindekilerin toplamını” ayırt etmeye çalışan bir yaklaşımdır (Wallerstein, 2004a). Kendisinden önce gelen ekonomi, siyaset ve toplum alandaki ayrışımı açıklamak adına bütüncü bir bilgi hareketi üzerinde durmuştur (Wallerstein, 1991: 14).

2.1.1. Dünya Sistemleri Analizinin Öncülleri

Dünya sistemleri analizi 1970’li yıllarda ortaya çıkmış bir analiz türüdür. Ekonomik, toplumsal ve siyasi alandaki sosyal olaylara multidisipliner bir bakış açısıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. DSA’nın ortaya çıkış motivasyonları arasında modernleşme teorisinin (modernization theory) yerini almak motivasyonu bulunmaktadır. Wallerstein, modernleşme teorisinin şu üç yönünü eleştirmektedir; tek analiz birimi olarak ulus devlet sistemine odaklanılması, tüm ülkeler için yalnızca tek bir evrimsel gelişme olanağının olduğu varsayılmış, yerel ve ulusal kalkınma önündeki ulusötesi yapılar göz ardı edilmiş olmasıdır. Buna karşın ne olursa olsun, modern devlet kurumu DSA’nde önemli bir yer tutar. Devletin modernliği, karşılıklı olarak devletin birey/toplumla ve toplum/bireyle kurduğu ilişkidir. Analizin merkezindeki Batı dünyası ele alındığında modern devletin kurumsal bir bütün olarak ortaya çıkması ise 16.yy’da başladığı; 17 ve 18. yy’dan itibaren de kimlik kazandığı ifade edilebilir (Coşkun, 1997: 133).

Yine Batı toplumundan hareketle modern devlet düşüncesinin kökenleri feodaliteye kadar dayandırılabilir. Derebeyi-vassal arasındaki kaynak ve sermaye/imtiyaz ilişkisi içerisinde hükümdar, ellerinde maddi kaynak bulunan bu kişilerle/gruplarla ilişkiye girdiği gibi; bu kimseler de hükümdar ile sermaye ve imtiyaz kazanmak için ilişki içerisine girmişlerdir (Kotan, 2016: 12). Bu durum Poggi tarafından zümreler düzeni içerisinde güç ikiliği olarak tanımlanmıştır (Poggi, 2008: 55). Güç ikiliği, mutlakiyetçi bir yönetimden, kapitalist siyasi bir ekonomiye kademeli bir geçişin de öncüsü olmuştur (Wallerstein, 2011: 38). Hükümdar kendi soylu konumunu koruma çabası içine girerken, bir yandan da tüccarlar gibi yeni sınıfların doğuşu karşılıklı iş birliği gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ancak sonuçta, mutlakiyetçi yönetimler de tarihsel kapitalist süreç içinde üst tabakanın gerekleri doğrultusunda gelişerek modern devlete geçişi sağlamıştır.

DSA temelde tarihsel kapitalizmin ve sosyal değişimlerin Avrupa'da gelişimini anlama girişimiyken, devlet tarihsellik içerisinde söz konusu sistem içinde temel unsurdur (Kotan, 2016: 12). Dünya sistemi, kendini besleyen ve idame ettiren bir sistem olarak ele alınırken; sistemin temel özelliği ise kesintisiz sermaye birikimine öncelik atfederken, bunu gerçekleştirerek bir yapının sunulmasıdır (Walllerstein, 2003: 529). Wallerstein ve Frank gibi araştırmacılar görüşleri karşıtlık barındırsa dahi (Frank, 2003: 386), bu kişilerin devlet ve dünya sistemi kavramlarının başlangıç tarihlerine yönelik eşleşen tarihli göndermelerde bulunması, devlet ile kapitalist sistem arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

DSA kapitalizmi, sermaye sahiplerinin kesintisiz bir şekilde sermayelerini arttırmak için sermaye sahibi oldukları sistem olarak tanımlar (Willerstein, 1992: 12). Bu amaca ulaşmak dünya sistemleri teorisi içerisinde bir devletin tek başına yapabileceği bir iş değildir. Çoğu zaman bir başka çıkar grupları/kişilerle ortaklaşa iş görmeyi ifade eder. Bu ilişkinin yönü, sınırları ve biçimini tayin eden başat faktör ise dünya sistemi içerinde devlet kurumudur. Sermaye sahipleri, sınırsız sermaye için, devlet ile farklı düzeylerde bir çıkar ilişkisi içindedir. DSA tarihsel kapitalizm sürecini: bu sermayeye arayan kapitalistlerin, siyasal iktidara egemen olma süreci olarak ele alır. Kapitalizm, egemenlerin ayrıcalıklı konumlarını korumak adına; kendi çıkarlarına hizmet eden bir toplumsal sistemin oluşumuna itmiştir (Wallerstein, 2011: 38). Kapitalizm, toplumsal sistemde: tüm yaşanmışlık ve somut gerçeklik içinde bir tarihsel bir sistem olarak var olmuştur (Wallerstein, 1992: 8). Tüm bunlar göz önüne alındığında DSA'ne göre devlet, kapitalist bir devlet olarak tanımlanır.

Devletlerin egemenliği bir meşruiyet meselesidir ve DSA'da egemenlerin meşruiyeti karşılıklı tanıma ve birlikte var olmayı gerektirir. Sermaye sahibi girişimciler açısından bakıldığında ise egemen devletlerin bu kapitalistler tarafından göz önünde bulundurulması gereken otorite ve güç kullanım alanları vardır. Wallerstein, bunları şu şekilde sıralar (Wallerstein, 2011: 88):

1. Devletler sınır koyucudur: emek, sermaye ve ürününün kendi egemenlik alanı içerisinde var olup olamayacağı ve bunun koşullarını belirler.
2. Mülkiyet hakkının yasal dayanaklarını oluşturur.

3. İstihdam ve çalışma koşullarına yönelik otoritedir.
4. Firmaların üstleneceği maliyetlere ilişkin kurallar koyar.
5. Belli alanlarda daha kısıtlayıcı olup, piyasanın türleri ve ekonomik süreçleri konusunda sınırlandırıcı davranış gösterebilir.
6. Devlet vergi koyucudur.
7. Devlet kendi otorite alanı içindeki bir pazarın etkilenebileceği bir durum olduğunda başka devletlerin kararlarını etkilemek adına gücünü kullanabilir.

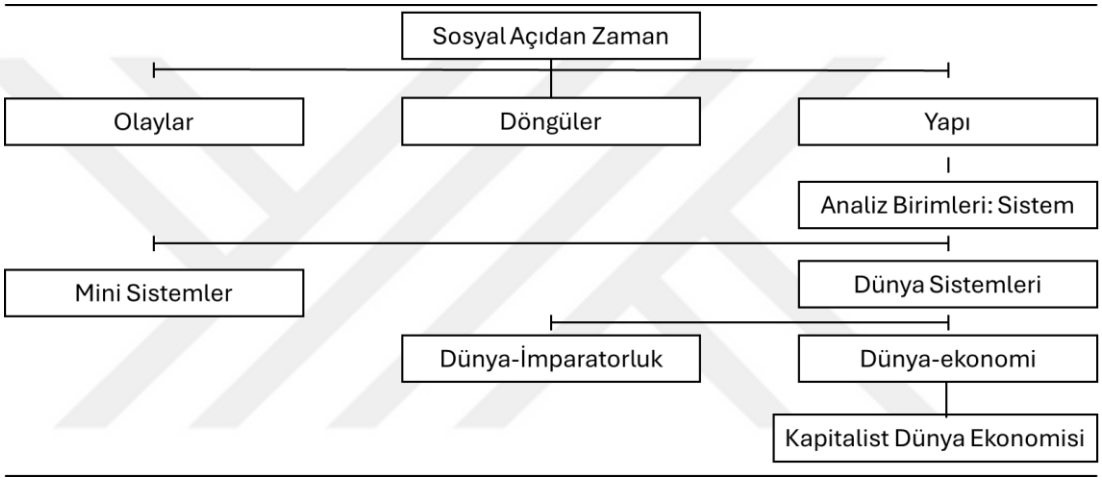
Coğrafi konum devletlerin diğer devletlerle ve çıkar gruplarıyla olan siyasal güç ilişkilerinin yanında çok önemli bir tanımlayıcısıdır (Coşkun, 1997: 155). Modern devletlerde coğrafyası ve toprak bütünlüğü onun bütün siyasi gücünü ve stratejisini tanımlamasında öncüldür. Modern devletin açıkça sınırları çizilmiş ve tek bir idareye tabi toprak içinde var olan halkın yani ulusun varlığının ilk kabulüdür (Giddens, 2012: 32). Modern devletler sistemi içinde de bu toprak üzerindeki tek meşru otorite olma fikriyle daha keskin tanımlanmış fiziksel bir alanı kapsarlar (Pierson, 2000: 30).

Ulus fikrinin gelişimiyle birlikte, pazarların sınırları genişlemiştir. Ulus olma misyonuyla kapitalistler yerele dayalı pazarlardan daha geniş pazarlara ve çeşitli piyasalara ulaşmıştır (Poggi, 2008: 36). Böylece sermaye sahiplerinin sermayelerini sınırsız arttırma arayışları içinde bu ulus olma kavramı yeni pazarlara giriş için imkân sunmuştur. Günümüzdeki ulus devletlerin sayısının çokluğu bile kapitalizmin bu arayışına cevap verecek düzeydedir. Öyle ki; pazarı genişlemesi amacı tarihsel kapitalizmde çıkar gruplarının büyük çabalardan biri olarak görünür. Bu nedenle, kapitalistler günümüzde de çok sayıda devletin varlığına ihtiyaç duyarlar. Çıkarlarını gözeterek bu devletlerle farklı stratejik ilişkiler kurabilirler. DSA'ya kapitalist sistem genel iş bölümü içinde çok sayıda devletin varlığıyla mümkündür (Wallerstein, 2011: 53). Buradan hareketle DSA'nın görüşüne göre, modern dönemde ulus devletleri, kapitalist sistemin pazarını genişletme çabalarının bir ürünü olarak görülebilir. Ancak unutulmamalıdır ki bu yaklaşım değişmez değildir; modern devletin bir formudur. 20. yy'ın özellikle ikinci yarısından itibaren hızla şekillenen küreselleşme yaklaşımı modern devletin yeni bir formu olarak kapitalistler tarafından desteklenmekte ve

modern devletin ulus devlet formu üzerinde aşındırıcı bir etki göstermektedir (Kotan, 2016: 24).

2.1.2 Dünya Sistemleri Analizine İlişkin Kavramlar

Dünya Sistemleri Analizi, neo-marksist çizgideki bir araştırmacı olan Wallerstein'in 1974 tarihindeki kitabı *Modern World System* ile çıkmıştır. Wallerstein'in bu yaklaşımına göre mini sistemler (*mini-systems*) ve dünya sistemleri (*world-systems*) olmak üzere iki tip sosyal sistem vardır (Şekil 2-1).

Şekil 2-1: Wallerstein Hiyerarşisi'nde Temel Kavramlar

Mini sistemler küçük ölçekli, yerel ve bölgesel ekonomik sistemlerdir. Üretim ve tüketimin büyük çoğunluğu bu sistem içerinde gerçekleşir. Merkezi bir ekonomik kontrol ve gelişmiş bir iş bölümü bulunmaz (Chase-Dunn, 2019). Yine mini sistemler kısa süreli periyotlarda yok olmaya mahkumlardır, uzun dönemlere yayılamazlar. Mini sistemlerin kökenlerine baktığımızda Avrupa'daki derebeyi ve vassal ilişkisi örnek olarak gösterilebilir. Bu sistemde, burjuvazi sınıfındaki tüccarlar iş yapmak için derebeylerinin desteğine ihtiyaç duyarken, derebeyleri de kendi egemenliklerinin meşruiyeti için bazı bu vassallara çeşitli imtiyazlar sağlıyorlardı.

2.1.2.1 Dünya Sistemleri: Dünya-İmparatorluk ve Dünya-Ekonomi

Wallerstein'in DSA'nde öne sürdüğü bir diğer yaklaşım ise dünya-sistemleridir. Dünya sistemleri kendi arasında dünya-imparatorlukları ve dünya-

ekonomileri olmak üzere ikiye ayrılır (Wallerstein, 2011). Dünya-imparatorlukları, merkezi bir politik otorite tarafından yönetilmektedir. Ekonominin başında siyasal erk olarak devlet yer almaktadır ve ekonomi devlet tarafından yönlendirilirken, kaynakların dağıtımı da yapılır. Buna örnek olarak; Roma İmparatorluğu, Osmanlı-İmparatorluğu ve Çin-Hanedanlıkları gösterilebilir. Öte yandan dünya-ekonomileri, birkaç devlet yapısını birden içinde barındıran tek bir sistemdir (Wallerstein, 1980: 16-22). Ülkeler arasındaki eşit olmayan iş bölümü belirgin haldedir. Tarihsel emperyalizmin içinde kapitalist üretim ilişkisine dayanır. Özetle, kapitalistlerin kesintisiz sermaye elde etmesi için farklı pazarlardaki yayılmacılığının 16. yy'dan itibaren gelişimini açıklayan bir analiz türüdür.

2.1.2.2 Dünya Sistemlerinde Dünya-Ekonomi Kavramı

Dünya-ekonomi kavramı, DSA'nin başat aktörü olup, ulus-devletler arasındaki ekonomik etkileşimleri ve tarihsel kapitalist düzenin işleyişini anlamlandırmakta temel bir bakış sunar. Wallerstein'e göre dünya ekonomi kavramı, politik olarak parçalı fakat ekonomik olarak bütünleşmiş bir sistemdir (Wallerstein, 2004a). Bu sistem yaklaşımı, kapitalistlerin sınırsız sermaye birikimi ve eşit olmayan iş bölümü ile karakterize edilir. Modern kapitalizmin temel dinamiklerini anlamak açısından dünya-ekonomi tarihsel bir perspektifte ele alınmalıdır.

Wallerstein (1974), dünya-ekonomi kavramını küresel bir sistem olarak tanımlar ve bu yönüyle bölgesele bir sistem olan dünya-imparatorluk kavramından ayrılır. Dünya-imparatorlukta ekonominin başındaki aktör merkezi bir siyasi otorite iken, dünya-ekonomi içinde bağımsız siyasi birimler arasındaki ekonomik ilişkiler piyasa dinamiklerine göre şekillenir. Kapitalist dünya-ekonomi, merkezi bir siyasi otoritenin yokluğuna yeğin ekonomik bakımdan bütünleşmiş bir sistemdir (Arrighi, 1994).

Dünya-ekonominin eşit olmayan iş bölümü, sermaye birikimi, devletlerin rolü ilkeleri çerçevesinde hareket eder. **Eşit olmayan iş bölümü**ne göre dünya; merkez, yarı-çevre, çevre ülkeler olmak üzere bölünmüştür. Bu yapı üretim süreçlerinin kapitalist çıkarları, emek yoğunluğunu ve kaynağın türünü ve kaynağın yönünü gözeterek üretim süreçlerinin kar maksimizasyonu hedefiyle küresel ölçekte

örgütlenmesine neden olmuştur (Wallerstein, 1980). Dünya-ekonominin işleyişinin özünde **sermaye birikimi** mantığı vardır. Kapitalistler, en karlı alana yönelir ve sürekli olarak yeniden yapılandırılan birikim süreçleriyle genişletilir (Braudel, 1982). Kapitalizm, daha önceden bahsettiğim üzere, sermaye sahibi olanların sermayelerini daha da genişletmek adına durmaksızın daha çok sermayeye sahip olmak istedikleri sistemdir (Wallerstein, 1992: 12). Buradaki kesintisiz sermaye sahipliği arayışı, kapitalistlerin devletlerle olan çıkar ilişkilerini tayin eder. **Devletler** ise, dünya-ekonomideki en önemli aktördür. Ancak, devletler tek başına küresel düzeni kontrol etme gücüne sahip değildir; yine devletlerin böyle bir girişimde bulunması da mantıklı olmayan bir girişimdir. Çünkü emek, sermaye ve hammaddenin eşitsiz iş bölümü merkez ülkeler açısından finansal ve kurumsal egemenlikle sermaye artırımı ayrıcalığının sürdürmesini sağlayabilir (Harvey, 2005).

Dünya-ekonomi statik bir yapı değildir. Sermaye birikimi süreçleri, krizler ve egemenlerin dünya sistemindeki değişen rolü dünya-ekonominin sürekli olarak yeniden yapılanmasına neden olur (Wallerstein, 2011). Ancak, sistemin temel dinamikleri olan eşit olmayan iş bölümü ve sermaye akışlarının belirlediği güç dengeleri sistemin değişmez unsurlarıdır. İş bölümü ve sermaye unsurları bize kapitalist dünya-ekonomideki içsel çelişkilerin uzun vadede sistemi ne denli dönüştürdüğünü anlamayı sağlayacaktır. Dünya-ekonomideki bu dönüşümün ne şekilde gerçekleşeceği, küresel sınıf mücadeleleri ve devletler arasındaki güç dengelerine bağlıdır (Wallerstein, 2004).

2.1.3 Dünya Sistemleri: Tarihsel Kapitalizm İçinde Ülkelerin Konumlandırılması

Modern dünya sisteminde, ulus-devletin kendi sınırları içinde mal, sermaye, iş gücü hareketleri üzerinde hukuki bir üstünlüğe sahiptir (Kotan, 2016: 41). Ancak dünya sistemi içerisinde her ne kadar devletlerin kendi alanlarında siyasi ve hukuki üstünlükleri olsa her devletin sistemin doğası gereği eşit değildir. Tarihsel süreç içerisinde ve coğrafi olarak devletlerin farklı özellikleri vardır (Anaç, 2016: 3-5). Yine bu sistem, bugün Çin'in de oyuna girdiğinin varsayılmasına rağmen 16. yüzyıl Batı ülkeleri temelinden başlayarak bugünkü görünümüne kavuşmuştur.

Dünya sistemini oluşturan devletler arası üç sosyal hiyerarşik düzey bulunmaktadır. Bunlar, DSA'nın orkestra şefleri merkez (core) ülkeler, yarı çevre ülkeler (semi-periphery) ülkeler ve çevre (periphery) ülkeler olmak üzere gruplanmıştır (Tablo 2-1). Merkez ülkeler, modern dünya sisteminin bir formu olarak ulus-devletin yükselişine ön ayak olmuş batı toplumunun en gelişmiş, en üretken ve en yenilikçi ülkelerini ifade eder. Bu devletlerin konumu doğrudan doğruya iç dinamiklerinden değil, küresel sistemdeki tarihsel süreç ve sosyal sistem içindeki pozisyonlarından kaynaklanır. Merkez ülkelerin sadece kapitalist yapıları ve gelişmiş oldukları için değil, küresel anlamda iş bölümünün kurallarını koydukları için merkez konumdadırlar.

Tablo 2-1: Wallerstein'in Üç Sosyal Sisteminde Karakteristik Özellikleri

	Mini Sistemler	Dünya Sistemi	
		Dünya-İmparatorluk	Dünya-Ekonomi
Ekonomi	Ekonomik Birim	Ekonomik Birim	Ekonomik Birim
Politik	Politik Birim	Politik Birim- Merkezi Otoriteye Dayalı	Devletler Arasında Politik Rekabet
Kültür	Homojen Kültür	Çeşitli Kültürleri İçerir	Büyük Kültürel Farklılıklar
Sosyal İş Bölümü	Az Sosyal İş bölümü	Sosyal İş Bölümü	Sosyal İş Bölümü- İş veren ve İşçi Sınıfı Arasında
Mekânsal İş Bölümü	Mekâna Dayalı Olmayan İş Bölümü	Mekâna Dayalı İş Bölümü- Çoğunlukla Kırsal ve Şehir Arasında	Merkez ve Çevre Arasında Mekânsal İş Bölümü
Bölge	Sınırlı Alan	Büyük Alan	Küresel Düzey

(Terlouw, 1992: 55)

Merkez ülkeler, sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve üretimini en ileri aşamalarını kontrol ederler. Üstün teknoloji ve inovasyon sahibi olan bu ülkelerde bilgi, teknoloji ve sermayenin kapitalistlerin elinde toplanmıştır. Dışarıdaki iş gücünden yararlanarak ve iş gücü maliyetlerini azaltarak daha fazla sermaye artışı sağlayabilen yüksek verimli üretim süreçlerine sahiptirler. Merkez ülkelerin egemenliği sadece devletin kurumları aracılığıyla değil, küresel ticaretin kurallarını tayin eden finansal sistemlere ve kurumlarda hakimdir. IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel finansal belirleyiciler, NATO gibi ulusüstü ittifaklarda söz

sahibidirler. Merkez ülkeler, küresel sistemin askeri ve siyasi garantörü olmuş; küresel çatışmalar, genellikle bu ülkelerin çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir.

Merkez ülkelerin tarihsel olarak statik olmadığını belirtmek doğru olacaktır. Ancak, çevre ve yarı-çevre ülkelerden merkez ülke konumuna geçişin son derece yavaş olduğu söylenebilir. Yine de merkez ülke ve küresel ekonomi ve siyasete yön veren ülkelerin varlığı aşikardır. Örneğin; 16. yüzyılda Hollanda, 19. yüzyılda İngiltere ve 20. yüzyılda da Birleşik Devletler bu rolün üstlenicisi olmuştur. Merkez ülke konumunda olmak gücün yeniden dağıtımı ve ilişkilerin devamlılığı açısından ekonomik ve askeri olarak kendisini yenilemek durumundadır.

Çevre ülkeler, küresel kapitalist sistemde söz sahipliği açısından en az etkinliğe sahip ülkeler konumundadır. Bu ülkeler, dünya sisteminde merkez ve yarı-çevre ülkeler açısından ucuz iş gücü, hammadde sağlamakta ve nihai ürünlerin ise alıcıları konumundadır. Çevre ülkelerin ekonomisi büyük ölçüde tarım, madencilik ve düşük teknolojideki sanayiye dayanır. Yerel üreticiler, çok uluslu şirketler karşısında rekabetçi role sahip değilken, piyasanın kontrolü dış aktörler tarafından kontrol edilir. Eğitim, sağlık ve altyapı alanında toplumsal açıdan önemli farklar bulunmaktadır. Çevre ülkelerin ekonomisi, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası düzenleyici kurumların borç politikaları doğrultusunda şekillenmiştir. Çevre ülkeler, dış ülkelerin askeri ve siyasi müdahalelerine karşı açıktır. Yine gelir adaletsizliği ve siyasi iktidarsızlık gibi nedenlerle darbe, iç savaş gibi iç politik karmaşanın toplumsal sonuçlarına karşı kırılgandırlar.

Merkez ve çevre ülkelerin birbirinden ayrışması tarihsel kapitalizmin ve sosyal sistemdeki farklara bağlıdır; yalnızca belli başlı ürünlerle ilişkilendirilemez. Bu duruma Frank'tan (2011) örnek vermek gerekirse: Hindistan, İngiltere'nin Lancaster tekstil endüstrisi için pamuk sağlarken; Avusturalya'da İngiltere'nin Yokshire tekstil endüstrisi için yün sağlamaktaydı. Özünde, iki ülke de tekstil endüstrisi için hammadde ürettiğinden bu ülkelerin dünya-ekonomideki ekonomik özellikleri oldukça benzeşiyordu. Buna karşın, bu iki emtiaya yönelik sosyal statüler oldukça farklıydı. Pamuk üretimi çevrenin süreçleri içindeyken, yün üretimi ise merkezi bir

süreç olarak görülmüştü. Bu bakımdan, bu iki ülkenin çıktıları için açıkça belli bir ürün türünden ziyade sosyal ilişkilere merkez ile olan sosyal ilişkilere bağlıydı.

Merkez ve çevre kavramları dünya-ekonomi içerisinde açıkça farklı kutuplar olarak ele alınmasına karşın, bütün ülkeler için mutlak bir merkez ya da çevre tanımlaması yapmak mümkün değildir. Wallerstein, diğerlerinden farklı olarak, bu farklılığı yarı-çevre kavramıyla belirtmiştir.

Yarı-çevre, baskın bir şekilde merkez veya çevre ülke özelliği göstermeyen ülkeleri tanımlamakta kullanılabilecek bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, bu tür bölgelerde işleyen genel toplumsal ilişkilerin, çevre bölgeleri sömürmeyi içerirken, yarı-çevrenin ise merkezin sömürüsüne maruz kaldığı anlamına gelir (Flint ve Taylor, 2018: 21). Öte yandan bu kategorideki ülkeler, merkez ve çevre ülkelere göre dünya-ekonomi'de daha dinamik bir grubu ifade ederler.

Yarı-çevre ülkelerde ekonomi kısmen gelişmiştir. Bu ülkeler, katma değeri yüksek bazı ileri sanayilere sahip olabilseler de genelde katma-değeri ve emek yoğun sermaye gerektiren sanayilere sahiptirler. Şehirleşmiş ve sanayileşmiş bölgeleri ile kırsal kesim arasında gelir dengesizliği ve nüfus eşitsizliği görülür. Yarı-çevre ülkeler genellikle siyasi iktidarsızlıktan ötürü, merkezi ülkelerin de dışsal baskılarıyla ekonomik krizlerden etkilenirler. Sermayenin akışı doğrudan dış kapitalistlere bağlıdır. Her yarı-çevre için geçerli olmasa da genelde merkez ülkenin belirlediği stratejik pozisyon içerisinde, bu ülkeler için üretim yaparken kendi çevre ülkelerine yönelik sömürücü bir yaklaşım içerisinde bulunabilirler (Smith ve White, 1992: 858-859).

Yarı-çevre, dünya-ekonomi içinde dinamik bir kategori olması nedeniyle ilgi çekicidir. Mekânsal yeniden yapılanmanın büyük bir kısmı, devletlerin yarı-çevre içinde yükselip düşmesiyle gerçekleşir. Değişim fırsatları genellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde ortaya çıkar. Ancak bu fırsatlar sınırlıdır; tüm yarı-çevre ülkelerinin merkeze evrilmesi mümkün değildir. Bu süreçte, dünya ekonomisinde başarı veya başarısızlığın belirlenmesinde siyasi süreçler büyük önem taşır. Wallerstein, yarı-çevrenin rolünü ekonomik olmaktan çok siyasi olarak görmektedir (Wallerstein, 1974: 349). Bu nedenle siyasi çekişmeler, yarı-çevre ülkenin merkez

ülkelerce aralarında görülüp görülmek istemediği üzerinde belirleyici bir rol oynar. Üç katmanlı dünya-ekonomi modelinin mekânsal yansımasında kritik bir ara bölgedir.

Dış-çevre (external arena), dünya-sistemin dışında kalan ülkeleri yansıtmaktadır. Bugün, her ne kadar dünya-sistem küresel çapta tüm devletleri kapsayan bir süreç olarak görülse de Wallerstein, dünya-sistemin başlatıldığı 15-16. yüzyılda itibaren dış-çevreyi dünya sistem içerisinde ve dışarısında kalan bölgeleri ayırt etmekte kullanmıştır (Wallerstein, 1974). Karşılıklı olarak birbirlerinin sosyal yapılarına etkide bulunmayan ülkeler birbirlerinin dış çevresi konumuna gelirler. Yine bu ülkeler arasında üretimin farklı yöntemleri vardır ve birbirlerine dış çevre olan ülkeler arasında alışveriş, dünya-sistemin işleyişi açısından işlevsel olarak önemsizdir ve yine dünya-sistemi içerisindeki bir üretim de dış çevrenin işleyişi açısından önemsiz sonuçlar doğurur (Terlouw, 1992: 64-65).

Farklı dış bölgelerde olan ülkeler açısından önemli bir durum ise bu ülkelerin birbirlerine yapısal bir etkisinin olmaması halinde, dünya sisteminin sınırlılıklarının analizi hususunda bazı sorunlar doğurabileceğidir. Böyle bir durum, karşılıklı iki ülkenin ilişkisi sonrasında iki ülkeden birinin sosyal yapısı değişirken, diğerinin değişime uğramadı zamanlarda gelişebilir (a.e.: 66). Örneğin; 17.yy'da Avrupalılar'ın, Karayipler'de bölgesel sosyal yapıyı yerle bir ederken, yeterli düzeyde bölgeyle ticaret yapmamış olması buna örnek olarak verilebilir (Phillips, 1987). Bir başka sorun ise, Wallerstein'in dünya sistemini ekonomik ve politik bir süreçle sınırlandırmış olmasıdır. Wallerstein'in dünya sistemi içinde politik ilişkileri ve sistemin dışında da politik oluşumların (politic entities) olması, dünya-sistem içindeki güç dengesinde önemli bir etkiye sahiptir. Dünya sistem dışındaki politik etki dünya sistem dışındaki ekonomik iş bölümünden etkilenebilir. Wallerstein dünya sistemi, 16.yy'da Avrupa ve bütün Amerika kıtalarıyla sınırlandırmıştır (Wallerstein, 1974). Ancak, Avrupa devletlerinin müttefikleri ve diğer politik oluşumlar devletler arası sistemin işleyişinde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin, Fransa ve Osmanlı iş birliği, Fransa'nın Habsburglar (Avusturya Hanedanı) karşısında, dünya-ekonomiyi politik birleştirmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Fransa'nın başarısız olduğu bir senaryoda,

dünya sistem kaçınılmaz bir şekilde dünya-imparatorluğa dönüşebilir ve sosyal yapıda çarpıcı değişiklikler doğurabilirdi (Wallerstein, 1981: 46-47).

Dünya sistemi içerisindeki üç sosyal hiyerarşik düzen ve dünya-sistem dış çevresi açıklandıktan sonra, ilerleyen alt başlıklar altında (1) Dünya Sistem ile ilişkili olan yaklaşımlar ve eleştiriler, (2) Dünya Sistem analizinin öncülleri ele alınmıştır.

2.1.3.1 Dünya Sistemleri Analizi: İlişkili Yaklaşımlar ve Eleştiriler

Her bir eleştiriye yönelik kendi bağlamı içerisinde cevap getiren dünya sistemleri analizi özellikle Annales okulu, Marksist gelenek (neo-marksist bir tutumla) ve bağımlılık teorisi gibi öncüllerden etkilenmiştir. Annales okulu, Fransız tarihçiler tarafından uzun vadeli toplumsal tarihi vurgulamak adına geliştirilen bir tarih yazım metodu olarak ortaya çıkmıştır. Frank Braudel tarafından longue durée ile temsil edilen Annales okulu geleneği, Wallerstein'i dünya sistemleri analiz birimleri olarak uzun vadeli süreçlere ve jeo-ekolojik bölgelere odaklanmaya yöneltmiştir (Anaç, 2016: 3-5). Marksist gelenek ise, dünya sistemleri analizinin toplumlararası çatışma, sermaye birikim süreçleri ve rekabetçi sınıf mücadelelerini yeniden makro boyutlandırarak ele almasını sağlamıştır.

2.1.3.2 Dünya Sistemleri Analizinin Öncülleri

Dünya sistemleri analizi, tarihsel kapitalizmi anlamakta Fernand Braudel ve Annales Okulu tarihçilerinin 600 yıla yaygın longue durée yaklaşımını temel alarak üç farklı zaman ölçeği üzerinden analiz eder. Wallerstein (1974), bu kavramlaştırmayı dünya-ekonomi sistemlerinin tarihsel evrimini açıklamakta kullanır. Buna göre analizlerde üç farklı zaman ölçeği vardır. Bunlar; Longue durée (Uzun Döngüler), Conjonctures (Yapısal Zaman), L'histoire événementielle (Olayların Zamanı) olarak tanımlanır (Braudel, 1982).

Longue durée (Uzun Döngüler/) zaman dilimi, Braudel tarafından 'coğrafi ve ekolojik unsurların belirleyici olduğu ve ekonomik yapıların süreklilik taşıdığı tarihsel bağlamı ifade eder' şeklinde tanımlanmıştır (Braudel, 1982). Wallerstein'e göre,

dünya-sistemleri bu geniş zaman ölçeğinde şekillenmiştir. Coğrafi genişleme, üretim ilişkileri ve iş bölümü gibi faktörler bu düzeyde ele alınmalıdır (Wallerstein, 2004).

Conjonctures (Yapısal Zaman), orta vadeli dalgalanmaları ifade eden bu zaman dilimi, ekonomik ve toplumsal yapıların değişim döngülerini işaret eder. Wallerstein (1980), kapitalist dünya-ekonomisinin yaklaşık 50-100 yıllık uzun dalgalarla yeniden yapılanma eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Örneğin, egemen güçlerin yükselişi ve çöküşü, ekonomik krizler ve sanayileşme gibi süreçler bu kapsamda değerlendirilmiştir (Arrighi, 1994).

L'histoire événementielle (Olayların Zamanı), günlük politik olaylar, savaşlar, diplomatik gelişmeler ve liderlerin kararları gibi kısa vadeli dinamikleri belirtir. Wallerstein (1991), bu düzeydeki olayların yapısal eğilimleri değiştirme gücüne sahip olmadığını, ancak dünya-sistemindeki konjonktürel dalgalanmalarla ilişkili olarak belirleyici olabileceğini ifade eder. Örneğin; Avrupa'da 30 yıl savaşlarının sona erdiren 1648 Vestfalya Barışı veya II. Dünya Savaşı sonrası Birleşik Devletlerin piyasa kurucu rolüne işaret eden Bretton Woods sistemi bu olayların zamanına birer örnek teşkil etmektedir (Wallerstein, 2011).

Wallerstein (2004), dünya-sistemleri analizinin yalnızca belirli dönemsel olayları değil, yapısal dönüşümleri ve kapitalist dünya-ekonominin uzun vadeli mantığını anlamak için de çok katmanlı bir zaman perspektifine dayandığını savunmaktadır. Böylece, Braudel'den esinlenen bu zaman anlayışı, dünya-sistemleri yaklaşımına tarihsel bir derinlik kazandırmış ve kapitalizmin küresel evrimini açıklamada temel bir zemin oluşturmuştur.

Dünya sistemleri analizi (DSA), dünyadaki eşitsizliği ve emperyalizmi tarihsel kapitalizmin temel özellikleri olarak kabul eden **bağımlılık teorisi**nin (dependency theory) bu yaklaşımlarını kabul etmesine karşın farklı temeller üzerine inşa edilmiştir. Aslında DSA dünya sisteminin doğası gereği eşitsizlik ürettiğini ve küresel ekonominin, merkez ülkelerin faydasına işlediğini savunurken bunu kapitalizmin az gelişmiş ülkelerde geri kalmışlıkla doğrudan bağlantısına değinir. Yine her iki teori de küresel iş bölümünün, çevre ülkelerin sürekli olarak sömürüldüğü bir mekanizma yarattığı görüşünde birleşir (Kay, 2011: 524-526). Ek olarak, her iki yaklaşım özünde,

emperyalizmin ve sömürgeciliğin modern kapitalist ekonominin temel yapı taşları olduğunu savunur (Wallerstein, 1976: b. 6).

Wallerstein, geleneksel bağımlılık teorisinin merkezi konumundaki "*merkez ülkeler yoksul ülkeleri sömürür*" görüşüne yeni bir açıklama getirmiştir. Bunu da gerçekleştirirken iki temel fikirden hareket etmiştir (Wallerstein, 2004):

(1) Kapitalist merkez ülkeler yalnızca çevre ülkelerdeki emeği değil, dünya ekonomisindeki tüm bölgelerdeki emeği sömürürler. Bu nedenle, merkez-çevre arasındaki asıl yeniden dağıtım süreci bölgenin doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinden değil, katma değerin aktarımı üzerinden gerçekleştirilir.

(2) Kapitalizm bağımlılık teorisinde iddia edildiği üzere uluslararası bir iş bölümü etrafında değil, bölgesel ve ulus-ötresi bir iş bölümü etrafında örgütlenmiştir. Bu nedenle, egemen merkez devletler doğrudan çevre ülkeleri sömürmez; çevre ülkelerden kaynaklara ve birliklere bir erişim kolaylaştırıcısı olarak fayda eder.

Şüphesiz, DSA küresel ekonominin daha dinamik bir yapıya sahip olduğu ve her ne kadar üç ülke grubu arasında geçiş sınırlı olsa da bazı ülkelerin yarı-çevre konumuna yükselerek sistem içinde sınırlı da olsa hareket edebildiğini öne sürmüştür (Wallerstein, 1979: 349). Yine bağımlılık teorisi, çevre ülkelerin dışa bağımlılığını azaltarak sanayileşme ve ithal ikameci politikalarla gelişebileceğini önü sürerken; DSA bu tür politikaların kapitalist dünya ekonomisinin yapısal sınırlılıkları içinde başarısının kısıtlılığına dikkat çekmiştir (Wallerstein, 2004: b.a.).

2.1.3.3 Dünya Sistemleri Analizine Yönelik Eleştiriler

Dünya Sistemleri Analizi her ne kadar kendinden önce gelen diğer yöntemlerden beslenmiş olsa da araştırmacılar tarafından yöntem çeşitli yönlerden eleştirilmiş ve eksiklikleri vurgulanmıştır. Bu eleştirileri daha iyi bir şekilde anlamak adına bunları teorik, metodolojik, ampirik ve normatif olmak üzere dört grupta ele alınabilir.

2.1.3.3.1 Dünya Sistemleri Analizine Yönelik Teorik Eleştiriler

Dünya Sistemleri Analizi yönelik en önemli teorik eleştirilerden biri, Marksist düşünce içinden gelmiştir. Wallerstein'in analizinin kapitalist dünya sisteminin ekonomik yapısını açıklamakta başarılı olduğu kabul edilmekle birlikte, sınıf mücadelelerini yeterince vurgulamadığı Marksist araştırmacılarca tartışılmıştır. Örneğin, Ellen M. Wood (1999), DSA'nın sınıf ilişkilerini ve işçi sınıfının direnişini göz ardı ettiğini ve bu yüzden kapitalizmin nasıl sona erebileceğine dair bir çerçeve sunamadığını öne sürer. Robert Brenner (1977) ise, kapitalizmin gelişimini açıklarken iç sınıfsal mücadelelerin ve üretim ilişkilerinin belirleyici olduğunu ve Wallerstein'in bunu dikkate almadan kapitalizmi küresel bir sistem olarak ele almasını eleştirmiştir.

DSA'nın devletleri kapitalist sistemin birer aracı olarak görmesi, devlet merkezli analizleri benimseyen araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Yapısalcılık ve longue durée üzerinde çalışmaları olan Theda Skocpol (1979: b.a.), devletin tarihsel süreçte devrim ve savaş gibi dinamiklerle şekillendiğini ve kapitalist dünya sistemine indirgenmeyecek özerk yapılara sahip olduğunu ileri sürmüştür (Skocpo, 1979: 22-23). Wallerstein ise, dünya sistemini ekonomik dinamikler çerçevesinde ele aldığı için devletlerin rolünden ziyade kapitalistlerin rolüne odaklanmıştır.

Kapitalizmin doğasına yönelik yapılan eleştiriler de DSA'ni sınırlandıran noktalardan biri olarak görülmüştür. Weberyan araştırmacılar, kapitalizmin homojen bir sistem olmadığını ve farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda farklı biçimlerde geliştiğini öne sürerler. Örneğin; Doğu Asya'daki ekonomik gelişim modelleri (örneğin Japonya, Güney Kore ve Çin) devletin ekonomi üzerindeki kontrolü ve kalkınmacı politikaları ile Batı kapitalizminden farklılık göstermektedir. Wallerstein karşı durmaksızın DSA'nde ekonomik ve toplumsal yapılar, üretim ve iş bölümü coğrafi olarak nasıl organize edildiğine bağlı olarak oluştuğunu ifade eder Sistemin işlemesi için gerekli olan yine üretim ve iş bölümüdür. Bazı dağıtım ve ticaret ağları sistemin gerekli bir unsurudur. Oysa diğer ticaret ise sadece geçici bir nitelik taşır ve doğrudan katılanların ötesinde çok az öneme sahiptir. Bu nedenle de farklı sistemler yerine bir dünya sistemine dikkat çeker. Örneğin, Roma ve Çin İmparatorlukları

arasındaki lüks ticareti sınırlıdır ve bu ticaret nedeniyle tek bir Avrasya sistemi oluşturulması analiz sistemi açısından ihmal edilebilir (Flint ve Taylor, 2018: 20). Öte yandan, Japon devletinin ekonomik kalkınmayı yönlendiren bir "gelişimsel devlet" olarak hareket ettiğini ve klasik Batı kapitalizminin serbest piyasa ilkeleriyle çeliştiği ve DSA'nın bu tür farklılıkları açıklamakta yetersiz kaldığı vurgulamıştır (Johnson, 1982: 7-9).

2.1.3.3.2 Dünya Sistemleri Analizine Yönelik Metodolojik Eleştiriler

DSA, tarihsel analizleri büyük ölçekli ve uzun vadeli eğilimler üzerinden şekillendirdiğinden mikro düzeydeki toplumsal ve bölgesel farklılıkları yeterince dikkate almamakla eleştirilmiştir. Fernand Braudel'in "longue durée" kavramından esinlenen bu yaklaşım, dünya tarihini uzun dönemli eğilimlerle açıklamaya çalışırken, yerel dinamikleri göz ardı edebilir. Örneğin, Latin Amerika ve Afrika gibi geniş bölgeler genellikle "çevre" kategorisi altında değerlendirilirken, aralarındaki ekonomik ve sosyal farklılıkların yeterince analiz edilmediği belirtilmiştir (Smith ve White, 1992: 862).

DSA'nin ekonomik faktörleri merkeze alarak kültürel ve ideolojik unsurları göz ardı ettiği de başka bir metodoloji eleştiri olarak görülebilir. Kültürel faktörlerin ekonomik kalkınma üzerinde önemli bir rol oynadığına dikkat çeken modernleşme üzerine çalışan araştırmacılar, kültürel dönüşümleri ve sosyal sermaye gibi unsurları ihmal ettiğini ileri sürer. Ekonomik gelişimin kapitalist bir sistem içinde yalnızca kesintisiz sermaye akışıyla değil; aynı zamanda siyasi kurumlar, eğitim sistemleri ve kültürel değerlerle de şekillendiğini belirtir (Huntington, 1993: b.a.).

2.1.3.3.3 Dünya Sistemleri Analizine Yönelik Ampirik Eleştiriler

DSA'nin ampirik olarak karşılaştığı en büyük meydan okumalardan biri, çevre ülkelerin zamanla yükselerek merkez ülkelere yaklaşabilmesi olmuştur. Wallerstein, kapitalist dünya sisteminde üç katmanlı yapı içerisinde ülkelerin katmanlar arasında geçişinin zorluğuna dikkat çeker. Çevre ülkelerin ise sürekli olarak sömürüye maruz

kalacağını öngörmüştür. Ancak Güney Kore, Singapur ve Çin gibi Asya ülkelerinin ekonomik yükselişi, bu öngörünün mutlak olmadığını göstermektedir. Özellikle, Güney Kore'nin, devlet güdümlü sanayileşme ve eğitim reformları sayesinde çevreden yarı-çevreye, hatta merkez ekonomilere yaklaşabildiğini öne sürerek, DSA'nin kapitalist sistem içinde yükselişin nasıl mümkün olduğunu yeterince açıklamadığını belirtmiştir (Amsden, 2001: 286-289).

DSA'nin siyasi ve askeri güç unsurlarını yeterince vurgulamadığı da bir diğer eleştiridir. Özellikle, egemenlerin değişimlerini yalnızca ekonomik faktörlerle açıklamaya çalışması, politik realizm taraftarı araştırmacılar tarafından yetersiz bulunmuştur. Egemenlerin değişimlerinin yalnızca ekonomik krizlerden değil, askeri güç dengelerinden ve uluslararası ittifaklardan da etkilendiğini savunur. ABD'nin dünya üzerindeki hâkimiyeti, sadece ekonomik büyüklüğüyle değil, aynı zamanda NATO, küresel askeri üsler ve jeopolitik stratejilerle de pekiştirilmiştir diye vurgular (Gilpin, 1981: 32-33).

2.1.3.3.4 Dünya Sistemleri Analizine Yönelik Normatif Eleştiriler

DSA'nin geleceğe yönelik öngörüleri de farklı gruplar tarafından eleştirilmiştir. Wallerstein, kapitalist dünya sisteminin tarihsel bir yapı olduğunu ve eninde sonunda çökeceğini ileri sürerken, bu çöküşün nasıl ve ne zaman gerçekleşeceğine dair net bir model sunmamıştır. Kapitalizmin yerine geçecek alternatif bir sistemin nasıl doğabileceği konusundaki belirsizlik, Marksist eleştirmenler tarafından teorinin eksik yönlerinden biri olarak görülmektedir. DSA'nin kapitalizmin geleceğine dair belirsizliğini vurgulayarak, egemenlerin değişimleriyle birlikte kapitalist sistemin dönüşebileceğini ileri sürmüştür (Arrighi, 1994: b.a).

Bir diğer eleştiri ise, DSA'nin gelişmekte olan ülkeler için bir çıkış yolu sunmamasıdır. Bağımlılık teorisi gibi yaklaşımlar, belirli koşullar altında devletlerin bağımlılık ilişkilerinden kurtulabileceğini öne sürerken, DSA bu tür kalkınma stratejilerine yer vermemekle eleştirilmiştir. Peter Evans (1995), bağımlı gelişme (dependent development) kavramıyla bazı çevre ülkelerin, güçlü devlet politikaları sayesinde kapitalist sistem içinde güçlenebileceğini göstermiştir (Evans, 1995: 11).

Ancak Wallerstein, kapitalist sistem içinde uzun vadeli eşitsizliklerin değişmeyeceğini iddia ettiği için, bu tür kalkınma modellerini analizin dışında tutmuştur.

DSA, bu gruplandırılan eleştirilere rağmen, küresel kapitalizmin tarihsel gelişimini ve uluslararası eşitsizliği anlamakta analitik bir çerçeve sunar. Ekonomi ve politik süreçleri uzun vadeli tarihsel eğilimler içinde ele alarak, devletler arası ilişkileri ve küresel kapitalizmin yapısal dinamiklerini açıklamak için önemli bir araçtır.

2.1.4 Dünya Sistem İçerisinde Devletlerin Mobilitesi ve Rekabet Avantajları

Dünya-sistem içinde merkez, çevre ve yarı-çevre arasındaki bölgesel farklılıkların sistem içerisinde bir anlaşılması ve açıklanması zor durumlara sebep verebilmektedir. Bunlardan biri de dünya-sisteminin mekânsal yapısının dinamik doğasıdır; dünya-sistem sürekli devinim halindedir. Devletler, zaman zaman dünya sistemdeki konumlarını değiştirmekle kalmayıp, ekonomik döngüler de sistemin farklı bölge ve devletler üzerinde çeşitli sonuçlar doğurmaktadır. Bu iki fenomen birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Küresel ekonomik durgunluk dönemleri, bazı devletler için dünya sistemindeki konumlarını iyileştirme fırsatları sunmaktadır.

Devletin dünya sistemindeki konumunu güçlendirmede, devlet organlarının kurumsal olarak güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Özellikle yarı-çevre ülkelerde, ulusal üretimin teşvik edilmesi ve ulusal ekonominin dünya-sisteminin etkilerinden korunabilmesi için yoğun devlet müdahalesi gerekmektedir. Bu durum, yarı-çevre konumundaki ülkenin, merkez ülkedeki kapitalistlerle etkin rekabet edebilecek/iş birliği yapabilecek düzeyde güç sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yarı-çevrede üreticiler, ekonomik varlıklarını sürdürebilmek için devlete bağımlı hale gelmektedir (Wallerstein, 1979: 72-85, 102–108). Devletin, takip ve müdahale edebileceği iç güçlendirme süreçlerinin yanı sıra, daha değişken olan dış kısıtlamalar da bir o kadar önemlidir. Dünya-sistemde egemen güçlerin müdahale etme gücü, dünya-sistem sosyal hiyerarşik düzeni içinde yerini iyileştirmek isteyen bir devlet için en büyük engelleri oluştururken, müdahalelerin gücü devletin gelişim sürecine, merkez ülkeler arasındaki ilişkilere ve dünya-sistemdeki durgunluk ve dönüşüm döngülerine bağlı olarak farklılık göstermektedir (Terlouw, 1992; 145-146).

Wallerstein'e göre, daha önce devlet organlarını kurumsal olarak güçlendirmiş bir devlet konumunu iyileştirme imkânı yakalayabilmektedir. Özellikle yarı-çevre devletler, merkez devletler arasındaki rekabetin arttığı dönemlerden ve dünya sistemindeki ekonomik durgunluklardan periyodik olarak yararlanabilmektedir (Wallerstein, 1980: 211, 241)

Merkez devletlerin dünya-sisteme egemen oldukları dönemde dünya-sistem onlar açısından en serbest şekilde işlemektedir. Ekonomik üstünlüğü sayesinde egemen devlet, dünya pazarının serbest işleyişinden fayda sağlamaktadır. Buna karşın egemen devlet, dünya pazarının işleyişine nadiren doğrudan müdahale etmekte; yalnızca çevre/yarı-çevredeki kendisi adına üreticilerin (ya da DSA'da burjuvazi) ekonomik gücünü telafi etmek amacıyla devlet müdahalesine başvurarak diğer devletlere karşı kısıtlayıcı önlemler alır. Böylece, egemenlik dönemi merkez devlet açısından serbest ticaretin hüküm sürdüğü bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, merkez ülkelerin egemenlik dönemindeki bu serbestliği yarı-çevre devletlerin dünya sistemindeki konumlarını iyileştirme imkânları oldukça sınırlı tutmaktadır (Wallerstein ve Hopkins, 1977: 131; Wallerstein, 1980: 38, 61-65).

Diğer yandan önemli bir durum ise, öncü merkez ülkenin egemenliğinin dünya-sistemin devinimi nedeniyle kalıcı olmamasıdır. Bugüne kadar, belli periyotlarla diğer merkez devletler egemen devletin baskın konumunu zayıflatmayı başarmıştır. Kesintisiz sermaye artışı ve güç dengesi açısından merkez devletin öncü ve egemen devlet olma tutkusu, merkez devletler arasında uzun süreli rekabeti beraberinde getirmiştir. Bu rekabet, diğer devletlerin dünya sistemindeki konumlarını iyileştirme olanaklarını artırır. Merkez devletler arasındaki rekabet, merkez devletlerin hiyerarşi içindeki kolektif gücünü azaltarak dünya-sistem içerisinde pozisyonunu yükseltmeyi hedefleyen çevre/yarı-çevre ülkeler açısından fırsatlar doğurmaktadır (Wallerstein, 1980: 211, 241)

2.1.5 Ekonomik Durgunluk Dönemlerinin Dünya-Sistem Sosyal Hiyerarşisindeki Aktörler Açısından Sunduğu Avantajlar

Ekonomik döngüler[2], dünya-sisteminin bütününe etki eden süreçler olsa da ekonomik durgunluk dönemleri dünya-sistemin farklı bölgelerinde farklı etkilere sahiptir. Bu etkilerin zamanlaması ve şiddetiyse, dünya-sistemindeki konumlara göre değişiklik göstermektedir (Terlouw, 1992: 146). Ekonomik durgunluk, merkez ülkeden başlayarak ve çevre ülkeye doğru gidildikçe şiddetini arttırır.

Ekonomik durgunluk ülkelerin sosyal hiyerarşik durumları göz önüne alındığında bazı devletler için ekonomilerini güçlendirme ve dünya-sistemindeki konumlarını iyileştirme fırsatı sunmaktadır. Küresel ekonomik dalgalanmaların aşağı yukarı eşzamanlı gerçekleşmesi, dünya-sisteminin bir özelliğidir. "Sınırların konumunu belirlemenin göstergelerinden biri, birbirinden uzak noktaların gerçekte eşzamanlı döngüsel ritimler sergileme derecesidir" (Wallerstein vd., 1979: 488). Dünya-sistemi içinde yer alan bir bölgenin özelliklerinden biri, yerel ekonomideki dalgalanmaların dünya-sisteminin genel ekonomik döngüsü tarafından belirlenmesidir. Bölge, dünya-sisteminin mantığına ve ritimlerine bağlıdır. Dünya-sistemi, mekânsal ve zamansal olarak bütünleşmiş bir yapıyı oluşturur. Wallerstein bu yapıyı şu şekilde ifade eder: "*Burada çizdiğimiz perspektif, yalnızca geniş kapsamlı ve tekil bir sosyal eylem sistemi olarak, genişleyen jeopolitik sınırları içinde bir mekânsal 'dünya' oluşturan bir sistem değil, aynı zamanda zamansal olarak da geniş kapsamlı ve tekil bir dünya oluşturan, kronolojik olarak sıralanmış büyüme süreçleri ve döngüsel olarak düzenlenmiş genişleme ve daralma ritimleri üzerinden derinleşen bir senkronizasyon sergileyen bir sistemdir.*" (Hopkins ve Wallerstein 1977: 123-124).

Dünya-sistemi, yarı-çevre ve çevrenin merkez tarafından sömürüsü yoluyla hareket eder. Sömürü, dünya-sistemini yalnızca bütünleştirmekle kalmayı; kimi zaman da bütün sistemin istikrarsızlaşmasına neden olabilir. Döngüler, dünya-sistemini parçalayan kutuplaştırıcı güçler ile bu doğal olarak istikrarsız sistemi stabilize etmeye

[2] Detaylı bir şekilde Kondratieff döngüler bölümünde açıklanmış; tez açısından da eğitim ekollerinin dönüşümü çerçevesinde ele alınmıştır.

çalışan mekanizmalar arasındaki bitmek bilmeyen mücadelenin sonucudur. Bu nedenle, döngüler dünya-sisteminin bütününe ait bir özelliktir. Döngü süresi ne kadar uzunsa, o kadar derin bir yapısal unsurdur. En uzun ekonomik dalgalar bu nedenle dünya-sistem teorisi açısından en önemlileridir. Farklı bölgelerdeki pazarlar, sosyal ve teknolojik gelişmeler sayesinde birbirine daha fazla bağlanmakta ve dünya-sistemi giderek daha bütünleşik hale gelmektedir. Bunun sonucu olarak, "*döngüsel ritimlerin zamanlaması, dünya ekonomisinin merkez, yarı-çevre ve çevre bölgeleri arasında giderek daha fazla senkronize hale gelecektir*." (a.e.: 132)

Wallerstein, ekonomik döngü ile dünya-sisteminin bütünleşmesi konusundaki fikirlerini kısmen Fransız tarihçiler Braudel ve Chaunu'nun çalışmalarına dayandırmaktadır (a.e..: 143; Wallerstein 1974: 68-70). Braudel, dünya-sistemini döngülerin tekrarlandığı bir teknoloji temelli dönüşüm alanı olarak görmektedir. Merkez devletler, çevre ülkelere silsile halinde, gecikmeli ve artan bir şiddetle etkilerini yaymaktadır. Yani, dünya-sistem gibi geniş bir alanda, merkezdeki nispeten küçük etki yaratan olaylar, çevrede çok daha büyük hareketliliklere neden olmaktadır (Braudel 1979: 75-85, 610-611; Braudel, 1982: 163-164, 570). "*Tüm ağlar* [sistemler], *ne kadar sağlam olursa olsun, er ya da geç bir zorluk veya aksilikle karşılaşır. Ve bir ağın merkezindeki herhangi bir başarısızlık, tüm uç noktalarına dalgalar halinde yayılır, muhtemelen en çok da çevresindeki noktalara.*" (a.e.: 163-164).

Braudel, ekonomik döngünün bir göstergesi olarak fiyat dalgalanmalarını kullanmaktadır. O, şu sonuca varmaktadır: "*Fiyatlar* (ve sanayi öncesi toplumlarda hesaplamalar genellikle tahıl fiyatları üzerinden yapılır) *sürekli dalgalanır. Bu dalgalanmalar çok erken dönemlerden itibaren görülmektedir ve Avrupa'da erken bir aşamada bir pazar ağının kurulduğunun işaretidir. Çünkü bu tür dalgalanmalar geniş bir alanda aşağı yukarı aynı anda gerçekleşmektedir. On beşinci, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupa, her ne kadar tekdüze bir tablo sunmaktan uzak olsa da zaten açıkça belirli bir genel ritme, genel bir düzene uymaktaydı*." (a.e., 1979: 75).

"*Fiyatlar antik çağlardan beri dalgalanmıştır; on ikinci yüzyılda ise tüm Avrupa'da uyum içinde dalgalanmaya başlamışlardır. Daha sonraki dönemlerde bu uyum giderek daha kesin hale gelmiştir*." (a.e., 1982: 227-228).

Dünya-sisteminin farklı bölgelerindeki ekonomik döngülerin bütünleşmesinde genel bir artış gözlemlenmektedir. Braudel ve Spooner (1967), 1450-1750 yılları arasında Avrupa'daki buğday fiyatlarını analiz ederken, Avrupa genelindeki en yüksek ve en düşük buğday fiyatları arasındaki yakınlaşmanın çarpıcı bir şekilde arttığını ortaya koymuştur. Şüphesiz bunda teknoloji ve dünya-sistemin pazar alanının genişlemesinin etkileri vardır. Dünya-sistemin pazar alanının genişlemesi, rekabetçi fiyat politikasının gelişmesini sağlarken, teknoloji ürünlerin devletler arasındaki lojistiğinin gelişmesinde fırsat sağlamıştır.

Döngülerin artan bütünleşmesini, yalnızca fiyatlarla veya ekonomik döngülerle sınırlı olmayan daha genel bir süreçtir. Aynı zamanda döngülerin süresinin kısaldığını da öne sürmektedir (Chaunu 1974: 241-251; Chaunu, 1978:258-259, 281). "*On üçüncü yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar, daha az gelişmiş sektörlerden daha gelişmiş sektörlere, Avrupa dışı dünyadan eski Latin Hristiyanlık mirasından gelen dünyaya doğru, dalgalanmaların genliği azalmış ve dönemleri kısalmıştır. Bu yasa hiçbir istisna kabul etmez. Nüfus eğrilerinde, fiyatlarda, aktivite ve üretim endekslerinde, Avrupa içinde ve dışında doğrulanmaktadır.*" (a.e., 1974, 66).

Dünya-sistemindeki ekonomik krizlerin kronolojisi, tüm sektörler veya bölgeler için aynı gerçekleşmemiştir. Genel eğilim, döngülerin merkezdeki büyüme kutupları tarafından başlatılması ve çevreye doğru iletilmesidir. Örneğin; 1930'larda Büyük Buhran (Great Depression) 1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde başlamış ve daha sonra dünya geneline yayılmıştır (Chaunu 1974: 75-85, 195; Braudel 1979: 76; Braudel, 1982:171).

Wallerstein'e göre dünya-sisteminde ekonomik döngünün senkronizasyonuna yönelik bir eğilim olmasına rağmen, bu dünya-sistemi içindeki farklı bölgeler farklı şekillerde etkilenmektedir. Ancak, ekonomik döngünün başlatıcısı merkez ülkedir, daha da doğrusu merkezdeki egemen ülkedir. Durgunluk ve büyüme dönemleri, esas olarak merkezde yer alan dünya ekonomisinin öncü sektörlerinden kaynaklanır. Yarı-çevre ve çevre, ekonomik döngüde merkezin öncülüğünü takip eder. Ancak aralarındaki önemli bir fark, çevrenin en çok zarar gören bölge olmasıdır. Çevresel ekonomik faaliyetler merkeze ve yarı-çevreye kaydırılmaktadır. Yarı-çevre hem

merkez hem de çevresel faaliyetlerin bir karışımına sahip olduğu için ekonomik durgunluktan kazanç sağlama konusunda en iyi donanıma sahiptir (Hopkins ve Wallerstein, 1977: 133-134; Wallerstein vd. 1979: 487-497). Bu açıdan ele alındığında yarı-çevre açısından dünya-sistemin durgunluk dönemleri müdahaleyi azaltacağından en avantajlı yıllardır.

Merkez ülkelerdeki eğilim, ekonomik durgunluk dönemlerinde mümkün olduğunca fazla ekonomik faaliyeti kendi sınırları içine çekme alışkanlığıdır. Daha önce çevrede üretilip merkeze ihraç edilen bazı çevresel malların üretimi, ekonomik durgunluk döneminde merkeze kayabilir. Bu endüstriler, merkezin tipik faaliyetleri kadar kârlı olmasa da kârların her yerde baskı altında olması nedeniyle merkezdeki üreticiler, kar edebilecekleri her kaynağı kullanırlar. Sonuç olarak; ekonomik durgunluk döneminde merkez, çevreye kıyasla ekonomik büyüme dönemine göre daha fazla kendine yeterli hale gelir. Çevre ise, ekonomik durgunluktan en fazla zarar gören bölge olarak sosyal hiyerarşinin en alt basamağını oluşturur (a.e., 1977: 134; Wallerstein vd. 1980: 166).

Üretimin düşük ücretli bölgelere kaydırılması, yarı-çevrenin durgunluk döneminde kâr seviyelerini artırmak için kullandığı bir yöntemdir. Ekonomik durgunluk sırasında, yarı-çevre aynı zamanda merkezle olan ilişkilerinde daha fazla taviz elde edebilir (Wallerstein 1979:76-79, 89, 97-100, 107-108. Aşırı üretim, yarı çevreyi merkezde üretilen mallar için daha önemli bir pazar haline getirir. Bu nedenle yarı çevre, merkezin burjuvazisinin sunduğu farklı seçenekler arasında belli bir ölçüde seçim yapabilir. Bu durum, ekonomik durgunluk döneminde yarı çevrenin merkez ve çevreye kıyasla göreli konumunu iyileştirir (Wallerstein, 1980: 156, 179). Ancak ekonomik büyüme geri döndüğünde, merkez kendi payını yeniden kazanır. Sadece çok sınırlı sayıda devlet, özellikle daha önce devlet aygıtlarını güçlendirmiş olan bazı yarı çevre ülkeleri, bu geçici avantajı dünya-sistemindeki konumlarını kalıcı bir şekilde iyileştirmeye dönüştürebilir (Hopkins ve Wallerstein, 1977: 129-134).

2.1.6 Dünya Sistemleri'nde Sosyal Süreçlerin Analizinde Yenilik Temelli Bir Yöntem: Kondratieff Döngüler

Wallerstein, dünya sistemlerin varlığını üç sosyal sistem altında sınıflandırılabileceğini öne sürmüştür. Bu sistemlerin varlığı, Wallerstein'ın geniş bir perspektiften ele aldığı üretim tarzları ile tanımlanmaktadır. Wallerstein'a göre üretim tarzı yalnızca üretim süreçlerinin nasıl bölüşüldüğünü değil, aynı zamanda hangi malların ne miktarda üretileceği, bunların nasıl tüketileceği veya biriktirileceği ve nihayetinde malların nasıl dağıtılacağını da içeren daha karmaşık ve kapsamlı bir kavramdır. Wallerstein toplumların tarihsel süreçte sistem yaklaşımı içerisinde üç temel biçimde örgütlendiğini belirlemektedir (Chase-Dunn ve Hall, 1997; Taylor, 2013: 45–56). Bu üç sistem, belirli bir tarihsel dönüşüm sistemiyle ilişkilidir (Şekil 2-1).

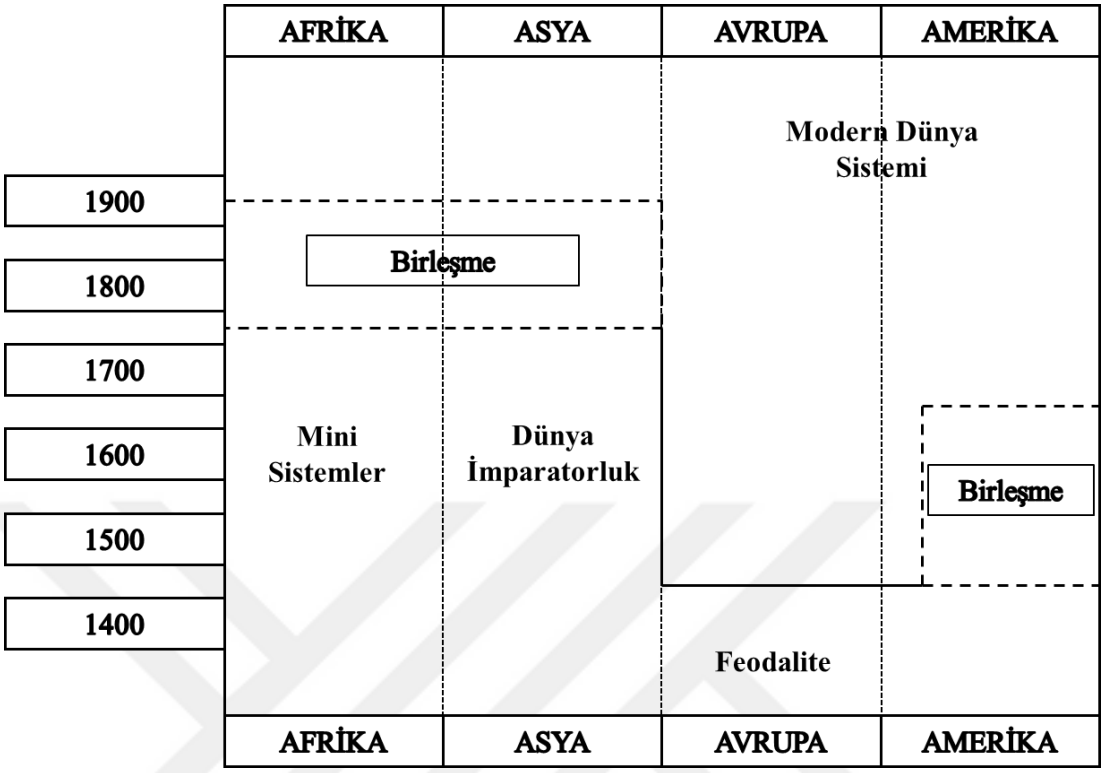
Mini-sistemler, çok sınırlı bir alandaki iş bölümü ile karakterize edilir. Üretim, avcılık, toplayıcılık veya ilkel tarıma dayanır; değişim üreticiler arasında karşılıklıdır ve temel örgütsel ilkeler yaş ve cinsiyet hiyerarşileri tarafından belirlenir. Mini-sistemler, esasen coğrafi olarak yerel ölçekte varlık gösteren geniş aileler veya kabile gruplarıdır ve genellikle birkaç kuşak içinde ya yok edilirler ya da parçalanma tehlikesiyle karşılaşırlar. Tarih boyunca sayısız mini-sistem var olmuş, ancak hiçbiri günümüze kadar ulaşamamıştır; çünkü hepsi daha büyük dünya-sistemleri tarafından ele geçirilmiş ve içselleştirilmiştir (Flint ve Taylor, 2018: 14-15).

Dünya-imparatorluk ise yeniden dağıtım üretim tarzına dayanan bir sistemdir. Dünya-imparatorluk, farklı siyasal biçimlerde ortaya çıkmış olsa da ortak bir üretim tarzına sahiptir. Bu sistemler, yalnız kendi tüketimlerini karşılamakla kalmayıp, kısıtlı olsa da belirli bir katkı değer üretmeyi mümkün kılan gelişmiş tarımsal teknolojiye sahip geniş üretici kitleleri üzerine kuruludur. Bu değerli ürün, tarım dışı uzmanlaşmış kimselerin de ortaya çıkmasına ön ayak olur. Tarımsal üreticiler ve zanaatkârlar arasındaki değişim karşılıklı olsa da bu sistemlerin belirleyici unsuru, yöneticiler tarafından artık ürünün zorla el konulmasıdır. Bu yöneticiler, askeri-bürokratik bir yönetici sınıf oluşturarak sömürü mekanizmasını kontrol ederler. Bu türden hiyerarşik değerli üretim ve dağıtım yapısı, Roma İmparatorluğu gibi merkezi devletler

tarafından ya da feodal Avrupa gibi parçalı siyasal yapılarda gözlemlenmiştir (Wallerstein, 1976: b.1.). Siyasal örgütlenme biçimleri farklılık gösterse de Wallerstein tüm bu ***medeniyetlerin*** maddi temellerinin aynı olduğunu, yani dünya-imparatorlukları olduğunu savunmaktadır. Neolitik Devrim'den günümüze kadar onlarca dünya-imparatorluğu var olmuştur. Bunlar mini-sistemlerden daha az sayıda olmakla birlikte tarihsel olarak belirleyici rol oynamışlardır (Flint ve Taylor, 2018: 15).

Kapitalist üretim tarzına dayanan ***dünya-ekonomi*** sistemi DSA'daki sistemlerden biridir. Bu sistemde üretimin temel ölçütü kârlılıktır ve sistemin temel itici gücü, artık ürünün sermaye olarak biriktirilmesidir. Bu sistemin bakışına göre, dünya-ekonomide merkezi bir siyasal yapı bulunmaz; üretim birimleri arasındaki rekabet, piyasadaki dış el tarafından şekillendirilir ve sistemin temel kuralı kesintisiz sermaye birikimi ya da yok olmaktır. Bu sistemde verimli olan üreticiler güçlenir ve piyasada fiyatları düşürerek daha az verimli üreticileri ortadan kaldırır. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzı, bir dünya-ekonomiyi tanımlayan temel unsurdur.

15. yüzyılda itibaren gelişen ve 17-18. yüzyıldan itibaren tüm dünyayı hâkimiyeti altına almayı başaran Avrupa dünya-ekonomisinin merkezindedir. Yine, sistemin sürekliliği açısından kritik bir tarih 1557'dir; zira bu yıl, hem İspanyol-Avusturya Habsburgları hem de onların büyük rakipleri olan Fransız Valois hanedanı, filizlenen dünya-ekonomisini kontrol etme çabaları içinde mali iflas yaşamışlardır (Wallerstein 1974: 124). Burada belirleyici olan unsur, askeri bir yenilgiden ziyade, uluslararası sermaye sahiplerinin eylemleri olmuştur. Bu durum, erken modern dönemde birleşik bir Avrupa dünya-imparatorluğu kurma girişimlerinin çöküşüne yol açarak modern dünya-sisteminin doğuşunu engelleme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. 1557 itibarıyla Avrupa dünya-ekonominin kurumsallaşmaya başladığı ve erken dönem kırılganlıklarını aşarak tarihsel olarak tam anlamıyla gelişmiş tek dünya-ekonomisi olmaya doğru ilerlediği açıkça görülmektedir. Bu yapı genişledikçe, geriye kalan tüm mini-sistemleri ve dünya-imparatorluklarını ortadan kaldırarak 20. yüzyıldan itibaren küresel bir sisteme evrilmiştir (Şekil 2-2).

Şekil 2-2: Zaman ve Coğrafyaya Göre Wallerstein'in Dünya Sistemleri Analizi (Terlouw, 1992: 56)

Kondratieff döngüler, İngiltere'de 18.yy'da başlayan üretim şeklinin bir çıktısıdır. 19.yy'a gelindiğinde ise ekonomistler, kapitalist üretim tarzı içinde bir *hareket yasası*nı (law of motion) fark etmişlerdir (Goodwin, 2011). Öyle ki, İngiliz ekonomist William Stanley Jevons (1835-1882), 1884 yılında ölümünden sonra yayınlanan araştırmasında 1790-1849 yılları arasında Birleşik Krallık fiyat mekanizmalarında uzun dalgaya yönelik kanatlara rastlamıştır: 1790-1818 yılları arasındaki 28 yıllık dönemde fiyatların genel olarak yükselişte olduğu; takip eden 31 yıllık dönemde ise fiyatların düşüş eğiliminde olduğunu fark etmiştir. Jevons'ın çalışması ilerleyen dönemde 1913 yılında Hollandalı Marksist araştırmacı van Gelderen'i etkilemiş, van Gelderen ikinci döngüde fiyatların 1850'den 1873 yılına kadar artış; 1873'ten 1896 yılına kadar da düşüş eğiliminde olduğunu fark etmiştir. Son olarak bir başka Marksist araştırmacı Nikolai Kondratieff, Jevon ve van Gelderen'in fikirlerini ileri taşıyarak Kondratieff döngüleri teorileştirmiştir (Tylecote, 1993: 10-11).

Marksist analizi, batı dünyası ekonomik analizlerine getiren ise, Amerikan ekonomist Joseph Shumpeter olmuştur (Goodwin, 2011). Kondratieff döngüler yaklaşımının temel düşüncesi, kapitalizmin gelişim ve durağan döngüler olmak üzere 50-60 yıllık birbirini takip eden döngülerle devinimde olduğudur. Bu ekonomik döngülere teknolojik yeniliklerin neden olduğu bilinmekle birlikte üzerine tartışılan önemli konulardan biridir. Örneğin; Shumpeter ve Forrester, bu ekonomik döngülerin kök nedeninin büyük teknolojik yenilikler olduğunu belirtirken; Rostow ise, temel kaynaklar ve nüfus arasındaki değişken ilişkiye dayandırmaktadır (Kindleberger, 1996: 48).

2.1.6.1 Lojistik Döngüler

Dünya-ekonomi kavramı, 15. yy'da Batı Avrupa'daki sosyal ve siyasi gelişmelerden sonrasına tarihlenen bir kavram olmuştur (Wallerstein, 1976: b.1). Kondratieff döngüler ise, dünya sistemlerindeki değişimleri 45-60 yıl arasında değişen döngülerle açıklayan sistemlerdir. Bazı çalışmalarda zaman içinde geriye gittikçe veri kaynakları daha az güvenilir hale geldiği görüşü hakimdir. Yine, erken dünya ekonomisinin dinamikleri hakkında daha az bilgi bulunduğundan üzerinde fikir birliği sağlanamamıştır.

Genel olarak Kondratieff döngülerin başlangıcı 1780 yılında İngiltere pamuk endüstrisinin ve buhar gücünün endüstrilerde kullanılmasıyla ilişkilendirilse de Kondratieff döngülerin başlangıcını 930'lu yıllara kadar götüren görüşler de vardır (Modelski ve Thomphson, 1996: 137; Modelski, 1987; Braudel, 1982). Ancak bu gibi isimler, 1780'den önce de Kondratieff döngüleri bulunduğunu öne sürse de bu erken döneme ilişkin görüşler daha az ilgi görmüştür.

Aslında dünyada yaşanan bu sosyal değişimleri açıklamakta kullanılan birçok çeşit döngü fikri ortaya atılmıştır. Örneğin; Kitchin döngüsü (2-3 yıl), Juglar döngüsü (6-10 yıl), Kuznets döngüsü (15-20 yıl), Kondratieff döngüler (45-60 yıl) ve Lojistik döngüler (trend seculaire) (150-300 yıl) bunlara örnektir (Wallerstein, 1984: 560). Bazı araştırmacılar, bu döngülerin hiçbirinin var olmadığını savunurken, bazıları da en azından varlığının sistemli bir şekilde ortaya koyulamadığına ilişkin endişelerini dile getirirler. Ancak, bazı araştırmacılar daha yapıcı bir yaklaşımla bazı döngülerin

uzunluklarının diğerlerinden daha mantıklı olduğunu savunurlar (Aldcroft ve Fearon: 59; Morineau, 1978). İşte bu döngülerden biri de Lojistik döngüleridir (trend secularia). Lojistik döngüler, Kondratieff döngüler gibi, A ve B safhalarına sahip daha uzun döneme yayılı döngülerdir.

Dünya-sistem analizi açısından özellikle ilgi çekici olan iki lojistik döngüler 1050-1450 ve 1450-750 yılları kapsayan lojistik döngüler olmuştur (Tablo 2-2). İlk lojistik dalga,

Tablo 2-2: Kondratieff Döngüler Öncesi Lojistik Döngüler

I. Lojistik Döngü	
A safhası →1050-1250	B safhası →1250-1450
II. Lojistik Döngü	
A safhası →1450-1600	B safhası →1600-1750

(Flint ve Taylor, 2018: 25)

Bu tarihler, Kondratieff dalgalarının tarihlerine kıyasla daha az kesin olmakla birlikte, genel zaman aralığını destekleyen arazi kullanımı ve demografik verilere dayalı bazı kanıtlar bulunmaktadır. Bu lojistik dalgaların bizi dünya ekonomisinin başlangıcına kadar geri götürdüğü fark edilecektir. Özellikle ilginç olan ilk lojistik dalga, feodal Avrupa'nın maddi yükselişini ve çöküşünü kapsadığı için dikkate değerdir; çünkü feodalizmin hemen ardından modern ekonominin temelleri atılmıştır (Wallerstein, 1984: 571).

Wallerstein'ın (1974) açıklaması, bu ilk lojistik dalga ve dünya ekonomisinin ortaya çıkışı ile doğrudan ilgilidir. Dünya-ekonomisinin Doğu Avrupa'dan Yeni Dünya'ya kadar işleyen bir sistem olarak kuruluşu hem Atlantik ticaretinin hem de Baltık ticaretinin gelişimini içermektedir (Wallerstain, 1974). Lojistik I A döngüsü, İberya'dan başlayan coğrafi bir genişlemeye rağmen zamanla Baltık ticaretinin dayandığı kuzeybatı Avrupa'daki merkezden kontrol edilmiştir. Bu merkez kurulduktan sonra İberya, sömürgelerden merkeze hammadde aktarımı için bir 'taşıma bandı' konumuna dönüşmüştür (Flint ve Taylor, 2018: 27) (Tablo 2-2).

Dünya-ekonominin yukarıda tanımlanan temel unsurları, Lojistik I B safhasında adeta pekiştirilmiştir. İlk olarak, kuzeybatı Avrupa'dan organize edilen ve

kontrol edilen tek bir dünya pazarı oluşmuştur. İkinci olarak, devletler arasındaki ilişkileri düzenlemek için 'uluslararası hukuk' kurumunun örneklendirdiği çok devletli bir sistem ortaya çıkar (bkz. Kotan, 2016: 14-17). Üçüncü olarak, tarımsal üretim için yeni iş bölümünde açıkça ortaya çıkan ve tanımlanabilen üç katmanlı hiyerarşik bir yapı bulunur: merkezde gelişen 'özgür' ücretli işgücü, yarı-çevre ülkede serflik (toprak ağası adına çalışan köylü) ve çevre ülkede kölelik gelişmiştir.

Bu üç katmanlı hiyerarşik yapı dünya pazarı, çok devletli sistem ve coğrafi yapı, günümüze kadar dünya-ekonomisinin temel unsurları olarak kalmaya devam etmiştir. Bu anlamda Lojistik döngülerin, daha kısa K-döngülerinin işlediği daha geniş ekonomik anlamakta bir çerçeve sunmaktadır. K-döngüleri, kapitalist üretim biçimini karakterize eden döngülerini temsil ederken; lojistik döngülerin dünya-ekonominin yapısındaki temel değişimleri göstermektedir (Flint ve Taylor, 2018: 27). İster K-döngüleri olsun, ister lojistik döngüler olsun bunların döngüsel davranışları kapitalist sistemin yaşam çizgileridir (Wallerstein, 1984:572).

2.1.6.2 Kondratieff Döngülerinin Dünya Sistemi'ndeki Yeri

Sistemlerindeki değişimler, yukarıdaki şekilde de görüleceği üzere aslında longue duree (uzun dalga) yani, yani geniş zamana yayılı değişimlerdir (Şekil 2-2). Ekonomistler ve uluslararası ilişkiler alanında çalışanlar dünya-sisteminde yaşanan bu değişimler hakkında bir döngünün varlığını üzerine çalışmıştır (Papenhausen, 2008; Montgomery, 2007; Montgomery, 2011). Alandaki önemli araştırmacılardan biri ise Rus ekonomist Nikolai Kondratieff olmuştur (Flint ve Taylor, 2018: 15). Kendi adıyla anılan Kondratieff döngüler (K-döngüsü) dünya-sisteminde yaşanan olayları yaklaşık 50 yıllık döngüler içerisinde teknolojik değişmelerle açıklamaya çalışmıştır. Kondratieff döngüler *büyüme* (growth) ve *durgunluk* (stagnation) (B safhası) olmak üzere iki süreçten oluşur. Bu döngüler, pek çok ülkenin endüstriyel ve tarım üretimi ile ticaret istatistiklerini de barındırmak üzere geniş bir ekonomik veri havuzunun zaman serileriyle değerlendirilmesiyle bulunmuştur (Montgomery, 2007; Papenhuasen, 2008) (Şekil 2-3).

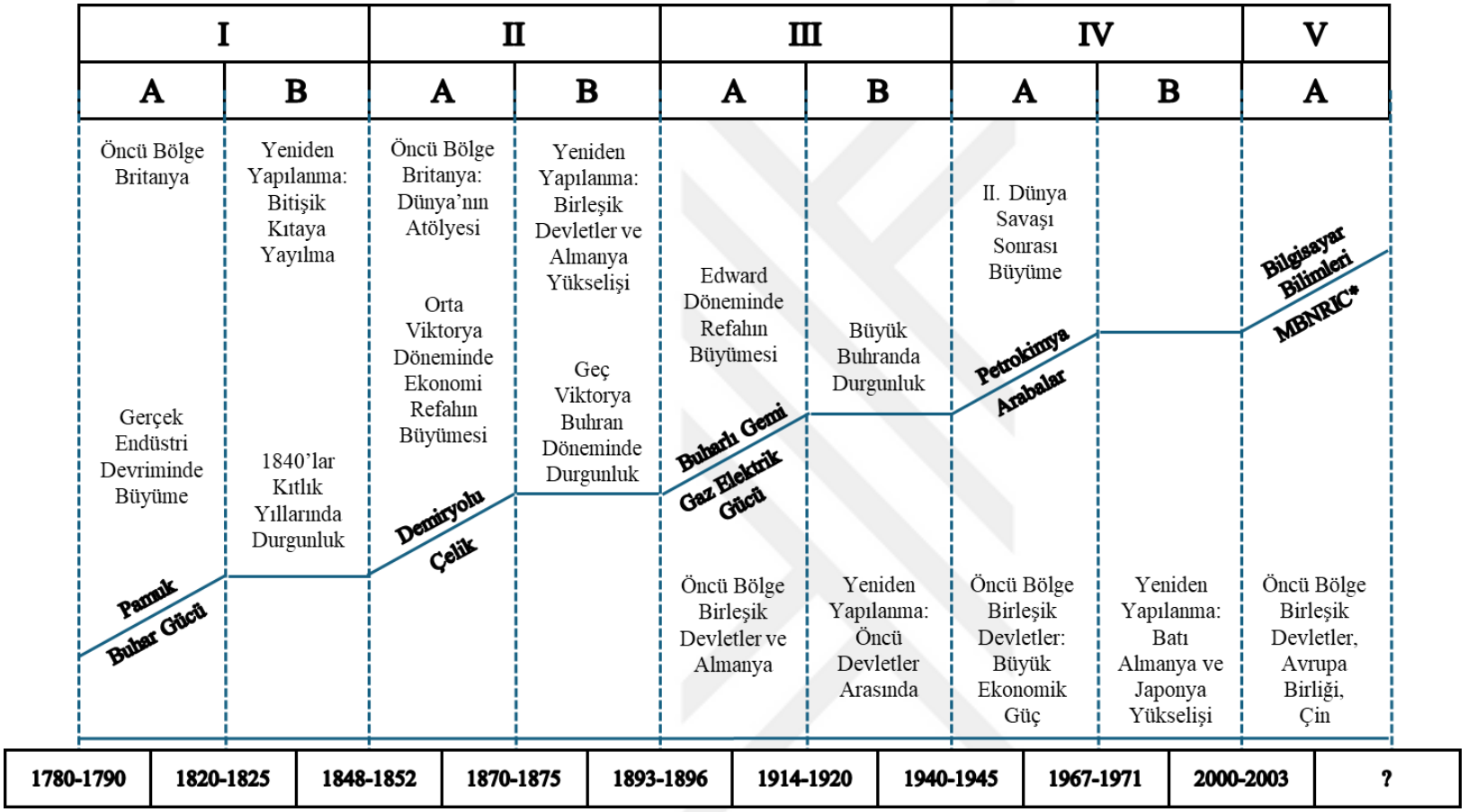
K-döngülerinin geçişleri küresel çapta etkiye yol açan olaylarla açıklanır. II. Dünya Savaşı sona ermesi ve Amerika'da izolasyonist dönemin sona ermesi, yayılmacı Amerikan politikaya geçişle dünya ekonomik güç dengesinde büyük bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Malkoç, 2006). Bir anlamda ekonomik sistemin küreselleşmesi de Kondratieff IVA ve IVB evrelerinin özellikleridir (Şekil 2-3). Kondratieff IVB evresinde de devletlerin piyasa üzerindeki baskısını azaltan ve serbest ticaretin etkisini arttıran ve özel girişimlere zemin sağlayan neo-liberalizm giderek küresel çapta destek bulmuş; Batı Almanya ve Japonya gibi ülkelerde giderek dünya ekonomisinde güç kazanmalarını sağlamıştır. Neo-liberalizm, Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla da zirve dönemine ulaşmıştır. Özellikle 'Batı Dünyası', Kondratieff IVB evresinde yeniden yapılanma ve ekonomide kendi arasında güç dengesi arayışındayken, Hindistan, Çin, Japonya gibi ülkeler bu durgunluk evresindeki yeniden yapılanmanın bir aşaması olarak fırsatlar sağlayarak gelişim gösterdiler (bkz: Rostow, 1975: 112-113; Flint ve Taylor, 2018: 23).

Kondratieff VA başlangıcı olarak kabul edilen 1997-/2003 arası dönem Asya Ekonomi Krizi (1997), Rusya Ekonomi Krizi (1998), Latin Amerika Ekonomi Krizi (1998-2002) ve Türkiye Ekonomi Krizi (2001) gibi birçok çevre ülke için ekonomik krizlerle ve 2007-2009 Küresel Buhran ile başlamasına rağmen özellikle 2010'lu yıllarda itibaren krizler karşısında güçlü durabilen ülkelerde az bir kayıpla atlatılmıştır (Chen, Mrkaic ve Nabar, 2019: 24).

K-döngülerinin tarihsel olarak tanımlanması geniş oranda kabul görmüştür. Kimi araştırmacılar farklı bu dünyadaki önemli dönüşümlerin zamanlarını farklı aralıklara alarak yeniden gözden geçirmiş (Shaik, 2016: 749), kimileri Kondratieff döngülerin dünya tarihi üzerinde daha da geçmişe gidebileceğini öne sürmüş (Modelski ve Thompson, 1996: 343-344; Modelski, 2012: 68), kimileri de dünya-sistemini anlamaya yönelik getirdiği faydalardan bahsetmiştir (Hobsbawm, 1999). Hobsbawn ayrıca K-döngülerine yönelik: "… Kondratieff döngüler temelinde iyi tahminlerin mümkün olduğunun kanıtlanması -ki bu ekonomide pek yaygın değildir- birçok tarihçiyi ve hatta bazı ekonomistleri, ne olduğunu bilmesek de [Kondratieff] döngülerde bir şeyler olduğuna ikna etmiştir (age). Görece olarak zaman dilimleri

şimdiye kadar 45-60 yıllık zaman dilimleriyle tanımlanmış; bu döngüler dünya-sistemi içerisinde teknolojik değişim ile açıklanmıştır (Grinin, 2020: 96-97) ve Kondratieff A safhaları teknolojik değişimin benimsendiği dönemler olarak açıklanabilir. Örneğin; Şekil 2-3'te gösterildiği üzere Kondratieff I A safhasında Sanayi devrimiyle örtüşür şekilde buhar gücü kullanımı ve pamuk endüstrilerinin gelişimi öncü endüstriler olmuştur. Kondratieff II A safhasında demiryolları ve çelik endüstrilerindeki gelişmeler hızla gelişen hammadde işleme teknolojisini ve gelişen ulaşım ağlarını gösterir. Kondratieff III A'da petrokimya ve elektriğin gücü ön plana çıkmaktadır. Kondratieff IV A safhası elektronik ve havacılık-uzay teknolojilerindeki gelişmeleri gösterir. GPS sistemlerinin kullanımı ve uzay yarışının had safhaları bu dönem içinde yaşanmıştır. Kondratieff V A safhasının çok daha yakın bir geçmişte başlaması ve belki de henüz sona ermemiş olması nedeniyle bu dönemdeki büyümeye ön ayak olan teknoloji tartışma konusudur. Bilişim sistemlerindeki otomasyon ve otonomluk ile MBNRIC (tıbbi-biyoteknoloji, nanoteknoloji, robotik ve bilişsel) teknolojileri öncü teknolojiler olarak gören araştırmacılar olduğu gibi (Grinin ve Korotayev, 2015); ekonomik büyümenin kişiselleştirilmiş sanat ve tasarımı içine alan teknolojik değişimlerle meydana geleceğini öne sürmektedir (Montgomery, 2011).

K-döngüleri DSA'nin yalnızca bir özelliği değil onun varlığını şekillendiren sürecin gelişim basamaklarını oluşturan bir vasfıdır (Modelski, 2012: 73). Bu döngüleri anlamlandırmak açısından iki bakış önemlidir. İlki makroekonomik verileri kanıt olarak kullanarak ekonomik başarı ve başarısızlığı tespit etmektir. Makroekonomik verilerden yararlanma eğilimi verilere ulaşımın kolaylaşması ile tercih edilen bir yöntem haline gelmiştir. Bu eğilim kapitalist sistemin istikrarsızlığına kanıt olarak piyasa çöküşlerinin ve diğer ekonomik krizlerin görülme sıklığını haritalama arayışına kadar uzanmaktadır. Haritalama yöntemiyle K-döngülerin oluşumu ve safhalarına yönelik araştırmacılara yorum yapma ve bilgiyi geliştirme imkânı tanır.

Şekil 2-3:Kondratieff Döngüler (Flint ve Taylor, 2018: 24)

K-döngüler, farklı endüstrilerin yükselişinin bir istikrarsızlık kaynağı olabileceğini kabul ederken, aynı zamanda temel ekonomik/teknolojik yeniliğin ve dünya ekonomisinde yapısal ve dolayısıyla nitel değişimin, ekonomik büyümenin ve yeni koşullara uyumun kalıcı kaynakları olduğunu ileri sürer. Bu nedenle uzun vadede istikrar sağlayıcı olduğunu savunan sektörel bir yaklaşım sunar. Bu anlamda takip eden K-döngüler küresel sistem içerisinde temelleri yenilik/teknolojinin değişimi ve yayılımı olan küresel bir ekonomik gelişimi betimlemektedir (Modelski, 2012: 66). Bu döngüsel model, dünya-sistemi ile iç içe geçmiş olup, kapitalist üretim tarzının bir sonucu olarak da görülmektedir. Kapitalist üretim örgütünde çelişkiler, kesintisiz sermaye hedefindeki kapitalistler açısından, doğrusal ve kesintisiz sermaye birikimini imkânsız kılar. Bu nedenle de dönemsel durgunlukların yolunu açar (Flint ve Taylor, 2018: 23). Bu dönemsel durgunluklar da K-döngüler üzerinde B safhaları olarak belirtilir.

Kapitalist üretim sisteminin özelliklerinden biri de piyasanın ademi merkezci bir yapıda kontrolden uzak olmasıdır. Bu sistemde işleyişin sürdürülebilmesi rekabete dayalıdır. Rekabet ise çok merkezli karar alma süreçlerini içerir. Daha önce de belirtildiği gibi, kapitalistler kendi çıkarlarını maksimize etme arayışı içindedir. Küresel dünya ekonomik sisteminin büyüme zamanları olan A safhalarında, bu girişimcilerin yenilikçi teknolojik üretim araçlarına yatırım yapması kârlı hale gelecektir. Ancak, piyasada merkezi bir planlama ve yatırım olmadığında, bu tür kısa vadeli kararlar üretim uyuşmazlığına ve ilerleyen dönemde piyasa durağanlığına yol açabilir.

B safhasına gelindiğinde ise sistemin bütünündeki getiri beklentileri düşüktür. Bu aşamada girişimciler sistemdeki belli girişimciler için uygun ve kazançlı görülebilir. Ancak sistemin bütünü için irrasyonel karşılanabilir. Bu çelişki genellikle üretim anarşisi olarak adlandırılır ve yatırım döngüleri oluşturur. A-aşamasında belirli bir üretim sürecinde teknolojik yenilikten maksimum kâr elde edildikten sonra, B-aşamasında teknolojik yenilik paketleri üzerinde yeniden bir oluşumun gerçekleştirilmesi için ekonomik sistemin bütününde bir durağanlık vardır (a.e.). Bu anlamda teknolojik değişmeleri *çığır açıcı teknolojik yenilikler* (breakthrough

innovation) ve *gelişen teknolojik yenilikler* (improving innovation) olarak tanımlanabilir. Belirli bir K-döngüsünün B safhasında çığır açan yenilikler, yeni bir Kondratieff döngüye karşılık gelen yeni bir döngünün habercisidir. Çığır açan yenilikler, K-döngüsünün A safhası sırasında geniş çaplı uygulama alanı bulur. Bu durum, bir önceki K-döngüsünün B safhasında yapılan çığır açan icatların ürettiği teknolojilerin yayılması için gerekli olan gelişen yeniliklere öncülük eder (Korotayev, Zinkina ve Bogevolnov, 2011: 1282).

K döngüsünün A safhasında teknolojik yenilikten mümkün olduğunca istifade edildikten sonra, yeni bir çığır açıcı teknoloji koşulu yeniden oluşana kadar üretimin teknolojilerinin altyapısının oluşması ve yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu süreç B safhasını gerekli kılar. Durgunluk dönemleri, sistemin bir sonraki ilerleme sıçramasına hazırlandığı yeniden yapılanma süreçleri olarak olumlu bir yanları da vardır. B safhaları ayrıca, merkez olmayan ülkelerin gelişimleri açısından da önem taşır. Hindistan ve Çin'in dünya sisteminin yükselen yıldızları oldukları Kondratieff IV B safhası buna güzel bir örnektir.

B safhanın durağanlığı ve yeni bir sıçramanın gelişimi kendiliğinden olmamaktadır. Çoğunlukla kullanılan teknolojinin değişimi siyasi kararları ve rekabeti içerir. B safhaları gelişmiş endüstrilerin daha düşük ücretli işgücüne sahip bölgelere taşındığı dönemler olarak karşımıza çıkar. Örneğin; Batı Avrupa'da otomotiv sanayinin 1990'lardan itibaren Türkiye de dahil olmak üzere Doğu Avrupa'ya kaydırılması ve ABD'deki teknoloji sektörünün de Hindistan'a aktarılarak sektörün burada gelişmesi bunlara örnektir. Yine merkez ülkeler, çevre ülkelerde ucuz işgücüyle ürettirebileceği üretim faaliyetlerin bu ülkelere kaydırarak ileri sıçrama yaratabilecek gelişmiş teknolojiler için kendisine yer açar.

Burada önemli nokta, her K-döngüsünün zaman ve mekân temelli kendi bir lokasyonu bulunmaktadır (Modelski, 2012: 67). İlk olarak tarihsel açıdan K-döngülerinin o dönemdeki öncü güçlerde gerçekleştiği belirtilebilir. Zaman açısından bakıldığında ise, bu değişim süreçlerinin hemen hemen senkronize meydana gelmesidir (a.e.: 71).

Ekonomik değişimler ve siyasi mücadeleler iç içedir (a.e.: 70-72). Teknoloji gelişmeler ve yeni sektörler ortaya çıkarken, daha önce dünya ekonomisinin merkezinde yer alan sektörler (örneğin; pamuk/çelik üretimi) yeni/öncü endüstri statülerini kaybederek merkez ülkeden çevre ülkelere doğru bir yol izlerler. Ancak, yeni bir döngüye girilmesinde yalnızca mevcut endüstrilerin maliyetlerini azaltmak veya yeni ürünler yaratmak yeterli değildir. Yeni bir A safhası, dünya ekonomisi içinde topyekûn artan tüketici talebini gerektirir (Flint ve Taylor, 2018: 24).

Ülkelerarası siyasi mücadeleler, temel üretim süreçlerini, dünya-sistemi bakış açısıyla bölge sınırları içinde tutma çabasını gösterir. 1989'da Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Orta ve Doğu Avrupa'daki eski Sovyet uydu ülkelerinin 'Avrupa'nın bir parçası' olmaya çalışmaları da bu ülkelerin dış bölge olarak kalmamak adına sisteme dahil olma çabasından kaynaklanmıştır. Ancak, her Kondratieff B safhası temel düzeyde istihdam ve tüketim olanaklarından yararlanan insan sayısını artırıyorsa, zamanla dünya sisteminin merkez-çevre hiyerarşisinin ortadan kalkması gerekirdi. Bunu dengelemek için, geçmişteki Kondratiff B safhalarında dünya ekonomisinin sınırları genişletilmiş ve yeni nüfuslar ile bölgeler çevreye itilmeye başlanmıştır. Bu genişlemeyle de dünya-sistem dışında kalan bölgeler (external zone) aslında sistemin içine entegre edilmiştir (Wallerstein, 2011)

Temel seviyede tüketim yapan insan sayısındaki artışı dengelemek için, geçmiş B safhalarında dünya-ekonominin sınırları genişletilmiş ve yeni nüfuslar ile bölgeler çevreye itilmiştir (Şekil 2-2). Ücretler, sosyal haklar ve hükümet programları üzerindeki aşağı yönlü baskılar, dünya-ekonominin üç ana hiyerarşik katmanındaki ülkelerde bu sürecin kanıtlarıdır. Artık tüm dünya kapitalist dünya ekonomisinin kapsamına girdiğine göre; sömürülen çevre ülkelerdeki işçiler, sistemi dengelemek adına artan sömürünün yükünü taşıyacaktır. DSA'da belirtildiği gibi iş bölümü merkez ülkeden çevre ülkeye ve kesintisiz sermayede çevre ülkeden merkez ülkeye doğru ilerlemektedir (Kotan, 2016: 12-14).

K-döngüleri, siyasi davranış döngülerinin oluşmasına katkıda bulunduklarından siyasi coğrafya açısından önemlidir. Örneğin; Çin'in teknoloji geliştirme ve sınırları aşan teknoloji kabul ettirme gücü, Birleşik Devletler'in kendi

içerisinde siyasi polemiklere açan bir ekonomik güç elde edinimi olarak görülmektedir. Bu tehdit algısı, Kondratieff döngüler tarafından yönlendirilen kapitalist dünya ekonomisinin coğrafi ekonomik değişimleri olarak belirtilebilir. Kapitalist dünya ekonomisinin yapısı ve dinamikleri, siyasi eylemleri açıklamak için tarihsel bir siyasi coğrafya çerçevesi sunar (Taylor, 1991: 393)

Ülkeler arasındaki eşit olmayan gelişim, politik süreçlerin hem bir girdisi olarak hem de farklı devlet güçleri açısından bir çıktı olarak sisteme bağlıdır (Kotan, 2016). Burada vurgulanması gereken esas nokta, ekonomik mekanizmaların izole bir şekilde işlemediğidir. Dünya-sistemi içerisindeki her bir ülkenin eylemi, ülkenin DSA'daki hiyerarşik konumuna göre dünya-sistemini etkileme gücüne sahiptir. Bu gücün etkisi çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru artış gösterir.

2.1.6.3 Dünya Sisteminin Kondratieff Döngüler Düzeninde Açıklanması

Kapitalist dünya-ekonomi bağlamında, küresel döngülerin neden 45-60 yıllık düzenlerle açıklanmaya çalışıldığı çeşitli araştırmalarla sorgulanmıştır. Bunlardan biri de Gordon'un araştırmasıdır. Gordon bu durumu, devletlerin altyapı yatırımlarının ölçeği ve bu yatırımları finanse etmek için biriken yeniliklere *potansiyel yatırım fonlarının arzı* olduğunu ileri sürmüştür (Gordon, 1980: 29). Gordon, altyapı yatırımlarına döngülerle ilişkisini 1800'ler sonrası dünya-ekonomi içerisinde yer vermektedir. Ancak Wallerstein, bu potansiyel yatırım fonlarının arzının daha da geçişe götürülebileceğini belirtmiştir (Wallerstein, 1984: 570). Wallerstein'in dikkat çektiği nokta ise yatırımların daha küçük ölçekte olsa da 1500-1800 yılları arasındaki dönemde gemi yapımı, metalürji, tekstil, madencilik ve hatta yeni tarım alanlarının açılması için bile birikmiş bir sermayeye ihtiyaç duyulduğudur (a.e.).

Lojistik döngüler, Kondratieff döngülerine kıyasla daha belirgin şekilde tanımlanmıştır. En uzun dalgalanmalar olarak ifade edilen Lojistik döngüler, fiyat hareketleri olarak kendini gösterir (Braudel ve Spooner, 1967: 391). Wallerstein'e göre, 1100 yılına kadar geriye giden yüzyıllardır devam eden enflasyon/deflasyon döngüsü düzenli olarak tanımlanmış ancak neredeyse hiç açıklanmamıştır (Wallerstein, 570-571). Ancak Gordon, lojistik döngülerde *altyapı yatırımları*

(infrastructural investment) ve *dünya pazarı kontrol yatırımları* (world-market control investment) arasında bir ayrıma gitmiştir. Dünya pazarı kontrol yatırımları, kurulum ve geri ödeme için uzun dönemli süreler gerektirir (Gordon, 1980: 31). Bu yatırımlar, kapitalist dünya ekonomisinde egemen bir gücün varlığını ve kesintisiz sürekliliğini sağlayan ulaşım, iletişim, finansal ağlar gibi küresel altyapı ve silahlı kuvvetler, diplomatik ağlar gibi altyapılardır.

Tablo 2-3:Kondratieff Döngülerde Merkez, Yarı-Çevre ve Çevre Ülkelerin Durumu Matrisi

		Merkez	Yarı-Çevre	Çevre
Lojistik Döngü II (1450 - 1750)	**A**	İberya temelli coğrafi genişleme, ancak ekonomik ilerlemeler kuzeybatı Avrupa merkezli	Orta ve Akdeniz Avrupa şehirlerinin göreli gerilemesi	Yeni Dünya'da İber Yarımadası İmparatorlukları; Doğu Avrupa'da ikinci "feodalizm"
	B	Kuzeybatı Avrupa hakimiyetinin pekişmesi (önce Hollanda, sonra Fransa-İngiltere rekabeti)	Gerileyen bölgelere İberya eklenir; İsveç, Prusya ve ABD'nin kuzeydoğusunda yükselen gruplar	Latin Amerika ve Doğu Avrupa'da geri çekilme. Karayip şekerinin yükselişi. Fransa'nın Hindistan ve Kanada'da yenilgisi
Kondratieff Döngü-I (1780/1790 - 1848-1852)	**A**	İngiltere'de Sanayi Devrimi, Fransa'da "ulusal" devrim. Fransa'nın İngiltere karşısında yenilgisi	Tüm yarı-çevrenin göreli gerilemesi	ABD'nin kuruluşu. Latin Amerika'da gayri resmî kontrolle birlikte dekolonizasyon ve genişleme
	B	İngiliz ekonomik liderliğinin pekişmesi. Sosyalizmin İngiltere ve Fransa'da kökenleri	Kuzey Amerika ve Orta Avrupa'da seçici yükselişin başlangıcı	Latin Amerika'da İngiliz etkisinin genişlemesi. Doğu Asya'nın ilk açılımı
Kondratieff Döngü-II (1848/1852 - 1893/1896)	**A**	Serbest ticaret döneminde "dünyanın üretim atölyesi" olarak İngiltere	Yarı-çevrenin yeniden düzenlenmesi: ABD'de iç savaş, Almanya ve İtalya'nın birleşmesi, Rusya'nın dahil olması	Latin Amerika'nın büyümesiyle "gayri resmî emperyalizm" klasik dönemi
	B	İngiltere'nin ABD ve Almanya karşısında gerilemesi. Sosyalist İkinci Enternasyonal'in ortaya çıkışı	Rusya ve Akdeniz Avrupa'nın gerilemesi	Afrika'nın paylaşılması. Emperyalizmin klasik çağı
Kondratieff Döngü-III (1893/1896 - 1940/1945)	**A**	Almanya ve ABD ekonomik liderliğinin pekişmesi. Silahlanma yarışı	Japonya ve Dominyon devletlerinin dahil olması	Yeni sömürgelerin (Afrika) pekişmesi ve diğer bölgelerde (özellikle Çin) ticaretin büyümesi
	B	Almanya'nın yenilgisi, İngiliz İmparatorluğu kurtarıldı. ABD ekonomik liderliği teyit edildi	Rusya'da sosyalist zafer – Sovyetler Birliği'nin kuruluşu. Arjantin'in dahil olması	Çevrenin ihmal edilmesi. Çevresel isyanların başlangıcı. Latin Amerika'da ithal ikame

Kondratieff Döngü-IV (1940/1945 - 2000/2003)	**A**	ABD: Savaş ekonomisi, sanayi üretimi, teknolojik gelişmeler, finans merkezi olma	Avrupa: Marshall Planı ile yeniden yapılanma, sanayileşme, refah devleti Japonya: Ekonomik büyüme, ihracat odaklı sanayileşme	Bağımsızlık hareketleri, bazı ülkelerde sanayileşme, sömürge sonrası sorunlar, kalkınma çabaları
	B	ABD: Ekonomik zorluklar, petrol krizi, stagflasyon, rekabet gücü kaybı	Avrupa: Ekonomik büyüme yavaşlaması, sosyal refah devleti sorunları, Japonya: Ekonomik büyüme yavaşlaması, "kayıp on yıl"	Latin Amerika: Borç krizi, ekonomik istikrarsızlık, yapısal uyum politikaları Afrika: Siyasi istikrarsızlık, çatışmalar, yoksulluk
Kondratieff Döngü-V (2000/2003 - ?)	**A**	Çin'in doğu kıyısı yeni çekirdek bölge olarak; Hindistan şehirleri küresel şehirler, ABD'nin siyasi bölünmeleri; AB birliği soruları, Japonya'nın küresel rolü yeniden tanımlaması	Hindistan ve Çin'de siyasi değişim ve iç farklılaşma; AB içinde Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin rolü sorunu; Brezilya, Rusya ve Güney Afrika'da iç gerilimler	"Kırılgan devletler"; Çin ve Hindistan ile ticaret bağları üzerinden ekonomik fırsatlar; Batı ideolojilerine meydan okumalar, çekirdek bölgelere göç akını

(Flint ve Taylor, 2018: 27)

1450-1600 yıllarını kapsayan Lojistik döngü IIA safhası merkez ülkelerin egemenlik alanını genişletecek coğrafi keşiflerin ve hegemonyanın değişimini hızlandıracak bir dizi olayların yaşandığı bir süreç olmuştur. İber yarımadasındaki İspanya ve Portekiz'in üstünlüğüyle başlayan bir dönem olmuştur (Braudel, 1982). Portekiz, Afrika kıyılarından Hindistan ve Uzak Doğu'ya uzanan bir ticaret ağı oluştururken; İspanya ise, Amerika'daki kolonilerinden büyük miktarda altın ve gümüş elde ederek Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir (Elliott, 1963). İber yarımadasına Amerikan kolonilerinden gelen altın, Fiyat Devrimi (Price Revolution) olarak adlandırılan bir enflasyon dönemini de beraberinde getirmiştir. Öte yandan, sırasıyla Hollanda ve İngiltere denizcilik teknolojilerindeki gelişmeler ışığında Baltık ve Hint okyanuslarında egemen güçler haline gelerek ticaretin kontrolünü ele almışlardır (Stern, 2015). Özellikle, İngiltere'nin 1588'de İspanya karşısında sürpriz bir zaferle deniz ticaretindeki öncü devlet haline gelmiştir (Karaimamoğlu, 2020: 1702). Bu gelişmeler üzerine dünya-ekonomide finansal kontrol Kuzeybatı Avrupa ülkelerinin ele geçirilmiştir. Kuzeybatı Avrupa ülkelerinin merkezde yer aldığı bir sistem içerisinde güç kazandıktan sonra, İberya, bu ülkelerin

kolonilerinde merkeze fazla değerin aktarılması için bir aracı rol üstlenmiştir. Bir anlamda Hollanda ve İngiltere'nin yarı-çevre ülkelerine dönüşmüştür.

1600-1750 yılları arasındaki dönemi kapsayan Lojistik döngü IIB safhasında ise dünya ekonomisinin yukarıda tanımlanan temel unsurları sağlamlaşmıştır. (1) Kuzeybatı Avrupa'dan organize edilen ve kontrol edilen tek bir dünya pazarı ortaya çıkmıştır (Braudel, 1986: 34-35). (2) Devletler arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla "uluslararası hukukun" ortaya çıkmasıyla çoklu devlet sistemi şekillenmiştir (Wallerstein, 1992: 41-42). (3) Tarımsal üretimde yeni bir iş bölümü ile belirginleşen üç katmanlı mekânsal yapı ortaya çıkmıştır: Kuzeybatı Avrupa'daki merkez ülkelerde özgür ücretli iş gücü gelişirken; Akdeniz havzasındaki yarı-çevre ülkelerde kısmen özgür *ortakçı* (sharecropping- tarım arazilerinin belli bir getiri içinde toprak sahibi tarafından köylüye kullandırıldığı bir üretim biçim) düzenlemeleri görülmüştür (Alderson ve Sanderson, 1991: 423). Çevre ülkelerde ise iki farklı normatif iş gücü biçimi şekillenmiştir: Sömürü düzenindeki Amerikan kolonilerinde kölelik ve Doğu Avrupa'daki "ikinci feodalizm" olarak adlandırılan sistem gözlemlenmiştir (Flint ve Taylor, 2018: 27). Lojistik II döngüsünde dünya-ekonomi, büyük değişimler geçirmiş olmasına rağmen, bu üç temel özellik varlığını sürdürmüştür.

Dünya ekonomisi, konsolidasyon sürecinden sonra ekonomik ve coğrafi olarak dört Kondratieff döngü süresince gelişim göstermiştir. İngiltere'nin 1770'lerde itibaren merkez güç haline gelmesi ve sonrasında Amerika'nın bağımsızlığı ve yükselişi takip etmiştir. Bu iki ülke, Kondratieff döngüler boyunca sırasıyla merkez güç olmuşlardır (Terlouw, 1992: 53). Bu iki ülkenin yükselişi ve Fransa ile Prusya'nın mağlubiyetleri, dünya ekonomisindeki hakimiyetlerini ve nihayetinde yeni güç dengelerinin kurulmasını beraberinde getiren unsurlar olmuşlardır.

İngiltere, Lojistik IIB safhasında bir iç savaş yaşamış (Morrill, 2017: 741) ve bu savaştan sonra yeniden yapılanmaya giderek, bir merkez ülke olarak konumunu sağlamlaştırmıştır. Kondratieff II döngüsünden itibaren göreli bir düşüş yaşamasına rağmen merkez ülkeler arasındaki konumunu korumayı da başardı. Fransa'nın erken dönemde İngiltere'ye benzeyen merkez pozisyonu, Fransa'nın çevre bölgelerde aldığı yenilgilerle ve öncü merkez olmaktan alıkoymuştur (Wallerstein, 1989: 37). Her ne

kadar Kondratieff I döngü içinde geri kaldığı düşünülse de (Wallerstein böyle düşünmemektedir- a.e. 38-39), Fransa Kondratieff II döngü içinde göreli ufak bir güç kaybı yaşayarak merkez bölge içerisinde kalmayı başarmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri ve Prusya ise dünya sistemindeki konumları nedeniyle daha farklı süreçlerden geçen ülkeler olmuşlardır. Lojistik IIB safhasında yarı-çevre olarak konumlanan bu ülkeler istikrar sürdürmekte zorlanmıştır. Öte yandan, ABD'nin 1776'da bağımsızlığını ilan etmesi kendini dünya sistemi içerisinde konumlandırmasında etkili olurken, Kondratieff II safhasına denk gelen Amerikan İç Savaşı, Amerikan'ın bir devlet olarak otoritesini güçlendirmiştir. Ayrıca, Amerika'nın girişimcilik kültürü de İç Savaş sonrası hızlı bir gelişme dalgasını beraberinde getirmiştir. Bu girişimcilerin büyük bölümü iş dünyası ve profesyonel meslek gruplarından gelen aileler arasından çıkmıştır (Miller, 1949). Yine büyük bir bölümü de göçmen olmayan bu girişimciler, iş yapma biçimleri ve yatırım zihniyetleriyle diğerlerinden ayrılıyorlardı. Örneğin; Eli Whitney, 1856 yılına gelindiğinde ilk kez bir üretim bandından altı patlar tabanca üretmeyi başarmıştı ki, bu bugüne kadar görülmemiş bir seri üretimdi (Berber, 2013: Berber'in eserinde tarih sehven 1756 olarak belirtilmiştir). Yine, bu girişimciler, iş yapış biçimleri bakımından yağmacı kapitalistler olarak da adlandırılmıştı (Agnew, 1987: 49). İç Savaş'ın sona erdiği 1865 yılı ile 1890 arasındaki 25 yıllık dönemde, Amerikan ekonomisi giderek modernleşmeye başlamıştır. Bu dönüşümün en belirgin unsuru, tarıma dayalı ekonomiden sanayiye dayalı bir yapıya geçiş olmuştur. 1880'lere kadar tarım, ABD'de en büyük gelir kaynağı olarak kalmaya devam etmiştir. Ancak, 1890 Nüfus Sayımı verilerine göre, imalat sektörünün toplam üretim değeri tarımı geride bırakmıştır. 1900 yılına gelindiğinde, sanayi üretiminin değeri tarımın iki katına ulaşmıştır (Agnew, 1987, 50). Bu büyüme, Amerika'nın küresel ekonomik sistem içindeki konumunu da dönüştürmüştür. 1890'ların ortalarında ABD, dünyanın önde gelen sanayi gücü haline gelmiştir. 1913 yılı itibarıyla, Amerika dünya sanayi üretiminin üçte birini tek başına gerçekleştiren bir güç olmuştur (Gallman ve Howle, 1971).

Amerika'nın ilk başta en büyük rakibi Prusya (sonradan Alman İmparatorluğu) olmuştur. Almanya, Zollverein Gümrük Birliği (1834) ve 1870-1871 Fransa-Prusya

Savaşı'ndan sonra Kondratieff IIA'da Prusya liderliğinde devletini yeniden yapılandırmış olsa da (Wehler, 1985; Bairoch, 1995); Kondratieff III döngüsü süresince dünya savaşlarında aldığı askeri mağlubiyetler dünya-sistem içindeki ekonomik yükselişini sekteye uğratmıştır (Flint ve Taylor, 2018: 28). Günümüzde ise Almanya, Avrupa Birliği içindeki temel ekonomik güç olarak dünya-sistemde önemli bir merkez konumuna gelmiştir.

Japonya, Kondratieff IVB safhasının başında (1950-1960'lı yıllarda) Batı'da hızla yükselen ve ekonomik rakip olarak görülmüştür. 1960-1970'li yıllarda Batılı devletler tarafından sıkı gümrük kotalarına maruz kalmıştır. Yine, kapitalist üretim düzenindeki kapitalist sistem yapısından farklı olarak, devlet destekli ekonomik büyüme modelini uygulamıştır (Cumings ve Gordon, 1993: 34-36). Dünya sistemine Kondratieff II döngüsünde katılmış olan Japonya, Almanya gibi ağır askeri mağlubiyetler yaşamış olmasına karşın, ekonomisi güçlendirmeyi ve dünya-sistemi içerisindeki konumunu güçlendirmeyi başarmıştır. Günümüzde, Batı Pasifik'te Çin'in güçlenmesi ve yeni ekonomik yenilikler ile politikalarını yeniden şekillendirme gerekliliği gibi zorluklarla karşı karşıyadır (Flint ve Taylor, 2018: 28).

Rusya ise dünya ekonomisine daha erken bir dönemde katılmış, ancak Kondratieff II döngüsünde gerileme sürecine girmiştir. Gerileme süreci, Sovyetler Birliği olarak devletin yeniden örgütlenmesi ile durdurulmuştur. Bu dönemde Sovyetler, askeri güç olarak Merkez ülkeler karşısında bir bölgesel tehdit unsuru hâline gelmiştir. Ancak kapitalist üretim düzeni içerisinde Batı hegemonyasında ekonomik güç olarak yarı-çevrede kalmaya devam etmiştir. Günümüzde siyasi etkisini sürdürmeye çalışırken, ekonomik olarak halen bir yarı-çevresel kaynak ekonomisine dayanmaktadır (Flint ve Taylor, 2018: 28).

Çin, Kondratieff I dalgasının sonunda dünya ekonomisine bir çevre ülke olarak dâhil olmuştur. Kondratieff IIIA ve IIIB safhalarında devletini yeniden örgütleyerek güçlü bir ekonomik statüye yükselmiştir (Grinin, Korotayev ve Tausch, 2016: 42). Çin Halk Cumhuriyeti olarak gerçekleştirilen yeniden yapılanma başarılı olmuş ve mevcut yeniden yapılanma döneminde, tarımsal üretime dayalı çevresel süreçlerden ziyade finans gibi merkez süreçler ve faaliyetler üzerinden ekonomik bir güç hâline gelmek

için manevra yapmıştır. Ülke içerisinde hem merkez hem de çevre unsurlarının bir arada bulunması, kendi iç politikasında zorluklara yol açmaktadır. Çin, dünya ekonomisinde ve siyasette daha geniş bir coğrafyada etkisini artırmaya devam etmektedir (Robinson, 2011: 276).

Bu başlık altında ifade edildiği üzere devletlerin merkez veya yarı-çevresel konuma yükselişinde devlet yeniden yapılanmasının oynadığı rol son derece önemlidir. Günümüz küreselleşmesi de başka bir güncel devlet yeniden yapılanma fırsatlarını göstermektedir. Buna karşın, bir devletin sadece siyasi yapısını yeniden düzenleyerek dünya ekonomisinde başarıya ulaşabileceği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Sadece örneği verilen birkaç ülke değerlendirmeye alındığında birçok ülkenin girişimleri gözden kaçırılabilir (Flint ve Taylor, 2018: 28). Örneğin; Kondratieff IIA safhasında Almanya ve ABD yeniden yapılanırken, Osmanlı İmparatorluğu da benzer çabalar göstermiş, ancak aynı başarıyı elde edememiştir. Aslında, dünya ekonomisinde başarı gösteremeyen birçok yarı-çevresel devlet için siyasi yeniden yapılanma sürekli bir döngü hâline gelmiştir.

Bir sonraki başlık altında Türkiye'deki yükseköğretim eğitim kurumunun gelişimini anlamakta olaylara ve kurumlara daha derin bir bakış sağlayıp, kurumların yönetim bilgisi transferi yoluyla nasıl ve kimler tarafından transfer edildiğini anlamamızı sağlayacak kurumsal teori tartışılmış; tarihin bu örgüt temelli araştırma içinde nasıl kavramlaştırıldığını anlamakta yararlanılan yeni kurumsalcı tarih metodu açıklanmıştır.

2.2Türkiye'de Yükseköğretim İşletmecilik Eğitim Kurumunun Gelişimini Anlamakta Yeni Kurumsal Teori

Dünya-sistem başlığı çerçevesinde de ele alındığı üzere sosyal olgular geniş ekonomik, politik, kültürel ve tarihsel bağlamdan etkilenerek gelişmektedir. Türkiye'de de eğitim reformları ya da eğitim ile ilgili olaylar bu ekonomik, politik, kültürel ve tarihsel koşullardan etkilenerek gelişmiştir. Türkiye sanayisi geç gelişen ve Batılı merkez ülkelerle karşılaştırıldığında tarihsel olarak görece geç ulus-devletleşen bir ülke olmuştur[3]. Görece geç bir Türk kimliği kazanması, Türkiye'nin ulus-devletleşme sürecinde Batılı tarzdaki *modern* devletlerden etkilenerek ve öykünerek gelişmesini sağlamıştır.

Türkiye'nin ekonomik, politik, kültürel ve tarihsel bağlamsal etkileşimlerinin nasıl gerçekleştiği bir üst sistem içinde devletler arası düzeyde dünya-sistem başlığı içerisinde ele alınmıştır. Bu anlamda devletin düzenlediği bir yasal çerçevede işleyen yükseköğretimin ve araştırma özelinde işletme yükseköğretiminin de bağlamsal temelleri son derece önemlidir. Çünkü *bağlamlama* (contextulaization), araştırmanın kapsamını ve arka planını derinlemesine anlamayı sağlayarak araştırmada seçim yapmakta dar görüşlü olma riskini ortadan kaldırabilir veya azaltabilir.

Ayrıca bu tez araştırması özü itibariyle bir tarih çalışması niteliği de taşımaktadır. Tarih, sadece kronolojik bir olaylar dizisi olarak değil, aynı zamanda teorinin, ekonomik modellerin ve kurumsal yapıların yorumlanmasında yardımcı olduğu gibi sosyal yapının kurumsal temellerinin anlaşılmasında yol gösterici olabilmektedir. Bu noktada, Dünya Sistemleri Analizi ve Kondratieff Döngüler,

[3] Türkiye Batılı merkez devletlere göre sanayisi geç gelişen ve geç-uluslaşan bir ülke olmuştur (Buğra, 2017). Şüphesiz, Baltalimanı Ticaret Anlaşması ve Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı'nın dünya-sistemin ekonomik ve siyasi ağına çevre ülke olarak entegrasyonu da etkili olmuştur (Berkes, 2013; Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983: 4); ticaretteki tekeller kaldırılmış, dış ticaret merkez ülkelerin lehine olacak şekilde bağımlı bir şekilde yeniden düzenlenmiştir. Yine, devletin iç pazarlar üzerindeki piyasa kurucu etkisi azalmış, ticaret sermayesi dünya-sistem içerisindeki ekonomik iş bölümü ile bütünleşmiştir (Ceylan, 2003: 84-85).
Öte yandan, dünya-sistemin başat egemen ülkeleri özellikle 18. yüzyılın sonunda itibaren ulusal kimliklerini ulus-devlet anlayışıyla ön plana çıkarsa da Türkiye ancak 1920'lerde itibaren bir ulusal kimlik altında ulus-devlet olmuştur. Türkiye'nin ulus devletleşmesi, Habsburg ve Romanov İmparatorluklarının çöküşüyle birlikte kurulan Avrupalı ülkelerle aynı döneme denk gelmiştir; Ortadoğu, Asya ve Afrika'daki sömürge ülkeleri ise ancak 1945-1980 yılları arasındaki dönemde ulus-devlet kimliklerini kazanabilmişlerdir (Wimmer ve Feinstein, 2010: 765).

kapitalist üretim süreçleri içerisinde Türkiye'nin dünya-sistemdeki rolünün belirlenmesi tarihsel kapitalizmin, devletlerin, kurumsal aktörlerin rolünün anlaşılması açısından önemli bir bağlam oluşturmuştur. Ayrıca, kapitalist üretim sisteminin ve ulusal sistemlerin ülkelerin gelişmesindeki yapılandırıcı rolünü en azından Batılı ülkeler çerçevesinde göz önüne koymuştur.

Araştırmada bir yükseköğretim işletme eğitim kurumunun gelişiminin tarihsel süreçte sosyal politik, siyasi ve ekonomik rollerinin yanında sosyal yönlerinin de tanımlanmasını amaçlandığından dolayı Türkiye içindeki bağlamı da etkileyen unsurların da ele alınması bir gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle kurumların yalnızca ekonomik rasyonaliteye dayalı mekanizmalar olmadığını ve belli bir kurumsal alanda meşruiyet kazanmayı amaçları olan örgütler olduğunu belirten yeni kurumsal teoriden faydalanılmıştır (Dimaggio ve Powell, 1983: 149-150).

Yeni kurumsal kuramın devletler ekseninde ve politik çevrede uygulanmasında iki temel yaklaşım örgüt bakış açısı ve dünya toplum bakış açısı yaklaşımlarıdır. Bu yaklaşımlar, politik sosyoloji alanında devlet merkezli dünya-sistemdeki eksikliklere bir yanıt olarak gelişmiştir. Dünya-sistem, siyasi aktörlerin politikaları ve eylemlerinin kendi çıkarları çerçevesinde şekillendirildiği savına dayanmaktadır. Araştırmada, tarihsel kapitalizm ve Kondratieff döngüler içinde kendi ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi, etkileşimi ve farklılaşması ekseninde ele alınan dünya-sistemin bir ülkedeki sosyal olayları açıklamaktaki eksikliklerine yönelik eleştiriler şu üç başlık altında toplanabilir (Amenta ve Ramsey, 2010):

(1) Dünya-sistem egemen merkez ülkelerin kapitalist üretim sistemi ve eşit olmayan iş bölümü ve sınırsız sermaye amaçlarına vurgu yapan tarafların çıkarı odaklı bir yaklaşımdır. Çıkar odaklı yaklaşımlar bireyci ve araçsal varsayımları, devletler arasında çok çeşitli politika, eylem ve işlevsel biçimler öngörmesine rağmen; birçok politika örneğinde devletler farklı çıkarlarına rağmen eş biçimlilik sergilemektedir (Meyer vd., 1997; Boli ve Thomas, 1999).

(2) Gözlemlenen gerçeklik, siyasi araçlar ve politika hedefleri arasındaki bağlantının belirsizliği, çıkarların bilinçli bir şekilde takip edilmesini pratikte imkânsız hale getirebilir (Cohen, March ve Olsen, 1972).

(3) Dünya-sistem, ülke kültürünün siyasetteki kurucu rolünü erken bir aşamada göz ardı edebilir ya da kültürü, siyasi yapılar veya ekonomik ilişkilerin bir yan ürünü olarak kavramsallaştırabilir (Meyer ve diğerleri, 1997; Boli ve Thomas, 1999).

İşte bu noktada yeni kurumsal teori (neo-institutional theory), kurumların yalnızca rasyonel ve işlevsel nedenlerle ortaya çıkmadığını, aksine tarihsel, kültürel ve sosyal süreçlerin etkisiyle şekillendiğini öne sürmektedir. Kurumlar, daha meşru ya da başarılı olacakları algısıyla alanlarındaki benzer kurumları kendilerine örnek almak eğilimindedir. Belirli türdeki yapısal düzenlemelerin yaygınlığı, benimsenin modellerin verimliliğini artırdığına dair somut kanıtlardan ziyade, taklitçi süreçlerin evrenselliğine daha çok bağlanabilir (DiMaggio ve Powell, 1983: 152). Meyer (1981), bu durumu dünya-sistem içinde yeni çıkan bir devletin yönetim organizasyonu hakkında bilgi sahibi olmanın, o ülke hakkında hiçbir şey bilmeden mümkün olabileceğini; çünkü, çevre ülkelerin yönetim biçimi ve ekonomik desenler açısından ekonomik iş bölümüne dayalı dünya sistem teorisinin öngöreceğinden çok daha fazla eş biçimsel olduğunu savunur (Meyer, 1981: Aktaran, DiMaggio ve Powell, 1983: 152)[4]. Meyer'in ortaya attığı bu görüş olduğu gibi ülkemizde yükseköğretim işletmecilik eğitim kurumlarının yapılarına da uygulanabilir. Öyle ki; araştırmanın odaklandığı yükseköğretim işletmecilik eğitim kurumu, transfer edildiği ülkelerin eğitim ekollerine taklitçi bir eş biçimlilik göstermiştir. Bir süre sonra ekol eğitim ekollerine öykünen bu eğitim kurumlarının uygulamaları hibrit bir yapıya evrilmiştir (Üsdiken, 2004b: 27-28).

Dünya-sistem teorisi, küresel ekonomik iş bölümünü ve merkez-çevre ilişkilerini açıklamada güçlü bir araç olsa da yerel bağlamda Türkiye'de kurumsal yapıların nasıl şekillendiğini, zaman içinde nasıl meşruiyet kazandığını ve neden belirli modellerin tercih edildiğini yeterince açıklamamakta ve böyle bir amaç da gütmemektedir. Çünkü model genel olarak merkez devletlerden çevre ve yarı-çevreye bilginin transferini, iş bölümünü ve eşitsiz sermaye akışını ele almaktadır (Harvey, 2005). Araştırma açısından dünya-sistemin şimdiye kadar şunları ortaya koymuştur:

[4] Bu kongre 1981 yılında Toronto, Kanada'da gerçekleştirilmiştir. Toronto otelindeki başka bir sunumda Wallerstein vd., "*Güncel Dünya Krizi ve Amerikan Hegemonyası'nın Düşüşü*" başlıklı bir panel gerçekleştirmiştir.

(1) İlk dört Kondratieff döngü içinde (1780-2003) Batılı merkez ülkelerin bir ulus-devlet olarak gelişimlerinde karşılaştıkları tarihsel olayları kronolojik ve döngüsel irdelemiştir. Bu süreçlerde, ülke içinde yaşanan olayların ve devletlerarası çatışmaların bu ülkelerin bir ulus-devlete dönüşme süreci, merkezin egemenliğin elde etmekteki katkısı ve ulus kimliği kazanmadaki başarıları göz önüne çıkarılmıştır.

(2) 18. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar Avrupa'da ulusal eğitim sisteminin gelişimi dört büyük merkez ülke olan Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa ve Almanya üzerinden incelenmiştir. Her merkez ülkede eğitim sisteminin birbirinden farklı zamanlarda, farklı şekilde gelişen eğitim sistemleri incelenmiştir. Sonrasında ise, eğitim misyonları ekseninde yükseköğretimin ülkelerde gelişimi, üniversitelerin tarihsel süreçte değişen misyonları üzerinden ele alınmıştır. Bu eğitim sistemlerinin ulusal bir sistem yaratmada ve uluslararasılaşmadaki rolü üzerinde durulmuştur. Son olarak bütün bu gelişmelere, karşılaştırmalı olarak tablo üzerinde yer verilmiştir.

(3) Son olarak Kondratieff II döngüsüyle beraber Türkiye'nin dünya-sisteme girişi ele alınmış ve özellikle Osmanlı'dan Türkiye'ye geçiş sürecinde yaşanan önemli olaylar yazında incelenerek döneme ve sonrasına ilişkin bir temel anlayış geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Şimdi ise, Türkiye'de yükseköğretim işletmecilik eğitim kurumunun gelişimini anlamakta yeni kurumsal teori başlığı altında:

(1) Yeni kurumsal teori ve kurumsal teorinin temel bileşenleri irdelenerek; kurum ve kurumsallaşma, kurumsal eşbiçimlilik, meşruiyet, örgütsel alan, kurumsal girişimci, kurumsal iş, kurumsal değişim ve kurumsal mantık kavramları tanımlanmıştır.

(2) Araştırma, teorik pratiklerin ve tarihsel sürecin katkısını gözetmesi sebebiyle; yeni kurumsal teori araştırmalarında tarih çalışmalarına ilişkin yazınsal çerçeve belirlenmiş ve araştırmada seçilen tarihsel örgüt teorisi bakış açısı detaylı olarak ele alınmıştır.

(3) Dünya-sistem içinde ele alınan yükseköğretim sistemlerinin kurumsallaşması konusu, Türkiye'ye batılı merkez ülkelerden işletmecilik

yükseköğretimi akademik yönetim bilgisi transferi çerçevesinde; ulusal modellerin yerel bağlamlara nasıl, hangi kurumlar ve bireyler aracılığıyla transfer ve adapte edildiğin yazınsal çerçevesine yer verilmiştir.

2.2.1 Yeni Kurumsal Teori ve Temel Bileşenleri

Kurumsal Teori, örgüt teorileri arasında son yıllarda üzerine en çok çalışma yapılan teori olarak ön plana çıkmaktadır (Sargut, Özen, vd., 2015: 237-244). Bu popülaritenin olası sebebi kurumsal teorinin, yanıt aranan pek çok sorunun çözümüne yönelik diğer teorileri destekleyici role bürünmüş olması; eylem ve yapı temelli teoriler arasında konumlandırılabilir bir özelliğinin bulunmasıdır. Michael Hendron'un, 2004 yılında Academy of Management'ın New Orleans toplantısına ilişkin gönderilen bildirileri değerlendirerek yaptığı çalışmasında ortaya koyduğu sonuçlarda kurumsal teorinin önemine yönelik destekleyici bilgi vermektedir. Bu toplantıya, 40 farklı konu başlığı altında gönderilen 1075 çalışmadan 92'si; yani tüm makalelerin yaklaşık %8,6'sı yeni kurumsal teoriyle ilişkilidir (AOM, New Orleans, 2004).

Kurumsal teorinin gelişimi, örgüt teorileri arasındaki etkileşim ve tartışmalara da yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Öyle ki, eylem temelli örgüt teorileri ve yapı temelli örgüt teorileri arasında arabulucu rolünü üstlenmiştir. Yapı temelli teorileri ele alan, Child'ın 1972 tarihli çalışması örgüt yapısı, çevre ve performans ilişkisinde stratejik seçimin rolü üzerinde dururken, yapı ön planda tutulmuştur. Buna karşın, kurumsal çevrede teorik bir çerçeve bulma arayışına girilmiştir (Child, 1972: 16-18). Burrell ve Morgan ise 1979 tarihli kitaplarında, örgüt yapısını iki farklı açıdan ele alan ve karşılaştırmıştır. İşlevselci paradigma ile yorumlayıcı paradigma arasındaki bir uzamda örgütlere farklı ve yeni bir bakış noktası aramışlardır (Burrell ve Morgan, 2017: 25-32). Astley ve Van de Ven ise, örgüt teorilerindeki farklı teorik bakış açılarının artmış olduğuna dikkat çekerek, bu farklı teorik yaklaşımların merkezinde olan ortak sorunlarına odaklanmış; kurumsallaşma ile ilgili sorunlara örgüt ve kurum kavramını Selznick'in 1966 tarihli çalışmasındaki gibi ayrıştırarak yaklaşmış; Meyer ve Rowan'ın 1977 tarihli çalışmasında ileri sürdüğü gibi; kurumların teknik niteliklerinden ziyade toplumda oynadıkları roller bakımından önemli oldukları;

yalnızca bir parçası oldukları sosyal yapıları yansıttıkları görüşünü desteklemiştir (Astley ve Van de Ven, 1983: 264, b.a.).

Öncü nitelikteki bu çalışmalar, örgüt teorisinde kurumsal kuramın yerini tayin etmeye ilişkin birer özgün fikir sunmaktadır. Kurumsal teorinin, diğer yapı ve işlev temelli örgüt teorileri arasındaki fikir ayrılıklarını ve teorik boşlukları gidermedeki rolünü belirlemektedir. Örneğin, Hirsch ve Lounsboury 1997 tarihli makalelerinde, bu iddiayı bir adım daha ileriye taşıyarak kurumsal teorinin örgüt teorisindeki iki kutbu bir şemsiye altında topladığını öne sürmüştür (Hirsch ve Lounsbury, 1997). Bu farklı yaklaşımlara bakıldığında her iki kutbun örgüt teorisi kavramından yararlanan araştırmacılarının bir çatı altında toplanmasından çok, bu araştırmacıların yararlandığı ortak bir örgüt teorisinin var olduğunu belirtmek çok daha doğru olacaktır (Özen, 2010: 239-240). Her iki kesimin kurumsal teoriyi sahiplenmelerinin yanında, kurumsal teoriyi açıklamak konusunda yapılan çalışmaların sayısı son derece kısıtlıdır. Eylem ve yapısalcı örgüt teorilerinin çok taraflı ve bölünmüş olması ile araştırmacıların bir ilişki tespit etme ve açıklama isteksizliği de araştırma sayısının az olmasının nedenleri olarak belirtilebilir (a.e.: 407).

Örgüt teorilerinin her biri ortaya çıkarken, durumsallık teorisine (contingency theory) karşı duruşlarını belirttikleri bir tez ile ortaya çıkmaktadır. Durumsallık teorisinde örgütler çevrelerine ve çevrelerindeki değişimlere uyum sağlayarak yaşamlarını devam ettirdikleri temel tezi ile ortaya çıkmaktadır (Donaldson, 1999). Kurumsal alan, örgütlerin yapısı üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Yine, teknoloji ve büyüklük de örgütlerin yapıları üzerinde doğrudan bir değişiklik yapılmasını sağlamaktadır. Belirtilen bu faktörlerle örgütün uyumu, örgütlerin bulundukları çevrede yaşamlarını devam ettirmesini sağlamaktadır (Daft, 2008). Durumsallık teorisi, her koşulda geçerli bir yönetim modeli ve örgüt yapısının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Öte yandan kurumsal teorisi ise, örgütlerin davranışını açıklamakta mevcut teorilerin sınırlılıklarına bir yanıt olarak 1970'ler ve 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Bu sınırlılıklar arasında durumsallık teorisi de bulunmaktadır. Yönetim alanındaki araştırmacılar tarafından, örgütün yapısı ile çevresi arasındaki uyumun önemini vurgulayan durumsallık teorisi strateji, güç ilişkileri ve karar verme gibi

örgütsel davranışın belirli yönlerine odaklanarak, dar bir bakış açısına sahip olduğu eleştirilmiş (Lawrance ve Lorsh, 1967); kurumsal teoriyse, örgütlerin işletildiği daha geniş sosyal ve kültürel bağlamda odaklanarak bu açığı gidermeyi amaçlamıştır. Kurumsal teori üzerine çalışma yürüten araştırmacılar, örgütlerin sosyal sistemler içinde yer aldığını ve kültürel normlar ve değerler ve yine rekabet ve kaynakların yanı sıra çevresel faktörler tarafından da etkilendiğini savunmuşlardır. Kurumsal teori, örgütlerin meşruiyetlerini sürdürmek ve kaynaklara erişmek için kurumsal normlara ve değerlere uymaları gerektiğini de belirtir (DiMaggio ve Powell, 1983). Durumsallık teorisinin aksine, kurumsal teori, örgütlerin kurumsal baskılara yanıt olarak benzer hale gelme eğilimini vurgular. Bu, örgütsel uygulamalarda ve yapılarında homojenlik ve çeşitlilik eksikliğine neden olabilir (Greenwood, Hinings ve Brown, 2002). Ancak kurumsal teori, mevcut kurumlara yeni uygulamalar, normlar ve yapıların tanıtılmasını içeren kurumsal girişimcilik yoluyla kurumsal değişim için de potansiyel olduğunu görüşüyle hareket eder (Lockett, vd., 2012).

Yeni kurumsal teori veya neo-kurumsal teori (neo-institutional theory), kurumların örgütsel davranışlarını nasıl şekillendirdiklerini idrak etmekte yararlanılan çağdaş bir yaklaşımdır. Kurumsal teori kapsamında yapılan, kendinden önceki ve çağdaşı çalışmalara dayanarak inşa edilmiş olup, kültürel faktörlerin ve aktörlerin bu süreci şekillendirmede üstlendikleri sosyal, kültürel ve çevresel (kurumsal alan) rolünü vurgular (Scott, 2014). Tolbert ve Zucker'a (1996) göre, yeni kurumsal teori, kurumsal teorinin sınırlamalarına yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Kurumsal teori, resmi kurallar ve düzenlemeler üzerine odaklanmış ve kültürel faktörlerin kurumsal davranışı şekillendirme rolünü yeterince göz önünde bulundurmamıştır (Tolbert ve Zucker, 1999: 180). Yeni kurumsal teori ise hem eylem hem de yapısalcı örgüt teorileri için işte bu sosyal, kültürel ve çevresel konulara yaklaşımda araştırmacılar için kullanışlı bir araç olmuştur.

"Neo" ön eki, Yunanca'da "yeni" veya "yeniden canlandırılmış" anlamına gelmektedir. Neo-kurumsal teori bağlamında, 1980'ler ve 1990'larda ortaya çıkan kurumsal teorinin yeni bir formunu ifade etmektedir (Scott, 2014). Bu yeni kurumsal teori yaklaşımı, Meyer ve Rowan (1977) ve DiMaggio ve Powell (1983) gibi bilim

insanlarının önceden yaptığı çalışmalar üzerine inşa edilmiş; kurumsal teorinin kapsamını kültürel ve bilişsel süreçler ile kurumların şekillenmesinde çeşitli çevresel güçlerin ve politikanın rolüne odaklanmıştır (Thornton ve Ocasio, 1999). Başka araştırmacılar ise, "neo-kurumsalizm" olarak da ifade edilen yeni kurumsal teori kavramı, kurumsal yapıların toplumda kurumsallaşmış kültürel normlar ve değerler tarafından etkilendiğini iddia eden John Meyer ve Brian Rowan'ın 1977 tarihli seminer çalışmalarında ilk kez kullanılmıştır (Scott, 2014). Daha sonra, Paul DiMaggio ve Walter Powell'ın çalışmalarıyla örgütlerin benzer yapılar, uygulamalar ve ideolojileri benimseyerek birbirine benzer hale geldiği süreci akademik alanda tartışmaya açılmıştır (Mizruchi ve Fein, 1999). Ayrıca yeni kurumsal teori, kültürel sosyoloji ve yapılandırmacılık gibi geniş kapsamlı entelektüel hareketlerden etkilenmiş ve kurumların nasıl sosyal olarak oluşturulduğu ve korunduğunun anlaşılmasının önemine vurgu yapmıştır (Greenwood, vd.: 2011).

Yeni kurumsal bakış açısı, son yıllarda, kurumsal girişimcilik, kurumsal mantık ve kurumsal çalışma gibi yeni soru alanlarını keşfederek daha da geliştirilmiştir. Sınırlamaları ve eleştirilerine rağmen, yeni kurumsal teori, özellikle örgüt teorisi, yönetim ve sosyoloji alanlarında, örgüt çalışmalarına önemli birer yapısal rol üstlenmiştir. Yeni kurumsal teori, kurumsal mantıklar ve kurumsal çevreler arasındaki farkı da vurgulamaktadır Kurumsal mantıklar, kurumsal normları ve uygulamaları şekillendiren temel kültürel değerler ve inançlar, kurumsal çevreler ise yasal ve düzenleyici çerçeveler, piyasa koşulları ve diğer faktörler gibi kurumların faaliyet gösterdiği belirli bağlamları ifade etmektedir (Hinnings, Gegenhuber ve Greenwood, 2018).

Yeni kurumsal teorinin önemli katkılarından biri, örgütsel davranıştaki meşruiyet (legitimate) kavramına vurgu yapmasıdır. Meşruiyet, bir örgütün eylemlerinin belirli bir kurumsal bağlamda uygun ve kabul edilebilir olduğu algısıdır (Zucker, 1987). Yeni kurumsal teori alanında çalışma yapan araştırmacılar, örgütlerin kaynaklarını güvence altına almak, sosyal desteği sürdürmek ve yaptırımlardan kaçınmak gibi nedenlerle örgütlerin meşruiyet arayışında olduğunu belirtmektedir (DiMaggio ve Powell, 1991). Bu, ayrıklaştırma (decoupling), kurumsal normlara

uyum ve rekabet avantajı elde etmek için stratejik uyumsuzluk dahil olmak üzere çeşitli eylemlerle kendini göstermektedir.

Alana getirdiği yorumlayıcı ve yapılandırıcı yaklaşımlara karşın, yeni kurumsal teori bazı araştırmacılarca eleştiri konusu da olmuştur. Bu eleştirilerden bazıları teorinin gelişmesinde son derece yapıcı olmuş ve yeni kurumsal teori çerçevesinde yapılan çalışmaların hem derinlemesine hem de farklı alanlara doğru yönelerek gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Örneğin, bazı araştırmacılar, kurumsal bağlamlardaki güç dinamiklerine ve çatışmaların yeterince üzerinde durmadığını ileri sürmüşlerdir (Hinnings, Gegenhuber ve Greenwood, 2018). Bazıları ise, örgütsel uyum üzerinde odaklanması aşırı odaklanması; örgütsel yenilik ve kurumsal değişime odaklanmamasını eleştirmiştir. Ancak, bu eleştirilerin birçoğuna güncel araştırmalarla çözüm getirilmiş ya da bu soruların odağı değiştirilmiştir.

Yeni kurumsal teori ve kurumsal teori, her ikisi de kurumların örgütsel davranışı şekillendirmedeki rollerine odaklanmalarına rağmen, bu soruya yaklaşımlarında farklılıklar göstermiştir Kurumsal teori, kurumsal davranışın şekillenmesinde formal kuralların ve düzenlemelerin rolüne odaklanırken, yeni kurumsal teori kültürel faktörlerin ve aktörlerin rolünü vurgulamıştır (Sargut, Özen, vd., 2015). Yine yeni kurumsal teori, kurumsal teoriden daha fazla meşruiyet kavramına odaklanmıştır. Eski kurumsal teori, meşruiyetin önemini tanısa da bunu kurumsal normlara uyumun bir yan ürünü olarak görürken; yeni kurumsal teori, meşruiyeti merkezi bir kavram olarak görmüş ve kuruluşların kaynakları güvence altına almak, sosyal desteği sürdürmek ve yaptırımlardan kaçınmak için eylemlerini meşru kılmayı arzulamıştır.

Yeni kurumsal teorinin kapsamlı araştırma programı, meşruiyet ve eşbiçimlilik gibi klasik çalışma alanlarının yanı sıra, kurumsal iş, kurumsal mantık ve kurumsal girişimcilik gibi son dönemde öne çıkan yazını da içermektedir (Lammers, vd., 2014). Teorinin gelişim süreci incelendiğinde 1980’lerin ikinci yarısından başlayarak 2000’lerin başına kadar şekillenen meşruiyet ve eşbiçimlilik gibi temel kavramlara odaklanan ampirik araştırmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ayrıca, 1990'ların sonlarından itibaren ve özellikle 2000'lerin başında, yeni kurumsal teorinin

temel argümanlarının ötesinde, örgütsel ve kurumsal değişim dinamiklerini açıklamaya yönelik çalışmaların yetersiz kaldığı eleştirileri dile getirilmiştir. Bu bağlamda, araştırmacılar, teorinin kapsamını genişletmek ve kurumsal değişim süreçlerine daha fazla odaklanılması gerektiğini vurgulamışlardır. Nitekim, son dönemde popülerleşen yeni kurumsalcı yazına rağmen, bazı teorisyenler, değişim olgusunun daha sistematik bir şekilde ele alınmasının yeni kurumsal teorinin açıklayıcı gücünü artıracağını savunmaktadır (a.e: yuk.).

2.2.1.1 Kurum Kavramı ve Kurumsallaşma Süreci

Yeni kurumsal kuram, kendisinden önceki örgüt teorileri gibi koşul-bağımlılık kuramına bir tepki olarak ortaya çıkmış; örgüt teorilerinin sosyal inşacı geleneğine yakın olan bir kuram olmuştur. Özellikle 1970'ler ikinci yarısından günümüze kadar en çok araştırmaya konu olan örgüt teorisi disiplini olmuştur (Sargut, Özen, vd., 2015: 237-244). Başta yeni kurumsal kuram olmak üzere, sosyoloji disiplini içerisinde örgütlerin incelenmesi nispeten daha kısa bir geçmişe sahiptir. Amerikalı sosyolog Robert Merton ve ekibinin 40'lı yıllardaki çalışmalarından önce sosyoloji veya diğer sosyal disiplinlerde örgütler genellikle kendine özgü bir sosyal olgu olarak kabul edilmemiş ve başlı başına incelenmeye değer görülmemiştir. Her ne kadar işlevselci analizlerin ortaya çıkışından önce sosyologlar örgütleri incelemiş olsa da bu tür çalışmalar genellikle örgütleri genel sosyal sorunların bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Henüz 50'li yılların başında yapılan örgüt teorisi çalışmalarındaörgütler, işlevselci bir bakış açısıyla birer mikro evren (microcosm) olarak görülmüş ve bu araştırmacılara örgütleri karşılaştırmalı ve ampirik olarak çalışma fırsatı tanımıştır. Ayrıca Merton'ün öncülüğündeki bir grup, işlevselci örgüt teorisinde sosyal değişimin dinamiklerini de incelemiş; işlevselci gelenekteki bu çalışmaların, farklı yapısal unsurlar arasındaki *ortak değişinti* (covariance) doğasını incelemek ve örgütlerdeki yapısal düzenlemelerin faydalı ve faydalı olmayanları arasındaki dinamik dengeyi değerlendirmiştir (Merton, 1948). Bu anlamda işlevselci gelenekte örgütler, işlevselci olarak ele alındığında iki varsayım üzerinden hareket etmiştir. İlki; bir sistemin yapısal bileşenlerinin o sistemin hayatta kalabilmesi için entegre olması gerektiğidir. Yani,

yapısal bileşenlerin birinde bir değişiklik meydana geldiğinde diğer bileşenler de buna uyum sağlayacak değişikliklerde bulunmalıdır. İkincisi ise, mevcut yapıların genel olarak bir sosyal sistemin işleyişine katkıda bulunduğudur. Aksi durumda, bu sistem varlığını sürdürememektedir. Belli bir yapısal düzenlemenin işlevsel katkılarının, o düzenlemeyle ilişkili işlevsiz durumlardan daha az olduğunda değişimin olasılığı olgusudur (Tolbert ve Zucker, 1996: 176-177).

1950 ve 1960'lar süresince yapısal unsurlar arasındaki karşılıklı ilişkinin incelenmiş; biçimlendirilmiş örgüt yapısının unsurları arasındaki ortak değişinti açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle, ekonomik izahata dayanan bu çalışmalara akademik yakınlıkları açısından yönetim bilimi alanındaki araştırmacılar ilgi göstermiştir. Bu dönemdeki araştırmalarda, büyüklük ve karmaşıklık arasındaki pozitif ilişki, görece büyük örgütlerin verimliliği artıran uzmanlaşmaya yönelik ihtiyaçları ve kapasiteleri bakımından açıklanırken; karmaşıklık ve yönetim biriminin büyüklüğü arasındaki ilişki ise, uzmanlaşmaya eşlik eden koordinasyon sorunlarını yönetmek için artan denetim ihtiyaçları ve benzeri açılardan açıklanmıştır (a.e., 177).

1960'ların sonuna gelindiğinde ise araştırmacılar, yapının belirlenmesinde çevresel güçlerin etkisine odaklanmaya başlamıştır. Ayrıca, bazı çalışmalar da işlevselci ve ekonomik çevreye odaklanan çalışmalar yapmaya devam etmiştir (Thompson, 1967; Lawrance ve Lorsch, 1967). Çevresel güçlerin etkisine yönelik yaklaşım her ne kadar öne çıkmış olsa da -belki de dönemin pozitivist düşünceye yatkınlığından- birikimli ampirik bulgular sunmamasından dolayı bu çalışma alanına kuşku duyulmuştur. Buna cevap ise, örgüt-çevre ilişkilerine yönelik *kaynak bağımlılığı* teorisinin (*resource dependency theory*) daha görünür bir şekilde ortaya çıkması olmuştur (Pfeffer ve Salancik, 1978). Kaynak bağımlılığı teorisi, yalnızca üretim verimliliğin odaklanan dönemi ekonomi temelli teorilerine bir alternatif olarak, karar alıcıların örgütsel otonomilerini sürdürme ve diğer örgütler üzerindeki güçlerini korumakta, güç odaklı kaygıların belirleyici rolünü vurgulamıştır. Ancak, getirdiği sosyal değişimlere örgüt temelli bir bakış açısına rağmen kaynak bağımlılığı yaklaşımı da örtük olarak örgütlerde karar almanın rasyonel aktör modeline dayanmış; burada

aktörlerin davranışları, saf verimlilikten ziyade güç ve özerkliği maksimize etmeye yönelik hesaplamaları gözetmiştir (Tolbert ve Zucker, 1996: 177).

1970'lerin sonu ve 1980'lerle beraber, örgüt yapısının örgütlerde karar alma ile oluşturulmasına yönelik klasik yaklaşıma karşın, Meyer ve Rowan'ın (1977)'de yayınlanan "*kurumsallaşmış örgütler: mit ve seremoni olarak biçimlendirilmiş yapı*" başlıklı makaleleri özetle biçimlendirilmiş örgüt yapısının *eylem-üreten* (action-generating) özellikleri olduğu kadar sembolik özelleri de bulunduğunu ifade etmektedir (Meyer ve Rowan, 1977: 347-348, 353, 360). Yani, örgüt yapıları taraflarca ortak paylaşılan anlamlarla yüklenebilir ve bu nedenle nesnel işlevlerine ek olarak iç ve dış çevredeki paydaşlara örgüt hakkında bilgi iletebilir.

Meyer ve Rowan'dan önce de araştırmacılar örgütlere etki eden sembolik özellikler üzerinde durmuşlardır. Kimi araştırmacılar misyon bildirgesi, yapısal düzenlemeler ve örgütün üst seviye üyelerinin sembolik rollerinin altını çizmiş (Tolbert ve Zucker, 1996: 178); kimileri ise merkez değerlere odaklanırken, dış çevrenin de onayını almanın önemine dikkat çekmiştir (Parsons, 1960: 64-65). Ancak, bu araştırmacıların biçimlendirilmiş yapıda sosyal amaçların kullanımına yönelik bir sistematik geliştirmiş olmalarıdır (a.e., 1996).

Bu yeni kurumsal örgüt teorisi yaklaşımında, örgütler kurumsallaştıkça kendine özgü bir karakter kazanma, öğrenilmiş ya da yapısal yetersizliklerinden kaynaklanan bir yetkinlik geliştirme eğilimi gösterdiği görülmüştür. Yani kurumsallaşma, örgütün dış çevreyle daha bütünleşik ve onun yapılandırılmış alanına daha çok uyum sağlamaya neden olduğundan faydalarıyla birlikte örgüt için maliyetleri de beraberinde getirebilir (Selznick, 1996: 270). Buna dayanarak kurumsal teori örgütün iç ve dış çevresinde; örgütsel etkileşim ve uyum davranışlarından çıkan özgün biçimlerin, süreçlerin, stratejilerin, bakış açılarının ve yetkinliklerin gelişimini takip eden bir araştırma alanı bütününü ifade etmiştir.

Kurum kavramı, "*evlilik, aile, ortaklık, mülkiyet gibi köklü bir yapıyı içeren, genellikle devletle ilişkisi olan yapı veya birlik, müessese olarak tanımlanmaktadır.*" şeklinde bir sözlük tanımına sahiptir (TDK, 2024). Kurum ayrıca *"Belirli örgütleri ve durumların ötesinde kalıcı, biçimlendirilmiş, rasyonel inançlar tarafından*

yönlendirilen birbiriyle ilişkili ya da benzer müesseselerin oluşturduğu yerleşik uygulamalardır." (Lammers & Barbour, 2006: 357). Yani kurumlar, çeşitli kurumsal aktörler tarafından inanç beslenmiş ve sembolleştirilmiş; bu kimseler arasındaki etkileşimde tarafların çeşitli yollara başvurarak ya da farkında olmadan onayladıkları ve bir inanç beslemelerinden dolayı da fikir, eylem ve tutumlarla somutlaşan yapı veya birlik, müesseseler olarak ifade edilebilir.

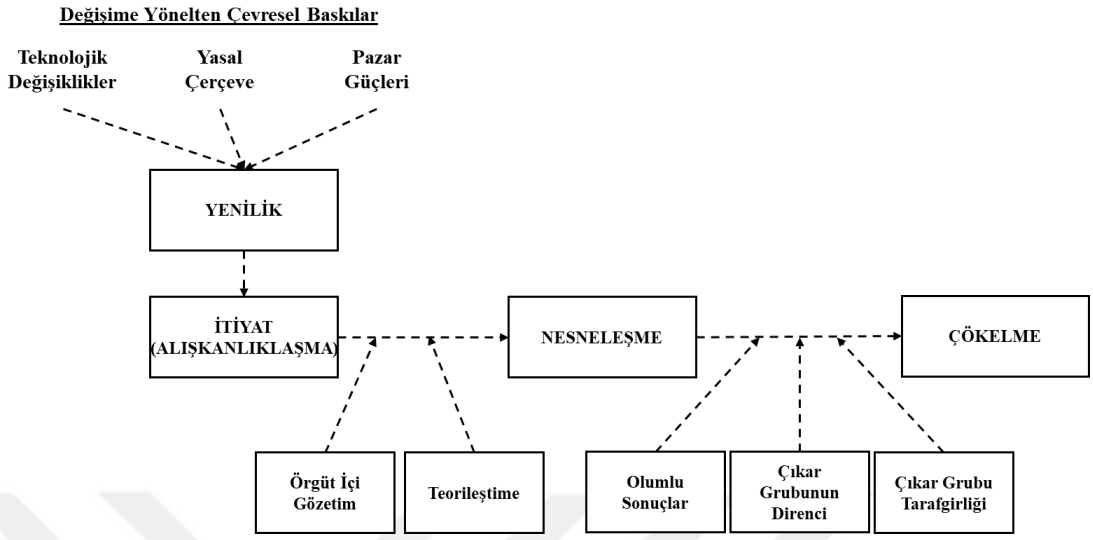
Yukarıdaki bu tanımlardan yola çıkılacak olursa kurum kavramının yeni kurumsal teori içindeki bazı varlık bilimsel konularla doğrudan ilişkisi de görülebilir. Kurumlar, kalıcı sosyal olgular olup, belirli bir zaman periyotunda görülen örgüt ve teamüllerine göre zaman ve mekânda kalıcıdırlar (Giddens, 1984: 69). Kurumlar kendi başlarına bir yaşam kazanır; yani mutlak işlevsel gerekliliklerinin ötesinde sosyal bir anlam da taşımaktadır (Selznik, 1949). Kurumlar, sosyal yaşamı örgütler aracılığıyla ve onların kabiliyetinin ötesinde örgütleme gücüne sahiptir (Lammers & Garcia, 2009). Yani kurum, örgütleri düzene sokmaktadır. Kurumların geniş bir sosyal olgu aralığında kültürel-bilişsel, kural koyucu ve düzenleyici bileşenleriyle kendilerini gösterir (Scott, 2001: 48). Ayrıca, kurumlar belli ölçüde sorgulanmadan kabul edilen, kimseler veya örgütlerce tekrarlanan sosyal davranışlardan oluşmaktadır. Bu davranışlar, toplumsal alışverişe anlam kazandıran kural koyucu sistemler ve bilişsel anlayışlarla desteklenmektedir. Bu şekilde kurumlar, kendini yeniden üretebilen bir toplumsal düzeni mümkün kılmaktadır. Bu anlamıyla kurumların görünenin ötesinde ince ve derinlikli bir nitelik taşıdığı da ifade taşımaktadır (Greenwood, vd., 2008: 5). Son olarak kurumlar, rastgele oluşan bir yapı, birlik veya müessese değildir. Kurumlar, işleyen kurallardır (Commons, 1934: 79). Yani, rasyonel bir amaca hizmet ederler ve kişi, örgüt, devlet ya da diğer müesseslerin davranışlarını belli bir hedefe yönlendirir.

Yukarıda da belirtildiği üzere kurum, belirli örgütlerin sınırlarını aşan, yerleşik iletişim ve davranış kalıplarından oluşmaktadır. Bugün örgüt teorileri çalışmalarında veya bizim de araştırmada yararlandığımız disiplinlerarası çerçevede *kurumsal* hale gelmek (kurumsallaşma, institutionalization) bir aygıtın (devlet, ekonomi, ticaret), bir uygulamanın (satın-alma, birleşme, çeşitlendirme) veya bir örgütün (küçük esnaf, büyük şirket, dünya ticaret örgütü) uygulamalarının ve iletişiminin yerleşik hale

gelmesi ve kanıksanmasıdır (Lammers, Garcia, vd., 2014: 196). Bir diğer tanımla; "*sosyal süreçler, yükümlülükler ve gerçekliğin sosyal düşünce ve eylemde kural benzeri bir statü kazanmasıdır."* (Meyer ve Rowan, 1977). Yani kurumsallaşma süreci, örgüt dışındaki işlevsel ve uyulması gereken yükümlülükler ve örgüt; örgüt içindeki örgüt gerçekliğinde (organizational rationality) işlemektedir (Lammers, Garcia, vd., 2014: 199-200).

Kurumların örgütlerle birlikte ve üzerinde yer alan yapı, birlik ve müesseseler olduğu yukarıda belirtilmiştir. Kurum, *alışılagelmiş eylemlerin kurumsal aktörlerin tipine göre karşılıklı olarak tipleştirilmesidir* [belirli belli bir düşüncenin, topluluğun zihniyetini ve ideolojiye uyarlanmasıdır] (Schutz, 1962: 1967). Kurumsallaşma da kalıcı sosyal gruplar oluşturulması ve devam ettirilmesindeki ana süreçtir. Yani kurum, kurumsallaşma sürecinin bir çıktısı ya da son halidir (Tolbert ve Zucker, 1996: 180).

Kurumsallaşma temel olarak nötr bir kavramdır (Selznick, 1996: 271); istikrarsız, gevşek şekilde örgütlenmiş ya da dar teknik faaliyetlerden; düzenli, istikrarlı ve toplumsal olarak bütünleştirici örüntülerin ortaya çıkmasıdır (Broom ve Selznick, 1955: 238). Kurumsallaşmayı anlamlı hale getiren şey ise örgütün dış ve iç çevresindeki faaliyetlerine, işlevsel gerekliliklerinin ötesinde bir değer yüklemesidir. Yani, çalışmadaki kurumsallaşma anlayışında örgütlerin biçimsel yapıların oluşturulması, biçimsel olmayan normların ortaya çıkması, seçici işe alım, idari ritüeller, ideolojiler ve hedef arayışı, problem çözme ve eş biçimliliğin tarihsel bir süreç içerisinde anlam yaratan bir hale gelmesidir. Örgüt içinde kurumsal geçekliğin oluşmasını sağlayan, istikrarın ve bütünleşmeye kaynak olan bu unsurların sosyal bağlılıklar ya da taahhütlerin oluşturulmasıdır. Burada örgütlerin davranışı kurumsallaşma ile iki şekilde sınırlandırılmıştır: (1) Örgüt davranışları, normatif bir düzene dahil edilerek sınırlandırılabilir; ya da (2) Örgüt davranışları kendiliğinden tarihsel süreçte gelişebilir (Selznick, 1992: 232; Akt. Selznick, 1996: 271).

Şekil 2-4: Örgütsel Uygulamalarda Kurumsallaşma Süreci (Tolbert ve Zucker, 1996: 182)

Tolbert ve Zucker, kurumsallaşma sürecinin yönelik olarak örgütsel uygulamaların nasıl kurumsallaşabileceği ve/veya nasıl alışkanlık haline gelmiş eylemlere dönüşebileceğine yönelik bir süreç modeli oluşturmuştur (Şekil 2-4). Kurumsallaşma sürecindeki bu süreçler, tarihsel süreç içinde farklı bağlamlarda eş zamanlı veya birbirinden bağımsız olarak asenkron bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Bu süreçler sırasıyla ama senkron bir şekilde gerçekleşmemek üzere yenilik (innovation), alışkanlıklaşma (habitualization), nesneleşme (objectification) ve çökelmedir (sedimentation).

Bu kurumsallaşma süreci içinde yenilik, "*büyük ölçüde bağımsız bir etkinlik"* olarak tanımlanmıştır (a.g.e.: 181). Öte yandan *yenilik*, kurumsallaşma sürecinin tersine hareket eden ve uyum sağlamayı gerektiren bir süreç olarak da anlaşılabilir. Bunun nedeni, örgütlerin kendi başlarına ve yerleşik düzenlerinin dışında kalan sorunlara bir çözüm arayışı olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Öte yandan *itiyat* (alışkanlıklaşma) rutin haline gelen eylemlerin, örgütteki aktörlerden bağımsız bir yaşam kazanması, sınıflanabilir ve tipleştirilebilir olmasını ifade etmektedir (a.e.: 180).

Nesneleşme, örgütte karar vermekle yetkili aktörlerin arasındaki sosyal fikir birliğinin gelişimi ve bu fikir birliğinde ekseninde artan uyumlaşmayı ifade etmektedir (a.e.: 182). Alışkanlıklaşan ve nesneleşen örgüt yapıları, yarı kurumsallaşmış (semi-

institutionalized) olarak kabul edilir (a.e.: 183) ve tam anlamıyla sürecin kurumsallaşması ise ancak bir tarihsel süreklilik ya da çökelme ile gerçekleşir (a.e.: 184). Son olarak çökelme ise, yapıları aktörlerin tarafgirliği ve direnişine rağmen örgüt içinde neredeyse tamamen yayılması ve uzun bir süre boyunca devam ettirilmesiyle oturaklı hale gelmesi (çökelme) şeklinde karakterize edilmiştir (a.e.: 182).

Nesneleşme sürecinde örgütler, yapıyı daha çok sahiplendikçe örgütteki karar vericiler tatminkâr bir şekilde fayda-maliyet dengesini daha benzer şekilde algılayacaktır. Örneğin; örgütteki kimseler karar almada en iyiyi seçerken, diğer aktörlerin seçimlerini gözeterek bilgiyi kullanmalarının yanında kendi öznel değerlendirmelerini de kullanabilmektedir. Böyle bir durumda, belirli bir seçim örgütte ne kadar yaygınlaşırsa, bireylerin onu en uygun seçim olarak görme olasılığı da orantılı bir şekilde artacaktır ve karar vericilerin bağımsız yargıları da o düzeyde azalacaktır (Tolbert, 1985).

Öte yandan yukarıda da belirtildiği gibi, nesneleşmiş ve örgüt bütününde yaygınlaşan yapılar, yarı-kurumsallaşma aşamasındadır. Yarı-kurumsallaşma aşamasında örgütte yapıyı benimseyenler, oldukça heterojen hale gelmiş ve örgütteki farklı gruplar yapıyı benimsemiştir. Bu nedenle, örgütte önceden uyum ile tanımlanan örgütün belirli nitelikleri görece daha kısıtlı bir tahmin gücüne sahip olacaktır (Tolbert ve Zucker, 1983). Ayrıca, yayılma itkisi (impetus for diffusion) yapıların açık ve örtük teorileştirilmesini yansıtarak basit taklitçi yapılardan, daha normatif bir tabana kayış göstermiştir. Teorileştirme, örgütte geliştikçe ve açık hale geldikçe yapıların farklı örgütlerde aldığı biçimlerin de birbirleri arasındaki tutarsızlığı da azalabilir (Tolbert ve Zucker, 1996: 183).

Yapının tam kurumsallaşması ancak çökelme süreciyle gerçekleşebilmektedir. Çökelme, yapının kendisini benimseyen ve yapıyı kurumsallaştıran aktörler tarafından tamamen yayılması ve görece uzun bir süre boyunca da devam ettirilmesi sürecidir. Bu nedenle çökelmenin, yapıların hem aktörler arasında yayılması bakımından bir "genişlik" hem de tarihsel bir süreçte devamlılık gerektirmesi bakımından "derinlik" boyutları vardır (Eisenhardt, 1988). Çökelmeyi anlamakta, yapının ne ölçüde

yayıldığını ve uzun vadede ne kadar korunabildiğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi oldukça önemlidir.

Mevcut yapılar tarafından olumsuz etkilenmiş ve bu yapılara karşı ortaklaşa harekete geçebilecek aktörlerin varlığı önemli olmuştur. Öyle ki, yapıya yönelik doğrudan bir karşı çıkış olmasa bile yapıya ilişkin gözle görülür sonuçların eksikliği, çökelmeyi zamanla etkisizleştirebilmektedir. Öte yandan, yapıyla istenen sonuçlar arasında zayıf ama pozitif bir ilişkinin varlığı, özellikle yapıyı benimseyenler bu yapının kuramsallaştırılması ve tanıtımında aktif olmaya devam ediyorsa, yapının yayılmasını ve sürdürülmesini olumlu şekilde etkileyebilmektedir. Ancak, birçok durumda yapı ile amaçlanan çıktılar arasındaki ilişkinin dolaylı olması bu ilişkinin etkisini kanıtlamayı zorlaştırmaktadır. Böyle durumlarda örgütlerde, aynı hedeflere farklı şekilde ulaştığı iddiasındaki alternatif yapıların geliştirilip teşvik edilmesiyle, örgütler eski düzenlemeleri terk ederek yeni ve umut vaat eden yapılara yönelmeye eğiliminde olabilir (Tolbert ve Zucker, 1996: 184).

Zucker, bir yapının tam anlamıyla kurumsallaşmasının üç unsura bağlı olduğunu ifade etmiştir: (1) Yapıdaki muhalif gruplardan gelen direncin düşük olması, (2) savunucu gruplar tarafından kültürel desteğin ve (3) yapı ile istenen sonuçlar arasında pozitif bir ilişkinin bulunmasıdır (Zucker, 1988: 23-49). Burada direnç, kuramsal olarak uygun benimseyiciler olarak tanımlanan örgütler arasında yapının yayılmasını sınırlayabilmektedir. Bu çerçevede, yapının sürdürülmesi için sürekli tanıtım ve/veya somut faydaların gösterilmesi yoluyla entropi eğilimlerinin durdurulması gerekmektedir.

Kurumsallaşma süreci, yarı-kurumsallaşmış veya tam-kurumsallaşmış olsa dahi, *kurumsuzlaşma* (deinstitutionalization) çevrede meydana gelen geri dönülemez değişikliklerin olmasını gerektirmektedir. Örneğin; merkezi otorite veya yöneticiden yoksun bir merkezi olmayan para arzı sisteminin, merkezi para sistemini kısmen değil, tamamen ortadan kaldırması merkez bankalarını ortadan kaldırabilir. İşte bu tür değişiklikler, yapıdan çıkarları olan sosyal aktörlerin bu yapıya bilinçli biçimde karşı çıkmalarına veya yapının zayıf yönlerini kendi çıkarlarına kullanmalarına olanak tanımaktadır (Rowan, 1982).

2.2.1.2 Kurumsal Eşbiçimlilik Kavramı

Yapılandırılmış alanlardaki örgütlerin giderek birbirine daha çok benzemesi durumu eş biçimlilik (izomorfizm-isomorphism) olarak adlandırılmıştır. Eşbiçimlilik, "aynı çevresel koşullarla karşı karşıya kalan bir popülasyondaki bir birimi, diğer birimlere benzemeye zorlayan sınırlayıcı bir süreç" olarak da ifade edilmiştir (DiMaggio ve Powell, 1983: 150). Çevresel kurumlarla eş biçimlilik örgütler için bazı kritik sonuçları vardır (Meyer ve Rowan, 1977: 348-349): (1) örgütler, verimliliğe odaklanmaktan ziyade dışsal olarak meşruiyet temelinde kabul görmüş unsurları bünyelerine katarlar. "*Örgütsel başarı, yalnızca üretim faaliyetlerinin verimli bir şekilde koordine edilip denetlenmesine bağlı değildir. Üretim verimliliğinden bağımsız olarak, yüksek derecede kurumsallaşmış çevrelerde varlık gösteren ve bu çevrelerle eş biçimli (benzeşik) hale gelmeyi başaran örgütler, hayatta kalmak için gerekli olan meşruiyeti ve kaynakları elde ederler.*" (a.e.: 352) (2) Yapısal unsurların değerini tanımlamak için dışsal tören ya da törensel (sembolik) değerlendirme ölçütleri kullanırlar ve (3) dışşal olarak belirlenmiş kurumsal yapılara bağımlılık, örgütsel dalgalanmaları azaltır ve örgütlerin istikrarını korumaktadır. "*Örgütler, toplumda kurumsallaşmış ve örgütsel iş anlayışıyla ilgili egemen, akılcı kavramlar tarafından tanımlanan uygulama ve prosedürleri benimsemeye yönelirler. Bu tür uygulamaları benimseyen örgütler; bu uygulama ve prosedürlerin doğrudan etkililiğinden bağımsız olarak meşruiyetlerini ve hayatta kalma olasılıklarını artırırlar.*" (1977: 340) Böylece, dışsal olarak meşrulaşmış biçimsel yapıları bünyeye katmak örgütlerde örgüt içi aktörlerin ve dış paydaşların bağlılığını da arttıran bir unsur olmaktadır. Öte yandan, örgütlerin bağımsız bir sistemden ziyade bir sistemin bulunduğu biçimlendirilmiş alanın bir parçası olması, örgütün toplumsal tanım yoluyla başarılı kalmasını sağlarken, örgütü başarısızlıklardan koruyan bir kalkan görevi görmektedir.

Örgütlerin eş biçimli hale gelmesinin bir diğer nedeni de örgütlerin belirsizlikle mücadele edebilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için örgütsel alanda meşru görülen, sonuçları hakkında fikir sahibi oldukları örgütsel yapı ve uygulamaları benimsemektir (Grenwood, Suddaby ve Hinings, 2002: 59). Öte yandan, örgütlerin dikkate alması gereken ana unsurlar diğer örgütlerdir (Aldrich, 1979: 265). Çünkü örgütler,

bulundukları yerleşik düzende yalnızca kaynaklar ve müşteriler için değil; sosyal ve ekonomik uyum güçleri açısından politik güç ve kurumsal meşruiyet için mücadele göstermektedir. Bu anlamda günümüz örgütlerinin benzeşmelerini anlamakta en kullanışlı mekanizmalar örgütsel eş biçimliliktir.

Bu çerçevede DiMaggio ve Powell (1983); politik etki ve meşruiyet sorunundan kaynaklanan mekanizmayı ele alan *zorlayıcı eşbiçimlilik* (coercive isomorphism), belirsizliğe karşı alışılagelmiş tepkilerden kaynaklanan mekanizmayı ele alanı *öykünmeci eşbiçimlilik* (mimentic isomorphism) ve meslekleşmeden kaynaklanan mekanizmayı açıklayan *normative eşbiçimlilik* (normative isomorphism) mekanizmalarını öne sürmüştür. Bu sınıflama, analitik bir sınıflama olarak öne sürülmüş olup ampirik olarak birbirinden taban tabana ayrılmamaktadır. Yine de bu üç mekanizma her ne kadar iç içe geçmiş olsa da genellikle farklı şartlardan kaynaklanır ve yine farklı çıktılarla sonuçlanabilir (DiMaggio ve Powell, 1983: 150).

Zorlayıcı Eşbiçimlilik, örgütler üzerindeki biçimsel ve biçimsel olmayan baskılar sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu baskılar, örgütlerin bağlantılı olduğu diğer örgütlerden ve örgütlerin içinde bulunduğu yerleşik alanda iş görürken, sosyal kültürel baskılardan kaynaklanabilir. Zorlayıcı baskılar kendisini güç kullanımı, ikna ya da iş birliği şeklinde gösterebilmektedir. Örgütler, yönetilemeyen karşılıklı bağımlılıklarla karşılaştığında, daha geniş bir anlamda sosyal sistemin ve devletin gücünü kullanarak sorunları çözmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, politik olarak inşa edilmiş çevrelerin iki temel özelliği olduğunu gözlemlenebilir: (1) Politik karar alıcılar, eylemlerinin sonuçlarını doğrudan deneyimlememekte; (2) Politik kararlar, tüm örgüt türleri için genel geçer biçimde uygulanmaktadır. Bu da kararları daha az uyarlanabilen ve daha az esnek olmaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978).

Rasyonel hareket eden devletler ve büyük akılcı örgütlerin toplumsal yaşamın daha fazla alanında hâkimiyet kurdukça, örgütsel yapıların giderek daha fazla devlet tarafından kurumsallaştırılmış ve meşrulaştırılmış kuralları yansıttığını güçlü bir şekilde savunmaktadır. Bu örgütlerin, belirli alanlarda giderek daha homojen hale gelmesine ve geniş kurumsal yapılara uyumu temsil eden ritüeller etrafında organize olmasına neden olmaktadır (Meyer ve Rowan, 1977). Sonuç olarak, örgütler teknik

işlevlerin dayattığı yapısal sınırlamalardan giderek daha az etkilenmekte; çıktı kontrolleriyle değil, törensel kontrollerle (diplomalar, iş grupları, sertifikasyon, kutlama) bir arada tutulmaktadır.

Öte yandan, zorlayıcı eşbiçimlilik, her zaman açık ve doğrudan olmak zorunda değildir. Örneğin; Krause vd.'nin çalışmasında (2019), kâr amacı gütmeyen sektördeki genel giderleri en aza indirmek yönünde zorlayıcı baskıların, kâr amacı gütmeyen kuruluş bağlantıları yoluyla şirket yönetim kurullarına dalgalanarak yayıldığını (ripple effect) ve bunun da şirket yönetim kurullarının maddi olmayan varlıklara yaptığı yatırımı azaltmasına yol açtığın görmüşlerdir. Ayrıca bir diğer sonuçta uzun süreçte, kâr amacı gütmeyen kurumun değerinde azalmaya yol açmıştır.

Öykünmeci Eşbiçimlilik kurumların belirsizlik durumunda herhangi bir otorite baskısına maruz kalmaksızın taklit edici bir davranış göstermesidir. Örgütler, çevredeki yeni teknolojiler yeterince anlaşılmadığında, amaçlar belirsizliği durumunda ya da çevre sembolik bir belirsizlik yarattığında diğer örgütlere öykünebilmektedirler (DiMaggio ve Powell, 1983: 151). Öte yandan öykünmeci davranış ekonomik açıdan da örgütler açısından daha avantajlı olabilir. Öyle ki, problemin nedenleri belirsiz ya da çözüm yolları açık değilse, problemlere yönelik arayışlar düşük maliyetle uygulanabilir çözüm sunabilmektedir. Yani taklit çoğunlukla belirsizliğe en akılcı ve maliyetsiz yanıt olabilir. Öte yandan taklit edilen örgüt, taklit edildiğinden habersiz olabilir veya bilinçli olarak taklit edilmek istemeyebilir; her iki şekilde de örnek alınabilecek uygulamaların kaynağı taklit edilen örgüt/ örgüt uygulamaları olmaktadır. Öykünme örgütler arasında aktörler tarafından doğrudan veya dolaylı olarak yayılabilir. Örneğin; vergi avantajlarını fark ederek Türk-tipi holding yapısındaki bir şirket, şirketler grubu olarak hizmet vermeye başlıyor ise; bunu fark eden diğer şirketler de bu uygulamayı taklit ederek vergi avantajlarından yararlanma yolunu seçebilmektedir. Nitekim, yakın zamanda birçok şirkette bu yapısal değişim gerçekleştirilmiştir.

Meyer (1981), Yeni kurulan bir ulus-devletin yönetim yapısının, o ülke hakkında hiçbir bilgiye sahip olunmasa bile tahmin edilebileceğini belirtmiştir. Çünkü "*çevre (periferik) uluslar, idari biçim ve ekonomik yapı bakımından, dünya*

ekonomisindeki iş bölümü teorilerinin öngöreceğinden çok daha fazla eş biçimlidir.". Gerçekten de özellikle eğitim sistemleri bakımından ele alınacak olursa 1900'lerden itibaren Alman tipi eğitim ve araştırmanın bir arada bulunduğu yükseköğretim sistemi Amerika da dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde öykünülmüştür.

Normatif Eş Biçimlilik, profesyonelleşmeden kaynaklanan bir eşbiçimlilik türüdür. Profesyonelleşme, bir meslek grubunun üyelerinin çalışma koşullarını ve yöntemlerini tanımlama, *üreticilerin üretimini* kontrol etme ve mesleki özerkliklerini meşrulaştıracak bilişsel bir temel oluşturma yönündeki ortak çabalarının tamamıdır (DiMaggio ve Powell, 1983: 152).

Aynı örgüt içindeki çeşitli profesyonel gruplar (fonksiyonel gruplar, takımlar, ağlar gibi) birbirinden farklılık gösterse de diğer örgütlerdeki meslektaşlarıyla önemli ölçüde benzerlik taşımaktadırlar. Birçok durumda ise profesyonel güç, mesleklerin faaliyetlerinden olduğu kadar, devlet tarafından tayin edilmektedir. Profesyonelleşmenin eşbiçimliliğe yol açan iki önemli yönü vardır; üniversite uzmanları tarafından üretilen bilişsel temele dayanan resmi eğitim ve meşrulaştırmadır. Diğeri ise, örgütler arası yayılan ve yeni modellerin hızla dolaşımına olanak tanıyan profesyonel ağların büyümesi ve gelişmesidir.

Üniversiteler ve mesleki eğitim kurumları, profesyonel yöneticiler ve personel arasında örgütsel normların gelişimi için önemli merkezlerdir. Mesleki ve sektörel dernekler ise, örgütsel ve mesleki davranışa ilişkin normatif kuralların tanımlanması ve yayılmasında birer araçtır. Bu tür mekanizmalar, bir dizi örgütteki benzer pozisyonları işgal eden, neredeyse birbirinin yerine geçebilecek bireylerden oluşan bir havuz yaratmaktadır (Perrow, 1974).

Birçok profesyonel kariyer yolu o kadar sıkı korunmaktadır ki, kariyerinde zirveye ulaşan bireyler neredeyse ayırt edilememektedir. Örneğin, Taştan ve Yılmaz (2021) çalışmalarında yükseköğretimde normatif baskı mekanizmalarının, yükseköğretimde kurumsal karar vermede kalite süreçlerini uygulamalarına ve törensel olarak benimsemelerine neden olduklarını göstermiştir. Öte yandan, örgüt içinden bakmak gerekirse de merkezi konumdaki örgütler, aktif ve pasif modeller olarak hizmet edebilirler; politikaları ve yapıları alan genelindeki diğer örgütler

tarafından taklit edilmektedir. Bu merkeziliğin pekişmesi, kariyerlerinde yükselmek isteyen yöneticilerin ve personelin bu merkezi örgütlerde yer almak istemesiyle daha da artmaktadır (DiMaggio ve Powell, 1983: 152).

Bu araştırma açısından eşbiçimlilik kavramı işletme eğitimi akademik bilgisinin transferi noktasında ve işletmecilik alanındaki kurumsal aktörlerin baskıları noktasında ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda, Türk işletme yükseköğretimi modeli tarihsel süreç içerisinde Fransız, Alman ve Amerikan tipi işletme eğitim modellerinden etkilenmiş olmakla birlikte; 1950'lerde gelen Amerikan tipi işleme eğitim modelinin yönetim, müfredat ve programlar açısından benzeştiği de görülmektedir (Sargut, 2009: 60). Buna karşın, tek bir modelin tamamen hâkim olmadığı ve farklı ekollerden parçaların birlikte çoğulcu şekilde alanda birlikte var oldukları da görülmüştür (Üsdiken, 2004b). Yine, 1999 Bologna süreci ve AB kararları normatif baskılarla ve belirsizlik sonrası taklitçi bir şekilde Türkiye'de yükseköğretimin Avrupa ile en azından teoride eş biçimli hale gelmesini sağlamıştır (bkz. Türel, 2014).

Öte yandan YÖK'ün kurulması (1981) ve Türkiye'nin serbest pazar ekonomisine geçmesiyle tüm yükseköğretim kurumlarında ve özellikle de pazara yönelik eğitim veren işletme yükseköğretim kurumlarında kurumsal değişiklikler meydana gelmiştir. YÖK'ün varlığı yükseköğretim kurumları açısından doğrudan bir zorlayıcı bir baskı getirmiş ve üniversite kurumlarının özerk yapıları üzerinde baskı oluşturarak eş biçimlenmeye zorlamıştır. Yine, değişen pazarla ve yeni açılan vakıf üniversiteleriyle birlikte öğretim dili İngilizce olan eğitim kurumlarını taklitçi süreçler başlanmıştır: "*Öğretim dili İngilizce olan üniversitelerin insan kaynakları ve bilgi üretme – süreçleme yetenekleri, kendilerinin ve izleyen üniversitelerin eğitim sistemindeki meşruiyetlerini pekiştirmişlerdir*." (Sargut, 2009: 60). Pazar koşullarının liberal görünüme dönmesi, özel şirketlerin örgütsel alanında da bir takım değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu şirketlerde yönetim daha fazla biçimlendirilmiş yapılarla ve profesyonel normlarla yönetilmeye başlamıştır. Bu bakımdan, personel seçme kriterleri de daha çok yapılandırılmış süreçlerden oluşmuştur. Böyle olunca; üniversitelerde öğrencilerin pazarın beklentileri yönünde bir donanımla ve bilgi birikimiyle yetişmesi şart olmuştur (a.e.).

2.2.1.3 Meşruiyet Kavramı

Meşruiyet, yoğun şekilde düzenlenen alanda, örgütler için önemli bir kaynak olmuştur. Örgüt yapılarının yalnızca üretimin işlevsel gereklerinden değil, aynı zamanda meşru olarak algılanan dışsal sembolik baskılardan da türediğini belirtmişlerdir. Örgütün varlığını, işlevini ve yetki alanını açıklayan yerleşik kültürel anlatıların kapsamı ve bu anlatılara alternatiflerin olmaması ya da reddedilmesi, örgütün yapısını şekillendirir (Meyer ve Scott, 1983: 201).

Meyer ve Rowan (1977), örgüt meşruiyetlerini göstermek amacıyla ***rasyonel mitler*** (rasyonel mitler) kullandığını ileri sürmüşlerdir. Rasyonel mitler, örgütlerin bulundukları alanda meşruiyet kazanmak adına benimsedikleri ama aslında işlevselliği ve verimliliği sorgulanmayan, toplumsal kabul görmüş ve meşru sayılan uygulama ve inanç sistemleridir. Bu tür faaliyetler, yöneticilerin ve liderlerin, dışarıdan belirlenmiş normlara uygun uygulamaların benimsenmesi konusunda çalışanları ikna etmeye yönelik çabalarını içerir (Deephouse & Carter, 2005).

Benzer şekilde Zorn, Flanagin ve Shoham (2011), kâr amacı gütmeyen örgütlerde bilgi teknolojilerinin benimsenmesinde verimlilik (işlevsel) ve meşruiyet (sembolik) hedeflerinin rollerini incelemiş ve şunu görmüştür: "*Bilgi ve iletişim teknolojilerinin verimli kullanımı, örgütlerin uygun yapılandırmalar bulmak için gerekli özerklik (*örneğin liderlik*) ve kaynaklara (*örneğin bilgi ve büyüklük*) sahip olmaları durumunda, kurumsal eş biçimli baskılar tarafından teşvik edilebilir*" (a.e.: 24).

Meşruiyet bir anlamda da kurumsal eş biçimliliğin var ettiği bir şeydir. Bu bakımdan, sosyal olarak yapılandırılmış normlar, değerler, inançlar ve açıklamalar bütününde arzu edilebilir ya da uygun görülebilen genelleştirilmiş algı ve varsayımları ifade etmektedir (Suchman, 1995: 574). Yani kurumlar işlevsel yapılarının ve görevlerini yerine getirmenin ötesinde kurumsal çevrelerine ne kadar çok uyum sağlarlarsa o düzeyde meşru kılınacaklar, toplumsal itibarları ve süreklilikleri artacaktır.

Öte yandan, örgütü bulunduğu alanda meşru kılmak adına kullanılan rasyonel mitler ise örgütlere örgütlerde *yapısal ayrışmaya* (decoupling) neden olabilmektedir. Örgütler, ideal olarak verimlilik esasına göre yapılandırılmış olup, yapı ve eylemleri arasında bir denge aramaktadırlar. Bu şekilde biçimlendirilmiş örgütlerde standartlara uygunluk denetim yoluyla sağlanmakta, çıktı kalitesi sürekli izlenmekte, çeşitli birimlerin verimliliği değerlendirilmekte ve farklı hedeflerin birleşik koordinasyonu sağlanmaktadır. Ancak realitede, kurumsallaşmış örgütlerde böyle sıkı bir uyum politikası, sadece verimsizlik ve tutarsızlık kayıtlarının aleni hale gelmesine neden olabilir. Böyle kurumsallaşmış örgütler, biçimsel yapılarını teknik performansa dayalı değerlendirmelerden sakınırken; faaliyetlerin denetimi, değerlendirilmesi ve kontrolü en aza indirgeyebilir; yapısal birimler arasındaki koordinasyon, karşılıklı bağımlılıklar ve ayarlamalar ise genellikle biçimsel olmayan yollarla gerçekleşebilir. Yapısal ayrışmaya ilişkin verilebilecek iki ilginç örnek vardır. Bunlardan ilki; örgütlerin kuruluş tarihlerine ilişkin logo veya tabelalarındaki yeniden üretim tarihsel beyanlardır. İkincisi ise daha ilginç bir örnek olarak, neredeyse hemen hemen her lokanta ya da büfede görülebilecek "meşhur" ibareleridir. Bunlar, yapısal olarak örgütlerde ayrışık olsalar da dikkat çekmeyi başardıkları ve müşteriye güven verdikleri sürece örgüte meşruiyet sağlayacaklardır.

2.2.1.4 Örgütsel Alan Kavramı

Örgütsel alan (organizational field), kurumsal kuramın "yeni"leşmesindeki yapısal ve işlevsel unsurların dışında kalanlara da odaklanan meşruiyet ve eş biçimlilik kavramlarıyla birlikte önemli bir etken olmuştur. Örgütsel alan, "*toplumsal ve topluluk düzeyinde değişimin incelenmesinde örgütsel ve toplumsal seviyeleri birbirine bağlayan kritik bir birim*" olarak ortaya çıkmıştır (DiMaggio, 1986: 337). Maddi, rekabetçi ve kurumsal kaynak ortamları arasındaki karmaşık ilişkileri incelemeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca; örgütsel alan kavramı, tarihsel süreç içinde geliştirmek ve işlevsel hale getirmek amacıyla birçok farklı anlam önerilmiş ve geniş kapsamlı bir tartışmalara konu olmuştur, farklı teorik perspektiflerde tartışılmışlardır (Tablo 2-4).

Teorik Perspektif	Yazarlar	Temel Öğeler	Tanım

Alan olarak ilgili aktörlerin toplamı	DiMaggio; Powell	Anlamlandırma ve İlişki	Ortak anlam sistemlerini paylaşan ve kendi aralarında dış aktörlerden daha sık etkileşime giren örgütler kümesi; bu şekilde kurumsal yaşamın tanınan bir alanını oluştururlar.
Alan olarak işlevsel olarak belirlenmiş bir arenada faaliyet gösteren örgütler	Scott; Meyer	Sosyal İşlev	Benzer veya farklı ama birbirine bağımlı örgütlerin, teknik ve kurumsal olarak tanımlanmış işlevsel bir arenada, değişim ortakları, finansman kaynakları ve düzenleyici kurumlarla birlikte faaliyet göstermesi.
Alan olarak diyalog ve tartışma merkezi	Hoffman; Zietsma; Winn	Tematik İlgi Tartışması	Genellikle farklı amaçlara sahip olsa da belirli bir konu etrafındaki tartışmalarda yer alan örgütlerin kümesi; ayrıca ilgili kurumsal uygulamaların yeniden üretilmesine katılan örgütleri de içerir.
Alan olarak güç ve çatışma arenası	Vieira; Carvalho; Misoczky	Egemenlik ve Konum Gücü	Alan, aktörlerin güç kaynaklarını yeniden tahsis ettiği ve birbirleriyle konumsal ilişkileri üzerinden egemenlik mücadelesine girdiği dinamik bir yapıdır.
Alan olarak çıkarların çatıştığı kurumsal alan	Fligstein; Swedberg; Jepperson	Güç ve Bilişsel Yapılar	Gücü elinde bulunduran örgütler tarafından, etkileşim kurallarını ve bağımlılık ilişkilerini etkileyen ve sosyal yapıda konumlarını yansıtan çıkarlar doğrultusunda oluşturulmuş yapılardır.
Alan olarak yapılandırılmış ilişki ağı	Powell; White; Owen-Smith	Yapısal Eklemleşme	Genellikle bütünleşik ve iç içe geçmiş ilişkisel ağlardan oluşan, yapısal ve topolojik bütünlük çalışmalarında ortaya çıkan, örgütler ve bireyler için yapılandırıcı ve yapılandırılmış ortamlar.

Tablo 2-4: Örgütsel Alanlara Teorik Bakış Açıları (Machado-da-Silva, Guarido Filho ve Rossoni: 2006: 34)

Örgütsel alan ile, bir bütün olarak kurumsal yaşamda örgütlerin etkileşimde olan bir örgütlerin bulunduğu bir üst sistemi tanımlamaktadır. Temel tedarikçiler, kaynak ve ürün tüketicileri, düzenleyici kuruluşlar ve benzer hizmet veya ürünleri üreten diğer örgütler bu alanın bir parçası olmaktadır. Örgütsel alan kavramı kendisinden önceki "örgütsel alanı" ifade eden tanımlamalardan farklı olarak örgütler

arası etkileşim ağlarına odaklanmak yerine, ilgili tüm aktörlere dikkat çekecek bir şekilde kavramsallaştırılmıştır. Örgütsel alan bu şekilde aktörler arası bağlılıkları ve yapısal denkliğin önemine vurgu yapmaktadır (DiMaggio ve Powell, 1983: 148).

Öte yandan, bir örgütsel alanın yapısı önceden tayin edilemez ve ancak ampirik çalışmalarla gerçekleştirilerek alanın yapısı hakkında fikir sahibi olunabilir Alanlar, yalnızca kurumsal olarak tanımlandıkları ölçüde vardır. Kurumsal tanımlama süreci ya da "yapılandırma", dört aşamadan oluşur:

(1) Alandaki örgütler arasındaki etkileşim düzeyinin artması;

(2) Baskınlık yapılarının ve koalisyon örüntülerinin belirginleşmesi;

(3) Alandaki örgütlerin başa çıkmak zorunda olduğu bilgi yükünün artması;

(4) Bu örgütlerin ortak bir girişimin parçası olduklarının karşılıklı olarak farkına varmalarıyla aslında örgütsel alan oluşur (DiMaggio, 1982, Akt. DiMaggio ve Powell, 1983:148)

Türkiye'deki yükseköğretim kurumsal alanı, bu bağlamda anlamlı bir örnek sunmaktadır. Sadece işletmecilik yükseköğretim kurumsal alanına bile bakıldığında kimler kimler yoktur ki: En üst sistemde yasa koyucu ve denetleyici olarak devlet; düzenleyiciler olarak YÖK, Üniversiteler Arası Kurul, Yüksek Öğretim Kalite Kurulu; devlet ve vakıf üniversiteleri, ulusal ve uluslararası akreditasyon kuruluşları, ödül kuruluşları AACSB, ACCA, Altın Palmiye; fon sağlayıcı ulusal ve uluslararası kuruluşlar olarak hayırseverlik dernekler, Rockefeller Vakfı, Ford Vakfı, Güneş Vakfı gibi vakıflar; Uluslararası öğrenci değişim programları; zorlayıcı baskı unsuru olarak Bologna Süreci yürütücüleri; mezun dernekleri ve öğrenci toplulukları; siyasiler; iş insanları ve kamu ve özel işletmeleri gibi bir çok aktör kurumsal alanın birer parçasıdır.

Bu aktörler arasındaki ilişkiler zamanla hem normatif hem de yapısal bir benzeşmeyi beraberinde getirmiştir. Özellikle, 1980 sonrası YÖK'ün kurulması, 1990'lardan itibaren artan vakıf üniversiteleri ve 1999 Bologna süreci gibi gelişmeler, yükseköğretim alanında kurumsal baskıların artmasına ve eşbiçimlilik süreçlerinin hızlanmasına neden olan belli etkenlerdir (Sargut, 2009).

Örgütsel alanları sosyal olarak inşa edilmiş yapılar olarak görmüş, bu yapıların aktörler arasında paylaşılan anlam sistemlerini tekrar üretmek için önemli olduğunu belirtmiştir (Scott, 2008). Örgüt toplulukları arasındaki ilişkiler, bu anlam sistemleri üzerinden şekillenmekte ve bu sistemler alanın sınırlarını belirlemektedir (Hinings vd., 2004: 305). Türkiye'deki yükseköğretim alanı da ortak normlar, mesleki standartlar, akreditasyon süreçleri ve piyasa beklentileri etrafında şekillenmiş; kurumlar arasında rekabetin yanı sıra geniş ölçekte iş birliği pratikleri de gelişmiştir. Öte yandan örgütsel alanların yalnızca teknik ya da ekonomik zorunluluklarla değil, aynı zamanda alan içindeki aktörlerin ortak anlam yükledikleri sorunlar etrafında da şekillenmektedir (Hoffman, 1999). Şüphesiz, Türkiye'deki yükseköğretim kurumsal alanı birçok kez yeniden şekillenmiştir. Bunlara daha detaylı olarak üçüncü bölümde değinilecektir.

2.2.1.5 Kurumsal Girişimci Kavramı

Kurumsal girişimcilik (institutional entrepreneurship), yeterli kaynağa sahip örgütlü aktörlerin, kendi önem verdikleri çıkarları gerçekleştirme fırsatını görmeleri durumunda ortaya çıkmaktadır (DiMaggio, 1988: 14). Bu kavram, aktörlerin davranışlarının yalnızca kurumsal çevre tarafından belirlendiği ve bu çevreye edilgen şekilde uyum sağladıkları yönündeki anlayışa karşı bir duruş olarak, değişimi mümkün kılan aktörlerin rolünü vurgulamak amacıyla tartışmaya açılmıştır. Kurumsal girişimcilik, özellikle de gömülü aktörlerin mevcut kurumsal yapılara rağmen nasıl değişim yaratabildiklerini sorgulayan yeni kurumsal teorinin temel meselelerinden biri olan "gömülü aktör (embedded agency)" problemine doğrudan temas etmektedir.

Bu bağlamda, kurumsal girişimciler sadece bireylerden ibaret olmayıp, örgütler, meslek grupları ya da sosyal ağlar gibi daha geniş yapılar da bu role bürünebilmektedir (Hardy ve Maguire, 2008). Örneğin Wijen ve Ansari (2007), küresel iklim politikalarını geliştiren devlet düzeyindeki aktörleri inceleyerek kolektif kurumsal girişimcilik kavramına dikkat çekmiştir. Ancak bireysel düzlemde, aktörlerin kurumsal değişime öncülük edebilmeleri, sahip oldukları sosyal konum, örgüt içindeki resmi pozisyonları ve örgütsel ağlardaki informel bağlantıları ile yakından ilişkilidir (Battilana, 2006: 660).

Bireylerin sosyal konumları hem örgütsel alan içerisindeki konumlarını hem de bağlı oldukları örgütlerdeki resmi pozisyonlarını belirlemektedir. Örgütsel hiyerarşide düşük bir pozisyonda bulunan bireylerin, yeterli meşruiyete ve kaynaklara erişim imkanına sahip olmamaları nedeniyle kurumsal değişimi başlatma ihtimalleri oldukça sınırlıdır. Buna karşılık, örgüt hiyerarşisinde daha üst pozisyonlarda bulunan bireylerin, farklı kurumsal mantıkları hayata geçirme konusunda daha yüksek bir potansiyele sahip oldukları gözlemlenmektedir (Battilana, Leca ve Boxenbaum, 2009: 77). Bu nedenle bireyin sadece kaynaklara erişimi değil, bu kaynakları kurumsal dönüşüm adına mobilize etme kapasitesi de kritik öneme sahiptir.

Kurumsal girişimciler, mevcut kurumsal mantıklara karşı refleksif bir tutum sergileyerek alternatif uygulamalar geliştirmiş, kurumsal alandaki sorunları yeniden çerçeveleyerek çözüm önerileri sunmuşlardır (Beckert, 1999). Örneğin; Stockholm Sözleşmesi sürecine dair analizinde olduğu gibi, girişimciler söylemsel mücadeleler aracılığıyla egemen kurumsal mantıklara karşı yeni argümanlar geliştirmiştir (Hardy ve Maguire, 2010). Bu süreçte, potansiyel müttefiklerin değer ve çıkarlarıyla uyumlu biçimde kurgulanan retorik yapılar ve tekrarlayan söylemler aracılığıyla kurumsal çevrede dönüşüm sağlanmıştır (Battilana, Leca ve Boxenbaum, 2009: 82; Phillips, Lawrence ve Hardy, 2004).

Kurumsal girişimcilik üzerine yapılan araştırmalar, girişimcilerin değişimi nasıl mümkün kıldığını, bu süreçte ne tür stratejik eylemlere başvurduklarını ve nasıl bir söylemsel mücadele yürüttüklerini incelemiştir (Hardy & Maguire, 2008: 199). Girişimciler, bu bağlamda sadece normatif yapıları sorgulamakla kalmamış, aynı zamanda alanın sınırlarını şekillendirmiş, kaynakları seferber etmiş ve değişimi mümkün kılacak mantıksal yapılar inşa etmişlerdir. Bu eylemlerin altında yatan güç, bireyin amaçlı hareket edebilme, yani "human agency" kapasitesinden kaynaklanmaktadır (Battilana, 2006). Ne var ki bu kapasiteye sahip her birey kurumsal girişimci olarak nitelendirilmemektedir. Kurumsal girişimci olabilmek için baskın kurumsal mantığın dönüştürüldüğü süreçte aktif olarak yer almak ve alternatif uygulamaların kurumsal çevrede benimsenmesini sağlamak gereklidir.

Yukarıda ifade edilen çerçevede ülkemize farkı dönemlerde işletmecilik eğitimini farklı ülke ekollerinden transfer eden ve işletmecilik yükseköğretiminin kurumsallaşması için çaba gösteren aktörlerin sosyal pozisyonlarının ve farklı kurumsal bağlamlarda bulunuşluklarının süreçte etkili olduğu ve özellikle Amerikan eğitim ekolünün transferinde Amerikan hayırseverlik kuruluşları ve vakıfları, karşılıklı devlet yetkilileri, Harvard Business School ve İstanbul Üniversitesinden bazı akademisyenlerin kurumsal girişimci rolü üstlendikleri görülmektedir. Bugüne kadar yazında, Türkiye tarafındakilerin rolü ele alınmış olmakla birlikte; Amerikalıların rolüne tam anlamıyla değinilmemiştir.

2.2.1.6 Kurumsal İş Kavramı

Kurum, "*insanlar tarafından oluşturulmuş, siyasal, ekonomik ve toplumsal etkileşimleri yapılandıran sınırlamalar*" olarak tanımlanmaktadır (North, 1990: 97). Bu sınırlamalar, sosyal ve kültürel biçimsel olmayan unsurlar olabileceği gibi (yaptırım, tabu, gelenek, töreler ve davranışlar), yasa koyucudan gelen resmi kurallar (tüzük, kanun, yasa, yönetmelikler) da olabilmektedir. Kurumlar, amaçlı bir eylemin ürünüdür ve bu amaçlı eylemler bilinçli veya bilinçsiz olarak gerçekleştirilebilir. Her iki koşulda da kurum, belirli kontrol mekanizmalarıyla desteklenen ve sıralı etkileşim örüntülerine dayanan yapılardır. Bu nedenle kurumlar, kendisini yeniden üretmeye, değiştirmeye ya da ortadan kaldırmaya yönelik özgül eylemlerin sonucunda meydana gelmektedir (Lawrance ve Suddaby, 2006: 216).

Kurumların örgütsel eylemi nasıl etkilediğini anlamaya yönelik çabalarına ek, bireysel ve örgütsel eylemlerin kurumlar üzerindeki etkileri de bu etken yaklaşım ile ön plana çıkmaktadır. İşte, kurumları oluşturma, sürdürme ve dönüştürmeye yönelik maksatlı eylemlerin bütünü kurumsal iş olarak tanımlanmıştır (a.e.). Kurumsal iş ve kurumsal girişimcilik kavramı yakın ilişki içerisindedirler. Kurumsal girişimci, kurumlarda amaçlı değişiklikleri gerçekleştiren birey ya da örgüt kimliğindeki kimselerdir. Yeni kurumların oluşturulması, sürdürülmesi veya dönüştürülmesi de sadece girişimcilik kapasitesine sahip aktörlerle, destekleyici veya kolaylaştırıcı rollerini üstlenen aktörlerin yürüttüğü kurumsal işi gerektirmektedir (Leblebici, vd., 1991).

Kurumlar açısından bir diğer önemli kavram da ajanlardır. Kurumsal ajan, kurumun işlerini yapan kimseler, temsilcilerdir. Kurumsal kuram yazınında, "*örgütlerin kendilerini etkileyen kurumsal süreçlere doğrudan tepki olarak kullandıkları stratejik davranışlara açık bir dikkat*"in eksik olduğu tespiti doğrultusunda, örgütlerin baskılar karşısında gösterdikleri stratejik eylemleri sistematik bir şekilde belirlemiştir (Oliver, 1991: 145). Buna göre, örgütler baskılar altında beş kategoride stratejik eylem gösterirler; bunlar pasif eylemlerden aktif eylemlere doğru rıza gösterme, uzlaşma, kaçınma, meydan okuma ve manipülasyondur (a.e.).

Ayrıca Oliver, kurumsallaşma sürecinin tersini ifade eden kurumsuzlaşma kavramına da dikkat çekmektedir. Kurumsuzlaşma, çevrede meydana gelen geri dönülemez değişikliklerin olmasını gerektirmektedir. Oliver'ın tanımıyla kurumsuzlaşma; "örgütsel uygulamalara yönelik meydan okumalar ya da örgütlerin meşruiyeti önceden kabul görmüş eylemleri yeniden üretememesi"dir (Oliver, 1992: 564). Kurumsuzlaşmanın, kurumsal iş açısından iki önemli karşılığı bulunmaktadır. (1) Kurumları yıkmak ya da işlevsiz hale getirmek için yürütülen aktif eylemler çerçevesinde tanımlanabilecek kurumsal işler vardır. Bu kurumsal işler, tarihse süreçte var olan geleneğin ya da yerleşik uygulamanın geçerliliğine doğrudan saldırıdır (a.e.: 567). Buna karşın, mevcut kurumların sürdürülmesi için yapılan kurumsal eylemler de bulunmaktadır. Örgütler, meşruiyeti önceden kabul edilmiş uygulamaları yeniden üretmedeki zaman içerisinde en iyi işlevsel yapılara dahi sahip olsalar başarısızlığı uğrayabilmektedir. Çünkü, kurumların yeniden üretilmesi ve sürdürülmesi kendiliğinden gerçekleşmez; en kurumsallaşmış teknolojiler, yapılar, uygulamalar ve kurallar bile, zaman içinde sürdürülebilmek için bireylerin ve örgütlerin aktif katılımını gerektirebilmektedir (a.e.: 564).

Bu durum, kurumların oluşturulması ve kurumların sürekliliğinin sağlanması için gerçekleştirilmesi gereken kurumsal işlerin neler olduğu sorusunu doğurmaktadır. Lawrance ve Suddaby (2006), kurumların oluşturulması ve sürdürülmesi içi gereken bu kurumsal işleri sistematik bir şekilde göstermiştir.

Scott (2001)'in bahsettiği üzere, kurumların oluşturulması araştırmacılar tarafından üzerinde en çok durulan konulardan biri olmuştur. Kurumların oluşturulmasında aktörler ve ajanlar tarafından yapılan kurumsal işler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2-5). Tabloda yer alan ilk üç iş; yetkilendirme, tanımlama ve savunuculuk, aktörlerin maddi kaynaklara erişimi tanımlayan kuralları, mülkiyet haklarını ve sınırları yeniden inşa ettikleri açık biçimde resmi nitelikli eylemleri yansıtmaktadır. Bunlar bir anlamda kuruluş baskılarına karşı verilen tepkiler olarak da değerlendirilebilir. Kimlik inşası, normların yeniden inşası ve normatif ağlar oluşturma ise aktörlerin sosyal ve kültürel inanç sistemlerini yeniden yapılandırmasıdır. Taklit, teorileştirme ve eğitim ise, örgütlerin anlamlandırma sistemlerinin sınırlarını değiştirmeye yönelik soyut kategorilerin dönüştürülmesini amaçlayan kurumsal işlerdir.

Tablo 2-5: Kurumların Oluşturulmasında Kurumsal İşler (Lawrance ve Suddaby, 2006: 221)

Kurumsal İş Biçimi	Tanım	Temel Kaynaklar
Savunuculuk (Advocacy)	Politik ve düzenleyici desteğin doğrudan ve bilinçli sosyal ikna teknikleriyle harekete geçirilmesidir.	Elsbach ve Sutton (1992); Galvin (2002)
Tanımlama (Defining)	Statü ya da kimlik kazandıran, üyelik sınırlarını belirleyen veya alandaki statü hiyerarşilerini oluşturan kural sistemlerinin inşasıdır.	Fox-Wolfgramm ve diğerleri (1998)
Yetkilendirme (Vesting)	Mülkiyet hakları tanıyan kural yapılarını oluşturulmasıdır.	Russo (2001)
Kimlik İnşası (Constructing Identities)	Bir aktör ile faaliyet gösterdiği alan arasındaki ilişkinin tanımlanmasıdır.	Lounsbury (2001); Oakes ve diğerleri (1998)
Normatif Bağlantıları Dönüştürme (Changing Normative Associations)	Uygulamalar ile bu uygulamaların ahlaki ve kültürel temelleri arasındaki bağlantıların yeniden kurulmasıdır.	Townley (1997); Zilber (2002)
Normatif Ağlar Kurma (Constructing Normative Networks)	Uygulamaların normatif olarak meşrulaştığı ve uyum, izleme, değerlendirme açısından referans alınan örgütler arası bağlantıların kurulmasıdır.	Lawrence ve diğerleri (2002); Orssatto ve diğerleri (2002)
Taklit (Mimicry)	Yeni uygulamaların benimsenmesini kolaylaştırmak amacıyla bunları hâlihazırda yerleşmiş uygulama, teknoloji ve kurallarla ilişkilendirilmesidir.	Hargadon ve Douglas (2001); Jones (2001)

Kuramlaştırma (Theorizing)	Soyut kategorilerin geliştirilmesi ve neden-sonuç ilişkilerinin ayrıntılandırılmasıdır.	Kitchener (2002); Orssatto ve diğerleri (2002)
Eğitim (Educating)	Yeni kurumu desteklemek için gerekli bilgi ve becerilerle aktörlerin eğitilmesidir.	Lounsbury (2001); Woywode (2002)

Örgütlerin dışarıdan ve içeriden gelen baskılar karşısında sürekliliğini sağlanması önemlidir. En kurumsallaşmış teknolojiler, yapılar, uygulamalar ve kurallara sahip örgütlerin bile entropi riskiyle karşı karşıya olduğu düşünüldüğünde kurumsal aktörlerin ve ajanların örgütteki aktif rolü önem kazanmaktadır. Bu anlamda kurumların sürekliliğinin sağlanması için gerçekleştirilen kurumsal işler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo 2-6).

Tablo 2-6: Kurumların Sürdürülmesinde Kurumsal İşler (Lawrance ve Suddaby, 2006: 230)

Kurumsal İş Biçimi	Tanım	Ampirik Örnekler İçin Temel Kaynaklar
Olanak Sağlama (Enabling Work)	Kurumları destekleyen, tamamlayan ve kolaylaştıran kuralların oluşturulması; yetkilendirme mekanizmalarının kurulması veya kaynak yönlendirme.	Leblebici ve diğerleri (1991)
Denetleme (Policing)	Uygunluğun sağlanması için uygulama, denetim ve gözetim faaliyetleridir.	Fox-Wolfgramm vd. (1998); Schuler (1996)
Caydırma (Deterring)	Kurumsal değişimi engelleyici zorlayıcı engellerin oluşturulmasıdır.	Holm (1995); Townley (2002)
Değer Atfetme ve Şeytanlaştırma (Valourizing & Demonizing)	Kurumun normatif temellerini kamuoyuna göstermek için olumlu veya olumsuz örneklerin sunulmasıdır.	Angus (1993)
Mitleştirme (Mythologizing)	Kurumun tarihine ilişkin efsaneler (rasyonel mitler) oluşturarak normatif temellerinin korunmasıdır.	Angus (1993)
Gömme ve Rutine Dönüştürme (Embedding & Routinizing)	Kurumun normatif temellerinin katılımcıların günlük rutinlerine ve örgütsel pratiklere aktif olarak yerleştirilmesidir.	Townley (1997); Zilber (2002)

Kurumların sürdürülmesi yönelik olanak sağlama, denetim ve caydırma kurumsal işleri, kurumların sürdürülebilirliğini belli kurallar sistemine uyum sağlamasıyla destekleyen işlerdir. Yücelterek ya da kötüleyerek meşrulaştırma (şeytanlaştırma), mit yaratma, gömülü hale getirme ve rutine bağlama ise mevcut

normlar ve inanç sistemlerinin yeniden üretilmesine odaklanarak kurumların devamlılığını sağlayan işlerdir.

Tablo 2-7: Kurumların Bozunmasında Kurumsal İşler (Lawrance ve Suddaby, 2006: 230)

Kurumsal İş Biçimi	Tanım	Ampirik Örnekler İçin Ana Kaynaklar
Bağını Koparma/ Yaptırımlar (Disconnections Sanctions)	Devlet aygıtları aracılığıyla bazı uygulamalar, teknolojiler veya kurallarla ilişkilendirilen ödül ve yaptırımların bağlantısını kesme	Jones (2001); Leblebici ve ark. (1991)
Ahlaki Temellerden Ayrıştırma (Disassociating Moral Foundations)	Bir uygulama, kural veya teknolojinin, belirli bir kültürel bağlamda uygun kabul edilen ahlaki temellerinden ayrıştırılmasıdır.	Ahmadjian ve Robinson (2001)
Varsayımları ve İnançları Zayıflatma (Undermining assumptions and beliefs)	Yenilik ve farklılaşmaya ilişkin algılanan riskleri azaltmak amacıyla temel varsayım ve inançların geçerliliğini sorgulama ve zayıflatma	Leblebici ve ark. (1991); Wicks (2001)

Son olarak, kurumların bozunmasında gerçekleştirilen kurumsal işler bulunmaktadır (Tablo 2-7). Özellikle, araştırma açısından *bağı koparma ve yaptırımlar* 1970'lerde yaygın olan vakıf üniversitesi olmayan özel üniversite kavramını ortadan kaldırılışı (Yaşar ve Şahin, 2005); ve 1981'de YÖK bir üst sistem olarak konumlanarak üniversitelerin özerk yapılarının bozulmasına ve eş biçimlenmesi konularını anlamakta önemli bir kurumsal iştir (Sargut, 2009).

2.2.1.7 Kurumsal Değişim Kavramı

Yeni bir düzen ve uygulamanın bir bağlamdan başka bir bağlama transferinde etkin olan mekanizmalar da bulunmaktadır (Chen, 2013). Bu mekanizmalar; *çerçeveleme*, *teorileştirme* ve *kaynakları harekete geçirmek* olarak üç grupta incelenebilir.

Çerçeveleme, aktörlerin dünyayı ve olayları algılayıp yorumladıkları bir bakış açısını ifade etmektedir. Bu mekanizma, bireyler ve kolektif aktörler açısından anlamlı deneyimleri yapılandırarak eylemi harekete geçiren üst bilişsel bir bakış sunmaktadır (Boxenbaum, 2006: 940).

Teorileştirme, fikirlerin ve uygulamaların daha geniş kitlelerce anlaşılabilir, ilgi uyandırıcı ve uygulanabilir hâle getirilmesidir. Bu süreçte kurumsal roller, soyut kategoriler hâlinde yapılandırılır ve neden-sonuç ilişkileri üzerinden meşrulaştırılır (Mena & Suddaby, 2016). Yani, teorileştirme, örgütteki yeni uygulamaların anlamını sadeleştirmekte ve sonuçlarını açıklamakta ve geniş kabul görebilecek biçimde sunmaktadır. Bu çerçevede aktörler, yeni uygulamaları deneyimleyerek, açıklayarak ve kolektif anlam üretimine katkı sağlayarak teorileştirme işlevini yerine getirebilmektedir. Örgütlerde yeni uygulamaların meşrulaştırılmasında ikna edici söylem ve politik stratejiler son derece önemlidir (Maguire, vd., 2004). Uygulamaların benimsenmesi sürecinde aktörlerin yürüttüğü süreçler katılımcılığı teşvik edecek yönde ikan edici ve meşrulaştırıcıdır. Böylelikle örgütler açısından bir kolektif bilinç ve ortaklık sağlanabilir.

Kaynakları harekete geçirmek, kurumsal çevrenin değişimi doğrultusunda kültür ile ilişkili bir mekanizmadır (Thornton ve Occasio, 2008: 115) Çünkü kültür, aktörlerin stratejik amaçla kullandığı, yaydığı ve mobilize ettiği bir ortamı ifade etmektedir. Bu anlamda, örgütlerde kaynakların harekete geçirilmesi dendiğinde kültürel sembollerin yeniden inşasında stratejik retorik stratejilerin baskın rolünden bahsedilmektedir.

Kurumsal iş başlığında da değinildiği üzere, kurumsal teori araştırmaları kurumların oluşturulması ve sürdürülmesi üzerine odaklanmış olmasına karşın, kurumsal değişim kavramına ilişkin çalışmaların görece daha az ilgi çekmiştir (Scott, 2001). Çoğu zaman yeni inanç ve uygulamaların ortaya çıkışıyla birlikte kurumsal çözülmenin gerçekleştiği vurgulanmıştır. Kurumsal çözülme, kurumların zayıflayıp ortadan kalktığı süreçler ifade etmektedir (a.e.). Kurumsal çözülme, kavramı kurumsal değişim kavramıyla iç içe geçmiş görüntüdedir.

Öte yandan, kurumsal değişime neden olan baskılar işlevsel, siyasal ve toplumsal baskılar olmak üzere üç başlık altında açıklanmıştır (Oliver, 1992):

İşlevsel baskılar, kurumsallaşmış yapıların performanslarındaki düşüş ya da fayda kaybı gibi nedenlerle ortaya çıkmakta ve çoğunlukla çevresel değişimlerle ilişkilendirilmektedir (Oliver, 1992). Bu baskılar, örgütleri mevcut normları

sorgulamaya ve yeni uygulamalara yöneltmektedir. Thornton (2002) ve Lee & Pennings (2002), işlevsel baskıların özellikle rekabetin artması ve kaynaklara erişim zorlukları gibi koşullarda kurumları dönüşüme zorladığını göstermiştir.

Siyasal baskılar, meşruiyet sağlayan güç ilişkilerinde meydana gelen değişimlere dayanmaktadır. Politik çıkar grupları ya da mesleki birlikler gibi aktörler, mevcut kurumsal düzenlemeleri sorgulayarak yeni yapıların önünü açabilmektedir (Oliver, 1992; Greenwood, Suddaby ve Hinings, 2002). Bu tür değişimler, sadece dışsal koşullardan değil, aynı zamanda alan içi aktörlerin yeniden yapılanan çıkar ilişkilerinden de kaynaklanmaktadır.

Toplumsal baskılar ise, örgüt içi ya da alan düzeyindeki kültürel farklılaşma, değer çatışması ve sosyal normların dönüşümünü göstermektedir (Oliver, 1992). Örgüte yeni katılan bireylerin sahip olduğu alternatif anlam sistemleri, mevcut uygulamaların sorgulanmasına yol açarak kurumsal çözülme sürecine neden olabilmektedir (Zilber, 2002).

Kurumsal değişim yalnızca dışsal baskılarla değil, aynı zamanda aktörlerin algı, yorumlama ve anlamlandırma uygulamalarıyla da şekillenmektedir. Bu noktada kurumsal girişimcilik kavramı ön plana çıkmaktadır. Kurumları dönüştürme ya da yeniden inşa etme sürecinde aktörlerin kaynaklarını stratejik biçimde kullanarak değişimi yönlendirebileceklerini öne sürmektedir (DiMaggio, 1988). Ayrıca değişimin, güçlü örgütsel bağlar ve iş birliği ilişkileri aracılığıyla da inşa edilebileceğini ifade edilmiştir (Lawrence, Hardy ve Phillips, 2002). Aktörler, mevcut kurumlara farklı anlamlar yükleyerek ya da yeni normatif çerçeveler oluşturarak değişim süreçlerine aktif olarak katılabilmektedir (Zilber, 2002)

Kurumsal değişim süreci genellikle iki temel aşamadan oluşur: teorileştirme (theorization) ve meşrulaştırma (legitimation) (Greenwood, Suddaby ve Hinings, 2002). Yukarıda da bahsettiğimiz teorileştirme aşamasında aktörler mevcut uygulamaların eksik ya da hatalı yönlerini tanımlar ve yeni alternatifleri rasyonel ya da normatif gerekçelerle desteklerler. Meşrulaştırma ise yeni yapıların, aktörler nezdinde uygun ve kabul edilebilir görülmesini sağlamaktadır. Bu süreçler, değişimin

örgütsel alanlar içinde yayılmasına ve yeni normların kurumsallaşmasına olanak tanımaktadır (Hargadon & Douglas, 2001).

Kurumsal değişimin çok katmanlı bir yapıdadır. Kurumsal değişim, mikro düzeyde bireylerin anlam dünyalarındaki dönüşümlerle başlayabilir (Zilber, 2002); orta düzeyde örgütsel pratiklerin yeniden yapılandırılmasıyla devam edebilir (Townley, 2002); ve makro düzeyde ise sektör ya da alan ölçeğinde radikal dönüşümlerle sonuçlanabilir (Greenwood, Suddaby ve Hinings, 2002). Bu anlamda kurumsal değişim, ani kırılmalar ile ya da zamana yayılı olarak gerçekleşebilmektedir.

2.2.2 Yönetim Bilgisinin Transferi Süreçleri

Yönetim bilgi transferi üzerine yapılan çalışmalarda araştırmacılar her ne kadar farklı kültürler ve kurumsal bağlamlar üzerine çalışmalar yapmış olsa da çalışmaların birçoğunun halen sanayisi gelişmiş Batı Avrupa, Amerika ve Japonya gibi ülkelere odaklandığı görülmektedir. Bu nedenle, yönetim bilgisinin dünyanın diğer bölgelerine doğru akışını ele alan çalışmalar son derece kısıtlı kalmıştır (Kipping, Engwall & Üsdiken, 2008: 4). Öte yandan, kültürlerarası araştırmalar yapan bazı araştırmacılar da gelişmiş ya da gelişmekte olan bazı ülkeleri göz önünde bulundurarak yönetim bilgisi transferinin doğrudan yapılamayacağı üzerinde hem fikir olmuşlardır. Yani, yönetim bilgisinin farklı bağlamlardaki taşıyıcıları ve alıcıları yönetim bilgisini farklı bağlamlardaki dolaşımını ancak yönetim bilgisini uygun bir şekilde transfer ederek gerçekleştirebilecektir. Bu anlamda, Batı dünyasının bir ürünü olan akademik yönetim bilgisinin, Batı merkez ülkeleri dışındaki çevre ülkelere transferinde burada teorileştirilen ve uygulanan ile çevre ülkelere transfer edilişi ve çıktıları arasında farklılıklar olmaktadır.

Yönetim kavramı oldukça geniş bir anlama sahiptir ve sadece belirli türdeki faaliyetler ile ilişkili değildir. Yönetim, özünde bu faaliyetlerin nerede, nasıl ve kim tarafından gerçekleştirildiği ile ilgilidir. Yani, yönetim bilginin bir dolaşım süreçleri içerisinde ve bu süreçler aracılığıyla var olmaktadır. Yine bir bilginin yönetim bilgisi olarak tanımlanabilmesi için belirli faaliyetler, modeller ve fikirler, yönetim bağlamında toplanması, işlenmesi, dağıtılması ve kullanılması gerekmektedir (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 6).

Yönetim bilgisi genişledikçe, kendisini yönetimle ilgili gören ve bu şekilde algılanan taşıyıcılar tarafından daha fazla model, sorun ve örgütsel prosedür yönetimle ilgili hale gelmiştir. Taşıyıcılar, belirli bilgi parçalarını alıp dolaşıma soktukça, bu bilgileri bağlama oturtmakta, çerçevelendirmekte ve kullanıma hazırlayarak yönetim bilgisi olarak sunmaktadırlar. Ayrıca, bu kimseler veya örgütler yönetim bilgisini yalnızca teknik beceriler ve sektöre özgü bilgiyle ilgili olarak anlaşılmaktan çıkarmıştır. Özellikle; yönetim danışmanları, yönetim eğitimi programları ve yönetim medyasının sunduğu fikirler ve prosedürlerle yönetim bilgisi daha geniş bir bağlamda var olan ve bağlamlar arası akışkanlığa sahip yönetim meseleleri olarak görülmeye başlanmıştır (a.e.: bkz. yuk.)

Yeni kurumsal kuram yazınında fikirlerin ve bilginin bağlamlar arası nasıl dolaştığı (circulation) anlamak için aktörlerin, mekânın, bağlamın ve zamanın dikkate alınması henüz yeterince üzerine düşülmemiştir (DiMaggio, 1988). Bu anlamda, yönetim bilgisinin transferi konusunda yazın henüz gelişim aşamasındadır (Kipping, Engwall & Üsdiken, 2008; Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020: 29-30). Yönetim bilgisinin farklı bağlamlar arasındaki transferi ise daha da gelişkindir. Ancak, bu yönetim bilgisinin farklı bağlamlar arasındaki transferinde şüphesiz en önemli aktörler yönetim bilgisini transfer eden taşıyıcılardır. "…*Yönetim bilgisi taşıyıcıları* (carriers of management knowledge), *yönetim fikirlerini çerçeveleyen, sunan ve dolaşıma sokmakta önemli bir rol üstlenen aktörlerdir"* (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 8).

2.2.2.1 Yönetim Bilgisinin Transferinde Taşıyıcı Aktörler

Taşıyıcılar (*carriers*) en kısa ifadeyle yönetim bilgisini dolaşıma sokan kimseler ve örgütlerdir. Örgüt teorisi yazınında ve kurumsal teori alanında taşıyıcılık kavramı, bir taraf tarafından etken ya da edilgen şekilde eylemeyi, desteklemeyi, bilgiyi ihraç veya ithal yoluyla transfer etmeyi ve dönüştürmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu anlamda, yeni kurumsal kuram yazınında taşıyıcı kurumsal gelişimin ve değişimi önemine dikkat çekmektedir. Jepperson (1991), taşıyıcı kavramını kurumsal gelişimin önemini vurgulamak amacıyla kullanmıştır.

Kurumlar kendiliğinden hayat kazanır; yani mutlak işlevsel gerekliliklerinin ötesinde sosyal bir anlam da taşımaktadır (Selznik, 1949). Yine kurumlar, onları destekleyen ve yeniden üreten bir dizi faaliyet ve eylem ile hayata geçmektedirler. Faaliyetler kurumların kurumsal dönüşümünde pay sahibi olmasına karşın, kurumsallaşma düzeyi yükseldiğinde faaliyetler kurumlar gömülü ve iç içe geçmiş bir hale gelebilmektedir. Bu nedenle, kurumlara kimlik kazandıran faaliyetler ile kurumsal eylemler arasında ayrım yapılmalıdır; "*Eğer bir aktör yüksek derecede kurumsallaşmış bir toplumsal desene alışılagelmiş bir şekilde katılıyorsa, o aktör eylemde bulunmaz, yani bir dizine müdahale eder, bir açıklama yapar.*" (Jepperson 1991: 148). Dolayısıyla, kurumların yeniden üretimi ve değiştirilmesi bir dizi kurumsal faaliyet içerir: bu sürekli faaliyet, kurumlar tarafından yönlendirilir ve sınırlandırılırken, aynı zamanda kurumları yeniden üretmekte ve dönüştürmektedir (Scott, 2001).

Taşıyıcılar görece katmanlı bir yapıdadır. Taşıyıcılar, *birincil taşıyıcılar* (primary carriers) ve *ikincil taşıyıcılar* (secondary carriers) olarak da sınıflandırılabilir (Berger vd., 1973). Teknolojik olarak üretim ve bürokratik olarak ise örgütlenmiş devletler birincil taşıyıcılardır. Öte yandan taşıyıcılar, modern toplumun temel unsurlarından türeyen bilgi ve ideolojileri aktaran ikincil taşıyıcılar vardır. İkincil taşıyıcılar, yönetim bilgisinin transferinde ve kurumların dönüşümünde özerk olarak hareket edebilen aktörlerdir (a.e.: 9). Diğer bir ifadeyle ikincil taşıyıcılar, yönetim bilgisini dolaşıma sokan, belirli fikirlerin aracısı ve modern toplumdaki daha kurumları destekleyen, yeniden üreten ve dönüştüren görece özgür bir şekilde gerçekleştiren kimselerdir. Taşıyıcıların bu kimlikleri, kendileri için sürdürecekleri ve kendilerini algıladıkları bir kimlik olarak olmuştur; yani taşıyıcı farklı bağlamlarda olayları aktaran, bunu yaparken de eylemde bulunan bir varlık olmayan ve bir etki altında olmaksızın aktaran bir kimliğe sahip olmuştur.

Bu tür örgütlerin ve faaliyetlerinin özgün özelliklerini yakalamak için *ötekiler* (others) kavramı da kullanmıştır (Meyer, 1996). Meyer, ötekiler olarak tanımladığı taşıyıcılar, kendi çıkarlarını ve politikalarını takip eden, eylemlerinden sorumlu tutulan aktörlerden ayırmıştır. *Ötekiler* kendilerini tarafsız aracılar olarak algılamalarına

karşın, fikirlerin akışı ve gelişimi açısından son derece kritik faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu örgütler (taşıyıcılar) yalnızca fikirleri aktarmakla yetinmeyip, ayrıca kendi bünyelerinde gerçekleşen faaliyetleri; "*tartışır, yorumlar, tavsiye eder, önerir, kodlar ve bazen ilan eder ve kural koyar; bazı fikirleri uygun reformlar olarak geliştirir, yayar ve onaylarken diğer fikirleri göz ardı eder ya da onaylarlar*" (Meyer 1996: 244).

Öte yandan tüm örgütler gibi, bu yapılar da kurumsal olarak gömülüdür. Bu nedenle yönetim bilgisinin ne hızda ve kapsamda yayıldığını açıklamak ve taşıyıcılar tarafından nasıl toplandığını, işlendiğini ve dağıtıldığını belirlemek için, taşıyıcıların gelişimleri, eylemlerinin neler olduğunu ve hangi çevrelerle etkileşim halinde olduklarının irdelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, yönetim bilgisinin akışında ve farklı ülke bağlamları arasında genişlemesinde etkin olan üç tip taşıyıcıdan bahsedilebilir. Bunlar; işletme okulları, yönetim danışmanları ve iş medyasıdır Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 8).

İşletme okulları açısından, ABD'de 1881 yılında Wharton School'un ve Avrupa'da 1881 yılında HEC'in (l'École des Hautes Études Commerciales) kuruluşu, sonraki dönemde hızla yaygınlaşacak yönetim eğitiminin başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir (Engwall 1992; Engwall ve Zamagni 1998).

Büyük şirketlerin gelişimi ve mal ile hizmet piyasalarının büyümesiyle birlikte yönetim eğitimi büyük bir sektör hâline gelmiştir. Böylece, 21. yüzyılın başında yönetim eğitimi, dünyanın birçok yerinde yükseköğretim sistemlerinin baskın bir parçası hâline gelmiştir. Yönetim eğitimi, sistematik akademik programlar biçiminde ya da daha çok uygulamaya yönelik ve genellikle özel olarak hazırlanmış iş sonrası eğitim ve yönetici yetiştirme programları biçiminde de sunulmuştur.

Yönetim eğitimi, Birleşik Devletler'den güçlü bir şekilde yayılmıştır; burada işletme okulları, birçok prestijli üniversitenin önemli ve kârlı birimleri durumundadır (Kipping, Engwall & Üsdiken, 2008; Crainer ve Dearlove 1998). Ancak, yönetim eğitimi dünyanın diğer birçok bölgesinde de yaygınlaşmıştır (Moon ve Wotipka, 2006). MBA (İşletme Yönetimi Yüksek Lisansı- Master of Business Administration) programları ve yönetici eğitimi programları özellikle 1980 sonrasında dünya çapında

hızlı bir yayılma göstermiştir. İşletme okulları, üst düzey yöneticilerin seçimi ve yönetsel kavramların yaygınlaştırılması açısından da kilit rol oynayan kurumlar hâline gelmiştir.

İşletme okullarının ve yönetim eğitimi programlarının büyümesine benzer şekilde, geçtiğimiz yüzyılda çok sayıda yönetim danışmanı ve yönetim danışmanlığı şirketi de ortaya çıkmıştır. Bu gelişim bir yandan büyük modern işletmenin evrimine bir yanıt olarak görülebilir; fakat aynı zamanda burada sözü edilen çeşitli danışmanlıklar ve diğer taşıyıcılarda ortaya çıkan dinamikler de yönetim bilgisinin doğrudan arzını artırmıştır. Büyük danışmanlık firmalarında temelde iki farklı köken görülebilir: bunlardan biri mühendislik kökenli danışmanlık şirketleri; diğeri ise muhasebe kökenli danışmanlık şirketleridir (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 12). 20. yüzyılın başında itibaren artış gösteren muhasebe kökenli danışmanlık şirketleri finansal denetim ve muhasebe bilgi sistemlerinin yönetilmesi yönünde danışmanlık vermişlerdir. Bugün 4 büyükler olarak adlandırılan Pricewaterhouse Coopers, Deloitte, Ernst & Young ve KPMG'nin yanında McKinsey, Accenture, Boston Consulting Group gibi çok uluslu yönetim danışmanlığı firmaları da bulunmaktadır (örneğin bkz. Kipping ve Armbrüster 1999; O'Shea ve Madigan 1997). Aslında bakıldığında, mühendislerin yönetim danışmanlığı vermesi 1900'lerin başına kadar gittiği görülmektedir. Özellikle, Amerikan Makine Mühendisleri Birliği'nin (ASME) içinde başlayan ve sonrasında bu kalıba sığamayıp Yönetim Bilimini Tanıtma Derneği (Taylor Derneği), altında toplanın mühendis kökenli kimseler, önce Amerika'da sonrasında da Avrupa'nın tamamında yönetim alanında danışmanlık hizmeti vermişlerdir. Yönetim bilgisi transferinin Amerika'dan dünyanın geri kalanına aktarılmasında özellikle I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde etkin bir rol oynamışlardır. Özellikle, Kuzey Batı Avrupa'da dernek üyelerinin işletmelere bireysel danışmanlıkları (Gilbreth'ın Opel'e danışmanlığı); Çekoslovakya, Romanya, Rusya ve Polonya gibi daha otoriter Doğu Avrupa ülkelerinde diğer teşebbüslere yönelik verilen dikkate değer bir yönetim bilgisi transferidir (Kulli, 2019b). Ayrıca bu danışmanlıklar bize bilgi transfer sürecinin çok katmanlılığını göstermektedir. Serbest ekonominin bir parçası olan sanayisi gelişmiş ülkelerde danışmanlar doğrudan

yönetim bilgisini işletmelere transfer ederken; daha otoriter ülkelerde devlet gözetimde danışmanlık hizmetleri gerçekleştirmişlerdir.

Bugün iş ve ekonomi haberlerinin önemli taşıyıcıları olan medya şirketlerinin çoğu henüz 20. yüzyılın başında kurulmuştur. İş basını, iş insanlarının kendileri için önemli olan bilgileri iletme ihtiyacından kaynaklanarak çok daha önce gelişmeye başlamıştır (Hadenius ve Weibull 1972: 73). Ancak sanayileşmenin büyümesiyle birlikte bu ilgi daha da artmıştır. Günümüzde günlük gazetelerde dahi ekonomi sayfaları yer almaktadır. Financial Times, Wall Street Journal ve The Economist geleneğini izleyen özel ekonomi gazeteleri, uluslararası yayın yapan ekonomi kanalları, çevrimiçi yayın yapan çok sayıda yeni medya ve dijital yayın da bulunmaktadır. İş medyası, taşıyıcı olarak yönetim bilgisinin aktarımında yalnızca iş dünyası değil, akademi ve yönetim danışmanlığı şirketleri için de önemli bir rol oynamaktadır.

Taşıyıcılar karşılıklı olarak etkileşim içindedir: iş birliği yapar, rekabet ederler, birbirlerini tamamlarlar. Taşıyıcılar aynı anda yönetim bilgisinin üreticisi, aracısı ve kullanıcısı da olabilmektedir (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 18). Yönetim bilgisi taşıyıcıları arasındaki rekabet, yönetim bilgisinin yayılmasını teşvik edicidir. Öyle ki, bu kuruluşlar rekabet ettikçe, yeni fikirler geliştirmeye ve fikirlerini tanıtabilecekleri ya da hizmetlerini satabilecekleri yeni alanlara girmeye yönelmektedir. Taşıyıcılar arasındaki rekabet eşbiçimliliği de teşvik edebilmektedir (Abrahamson ve Fairchild 1999). Eşbiçimlilik, yönetim bilgisinin homojenleşerek dağılmasını, böylece makul maliyet ve çabayla geniş çapta dağıtımını mümkün kılmaktadır. Başka bir ifadeyle taşıyıcılar arasındaki etkileşimlerin doğası, yönetim bilgisinin nasıl standart hale geldiğini iyi derecede ifade etmektedir.

Yönetim bilgisi taşıyıcılarının önemi açısından bakıldığında, danışmanlık firmalarının ve rehberlik hizmeti veren şirketlerin transfer ettikleri bilgileri alanlar ile doğrudan temas etmeleri nedeniyle *doğrudan ikincil taşıyıcılar* konumundadırlar. Buna karşın, işletme okullarının ve medya şirketlerinin temasları daha dolaylı olması nedeniyle bu gruptaki taşıyıcılar *dolaylı ikincil taşıyıcılar*dır. Bu görüş, ilk bakışta bilginin üniversitelerde üretildiği ve sonra uygulamaya aktarıldığı fikriyle çelişiyor

olarak görülebilmektedir. Ancak özünde, işletme okulları ve üniversiteler, bu süreci yöneten, şekillendiren kurumlar gibi görünmemektedir. Daha çok öncülerden ziyade takipçiler; öncü fikir geliştiriciler yerine raporlayan ve analiz edenler olarak hareket etmektedirler (Barley vd. 1988; Strange 1996). Yine benzer bir mantıkla, medya şirketlerinin çıktıları esas olarak raporlama ve analizdir. Kısaca, her iki grup da dolaylı bilgi taşıyıcılarıdır. Öte yandan, danışmanlık ve iş rehberliği firmaları, doğrudan yöneticilerle temasları sayesinde yönetim alanını genel olarak yönlendiren bir konuma gelmişlerdir. Öyle ki, en azından 1980-2010 yılları arasındaki birçok yönetim kavramında yönetim danışmanlığı şirketlerinin uygulamalarının standartlaştığı görülmektedir (Engwall ve Zamangi, 1998; Heusinkveld ve Benders, 2012). Danışmanlık firmalarının bu alanda giderek öncü bir rol oynamalarının arkasındaki bir diğer etken ise, fikirleri daha geniş kitlelere yayılabilecek şekilde sunuş çabalarıdır.

2.2.2.2 Yönetim Bilgisinin Akışında Etkili Faktörler

Yönetim bilgisinin taşıyıcıları bilgiyi proaktif bir şekilde şekillendiren, destekleyen ve transfer eden kimseler ve örgütlerdir. Yönetim bilgisi taşıyıcılarınca geniş çapta yayılmış yönetim bilgisi, farklı çevreler ve etki alanlarında kolayca hareket edebilen; iyi sunulmuş ve kavramlaştırılmış teknikleri ve modelleri işaret etmektedir (Czarniawska ve Joerges, 1996). Bazı yönetim fikirleri, net olmayan bir şekilde analitik ve anekdotlar üzerinden aktarılırken; bazıları da daha biçimlendirilmiş ve standardize edilmiş bir şekildedir. Bu durum yönetim bilgisinin belli ortamlarda diğerlerinden daha hızlı ve geniş bir şekilde akışını sağlamaktadır. Ayrıca, yönetim bilgisi başka uzmanlık alanlarında genişledikçe ve öncekilerle yer değiştirdikçe bazı fikirler diğerlerinden daha hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Burada önemli bir bakış açısı, bilginin kullanışlılığıdır. İyi ve güçlü fikirler, daha az etkili olanlara göre daha geniş bir şekilde yayıldığı varsayılmaktadır (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 20).

Burada göz önünde bulundurulması gereken bir diğer önemli etken de fikirlerin güçlü oldukları için yayılmaları değil, aksine yayıldıkça güçlü hale geldikleri fikridir. Bazı fikirler, esasen sahip oldukları özelliklerden ötürü değil, kim tarafından taşındıkları, nasıl sunuldukları, formüle edildikleri ve zamanlandıkları gibi etkenlere bağlı olarak popülerlik kazanmaktadır. (Czarniawska ve Joerges 1996). Yönetim

fikirlier, alandaki bazı aktörler tarafından benimsendiklerinde meşru, popüler ve hatta etkili ve vazgeçilmez olarak kabul edilmektedir (Tolbert ve Zucker 1983). Yönetsel modalar ve akımlar evrilmekte; bazı fikirler ise bir süreliğine popüler olmakta, sonra ise kaybolmakta ya da kurumsallaşmaktadır (Abrahamson, 1996; Collins 2000). 1990-2000 yılları arasında birçok moda yönetim kavramının çıkışı ve yok oluşu da bundan kaynaklanmıştır. Ancak, bunların bir bölümü günümüze kadar evrilerek gelmiş, gelenler ise kurumsallaşmışlardır.

Öte yandan, yönetim fikirlerinin farklı bağlamlar arasındaki dolaşımını tanımlamakta kullanılan *seyahat* (travel) metaforu yönetim fikirlerinin kendiliğinden değil, belirli ve çoğu zaman oldukça yapılandırılmış yolları takip ederek aktarıldığını vurgulamaktadır (Czarniawska ve Sevón 1996). Yani fikirlerin transferi aktif bir süreçtir: Fikirleri bir yerden başka bir yere taşıyan taşıyıcılar mevcuttur. Bu seyahat metaforu, dikkatimizi seyahat yollarına ve taşıma araçlarına yönlendirmesi açısından faydalıdır. Alandaki aktörler arasındaki bağlantılar, fikirlerin hangi yollarla ve ne hızla seyahat edeceğini açıklayabilir (Rogers 1983). Taşıyıcılar arasındaki etkileşimin artmasıyla birlikte, fikirlerin aktarımı için yeni kanallar açılmıştır. "Dolaşım" teriminin de ima ettiği gibi, bu süreçler sadece fikirlerin taşınması, akışı ya da yer değiştirmesini değil; aynı zamanda dağıtım, yayılım, iletim ve daha geniş gruplara mesajların aktarımını da içermektedir. Bilgi dolaşımı gerçekleştiğinde, ya bir yerden diğerine ve bir kullanıcıdan bir diğerine aktarılmakta ya da tek bir kaynaktan olası kullanıcı kitlesine yayılmaktadır (March 1999: 137).

Yönetim bilgisinin transferinde bilişsel, normatif ve düzenleyici faktörler etki etmiş ve transfer sürecini kolaylaştırmıştır (Scott 1995; Scott vd., 2000). Bu transfer süreci, kimlik tanıma kalıplarındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Örgütler, kendilerine bir şekilde benzediğini düşündükleri yapılarla özdeşleşme ve onları taklit etme eğiliminde olup (Sahlin-Andersson 1996), benzer olarak algılanan örgütler, aynı yaygın fikirlere maruz kalma eğilimindedir (DiMaggio ve Powell 1983).

Yönetim bilgisinin yayılması toplumsal düzeydeki kurumsal değişimlerle açıklanabilir; ancak aynı zamanda, belirli model ve fikirlerin dolaşımı da kurumsal değişimi tetikleyebileceğinden de yukarıda bahsedilmiştir. Fikirler de kurumlar gibi

"kendi başına bir yaşama" sahip olmaktadır. Bu yönetim fikirlerinin dolaşımıyla birlikte yeni çıkar, ilişkiler, anlamlar ve aktörler ortaya çıkmaktadır (Marcusen, 2000).

Danışmanlık firmaları, yönetici eğitim programı, iş yayını, araştırma birimi, uzman komitesi, uluslararası kuruluş ve standart belirleme organı geliştikçe, bu yönetim bilgisi taşıyıcıları arasında ilişkiler ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, sadece yönetim fikirleri belirli yolları izlememekte; fikirler yayıldıkça yeni yollar da içsel olarak şekillenmektedir (March 1999). Kurumsal gelişim ve değişim; yönetim fikirlerinin yayılması ve fikir taşıyıcıları arasındaki bu karşılıklı ilişki, yönetim bilgisinin yayılmasının modern toplumsal gelişimin merkezi bir parçası olduğunu göstermektedir. Yönetim bilgisindeki dönüşümler ve yayılmalar yalnızca kurumsal değişimleri takip etmekle kalmaz, aynı zamanda bu değişimleri de yönlendirmektedir.

2.2.2.3 Yönetim Bilgisinin Dönüşümü ve Transferinde İzlenen Yöntemler

Yönetim bilgisi olarak belirli bir model, uygulama biçimi ya da bir deneyim dolaşıma girdiğinde bu bilgiye yönelik bazı kıstaslar tarif edilebilir, aktarılabilir veya taklit edilebilirken, bu bilginin bazı yönleri de örtük kalmaktadır. Yani, bir model olarak bir yönetim bilgisi "bütünüyle ithal edilmez." (DiMaggio ve Powell'ın (1991:29). Bu yarı geçirgenliğin arkasındaki nedenlere bakıldığında modelin ana hatlarının aktarılmasındaki bilinçli seçimler olabilmektedir. İlaveten, bağlamlar arası aktarılmak istenenin örtük kesimlerinin henüz kurumsallaşmamış olması, hesap verilebilir ve taklit edilebilir olmayışları da buna ek nedenlerdendir. En önemlisi de yönetim bilgisi yoluyla transfer edilen modeller, yeni bağlamlarda benimsendikçe, o bağlamdaki geleneklerle ve diğer transfer edilen modellerle bütünleşebilmektedir (Westney 1987; ayrıca bkz. Boyer vd. 1998). Örneğin; Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin gelişimi de benzer özellikler göstermiştir. Fransız ekolünün HEC modeli dolaylı olarak dolaylı taşıyıcılarla taklitçi olarak transfer edilmiş, uzun süre tek tip model olarak kalmış (Erçek ve Üsdiken, 2011: 232; Gürüz, 2001: 296), zamanla kurumsal alandaki düzenleyici aktörlerin baskısına maruz kalmıştır (Üsdiken, 2004: 5-6).

1890'larda itibaren gelen ve II. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında bir süre daha doğrudan akademik yönetim bilgisinin taşıyıcılarıyla Alman ekolü transfer edilebildiği kadarıyla bir model oluşturmuş (Ortaylı, 1981; Üsdiken, 2003: 119) ve işletme yönetimi yükseköğretim kurumsal alanını oluşturmuş (Neumark, 1982: 13-15) ve fiziksel olarak varlığını 1958 yılına kadar sürdürmüştür (Oluç, 1972: 3-4); sonrasında Amerika'nın yayılmacı politikaları sonucundan devlet kurumlarının birincil taşıyıcılığı ve hayırseverlik organizasyonları (Adams ve Garraty, 1960: 164-165; Thornburg, Spry ve Soule, 1949: 188; National Archives, 2022: Truman Doctrine, Haziran 25, 2024), işletme okullarının doğrudan ikincil taşıyıcılığıyla bir yükseköğretim işletme kurumu olan İşletme İktisadı Enstitüsü kurulmuş ve 1965 yılına kadar da doğrudan finansal olarak desteklenmiştir (Harvard Crimson, 15 Şubat 1972; The Ford Foundation, 1965).

Bir anlatının kaynağı ile alıcısı arasındaki mesafe, bu anlatıların çeşitli şekillerde çevrilmesi, tamamlanması ya da düzenlenmesi için alan sağlar.

Yönetim fikirlerini dolaşıma sokan taşıyıcılar, aynı zamanda bu fikirleri birlikte inşa etmektedir (Czarniawska ve Joerges 1996; Sahlin-Andersson 2001). Bir fikrin bir bağlamdan diğerine aktarılması sırasında gerçekleşen küçük değişiklikler bile bu fikrin anlamını ya da odağını köklü biçimde değişmesine yol açabilmektedir. Öte yandan, bir fikrin bazı yönleri dolaşım sırasında sabit kalabilirken, diğer yönleri dönüşebilmektedir. Etiketler farklı bağlamlara kolayca yayılabilir; ancak bu, bir fikrin beraberinde getirdiği teknolojilerin ve programların aynı kaldığı anlamına gelmez. Karşılıklı ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda ekoller de geldikleri gibi kalmamış örgütsel alanın zorlayıcı koşulları ve Türkiye'deki işletmecilik eğitimi kurumsal alanının öznel çerçevesinden dolayı hibrit hale gelmiş ve birlikte var olmuşlardır (Üsdiken, 2004b: 27-28).

Küreselleşmiş bir dünyada bile, kıtalar, ülkeler, sektörler ve endüstriler arasındaki farklar, yayılan bilginin nasıl tercüme edildiği ve kullanıldığı üzerinde etkili olmaya devam etmektedir. Aynı etiket altında toplanan modeller, farklı bağlamlarda benimsenip geliştirildikçe farklı yerleşik yerel uygulama, fikir ve modellerden etkilenebilmektedir (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 24)

Deneyimler bir yerden başka bir yere aktarıldıkça, o deneyime ait aşırı özgün ve yerel özelikler genellikle körelmekte; uygulamalar, zamandan ve mekândan koparılmış, genelleştirilmiş modellere dönüştürülür (Czarniawska ve Joerges 1996). Bu şekilde, fikirler ve deneyimler başkaları tarafından taklit edilebilir ya da benimsenebilir hale gelmektedir (Greenwood vd. 2002).

Dolaşım terimi belirli bir yön göstermez; bilgiler ya da fikirler döngüsel biçimde aktarılabilir, yani bir kişi tarafından başkasına iletilen mesaj, değişmiş biçimiyle dönüp tekrar o kişiye ulaşabilmektedir. Bilginin dolaşımı sırasında bazı fikirler yeniden dolaşıma girebilirken; eski fikirler yeni bağlamlarda yeniden şekillendirilip yeniden dolaşıma girebilmektedir. Bu süreç temelli yaklaşım, biz araştırmacılar açısından dolaşımın doğrusal ve doğal bir süreç olmadığını; kaynaklar, fikirler ve benimseyenlerin şekillenip dönüştüğü örtüşen ve döngüsel süreçler olduklarını göstermektedir (Czarniawska ve Joerges 1996).

Yönetim bilgisine ait süreçlerin gelişimi incelendiğinde bilginin gelişimine yönelik iki uygulama ortaya çıkmaktadır. (1) İş yapamaya dair konular ilk başta teknik beceri, verimlilik gibi konulara odaklanırken; zamanla odak yönetime doğru kaymıştır (Berber, 2013). (2) Yönetim bilgisi, başlangıçta sektöre ve lokasyona özgü iken zamanla standartlaşarak küresel ve evrensel hale gelmiştir. Örneğin; yönetim bilgisi, belirli ve yerel bir bilgi türünden, daha genel, evrensel, çeşitli ve yaygın bir bilgi alanına doğru bir gelişmesi görülmüştür (Kipping ve Bjarnar 1998; Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008). Amerikanizasyon gibi kavramlar yönetim alanının genişlemesiyle birlikte iş dünyası ve akademik çevredeki bağlantılı eğilimlere de uygulanmış ve fikirlerin tek bir bağlamda oluşup oradan yayılmış gibi bir izlenime sebep olmuştur (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 27).

İşletme okulları hem Avrupa'da hem ABD'de 19. yüzyılın sonlarında, akademik ve iş dünyasından gelen farklı geleneklere dayanarak kurulmuştur (Engwall 1992). İlk başta, Amerikan işletme okulları diğer üniversiteler gibi Alman okullarını eğitim ve araştırmanın birlikte yürütüldüğü yapısal işlevlerini takip ederek şekillenmiş (Scott, 2006: 15); II. Dünya Savaşı sonrasında ise, Batı Avrupa ve çevre ülkelerdeki

işletme okulları, Amerikan yönetim eğitimi programlarını taklit ederek gelişmişlerdir (Kipping, Engwall & Üsdiken, 2008).

Yönetim bilgisinin ve bu bilgiyi taşıyan aktörlerin tarihsel gelişimine dair anlatılar bir sürekliliğin göstergesi olmuştur. Tarihsel analizler, çeşitli bilgi kaynaklarının nasıl bütünleşerek günümüzde yönetim bilgisi olarak dolaşıma girdiğini göstermektedir. Bu çoklu kaynaklar, günümüzdeki karma veya kreol niteliğe sahip yönetim bilgisinin temelini oluşturmuştur. Çeşitlilik ve çoklu var olma yönetim bilgisinin genişlemesinin bir başka açıklamasını da sunmuştur (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 26-29; Üsdiken, 2004b: 27-28; Sargut, 2009).

Kreolleşme[5], diller veya kültürler, farklı dillerin veya kültürlerin karşılıklı etkileşimiyle oluşmaktadır. Kreol bir dil veya kültür, özgün olanın yerini almayıp; kaynak kültürlerle olan bağı görünür biçimde devam eder (Hannerz 1996). Ayrıca, kreol kültürler canlı, çeşitli ve yenilikçi yapıdadırlar (Hannerz 1996). Bu anlamda kreol kavramı, transfer edilen yönetim bilgisinin bazı özelliklerini yansıtan uygun bir kavram gibi görünmektedir. Yönetim bilgisi mühendislik, denetim, teknik ve örgütsel anlayış gibi alanların kesişiminde oluşmuş ve gelişmiştir. Bu, yönetim bilgisinin bu disiplinlerin yerini aldığı anlamına gelmemekte; tam tersine, yönetim alanı bu alanlardan ilham almaya devam etmektedir. Yönetim bilgisi bu alanlarla ilişkili olarak ve çok çeşitli örgütsel sorun ve durumlarda sorun çözücü bir araç olarak kullanılmaktadır.

Yönetim bilgisinin kreol karakteri, yönetim bilgisinin yayılmasını mümkün kılmakta ve ayrıca bu yayılımın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bilginin farklı kaynaklara dayanması, bu bilgi bütününün kolayca genişlemesini sağlarken aynı

[5] Sömürgecilik döneminde Karayipler'de Batı Avrupa'dan gelen sömürgeciler ile Afrika'dan zorla getirilen köleler ve yerli halklar arasında iletişim kurma ihtiyacı doğmuştur. Yanıt olarak, basitleştirilmiş ve karışık bir dil formu olan pidgin dilleri oluşmuştur. Uzunca bir süreç içinde, bu diller yerel toplulukların ana dili haline gelmiş; kelime hazinesi zenginleşmiş, gramer yapıları gelişmiş ve kreol (melez) dillere dönüşmüştür.
Yönetim bilgisi de Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002 tarafından kreol dillere benzetilmiştir. Farklı bağlamlardan gelen bilgi, model, uygulama, deneyim farklı bilgi alanlarından kavramları, yöntemleri ve bakış açılarını edinmektedir. Bu kaynakların hiçbiri tamamen silinmemekte ve dışlanmamaktadır. Aksine, hepsi belli ölçüde katkı sunmakta, birbiriyle harmanlanmakta ve yeniden yorumlanarak karma ve esnek bir bilgi sistemi ortaya çıkarmaktadır.

zamanda çok çeşitli alanlara uygulanabilir görünmesini de sağlamaktadır. Ayrıca, bu kreol karakter yönetim alanının canlı ve çeşitli olduğunu gösterir. Bu farklı kaynaklar alandaki bilgi gelişimini etkilemeye ve beslemeye devam etmektedir ve farklı bağlamlarda bu kaynaklar farklı şekillerde şekillenip bütünleşmektedir. Yönetim bilgisi farklı bağlamlarda dolaşıma girdiğinde, o bağlamda mevcut bilgi ve geleneklerle bütünleşirken yeniden şekillenmektedir. Bu genişleme, yönetim bilgisinin pek çok farklı bölgede varlık göstermesine neden olmuştur. Bu durumda, yönetim bilgisinin genişlemesinin hem *yakınsama* (convergence) hem de *farklılaşma* (divergence) yaratabileceği söylenebilir. Örneğin; bugün biliyoruz ki işletme okulları, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan tipi işletme okulları çerçevesinde şekillenerek gelişmiştir. Ancak; küreselleşmeyle birlikte küresel çapta işletme okullarının arasında farklılıklar görülmektedir. İngilizce konuşulan ülkelerde işletme okullarının gelişimi pazara yönelik bir gelişme olarak kendini gösterirken; Avrupa'da işletme okullarının gelişimi diğer üniversitelerle paralellik göstererek bölgesel iş birlikleri çerçevesinde gelişmiştir (de Wit ve Altbach, 2020: 4).

2.2.2.4 Yönetim Bilgisinin Çevre Ülkelere Transferi Sorunsalı

Yönetim bilgisinin bağlamlar arası transferine yönelik çalışmalar uzun bir dönem boyunca özellikle Amerikan tipi eğitim sisteminin endüstri gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya eksininde incelenmiştir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 4-5). Buna karşın, yazında çevre ülkelere yönelik yönetim bilgisi transferi oldukça kısıtlı çalışmalar vardır. Üsdiken vd.'nin çalışmaları bize yönetim bilgisinin en azından Türkiye eksenine ne şekilde aktarıldığı hakkında bilgi sağlamaktadır (Üsdiken, 2004b; Erçek ve Üsdiken, 2011; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, Kieser ve Kjaer, 2004; Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020; Pazarcık, 2016). Buna karşın bu çalışmalardaki bakış, bilginin transfer edildiği Türkiye'den bir bakıştır ve çoğunlukla bağlamlar arası karşılıklılık barındırmamaktadır.

Kondratieff döngü III'ün başında itibaren Birleşik Devletler ve Almanya merkezin öncü ülkeleri olmakla birlikte diğer merkez ülkeler Batı Avrupa'ya kümelenmiştir. Almanya, özellikle üniversitede eğitim ve araştırma misyonunun

birlikte görülmesiyle, Amerika da dahil olmak üzere diğer ülkelere bir model olmakla beraber, II. Dünya Savaşı sonrasında yönetim bilgisinin ana yayıcısı merkezin egemen ve öncü ülkesi konumundaki Birleşik Devletler olmuştur. Dünya-sistem konusu içinde de bahsedildiği üzere öncü olmanın ilk koşullarından biri teknolojinin ana üreticisi olmaktır (Grinin, Korotayev ve Tausch, 2016; Şişman, 2006). Bu yaklaşımla merkez dışındaki ülkeler de bu teknolojinin alıcısı ya da takipçi olarak ithalatçısı olacaklardır.

Yönetim biliminin kısa tarihsel sürecinde görülebileceği üzere yönetim bilgisi büyük kuruluşlar, yönetim guruları, danışmanlar ve işletme okullarıyla vasıtasıyla dünyanın geri kalanına Amerika'dan transfer edilmiştir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 5-6). Türkiye'de ise durum biraz daha farklıdır. Türkiye, dünya-sisteme dahil olmasının ardından, daha önce de belirtildiği gibi Fransız, Alman ve Amerikan ekollerinin etkisinde kalmıştır. Öte yandan, yönetim bilgisinin transferinde askeri, ekonomik ve politik yakınlaşmalar çoğunlukla transfer kolaylaştırıcı rol oynamışlardır (Üsdiken, 2004b).

Öte yandan, transfer edilen bilginin içeriğine bakıldığında çevre ülkelerin de öncü merkez ülkenin dışında kalan diğer merkez ve yarı-çevre ülkeler gibi aynı fikir içeriğine maruz kaldığı ve bir fikir popüler hale geldiği anda diğerlerinin de bu fikrin uygun kısımlarını transfer ettiği ifade edilebilir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 8). Tabi ki bağlama göre fikrin tamamen ya da uyarlanarak alınması gerçekleşecektir (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002). Yönetim bilgisinin transferinde zaman gecikmesi (time lag), fikrin ortaya çıkmasıyla ilgili değil, baskın söyleme entegrasyonuyla ilgilidir. Yani, yeni bir yönetim bilgisi/modeli başka bir bağlama transfer edildiğinde, önceki modellerle rekabet etmek zorunda kaldıklarında burada eski model ile yeni model çatışma yaşayabileceğinden bir zaman gecikmesi olabilmektedir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 8).

Yönetim bilgisinin transferinin aktif bir süreç olduğundan yukarıda bahsedilmiştir (2.2.2.3). Bu nedenle yönetim bilgisinin transferinde, bilgiyi sadece ihraç eden merkez ülke değil, bilgiyi ithal eden ülkenin de aktif bir rolü vardır. Burada, gönderen ile alıcı arasındaki ilişkilerde nitelikler önem kazanmaktadır. Bu durum, Kudo, Kipping ve Schröter'in çalışmasında bir yönetim bilgisi göndericisi olarak

Amerika'nın yönetim bilgisi alıcılarıyla olan ilişkisini tarihsel süreçte iki aşamada açıklanmaktadır. Buna göre, I. Aşamada (1945-1970) Amerika, güvenlik ve kalkınma arayışındaki aktif alıcılarla etkileşime giren, siyasi motivasyonlu aktif bir ihracatçı; II. Aşamada (1970-1990) Amerika'nın çeşitli yardım biçimlerinden vazgeçmesi ve ekonomik açıdan ciddi rakiplerin, alternatif örgütlenme ve yönetim biçimleriyle ortaya çıkması nedeniyle aktif ihracatçı rolünün azalması göze çarpmıştır (Kudo, Kipping ve Schröter, 2004).

Yönetim bilgisini dolaşıma sokan ve bağlamlar arasında aktif olarak transferini sağlayan kimseler taşıyıcılardır (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002). Türkiye örneğinde bakıldığında, yönetim bilgisinin birincil taşıyıcıları devlet kurumları olmuştur. Her iki ülkenin kurumlarının karşılıklı girişimleri olmuştur. Ancak, yardımların sağlanmasında Birleşik Devletler daha istekli olan taraf olarak görülmüştür (Şamiloğlu, 1991: 254). Yine Amerikan yardımları önce Amerikan hükumeti ve BM gibi bir uluslararası vakfın, sonra da Ford Vakfı, Rockerfeller Vakfı, Columbia Üniversitesi ve Harvard İşletme Okulu gibi ikincil taşıyıcılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle, Ford Vakfı'nın girişimleri sonucunda (1954-1967), Türkiye'de kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, bu gelişmelerin diğer ülkeler bağlamında aynı başarılı sonuçlarını gösterdiğini söylemek zordur (Kipping vd., 2004).

Merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasında devletin rolü ön plana çıkmaktadır. Özellikle çevre ülkelerde devletin kalkınmacı otoriter rolü nedeniyle aktif ya da doğrudan müdahil rolü ön planda olabilmektedir. Buna karşın, merkez ülkeler daha çok serbest piyasa dinamikleri içinde yönetilmekte ve devletin doğrudan müdahalesi yok denecek kadar az olmaktadır (Strange, 1996). Öte yandan yönetim bilgisinin transferine yönelik farklı kavramlar üretilmiştir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 11). Kavramlar arasında Buna karşın, bu araştırmada çeşitlenme-entegrasyon, kreolleşme (melezlenme) ve eşbiçimlenme kavramları üzerinden araştırılması uygun görülmüştür (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 26-29).

Öte yandan, Kipping, Engwall ve Üsdiken'in (2008) üzerinde durduğu gibi, merkez ülkeden çevre ülkeye yönetim bilgisinin transferi konusu görece üzerine daha

az araştırma yapılmış bir konudur. Bu nedenle, çevre ülkelerin merkez ülkelerden farklı koşulları ulusal ve kurumsal düzeyde yönetim bilgisi transferini ne ölçüde etkilediği önem kazanmaktadır.

Merkez ülkelerden çevre ülkelere yönetim transferi kalkınmacı ve modernleştirici yönelimler çerçevesinde gerçekleşmiş olması (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 11) şu durumlara dikkat çekmektedir: (1) Yönetim bilgisinin transferinde devlet daha müdahaleci, denetleyici ve onaylayıcı (2) Merkez ülkelerden gelen yönetim bilgisi ve taşıyıcılara karşı daha az eleştirel veya sorgulayıcı bir tutum vardır. Çünkü fikirler, eleştirilmeden benimsenme eğiliminde olup; direniş, geri kalmışlık göstergesi olarak algılanabilir. Merkez, en modern ve en işlevsel yönetim modellerini temsil ederken, mevcut uygulamalar ise "eskimiş" olarak görülmekte ve ithal edilenlerle yer değiştirmeleri gerektiği düşünülmektedir (Türkiye örneği- Üsdiken, 2004b) (3) Tam tersine, dışarıdan gelen fikirler ile bu fikirlerin geldiği ülkeye (çoğu zaman ABD) karşı daha olumsuz bir tepki ve muhtemelen tamamen bir reddediş, alıcı ülkede ortaya çıkan milliyetçi canlanmaların bir parçası olarak ortaya çıkabilmektedir (Hindistan örneği- Guillén, 1994). Kısaca denebilir ki; yönetim bilgisi öncü merkez ülke dışında kalan ülkelerce çoğunlukla gönderici merkez ülkelerdeki ve alıcı çevre ülkelerdeki hükümetlerin güçlü desteğini alması ve kalkınmacı bir ideolojiye entegre edilmesi nedeniyle benimsenmiştir. Çoğu zaman, devlet kurumları birincil taşıyıcı olarak alanı yönetim bilgisini alması için hazır hale getirirler. Ancak, kimi vakalarda da yönetim bilgisinin geri çevrilmesi, bilginin göndericisi ülkelerden siyasi, ekonomik ve ideolojik olarak bağımsızlaşmaya yönelik daha geniş çaplı bir hareketin parçası olmuştur. Bu araştırma özelinde ise, Türkiye'nin işletmecilik alanında yönetim bilgisini aldığı bir kurumun diğer ülkelerdeki çoğu kurumun kısa sürede kapanmasına rağmen ayakta kalması ve tüm bu sürece ilişkin, gönderen tarafında iyi korunmuş bir arşivinin olmasıdır.

2.2.3 Yeni Kurumsal Kuram Çalışmalarında Tarihsel Yaklaşım

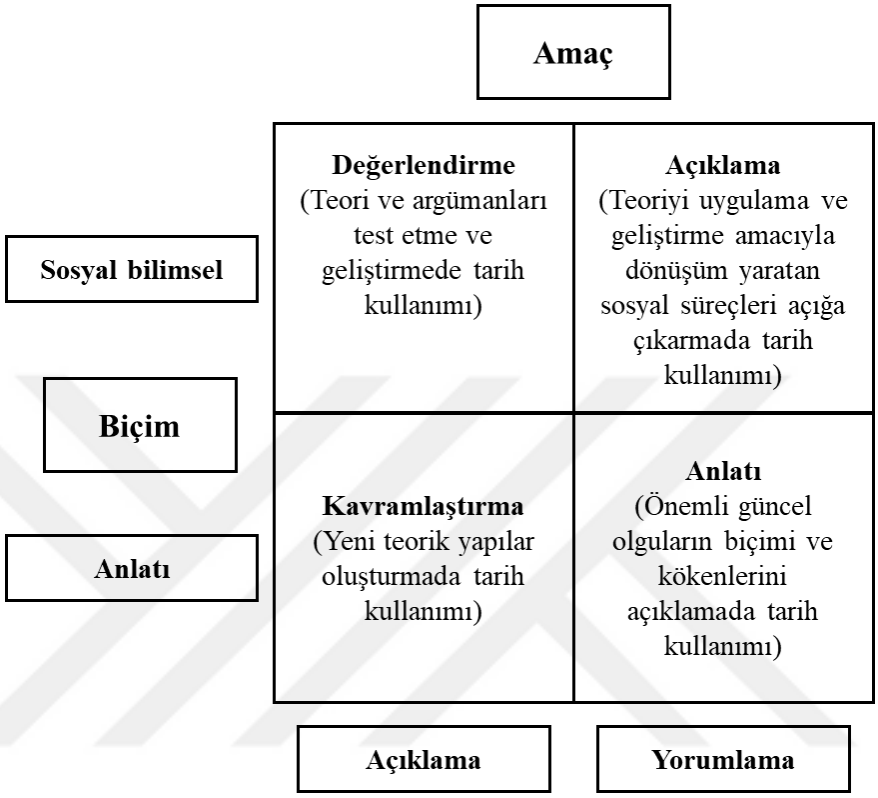
Tez çalışması, örgüt teorisi alanlarından yeni kurumsal kuram ile olan ilişkisinden dolayı sosyal inşacı yaklaşım içerisinde ele alınmış yani; kanıtın doğası

gereği, geçmişten gelen bilgileri oluşturuldukları ve saklandıkları bağlam içinde eleştirel olarak anlaşılması ve yorumlanması gereken kaynaklar olarak ele almıştır. Batılı ülkelerde eğitimin gelişimini Kondratieff döngüleri içerisinde hareket ederek; yönetim bilgisinin transferi konusunda farklı eğitim ekollerinin Türkiye'ye transferinin arkasındaki nedenlere odaklanarak hareket etmiş; olayları tarihsel bir dönüşlülük yaratacak şekilde karşılaştırarak ele almış, belli bir anlatı içerisinde işletmecilik eğitiminin transferinde etkin taşıyıcı aktörleri ve yükseköğretim işletmecilik eğitimim dönüşümünde kurumsal girişimcilerin eylemleri, araştırma soruları çerçevesinde bağlamsal bir bütünle ilişkilendirmiştir (Decker, Kipping ve Wadwani, 2015: 3).

Bu araştırma en geniş çerçevede bakıldığında bir tarihsel örgüt çalışmasıdır; "*örgütlenmeyi ve örgütleri sosyo-tarihsel bağlamlarına yerleştirerek, hem disiplinlere özen gösteren, zaman içinde değişen anlam yorumlarına ve dikkat eden, tarihsel olarak bilgilendirilmiş teorik anlatılar üretmek için kapsamlı bir şekilde tarihsel veri, yöntem ve bilgiye dayanan örgütsel araştırmadır*." (Suddaby, Foster ve Mills, 2014: 113). Örgütsel tarih araştırmalarında dört temel kavram vardır. Bunlar, değerlendirme, açıklama, kavramlaştırma ve anlatıdır. Bu kavramlar, teorik olarak bir ayrışma niyetiyle kullanmaktan çok, bütüncü bir şekilde yaratıcı bir sentezin ortaya çıkışı ve ortak zemin üzerine anlayış inşa etmeye bağlıdır (Kipping & Üsdiken, 2014).

Kavramları tipolojik olarak sınıflandırmanın temelinde iki önemli ayrım yatmaktadır. İlk ayrımda, örgütsel araştırmalara tarihi dahil etme amacına ilişkin ayrımdır. Örgüt çalışmalarında genel yaklaşım tarihi yorumlama olarak ele almakta; mevcut durumu etkileyen kesintili/kesintisiz sosyal güçlerin veya nedensel zincirlerin tanımlanması yoluyla açıklamanın bir aracı olarak görmektedir. Öte yandan, örgüt çalışmalarında tarihin bir de kavramsallaştırma rolü bulunmaktadır ve kavramsallaştırma fikirlerin, yapıların ve teorilerin açıklanmasını ve desteklenmesini sağlayan bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Bir başka tipografik ayrım ise araştırmanın biçimiyle ilgilidir. Biçimsellik çerçevesindeki tipografide Sosyal bilimsel yaklaşımda teorileştirme açıktır ve birincil amaç olarak genel örüntülerin, süreçlerin ve genellemelerin belirlenmesine yöneliktir (McCloskey, 1991). Öte yandan, anlatısal

biçimde, teorik fikirlerin ifadesi anlatılan hikâyenin içinde saklı kalmaktadır (O'Connor, 2000).

Şekil 2-5: Tarihsel Örgüt Çalışmalarında Kullanılan Metotlar Matrisi (Maclean, Harvey ve Clegg, 2016: 612)

Amaç ve biçim tipografilerinin iki boyutu düzlemlere yerleştirildiğinde, her biri örgüt çalışmaları için farklı potansiyellere sahip dört farklı tarihsel örgüt çalışmaları anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bunlar, değerlendirme, açıklama, kavramlaştırma ve anlatı tarihsel örgüt çalışmalarıdır (Şekil 2-5).

*Değerlendirmeci (Evaluating) tarihsel örgüt çalışması metodu*nun teori odaklıdır. Teori, açıklayıcı gücünü test etmek ve sınırlamalarını belirlemek için ayrıntılı tarihsel kanıtlarla karşılaştırma yapmaktadır. Değerlendirici tarihsel çalışmanın örgüt çalışmalarına mevcut teoriyi test etmek ve iyileştirmek yönünden katkı sağlamaktadır. Ayrıca tarih teoriyi sorgulamak ve iyileştirmek için kullanıldığı bu çalışmalarda, incelenen olayların dinamiklerini ortaya çıkarmaya yardımcı olurken, başka yerlerde gözlemlenen ortak noktalara dikkat çekmek açısından da son derece önemlidir (Dyer & Wilkins, 1991: 617). Tarih çalışmalarının genelleştirilmiş

mekanizmalara uyumsuz olması nedeniyle değerlendirmeci tarih yaklaşımında tarih, bilgi yaratma sürecinde teoriyi gerçeklikle karşılaştırmak için araştırmacılara önemli bir alan sağlamaktadır.

*Açıklayıcı (Explicating) tarihsel örgüt çalışması metodu*nun temelinde ise teori ve tarihsel kayıtlarla tutarlı bir yorumlayıcı sentezin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Örgüt çalışmaları açısından dönüştürücü sosyal süreçlerin işleyişini ortaya çıkarmak için teoriyi uygulamak ve olası bir şekilde teorik gelişime katkı sağlamaktır.

Bu tez çalışması açısından önemi ise, Türkiye'deki işletmecilik yükseköğretim örgütsel alanının gelişimini ve değişimini farklı bağlamlardan yönetim bilgisinin transferiyle ve iç dinamiklerle çerçevelemekte bir tarihsel örgüt çalışması metodu olarak kullanılmasıdır. Kurumsal çerçeveler, örgütsel alanları şekillendirmektedir. Ancak, kurumsal girişimciler kuralları kendi avantajlarına göre değiştirmeye çalışarak kurumsal alanda yeni uygulamalar başlatabilmektedir (Leblebici vd., 1991). Yine de kurumsal aktörlerin yaptığı seçimlerde hâkim toplumsal kurallar ve ideolojiler tarafından sınırlandırıldığı kabul edilmekte ve kurumsal bağımlılığı ve uyumun önemini vurgulamaktadır (Leblebici vd., 1991). Bu açıdan yönetim bilgisinin ihraç edildiği bağlam kadar ithal bağlamdaki örgütsel alanında koşulları önemlidir ve açıklanmalıdır. Açıklayıcı türdeki tarihsel örgüt çalışmalarında, teorik fikirlerin ve tarihsel kanıtların etkileşiminden kapsamlı argümanlar ortaya çıkmakta ve geçmişten günümüze yeni yorumlara ve teorik iyileştirmelere yol açmaktadır. Sosyal bilimsel bir biçimde; akıcı anlatımla uzay ve zaman içinde uzun vadeli karşılaştırmalar içermektedir (Piketty, 2014). Yine bu tür çalışmalarda kapsamlı sonuçlara ulaşma arzusu içinde ileri sürülen fikirleri ve önermeleri desteklemek için çok sayıda kaynaktan yararlanılmaktadır.

*Kavramlaştırıcı (Conceptualizing) tarihsel örgüt çalışması metodu*yla ele alınan araştırmaların örgüt çalışmaları açısından yeni teorik yapılar üretme gibi bir katkısı olabilmektedir. Örneğin; David'in (1985) gerçekleştirdiği QWERTY klavyenin uzun ömürlülüğünü ele alan makalesi zamansal olarak uzak olayların kalıcı etkileri olabileceğini göstererek yol bağımlılığı teorisinin temelini oluşturmaktadır (1867'de mekanik çarpışmaları önlemek için tasarlanan QWERTY düzeni, daha iyi

formatların mevcut olmasına rağmen, "*teknik karşılıklı bağımlılık, ölçek ekonomileri ve yatırımın yarı geri döndürülemezliği*" nedeniyle yerleşmiştir (David, 1985: 334).

Anlatı (Narrating) tarihsel örgüt çalışması metodu ise önemli güncel olguların biçimini ve kökenlerini anlatılar üzerinden açıklaması bakımından örgüt çalışmalarına katma değer sağlamaktadır. Teori büyük ölçüde araştırılanın dışındadır. Bağlamsa düzeyde ve anlatılar üzerinden; önermeler ve argümanlar, tarihsel kanıtların birikimi, düzenlenmesi ve analizinden tümevarımsal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tarihsel duyarlılığı ve belleğe bağımlılığı yüksek olan anlatı tarihsel örgüt çalışmaları bağlamsal duyarlılığı sergilemektedir (Lippmann & Aldrich, 2014) ve genelleme gibi bir amaca hizmet etmemektedir.

Öte yandan, genellemeler ve önermeler, kanıtların dikkatli bir şekilde değerlendirilmesinden tümevarımsal olarak ortaya çıkmaktadır; belgeler, günlükler, mektuplar ve sözlü tarihler gibi birincil kaynaklar ile araştırma monografileri dahil olmak üzere ikincil kaynaklardan yararlanılmaktadır. Tarih yazım, tarihi yazma ve anlamlandırma süreci için geçmişin yaşanmış kurgusunu temsil ettiğinden "geçmişin sahnelenmesi"dir (de Certeau, 1988: 9-10). Araştırmanın mantık ve teori temelleri gömülüdür ve kanıtları anlamlandırmak ve bir kanıt parçasını diğerine bağlamak için kullanılmaktadır. Bu tür tarihsel anlatılara nüfuz eden teorik argümanlar büyük ölçüde örgüt kalmaktadır. (Leblebici, 2014).

Bu tez araştırması metodolojik olarak açıklayıcı tarihsel örgüt çalışması metodundan yararlanılmaktadır. Dünya-sistem ve yenik kurumsal teori gibi iki farklı örgüt teorisi metotlarından yararlanarak geniş bir şekilde akademik yönetim bilgisinin farklı Batılı merkez ülke işletme yükseköğretimi ekollerinden, bir çevre ülke olan Türkiye'ye eşitsiz ve asenkron olarak transferini anlamak, bu transferdeki bilgi taşıyıcıların rolünü anlamak ve açıklamak; Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin gelişiminde görülen ve geleceğinde beklenen dönüştürücü sosyal süreçlerin işleyişini yeni kurumsal teoriyi uygulamak ve başarılabilirse bir teoriye katkı sağlanmasıdır. Bu çerçevede araştırmanın bir sentez oluşturması beklenmektedir.

Yaratıcı sentez, "*grup üyelerinin perspektiflerinin kolektife özgü ortak bir anlayışta bütünleşmesi*" olarak tanımlar (Harvey, 2014: 325). Bu çalışma bunu teori

ve tarihten yararlanarak gerçekleştirmektedir. Öncelikle örgüt çalışmaları, eklektik teori ve konu yelpazesi içinde, özgün temel ölçütünün teori geliştirmek, yani örgüt çalışmaları alan içinde genellenebilir bilginin ilerlemesine açık bir katkıda bulunmaktadır (Suddaby vd., 2011). Sonrasında ise tarih kavramı ise yöntem ve anlamın türetilmesiyle ilgilidir. Yani tarihin temel ölçütü tarihsel doğruluktur. Bu, tarihin mevcut kanıtlara bağlılığından kaynaklanan, kanıt kalitesini ve yorumlayıcı değerini belirlemek için kaynak analizi ve değerlendirmesini içeren gerçekliğe bir gerçekliğe uygunluk kalitesini ifade etmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın, hem tarihsel olarak açıklanabilir, test edilebilir ve yorumlanabilir doğrulara dayalı olması ve teorik katkı sağlama amacı gütmesi bir yaratıcı sinerji oluşturabilecektir (

Yaratıcı sinerjinin oluşturulmasında ise dört ilke ön plana çıkmaktadır. Bunlar; ikili bütünlük (dual integrity), çoğulcu anlayış (pluralistic understanding), temsili gerçeklik (representational truth), bağlam duyarlılığı (context sensitivity) ve teorik akıcılıktır (theoretical fluency). Bu ilkeler izlenerek teori ve tarih arasındaki bağın derinliğine odaklanılırken; aynı zamanda farklı fikir dinamiklerinin de araştırmaya dahil edilmesi hedeflenmiştir.

İkili bütünlük teori ve tarih arasında bir duruşu temsil etmektedir. Teori ya da tarih diğerinin gözden kaçırılması pahasına araştırma gündemini yönlendirmemelidir. Çünkü, "*örgüt teorisindeki soyut kavramları... vaka özelindeki tarihsel bilgiye birinin veya diğerinin değerini zedelemeden bağlamalıdır*." (Leblebici, 2014: 79). Bu çerçevede araştırmaların "*hem tarihsel bir dönüş hem de teorik bir bakış açısının takdirini*" gerektirdiği fikri göz ardı edilmemelidir (a.e.: 81). Öte yandan, ikili bütünlük, tarihsel örgüt teorisi çalışmalarında çalışmanın kapsamını genişleme gücüne sahiptir.

Öte yandan, ikili bütünlük, alternatiflere ve farklı sentez biçimlerine açık bir *Çoğulcu Anlayış* gerektirmektedir. Çoğulcu anlayış, örgüt teorisinin kavramsal geniş çerçevesine odaklanarak, farklı disiplinlerin paradigmalarının ortak kullanıldığı bir anlayış ile analiz yapmanın önünü açmaktadır. Bu çerçevede, "kültürel ayrılığın her iki tarafın da diğerinin potansiyel katkılarını kabul etmeye yönelik gerçek bir isteklilik" anlamına gelen bir tür disiplinler ötesi durumu ifade ettiği vurgulanmaktadır

(a.e.: 80). Bu açıdan aynı bu çalışmada olduğu gibi, çoğulcu anlayış farklı disiplinlerin bir arada kullanılmasını desteklemektedir.

Temsili gerçeklik, tarihsel çerçevede bir örgüt teorisi araştırmanın temsili gerçekliğinin kanıt, mantık ve yorumlanan arasında yüksek derecede uygunluk göstermesidir. Burada önemli olan, iyi bir hikâyenin doğruluğudur; çünkü ele alınan bağlam karmaşık bir evren sunuyorsa bu sefer araştırmacı araştırmanın tek bir tarafına ağırlık veremeyecektir (Zald, 1993: 522). Öte yandan tarihi gerçeklerden arındırılmış, örgütleri bulundukları bağlamlar içinde ele almayan; yani mekân ve zamanı gözetmeyen şekilde yapılan araştırmalar da temsili gerçeklikleri ve doğrulamayı engelleyebilmektedir.

Temsili gerçeklik, üzerinde çalışılan konuyu çerçevelendiren bir yapı oluşturmaktadır. Bunu yaparken de tarihsel olaylara ilişkin *Bağlam Duyarlılığı*, yani tarihsel özelliklere dikkatin önemini vurgulamaktadır (Hassard, 2012). Örgütlerin içinde bulunduğu örgütsel alan tarafından şekillendirildiği düşünüldüğünde, bağlam ve tarihsel süreçler dikkate alındığında örgütsel alana ilişkin sosyokültürel örtüklüğe ilişkin daha derinlemesine bilgi geliştirilmesi sağlanabilir (Suddaby vd., 2014).

Teorik akıcılık, araştırmada kullanılan kavramsal dile hakimiyeti tanımlamaktadır (Hassard, 2012). Teorik akılcılıkta, bir teoriyi başlangıç noktası olarak alma ve gerçeği göz ardı eden bir tutum sergileme uygun kaçmamaktadır. (Leblebici, 2014). Çünkü örgütlerin daha derinlemesine anlaşılması, kurumsal aktörlerin niyetlerinin de farkında olunması ve yorumlanmasıyla bir anlamda teorileştirme de gerektirmektedir. Öte yandan, örgüt teorisinden gelen fikirler tarihsel verilerle karşılaşıldığında yenilenebilir ve bu da teorik gelişime yol açabilir (Kieser, 1994).

Görüldüğü üzere, "*teorik bir anlatı, tarihsel anlatı söyleminin ayrılmaz bir parçası haline gelir.*" (Leblebici, 2014: 73). Araştırmada ele alınan açıklayıcı tarihsel örgüt teorisi metodu kapsamında, tarih içinde teorinin uygulanması ve geliştirilmesi, dönüştürücü sosyal süreçlerin işleyişine dair daha derin ve detaylı bir anlayışı teşvik etmekte ve potansiyel olarak yeni teorik içgörülerin geliştirilmesine yol açabilmektedir (Maclean, Harvey ve Clegg, 2016: 620). Kurumsal alanların nasıl şekil ve biçim

aldığının anlaşılması, yeni kurumsal teoriyi ilerletmede kilit bir aşamayı temsil eder (Lawrence ve Phillips, 2004). Bu, ikili bütünlük ve çoğulcu anlayış yaklaşımıyla, teori ve kanıt arasında iki yönlü bir etkileşim gerektirmektedir. Açıklayıcı tarih metodu, bağlam duyarlılığını ve dönüştürücü süreçlerin meydana geldiği kurumsal koşulları vurgulayarak bu tez çalışması açısından önemli olan taşıyıcıları ve kurumsal aktörlerin özelliklerini aydınlatmaktadır.

Tarihsel örgüt teorisi içerisinde ele aldığımız ve açıklayıcı tarihsel örgüt teorisi metodu çerçevesindeki araştırma, Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişiminde politik, ekonomik ve sosyal ilişkileri yeni kurumsal kuram çerçevesinde irdelemektedir. Araştırma tasarlandığı şekliyle farklı bağlamlardan yönetim bilgisinin Türkiye'ye analizini taşıyıcılar ve kurumsal aktörler ekseninde ele almakta; öte yandan da Türkiye'deki gelişiminde örgütsel alanın kurumsal değişimine odaklanmaktadır. Bu nedenle araştırma hem hikâye temelli hem de teori temelli özellikler göstermiştir.

Yeni kurumsalcı tarih (neo-institutionalist history) çalışmalarındaki hikâye temelli (story-driven) ve tarihsel yeni kurumsallık (historical neo-institutionalism) çalışmalarındaki teori temelli (theory-driven) çalışmaların kesiştiği bir çalışmadır (Rowlinson ve Hassard, 2013). Teori temelli yaklaşım çerçevesinde tarihsel süreçler yeniden ziyaret edilerek Türkiye'de işletmecilik yükseköğretimi örgütsel alanın Batılı merkez ülkelerden transfer edilen akademik yönetim bilgisi çerçevesinde oluşumu, gelişimi ve dönüşümü ele alınacaktır. Öte yandan, hikâye temelli yaklaşım çerçevesinde işletme yükseköğretimi akademik yönetim bilgisinin transferinde birincil taşıyıcı devletin rolü ve ikincil taşıyıcılar olarak diğer kurumların rolü arşiv araştırmaları ile metodolojik olarak ortaya koyulacaktır. Yani ikinci kısımda belli bir soruya yanıt aramak üzere toplanan yapılandırılmış kanıtlar yerine, sosyal etkileşimlerdeki "kalıntı ve ayak izlerinden" kanıt bulunması amaçlanmaktadır (Rowlinson ve Hassard, 2013: 112).

Görüldüğü üzere tarih ve teori araştırmanın birbirinden ayrılmaz birer bütünü olarak kullanılmaktadır. Yaratıcı sentezin oluşturulması ve derinlemesine bir anlayış geliştirilmesi adına daha önce ele alınan konular yeniden ziyaret edilerek ve bu sefer yaratıcı sentezin ilkeleri de gözetilerek ele alınacaktır. Bu çerçevede teorik olarak yeni

kurumsal teori içinde yönetim bilgisi transferi; tarihsel çerçevede de işletmecilik eğitim kurumunun gelişimi ve geleceği konularının tarihsel örgüt teorisi içinde açıklayıcı bir şekilde sunulması amaçlanmıştır.

Bir sonraki başlık altında dünya-sistem geniş bir şekilde ele alınmış ve araştırma bağlamı içerisinde açıklanmıştır. Sonrasında ise yeni kurumsal teori çerçevesinde Batılı ülkelerde eğitim sistemlerinin gelişimi farklı ülkelerde işletmecilik yükseköğretiminin gelişimi çerçevesinde ele alınmıştır.

3. BÖLÜM
DÜNYA-SİSTEM İÇİNDE BATILI EGEMEN ÜLKELERDE EĞİTİM SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN KURUMSALLAŞMASI

Türkiye'nin Batılı ülkelerden modern olarak temsil edilen uygulamaları alması, Türkiye'nin çok erken dönemlerde itibaren Batılı ülkelerle geliştirdiği ilişkilerin 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren karşılıklı bağlılık içeren bir ilişkiye dönmesiyle alakalıdır. Ancak, Türkiye'de tıpkı Rusya ve Çin gibi, dünya-sisteme doğrudan dahil olmayıp dünya-imparatorluk uzun bir bağımsız ve görece kapalı bir sisteme sahip olmuştur. Türkiye ve diğer imparatorluk temelli ülkeler dünya-sistem yaklaşımında tamamen ayrı kalmamışlardır. Burada dünya-sistemin dışında öteki ülkeler grubunda kalmaları, onların dünya-ekonomi ve dünya-sisteme yoğun politik ve ekonomik bağlılıklarının olmamasından kaynaklanmaktadır (Terlouw, 1992). Buna karşın, dünya-sistemin gelişimini Lojistik Döngü I (Flint ve Taylor, 2018: 25) ile başlatsak dahi, dünya sistemin dışındaki *ötekiler* olarak dünya-imparatorluklar dünya-sistemin egemen merkez ülkeleriyle etkileşim halinde olmuşlardır (Wallerstein, 1989). Örneğin dünya-ekonomi açısından; Osmanlı, Bursa'da üretilen ipekli kumaşları satarken, Çin ise kıymetli seramiklerin Batı'nın merkez ülkelerle ticaretini yapmış, (a.e.); Ancak bu ülkelere bir kapitalist üretim sistemi içerisinde doğrudan bağımlılığı olmamıştır. Ancak, uzun bir tarihsel süreç içerisinde dünya-imparatorluk içerisindeki ülkeler dünya-sistemin ekonomik ve politik çevresinin bir parçası haline gelmiştir.

Batılı ülkeler ise, dünya-sistem içerisinde tarihsel süreç içinde gelişerek merkezin öncülüğü için birbirleriyle yarış halinde olmuştur. Bu çerçevede, teknolojik yenilikler merkez ülkeler arasında, merkezin öncülüğünü ele geçirmekte önemli bir ayırt edici faktör olurken; merkez ülkeler eşitsiz iş gücü dağılımından yararlanmak ve sınırsız sermayenin sağlanması adına, farklı ülkelerde kapitalist üretim faaliyetlerini çoğunlukla sömürgecilik faaliyetleri altında sürdürmüşlerdir. Yine, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi doğrultusunda dünya-sistem içinde görülen en önemli olaylardan birisi ise ulus devletlerin ortaya çıkışı olmuştur. Milliyetçilik fikrinin ve ideolojisinin devlet eliyle yayılmasında eğitim, önemli bir yer tutmuş ve ulusal eğitim bir kitle

eğitimi sistemine dönüşmüştür. Ancak, bu eğitim sistemi Batılı merkez ülkelerde farklı zamanlarda ve farklı nedenlerle gelişmiştir (Green, 2013: 11-12). Bu nedenle her ülkenin eğitim sisteminde farklı düzeylerde ve dönemlerde, farklı gelişmeler görülmüştür. Bu çerçevede, ilk olarak sırasıyla Batılı merkez ülkeler; Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın karşılaştırmalı olarak gelişimi Kondratieff sistemler içinde ele alınmış, sonra bu ülkelerdeki eğitim sistemlerinin gelişimi yükseköğretim öncesi ulusal eğitim sistemleri çerçevesinde; yükseköğretim sonrasında ise yine Kondratieff döngüler içinde üniversitelerin değişen misyonları üzerinden ele alınmıştır. Böylece, Batılı eğitim sistemlerinin gelişimindeki genel çerçevenin açıklanması ve yeni kurumsallaşma çerçevesinde işletmecilik özelindeki çerçeveye hazırlık yapılması sağlanmıştır.

İşletmecilik eğitim sistemi Batı toplumundan ithal edilen bir eğitim sistemi olup, Türkiye'nin dünya-sisteme tam anlamıyla dahil olmasından sonra gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin dünya-sisteme adaptasyonu ve Türkiye'nin Tanzimat Fermanı'nda ve Baltalimanı anlaşmasından sonra Batılı ülkelerle ilişkileri ele alınarak bir anlayış geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Son olarak yazında, Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişmesinde bir öncül teşkil etmesi nedeniyle, batılı merkez ülkelerin birbirleri arasında işletmecilik eğitimi akademik yönetim bilgisini nasıl transfer ettikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş; böylece bir anlayış geliştirilmesi araştırma kısmından önce geniş bir literatür incelemesinin tamamlanması sağlanmıştır.

Bir sonraki başlık altında, Dünya-Sistemleri Analizi ve Kondratieff Döngülerin araştırmadaki yeri ve önemi gösterilmiştir.

3.1Dünya Sistemleri Analizi ve Kondratieff Döngülerin Araştırmadaki Yeri ve Önemi

İşletmecilik eğitimi, yukarıdaki paragraflarda kısaca bahsedildiği üzere bilginin Batılı egemen merkez ülkelerden, önce dünya sistemi dış bölgesinde (Ceylan, 2003: 82) olan sonrasında ise dünya-sisteme eklemlenen (Wallerstein, 1989: Cilt 3, 129-137) Türkiye'ye bilgi transferi yoluyla gelmiştir (Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020:

29-30). İşletmecilik eğitiminin Batılı egemen merkez ülkelerden Türkiye'ye bilgi transferi yoluyla nasıl aktarıldığı; bu sürecin yalnızca iki devlet arasındaki basit ilişkilerle açıklanamayacak kadar çok katmanlı, stratejik ve dinamik bir yapıya sahiptir. Ancak, bu bilgi akışının ardındaki temel motivasyon, sadece merkez ve çevre arasındaki ilişkilerden ibaret olmayıp, kapitalist aktörlerin çok sayıda devletle kurduğu stratejik bağlantılar ve bu devletlerin dünya sistemi içindeki rolüyle de şekillenmektedir (Wallerstein, 2011: 53).

Batının erken sanayileşmiş ülkelerinde büyük ölçekli eğitim reformlarının ortaya çıkışı, ekonomik krizler ve teknolojik gelişmelerin yarattığı dengesizliklerin ötesinde, politik ve kurumsal dönüşümlerin de etkisi altında gerçekleşmiştir (Sterman, 1985). Özellikle, Kondratieff döngülerinin durgunluk safhalarında, kapitalist üretim ekonomisindeki derin kırılmaların ardından merkez ülkelerde yeni eğitim felsefeleri, pedagojik ilkeler, müfredat değişiklikleri ve yönetim yenilikleriyle desteklenen reformların gündeme gelmesi dikkat çekicidir (Korotayev, Grinin, 2016: 26). Buna karşın, Türkiye gibi geç sanayileşen ülkelerde (Buğra, 2017: 30) eğitime yönelik kaynak akışı yönelik genellikle merkez ülke tarafından odaklanılmış belli bir kazanç elde etmek için askeri harcamalar, yardımlar, dış göç [Alman ve Amerikan profesörlerin gelişi[6]] ve doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla gerçekleştirilebilir (Korotayev, Grinin, 2016: 48).

Eğitim politikaları ve uygulamalarındaki dönüşüm; sadece teknolojik ya da ekonomik faktörlerin değil, aynı zamanda devletler arası stratejik ilişkiler, kurumsal düzenlemeler ve kültürel dönüşümlerin de bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen başlıklarda; (1) dünya-sistem içerisinde merkez ülkelerin yaşadığı olaylar Kondratieff döngüler çerçevesinde ele alınmış; (2) Batı egemen toplumlarında üniversite eğitim sistemlerinin gelişimi incelenmiş;(3) Kondratieff döngüler üzerinden Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'nin dünya-sisteme girişi[7] ve bu süreçten sonra Batı

[6] Alman profesörlerin ilk dalga olarak 1890-1914/15 yılları arasında ve Amerikan profesörlerin de 1954/1955 yılları arasında Türkiye'deki geçici ikametleri sırasında bu olaya detaylı bir şekilde değinilmiştir.

[7] Türkiye'nin ekonomik bakımdan dünya-sisteme bir çevre ülke olarak girişi birçok araştırmacı tarafından Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'nun 3 Kasım 1839'da Reşit Paşa tarafından okunarak Tanzimat döneminin başlaması olmuştur. Sultan Abdülmecid'in bu fermanı, Osmanlı'nın dünya-sistem içerisinde

toplumuyla olan askeri, siyasi ve ekonomik ilişkileri üzerinde durulmuştur. Böylece, araştırmanın yanıt aradığı yabancı ülkelerden Türkiye'ye işletmecilik akademik yönetim bilgisi transferinin nasıl gerçekleştiği sorusuna derinlemesine yanıt verilmesini sağlayacak bir çerçeve sağlanmıştır.

3.1.1 Batı'nın Merkez Ülkelerinin Kondratieff Döngüler İçinde Gelişimi

Batının erken sanayileşmiş ülkelerinde büyük ölçekli eğitim reformlarının her Kondratieff döngüsünün durgunluk safhasıyla örtüştüğünü göstermektedir (Şimşek, 2005). Kondratieff döngüler ile daha önce de açıklandığı üzere Kondratieff A safhaları, teknolojik gelişmelerin yaşandığı kapitalist üretim ekonomisinin dünya sistemde hızlı geliştiği aşamalarken; Kondratieff B safhaları da yeni teknolojik değişimlere öncü egemen ülkelerin dünya sistemini hazırladığı süreçlerdir (Korotayev, Zinkina ve Bogevolnov, 2011: 1282). Bu noktadan hareketle, son iki yüz yılda Batı kapitalizminin yaklaşık her 50-60 yılda bir yaşadığı büyük ekonomik, sosyal ve politik krizler nedeniyle ortaya çıkan Kondratieff kapitalizmi durağanlığa götüren krizi dönemlerinde, yeni bir eğitim felsefesi, pedagojik ilkeler, müfredat devrimleri ve yönetim yeniliklerini içeren büyük ölçekli eğitim reformları gerçekleşmiştir (Şimşek, 2005: numaralandırılmış sayfa yok, 2).

Eğitim reformları, Kondratieff döngülerin her aşamasında ülkeleri aynı düzeyde etkilememiş; gelişmeler farklı ülkelerde başlayarak diğer ülkelerce yönetim bilgisi ve kurumların çoğunlukla taklitçi eş biçimlilik yoluyla kabul edilmiştir (Aktaran, Powell ve DiMaggio, 1991: 69: Aktarılan, Alchain, 1950: 218-219). Eğitim kurumları ortaya çıktığı ve geliştiği merkez ülkelerden olduğu gibi alınmış ve uygulanmaya çalışılmış olsa dahi bilginin transfer edildiği ülkenin kendi dinamikleri doğrultusunda eğitim sistemi içerisinde hibrit bir yapı oluşmuştur (Üsdiken, 2004: 30).

Eğitimde taklit edilen ülke ekolleri, merkez ülke ekolleri olmuştur. Merkez ülkelerde yaşanan değişimler, yarı-çevre ve çevre ülkelerce bilgi transferi yoluyla

kendi payının/mülkiyet hakkının güvence aldığı bir yasal çerçeve sağlamıştır (Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983: 48; Ceylan, 2003).

kendi sistemleri içerisine aktarılmıştır. Bunun nedeni kimi zaman merkez ülkenin çevre ve yarı-çevre ülkeleri kapitalist üretim düzeni içerisinde kendi üretim standartlarına yükseltme arayışı; kimi zamanda çevre ve yarı-çevrenin merkez ülke eğitim standartlarını taklit etme girişimleri olmuştur. Ne olursa olsun K-döngüleri, erken endüstrileşen merkez ülkelerden endüstrisi geç gelişen (Buğra, 2017: 30) ülkelere geçmiş, bugün ve gelecekteki eğitim sistemi ve eğitim reformlarının anlaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Dünya-sistem, en azından son 250 yılda açıkça gözlemlenebilen bir dizi ekonomik döngüden geçmiştir. Bu K-döngüleri sırasıyla Kondratieff I 1780-1852: Endüstri Devrimi ve yeni ekonomik düzenini doğuşu; Kondratieff II 1852-1896: Sosyal Darwinizm, tekel ve liberal kapitalizm; Kondratieff III 1896- 1945: hümanist/ilerlemeci hareketler ve tekelci kapitalizmin son bulması; Kondratieff IV 1945-2003: refahçı devletçilik anlayışı ve bilimsellik; Kondratieff V: 2003-2045/2050: postpozitivim ve neo-liberal küresel kapitalizm olarak sıralanabilir (Şimşek, 2005: 4).

Yukarıda belirtilen Kondratieff döngülerin genel olarak durgunluk safhalarında merkez ülkelerde ortaya çıkmıştır (Şekil 2-3). İlk olarak merkez ülkelerin kendi aralarında, sonrasında da çevre ve yarı-çevre ülkelere etki etmiştir. Eğitimin kurumsallaşması ve meşruiyet kazanması süreci ilköğretimden başlayarak yükseköğretime kadar uzun yıllar içinde farklı ülkelerde gerçekleşmiştir. Eğitim ekollerinin kabulü ve çevre ülkelerce taklit edilmesi de bunu takip eder. Özellikle, ekonomisi güçlü sanayileşmiş ülkelerde, yükseköğretimi gelişmesine yol açan reformlar, 1980'lerin başından itibaren büyük bir ilgi görmüştür. Benzer ulusal sistemlerdeki kamusal söylemler sonucunda birçok fikir ortaya çıkmış ve bunlar özelleştirme (privatization), yerelleşme (localization), deregülasyon (deregulation) ve çeşitlendirme (diversification) gibi çeşitli eylemlerle ve bilgi transferi yoluyla eğitim farklı düzeylerde, farklı bölgelerden başlayarak kurumsallaşmış ve meşruiyet kazanmıştır (Şimşek, 2005:1).

Modern anlamıyla eğitimin kurumlaşması ve eğitim kurumlarının oluşması, uzun bir süreçten geçerek günümüzdeki halini almıştır. Eğitim meslekleşme, bilim,

pedagojik yöntemler ve kurumsal yapılaşma gibi kavramlar çerçevesinde şekillenmiş ve sistematik bir şekilde biçimlendirilmiş halini almıştır. Eğitim ve eğitim kurumları, Kondratieff döngüler süresince dönüşmüştür ve özellikle dünya-sistemde ekonomik açıdan durgunluk olarak ifade edilen B safhalarında reformist ve yenilikçi eğitim atılımları gözlemlenmiştir (bkz. yuk.). Özellikle, II. Lojistik Döngü'nün A safhasında (1450-1600) yaşanan Protestan Reform (Protestan Reformation), eğitim sisteminde yeniliklerin tüm Batı toplumlarının bir özelliği olmasını sağlamıştır (Green, 1990: 11). Hegemonik devletler Prusya (Almanya), Fransa, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ta eğitim reformları yaşanmış, ancak bu eğitim reformları ara eğitim reformları görülmüştür (a.e., 11-34). Kurumsal altyapısı ve sistematik temelleri, ilk iki Kondratieff döngüsü (1780-1896) süresince oluşan ulusal temelli eğitim ekollerinin gelişimi devam etmiştir. Ülkerlerin ulusal eğitim reformlarının geniş kapsamlı parametreleri de: evrensel eğitim olanaklarının geliştirilmesini, yönetim ve kurumsal yapının modernleşmesi ve kamu finansmanı ile denetim biçimlerinin oluşturulmasını içermektedir (a.e.: 11).

Kondratieff I ve II döngüsüne bakıldığında halen dünya coğrafyasının bütününe yayılmış bir dünya-sistemden bahsetmek son derece zordur. Kapitalist üretim sistemi, iş gücünün niteliği ve sermayenin eşitsizliğine dayanan dünya-sistem içerisinde Fransa, Birleşik Krallık ve Prusya (Almanya) merkez ülke konumundaki ülkelerden ulusal eğitim reformları anlamında ön plana çıkan ülkeler olmuştur. Amerika ise tıpkı diğer başarılı örneklerde olduğu gibi kendi iç savaşı sonrası yeniden yapılanma sürecine girmiştir (Flint ve Taylor, 2018: 28). Üretimde sanayileşme ve teknolojinin kullanımı hızla artmış ve özellikle kitle üretimi hızla artmıştır.

Sonraki dört başlık altında askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylar ülkeler bazında ele alınmıştır. Her başlık bir Kondratieff Döngüler içerisinde yaşanan genel gelişmeleri açıklayarak başlamaktadır. Sonrasında, özellikle eğitim reformlarının görüldüğü ve diğerlerine örnek teşkil ettiği merkez egemen ülkelerin (Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa, Prusya -Almanya-) askeri, politik ve ekonomik gelişim süreçleri ülkeler arası, ülke içi ve toplumsal olaylar çerçevesinde seçilmiş önemli olaylar gözetilerek incelenmiştir. Böylelikle Kondratieff Döngüler içinde

yaşanan olayların çeşitli sosyokültürel faktörlerin bir yansıması olduğu kadar askeri, politik, ekonomik, teknoloji ve doğal çevreye ilişkin koşullarla da etkileşim halinde olduğudur. Olayların gelişim sürecini dönemler şeklinde ele almak gelişmeleri anlamakta ve bütünsel bir çerçevede değerlendirmeyi mümkün kılmıştır (Greenwood vd., 2008: 1-5).

3.1.1.1 Kondratieff Döngüler ve Küresel Dönüşümler: Askeri, Politik ve Ekonomik Dinamikler

Askeri, politik ve ekonomik dinamikler, modern dünyada sosyal çevreyi ve eğitim reformlarını şekillendiren devletin üst sistemleri ve müdahale araçları olmuştur. Kondratieff döngü I'den itibaren askeri çatışmalar ve güç dengeleri, dünya-sistem içinde ulus-devletlerin daha disiplinli, teknik bilgiye sahip ve milli bilince sahip bireyler yetiştirme ihtiyacını artırarak zorunlu eğitimin yaygınlaşmasını teşvik ettiği ifade edilebilir. Siyasi yapıların merkeziyetçiliği veya demokratikleşme süreçleri, eğitim politikalarının kapsamını ve niteliğini belirlerken; ekonomik dönüşümler, sanayileşme ve emek piyasasının ihtiyaçlarına bağlı olarak müfredatın içeriğini şekillendirmiştir (Green, 1990).

Kondratieff döngü II'de ise Sanayi Devrimi ve erken sanayileşme dönemlerinde, ekonomik büyümeye katkı sağlayacak teknik becerilere sahip iş gücü yetiştirmek için eğitim reformları hız kazanmıştır. Merkez devletlerin küresel güç mücadeleleri içinde öne geçme çabası, eğitimi sadece bireysel gelişimin değil, ulusal kalkınmanın bir aracı haline de getirmiştir (a.e.)

Dünya sistem içerisinde ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi her ülkede eş zamanlı ve birbirini izleyen bir biçimde gerçekleşmemiştir. Ulusal eğitim sistemleri, en çok hızlandırılmış bir uluslaşan ülkelerde gelişmiştir. Yine eğitim sistemlerinin gelişimi; 1776 yılında 13 koloninin birleşerek bağımsızlık kazandığı Amerika Birleşik Devletleri'nde; Napolyon istilası ardından Prusya'da, devrim sonrası Fransa'da ya da belli bir alanda geri kalmışlığı tersine çevirmeye çalışan, gelişmiş bölgesel güçlere yetişmeye çalışan İve Almanya'da gelişmiştir (Green, 2013).

Bu anlamda ülkelerin ulusal eğitim sistemlerini anlamak ve daha sonrasında bunların nasıl diğer ülkeler tarafından yönetim bilgisi yoluyla transfer edildiğini anlamak için tarihsel kapitalist süreçte hangi askeri, siyasi ve ekonomik yollardan geçtiklerini anlamak son derece önemlidir. Takip eden 5 alt başlık, eğitim ekolü ülkelerin Kondratieff Döngüler boyunca hangi süreçlerden geçtiğini irdelemiştir.

3.1.1.1.1 Kondratieff Döngü I: Erken Sanayileşme ve Yeni Ekonomik Düzenin Doğuşu

19. yüzyılın sonlarına kadar egemen merkez ülke konumunda olan Birleşik Krallık'ta (Kindleberger, 199: 50) Kondratieff I evresinde başta tarım teknolojileri olmak üzere su ve buhar gücünden yararlanılan makinelerde yükselişe geçmiştir; yeni bir üretim tarzı olarak kapitalizmin doğmuştur. Ancak, bu yeni üretim tarzı özünde Birleşik Krallık halkının sosyal dokusunda önemli değişiklikler meydana getirmese de büyük çoğunluğu hayvancılık ile uğraşan halktan seslerin yükselmesine neden olmuştur (Berber, 2013). Halk, tarım ve hayvancılıktan kalan boş zamanlarında bir aktivite olarak gerçekleştirdikleri dokuma ve madencilik gibi yeni üretim faaliyetini, bir başkası adına ve yapılandırılmış bir şekilde gerçekleştirmekten kendini sakınmış; yeni oluşan atölyeler ve fabrikalarda işgücüne katılacak kimseleri bulmak son derece zor olmuş, katılanlar ise sistemi doğrudan kabul etmemiş ve tarım toplumunda sanayi toplumuna geçişte başlangıçta zor bir dönem yaşanmıştır[8].

Tablo 3-1: Kondratieff I Evresinde İngiltere'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1801	Fransa'da yaşanan reformist hareketlerin İrlanda'ya sıçrayacağı korkusuyla İngiltere hükümeti ile İrlanda hükümeti birleşerek Birleşik Krallığı kurmuştur.

[8] Halk, kendi arazilerinde bir kıtlık olmadığı sürece bir atölye ya da fabrikada çalışmayı reddetmiş; fakir halk, elinde yeterli tarım arazisi olmasa bile tarım yapmayı tercih etmiş; son çare olarak ise evde üretim (putting-out) üretim tarzına yönelmiştir, üretim tesislerinde üretimin bir dişlisi olmayı reddetmiştir. (bkz. *Mandel, E. (1987). Late Capitalism (4th impression), New York, NY: Verso.:* s. 120). Öte yandan, su gücüyle çalışan birkaç modern alternatif dışında insan gücüyle dönen üretim tesislerinde çalışan halk ise çalışma şartları nedeniyle işten çıkarılma, devamsızlık, düzenin sağlanamaması, otoriteyi kabul etmeme gibi nedenlerle istikrarlı bir çalışma ortamı sağlayamamıştır. Devamlı sermayede adına çalışan bu kapitalist üretim sistemi, 1799 senesinde İngiltere'nin kuzeybatısında işçilerin ayaklanıp atölyeyi ateşe verdikleri 'Luddite' hareketinin de yaşanmasına neden olmuştur (bkz. *Berber, A. (2013). Klasik yönetim düşüncesi: Geleneksel ve klasik paradigmalarla klasik ve neo-klasik örgüt teorileri. Alfa.: s. 37*)

1815	1803-1815 Napolyon Savaşları bitmiş; İngiltere Fransa'ya karşı galibiyet elde etmiştir. İngiltere Avrupa'nın en büyük gücü haline gelmiştir.
1825	Buhar gücünü kullanan ve yolcu taşımacılığı yapan ilk demiryolu hattı Kuzeydoğu İngiltere'de Stockton-Darlington arasında 1825 yılında açılmış ve 1863 yılına kadar faal kalmıştır.
1832	Büyük Reform Yasası kabul edilmiş, siyasi reformlar başlamıştır. Özellikle, Manchester ve Birmingham gibi sanayisi hızlı gelişen bölgelerin desteklenmesi sağlanmış, şehirlerde daha çok politik güç sunarken, kırsalda toprak ağalarının etkisini sınırlandırmıştır.
1837	Kraliçe Victoria 20 Haziran'da tahta çıkmıştır ve 22 Ocak 1901'e kadar tahtta kalmıştır. Kendi arasında dönemlere ayrılan bu hükümranlıkta Kraliçe Victoria döneminde İngiltere, dünyada kömür, demir, çelik ve tekstilini üretiminin büyük çoğunluğunu gerçekleştirerek bir numaralı güç haline gelmiştir.
1846	Tahıl Yasaları (Corn Laws), yasa karşıtlarının kalkışmaları (The Anti-Corn League-1839) ve İrlanda'da yaşanan Büyük Kıtlık'ın da (Great Famine, 1845-1849) etkisiyle kaldırılmış ve tahıl ticareti serbestine getirilmiştir. Tahıl Yasalarının rücu edilmesi üzerine, bir anlamda serbest ticaret İngiltere'nin ulusal politikası haline geldi. Bu gelişmeler, diğer ülkeleri de etkileyerek serbest ticaretin öncülük etmiştir.
1851	Londra'da Büyük Sergi (Great Exhibition) düzenlendi. Bu sergi ülkelerin kendilerine ait sanayi, tarım, sanat eserlerini sergiledikleri bir ortam olurken, ülkeler arasın rekabetin de gözlemlenebildiği bir yer olmuştur[9].

Kondratieff I döngüsü içinde, 1780-1850 yılları arasındaki dönemde Birleşik Krallık toplumunun büyük çoğunluğu halen kendi arazilerinde ya da başkalarının arazilerinde tarım faaliyetleri ile hayatlarını geçindirmiştir. 18.yy'ın ikinci yarısında başlayan insan gücüne dayalı *flying shuttle* (uçan mekik) ve *spinning jenny* (iğ makinesi) ile su gücüne dayalı *water frame* (su tezgahı) tekstil makineleri tekstil üretimini, tarımın hemen ardından ikinci sıraya getirmiş olsa da (Goldstein, 1988: 327-328), fabrika ve atölyelerde işgücüne katılan köylü halkın herhangi bir formal eğitim alması gerekli görülmemiştir. Kalifiye olmayan ve çoğunluğunu fakir halkın oluşturduğu işçiler, işi iş başında gözlemleyerek ve deneme yanılma yoluyla öğrenmişlerdir (a.e., 257). Öyle ki, Sanayi Devrimi'nde kapitalist ekonominin

[9] Büyük Sergi ile detaylı bilgiye ve karşılaştırmaya 'Kondratieff Döngüler Üzerinden Türkiye'nin Askeri, Siyasi ve Ekonomik Açıdan Fransa, Almanya ve Amerika İlişkileri' başlığında yer verilmiştir. Sergi, Londra'da Hyde Park'ta gerçekleştirilmiştir. Osmanlı, sergiye Türkiye olarak katılmış, buna ek Yunanistan ve Mısır'dan gelen ve çoğunluğunu dokuma ve tarım ürünleri ve teknolojiler de sergide yer almıştır (Detaylı bilgi için bkz. *Vanke, F. (2016). Degrees of Otherness: The Ottoman Empire and China at the Great Exhibition of 1851. In Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851 (pp. 191-206). Routledge. Turan, G. (2009).* Bir diğer eser için: *Turkey in the Great Exhibition of 1851. Design Issues, 25(1), 64-79.*

büyümesinde eğitim, iş gücü kalitesinde çok az ya da bir hiç kadar görülecek etkiye sahip olmuştur (Mitch, 1999: 242). Bundan ötürü de sermaye sahipleri açısından formal bir eğitim, işgücü bulmak karşısında birinci öncelik olmamıştır.

Yine de çağın ötesinde bir yaklaşımla, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte işçilerin eğitimi üzerinde duran sermaye ve işgücü sahipleri de bulunuyordu[10]. Bunlardan biri olan Gallerli girişimci/ iş insanı Robert Owen (1771-1858), İskoçya'da 1786 yılında kurulan ve 1800'de başına geçtiği *New Lanark* fabrikasında insanı öne plana alan bir yaklaşımla, fabrikasındaki işçi ailelerine okuma-yazma eğitimi almaları için fırsat sunuyor ve bu kimseler için meslek edindirme kursları düzenlenmesini sağlamıştır (Berber, 2013: 56). Ayrıca, iş başında eğitime de yeni bir soluk getirmiştir: hümanist bir yaklaşımla cezalandırma sistemini ortadan kaldırarak işçilerin kendi kendilerini gözettiği *sessiz gözlem* (silent monitoring) sisteminde işçilerin önünde yer alan küplerin dört yüzü dört farklı renge boyanmış; beyaz mükemmel, sarı iyi, mavi sıradan ve siyah kötüyü temsil ediyordu. Ustabaşıları işçilerin yaptıkları üretime göre küplerin yüzlerini çeviriyor ve söz söylemeden işçilere yaptıkları işin kalitesi hakkında bilgi veriyordu. İşçiler de bu geri dönüşe göre kendilerine çeki düzen veriyorlardı (Bloom, 2003: 275-281).

1800'lere gelinirken ilk başta Fransa'daki Sanayi Devrimi'ne uzaktan bakan İngiltere, Fransa'da hızlanan bu reformist hareketten rahatsız olmaya başlamış, İrlanda'nın da bundan etkilenebileceği endişesine kapılmıştır. 1 Ocak 1801 yılında yürürlüğe giren yasayla Britanya ve İrlanda, Birleşik Krallık çatısı altında birleşmiştir. Birleşik Krallık, yaşanan reformlara seyirci kalmak yerine kendi teknolojik yeniliklerini özellikle tekstil ve tarım sanayi üzerinde kullanmaya başlamıştır. Ancak, Birleşik Krallık'ta Sanayi Devrimi, kapitalist üretim tarzı üzerinde basit makineler, su ve buhar gücünün kullanımıyla yenilikler meydana getirmiş olsa da Birleşik Krallık'taki işgücünün değişimi ve formal eğitimin yapılandırılması Kondratieff II döngüsüne kadar beklemek zorunda kalmıştır. Buna rağmen, Kondratieff I döngüsünde, İrlanda ile birleşmek dışında son derece önemli politik, ekonomi ve

[10] Detaylı bilgi için bkz. *Külli, B. (2021). Discussions on the Nature of the Scientific Management Approach in the Early Times of US Industry. Istanbul Management Journal, (90), 49-60.*

sanayi gelişmeleri de gözlemlenmiştir. 1803-1815 Napolyon Savaşları 1815 Waterloo muharebesiyle ve İngiltere'nin zaferiyle son bulmuştur. İngiltere, yapılan II. Paris Anlaşması'yla hegemonik gücünü bir kez daha tescillemiştir (Haynes, 2016) (Tablo 2-4).

Buhar gücüyle çalışan motorun icadı ise bir dönüm noktası olmuştur. Buhar gücüyle çalışan ve yolcu taşımacılığı yapan ilk demiryolu hattı Kuzeydoğu İngiltere'de Stockton-Darlington arasında 1825 yılında açılmış ve 1863 yılına kadar faal kalmıştır. Buhar gücünün kullanımı, demiryoluyla da kısıtlı kalmamış, su taşımacılığında ya da sanayinin diğer dallarında da buharlı motorlar yararlanılmıştır. Öte yandan, 1832 yılına gelindiğinde, Manchester ve Birmingham gibi sanayisi hızla gelişen bölgeleri desteklemek ve tarım üzerinde toprak ağalarının baskılarını azaltmak adına, Büyük Reform yasası yürürlüğe girmiştir. Büyük Reform yasası, şehirleşen bölgelere siyasete katılmakta daha çok politik güç sunarken, kırsal alanda ise toprak ağalarının etkisini sınırlandırmıştır (Miles ve Savage, 1994).

İngiltere'de yaşanan bir diğer önemli gelişme ise 1837 yılında Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışı olmuştur. Kraliçe Victoria, 20 Haziran'da tahta çıkmıştır ve 22 Ocak 1901'e kadar tahtta kalarak tam 64 yıl hükümranlık sürdürmüştür. Özellikle, hükümranlığı boyunca Birleşik Krallık, dünya-sistem içerisinde merkezi konumunu daha da sağlamlaştırmış, erken dönemde ise İngiltere, dünyada kömür, demir, çelik ve tekstilini üretiminin büyük çoğunluğunu gerçekleştirerek neredeyse bir asır boyunca temel güç olarak kendini konumlandırmıştır (Torleow, 1992: 53).

İngiltere'nin dünyadaki egemen güç olmasında kendi sistemlerini kurumsallaştırmış olması ve dünyaya da kabul ettirmiş olması göz ardı edilmemesi gereken önemli bir etkendir. Örneğin, tarım ürünlerinin üretimine kota ve serbest dağıtımına vergiler koyan Tahıl Yasaları (Corn Laws), yasa karşıtlarının kalkışmaları (The Anti-Corn League-1839) ve İrlanda'da yaşanan Büyük Kıtlık'ın da (Great Famine, 1845-1849) etkisiyle kaldırılmış ve tahıl ticareti serbestine getirilmiştir. Tahıl Yasalarının iptal edilmesi üzerine, bir anlamda serbest ticaret İngiltere'nin ulusal politikası haline geldi. Bu gelişmeler, diğer ülkeleri de etkileyerek serbest ticaretin öncülük etmiştir.

Birleşik Krallık'ın egemenliğini gösteren bir diğer olay da 1851 yılında düzenlenen Büyük Sergi (Great Exhibition) olmuştur. Büyük Sergi İngiltere ve sömürgeleriyle, diğer ülkelerden gelen ürünler bu sergide kendisine yer bulmuştur. Özellikle kendisinde önce düzenlenen Fransa'daki ilk dünya fuarından farklı olarak Birleşik Krallık ve kolonilerine karşı diğer dünya ülkeleri konumlandırılmıştır. Burada sergilenen ürünler ülke endüstrilerinin gelişimi, sosyal yapı ve sanatları hakkında fikir vermesi açısından son derece olmuştur (Vanke, 2006). Öte yandan, Amerika'nın bu sergide sergilediği endüstri ürünleri onun gelecekteki konumu hakkında fikir verir konumda olmuştur. Henüz, bir iç savaşın başlamadığı Amerika'da tarım teknolojileri ve makineleri üreten makinelerin sergilenmesi bu ülkede teknolojinin ne denli hızlı geliştiğinin bir göstergesi olmuştur (Cunliffe, 1951). Özellikle tarım teknolojileri ve Eli Whitney'nin seri üretim tabancaları büyük ilgi çeken ürünler arasında yer almıştır (Berber, 2013). Amerika egemen dünya gücü haline gelmesi için ise yarım asır beklemesi gerekmiştir.

Amerika'da 4 Temmuz 1776 yılına okunan Bağımsızlık Bildirgesi'yle (Indipendence Hall), Amerika'nın kuzeyindeki 13 koloni herhangi bir devletten bağımsızlıklarını bildirmiştir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) ise, 1783 yılında Amerika ile İngiltere arasında imzalanan Paris Barış Anlaşması ile sonlandırılmış ve Amerika'nın bağımsızlığı tanınmıştır (Davidson, 2017). Anlaşmadan sonra yazımına başlanan Birleşik Devletler anayasası, 1787 yılında yazımı tamamlanmış, 1788 yılında tasdik edilmiş ve 1789 yılında da yürürlüğe girmiştir. Aynı yıl Amerika'nın kurucu babalarında (founder father) George Washington, Birleşik Devletler'in ilk başkanı olmuştur (Tablo 2-5).

Kondratieff I döngüsü içinde dikkat çeken bir unsur da kuzeyde 13 koloni tarafından kurulan Birleşik Devletler'in genişleme (özellikle Batı ve Güney'e doğru) politikası olmuştur. Thomas Jefferson, Batıya doğru genişleme politikalarını hızlandıran isim olmuştur. Bu anlamda yapılan ilk girişimlerden biri de Louisiana'nın 2 Mayıs 1803 yılında satın alınarak ABD topraklarına katılmasıdır. Birleşik Devletlerin toprakları iki katına çıkmıştır. Buna karşın Amerika'da temel sorunlardan biri haline gelen ve İç Savaş'ın da ana nedenlerinde biri olan köleliğe yönelik yeni

tartışmaları beraberinde getirmiştir. Güney Carolina, köle ticaretini yeniden açmış; 1804-1808 yılları arasında kırk bine yakın Afrikalı köle olarak getirilmesine rağmen, 1807 yılında uluslararası köle ticareti yasaklanmıştır. Ancak bu yasa, ne yazık ki köleliği ve köle ticaretini sonlandırmamış özellikle Lousiana Satın Alımı (The Louisiana Purchase) sonrasında kölelik ABD içinde kölelik artışı hız kazanmıştır (Shugerman, 2002).

Tablo 3-2: Kondratieff I Evresinde Birleşik Devletler'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1783	Amerikan Bağımsızlık Savaşı sona ermiş, İngiltere ile Paris Antlaşması imzalanmıştır.
1789	1788'de onaylanan ABD Anayasası, 1789'da yürürlüğe girmiştir. George Washington ilk Amerikan Başkanı olarak seçilmiştir.
1801	Thomas Jefferson, Amerikan'ın ikinci başkanı olmuş; ilk defa Batı'ya genişleme politikaları ve kölelik sorunu tartışmaya açılmıştır.
1803	Louisiana Satın Alımı ile ABD topraklarını iki katına çıkarmıştır
1812	ABD ile İngiltere arasında 1812 Savaşı başlamıştır. Bu savaş İngiltere tarafından Napolyon Savaşları'nın bir uzantısı olarak görülmüş; Amerika'da ise Bağımsızlık Savaşı olarak nitelendirilmiştir. Ancak, sonucunda ekonomik gerilemeler yaşanmıştır.
1815	1812 Savaşı sona ermiş, ABD'de sanayileşme hız kazanmıştır.
1820	Missouri Uzlaşması kabul edilmiş; kölelik tartışmaları bir zemine oturmuştur.
1837	1837 Paniği (Panic of 1837) ile Birleşik Devletler büyük bir ekonomik kriz yaşamıştır.
1845	Texas ABD'ye katılmıştır. Bu durum Meksika-Amerika savaşlarının yaşanmasına yol açmıştır.
1848	Kaliforniya'da Altına Hücum (Rush to Gold) başlamıştır. Ekonomik büyüme ivme kazansa da Amerika'da yerel halk ve sosyal yaşam ile ilgili tartışmalı bir ortam oluşmuştur.
1850	1850 Uzlaşması kabul edilmiş. Sonucunda, Güney ve Kuzey eyaletleri arasındaki kölelik meselesi masada tartışılmayacak derece de büyümüştür.

ABD ile İngiltere bir kez daha 1812 yılında karşı karşıya gelmiştir. Özellikle, İngiltere Avrupa'da Napolyon Savaşları'yla uğraşırken, Amerikan ticaretini kısıtlaması ve İngiltere'nin Amerikan ticaret gemilerine el koyması ve Amerikan denizcilerini kendi donanmasına alması gerilimi arttıran unsurlar olarak ön plana çıkmıştır. Öte yandan, Amerikalılar da Batı'ya doğru genişleme arzusunda olup, İngiltere'nin bu genişlemeyi sınırlandırmak için yerli halkı desteklediği inancı var olmuştur. Amerikalılar, İngiltere'nin yukarıda belirtilen ana nedenlerle kendi

ülkelerine saygısızlık ettiğini düşünüyor ve ulusal onurlarını korumak istiyorlardı (Trautsch, 2013). Nitekim, 24 Aralık 1814 yılında imzalanan Ghent Anlaşması ile savaş 1815 yılında temsilciler meclisince onaylanarak sona erdi ve karşılıklı iki ülke için de olumlu sonuçlar doğurmuştur. Ama özellikle Birleşik Devletler'de Kanada ile olan sınırların çizilmesinde öncü anlaşmaların yapılmasını sağlamış, Amerikan ulusal bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ekonomik anlamda ise İngiltere'den gelen ticaret mallarının kesilmesi, Amerika'nın kendi üreticilerini üretmeye teşvik etmiş (halen köleliğin varlığı önemlidir) ve savaş Amerikan sanayisinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

1820 yılında, Missouri'nin köleliğin var olduğu bir eyalet olarak Birleşik Devletlere katılması gündeme geldiğinde, kölelik karşıtı ve kölelik yanlısı güçler arasında büyük bir siyasi mücadele başlamıştır. Bu mücadele, ülkeyi iç savaşa sürükleyebilecek kadar tehlikeli bir hal almıştır. Alevli siyasi tartışmalar sonunda, Missouri Uzlaşması (Missouri Compromise) olarak bilinen bir çözüm bulunmuştur. Bu uzlaşmaya göre, Missouri köleliğin var olduğu bir eyalet olarak ve Maine özgür bir eyalet olarak Birleşik Devletlere katılacaktır. Ayrıca, Louisiana Satın Alımı ile kazanılan toprakların, 36°30' kuzey enleminin güneyinde kalan kısımlarında köleliğe izin verilmiş, kuzeyinde ise tamamen yasaklanmıştır. Missouri Uzlaşması, kölelik meselesini geçici olarak çözse de sorunun temelini ortadan kaldırmamıştır. Aksine, kölelik tartışmalarını daha da alevlendirmiş, ülkeyi iç savaşa doğru götüren süreci hızlandırmıştır (Zeitz, 2000).

Birleşik Devletler, I. Kondratieff'te 1837 Paniği (Panic of 1837) olarak bilinen ekonomik krizle sarsılmıştır. Bu ekonomik kriz, bankaların iflas etmesine, işsizliğin artmasına ve ekonomik büyümenin durmasına neden olmuştur. Spekülatif arazi alımları, aşırı borçlanma ve uluslararası ekonomik faktörler bu krizin başlıca nedenleri arasında sıralanabilir. Kriz, özellikle tarım ve ticaret sektörlerini olumsuz etkilemiştir. Bu ekonomik çalkantı dönem, aynı zamanda siyasi gerilimleri de arttırmış, Birleşik Devletlerin geleceği hakkında halk seviyesine kadar inen bir paniğe yol açmıştır (Conway, 1939: 101-104).

1840'ların ortalarına doğru, ABD ekonomisi yavaş yavaş toparlanmaya başlamıştır. Bu dönemde, "Manifest Destiny" (Açık Kader) ideolojisi güçlendi ve batıya doğru genişleme politikaları hız kazandı. 1845 yılında Teksas'ın ABD'ye katılması, bu genişleme sürecinin önemli bir adımı olmuştur. Ancak, Teksas'ın ilhakı, Meksika ile savaşa yol açtı (1846-1848). Meksika-Amerika Savaşı sonucunda, ABD, Kaliforniya, Nevada, Utah, Arizona, New Mexico ve Colorado'nun bir kısmını topraklarına katmıştır (Griswold del Castillo, 1998). Bu genişleme, ülkenin ekonomik potansiyelini artırdı ve yeni kaynaklara erişim sağlamıştır. Bir diğer sonucu da Meksika'yla imzalanan Guadalupe Hidalgo barış anlaşması sonunda Meksika halkının kendi ulusal kimliğini güç kazanmıştır (Gómez, 2018).

1848 yılında Kaliforniya'da altının bulunması, ABD tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Altına Hücum (Rush to Gold) olarak bilinen bu tarihsel olay, binlerce insanın Kaliforniya'ya akın etmesine neden olmuştur. Altına Hücum, sadece Amerika'da değil küresel anlamda ekonominin gelişmesine yol açmış; yeni kurulan şehirlerle şehirleşme hız kazanmıştır (Eifler, 2016). Birleşik Devletler'in batı kıyısının gelişimi hızla teşvik edilmiştir. Buna karşın bu hızlı büyüme aynı zamanda sosyal sorunları da beraberinde getirmiştir Özellikle, Kaliforniya ve çevresinde yaşayan Amerikan yerlileri, fırsatlar ve kimi zaman da aç gözlülükle tarif edilen bu göç dalgasına karşısında organize silahlı direnme, barışçıl çözüm arayışları ve göç edenlerle uyum sağlama gibi tepkiler göstermişlerdir (Shaler, 2020).

50 yılı aşkın süreye dayanan Batıya genişleme, kölelik meselesini yeniden gündeme ve İç Savaş öncesinde son kez gündeme getirmiştir. Yeni kazanılan toprakların köleliğin serbest olduğu veya yasaklandığı eyaletler olarak kabul edilip edilmemesi konusu, Birleşik Devletlerin kuzey ve güney eyaletleri arasında büyük bir gerilim yaratmıştır. 1850 yılında, bu gerilimi azaltmak amacıyla 1850 Uzlaşması (The Compromise of 1850) kabul edilmiştir. Bu uzlaşma, Kaliforniya'nın özgür bir eyalet olarak Birleşik Devletler'in bir parçası olması, köle ticaretinin Washington D.C.'de yasaklanmasını ve 18 Eylül 1850 tarihli Kaçak Köle Yasası'nın (Fugitive Slave Act) güçlendirilmesini içermektedir. Kaçak Köle Yasası ise, kölelerin özgür eyaletlerde olsalar da himayesi altında oldukları kişilere geri dönmesini hükmetmiştir (Hamilton,

1964). Sonuç olarak, 1850 Uzlaşması ve Batı'ya yayılma ve genişleme politikaları Birleşik Devletler'in kendi iç işlerine odaklanmasına neden olmuştur.

Birleşik Devletler'de bütün bu gelişmeler yaşanırken, Fransa'da mutlak monarşiye ve Papalığa karşı yapılan reformist girişimler yeni bir dünya düzeninin de habercisi olmuştur. Bu reformist girişimlerin bir sonucu olarak doğan Fransız Devrimi, 5 Mayıs 1789 yılında başlamış ve 9 Kasım 1799 yılına kadar devam etmiştir. Fransa, ilk Kondratieff döngüsü boyunca savaşlarla ve iç meseleleriyle meşgul olmuş; buna karşın bir toplum olma bilincini ve ulusal bir eğitim sistemini başarılı bir şekilde sağlamıştır.

Tablo 3-3: Kondratieff I Evresinde Fransa'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1789	5 Mayıs 1789'da Fransız Devrimi başlamıştır. Fransa'daki mutlak monarşinin yıkılarak, halkın iradesini önde tutan cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Katolik Kilisesi'nin ciddi reformlara gitmeye zorlanmıştır.
1793-1794	Terör Dönemi yaşanmış, Kral XVI. Louis idam edilmiştir. Bu dönem, Jakoben Kulübü'nün de sonunu getirmiştir.
1804	Napolyon kendini imparator ilan etmiş; Napolyon Savaşları (1804-1815) başlamıştır.
1815	Napolyon Waterloo'da İngilizlere yenilmiş, Bourbon Hanedanı yeniden- son kez tahta geçmiştir.
1830	Temmuz Devrimi ile Kral X. Charles devrilmiş; liberal bir monarşi altında Louis-Philippe tahta kısa süreliğine çıkmıştır.
1848	Şubat Devrimi ile II. Cumhuriyet kuruldu, Louis-Napoléon Bonaparte (yeğen Napolyon) başa geçmiştir.
1852	Louis-Napoléon kendini imparator ilan etmiştir ve II. Fransız İmparatorluğu kurulmuştur.

Mayıs 1789'da başlayan Fransız Devrimi, mutlak monarşinin yıkılması ve cumhuriyetin kurulmasıyla sadece Fransa'yı değil, tüm dünyayı etkilemiştir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın (1775-1783) Amerikalıların lehine başarıyla sonuçlanması, Fransız aydınları ve halkı için bir ilham kaynağı olmuştur. Amerika'nın başarısı, Fransız Devrimi'ne giden yolda önemli bir etken olmuştur. Jakoben Kulübü'nün lideri Maximilien Robespierre (1758-1794: Avukat ve Politikacı), "Eğer bir devrim, halkın çoğunluğunun arzularını yansıtmıyorsa, o zaman bir devrim değildir." sözüyle halkın iradesinin devrimin temel taşı olduğunu vurgulamıştır. Fransız Devrimi'nin yansıttığı idealler, sadece Fransa'da değil, tüm dünyada yankı

bulmuştur. Dünya-sistem içinde ülkelerin egemenlikleri, anayasaları ve müdahale güçleri kesin bir şekilde düzenlenmiştir (Kotan, 2016). İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle, insan hakları kavramının evrenselleşmesine önemli bir katlı sağlanmıştır. Yine Fransa'da olduğu gibi, diğer ülkelerde de ulusal kimlik ve birlik duygusu daha da önem kazanmıştır.

Fransız Devrimi tam olarak, 5 Mayıs 1789'da Kral XVI. Louis'in Etats Généraux (Genel Meclis) toplantısını çağırmasıyla başlamıştır. Ekonomik kriz, sosyal eşitsizlikler ve Aydınlanma düşüncesinin de etkisiyle oluşan gerilimli ortamda halk temsilcileri, halk için daha fazla siyasi hak ve eşitlik talep etmiştir. Mutlak monarşinin baskıcı yönetimi, sınıflar arasındaki derin uçurumlar ve kıtlık, Fransız Devrimi'ni getiren kök nedenler arasında yer almıştır (Brown, 2006). Devrim sonrası süreçte radikalleşmesiyle birlikte, 1793-1794 yılları arasında Jakobenler'in[11] liderliğinde Terör Dönemi yaşandı. Devrim karşıtları ve şüpheliler, Devrim Mahkemeleri tarafından yargılanarak idam edilmiştir. 1793'te Kral XVI. Louis vatana ihanet suçlamasıyla idam edildi ve bu olay monarşinin tamamen sona erdiğini simgelemektedir (Voerman, 2009).

Devrim sonrası kaos ortamında diğerleri arasından güçle yükselen Napolyon Bonaparte, 1804'te kendini imparator ilan etmiştir. Fransa'yı yeniden güçlü bir devlet haline getirmek gayesiyle Napolyon, Avrupa ve Kuzey Afrika'da koalisyon güçlerine karşı savaşmıştır. Napolyon, Rusya Seferi'nde son olarak 1813 yılında Dresden Muharebesi'ni kazansa da 16-19 Eylül 1813'te Leipzig Muharebesi'nde yenilgiye uğramış, 6 Nisan 1814'te de Elba adasına sürgüne yollanmıştır. Buna karşın, sürgünden kaçan ve ordusunu tekrar toplayan Napolyon 18 Haziran 1815 günü Waterloo muharebesinde Waterloo'da yenilgiye uğrayarak sürgüne gönderilmiştir.

[11] Jakoben Kulübü, Fransız Devrimi sırasında ortaya çıkan en etkili siyasi kulüplerden birisidir. Başlangıçta 1789'da Breton Kulübü olarak kurulan bu grup, daha sonra Paris'teki Saint Jacques manastırında toplanmaya başlayınca Jakobenler olarak anılmaya başlanmıştır. Amaçları arasında, Fransız Devrimi'ni korumak ve ilerletmek, cumhuriyeti savunmak, halkın egemenliğini sağlamak, eşitlik ve özgürlüğü yaymak, karşı devrimcilerle mücadele etmek vardır. Kulüp, Terör Saltanatı/Terör Dönemi olarak adlandırılan dönem sonrasında 1795'te faaliyetlerine son verdirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Kennedy, M. (2000). The Jacobin Clubs in the French Revolution, 1793-1795. Berghahn Books.

Fransa'da hanedan tekrar başa gelmiş ve 1815-1830'a kadar olan bu süreçte XVII. Louis (1814-1824) ve X. Charles (1824-1830) hükümranlık sürmüştür.

Temmuz Devrimiyle (27 Temmuz 1830) Kral X. Charles devrilmiş ve Louis-Philippe tahta çıkmıştır. Fransa'da Bourbon Hanedanı kesin olarak ortadan kaldırılmış, yerine liberal bir monarşi kurulmuştur. Ancak, bu liberal dönem de uzun sürmemiş, 1848 Şubat Devrimi ile II. Cumhuriyet kurulmuştur ve Louis-Napoléon Bonaparte başkan seçilmiştir. 1852'de Louis-Napoléon, amcası Napolyon gibi kendini imparator ilan ederek II. Fransız İmparatorluğu'nu kurmuştur (Plessis, 1985: 9-11).

Fransız Devrimi, Avrupa ve dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Demokrasi, eşitlik ve ulusal egemenlik gibi fikirlerin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Napolyon dönemi, bu değişimlerin yayılmasını sağlamış; ancak savaşlar ve istikrarsızlık da getirmiştir 1830 ve 1848 devrimleri, Fransız siyasi yaşamının istikrarsızlığına rağmen halkın sürekli değişim arzusunu göstermesi nedeniyle son derece önemli olmuştur.

Napolyon Savaşları'nın getirdiği bir diğer dönüm noktası da 1806 yılı itibariyle Kutsal Roma İmparatorluğu'nun resmen sona ermiş olmasıdır. Bu olay, yüzyıllardır süregelen bir siyasi yapının dağılması anlamına gelmektedir. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, Alman şehir devletleri üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Prusya, Napolyon'un orduları karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi, Prusya'nın askeri ve siyasi gücünü zayıflatmıştır. Ancak, Kondratieff döngüler içerisinde sıklıkla tekrarladığımız gibi bu Prusya açısından reformları ve modernleşme fırsatını da beraberinde getirmiştir.

Tablo 3-4: Kondratieff I Evresinde Prusya'da (Almanya) Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1789	Fransız Devrimi gerçekleşmiştir. Prusya, Avrupa'daki siyasi değişimleri yakından ve tedirgin şekilde takip etmiştir.
1806	Napolyon Savaşları'nda Prusya, Fransa tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, Kutsal Roma İmparatorluğu'nu sona erdirmiştir. Bu, Alman devletlerini derinden etkilemiştir.
1814 1815	1814-1815 yılları arasında gerçekleşen Viyana Kongresi'nde Alman devletleri özellikle Prusya'nın liderliğinde Alman Konfederasyonu'nu kurmuştur. Prusya'nın Konfederasyon içinde ve Alman devletleri arasında pozisyonu güçlenmiştir.

	Alman devletleri arasında Zollverein (Gümrük Birliği) kurulmuştur.
1834	Alman devletleri arasında ekonomik bir bütünleşme başlamış; kimilerince siyasi bir bütünleşme fikrinin tohumları atılmıştır.
1848	1848 Alman Devrimi başarısız olmuş; buna karşın anayasal reformlar hız kazanmıştır.
1850	Alman Konfederasyonu'na alternatif Erfurt Birliği kurma girişimi başarısız olmuştur. Bu durum, Avusturya-Prusya arasındaki çekişmeleri hızlandırmıştır.

Napolyon Savaşları'nın ardından 1814-1815 yılları arasında toplanan Viyana Kongresi, Avrupa'nın siyasi haritasını yeniden çizmiştir. Bu kongre, Alman devletlerinin bir araya gelerek Alman Konfederasyonu'nu kurmalarına ön ayak olmuştur (Mosse, 1958). Kurulan Konfederasyon, gevşek bir siyasi birliktir ve Alman devletlerinin bağımsızlığını korurken, ortak savunma ve dış politika konularında iş birliği yapmalarını amaçlamıştır. Bu dönemde, Prusya'nın liderliği giderek güçlenmeye başlamıştır. Bir anlamda gelecekteki Alman birliğinin temelleri atılmıştır (Goddard, 2009).

Zollverein (Alman devletleri gümrük birliği), Alman devletleri arasında ekonomik bütünleşmeyi teşvik eden önemli bir adım olmuştur. 1833'te onaylanan ve 1 Ocak 1834'te yürürlüğü giren gümrük birliği, Prusya'nın öncülüğünde kurulan bu birlik, üye devletler arasındaki gümrük engellerini kaldırarak serbest ticareti desteklemiştir. Zollverein, Alman ekonomisinin büyümesine ve sanayileşmesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan, Zollverein siyasi birliğe giden yolda önemli bir zemin hazırlamıştır (Ploeckl, 2010: 30). Öte yandan, Avrupa'da yayılan devrim dalgası Almanya'yı da etkilemiştir. Alman devletlerinde liberal ve ulusalcı hareketler güçlenerek anayasal reformlar ve ulusal birlik talep etmiştir. Ancak, 1848 Alman Devrimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve ulusal birlik hayali en azından bir süreliğine daha rafa kalkmıştır (Sperber, 1992). Buna rağmen, devrim süreci Alman devletlerinde anayasal reformların hız kazanmasına ve liberal fikirlerin yayılmasına katkıda bulunmuştur. 1852 yılında, Prusya'nın önderliğinde Erfurt Birliği girişimi başlatılmıştır. Bu girişim, Alman Konfederasyonu'na alternatif olarak daha sıkı bir siyasi birlik kurmayı amaçlamıştır. Ancak, Avusturya'nın karşı çıkmasıyla bu girişim başarısız olmuştur. Erfurt Birliği'nin başarısızlığı, Avusturya ve Prusya arasındaki

rekabetin daha da artmasına ve Almanya'nın birliği meselesinin daha da karmaşık hale gelmesine yol açmıştır (William, 2015).

Yukarıda da belirtildiği üzere her ülke ulusal birliğini sağlamakta iç ve dış karışıklıklarla uğraşmış, birbirleri üzerinde üstünlük kurma yarışına girmişlerdir. Ancak, Kondratieff Döngü I içerisinde göz ardı edilemez bir gerçek vardır ki, o da teknoloji ve ulusallaşmanın ülkelerin kaderini tayin edeceğidir. Her dört devlette de yaşanan siyasi sorunlar beraberinde yeni arayışları getirmiş; savaşlar ve krizler sonunda bu devletler yeniden yapılanmaya gitmişlerdir.

3.1.1.1.2 Kondratieff Döngü II: Sanayi Kapitalizminin ve Devletlerin Politikaları

Fransa'da ortaya çıkan reformist hareketler ve 1848 yılında Fransa'da başlayan sivil itaatsizlik (civil unrest) Avrupa'daki diğer ülkelere de yayılmıştır. Genel itibariyle bu gelişmeler, 1840'larda Kondratieff Döngü I'in bitişi ve Kondratieff Döngü II'nin (1848-1896) başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Yeni sanayi ürünleri tarım ürünlerinin yerini almaya başlamış ve toplumun sosyal dokusu üzerinde değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler 1840'larda halkın taşradan kentlere ve Avrupa'dan Amerika'ya göç etmesine neden olan bir göç dalgasını da beraberinde getirmiştir. Öte yandan taşradan kente hızlı göç tarım üretimini derinden etkilemiş, Avrupa'da kıtlık yaşanmış, fiyatlarda artış meydana gelmiştir. Bu durum, 1848 yılında Fransa'da isyan ve devrimi de beraberinde getirmiştir (Tylecote, 1993: 203-204).

Kondratieff II'yle birlikte teknoloji daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Özellikle bu devirde insanoğlunun demir ve çeliğe hükmetmesi başta ulaştırma olmak üzere birçok teknolojik yenilikleri beraberinde getirmiştir. Kondratieff II'de demir, çelik ve madenciliğin gelişmesi, demiryolu ve gemi üretimi teknolojilerinde gelişmelere yol açmıştır (Maier, 1985: 48). Dönemin tamamında serbest kapitalizme rastlanırken, dünya-sistem Afrika ve Asya ülkelerini de içine alacak şekilde genişlemiştir (Terlouw, 1992: 56). Öte yandan kapitalist üretim tarzı, üretim sistemleri ve girişimlerin yapısını da değiştirmiştir. Kondratieff II A'da işletmelerin çoğunlukla küçük ve yönetici-iş sahibi ayrımı olmaksızın çoğunlukla yerli pazarlarda faaliyet gösteren ve herhangi bir sistem içinde entegrasyonu zayıf olan

girişimler olurken; 1870'lerde itibaren özellikle Amerika'da başlayarak ekonomik güç kendisini trust anlaşmalarıyla ve tekel ve oligopol piyasa yapılarıyla göstermiştir (Sterman, 1985). Sterman ayrıca: "Asrın son 30 yılı [19. yüzyıl] modern limited şirketlerin, profesyonel yönetilen bütünleşmiş şirketlerin ve endüstri tarihindeki ekonomik gücün en büyük derişiminin doğuşunu gördü." diye açıklamıştır (a.e.: 1985).

Şüphesiz bu gelişmelerin Amerika'da başlamış olmasındaki en önemli sebep Amerikan İç Savaşı'dır. Amerika'da Kuzey ve Güney eyaletleri arasında kölelik ve ekonomik farklılıklar ülkeyi iç savaşa götüren en önemli etmenler olmuşlardır. Kuzey'de sanayileşme ve ticaret hızla güç kazanırken, Güney eyaletlerinde ise tarıma dayalı bir yapının olması sosyal dokunun iki tarafta farklı olmasına yol açmıştır (Davidson, 2017).

Tablo 3-5: Kondratieff II Evresinde Amerika'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1861 1865	Amerikan İç Savaşı yaşanmıştır. Savaş sonrası ortamda sanayileşme Güney'e doğru da genişlemiş, savaş sonrası ekonomik büyüme ve teknolojik genişleme hız kazanmıştır.
1869	İlk kıtalararası demiryolu Union Pacific ve Central Pacific demiryollarının Utah Promontory Summit'te 10 Mayıs 1869'da birleşmesiyle tamamlanmıştır. Doğu ve Batı yakasının birleşmesi, ekonomik entegrasyonu hızlandırmıştır.
1873	Panic of 1873 başlamıştır. ABD'de ekonomik durgunluk dönemi yaşanmıştır.
1882	Standard Oil Trust, John D. Rockefeller tarafından kurulmuştur. Bu trust, tekelci kapitalizm önde gelen figürü olarak görülmüş; bu dönemde tekeller, oligopoller ve trustlar giderek artmıştır.
1890	Sherman Antitrust Act yürürlüğe girmiştir. Büyük şirketlerin tekel gücüne karşı Federal hükümet tarafından düzenlemeler getirilmiştir.
1893	Panic of 1893 başlamıştır. Birleşik Devletler'de büyük bir ekonomik kriz ve işsizlik dalgası yaşanmıştır.

Kuzey ve Güney eyaletleri arasında yaşanan bir diğer önemli çatışma da federal hükümetin yetki alanıyla ilgili olmuştur. Güney eyaletleri federal hükümetin iç işlerine karışmaması gerektiğini savunurken, Kuzey eyaletlerinde ise ulusal birliğin sağlanması adına federal hükümetin daha güçlü olması gerektiği savunmuştur. Nitekim, 1860 yılında Abraham Lincoln'ün seçilmesi Güney eyaletlerince iyi karşılanmamış ve birlikten ayrılmalar ortaya çıkmıştır (Gunderson, 1974). Amerikan

İç Savaşı, 12 Nisan 1861'de Konferasyon güçlerinin silahlarını ateşlemesiyle Charleston, Fort Sumter Güney Carolina'da başlanmıştır. 1863 yılı Savaş'ın dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra gidişat Kuzey'den yana olmaya başlamış; özellikle kuzey teknoloji ve sanayiye dayalı gücüyle ön plana çıkmıştır (a.e.).

İç Savaş sonrası önemli bir diğer olay ise 1869 yılına gelindiğinde, Union Pacific ve Central Pacific demiryollarının Utah Promontory Summit'te 10 Mayıs 1869'da birleşmesi olmuştur. Bu gelişme, Amerika'nın doğusu ve batısındaki ticareti birbirine bağlamış ve ürünlerin ulaştırılma maliyetlerini ciddi oranda azaltmıştır. Ulaştırma maliyetleri posta arabaları ve yük arabalarına göre onda biri oranında azalmıştır. Ekonomik bir ticaretin önünün açılmasıyla da daha önceden verimsiz araziler olarak görülen Batı'da tarım, madencilik ve çiftçilik karlı işler olmuştur (Chang ve Fishkin, 2019). Ancak, tüm dünyada olduğu gibi Birleşik Devletler'de de 1873 Ekonomik Krizi (Panic of 1873), büyük bir etki yaratmıştır. Özellikle Avrupa'da 1873 yılında başlayan ekonomik krizle beraber, yatırımcılar, özellikle demiryollarındaki yatırımlarını satmaya başladılar. Demiryolları, o yıllarda görece yeni yatırımlar olarak görülüyordu ve özel işletmelerin elinde olan demiryollarının inşası için bu şirketler tahvilleri kullanarak yatırımcılardan borç alıyor almaktaydı. Avrupalı girişimciler, demiryolu tahvillerini satmaya başlayınca, piyasada tahvil fazlası oluşmuştur. Bu dönemde, Amerika'da 100'e yakın banka iflas etmiştir (U.S. Department of Treasury, 2025). 1876 yılına kadar Amerika'da işsizlik %14'e yükselmiştir. 100 Amerikan bankasına ek, neredeyse 20000 işletme iflas açıklamıştır. Amerikan borsaları geçici olarak kapatılmış ve özellikle demiryollarında ücret kesintileri ve saat kesintileri beraberinde birçok insanın yaralandığı ve vefat ettiği grevleri de getirmiştir. Politik açıdan ise, Amerika'da demokratların olası ekonomik krizlerin engellenmesi için yeni düzenlemeler geçirilmesin adına federal hükümeti zorlamaya başlamıştır (Tablo 2-8).

1882 yılına gelindiğinde ise başlarında John D. Rockerfeller olmak üzere 41 girişimci, Standard Oil Trust Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma, yatırımcıların yatırımlarını tek bir yatırım organı altında toplamasını sağlamıştır. Trust'ın yönetimde

aralarında Rockerfeller'in de yer aldığı 9 co-trustee yer almaktadır[12]. Trust, yatırımcılar için güvence sertifikaları düzenleyerek, onlara trust'ın geliri üzerinde kâr payı dağıtmıştır. 1890 yılına gelindiğinde Sherman Antitrust Act, Amerika'da tekelleri ve adil olmayan iş pratiklerini engellemek adına yürürlüğü girmiştir. Bu federal yasanın dayanağı, Kongre tarafından rekabetin desteklenmesi ve tüketicinin korunması olmuştur. Nitekim, 1892 yılına gelindiğinde Ohio Yüksek Mahkemesi, Standard Oil Trust'ının iptalini hükmetmiş; Trust yine de bir şekilde faaliyetlerini 1911 senesine kadar devam ettirmiştir (Elzinga, 1980).

1893 yılına gelindiğinde ise, Birleşik Devletler'de 20 yıl aradan sonra yeni bir ekonomik kriz baş göstermiştir. Ekonominin hızla geliştiği Birleşik Devletler'de 1893 Ekonomik Krizi, yine demiryollarına giderek artan yatırımlar ve sürdürülebilir olmayan uygulamalar krizi beraberinde getirmiştir. Philedelphia ve Reading Demiryolları ve Ulusal Halat Takımı Şirketi'nde (National Cordage Company) gibi çok çalışanlı işletmelerde yaşanan başarısızlıklar bir panik dalgasına neden olmuştur. Yine bu dönemde, Amerika içerisinde çok sayıda finans kuruluşunun iflas vermesi, halkın varlıklarını bankalardan uzak tutmasına neden olmuştur. 1897 yılına kadar süren bu ekonomik kriz ve panik havası, bu tarihten sonra Amerikan Endüstrisi ve ekonomisinde hızlı bir yükselişin habercisi olmuştur (Carlson, 2005).

Öte yandan, Kondratieff I'in başlarında Avrupa'da 1854-1856 Kırım Savaşı, İngiltere'nin Osmanlı ve Fransa'yla birlikte Rusya'ya karşı savaştığı önemli ve tarihin yönünü değiştiren bir savaş olmuştur. Bu savaş, İngiltere'nin dünya kamuoyunda

[12] İngilizce Trust kelimesinin Türkçe karşılığı ***güven*** kelimesidir. Trust anlaşmaları, büyük şirketlerden bireylere kadar geniş bir ölçekte yapılabilen ve yasalarla korunan bir olgu üzerinde varlığın yürütme, yönetme ve transfer haklarının nasıl gerçekleştirileceğini ifade eden metinlerdir. Örneğin; Standard Oil örneğinde olduğu gibi, trust yatırımcıların adına bir trust kurarak, grubun petrol alanındaki yatırımlarını co-trustee'ler (trust yürütücüleri) tarafından yürütme ve yönetmeye olanak sağlamıştır. Bir başka örnekte ise, Ford Foundation Trust, sosyal adalete odaklanan bir hayırseverlik kuruluşu olarak dünya çapında Amerikan etkisini arttıran kâr amacı olmayan bir kuruluş olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Trust anlaşmaları, ayrıca birey ya da küçük şirketler tarafından da yapılavilir. Faaliyet alanları ve kullanım alanları da son derece geniştir. Örneğin, açılış için asgari bir meblağ gerekmemesine rağmen, gelecek nesillere aktarabileceği olan ve ailenin varlığını nesiller boyu sürdürmek isteyen aile bireyleri, trust anlaşmalarıyla sınırlandırılmış trust hesapları açarak, varlıklarının bugünkü mali yönetimlerini korurken, gelecekte de kimler tarafından ne şekilde gerçekleştirileceğini tayin edebilirler. Kendileri co-trustee olabilecekleri gibi, successor trustee (trust varisi) de seçerek, kendilerinden sonra trust hesaplarını kimin ve hangi ölçüde yönetebileceğini tayin ederler. Bir şirketin kapatılması ya da bir kişinin ölümü, trust anlaşmasında belirtilmediği sürece trust hesaplarını doğrudan sona erdirmemektedir.

askeri gücünü ve diplomatik etkisini arttırmış ancak aynı zamanda ülkenin mali kaynaklarını da zorlamıştır. Özellikle savaşın mali yükü, ilerleyen yıllarda İngiltere'de vergilerin ve borçlanmanın artmasına yol açmıştır (Badem, 2010). Öte yandan birçok teknolojik uygulamanın da kullanıldığı bir savaş olması açısından da önemlidir. Bu anlamda, askerler ilk kez cepheye trenle taşınmış, telgrafla haberler İngiltere'deki gazete ofislerine geçilmiş, yivli silahlar kullanılmıştır. Yine, İngilizler ve Fransızlar, ilk kez yelkenli harp gemilerinin yanında buhar motorlu harp gemilerini de kullanmışlardır. Bu teknolojiler her ne kadar maliyetli olsa da dönemin egemen gücünü göstermek açısından önemli gelişmeler olmuşlardır (Bektaş, 2017).

Tablo 3-6: Kondratieff II Evresinde İngiltere'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1854 1856	Kırım Savaşı, İngiltere müttefikleri Osmanlı ve Fransa ile Rusya'ya karşı savaşmıştır.
1867	Reform Kanunu (Reform Act of 1867) kabul edilmiştir. İngiltere'de yıllık 10£'dan fazla kira ödeyen erkeklerin seçimi katılımı sağlanmıştır. Bu da işçi sınıfının seçimlerde oy kullanmasının önünü açmıştır.
1870	Temel Eğitim Yasası (The Elementary Education Act -Forster's Act), temel eğitimi İngiltere'de yaygınlaştırılmasını sağlamıştır. Bu yasayı, 1891 ve 1902 Eğitim Yasaları izlemiş ve İngiltere'de temel eğitim zorunlu hale gelmiştir.
1873	Uzun Süreli Durgunluk (*Long Depression*) başlamıştır. İngiltere ve tüm dünyada sanayinin büyüme hızı yavaşlamıştır. Avusturya Viyana'da başlayan spekülatif para balonun çöküşü başta Amerika ve İngiltere olmak üzere tüm para balonunun çöküşüne neden olmuştur.
1884	III. Reform Yasası (Reform Act of 1884) ile daha fazla erkek seçmen hakkı kazanmıştır. İngiltere'deki seçmenlerin sayısını erkekler arasında %60'a çıkarmıştır. İleri dönemler için kadınların da seçime katılabilmesinin sinyallerini veren bir yasa olarak gören bazı araştırmacılar olmuştur.
1890	İngiltere, Afrika'da özellikle Sudan ve Güney Afrika ülkelerinin çoğunluğunda sömürü düzenini genişletmeye başlamıştır.

1867 yılına gelindiğinde ise bir sosyal anlamda önemli denemelerden biri olan Reform Kanunu'nun yasalaştığı görülmektedir. Reform Kanunu (Reform Act of 1867) İngiltere'deki demokratikleşme sürecinde önemli bir ilk adım olmuş; işçi sınıfının siyasal hayata katılımını görece arttırmıştır. Seçmen tabanının genişlemesi, işçi sınıfının siyasi temsiliyetini artırarak ilerleyen yıllarda sendikaların ve İşçi Partisi'nin

güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Ancak, sadece erkekleri ve halkın bir kısmını ele alması nedeniyle kapsayıcı olduğunu belirtmek zordur.

1870 Temel Eğitim Yasası (The Elementary Education Act -Forster's Act), temel eğitimi İngiltere'de yaygınlaşmasında ilk adım olmuştur. Yasa, sanayi toplumunun gereksinim duyduğu nitelikli işgücünün yetişmesinde önemli bir ilk adımdır. Bu yasayı takip eden 1891 ve 1902 Eğitim Yasaları ile temel eğitim zorunlu hale getirilmiş ve çocuk işçiliğinde azalma görülmüştür. Yasanın en büyük sorunlarında biri zorlayıcılığı olmamasıdır ve eğitim sisteminde ikili bir yapının oluşmasına da yol açmıştır. Ancak çocuk işçiliğin üzerindeki kısıtlayıcılığı ve müfredatın gözden geçirildiği ilk yasal deneme olması nedeniyle önemlidir. Özellikle, iş insanları tarafından son derece destek görmüştür (Armytage, 1970: 121-122).

Kondratieff II B döngüsüne girildiğinde, Viyana'da başlayan spekülatif para balonunun çöküşü, İngiltere ekonomisini de derinden etkilemiştir. Özellikle Amerika'daki demiryolu yatırımları ve finansal spekülasyonlar bu krizden olumsuz etkilenmiş, İngiltere ve Avrupa'dan birçok yatırımcı iflas etmiştir. Kriz, işsizliğin artmasına ve sosyal huzursuzlukların doğmasına neden olmuştur. Ayrıca, işçi hareketleri ve sendikaların güçlenmesine de zemin hazırlamıştır. Bunun takibinde 1884 III. Reform Yasası (Reform Act of 1884) ile daha fazla erkek seçmen hakkı kazanmıştır. Seçmen tabanının genişletilmesiyle birlikte, İngiltere erkek seçmenlerin %60'ı oy kullanma hakkı elde etmiştir. Bu gelişme, işçi sınıfının ve orta sınıfın siyasal katılımını artırarak demokratikleşme sürecini hızlandırmıştır. Bazı araştırmacılar, bu yasanın kadınların da gelecekte seçme hakkı kazanmasının önünü açan eylemlerden biri olduğunu da belirtmiştir (Blewett, 1965).

Öte yandan İngiltere, 19. yüzyılın sonlarına doğru Afrika'daki sömürgelerini genişletmeye başlamıştır. Sudan ve Güney Afrika'daki sömürge politikaları, İngiltere'nin ekonomik gücünü artırırken yerel halklar üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır. Sömürgeci politikalar, bölgesel çatışmaları artırmış ve ilerleyen yıllarda Boer Savaşları gibi önemli çatışmalara neden olmuştur. Ancak, bu dönemde İngiltere'de devlet refahının büyümesi hız kazanmış; İngiltere öncü merkez güç olarak her geçen gün konumunu sağlamlaştırmıştır.

Tablo 3-7: Kondratieff II Evresinde Fransa'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1853 1870	III. Napolyon'un *Haussmann Planı* ile Paris'in modernleşmesine öncülük etmiştir. Parisi bugünkü haline getiren ilk modern şehir planlama planı uygulanmıştır.
1870 1871	Fransa-Prusya Savaşı, III. Napolyon'un düşüşü ve Paris Komünü'nün kurulmasının önünü açmıştır. Ancak Paris Komünü, siyasi baskılarla ve kanlı bir şekilde bastırılmıştır.
1875	Fransa'da III. Cumhuriyet Anayasası kabul edilmiştir.
1879 1885	Jules Ferry Yasaları ile ilkokul eğitimi zorunlu hale getirilmiştir. İlk okulun zorunlu ve ücretsiz hale getiren yasalar olmuşlardır. Bu tarihten itibaren merkezi hükümet tarafından Fransa'da temel bir eğitim sağlanmıştır.
1894	Dreyfus Olayı patlak vermiştir. Fransa'da siyasi kriz ve antisemitizm tartışmaları başlamıştır. Ancak dava aynı zamanda basın ve entelektüellerin (özellikle Émile Zola'nın ünlü "J'accuse" mektubu) desteğiyle adaletin sağlanması için büyük bir kamuoyu hareketi başlatılmıştır.
1895	Fransa'da işçi hareketleri güçlenmiş, *Confédération Générale du Travail* (CGT) sendikası kurulmuştur. 20. yüzyılın başlarında itibaren sendikal hareketler birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi ama ateşli bir şekilde Fransa'da gerçekleşmiştir.

İkinci Fransız İmparatorluğu döneminde, III. Napolyon'un yönlendirmesiyle Georges-Eugène Haussmann tarafından yürütülen şehir planlama projesi, Paris'in bugünkü düzenli ve geniş bulvarlarla çevrili görünümünü kazanmasını sağlamıştır. Orta Çağ'dan kalma dar sokaklar ve sağlıksız yaşam koşulları ortadan kaldırılmış, altyapı iyileştirilmiş, kanalizasyon sistemleri çağdaşlaştırılmıştır. Bununla birlikte, plan birçok işçi sınıfı mahallesinin yıkılmasına ve alt sınıfların şehir merkezinden dış mahallelere itilmesine yol açmıştır. Öte yandan, 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi III. Napolyon'un iktidardan düşmesine yol açarken, Alman İmparatorluğu'nda Prusya güçlenerek Alman İmparatorluğu'nun kurulmasına adına önemli bir adım atmıştır. Kaybedilen savaşın ardından, Paris'te sosyalist ve işçi hareketlerinin etkisiyle Paris Komünü kurulmuştur. Komün, işçi sınıfının özyönetim denemesi olarak tarihe geçmiş ancak Fransa hükümeti tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu olay, Fransa'da sosyalist hareketlerin ilerleyen yıllarda daha güçlü bir zeminden beslenmesine öncülük etmiştir.

Toplumsal sosyal gelişmeler ve sanayileşmenin ilerlemesiyle işçilerin çalışma koşullarındaki kötüleşme ve toplum hakları bilincinin oluşması, sendikalaşma hareketlerini hızlandırmıştır. 1895 yılında Genel İşçi Konfederasyonu CGT'nin (Confédération Générale du Travail) kurulması, işçi sınıfının haklarını savunma konusunda önemli bir adım olmuş ve ilerleyen yıllarda Fransa'da işçi grevlerinin ve sosyal hak mücadelesinin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Jefferys, 1997).

Fransa'da monarşi ile yönetim krizleri son bulmuş ve parlamenter sistemin temelleri atılmıştır. Üçüncü Cumhuriyet'in ilanıyla (1870-1940) demokratik değerler güçlenmiş, siyasi istikrarın sağlanması adına Milli Meclis yeni anayasal düzenlemeler getirmiştir. Ancak, kuruluşunda muhafazakâr ve kraliyetçi eğilimler olması nedeniyle hükümetin zayıf yürütme gücü nedeniyle siyasi istikrarsızlıkta bir denge sağlanması uzun dönem mümkün olmamıştır (Arsel, 1954: 97-99). Ülkenin siyasi atmosferi, 1894 yılında Yahudi kökenli Fransız subay Alfred Dreyfus'un vatana ihanetle suçlanması ve haksız yere mahkûm edilmesiyle tekrar karabulutları üzerine çekmiştir. Ülkede büyük bir siyasi ve toplumsal kriz yaratmıştır. Dreyfus Davası, Fransa'da antisemitizmin ve askeri vesayetin ne kadar güçlü olduğunu göstermiş, ancak aynı zamanda basın ve entelektüellerin (özellikle Émile Zola'nın ünlü "J'accuse" mektubu) desteğiyle adaletin sağlanması için büyük bir kamuoyu hareketi başlatılmıştır. Bu olay, Fransa'da bireysel hakların ve hukukun üstünlüğünün savunulması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Wilkes Jr., 1998).

Jules Ferry Yasaları (1879-1885), Fransa'da ilkokul eğitiminin ücretsiz, laik ve zorunlu hale getirilmesini sağlamıştır. Eğitim reformu, Fransa'da sekülerizmin ve vatandaşlık bilincinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş; Katolik Kilisesi'nin eğitim üzerindeki kontrolünü büyük ölçüde azaltmıştır. Eğitim reformları aynı zamanda Fransa'nın sanayileşme sürecine katkıda bulunarak daha eğitimli bir iş gücü yaratmıştır (Harrigan, 2001: 52-53).

Tablo 3-8: Kondratieff II Evresinde Prusya'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1862	Otto von Bismarck, Prusya Şansölyesi olmuştur. Bulunduğu dönemi için kuvvetli bağları olmayan Almanya'nın birleşmesinde etkili bir siyasi figür olarak rol oynamıştır. *Kan ve Demir* politikasını başlatarak, parlamentoda liberallerin sürekli karşı çıktığı askeri ve savunma bütçelerinin

	onaylanmaması durumunda gerekli görüldüğünde güç kullanacağı belirtilmiştir.
1866	Avusturya-Prusya Savaşı (Kardeşler Savaşı) gerçekleşmiştir. Alman devletleri üzerindeki hegemonya Avusturya'dan Prusya'ya geçmiştir ve bir anlamda ilerleyen dönemde Prusya, Almanya'yı birleştirmekte kurucu aktör rolünü üstlenmiştir.
1870 1871	Fransa-Prusya Savaşı sonrası Almanya birleşmiştir (Kleindeutschland). II. Alman İmparatorluğu kurulmuştur.
1873	Kuruluş Krizi (Gründerkrise) ile tüm dünya ile Almanya'da da ekonomik durgunluk dönemi başlamıştır.
1883 1889	Bismarck'ın sosyal sigorta reformları, ilk modern sosyal güvenlik sistemi oluşturulmuştur. Bu sosyal devlet anlayışı, sonrasında pek çok ülke tarafından öykünülmüştür.
1890	Bismarck görevden alınmıştır; Kondratieff III döngüsü ile Almanya dış politikada agresifleşmeye başlamıştır. Özellikle Amerika'yla birlikte merkez konumda önemli bir yer edinmiştir.

Otto von Bismarck, 1862 yılında Prusya Şansölyesi olmuştur. Otto von Bismarck, Almanya'nın siyasi birliğini sağlamak için otoriter ve pragmatik bir yönetim anlayışı benimsemiş; özellikle "Kan ve Demir" adlı konuşmasında politikasını, askeri güç ve sanayileşmenin Almanya'nın birliği için temel unsurlar olacağını ortaya koymuştur. Parlamentodaki liberallerin muhalefetine rağmen askeri harcamaları artırarak Prusya'nın gücünü pekiştirmiştir. Bu politika, ilerleyen yıllarda Prusya'nın Avusturya ve Fransa'ya karşı kazandığı zaferlerde temel belirleyicisi olmuştur. 1866 yılındaki Avusturya-Prusya Savaşı (Kardeşler Savaşı), Bismarck'ın önderliğinde Prusya'nın galibiyetiyle sona ermiştir. Bu savaş, Alman devletleri üzerinde Avusturya'nın etkisini sona erdirerek Prusya'nın liderliğini pekiştirmiştir. Savaş sonucunda Avusturya, Almanya'nın birleşme sürecinden dışlanmış ve Prusya'nın öncülüğünde Kuzey Almanya Konfederasyonu kurulmuştur. Böylece "Küçük Almanya" (Kleindeutschland) modeli güçlenmiş ve Avusturya-Almanya ayrımı kesinleşmiştir (Suval, 1969: 312-314). Ardından gelen 1870-1871 Prusya Savaşı ise, Almanya'nın bütünlüğünü gösteren ana unsur olmuştur. Fransa-Prusya Savaşı'nın ardından Prusya büyük bir zafer kazanmış, III. Napolyon tahttan indirilmiş ve Paris düşmüştür. Bu gelişmeler, 1871'de Versailles Sarayı'nda II. Alman İmparatorluğu'nun ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Almanya'nın birleşmesiyle kıta Avrupası'nda güç dengesi değişmiş, Almanya ekonomik ve askeri bir süper güç haline

gelmiştir. Ancak bu aynı zamanda Fransa ile düşmanlığın derinleşmesine ve ilerleyen yıllarda I. Dünya Savaşı'na giden sürecin şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

1871'deki birleşme sonrası Almanya'da sanayi ve finans sektöründe büyük bir büyüme yaşanmış ancak, 1873'te başlayan küresel ekonomik kriz ve kurucu kriz (Gründerkrise) Almanya'yı da etkilemiştir. Özellikle, Amerika'daki demiryolu ve sanayi yatırımlarında spekülasyon nedeniyle dünya piyasalarında çöküş yaşamış, işsizlik ve ekonomik durgunluk artmıştır. Bu durum, devletin daha fazla ekonomik müdahalede bulunmasına ve ilerleyen yıllarda sosyal politikaların güçlenmesine yol açmıştır (Burhop ve Selgert, 2023). Özellikle 1883-1889 yılları arasında, Bismarck'ın Sosyal Sigorta reformları ve Modern Sosyal Güvenlik sistemine yönelik gelişmeler izlenen başarılı sosyal politikalar arasında sıralanabilir. Bismarck, işçi hareketlerini yatıştırmak ve sosyalistlerin yükselişini engellemek amacıyla modern sosyal güvenlik sisteminin temellerini atmıştır. Hastalık sigortası (1883), kaza sigortası (1884) ve emeklilik sigortası (1889) yasaları, işçi haklarını koruyarak Almanya'da ilk kapsamlı sosyal devlet uygulamalarını başlatmıştır. Bu reformlar, günümüz sosyal güvenlik sistemlerinin de öncüsü olmuştur (Guinnane ve Streb, 2021: 3 ve 7). Buna karşın, 1890 yılında Bismarck'ın görevden alınmasıyla Almanya'nın temkinli ve dengeli dış politikası yerini daha agresif ve emperyalist bir yaklaşıma bırakmıştır. Yeni yönetim, özellikle Wilhelm II'nin liderliğinde daha saldırgan bir sömürge politikası izlemeye başlamış; bu da özellikle, İngiltere ve Fransa ile gerginliklerin artmasına yol açmıştır. Bu değişim, Almanya'nın uluslararası arenada yalnızlaşmasına ve Avrupa'da bloklaşmaların güçlenmesine neden olmuştur. Almanya kendisine yeni müttefikler aramaya girişmiştir.

3.1.1.1.3 Kondratieff Döngü III: Krizler, Savaşlar ve Ekonomik Yeniden Yapılanma

Kondratieff III döngüsü, Birleşik Devletler'in hem kendi içerisindeki birliği tamamen sağlamlaştırdığı hem de merkez ülkeler arasındaki egemen konumunu sağlamlaştırdığı bir döngü olmuştur. Bu döngü içerisinde, trustlar, oligopol ve monopol piyasa yapıları oluşmuş ve tekelci kapitalizm baş göstermiştir (Maier, 1985: 48). Elektrik ve petrokimya alanındaki gelişmeler, otomobil ve ulaştırma

teknolojilerini yeni bir boyuta taşımış, özellikle gelişmiş ülkelerde altyapı girişimleri ve şehir planlama ön plana çıkmıştır (a.e.).

Özellikle Kondratieff II döngünün B safhasında önü alınamaz ve düzenlemelere tabi olmaksızın gelişen tekelci kapitalizm, Kondratieff III döngüsü içerisinde büyük bir ivme kazanmıştır. Bu durum da fabrikada makine çarklarının bir parçası haline gelen işçi sınıfının ayaklanmasına ve sendikalaşmasına neden olmuştur. İşçi sınıfında ekonomik talepler sendikaların, siyasi talepler ise işçi ve sosyalist partilerin uygulama alanı olarak görülmüştür (Montgomery, 1987: 388-389). Öyle ki, Batı'nın neredeyse tüm endüstrileşmiş ülkelerinde 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında kadar işçi hareketleri sosyalist ideoloji çerçevesinde gerçekleşmiştir (Goldstein, 1988: 322).

Belirtilen dönemde Batı'nın kapitalist ülkelerinde, özellikle işçi partileri ve sosyalist ideolojideki politik çevrelerce eski kapitalizmin dönüşümünü sağlayacak yeni sosyal düzen için talepler gelse de bu Batı ülkelerinde hükümetler ve büyük şirketler arasındaki oluşmuş güçlü ilişkilerden ötürü göz ardı edilmiştir. Özellikle hükümetler, yatırım trustları ve finansal yeniliklere karşı bir düzenleme getirmekte geç kalmıştır. Ancak 1929 yılındaki Büyük Buhran, Birleşik Devletler'de bankacılık ve finans endüstrisine federal ve yerel düzeyde katı düzenlemeler getirmiştir (Sterman, 1985: 155-156).

Birleşik Devletler'de ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan bir diğer olgu da bilimsel yönetim içinde Taylorizm ve Fordizm'in ortaya çıkması olmuştur (Kulli, 2021). Daha karmaşık bir örgüt yapısıyla ve daha verimli bir şekilde kitle üretimi yapılmasını sağlayan bu yeni örgütler özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hızla yükselmiştir (Tylecote, 1993: 53).

1896'da William McKinley'nin başkan seçilmesiyle birlikte ABD'de ekonomik istikrarı sağlamayı amaçlayan Altın Standardı (Gold Standard) politikalarına geri dönüş başlamıştır. Bu politika, ABD dolarını doğrudan altına endeksleyerek para arzını sınırlamış ve yatırımcı güvenini artırmıştır. Ancak, tarım sektöründeki borçlu kesimler için dezavantajlı olmuş; altın standardına karşı kırsal

kesimdeki halk tabanında tepkilere yol açmıştır (Cooper, Dornbusch ve Hall, 1982: 48-50).

Tablo 3-9: Kondratieff III Evresinde Birleşik Devletler'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1896	William McKinley başkan seçilmiş; ABD'de Altın Standartı'na dönüş başlamıştır.
1898	İspanyol-Amerikan Savaşı gerçekleşmiştir; ABD dünya gücü olarak yükselmiştir.
1913	Birleşik Devletler'de Federal Gelir Vergisi ve Federal Rezerv Sistemi kurulmuştur. Birleşik Devletler'de vergi ve hazine kurumsallaşmıştır.
1917	Birleşik Devletler, I. Dünya Savaşı'na katılmıştır ve savaşın seyrini etkileyen en önemli aktörlerden biri olarak yer almıştır.
1920	Birleşik Devletler'de Kükreyen 20'ler başlamıştır. Bu dönemde endüstrilerin hızla yükselişi görülmüştür.
1929	Büyük Buhran yaşanmış; Amerikan ekonomisiyle birlikte dünya tarihinin gördüğü en büyük ekonomik kriz yaşanmıştır. Borsa yerlere çakılmış, Birleşik Devletler uzun süreli b
1933	Franklin D. Roosevelt, başkan seçilmiş ve *New Deal* reformlarını başlatmıştır. 1933-1935 yıllar arasında işsizliğin azaltılması ve fakirliğin azaltılması, finansal sistemlerde yeniden bir kriz yaşanmaması için reformlar ve ekonominin normal düzeyine geri getirilmesi adına 3R olarak adlandırılan reformlar gerçekleştirilmiştir.
1941	Pearl Harbor saldırılarıyla birlikte Birleşik Devletler II. Dünya Savaşı'na katılmıştır.
1945	II. Dünya Savaşı sona ermiş; Avrupa toparlanma sürecine girmiş ve Amerika savaşın mutlak kazanan tarafı olarak çıkmıştır.

1898'de İspanyol-Amerikan Savaşı, Birleşik Devletler'in emperyalist bir güç olarak yükselişini hızlandıran olay olmuştur. Birleşik Devletler Savaş sonucunda Birleşik Devletler, Küba'nın bağımsızlığını desteklerken, Porto Riko, Guam ve Filipinler gibi stratejik bölgeleri ele geçirmiştir. Böylece Birleşik Devletler denizaşırı topraklara sahip küresel bir güç haline gelmiş, özellikle Pasifik ve Karayiplerde etkinliğini artırmıştır (Hendrickson, 2022).

1913'te Federal Gelir Vergisi ve Federal Rezerv Sistemi'nin kurulması, Birleşik Devletler mali yapısında büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Gelir vergisi, devletin gelir kaynaklarını çeşitlendirmiş ve sosyal projeleri finanse etmesine olanak tanımıştır. Federal Rezerv Sistemi ise finansal krizlere karşı daha güçlü bir merkez bankası mekanizması oluşturarak para politikalarını düzenleme görevini üstlenmiştir.

Bu reformlar, ilerleyen yıllarda Amerikan ekonomisinin istikrarlı büyümesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan savaş yükünün desteklenmesinde de Fedaral hükümetin elini güçlendirmiştir. 1917'de Birleşik Devletler'in I. Dünya Savaşı'na katılması, Avrupa'daki güç dengelerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Başlangıçta tarafsız kalan Birleşik Devletler, Almanya'nın denizaltı saldırıları ve Zimmermann Telgrafı gibi olaylarla savaşa dahil olmuştur. Amerikan birliklerinin savaşa katılması, Müttefik Devletler'e büyük bir moral ve askeri avantaj sağlamış, savaşın seyrini müttefikler lehine değiştirmiştir. Savaş sonrası Birleşik Devletler, uluslararası politikanın merkezinde yer almaya başlamış, ancak iç politikada izolasyonist bir yaklaşım benimseyerek Avrupa işlerine daha az müdahil olma kararı almıştır. 1920-1939 yılları arası Amerika'nın izolasyonist dönemi olmuştur (Norwich Universtiy, t.y., Haziran 25, 2024)

1920'lerle birlikte Birleşik Devletler'de "Kükreyen 20'ler" olarak adlandırılan ekonomik büyüme dönemi başlamıştır. Seri üretim tekniklerinin gelişmesi, özellikle otomotiv ve tüketim malları sektöründe büyük ilerlemeler sağlamış, borsa rekor seviyelere ulaşmıştır. Ancak bu hızlı büyüme, spekülatif yatırımları ve aşırı kredi kullanımını teşvik ederek ekonomik dengesizliklere zemin hazırlamıştır. Bu ekonominin hızla geliştiği Jazz Çağı 1929 Ekonomik Krizi etkilemiştir. Wall Street'in çökmesiyle Büyük Buhran başlamış, bu çöküş sadece Birleşik Devletleri değil tüm dünya ekonomisini sarsmıştır. Bankaların iflası, kitlesel işsizlik ve sanayi üretimindeki keskin düşüş, milyonlarca insanın yaşam standartlarını düşürmüştür. Hükümetin başlangıçtaki müdahaleci olmayan politikası durumu daha da kötüleştirmiş ve ekonomik toparlanma gecikmiştir (Richardson ve Del Angel, 2024).

1933'te Franklin D. Roosevelt'in başkan seçilmesiyle birlikte *New Deal* reformları devreye sokulmuştur. 3R düzenlemeleriyle (Reforms in financials system, Recovery in economy, relief for unemployement and poorness; işsizliğin azaltılması ve fakirliğin azaltılması, finansal sistemlerde yeniden bir kriz yaşanmaması için reformlar ve ekonominin normal düzeyine geri getirilmesi adına 3R olarak adlandırılan reformlar) devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini artıran bu programlar, altyapı yatırımları, işsizlik sigortası ve sosyal güvenlik sistemlerini

kapsayarak ekonomik toparlanmayı hızlandırmıştır. Ancak, tam iyileşme sağlanamamış ve ABD ekonomisinde kırılgan tablo bir süre daha devam etmiştir. 1941'de Pearl Harbor saldırıları, Birleşik Devletler'in II. Dünya Savaşı'na katılmasına neden olmuştur. Japonya'nın Pasifik'teki saldırıları, Amerikan kamuoyunu savaş yanlısı bir tutuma yöneltmiş ve Birleşik Devletler hem Avrupa'da hem de Pasifik'te savaşan Müttefik Devletler'e tam destek vermeye başlamıştır. Birleşik Devletler'in sanayi üretimi savaş ekonomisine yönelmiş, bu da işsizliği azaltarak ekonomik toparlanmayı hızlandırmıştır. 1945'te II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Birleşik Devletler, küresel lider konumuna yükselmiş ve savaşın mutlak kazananı olmuştur. Avrupa ülkeleri savaşın yıkıcı etkileriyle uğraşırken, Birleşik Devletler güçlü sanayi altyapısı ve sağlam ekonomik yapısıyla dünya ekonomisinin merkezine oturmuştur. Marshall Planı ile Avrupa'nın yeniden inşasına katkıda bulunmuş, aynı zamanda Soğuk Savaş'ın başlangıcını şekillendiren politikalar geliştirmiştir. Bu süreç, ABD'yi Batı Bloku'nun lideri haline getirmiş ve uluslararası politikada belirleyici bir güç olmasını sağlamıştır (Şekil 2-3).

Kondratieff III döngüsünde Birleşik Devletler'de merkezin liderliğini değiştiren bu değişiklikler yaşanırken, Birleşik Krallık'ta da 64 yıllık Victoria çağı sona ermiş yerine Edward VIII tahta çıkmıştır. Kondratieff 3A safhasında İngiltere'de refah devletinin belirlediği hızlı bir ekonomik büyüme yaşanmıştır. Edward dönemi, sanayileşmenin getirdiği ekonomik büyüme ve kültürel dönüşümlerle dikkat çekmiştir. Britanya İmparatorluğu, dünya çapında en güçlü sömürge imparatorluklarından biri olarak varlığını sürdürse de kıtadaki jeopolitik gerilimler ve sanayi işçi sınıfının artan talepleri toplumsal yapıyı etkilemeye başlamıştır.

Tablo 3-10:Kondratieff III Evresinde İngiltere'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1901	Kraliçe Victoria vefat etmiş ve Victoria Çağı (1837-1901) 60 yılı aşan bir dönemin ardından kapanmıştır. Edward VII tahta çıkmıştır. Edward döneminde İngiltere'de refahın hızla büyümesi göze çarpan unsurlardan biri olmuştur.
1914	I. Dünya Savaşı başlamıştır. İngiltere ve merkez gücün etrafındaki İttifak Devletleri, Almanya ve etrafındaki İtilaf devletlerine karşı savaşmıştır. İngiltere savaştan galip çıkan taraf olmuştur.

1918	Savaş sonrası İngiltere'de sosyal adalet konularında gelişmeler yaşanmış ve işçi, kadın hakları konuları gündeme gelmeye başlamıştır.
1926	Büyük Genel Grev, işçi sınıfı ve hükümet arasındaki gerginlik giderek tırmanmıştır.
1929	Büyük Buhran, İngiltere ekonomisini doğrudan etkilemiştir. İşsizlik seviyesi tarihin en yüksek oranlarından birine ulaşmıştır.
1939	II. Dünya Savaşı başlamış, İngiltere Nazi Almanya'sına savaş açmıştır. Bu dönem İngiltere'nin hazinesinin en olumsuz bir şekilde etkilendiği dönem olmuştur.
1940	Winston Churchill başbakan olmuş, Britanya'nın Savaşı (*Battle of Britain*) başlamıştır. Churchill, I. Dünya Savaşı'ndaki askeri başarısının yanında II. Dünya Savaşı'ndan başarıyla çıkmakta önemli bir siyasi figür olarak yükselmiştir.
1945	II. Dünya Savaşı sona ermiş, İşçi Partisi iktidara gelmiş ve refah devleti reformları daha güçlü bir şekilde başlamıştır. İngiltere bu dönemde kendi ve Milletler Topluluğu'nun sorunlarına eğilmeye başlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) başlaması, İngiltere'nin Almanya ve müttefiklerine karşı savaşa girmesiyle sonuçlanmıştır. İngiliz donanmasının gücü ve ekonomik kaynakları, savaş sürecinde Müttefik Devletler için kritik bir avantaj sağlamıştır. Savaşın sonunda, İngiltere galip gelen taraflardan biri olmasına rağmen, ağır savaş maliyetleri ekonomiyi sarsmış ve toplumsal huzursuzluğu artırmıştır.

İngiltere'de savaşın maliyeti halka vergilerle yansıtılmış ve bunun bir sonucu olarak da sivil itaatsizlik baş göstermiştir. İngiltere'de sosyal reform talepleri artmıştır. Kadın hakları, işçilerin çalışma koşulları ve sosyal refah sistemleri daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. 1918'de ilk defa kadınların bir kesimine oy hakkı tanınmış ve işçi sınıfının siyasi gücü artmıştır. Savaş sonrası ekonomik dalgalanmalar ve borç yükü ülkenin toparlanmasını zorlaştırmıştır. Bu gelişmelere bir de kömür madencilerinin düşük ücretlere karşı başlattığı greve, demiryolu ve sanayi işçilerinin de katılmasıyla ülke çapında bir greve dönüşmüştür. Büyük İşçi Grevi (1926), işçi sınıfı ile hükümet arasındaki gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Hükümet grevi bastırmış ve sendikaların gücünü sınırlayan yasalar getirmiş olsa da işçi hareketleri İngiltere'de siyasi gündemin önemli bir parçası olmaya devam etmiştir (Guessar, 2022: 918-920).

Amerikan borsalarındaki spekülatif düşüşlerin ve borsa balonlarının patlamasından sonra başlayan 1929 Büyük Buhran (Great Depression), İngiliz

ekonomisini doğrudan etkilemiştir. Küresel ticaretin daralması ve sanayi üretimindeki düşüş, İngiltere'de de işsizliğin artmasına neden olmuştur. Hükümet, ekonomik krizi aşmak için kamu harcamalarını kıstıkça halkın tepkisi büyümüş ve siyasal istikrarsızlık derinleşmiştir. Bu dönemde İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti arasında sert ekonomik politikalar tartışılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) başlamasıyla İngitere, Nazi Almanya'sına karşı savaş ilan etmiştir. Savaşın ilk yıllarında, Almanya'nın Avrupa'daki hızlı ilerleyişi İngiltere için büyük bir tehdit oluşturmuştur. 1940'ta Winston Churchill'in başbakan olması, ülkenin savaş stratejisinde kritik bir dönüm noktası olmuş ve "Britanya'nın Savaşı" adı verilen hava saldırıları sürecinde ülkenin direncini artırmıştır. Churchill'in liderliği, halkın moralini yüksek tutarak savaşın gidişatını değiştirmiştir. 1945'te II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İngiltere, savaşın galipleri arasında yer alsa da ekonomik açıdan ciddi kayıplar yaşamıştır. Savaş sonrası İşçi Partisi iktidara gelmiş, İngiltere'de kapsamlı refah devleti reformlarını başlatmıştır. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında büyük değişimler yapılmış, modern sosyal devlet anlayışı güçlenmiştir. Aynı zamanda İngiltere, savaş sonrası küresel düzen içerisinde eski sömürgelerinin bağımsızlık talepleriyle ilgilenmek zorunda kalmış, böylece İmparatorluk'tan Milletler Topluluğu (Commonwealth) sistemine geçiş süreci hızlanmıştır. İngiltere'nin diğer ülkelere olan yardımları sekteye uğramış, Amerika gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yardımlarla etkinliğini hızla arttırmıştır (Lichtheim, 1974).

Tablo 3-11: Kondratieff III Evresinde Fransa'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1899	Dreyfus Olayı sona ermiştir. Fransa'da siyasi kutuplaşma devam etmiştir.
1914	I. Dünya Savaşı başlamıştır. Almanya İttifak Devletleri'ne ve Fransa'ya karşı savaş başlatmıştır.
1919	Versailles Antlaşması imzalandı, Fransa Almanya'dan Savaş Tazminatı kazanmıştır.
1923	Ruhr Krizi, Fransa'nın Almanya'yı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır.
1936	Halk Cephesi hükümeti iktidara gelmiştir. İşçi haklarında reformlar yapılmıştır.
1940	Almanya Fransa'yı işgal etmiş, Vichy hükümeti kurulmuştur.

1944	Müttefikler Fransa'yı işgalden kurtarmış, Charles de Gaulle geçici hükümeti kurmuştur.
1945	II. Dünya Savaşı sona ermiş, Fransa yeni anayasa hazırlıklarına başlamıştır.

Dreyfus Olayı 1899 yılında sona ermiş olmasına rağmen, Fransa'daki siyasi ve toplumsal bölünmeyi ortadan kaldırmamış; aksine ülke içinde süregelen kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Bu olay toplumda milliyetçiler ile liberaller arasında keskin bir ayrışmaya yol açmıştır. Bu olay, Fransa'nın laiklik ve ordu üzerindeki sivil denetim gibi konularda önemli tartışmalara sahne olmasına neden olmuştur (Wilkes Jr., 1998)

1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Fransa, Almanya'nın saldırıları karşısında ağır kayıplar vermiştir. Savaş süresince Fransa, Verdun Muharebesi gibi büyük ve yıpratıcı savaşlara sahne olmuştur. Fransız ekonomisi ve insan gücü büyük zarar görmüş, ancak savaşın sonunda İtilaf Devletleri'nin bir parçası olarak galip gelmiştir. Buna karşın, 1919'da Versailles Antlaşması imzalanmış ve Fransa, Almanya'dan savaş tazminatı kazanmıştır (Lincoln, 2024). Almanya'nın ağır şartlarla karşı karşıya kalması, Fransa'nın ekonomik ve askeri güvenliğini bir süreliğine sağlasa da ilerleyen yıllarda Avrupa'da yeni bir istikrarsızlık döneminin başlamasına yol açmıştır. Almanya'da savaşı takip eden en önemli olay 1923'te Ruhr Krizi olmuştur. Almanya'nın savaş tazminatını ödeyememesi üzerine Fransa ve Belçika'nın Ruhr bölgesini işgal etmesiyle patlak vermiştir. Almanya'daki ekonomik durumu daha da kötüleştiren bu hamle, hiperenflasyon sürecini tetiklemiş ve uluslararası alanda Fransa'nın agresif tutumunu sorgulatan bir kriz yaratmıştır (Heine ve Herr, 2024).

1936'da Halk Cephesi hükümetinin iktidara gelmesiyle birlikte işçi haklarında önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Sol partilerin birleşerek hükümet kurması, çalışma saatlerinin düşürülmesi, ücret artışları ve sendikal hakların genişletilmesi gibi sosyal politikaların uygulanmasına öncülük etmiştir. Ancak ekonomik ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle bu reformların etkisi sınırlı kalmıştır.

1940'ta Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesi, ülkeyi büyük bir krize sürüklemiş ve Vichy hükümetinin kurulmasıyla Nazi işgali altındaki Fransa, işbirlikçi bir yönetimle yönetilmeye başlanmıştır. Bu süreçte direniş hareketleri gelişirken, Fransa'nın bağımsızlığı ciddi şekilde tehdit altına girmiştir. 1944'te Müttefiklerin

Normandiya Çıkarmasıyla birlikte Fransa, Alman işgalinden kurtarılmış ve Charles de Gaulle öncülüğünde geçici hükümet kurulmuştur. Bu süreç, Fransa'nın siyasi ve ekonomik toparlanma sürecinin başlangıcını oluşturmuş, savaş sonrası yeniden yapılanma planları hız kazanmıştır.

1945'te II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Fransa, yeni bir anayasa hazırlıklarına başlamış ve Dördüncü Cumhuriyet'in temelleri atılmıştır. Savaşın yarattığı tahribatın giderilmesi ve Fransa'nın uluslararası arenada yeniden güç kazanması öncelikli hedefler haline gelmiştir (Pickles, 2023).

Tablo 3-12: Kondratieff III Evresinde Almanya'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1896	Almanya sanayileşme hızında dünya lideri konumuna gelmiştir.
1914	I. Dünya Savaşı başlamış, Almanya İtilaf devletleriyle birlikte İttifak devletlerine karşı hücuma geçmiştir.
1918	Almanya savaşı kaybetmiş, Weimar Cumhuriyeti ilan edilmiştir.
1923	Hiper-enflasyon krizi ortaya çıkmış, Nazi Partisi'nin ilk darbe girişimi (*Beer Hall Putsch*) patlak vermiştir.
1929	Büyük Buhran, Almanya ekonomisinde de çöküşe neden olmuştur.
1933	Adolf Hitler iktidara gelmiş, Nazi rejimi başlamıştır.
1939	Almanya Polonya'yı işgal etmiş, II. Dünya Savaşı başlamıştır.
1945	Almanya savaşı kaybetmiş, Nazi rejimi sona ermiştir.

Almanya, III. Kondratieff döneminin başında itibaren Birleşik Devletler ile sanayileşme sürecinde dünya lideri konumuna ulaşmıştır. Kimya, çelik ve makine endüstrilerinde büyük ilerlemeler kaydeden Almanya, ekonomisini güçlendirerek Avrupa'daki en güçlü sanayi devletlerinden biri haline gelmiştir. Bu sanayileşme süreci, aynı zamanda ülkenin askeri gücünü de artırmış ve emperyalist hedeflerini desteklemiştir. Öte yandan, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Almanya, İttifak Devletleri'nin lideri olarak savaşta etkin bir rol oynamıştır. Ancak savaşın uzun sürmesi, kaynakların tükenmesi ve sonunda Batı Cephesi'nde büyük kayıplar yaşanması, Almanya'yı zor duruma sokmuştur. Halkın savaş yorgunluğu, ekonomik kriz ve siyasi çalkantılar iç karışıklıkları artırmış ve savaşın Almanya aleyhine dönmesine neden olmuştur. 1918'de Almanya'nın savaşı kaybetmesi, imparatorluğun çökmesine ve Weimar Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine yol açmıştır. Versailles Antlaşması'nın ağır şartları, Almanya'ya büyük savaş tazminatları yüklemiş ve

ülkenin ekonomik durumunu kötüleştirmiştir. Aynı zamanda siyasi istikrarsızlık ve toplumsal huzursuzluk dönemi başlamıştır. Takip eden Ruhr kriziyle birlikte 1923'te Almanya, savaş tazminatlarını ödeyememesi nedeniyle büyük bir hiper-enflasyon krizi yaşamış, paranın değeri hızla düşmüş ve halk ekonomik çöküşün etkilerini ağır şekilde hissetmiştir. Bu durum, radikal siyasi grupların güç kazanmasına yol açmış ve Nazi Partisi, Adolf Hitler liderliğinde ilk darbe girişimini (Beer Hall Putsch) gerçekleştirmiştir. Girişim başarısız olsa da Nazi ideolojisinin güçlenmesi için bir zemin oluşturmuştur (Ullrich, 2023).

1929'daki Büyük Buhran, Almanya ekonomisini derin bir krize sürükleyerek işsizliği ve toplumsal huzursuzluğu daha da artırmıştır. Halkın ekonomik çıkmazdan kurtulma umudu, siyasi istikrar arayışıyla birleşerek aşırı sağ ve sol partilere olan desteği artırmıştır. Bu ortam, Nazi Partisi'nin daha fazla güç kazanmasına olanak sağlamıştır (Bernanke, 2024: 65 ve 86). Buna mütekiben, 1933'te Adolf Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte Nazi rejimi resmen başlamıştır. Totaliter bir yönetim anlayışı benimsenmiş, Almanya hızla silahlanmaya başlamış ve otoriter rejim, muhalifleri ortadan kaldırarak gücünü pekiştirmiştir. Ekonomik reformlar ve propaganda yoluyla halkın desteği sağlanmış, milliyetçi ve yayılmacı politikalar devreye sokulmuştur. 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi, II. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. 1945'te Almanya'nın savaşı kaybetmesi, Nazi rejiminin çöküşüne ve ülkenin Müttefikler tarafından işgal edilmesine yol açmıştır. Almanya ikiye bölünmüş, Nazi ideolojisi tamamen yasaklanmış ve ülke uzun yıllar sürecek yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

3.1.1.1.4 Kondratieff Döngü IV: Refah Devletleri, Bilimin Işığında Eğitim Politikaları

Kondratieff IV döngüsü, hemen II. Dünya Savaşı'nın sonunda başlayarak 21. yüzyıla kadar devam etmiştir. Tekelci kapitalizm, devlet müdahalesi ve çok uluslu şirketlerin yükselişi bu döngü içerisinde gerçekleşmiştir. Yine petro-kimya, radyo, televizyon, uydular ve internet bu dönemde yeni gelişen veya yeni ortaya çıkan bazı önemli teknolojilerden olmuştur (Maier, 1985: 48). Özellikle ulus devlet ve refah devleti anlayışı, Keynesyen ekonomik modellerin de etkisiyle kendisine dünya-sistem

içerisinde geniş bir takipçi kitlesi bulmuştur. Birçok kolonyal devlet, kendi bağımsızlığını ilan etmiş, ulus olma olgusu etrafında taklitçi eşbiçimsel bir motivasyonla birleşmiştir.

Özellikle, Chicago okulunda filizlenen neo-liberal ekonomi modeli Thatcher hükümetiyle birlikte İngiltere'de merkez paradigma haline gelmiş, Birleşik Devletler'de ise 1980'lerin başında itibaren Reagan ile geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Öyle ki, sonrasında dünya çapında, Sovyet Bloğunun 1989'da yıkılmasıyla kurulan ülkeler de olmak üzere neo-liberal ekonomi modeline uyum sağlamışlardır (Simsek, 2005). Serbest ekonomi modeli, hatta bazı sosyalist devlet ideolojisindeki ülkelerde bile uygulama alanı bulmuştur.

1945'te II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Avrupa, savaşın yaralarını sarmaya çalışırken, Birleşik Devletler küresel çapta ekonomik ve sanayi gücünü hızla artırarak süper güç konumuna yükselmiştir. Savaşın getirdiği üretim artışı, ABD'yi dünyanın en büyük ekonomik ve askeri gücü haline getirmiştir.

Tablo 3-13: Kondratieff IV Evresinde Birleşik Devletler'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1945	II. Dünya Savaşı sona ermiş. Avrupa kendi yaralarını sarmakla uğraşırken ABD özellikle küresel çapta sanayi ve girişimleriyle süper güç haline gelmiştir.
1947 **1948**	Truman Doktrini okunmuş, Marshall yardımları belirlenmiş ve BM Teknik Yardım Paketleri açıklanmıştır. İki kutuplu dünyada Birleşik Devletler ve Rusya arasında Soğuk Savaş başlamıştır.
1950	Kore Savaşı başlamış, Birleşik Devletler komünizme karşı mücadeleyi hızlandırmıştır.
1969	Birleşik Devletler, aya ayak basan ilk millet olarak uzay yarışında önemli bir ivme kazanmıştır. Ar-Ge çalışmaları ve bilim daha önce hiçbir dönemde olmadığı kadar ön plana çıkmıştır.
1971	ABD, Bretton Woods sisteminden çıkarak altın standardını terk etti. Bu tarih itibariyle dünyanın rezerv para birimi Amerikan doları, altına endekslenmeyi bırakmıştır.
1973	Ortadoğu'daPetrol krizi başlamış, stagflasyon ortaya çıkmıştır. Birleşik Devletler'de işsizlik önemli bir düzeyde artarken aynı zamanda enflasyondan etkilenen fiyatlar da hızla artmıştır.
1989	Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiştir. İki kutuplu dünya düzeni yerine çok oyunculu yeni bir dünya düzeni gelişmeye başlamıştır.

1991	Körfez Savaşı gerçekleşmiş, Birleşik Devletler müttefikleriyle birlikte Orta Doğu'da etkisini arttırmıştır. Kondratieff V'i de içine alan ve halen devam eden bir şekilde Birleşik Devletler buradaki nüfusunu ve etkisini arttırmıştır.
2001	New York'ta 11 Eylül saldırıları gerçekleşmiş; Birleşik Devletler Afganistan'ı işgal etmiştir. Bu işgal 2023 yılına kadar bilfiil devam etmiştir.

1947-1948 yıllarında Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi girişimlerle Birleşik Devletler, komünizme karşı mücadelesini başlatmış ve Avrupa'nın ekonomik toparlanmasına katkı sağlayarak Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Bloku'nu güçlendirmiştir. Aynı dönemde Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Paketleri ile gelişmekte olan ülkelere ekonomik destek sağlamıştır Böylece Soğuk Savaş dönemi resmen başlamış ve dünya iki kutuplu bir yapıya bürünmüştür (Merrill, 2006).

1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi, ABD'nin komünizme karşı mücadelesini askeri alanda da sürdürmesine neden olmuştur Sovyetler ve Çin'in desteklediği Kuzey Kore'ye karşı Güney Kore'yi destekleyen ABD, bölgedeki etkisini artırdı ancak savaş sonuçsuz kaldı ve Kore ikiye bölünmüştür.

1969'da ABD, Sovyetler Birliği ile girdiği uzay yarışında büyük bir zafer elde ederek Apollo 11 göreviyle ilk insanı Ay'a göndermiştir. Bu gelişme, ABD'nin teknolojik üstünlüğünü ve bilimsel ilerlemesini pekiştirmiş, aynı zamanda Soğuk Savaş'taki psikolojik üstünlüğünü artırmıştır.

1971'de ABD, Bretton Woods sisteminden çıkarak altın standardını terk etmiştir. Bu karar, doların doğrudan altına endeksli olmaktan çıkmasına ve dalgalı kur sistemine geçilmesine neden olmuştur. Küresel ekonomik düzen değişirken, ABD'nin para politikaları küresel piyasalar üzerinde daha büyük bir etki yaratmaya başlamıştır. Akabinde 1973'teki petrol krizi, ABD ekonomisini stagflasyon sürecine sokarak büyümenin duraklamasına ve enflasyonun yükselmesine yol açmıştır Petrol üreticisi Arap ülkelerinin ABD'nin İsrail'e verdiği destek nedeniyle petrol ambargosu uygulaması, enerji fiyatlarını artırarak dünya ekonomisinde büyük bir kriz yaratmıştır.

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, Soğuk Savaş'ın sona erdiğini simgeliyordu. Sovyetler Birliği'nin etkisi zayıflarken, ABD liderliğindeki Batı Bloku galip geldi. Küresel düzende ABD'nin siyasi ve ekonomik etkisi daha da artırmıştır.

Devamında gelen 1991 Körfez Savaşı, ABD'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu güçlendirmesine yol açmıştır. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesine karşılık olarak Birleşik Devletler ve müttefikleri harekete geçmiştir. Irak ordusu geri çekilmeye zorlanmıştır. Bu savaş, ABD'nin küresel askeri gücünü ve Orta Doğu'daki petrol üzerindeki kontrolünü pekiştirmiştir (Brands, 2004).

2001'de 11 Eylül saldırıları, ABD'yi terörle mücadelede yeni bir döneme sokmuştur. El Kaide'nin düzenlediği saldırılar sonucunda ABD, Afganistan'ı işgal ederek Taliban rejimini devirmiş ve küresel çapta terörle mücadele stratejisini benimsemiştir. Bu dönem, Afganistan'da 2024 yılına kadar devam etmiştir.

Tablo 3-14: Kondratieff IV Evresinde İngiltere'de Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1947	Hindistan ve Pakistan bağımsızlığını kazanmıştır. İngiltere, sömürge kayıpları yaşamıştır.
1956	Süveyş Krizi, İngiltere'nin küresel gücünde zayıflama yaşanmasına yol açmıştır.
1973	Birleşik Krallık Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (EEC) katılmıştır.
1979	Demir Leydi Margaret Thatcher başbakan olmuştur. İngiltere'de Keynesyen teori temelli neoliberal politikalar dönemi başlamıştır.
1997	Hong Kong, Çin'e devredilmiştir. Birleşik Krallık'ın yönetimdeki yetkisi ortadan kaybolmuştur.
2003	İngiltere, Birleşik Devletler ile Irak'a müdahale etmiştir.

1947'de Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması, İngiltere'nin sömürge imparatorluğunun gerilemeye başladığını göstermiştir. Uzun süredir Hindistan'ı elinde tutan İngiltere, bağımsızlık hareketlerinin baskısıyla geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu gelişme, İngiltere'nin küresel gücünde önemli bir kırılma noktası oluşturdu ve diğer sömürgelerde de bağımsızlık taleplerini hızlandırmıştır (Talbot, 2010).

1956'da yaşanan Süveyş Krizi, İngiltere'nin artık küresel bir süper güç olma statüsünü yitirdiğini göstermiştir. Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail ile askeri müdahalede bulunmuştur. Ancak ABD ve Sovyetler Birliği'nin baskısıyla İngiltere geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu olay, İngiltere'nin bağımsız hareket etme kapasitesinin azaldığını ve artık küresel meselelerde ABD'ye daha bağımlı hale geldiğini göstermiştir. Öte yandan

Avrupa'daki etkinliğini de sürdürmek Birleşik Krallık, 1973'te Birleşik Krallık, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (EEC) katılarak Avrupa ile ekonomik entegrasyonunu güçlendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik toparlanma sürecinde olan İngiltere, Avrupa pazarına erişim sağlayarak büyümesini hızlandırmayı hedeflemiştir. Ancak bu katılım, ilerleyen yıllarda AB ile ilişkilerinde tartışmalara yol açmış, 2020 yılında Boris Johnson başkanlığında Brexit (British Exit) ile Avrupa Birliği'nden ayrılmıştır.

1979'da Margaret Thatcher'ın başbakan olmasıyla birlikte İngiltere'de neoliberal politikalar dönemi başlamıştır. Keynesyen bir bakış açısıyla kamu harcamalarını kısan, özelleştirmeyi teşvik eden ve sendikaların gücünü kıran Thatcher yönetimi, İngiltere'nin ekonomik yapısını köklü şekilde değiştirmiştir. Sanayisizleşme süreci hızlanırken finans sektörü güç kazanmıştır. Bu dönemde halk kademeleri arasında gelir eşitsizlikleri de artmış, özellikle orta sınıfta ve halk tabanında ses getirmiştir.

1997'de Hong Kong'un Çin'e devredilmesi, Britanya İmparatorluğu'nun son büyük toprak kaybı olmuştur. Bir asırdan fazla bir süredir İngilizlerin yönetiminde olan Hong Kong, Çin ile yapılan anlaşma gereğince "bir ülke, iki sistem" prensibiyle Pekin'e devredilmiştir. Bu olay, İngiltere'de küresel bir imparatorluk olarak son miraslarından birinin de sona erdiğini göstermiştir.

2003'te İngiltere, ABD ile Irak'a müdahale etti. Saddam Hüseyin rejimine karşı gerçekleştirilen bu askeri operasyon hem uluslararası tepkiye yol açmış hem de uzun vadeli istikrarsızlık yaratmıştır. İngiltere'de savaş karşıtı protestolar yükselirken, ülkenin dış politikadaki rolü de tartışmaya açılmıştır. Ancak, bir şekilde İngiltere bu durumu yönetmeyi başarmıştır.

Tablo 3-15: Kondratieff IV Evresinde Fransa'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1946	Fransa'da Vichy rejiminin çöküşüyle parlamenter bir rejime dayalı IV. Cumhuriyet kurulmuştur. Fransa'nın sömürge uyguladığı ülkelerle arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu olaylar, Cezayir ve Vietnam başta olmak üzere sömürü devletlerinde ayrılıkların başlayacağının habercisi olmuştur.

1954-1962	Cezayir, Fransa'ya karşı Bağımsızlık Savaşı'nı başlatmıştır. 18 Mart 1962 yılında imzalanan anlaşma ile
1958	Charles de Gaulle iktidara gelmiş ve Fransa'da V. Cumhuriyet kurulmuştur.
1968	Paris'te öğrenci ayaklanmaları başlamıştır. Bu ayaklanmalar, diğer ülkelerinde de tepki bulmuştur. Özellikle sol ideoloji ve işçi sınıfının da dahil olduğu daha büyük iç karışıkları da beraberinde getirmiştir.
1973	Petrol krizi, Fransız ekonomisini derinden etkilemiştir.
1992	Maastricht Anlaşması imzalanmış ve Avrupa Birliği kurulmuştur. Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg bu birliğin kurucu ülkeleri arasında yer almışlardır. 2002 yılına gelindiğinde ortak bir para biriminin kullanımını da içeren bir bütünlük gerçekleşmiştir. Fransa ve Almanya, halen birliğin finansal yükünü büyük ölçüde üstlenen ülkelerdir.

1946'da Fransa'da IV. Cumhuriyet'in kurulması, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olmuştur. Ancak bu dönem, siyasi istikrarsızlık ve sömürgelerde artan bağımsızlık hareketleriyle gölgelendirmiştir. Fransa'nın Afrika ve Asya'daki sömürgeleri, özgürlük taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamış ve bu durum ilerleyen yıllarda büyük çatışmalara yol açmıştır. 1954'te Cezayir'in bağımsızlık mücadelesini başlatması, Fransa için en büyük sömürge krizlerinden biri olmuştur. Cezayir, Fransa için sadece bir sömürge değil, aynı zamanda ülkenin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Ancak yerel halkın baskıları ve gerilla savaşları, Fransa'nın bölgedeki kontrolünü sarsmaya başlamıştır. Bu süreç, ilerleyen yıllarda büyük bir siyasi krize dönüşmüştür. Ardından 1958'de Charles de Gaulle'ün iktidara gelişi ve V. Cumhuriyet'in ilan edilmesi, Fransa'nın siyasi sistemini daha istikrarlı bir hale getirmiştir. De Gaulle, yürütme yetkilerini güçlendirerek merkezi hükümetin etkisini arttırmıştır. Aynı zamanda, Cezayir meselesini çözmek için adımlar atarak Fransa'nın sömürge geçmişiyle hesaplaşmasına öncülük etmiştir (Clift, 2008).

1968'de Paris'te patlak veren öğrenci ayaklanmaları, toplumsal değişim taleplerinin bir göstergesi olmuştur. Üniversitelerde başlayan bu protestolar, hızla işçi grevleriyle birleşerek Fransa'yı sarsan büyük bir hareket haline gelmiştir. De Gaulle yönetimi için ciddi bir meydan okuma oluşturan bu olaylar, sosyal ve ekonomik reformların gerekliliğini ortaya koymuştur. Takibindeki 1973'teki petrol krizi, Fransız ekonomisini derinden etkilemiştir. Petrol fiyatlarının aniden yükselmesi, üretim

maliyetlerini artırarak enflasyona ve ekonomik durgunluğa neden olmuştur. Fransa da diğer Avrupa ülkeleri gibi ekonomik büyümesini sürdürmekte zorlanmış ve işsizlik oranları ciddi derecede yükselmiştir.

1992'de Maastricht Anlaşması'nın imzalanmasıyla Avrupa Birliği'nin temelleri atılmış ve Fransa, Avrupa'nın entegrasyon sürecinde kritik bir rol oynamıştır. Bu anlaşma, ortak para birimi olan euronun oluşturulmasını ve üye devletler arasında daha sıkı bir ekonomik-politik birlikteliğin sağlanmasını hedeflenmiştir. Fransa, bu süreçle birlikte küresel arenada Avrupa'nın lider ülkelerinden biri olma konumunu güçlendirmiştir.

Tablo 3-16: Kondratieff IV Evresinde Almanya'da Yaşanan Başlıca Gelişmeler

Yıl	Olay
1949	Batı Almanya (Federal Almanya) ve Doğu Almanya (Demokratik Almanya) kurulmuştur. 1989'da duvarın yıkılması ve 1990 yılındaki birleşmeye kadar bu iki ülke, Soğuk Savaş'ın en somut örneği olarak yer almıştır.
1961	Berlin Duvarı inşa edilmiştir.
1973	Batı Almanya ve Doğu Almanya, Birleşmiş Milletler'e katılmıştır.
1989	Berlin Duvarı yıkılmış, Soğuk Savaş sona ermiş ve Almanya birleşme sürecine girmiştir.
1990	Batı ve Doğu Almanya resmen birleşmiştir. 1992 yılına gelindiğinde ise Almanya Avrupa Birliği'nin kurucuları arasında yer almıştır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya, Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştür 1949'da Batı Almanya (Federal Almanya) ve Doğu Almanya (Demokratik Almanya) kurulmuştur. Batı Almanya, ABD ve Batılı müttefiklerin desteğiyle demokratik bir yapıya sahipken, Doğu Almanya Sovyetler Birliği'nin etkisi altında sosyalist bir rejim olarak şekillenmiştir. Bu bölünme, Soğuk Savaş'ın en belirgin sembollerinden biri haline gelmiştir. 1961'de Berlin Duvarı inşa edilerek Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya kaçışlar engellenmeye çalışılmıştır. Doğu Almanya'nın ekonomik ve siyasi baskılar nedeniyle vatandaşlarının Batı'ya göçünü önlemek istemesi, bu duvarın inşasına yol açmıştır. Berlin Duvarı, sadece fiziksel bir engel değil, aynı zamanda iki Almanya arasındaki ideolojik ayrımın en somut göstergesi olmuştur (Ahlfeldt vd., 2015).

Müteakiben, 1973'te hem Batı Almanya hem de Doğu Almanya, Birleşmiş Milletler'e katılmıştır. Bu gelişme, iki devletin uluslararası arenada resmen tanınmasını sağlanmıştır ve diplomatik ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Ancak bu süreç, Soğuk Savaş'ın devam etmesi nedeniyle Almanya'nın yeniden birleşmesi için hemen bir umut doğurmamıştır. Ancak, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, Soğuk Savaş'ın sona erdiğinin en büyük göstergelerinden biri olarak hafızalara kazınmıştır. Doğu Almanya'da artan halk hareketleri ve Sovyetler Birliği'nin değişen politikaları, rejimin baskısını zayıflatmıştır. Doğu Alman vatandaşlarının Batı'ya geçiş talebi ve kitlesel protestolar, hükümetin duvarı kaldırma kararı almasına yol açmıştır. Bu olay Almanya'nın birleşme sürecini hızlandırmış, nitekim 1990'da Batı ve Doğu Almanya resmen birleşti ve tek bir devlet olarak Almanya Federal Cumhuriyeti çatısı altında toplanmıştır. Bu süreç, Almanya'nın ekonomik ve sosyal açıdan büyük dönüşümler yaşamasına neden olmuştur. Doğu Almanya'nın ekonomik olarak Batı'ya entegre edilmesi yıllar süren bir süreç gerektirmiştir. Ancak birleşme, Avrupa'nın güç dengelerinde Almanya'nın yeniden merkezi bir rol üstlenmesinde etkili olmuştur (Katzenstein, 2019).

Kondratieff döngüler içerisinde ülkelerin askeri, politik ve ekonomik dinamikleri bir dünya-sistem içerisinde yalnızca burada ele aldığımız 4 ülkeyi değil, dünya-sistemin doğası gereği her sistemdeki bütün ülkeleri değişen düzeylerde etkilemiştir. Özellikle burada ele alınmayan Japonya, Rusya, Çin gibi ülkeler sisteme dahil olarak dünya-sistemde önemli roller oynamışlardır. Örneğin; Japonya dünya-sisteme çevre ülke statüsünde dahil olurken, çok kısa bir süre içerisinde yarı-çevre ülke statüsüne yükselmiştir. Rusya ise dünya-sisteme bir yarı-çevre olarak dahil olmuştur (Wallerstein, 1979a: 27). Bu örneklerin en ilginci ise, Çin örneğidir. Çin, dünya-sisteme kısmı dahil olmayı başarmış bir ülkedir. 19. yüzyılda dünya-sistemin ekonomik süreçlerine büyük ölçüde entegre olmuş olsa da tam siyasi entegrasyon hiçbir zaman gerçekleşmemiştir (So, 1984). Almanya ve Fransa Kondratieff IV sonunda bir Avrupa Birliği'nin kurucuları ve ekonomik ve politik anlamda da liderleri olmuştur. Birleşik Krallık ise, Kondratieff IV'te uzun yıllar sömürü ülkesinin yönetiminden elini çekmiş olmasına rağmen, bu ülkeleri Milletler Topluluğu içerisinde tutarak siyasi ve ekonomik anlamda himayesi altında tutmuştur. Bu dönem,

dünyada ulus devletlerin sayısının en hızlı arttığı dönem olmuştur (Giddens, 2012: 25, 145).

Kondratieff I'i başlatan Fransız Devrimi'nde sonra hızla yayılan ve Kondratieff III ve IV'te olgunluğa ulaşan modern ulus devlet, özünde milliyetçilik olgusu bulunan bir kurumdur. Ulus devletlerin kurulmasıyla milliyetçilik toplumun sosyal entegrasyonunda önemli bir araç olmuştur. Ulus devlet-milliyetçilik ilişkisine yönelik Fransız ve Alman ekolünün iki farklı bakışı bulunmaktadır. İlk ekol, milliyetçilik içi bir ulus devletin varlığını şart görürken, Alman ekolü de milliyetçiliğin bir ulus devlet ortaya çıkardığı düşüncesinden hareket etmiştir. Fransız ekolünde, ulus devletin dil başta olmak üzere etnik kökenlere dayandığı fikri hâkim olmuşken; Alman ekolünde ise farklı bireyler topluluğunun bir ulusu paylaşmasının ulus devleti oluşturduğu görüşü hâkim olmuştur (Jaffrelot, 2005). Şüphesiz, bu fikirlerin şekillenmesinde yukarıda da açıkladığımız bir Alman ve bir Fransız devletinin kurulmasına giden süreçler etkili olmuşlardır. Almanlar, farklı Alman ülkelerinin zaman zaman başı çekmesine rağmen bir birlik ruhu yakalamakta zorlanmışlardır. Buna rağmen, Fransız toplumunda özellikle İngiliz savaşları ve iç karışıklıklarda ve reformlarla milli olma düşüncesi ön plana çıkmıştır.

Tarihsel süreçte yaşanan bu askeri, politik ve ekonomik gelişmeler ışığında sanayi toplumunda modern devletlerin ilerlemesinde nesnel dayanakların kurulması ve korunması da ulusal devlet siyasi yapısı içinde olmuştur. Ulusal devletin getirdiği kitlesel eğitim, türdeş kültürel yapılar ve ortak dil kapitalizme özgü hareketleri ve iş bölümünü bir devlet içerisinde mümkün kılmıştır. Eğitimi aileyle sınırlamaktan ve kurumsal eğitimi varlıklı kesim içinde sıkışmaktan kurtararak, herkese açık genel bir ulusal eğitim sistemini kurmuş ve dönüştürmüştür. Sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu eğitimi, merkezi bir devletin sunabileceği fikrinden hareketle endüstri toplumunun oluşturulmasında devletin rolü ön plana çıkmıştır (Gellner, 1983). İşte bu nedenle, erken endüstrileşen Batılı ülkelerin çoğu I. Dünya Savaşı'na kadar ulusal eğitim sistemini geliştirmeyi başarmıştır (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278). Eğitim elit bir zümreden toplumun çoğuna yayılmış, devletlerin ideolojik politik

doğruları ve milliyetçi duyguların ulusal eğitim sistemleri içerisinde bireylere aktarımı sağlanmıştır.

Bir sonraki başlık altında ulusal eğitim sisteminin gelişimi ve yükseköğretim kurumlarının tarihsel süreç içerisinde değişen rolleri ve geçirdikleri yapısal reformlar ele alınmıştır. Böylece, Batı toplumunda ulusal eğitim sistemlerinin devlet destekli olarak gelişimi, üniversitelerin kurumsallaşması ve tarihsel süreçteki değişen rolünün anlaşılması sağlanmıştır.

3.1.2 Kondratieff Döngüler İçinde Batı Egemen Toplumlarında Eğitim Sistemlerinin Gelişimi

Eğitim, her ne kadar Fransız Devrimi ve onu takip eden Sanayi Devrimi bağlamında modern bir kavram olarak ele alınsa da eğitimin kökeni insanlık tarihi kadar eskidir. Orta Çağ Avrupa'sında kilise ve manastırlar aracılığıyla yürütülen sınırlı eğitim faaliyetleri, zamanla üniversitelerin kurulmasıyla kurumsal bir boyut kazanmıştır. Özellikle 9. yüzyılda İstanbul Üniversiteleri[13] ile 12. ve 13. yüzyıllarda Bologna, Paris ve Oxford gibi merkezlerde açılan üniversiteler[14], dinî otoritenin etkisi altında da olsa, dönemin entelektüel birikimini gelecek kuşaklara aktarmada önemli bir işlev üstlenmiştir. Reform ve Rönesans hareketleriyle birlikte kilise tekelindeki eğitim anlayışı sorgulanmış, okuma-yazma becerilerinin yaygınlaştırılması hususu siyasal ve toplumsal tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Aydınlanma ve sonrasında ortaya çıkan milliyetçi dalgayla bütünleşerek, eğitim zamanla sadece elit kesimin tekelinden çıkıp devletçi kitlesel bir eğitim aracı haline gelmiştir. Bu dönüşüm, ulus devletlerin inşa sürecinde ve Kondratieff döngülerde gözlemlenen toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle de iç içe ilerlemiş, nihayetinde Batı toplumunda modern anlamda kitle eğitim sistemlerinin temelleri atılmıştır (Green, 1990).

[13] 9. ve 10. yüzyılda Bizans'ta ve İstanbul'daki yükseköğretim kurumlarının durumu için bkz. Markopoulos, A. (2013). *In search for 'Higher education' in Byzantium*. *Зборник радова Византолошког института*, (50/1), 28-44. s. 37-39).

[14] Bu üniversitelerdeki dini otoriter rolün yanında, üniversitelerin birer entelektüel bilgi üretim aracı olarak kullanımı açısından bkz. Rashdall, H. (1895). The Universities of Europe in the Middle Ages: Salerno. Bologna. Paris (Vol. 1). Clarendon Press.

Sonraki başlık altında ilk olarak ulusal eğitim sistemlerinin toplumsal bir kitle eğitim sistemi olarak Batı toplumunda eşitsiz yükselişi ele alınmıştır. Avrupa'da kitle eğitiminin doğrusal ve eş zamanlı olmayan gelişimi açıklanmıştır. Böylece Almanya, Fransa ve Birleşik Devletler gibi merkez egemen ülkelerin eğitim sistemine öncelik verip onun kurumlarını ve meşruiyetini geliştirirken, İngiltere'nin ise ulusal eğitim sistemi kurumlarını ve koşullarını belirlemekte geç kalmasının nedenleri açıklanmıştır. Takip eden alt başlıkta ise, üniversitelerin değişen rolünden bahsederek özellikle ilk üç Kondratieff döngüsü içinde eğitim kurumlarının kurulmasında yasal dayanaklar, eğitim kurumlarının kurulması ve ülke ekollerinin gelişimi konuları ele alınmıştır.

3.1.2.1 Batı Toplumunda Ulusal Eğitim Sisteminin Dengesiz, Asenkron Gelişimi ve Meşrulaşması

Ulus devlet fikriyle birlikte gelişen modern ulusal eğitim sistemi, 19. yüzyılın ilk yarısında neredeyse bütün Batılı merkez ülkelerde gelişen bir yapı olmuştur (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278). Bu durum eğitimin kurumsallaşmasının, zaman içinde meşrulaşmasının ve günümüz modern toplumunda ilk kademeden üniversite kademesine kadar yaygınlaşmasının önünü açmıştır. Şüphesiz, burada yaşanan en önemli gelişmelerden biri de ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda ya da diğer ülkelerden öykünerek geliştirdikleri bir ulusal eğitim sistemlerinin oluşmasıdır (Green, 2013). Özellikle, 16. yüzyılda Avrupa'da Katolik Kilisesi karşısında Protestan Reformu, eğitimin bir sistemin içinde gerçekleştirildiği bir yeniliğin habercisi olmuştur. 17. yüzyılda ulusal eğitim sistemleri için çok sayıda taslak bulunmasına karşın ilk kez 18. yüzyılda Danimarka'da Kral V. Frederick, Avusturya'da Maria Theresa ve Prusya'da II. Frederick gibi mutlakiyetçi hükümdarlar tarafından henüz bir birlik bilincine ulaşmamış, belirsiz bir şekilde girişimlere öncülük etmiştir. Mutlakiyetçi hükümdarların ortak özelliği, reformlarını etkili kılacak kaynakları eğitime aktaramaması ve ulusal eğitimi meşru kılacak kurumları oluşturamaması olmuştur. Buna karşın, özellikle 18. yüzyıl sonunda Fransız Devrimi'yle başlayarak 19. yüzyılda birlikte ulus bilincinin gelişmesi ve merkezi otoritenin hakimiyeti, eğitimin ulusal sistemleri içerisinde farklı ülkelerde farklı zamanlarda 19. yüzyıldan başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde hızla gelişmesine öncülük etmiştir.

Eğitim kurumlarına, Prusya ve Fransa'dan başlayarak Danimarka, İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerde kalıcı kurumsal biçimleri verilmiştir (a.e.: 12; Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278). Takip eden süreçte günümüze kadar ise, ulusal eğitim sisteminin gelişmesinde idari ve kurumsal yapının rasyonelleşmesi, kamu finansmanın aktarılması ve eğitim kurumlarında denetimin gelişmesi etkin olmuştur (Green, 1990: 11).

Tablo 3-17: Batı Toplumunda Ülkelere Göre Zorunlu Eğitimin Kabulü ve 1870 Yılı İtibariyle Eğitime Katılım Oranları (Genel Olarak Zorunlu ve Seçimlik Eğitim)

Ülke	Zorunlu Eğitimin Kabulü	1870'te Eğitime Katılım Oranları (Zorunlu ve Seçimli)
Prusya	1763	67%
Danimarka	1814	58%
Yunanistan	1834	20%
İspanya	1838	42%
İsveç	1842	71%
Portekiz	1844	13%
Norveç	1848	61%
Avusturya	1864	40%
İsviçre	1874	74%
İtalya	1877	29%
Birleşik Krallık	1880	49%
Fransa	1882	75%
İrlanda	1892	38%
Hollanda	1900	59%
Lüksemburg	1912	-
Belçika	1914	62%
Birleşik Devletler	-	72%

(Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278)

Eğitimdeki gelişmeler eğitimin sadece ulusal bir sistem içerisinde geniş kitlelere yayılması değil, aynı zamanda onun sosyal sınıflar arasında seçkinlerden halk tabanına yayılımı, sosyal gruplar içerisinde birleştiriciliği ve özellikle Avrupa'da din eksenine mesafesinin tartışılması olarak gösterilebilir. Batı ülkelerinde merkezi kitlesel bir eğitim sistemi yapılanmasının meşrulaşması ve halkın katılımının artması bu anlamda eğitim sistemin etkinliğini gösteren etmenler arasındadır (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278). Öte yandan, ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi, Batı ülkelerinde ortaya çıkışlarıyla beraber zorunlu eğitime tam anlamıyla bir katılım

sağlandığı anlamına da gelmemektedir. Özellikle, İngiltere'nin merkez egemen ülkeler arasındaki öncü rolüne rağmen, 1870'lerde eğitime katılımın yüksek olduğu ülkeler İsviçre, Birleşik Devletler, Fransa ve Prusya olmuştur (Tablo 2-1).

İngiltere'de ulusal eğitim sisteminin geç doğuşuna ilişkin bu durumu dönemin koşulları içerisinde anlamak önemlidir. Örneğin; 19. yüzyıl Sanayi Devrimi ve kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışı, doğrudan İngiltere'de eğitim sisteminde bir değişikliğe sebep olduğunu söylemek son derece güçtür (Şimşek, 2005). Halen hane halkının büyük bir bölümü merkezi otoriteden uzak, köylerde yaşayıp tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır; *"...Üretim endüstrisinin herhangi bir alanında iş gücü bulmak arazinin gelişiminde kıtlık olmadıkça son derece zordur: çünkü fakir tarımı seçmiştir, bu kimseler [cottagers[15]] kendilerini idame ettirmek için yetersiz araziye sahip olsalar dahi kendilerini bir işverene bağlı kılmaktansa arazileri içerisinde kalıp evde üretim [putting out] sistemiyle üretim yapmayı tercih etmiştir*." (Tylecote, 1993: 192). Çünkü, evlerinin bir bölümünü imalathane çevirmek oldukça kolay olmuş ve basit bir dokuma tezgâhı alınarak burada aile bireyleri işi öğrenebilmiştir. Üretilen mallar burada lokal pazaryerinde tüccarlara satılmış, tüccarlar da bu ürünleri kentlere ulaştırmıştır. Böylece, kendilerini bir işverene bağımlı kılmaktansa küçük bir yatırımla ve çocuklar dahil tüm hane halkının katkısıyla evde üretim yapmışlardır (Claude, 1968: 45-46). Sanayi Devrimi, 18. yüzyılda İngiltere'den başlamış olmasına ve halk feodaliteden kurtulup bir *ticaret ulusu*na (Berber, 2013: 36) dönüşmüş olmasına rağmen, İngiltere ve Galler'de ulusal eğitim sisteminin gelişmesi neredeyse yarım yüzyıl kadar geride kalmıştır (Green, 2013: 16). Londra'nın eğitime yeterli kaynak aktaramadığı gibi (a.e.: 16-17), eğitimin Sanayi Devrimi'nde ekonomik büyümeyi hızlandıran iş gücünün kalitesi üzerinde az bir etkiye ya da hiçbir etkiye sahip olması da eğitim sisteminin gelişimini etkilemiştir. (Mitch, 1999: 242).

Devlet merkezci sistemleri içinde ülkeler arasında eğitim sisteminin dengesiz gelişimi eğitim koşullarının kalitesi açısından kaçınılmaz etkilere neden olmuştur.

[15] Orta Çağ ve erken modern dönemde Avrupa'da, özellikle İngiltere'de, *cottage* adı verilen küçük bir kulübede yaşayan ve genellikle tarım işçiliği veya küçük ölçekli zanaat işleriyle geçimini sağlayan kimselerdir. Bu kimseler, toprak sahiplerine bağımlı olabileceği gibi kendi küçük arazilerini işletebilirler. Cottager'lar, feodal sistemde önemli bir rol oynayan genellikle yoksul köylü sınıfını temsil eder.

Eğitim müfredatının ve okulların sistemli bir şekilde organize edildiği ve kamu otoriteleri tarafından iyi finanse edildiği, eğitimcilerin eğitilip, çalışmalarının dikkatle izlendiği ve eğitimin genel olarak ulusal bir öncelik olarak kabul edildiği ülkelerde eğitime erişimi olan insanlar arasında daha yüksek eğitim standartlarının gelişmiştir (a.e., 17-18). Yine, Batı toplumu içerisinde yer alan çoğu ülkede I. Dünya Savaşı'ndan önce kitle eğitiminin kurumsallaşmış olmasına karşın bunun zamanlaması ve sıralanımı farklı şekilde gerçekleşmiştir. Bir önceki başlıkta tartışıldığı üzere ülkelerin 200 yılı aşkın süre boyunca yaşadıkları farklı askeri, siyasi ve ekonomik dinamikler, ülkelerin eğitimi planlaması, eğitimle ilişkili yasaların yürürlüğe konması ve eğitim kurumlarının açılmasını etkilemiştir. Bir diğer farklılık ise, meşrulaşma süreciyle örgütsel sistemin inşası arasındaki ilişkidir. Bunu anlamak açısından farklı ülkelerdeki zorunlu eğitim yasalarının çıkarılması ile kurumlardaki öğrenci kayıt oranları arasındaki görece zamanlama farkları değerlendirilebilir (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278). Her ülkede eğitimin zorunlu olması, eğitime katılım oranlarını ciddi anlamda yükseltmemiştir. Eğitimin yasal düzenlemelerle yapısallaşması ve meşrulaşması öğrencilerin eğitime katılım düzeylerini arttıran faktörler olmuştur (bkz.; yuk.).

Ulusal eğitim sistemlerini uygulamaya koyan ilk devlet II. Frederick'in 1763 tarihli zorunlu eğitim yasasıyla birlikte Prusya olmuştur. Prusya'da ulusal eğitim sistemin konsolidasyonu büyük oranda Prusya'nın Napolyon Savaşları (1805-1820) sırasında Fransa'ya yenilerek Kutsal Roma İmparatorluğu'nu sonlandırışıyla ve Eğitim Bakanı Altestein'in vefatı (1840) arasındaki dönemde ulusal eğitim sistem tam olarak meşrulaşmış ve konsolidasyonu sağlanmıştır (Green, 2013: 13). Buna karşın, 1787'de ortaöğrenim birliğinin oluşturulması eğitimde devlet kontrolünün önemli bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ardından gelen *Allgemeine Landrech* (Prusya Genel Devlet Kanunu) kanunu ise devletin tüm okulları denetlemesine ve tüm eğitimcileri devlet düzenlemesine uymasını sağlamıştır (Levassueur, 1897: 98-100 Akt. Green, 2013: 14). Napolyon Savaşları sonrasına, 1808'de itibaren Humboldt'un önderliğinde *Volksschule* sistemi, her idari bölgede ortaöğrenim için bir kurul oluşturmuş, yine her idari bölgede ilkokul ve ortaokulları gözeten bir idari kurul kurulmasını şart koşmuştur (Green, 2013: 16). Bir diğer önemli kanun da 1810 yılında

itibaren zorunlu eğitimi 10 yıla çıkarırken, bir yandan da eğitimi laik bir zemine oturtmuştur (Bowen, 1972: 322). 1812'de Prusya yönetimi, *Gynasium*'u yeniden gözden geçirerek orta okul ve lise düzeyinde eğitim veren 9 yıllık bir eğitim sistemine dönüştürmüştür. Eğitim, laikleştirilmiş ve öğrencileri üniversite eğitimine hazırlayacak şekilde müfredat değişiklikleriyle yenilenmiştir (Samuel ve Hinton, 2013: 41).

1834-1870 yılları arasındaki dönemde yaşanan gelişmelere bakıldığında bu dönemin Alman devletlerinin birleşmesi adına hummalı çalışmaların gerçekleştiği bir dönem olduğu belirtilebilir (Ploeckl, 2010: 30). 1834 yılında gümrük birliğinin kurulmasın ardından gelen süreçte 1848-1850 yılları arasındaki birlik denemeleri başarısız olmuştur. Buna karşın, bu başarısız denemeler reformlara hız verilmesini sağlamıştır (Sperber, 1992; William, 2015). Öte yandan, 1862 yılında Otto von Bismarck'ın Prusya Şansölyesi olması ve izlediği *Kan ve Demir* politikası da Alman devletlerini birleştirici bir etken olmuştur (Suval, 1969: 312-314). 1870 yılında Fransızları mağlup eden Almanlar, II. Alman İmparatorluğu'nu kurmuştur.

İşte yaşanan tüm süreçler içerisinde Altestein'in Eğitim Bakanlığı sürecinden (1817-1838) başlayarak ulusal eğitim sistemi kurumsal ve idari yapısına kavuşmuştur (Green, 2013: 14). Alman eğitim sistemi liberal olmayan, merkeziyetçi ve verimli bir yapıya ulaşmış, diğer ulusların takip ettiği bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Devlet okulları, özel okulları sayıca önemli ölçüde geride bırakmıştır. Öyle ki, 1861 yılına gelindiğinde devlet okullarının özel okullara oranı 34:1'e kadar yükselmiştir (Levassueur, 1897: 98-100 Akt. Green, 2013: 14). İlköğretim, ortaöğretimden belirgin şekilde farklılaştırılmış olmasına rağmen, bu dönemde okullar arasında hiyerarşik bir yapı oluşmaya başlamıştır. 1830'lardan itibaren, ilköğretim sonrasında eğitim veren çeşitli türde ortaöğretim ve ara okullar kurulmuş ve bu yapı giderek güçlenmiştir. Bu özellikleriyle Prusya, diğer ülkelerde onlarca yıl önce bir bütünleşik ve ulusal bir eğitim sistemini oluşturmayı başarmıştır. Birleşme arzusundaki Alman devletlerini birleşmeye götüren en büyük katkılardan biri okul sisteminin birleştirici ve katı denetimci gücü olmuştur. Prusya'nın ulusal eğitim sistemi diğer ülkelere de rol model olmuştur.

Alman devletleri açısından, II. Frederick'ten başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte eğitimin genellikle eğitim yasaları, okulların ve eğitimcilerin denetlendiği kurumlar ile daha kurumsallaşmış ve meşrulaşmış bir sistemi ifade etmektedir. Fransa açısından bakacak olursak, ulusal eğitim sisteminin gelişimi daha karmaşık süreçlerden geçerek geliştiği ve Almanların sisteminden daha az ortak biçimlenmiş bir hale büründüğü ifade edilebilir. Fransa'da yaşanan ilk büyük gelişmeler, Napolyon'un kendisini 1804 yılında imparator ilan etmesinden sonra gelişmiştir. Fransızlar 1804-1815 yılları arasında diğer Avrupa ülkeleri ile savaş halinde iken ülkede de 1806-1808 yılları arasında *université*'nin kurulması ve 1802 yılında lycée'nin kurulması devlete orta öğretim üzerinde önemli bir kontrol imkânı tanımıştır. Bourbon Hanedanı'nın yeniden tahta çıkmasının ardından 1816 fermanıyla her komünün bu komünlerde yaşayan erkek çocukları için bir ilk okul bulundurması gerekli kılınmıştır. Bu reformu, 1833 yılında Louis-Philippe'in "liberal monarşi" altında *Loi Guizot'*un eğitim bakanlığı altında devlete eğitimcilerin lisanslanması, okulların denetimi ve komünlerde ilk okulların erkek ve kız öğrenciler için gerekli kılınması şeklinde genişletilmiştir (Moody, 1978: 43).

Almanların ardından, Fransızların da en büyük başarısı kitle eğitimini ulusal düzeyde başarıyla ilerletmiş olmalarıdır. II. Cumhuriyet'in kurulmasının hemen ardından, devlet okullarının sayısı özel okul sayılarıyla yarışır hale gelmiştir. 1850 yılında, 43843 devlet ilkokuluna karşılık çoğunluk Katolik disiplininde eğitim veren 16736 özel ilkokul varken; 1865 yılına gelindiğinde lise ve kolejler seviyesindeki 143375 öğrencinin yaklaşık %60'lık kesimini devlet okullarında eğitim görmektedir. Yine, 556 orta öğrenim kurumunun 77'sini devlet liseleri ve 251'ini de belediye kolejleri oluşturmuştur. Burada okullaşmanın ilerlemesinde özellikle, II. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Fransa'da çoktan kamu kurumları, ulusal ve yerel düzeyde eğitim bürokrasisiyle entegre olmuş ve bu eğitim kurumlarının lisanslama, denetleme, eğitimcinin eğitimi ve sertifikasyonu, kamu finansmanının düzenlenmesi ve ulusal düzeyde sınavların yürütülmesi görevini üstlenmiştir (Green, 2013: 15).

Fransa, yukarıdaki paragraflarda ifade edildiği gibi Almanya'nın geçtiği yollardan daha karmaşık ve uzun bir süreçte geçmiştir. Şüphesiz savaşlar, iç

karışıklıklar, devletin yönetim şeklinin imparatorluk-cumhuriyet rejimleri arasında gidip gelmesi gibi birçok faktör eğitim sisteminin doğuşu üzerinde etkili olmuştur. Bu uzun dönemli çatışmalardan ötürü ulusal eğitim faaliyetlerinin halk tabanına ve alt sınıflara yayılması çok daha uzun bir zaman zarfında gerçekleşmiştir. Örneğin; II. Cumhuriyet sonrasında, devlet okulları arasında ilk öğretimin gelişimi, ortaöğrenimin ve meslek okulları ile devlet aygıtının gelişiminden daha yavaş bir şekilde olmuştur (Green, 2013: 15). Ancak, 1879-1886 yılları arasında Jules Ferry yasalarından sonra Fransa'da eğitim ücretsiz, zorunlu ve tam merkezi bir hale gelmiştir (Harrigan, 2001: 52-53).

Birleşik Devletler'e bakıldığında kurumsal bir eğitim sisteminin gelişimi, Kıta Avrupası'ndaki gelişmelerden çok daha farklı bir şekilde olmuştur. Şüphesiz, bunda Birleşik Devletler'in çok geniş bir coğrafyada ve çok sayıda eyalete bölünmüş olması ve öncesinde kolonilerden oluşuyor olması gibi başlıca koşullar etken olmuş, Amerika henüz kendi "Amerikanizasyon[16]"unu sağlayamamıştır. Birleşik Devletler, federal yapı içerisinde her bir eyaletinin kendi eğitimi üzerinde özerk gücü olmasından ötürü bir ulusal eğitim sistemine sahip olmamıştır, ancak kitle eğitimi şeklinde eğitim tabana yayılmıştır (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 277; Green, 2013: 15). Amerikan İç Savaşı'na kadar güney eyaletlerinde gelişmiş bir kamusal eğitim sistemi bulunmazken, çoğu kuzey eyaleti 1830-1860 yılları arasında eğitimde önemli reformlar gerçekleşmiştir. Özellikle reform öncesi dönemde: "*Erken dönem Amerikan kolonilerinde eğitimin dini bir karakterdeydi ve çoğunlukla özeldi. Temel okuma, yazma ve aritmetik bilgisi çağın gerekliliklerini karşılayacak düzeyde yeterliydi ve varlıklı vatandaşlar hariç herkes için eğitimde sınırları belirtiyordu*." (McAdams, 1993: 31). Ancak, reform öncesi 1815 yılında imzalanan Paris Barış Anlaşması'nın

[16] Amerikanizasyon (Amerikalaştırma) kavramı; Kuzey Amerika'nın kültürel, eğitim, politik, ekonomik ve sosyal normlarının hem kendi içindeki koloni, halkları ve göçmenler arasında hem de küresel düzeyde diğer toplumlar arasında yayılmasını sürecine atıfta bulunur. Amerikanizasyon süreci, Amerikan yaşam tarzının, değerlerinin ve tüketim kalıplarının diğer toplumlara dayatılması, bu toplumlar tarafından benimsenmesi ya da öykünülmesi şeklinde kendini göstermiştir. Amerikanizasyon, Amerika'nın Kıta Avrupa'sından aldığı uluslaşma fikriyle de örtüşür bir şekildedir. Öyle ki, Birleşik Devletler'de Amerikanizasyon Komitesi'nin faaliyetleriyle özellikle İç Savaş sonrası göçmenlerin Amerikalaştırma faaliyetleri yürütmüşlerdir (Hill, 1919: b.a., 629-631; Bierstadt, 1922: 19-27). Paragrafta, Amerikanizasyon'un sağlanamamasıyla ifade edilen Amerika'nın merkezi, ulusal bir eğitim sistemi geliştirememiş olmasıdır. Buna karşın bir kitle eğitim sistemi geliştirmeyi başarmışlardır.

ardından kuzey eyaletlerinin sanayisi hızla gelişmeye başlamıştır (Trautsch, 2013) ve takip eden reform çağında ise eyaletlerde devlet okulları sistemi gelişmiş, kamu kaynaklarından finansmanı sağlanmış ve eyalet ve idari bölgelerdeki kurullar tarafından yönetilmiştir.

1820'lerden itibaren vergilerle finanse edilen devlet liseleri, büyük kentlerde gelişmeye başlamış; ancak bunlar kısmen veya tamamen bağımsız akademilere sayıca yenik düşmüşlerdir. İç Savaş sonrası dönemde, birçok kuzey eyaletinde, ilköğretimden liseye kadar uzanan bütünleşik bir *dereceli okul sistemi* oluşturulmuştur. 1850 yılına gelindiğinde Birleşik Devletler'de *common schools* (devlet destekli parasız okul) gönüllü ve hayırseverlik kuruluşlarının okullarını geride bırakmış, bu eğitim kurumlarını oluşturan kolej ve okulların %90'ı kamu yardımı almıştır (Cremin, 1982: 179).

Kuzey eyaletlerindeki devlet okulu sistemleri, kamu eğitim kurulları tarafından giderek daha sistemli bir şekilde denetlenmiş; bu kurullar müfredatı belirlemiş, eğitim sürelerini düzenlemiş ve okula devam zorunluluğu gibi konularda karar almıştır. 1860'larda çoğu eyalette okul harçları da kaldırılmıştır (Cubberley, 1934: 205). 1850 yılında kamu harcamaları, diğer bağışlar, harçlar ve ebeveyn katkılarıyla birlikte yapılan tüm eğitim harcamalarının %47'sini oluştururken, 1870 yılına gelindiğinde eğitim harcamalarının %67'si kamudan finanse edilmiştir (Fishlow, 1966: 420). Görüldüğü üzere; İç Savaş'ın sona ermesi, Doğu ve Batı'nın birbirine demiryolu ağlarıyla bağlanması ekonomik entegrasyonu arttırmış, kamu kaynaklarına aktarılması eğitimin gelişmesinde önemli bir etmen olmuştur. Öte yandan, Amerika'nın göçmenleri de içine alacak şekilde uluslaşma denemesi de eyaletlerdeki devlet destekli eğitimin gelişimi açısından göz ardı edilmemesi gereken bir etken olmuştur (Hill, 1919).

Birleşik Devletler'de Kıta Avrupası'ndaki merkeziyetçi ulusal eğitim sistemleri gibi kapsayıcı bir merkez sistem olmamasına rağmen, eğitim sistemleri eyalet bazında merkezileşmiş; yüksek kayıt oranlarına sahip olmuştur (Nuho[lu). Belediye ve idare bölge merkezli kurullar kurulmuş, eğitim özellikle 1870 sonrasında

büyük oranda kamu finansmanından yararlanmış, eğitimcilik kentlerde bir meslek olarak kurumlaşmaya ve meslekleşmeye başlamıştır (Green, 2013: 16).

Dünya-merkezin bu öncü dört ülkesi arasında ulusal/kitlesel bir eğitim sisteminin kurumsal bir yapı haline getirmeyi en geç başaran ülke İngiltere olmuştur. İngiltere, Kıta Avrupası ülkelerinde yaklaşık olarak yarım yüzyıl sonra bir ulusal eğitim sistemine kavuşmuştur. Zorunlu bir eğitim sistemine ancak 1880 yılında kavuşan İngiltere'de, 1870 yılına gelindiğinde eğitime katılım oranı yalnızca %49'da kalmış; ilköğretim ise ilk kez, 1891 yılına gelindiğinde zorunlu hale gelmiştir (Murphy, 1972: 9). Yine ancak, Balfour Eğitim Yasası ile 1902 yılında devlet ortaöğrenim okulları oluşturulmuş ve eğitim idaresi entegre edilmiştir.

Birleşik Krallık'ta, 19. yüzyıl boyunca özellikle Victoria Çağı (1837-1901) gibi uzun bir yükseliş dönemini de içine alacak şekilde yaygın eğitimde baş etken gönüllü cemiyetler olmuştur. Okulların çoğu, Anglikan Kilisesi'ni temsil eden *National Society* (Ulusal Cemiyet) ve Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayanları temsil eden *Foreign Schools Society* (Yabancı Okullar Cemiyeti) tarafından sahiplenilmiş ve kontrol edilmiştir. 1833 yılından 1870 yılına kadar hükümet her ne kadar ufak çaplı yardımlar yapmış olsa da 1869 yılına gelindiğinde bu eğitim kurumlarının kaynaklarının %67'si halen gönüllü kaynaklardan sağlanmıştır (West, 1975: 11). 1870'te geçen *Forster's Elementary School Act* (Forster Temel Eğitim Yasası) özerk bir ortam oluşturarak, gönüllü cemiyet okullarının elini daha da güçlendirmiştir. 1881 yılına gelindiğinde gönüllü okulları, devlet okullarının sayısını neredeyse dörde katlamıştır. Ancak 1902 Eğitim Yasası, temel eğitimi zorunlu ücretsiz kılarken, aynı zamanda da devlet ortaöğrenim kurumları için bir altyapı görevi görmüştür (Green, 2013: 17).

İngiltere'de devlet eliyle yürütülen merkezi bir eğitim sistemi olmaması, gönüllü cemiyetlerin okullarının gelişiminin önünü açsa da bu kurumların ademi merkeziyetçiliği, İngiltere'nin Kıta Avrupası ulusal eğitim sisteme yaklaşan bir sistem yaratamamıştır. Merkezi Eğitim Topluluğu, İngiltere'de ulusal eğitim eksikliğinin İngiliz eğitiminin en büyük açığı olduğunu belirtmiştir (Hurt, 1971: 17). Örneğin; bir Amerikalı yazar Potter: "İngiltere, emekçi nüfusunun eğitimini ihmal etmiştir ve

bunun sonucu olarak ülke, sefalet ve serserilerle dolup taşmaktadır." şeklinde İngiltere'nin durumunu eleştirmiştir (Emerson ve Potter, 1845; Akt. Green, 2013: 20).

Kıta Avrupa'sında eğitim sisteminin dengesiz ve eş zamanlı olmayan gelişimi içinde karşılaştırma yapıldığında aslında en verimli sistemler tarafından aktarılan bilgi ve tutumlar, genellikle devletin en baskıcı ve doktriner amaçlarını yansıtmış ve dolayısıyla daha demokratik eğilimlere sahip olanlar arasında büyük bir şüphe uyandırmıştır. Prusya'nın başı çektiği bu otoriter eğitim sistemlerinde, öğretilenlerin etkili bir şekilde öğretilmesi olarak algılanmış ve eğitim sürecine katılanlar üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Örneğin; Fransız ve Prusya ulusal eğitim sistemlerini öven İngiliz orta sınıfında radikal görüşlü kimseler, devlet müdahalesi fikrine olumlu bakmaları nedeniyle bu sistemlere hayranlık beslemiştir. Yine, daha demokratik bir bakış açısına sahip olan kimseler, Prusya sisteminin otoriterliğine şüpheyle yaklaşmış ve İngiltere'de Prusya'nın verimliliğini ABD'nin demokratik kontrolüyle birleştiren bir okul sistemi savunmuştur. Diğer taraftan, serbest piyasa yanlısı liberal kimseler ise Prusya sistemini yalnızca otokratik olduğundan değil aynı zamanda örgütünün de devletçi olması nedeniyle reddetmiştir. Bu reddiyeyi anlamak İngiltere gibi anayasal monarşi ile yönetilen ve serbest ticaret ilkelerine dayanan kapitalist bir ülke olması nedeniyle zor değildir.

İlk ve ikinci öğretim düzeylerinde özellikle 19. yüzyılın tamamı boyunca ulusal eğitim sistemleri ve kitle üretim sistemi yapılanmaya gitmiştir. Bugünkü evrensel eğitim sistemin temel altyapısını oluşturan bu sistemler, ülkelerin dengesiz gelişimleri, geçtikleri süreçler ve yaşadıkları olaylardan yüksek oranda etkilenmiştir; politika ve ekonominin direkt konusu haline de gelmişlerdir. Çoğu zaman devlet aygıtlarınca ve hükümetler tarafından bir propaganda aracı olarak da kullanılmıştır.

Bir sonraki bölümde yüksek öğretimin dünya-sistem içerisinde değişen rolü ele alınarak Batı eksenli ülkelerdeki gelişimi incelenmiştir. Yükseköğretimde işletmecilik eğitiminin bir bilim alanı olarak kurumsallaşması konusu da bu başlık altında detaylı olarak incelenmiştir. Tüm eğitim sisteminin bütüncül olarak gelişimine Kondratieff döngüler süresince tablolaştırılarak yer verilmiş ve sürecin görselleştirilmesi sağlanmıştır.

3.1.2.2 Dünya-Sistem İçerisinde Yükseköğretimin Misyonlarının Gelişimi

Yükseköğretim faaliyetleri Orta Çağ'da üniversitelerin kurulmasıyla kurumsal bir boyut kazanmıştır. 9-11. yüzyıl İstanbul'daki üniversiteler ile 12. ve 13. yüzyıllarda Bologna, Paris ve Oxford gibi Avrupa'nın önemli merkezlerinde açılan üniversiteler mutlakiyetçi hükümdarların ve skolastik düşüncenin etkisi altında entelektüel bilginin üretildiği, tartışıldığı ve aktarıldığı merkezler olmuşlardır (Markopoulos, 2013; Rashdall, 1895). Avrupa'da üniversite kurumları, skolastik düşünce etrafında insan aklı inancın dogmalarına tabi tutulmuş ve inanç bilgiden üstün görülmüştür (Scott, 2006: 2). Yine felsefe ve mantık inancı desteklemek için bir araç olarak kullanılmıştır.

14. yüzyıl ve 16. yüzyıldaki Rönesans ve Reform hareketleriyle, kilise ve soylular tekelindeki eğitim anlayışı sorgulanmış; aydınlanma ve sonrasında ortaya çıkan ulusal-devlet anlayışı üniversitelerde kök salarak, eğitim zamanla sadece elit kesimin tekelinden çıkıp ulusalcı, sınıfları kapsayıcı bir eğitim aracı haline gelmiştir. Özellikle erken modern dönemde, hümanizm Avrupa ve Latin Amerika'daki üniversitelerde köklenmiş; birey, özgür irade ve insani değerler ön plana çıkarılmıştır. Wilhelm von Humboldth'un doktrininden etkilenen neo-hümanist duruşa sahip Alman Üniversiteleri, özellikle 19. yüzyılda gerçeği sorgulama ve araştırmayı desteklemiştir (a.g.e: 3). Yükseköğretim kurumlarının bir diğer misyonu da Atlantik'in karşı kıyısında kendine vücut bulmuştur. Özellikle demokratik bir ülke olma misyonuyla kurulan Birleşik Devletler'de 19. yüzyılda kamu hizmeti sağlamak üniversiteler için olağan misyonlarından biri olmuştur. Özellikle, 1857 yılında kanun önerisiyle başlayan ve Abraham Lincoln tarafından yasalaştırılan 1862 Morrill Yasası (The Morrill Act of 1862) ve 1890 Morrill Yasası (The Morrill Act of 1890) Birleşik Devletler'de üniversiteler için önemli kamu kaynağı sağlamıştır. İlk yasa Birleşik Devletler'de Indiana eyaletinin yarısına denk gelen 11.36 milyon akre arazinin[17] üniversitelere bağışlanmasını sağlamış; sonraki yasa ise özellikle güney eyaletlerinde

[17] Birleşik Devletler tarafından 1862'de yükseköğretim kurumlarına bağışlanan arazi metrik cinsten karşılığı 45972km^2'dir. Bu da hemen hemen İstanbul (5343 km^2), Ankara (25437 km^2), İzmir (11891 km^2) ve Kocaeli'nin (3623 km^2) toplam yüzölçümüne eşittir.

Afro-Amerikan öğrencilere yönelik üniversiteler kurulmasını sağlamıştır (Lee, 1963). Özellike, 1904 yılında hemen ardından gelen Wisconsin Mülahazası (Wisconsin Idea): *Üniversitenin sınırları eyaletin sınırlarıdır* fikri çerçevesinde üniversitelerin kamuya sundukları hizmeti tarif etmekte kullanılmıştır. Wisconsin Mülahazası üniversitelerin kamu görevlerinde yer alma, kamu politikası konularında danışmanlık sunma, bilgi aktarımı ve teknik beceri uygulamadaki yükümlülüklerini ifade ederken; eyalet için önem arz eden sorunlara yönelik araştırmalar yürütme ve sosyal yardım faaliyetleri gerçekleştirme biçimlerinde kendini göstermektedir (Stark, 1995: 2).

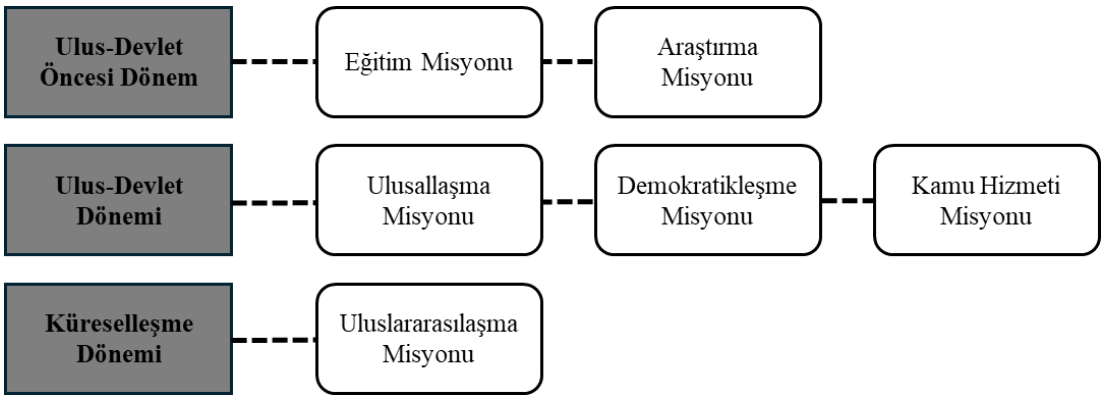
Özellikle, 20 yüzyıl boyunca üniversitelerde ulus-devlet fikri yaygınlaşırken - Amerika hariç- 21. yüzyıl itibariyle üniversitelerde enformasyon çağıyla birlikte yeni bir uluslararasılaşma misyonu ortaya çıkmıştır. Çağın gereklerini göz önünde bulundurarak bu yükseköğretim kurumları eğitim, araştırma ve kamu hizmeti sunma görevlerini, uluslararası olarak bu hizmetleri sunma misyonuyla yeniden tanımlamışlardır. Özellikle, günümüzde birçok bölgesel ve uluslararası anlaşmalar da bu gelişmeleri destekler niteliktedir (Scott, 2006: 5)

Scott (2006), üniversitelerin tarihsel süreç içerisinde değişen misyonlarını göz önünde bulundurarak; üniversitelerin gelişimini üç evrede ele almıştır. Bu evreler sırasıyla ***ulus-devlet öncesi dönem*** (pre-nation-state), ***ulus-devlet dönemi*** (nation-state) ve ***küreselleşme*** (globalization) dönemleridir (a.e.: 2-3). Ulus-devlet öncesi dönem, Orta Çağ'da Lojistik Döngülerle (1350-1750) içerisinde geçen süreci aktarırken bu dönemde özellikle mutlakiyetçi hükümdarlar ve dini otoritenin yükseköğretimin şekillenmesinde önemli bir rolü olmuştur. Ulus devletler öncesi dönemde; skolastik düşünce ve hümanizm kavramlarının geliştiği görülmüştür. Ulus devlet dönemi ise özellikle Sanayi Devrimi ve Birleşik Devletler'deki 13 koloninin İngiltere'den bağımsızlığını kazandığı dönemdir. Kondratieff I-IV döngülerini kapsayan bu dönemde, üniversitelerde eğitim misyonlarının yanından Alman devletlerindeki üniversitelerde pozitivist bir şekilde gerçeği bulma, araştırma misyonu ve özellikle Birleşik Devletler'de de kamu hizmeti misyonu gelişmiştir. Küreselleşme misyonu ise, üniversitelerin ilk üç misyonunun uluslararasılaşma kavramı çerçevesinde yeniden düzenlenmesini ifade etmektedir. Özellikle Kondratieff IV

döngüsünün durgunluk aşamasında, 1970'lerde teknolojik çerçevesi oluşturulan küreselleşmenin 21. yüzyıl itibariyle uygulamaya koyulduğu dönemi ifade etmektedir. Ayrıca, Kondratieff V boyunca da hâkim süreç olacağı ön görülmektedir. Özellikle, Bologna süreci gibi müfredat ve eğitim sistemlerinin normatif eş biçimliliği ve AACSB, EQUIS ve AMBA gibi eğitim akreditasyonlarının öykünmeci eş biçimliliği bu dönüşümü hızlandıran etmenlerdendir.

Üniversitenin misyonu dendiğinde üniversitenin temel amacının ne olduğunu ifade edilmektedir (Allen, 1988: 7). Misyon, örgütün belirli hedeflerini yalın bir şekilde ifade eder; örgüt karar mekanizmalarını gözetir, iç ve dış paydaşlara arasındaki iletişimi zenginleştirir, kurumsal denetime tabi tutar, kurumsal başarının ölçümüne destekler ve kurumsal stratejileri genişçe tanımlar (Peeke, 1994: 1-2). Öte yandan, bu hızlı gelişen dünyada üreten ve değerli kalmak yükseköğretim kurumlarının karşılaştığın en önemli sorunlardan biri olmuştur. Bu nedenle, yükseköğretim kurumlarının misyonları zaman içerisinde yukarıda ifade edilen üç dönem içerisinde gelişmiş; ancak yeni misyon var olan misyonu ortadan kaldırmamış ve birlikte var olmuşlardır. Bu nedenle, yükseköğretim kurumunun kurumsal gücü tanımlanıp, görev odaklı ve lider vasıflı kimseler işe alınmalı ve akademik gelenekle toplumsal değişime cevap verecek şekilde dengeli olmalıdır. Bu dengeyi sağlayacak şekilde yükseköğretim kurumunun görevleri biçimlendirilmeli ve tanımlanmalıdır (Berg, Csikszentmihalyi ve Nakamura, 200: 45-46).

Her üniversitenin geçmişte ve günümüzde başlangıçta dini kurumlar, hükümdarlar ve sonra hükümetler, bireyler, kamu olmak üzere eğitim, araştırma ve diğer akademik servisleri sağlayan sosyal örgütler olduğunu ifade ederek üniversitelerin değişen misyonlarını üç dönemde şu şekilde ele almıştır (Scott, 2006: 3-5) (Şekil 3-1):

Şekil 3-1: Dönemlere Göre Üniversitenin Gelişen Misyonları

Ulus-devlet öncesi dönemde yükseköğretim kurumlarının eğitim ve araştırma misyonları ön plana çıkmıştır:

Eğitim hizmetleri Avrupa'da Orta Çağ'da başta Bologna ve Paris Üniversiteleri'nde olmak üzere yükseköğretimde sağlanmıştır. Bu dönemde skolastik düşünce, eğitim ve araştırma açısından Avrupa'daki en son teknolojik gelişmedir; misyonlar ve idealler iç içe geçmiştir. Öte yandan, Orta Çağ üniversitelerinde eğitim misyonu lisans seviyesindeki özgürlükçü eğitimi ve yüksek lisans düzeyindeki mesleki eğitimi şekillendirmiştir.

Araştırma ise sürekli fonlanan bir misyon olarak endüstri devrimi öncesi henüz bir birliğe sahip olmayan Alman devletlerinde 1800'lerin başında ortaya çıkmıştır. Özellikle, Berlin Üniversitesi'nden başlayarak, gerçeği araştırma üniversitelerin esas amaçlarından olmuştur. Alman üniversitelerinde araştırma-sınıf öğretimi ile düzenli bir şekilde iç içe geçmiştir. Ek olarak sadece temel araştırmanın yanında, uygulama araştırma misyonu da ortaya çıkmıştır.

Ulus-devlet döneminde modern, bağımsız ulus-devlet koşulları altında, üniversitelerin üç farklı misyonu ortaya çıkmıştır. Ulus-devletlerin ihtiyaçlarını karşılamak için ulusallaşma, demokratikleşme ve kamu hizmeti misyonları gelişmiştir.

Ulusallaşma (ulus-devletin hükümetine hizmet), ilk olarak erken modern zamanlarda (yaklaşık 1500) Batı Avrupa üniversitelerinde bir misyon olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere, İspanya ve Fransa'nın mutlak monarşileri, hükümete daha verimli hizmet etmek için üniversitelerini ulusallaştırmışlardır. Bugün, dünya çapındaki çoğu

üniversite ulusal kurumlardır. Buradaki tek istisna, Amerika Birleşik Devletleri'nde kolejler ve üniversiteler, ülkenin federal yapısından dolayı ulusallaşmayı Amerikan tipi bir şekilde gerçekleştirmiştir. Öte yandan, diğer ülkelerdeki üniversiteler uluslararılaşma misyonuna sahip olsalar dahi bunu ulusal kimliğin bir üst sisteme yansıtılması şeklinde gerçekleştirmişlerdir.

Demokratikleşme (ulus-devletteki bireye hizmet), ilk olarak Jefferson'ın Virginia Üniversitesi gibi (1800'ler) ABD'nin şekillendirici kolejlerinde bir misyon olarak teşvik edilmiştir. "*Bir demokraside yükseköğretimin işlevi, bireysel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına ilişkin belirli öncüllere dayanmaktadır.*" (Henderson, 1970: 4) Bu anlamda demokratikleşme, üniversitelere sınıf farkı olmaksızın bireylerin kabulünü sağlamıştır.

Kamu Hizmeti (ulus-devletin halkına hizmet), ilk olarak 1862 ve 1890 tarihli Morrill Yasaları aracılığıyla Amerikan yükseköğretiminin düzenli bir misyonu olarak ortaya çıkmıştır. İlk yasayla devlet, üniversitelere arazi tahsis ederken; ikinci yasa Afro-Amerikanlar için yükseköğretim hizmeti sunulmasını sağlamıştır. Hemen ardından 1904 tarihli Wisconsin Mülahazası birçok üniversitede kamu hizmetini öğretim ve araştırmaya eşit bir temel misyon olarak yaklaşılmasını sağlamıştır. Günümüzde, farklı ülkelerdeki Indiana Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Bath Üniversitesi gibi üniversitelerinin şehir üniversitesi misyonu, sundukları kamu hizmeti misyonunun bir ifadesidir.

Küreselleşme dönemi özellikle 1970'lerden sonra ulus-devletlerin giderek birbirine bağımlı hale gelmesinden ortaya çıkan üniversitelerin yeni bir misyonu olan uluslararasılaşmaya atfedilmiştir.

Uluslararasılaşma (ulus-devletler topluluğuna hizmet), üniversitenin mevcut çoklu misyonlarını bir üst sistemde bir arada barındırmaktadır. Bu nedenle, postmodern üniversite, küresel "bilgi çağında" öğretim, araştırma ve kamu hizmeti misyonlarını uluslararası bir platforma taşımaktadır. Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması, Güney Asta Ulusları Birliği gibi birçok anlaşma ve kuruluş da yükseköğretimin uluslararasılaşmasını teşvik eden uluslararası kurum olmuştur.

Avrupa'da Orta Çağ üniversitelerinde eğitim misyonu ve skolastik düşünce çerçevesinde şekillenmiştir. Sonrasında, Orta Çağ toplumu hızla gelişerek yükseköğretim dini kurumların, laik ulusların ve belediyeleri ve geleneksel mesleklerin yönetimi için bir gereklilik haline gelmiştir. Ardından, Avrupa ve Latin Amerika'da erken dönem modern üniversiteler uluslaşmayı ve hümanizmi kabul etmiş, bu erken dönem bağımsız ulus-devletlerin yükselişini görmüştür. 19. yüzyıla gelindiğinde biçimlenmiş Amerikan kolejlerinde yükseköğretimin daha demokratik hale geldiği görülmüştür. Bunda, Amerika'nın dünyanın ilk demokratik ulus-devleti olması; Amerikan başkanları Thomas Jefferson ve Jackson'ın eğitimin liberalleşmesindeki rolleri de vardır. Benzer bir şekilde, 19. yüzyılda Alman Üniversitesi (özellikle Humboldt eğitimle ilgili bir kurulun başına geçtikten sonra) araştırma misyonunu ve akademik özgürlüğü desteklemiş; Napolyon'un tamamen yenilgiye uğratılmasından sonra ve aydınlanma hareketiyle beraber, Alman devletleri arasında dönemin önde gelen gücü Prusya 1809 yılında Berlin Üniversitesi'ni kurarak dönemin entelektüel gücünü bir araya getirmiştir (Östling, 2018: 23-35). 1904 yılındaki Wisconsin Mülahazası'ndan başlayarak, Amerikan üniversiteleri kamu hizmeti misyonunu; dünyanın lider demokratik, ekonomik ve askeri gücü olduğu "Amerikan yüzyılı" boyunca geliştirmiştir (Zunz, 1998). Yine ilginçtir ki, küreselleşmenin ileri bir boyutunda olmamıza rağmen 21. yüzyılda da uluslararılaşma bakımından önde gelen üniversiteler Ortaç Çağ, Alman Çağı ve Victoria Çağı'ndaki üniversitelerdir (Scott, 2006: 5-6).

Üniversitelerin primitif örnekleri ilk olarak 9-14. yüzyıl arasında İstanbul'daki üniversiteler olmak üzere kurulmuş olsa da sonrasında Doğu Roma imparatorluğunun gerilemesiyle bu yükseköğretim kurumları Batı Avrupa'da gelişim göstermiştir. Üniversite, profesörlerin ve öğrencilerin olduğu bir loncayı ifade etmektedir. Üniversiteler, özellikle önemli toplumsal olayların ışığında meydana çıkmış eğitim kurumlarıdır; ilk üniversite örnekleri merkantilizm, şehirleşme ve orta sınıfın yükselişi, bürokratikleşmenin ışığında 12. yüzyıl entelektüel rönesansıyla birlikte gelişim göstermiştir (Cobban, 1992: 227-228). Bu gelişmeler ışığında toplum kavramı daha geniş ve karmaşık hale geldikçe işlerini görmek adına dini kurumlar, laik hükümetler, belediyeler eğitimli rahip, yönetici, hukuk adamı, doktor ve memurlara

ihtiyaç duymuştur. Bunu sağlamak adına üniversiteler eğitim ve profesyonel mesleklerin öğretimi için önemli birer kurum haline gelmişlerdir (a.e.: 231-232). Öte yandan kuzey Avrupa'daki üniversiteler kendilerine akademisyen yönetişimi olan Paris Üniversitesi'ni model alırken; güney Avrupa'daki üniversiteler ise, öğrenci kontrolündeki Bologna Üniversitesi'ni kendilerine rol model olarak almışlardır. Yine, güneydeki öğrenci kontrolündeki üniversitelerde öğrenciler görece yaşlı ve finansal olarak hali vakti yerinde kimselerdir. Buna karşın, özellikle 1500'lere kadar öğrenci kontrolündeki üniversite yapısı kontrolünü kaybetmiş; bu dönemde Avrupa'da akademisyen temelli üniversiteler ön plana çıkmıştır (Scott, 2006: 6). Üniversitedeki bireylerin çoğu özellikle ilahiyatçı ve hukukçudur; bu durum özellikle Büyük Bölünme[18] (1378-1417) ve Konsilyer Hareket[19] (1414-1418/1431-1449) gibi olaylarda bu kişilerin öğrenilmiş bilgilerinden yararlanılmasını sağlamıştır (Scott, 1992: 113-118). Benzer şekilde, Batı hükümdarları laik bir hukuk sisteminde üniversite doktorlarından yargıç olarak yararlanırken; uluslararası ilişkilerde de bazı doktorlar arabulucu ve diplomat olarak katkı sağlamışlardır (a.e.: 137-138).

Üniversitelerde lisans ve yüksek lisans kademelerinde eğitim misyonu en önemli misyon olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, öğrencilerin toplumun her kademesinden gelmiştir. Öğrencilerin çoğu; dini kurumlarda, devlette ve belediye işlerinde hizmet verirken; çok azı üniversitede profesör olmuş, diğerleri de daha alt kademe eğitim kurumlarında öğretmenlik yapmışlardır. 15. yüzyılın ortalarına doğru, Avrupa'da 80'e yakın üniversite bulunmaktadır. Buradan yükseköğretim kurumları toplum açısından önemli bir rolü olduğu görülmektedir (Scott, 2006: 7).

[18] Büyük Bölünme (Great Schism), Katolik Kilisesi'nde aynı anda birden fazla papanın iddia sahibi olduğu bir dönemi ifade etmektedir. 1378'de Papa XI. Gregory'nin ölümüyle, İtalyan ve Fransız kardinaller iki ayrı papa seçmiştir: Urban VI (Roma) ve Clement VII (Avignon). Bu durum, Avrupa'daki siyasi ve dini birliği kökten sarsmıştır. 1417'de Kostanz Konsili ile sona ermiş ve Martin V tek meşru papa olarak kabul edilmiştir. Daha fazla detay için bkz. Tierney, B., & Painter, S. (1992). *Western Europe in the Middle Ages 300–1475*. McGraw-Hill.

[19] Konsilyer Hareket (Concilliar Movement), papanın otoritesini sınırlayıp, kilise konseylerine (konsiller) daha fazla güç verilmesini savunan bir reform hareketidir. Bu hareketin amacı, kiliseyi birleştirmek ve papanın mutlak otoritesini dengeleme olmuştur. ***Konstanz Konsili*** (1414-1418) ve ***Basel Konsili*** (1431-1449), hareketin en önemli olaylarındandır. Ancak, bu çabalar uzun vadede başarısız olmuş ve Papalık mutlak otoritesini meşrulaştırmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Oakley, F. (2003). *The conciliarist tradition: constitutionalism in the Catholic Church*, 1300-1870. OUP Oxford.

Avrupa'da çoğu üniversitede Roma Kilisesi yasal olarak yetkili kılınmıştır, bazıları da kraliyet imtiyazı almıştır. Bu yarı otonom yükseköğretim kurumları bulundukları ülke ve döneme bağlık olarak papa, hükümdarlar, yerel piskoposlar, dükler veya belediyelerin otoritesine tabi olmuştur. Örneğin; kuzey Avrupa'da öğrenciler ve profesörler üniversiteler kilisenin bir parçası olduğundan ötürü memur statüsünde kabul görmüştür. Üniversite personeli askerlik hizmeti ve vergilerden yasal olarak korunmuş, üniversite kendi müfredatını belirlemede kontrol sahibi olmuş, üniversite öğrencilerin kötü davranışlarını yargılama ve cezalandırmış ve üniversitenin grev yapma hakkı olmuştur (Burridge, 1970: 50).

Üniversitelerde eğitim hemen her ülkede benzer koşulları izlemiştir. Orta Çağ Latincesi, eğitimin genel dili olmuş, öğrenciler tarafından üniversiteye girmeden öğrenilmiştir. Henüz matbaa teknolojileri gelişmemiş olduğundan ötürü, yazma eserler nadir ve yazmanlar tarafından kopya edilmiştir. Bu nedenle sınıfta eğitim yavaş ilerlemiş, profesörler kaynakları yavaşça okuyarak ilerlemişlerdir. Ayrıca, sınıfta belli kimselerin eserleri üzerine, bu özellikle Yunan felsefesi kaynaklarının kişiler ve gruplar arasında münazara edilmiştir. "*Bir profesörün bir tartışmayı nereye götürürse götürsün takip etme hakkı... en az Platon kadar eski bir iddiadır*." (Brubacher ve Rudy, 1976: 308). Bu şekilde üniversite özgür düşüncenin ve fikirlerin tartışıldığı ve geliştirildiği bir ortam sağlamıştır.

Skolastik düşünce, yalnızca eğitimde en gelişmiş teknolojinin kullanımını değil, aynı zaman bütün bilginin rasyonel bir şekilde sorgulandığı ve araştırıldığı bir yöntem sağlamıştır. Özellikle, 12. yüzyıldan sonra Doğu'dan gelen yeni bilgi akışı ve bu bilginin bütüncül bir araştırma içinde kullanılması araştırma faaliyetlerini ileri götürmüştür. Öte yandan, bugün disiplinler arası araştırmanın da temelini oluşturan yapı Orta Çağ araştırmalarında da görülmektedir. Örneğin; gezegenlerin hareket ettiğini ve dünyanın döndüğü yönünde erken dönem fikirlerinin sahibi Oresme (1320-1382) aynı zamanda bir piskopostur. Avrupa'da yaygın skolastik düşünce felsefi görüşü ışığında dini öğretiye bilimsel muhakeme ile yaklaşmıştır (Grant, 2005: 475-480). Gerçekten de skolastik düşünce, yüksek bilimde neredeyse bir tekel haline gelmiş; eğitimin rolünü, yeni entelektüel sınıfı, yukarı doğru sosyal mobilizasyonu ve

dini kurumlar ile hükümet üzerinde politik nüfuz gücünü etkileyerek 1500'ler civarında yeni bir modern medeniyet başlatmıştır (Scott, 1992: 1-5). Günümüz üniversitelerinde, temel eğitim misyonu ve çoğu diğer özellik Avrupa'da Orta Çağ üniversitelerinden sağlam halde kalmıştır. Diploma vermek, müfredat, sınav, mezuniyet gibi üniversitelerin örgütsel özellikleri bu dönemden kalmadır (Scott, 2006: 10).

Özellikle Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nden sonra erken dönem Avrupa'da sınırları belirlenmiş ve aynı milletten olma hissini paylaşan insanların oluşturduğu egemen bağımsız ulus-devletler yükselişe geçmiştir. Kurulan ilk üniversitelerin özerklikleri ulus-devlet fikrinin başladığı İngiltere, İspanya, Fransa gibi ulus-devletler ve İtalyan şehir-devletlerinde sistematik olarak zayıflatılmıştır. Öte yandan, Alman-devletlerinde üniversiteler başlangıçta laik yöneticiler tarafından kurulmuş ve daha sonra Almanya-Fransa savaşından sonra, 1871'de Almanya'nın bir ulus-devlet olarak birleşmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle, 15. yüzyıldan sonra bütün Avrupa'daki üniversiteler aynı yönde ilerlemiş ve üniversiteler ulusallaşmıştır (a.g.e: 10). 16. yüzyıl itibariyle ise üniversitelerin ulusallaşma misyonu, eğitim misyonunu, akademisyenlerin araştırma misyonu ve diğer dış hizmetleri bünyesine almıştır. Bu nedenle, halen günümüzde bile -Amerika hariç- dünya üniversiteleri devletin özgür ve baskıcı rejimde olup olmadığı fark etmeksizin erken modern dönem misyonla devlete hizmet eden ulusal kurumlardır (Scott, 1998: 110-111). Öte yandan, baskıcı rejimler altındaki üniversiteler 20. yüzyıl boyunca ait oldukları toplumun sosyal yapısını endüstri ve teknolojik verimliliği arttırmak ve öğrencileri propagandaları çerçevesinde kontrol etmek adına hızla değiştirmeye çalışmışlardır (Domonkos, 1977: 2037).

Orta Çağ'da başlayan akademik araştırmalar ve yasal, diplomatik, parlamenter ve idare ile alakalı dış servisler, ayrıca erken modern devletlerde de işleri yoluna koymakta son derece etkili olmuştur (Scott, 1992: 111). Ulus-devlet ve üniversite projeleri arasındaki iş birliği ilk olarak monarşi konularındaki eğitimin merkezinde sonrasında ise cumhuriyetçi vatandaşların merkezinde yer almıştır. Bir anlamda devlet üniversitenin eylemlerini korurken, üniversitede de devletin düşünceleri için güvenli

bir liman olmuştur (Reading, 1996: 69). Müteakiben, 15-18 yüzyıl arasında Avrupa'nın farklı bölgelerinde yaklaşık 190 üniversite farklı zamanlarda açılmıştır. Özellikle, 16. yüzyılda Reformlar çağında açılan bu üniversitelerin çoğu, Katolik karşısında mücadele eden Protestan inancındaki hükümdarlar tarafından dini ve siyasi nedenlerle kurulmuştur. Buna karşılık ise Katolik üniversiteleri kendi dini görüşlerini yansıtan ve savunan bir eğitim sunmuştur (Scott, 2006: 12).

Avrupa'da erken dönem modern toplumunda iki konu ön plana çıkmıştır. İlk, keşifler başlamış ve bu öncü ülkeler Lojistik döngüler içinde okyanus ötesi kolonilerini geliştirmişlerdir. Özellikle Latin Amerika'da, İspanyollar kendi ulus kontrolündeki koloni üniversitelerini şehirlerde kurmuşlardır. Koloni üniversitelerinin amacı, misyonerleri ve hukukçuları Yeni Dünya'nın kurulumu için hazırlamak olmuştur (Lafaye, 1984: 675-676). Öte yandan, 19 yüzyılda itibaren bağımsızlığını kazanan Latin Ülkeleri'nde üniversitelerin görevi "ulusal bir kimlik oluşturmak ve yeni bir ulusal kültür geliştirmektir". (Maier ve Weatherhead, 1979: 7). Tıpkı Avrupa üniversitelerinde olduğu gibi Latin Amerika'da kurulan üniversitelerde ulusal kurumlar olarak, ulusal amaçların gerçekleştirilmesi üzerinde çalışmaktadırlar (Scott, 1992: 12). Öte yandan, Birleşik Devletler'de ve Kanada'da hiçbir zaman uluslaşmış bir yükseköğretim kurumu olmamıştır. Bunun tarihsel kökenine baktığımızda, Kuzey Amerika'daki koloni okullarının yerel girişimler olmaları ve İngiltere tarafından ya da Roma kilisesi tarafından desteklenmemiş olmaları olarak ifade edilebilir (Roberts, Cruz ve Herbst, 1996: 260-261). Sonrasında, Birleşik Devletler'de federal bir sistemin olması, eğitimin ulusallaşma yerine hümanizm, kamu hizmeti, demokratikleşme çerçevesinde kurumlaşmasına neden olmuştur.

Özellikle hümanizm ışığında üniversitelerin daha laik bir hale gelmesi bugün bile birçok coğrafyada tartışılan bir konudur. Hümanizm, 17. yüzyıl bilimsel devrimi ve 18. yüzyıl aydınlanması sırasında üretilmiş; 20. yüzyıla gelindiğinde ise "*hümanizm halihazırda dünya genelinde milyonlarca insanın benimsediği ve yaşamında uyguladığı bir felsefe haline gelmiştir.*" (Lamont, 1990: 29). Bugün hala hümanist olgu bilimsel yaklaşım eğitim, araştırma ve hizmet misyonlarının çerçevesini belirlemektedir. Bugün günümüzdeki dünya çapındaki büyük üniversiteler, Avrupa

ekolü içindeki ulusal ve laik kurumlardır. Buna karşın, özellikle Birleşik Devletler'de II. Dünya Savaşı'ndan sonra, üniversiteler federal hükümetle ekonomik gelişmeler ve askeri üstünlük için araştırma fonlarıyla bağımlılık geliştirmiş; yine Fransa, İspanya ve İngiltere'nin eski kolonilerinde eğitim üzerinde hükümet kontrolü görülmüştür. Bu anlamda, üniversiteler ulus kimliği kazanmakta, ulus inşa etmekte son derece önemli bir rol üstlenmişlerdir (Scott, 1992: 14).

Amerikan kolonilerinde 18. yüzyılın başında özellikle Avrupa'daki üniversiteler ile mukayese edildiğinde koloni kolejlerinin sayısı son derece az, seçkinci ve zayıf donanıma sahip görülmüştür. Bu durum, kolonide yaşayanlar tarafından endişeyle karşılanmış ve Amerika'nın geleceğini oluşturacak bireylerin ilgisinin Avrupa'daki eğitim kurumları tarafından çekileceği endişesi beslenmiştir (Pangle ve Pangle, 1993: 146-147). Buna müteakiben, Amerika'nın kurucu babalarının birçoğunun da katkılarıyla Birleşik Devletler'de üniversiteler kurulmuş ve üniversiteler "*eyalet için daha yüksek ve daha sağlıklı bir bölgede ve daha merkezi bir konumda, kamusal desteği hak edecek kadar geniş, özgür ve modern bir planla bir Üniversite kurmak"* isteği çerçevesinde şekillenmiştir (Jefferson, 1961: 175).

Amerikan üniversitelerinde 18. yüzyılın başından İç Savaş'a kadar lisans eğitiminde, eğitim misyonu bireyler için demokratik amaçların sağlanması anlamına gelirken; İç Savaş sonrasında Amerikan üniversiteleri lisansüstü eğitimdeki kimseler için tıpkı transfer edildiği Almanya'daki gibi biçimlendirilmiş araştırma misyonu çerçevesinde araştırma fırsatları sunmuştur (Scott, 2006: 15). 19. yüzyıla gelindiğinde tarım ve endüstri bilimlerinde teknik eğitim ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Birleşik Devletler'de 1824'te kurulan Rensselaer Politeknik Enstitüsü ve ikisi de 1847'de kurulan Harvard Lawrence Bilim Okulu ve Yale Sheffield Bilim Okulları alanlarında öncü olmuşlardır. İç Savaş sonrası yürürlüğe giren Morrill yasalarıyla birlikte de arazi destekleri ve federal fonlar aracılığıyla tarım ve mühendislik kolejleri ve üniversiteleri yükselişe geçmiştir. Ancak, bu üniversitelerin çok azı Alman araştırma-odaklı üniversitelerden etkilenerek araştırmada öncü kurumlara dönüşmeyi başarmıştır (Brubacher ve Rudy, 1976: 61-64). Bunlara örnek; University of California, Penn State ve Georgia Institute of Technology'dir.

Yine demokratikleşme ışığında Morrill yasaları sırasıyla kadınların ve Afro-Amerikan öğrencilerin kuzey eyaletlerinde üniversitelere girmesini sağlamış; ayrıca üniversitelere federal fon da sağlamıştır. 1890 yasası Afro-Amerikan öğrenciler için üniversiteler açılmasını sağlamış; Florida A&M University, Tennessee State University gibi okullar açılmıştır. Birleşik devletlerde demokratikleşmenin en güçlü etkisi; çoğulcu toplumu gözeterek, arazi yardımları ve federal fonlarla birlikte belediye yüksekokulu hareketi, teknik enstitüler, öğretmen okulları, kadın kolejleri, kilise bağlantılı liberal sanatlar kolejleri, Afro-Amerikan yükseköğretim kurumları, Kızılderili okulları ve diğer birçok yükseköğretim kurumları kurmayı başarmıştır (Scott, 2006: 16-17).

1860-1930 yılları arasındaki dönemi ele alan bir çalışma, dünya-sistemde merkez konumda yer alan İngiltere, Almanya, Rusya ve Birleşik Devletler'de öğrenci sayıları giderek hızla artmıştır; ancak Birleşik Devletler, diğer devletler ile karşılaştırıldığında hem üniversite hem de alt düzey eğitime katılımda daha da hızlı yükselmiştir (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278; Jarausch, 1983: 13-16). Birleşik Devletler'de yükseköğretime katılımın yüksek olmasının sebebi, üniversitelerin daha serbest öğrenci seçme sistemlerinin olmasıdır; öte yandan üniversite dışı yükseköğretim de özellikle öğretme okulları, teknik yüksek okullar ve ticaret okulları sayesinde artmıştır (a.e.: 14). Özellikle, 1970 yılından bu yana, Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerindeki uluslar, Amerika'nın yükseköğretim mezuniyet oranlarını yakalamayı başarmışlardır. Şüphesiz, bunun sağlanmasında yükseköğretimin seçkin zümreden kitle öğretimine hatta evrensel bir eğitim sistemine geçmesi rol oynamıştır (Domonkos, 1977: 2036).

Yukarıda sıklıkla bahsedildiği üzere, üniversitelerde araştırmanın şekillenmesinde 1809 yılında, henüz bir Alman Birliği (1870) oluşmadan önce, kurulan Berlin Üniversitesi'nde 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında uygulanan Alman modelidir (a.e.: 2034). Özellikle, Prusya'daki devlet üniversiteleri yönetim bilimleri, hukuk ve tıp lisansüstü eğitim alanlarında uzmanlaşmış; 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde güçlü askeri ve kamu hizmetleri sağlayan bir yapıyla Almanya'da üniversiteleşmenin öncüsü olmuştur. Berlin Üniversitesi'nin kurulmasında

aydınlanma fikriyle birlikte Alman entelektüelinin ve aristokrasinin girişimleri, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun resmi olarak yıkılması sonrası (1806) yeşeren Alman milliyetçiliği fikri ve Prusya hükümetinin ulusalcı felsefe, tarih ve edebiyat kültürü üniversitenin kurulmasında etkili olmuştur (Ben-David, 1971: 116-117).

Humboldt, 1808 yılında Kilise İşleri ve Kamu Eğitimi Bürosu'nun başına geçmiş ve *Volksschule* (Halk Okulu) sistemini oluşturmuştur. Humboldt'un katkıları sadece yükseköğretim ile de sınırlı kalmamış, eğitim laik bir hareket haline gelmiş ve 3 yıl boyunca zorunlu kılınmıştır. Öte yandan Humboldt, Berlin Üniversitesi'nden başlayarak Alman yükseköğretimini üç temel ilke etrafında şekillendirmiştir. Araştırma ve öğretim misyonlarının birliğine dayanan ilk ilke özgün akademik çalışmanın önemine vurgu yapmıştır. İkinci ilke *olan akademik özgürlük* ilkesi de yine aynı dönemde gelişmiştir ve Prusya'da laik devlet tarafından desteklenmiştir. Bu ilke, öğrencilerin istedikleri ders programını takip etmelerine olanak tanıyan *Lernfreiheit* (öğrenme özgürlüğü) ve profesörlerin araştırma ve öğretim alanlarında özgürce inceleme yapmalarını sağlayan *Lehrfreiheit* (öğretme özgürlüğü) kavramlarını kapsamıştır. Üçüncü ilke ise, astronomi, biyoloji, botanik, kimya, klasikler, jeoloji, tarih, matematik, filoloji, felsefe, fizik ve siyaset bilimi gibi alanları kapsayan sanat ve bilimin merkezliği ilkesidir. Bu ilke, hümanist liberal sanatlar fakültesinin akademik statüsünü, teoloji, hukuk ve tıp fakülteleriyle aynı seviyeye yükseltmiş, böylece saf araştırma da yükselmiştir (Fallon, 1980: 28-30).

Berlin Üniversitesi'nde her bir tam zamanlı profesör (ordinaryüs), kendi etrafında asistan profesörler, öğretim üyeleri ve öğrencilerinde yer aldığı bir enstitü veya seminer inşa etmiştir. Ayrıca bu kimseler enstitülerini fonlamak adına üniversite yönetimi yerine doğrudan uygun bakanlıklarla görüşmüşlerdir (a.e. 32-45). Bu durumda ortak çabanın sonucu olarak araştırmaların sonuçlandırılmasını ve yürütülmesini sağlamıştır. 1900'lü yıllara kadar Alman Üniversite modeli ve araştırma misyonu farklı kademelerde yükseköğretimi dünya çapında etkisi altına almıştır. Alman modeli özellikle, 19 yüzyılda enstitü ve laboratuvarlarda çalışan ve gözlem yapan öğrenciler, ziyaretçiler ve profesörler aracılığıyla yurtdışına taşınmıştır (Scott, 2006: 22). Özellikle, Amerika henüz gelişme aşamasındayken Johns Hopkins

Üniversitesi gibi eğitim kurumları Alman eğitim sisteminin araştırma ve lisansüstü eğitimini transfer etmiş, fakat profesörlerin memuriyetini kapı dışında bırakmıştır. Buna karşın, eğitimde bilgi transferi yoluyla 1910 yılına kadar Amerikan üniversitelerinde araştırma misyonu hâkim rol oynarken, eğitim misyonu 20. yüzyıl boyunca yavaşlamaya başlamıştır.

Özetle, Humboldt'un öncülüğünde Berlin Üniversitesi'nden başlayarak Alman Üniversiteleri günümüz üniversite sistemine birçok önemli miras bırakmıştır. Araştırma ve öğretim faaliyetlerini birleştirmiş; eğitim, öğrenim ve araştırmada öğrenci ve profesörlere akademik özgürlük sağlamış; seminer metodunu geliştirmiş; akademik alanları ve müfredatı geliştirmişi ve uygulamalı bilimlerde öncü olmuştur (Scott, 1992: 23).

Alman tipi araştırma misyonu ise Amerika'nın pratik uygulama kültürüyle birleştiği düşüncesi özellikle ilerlemeci dönemde Amerika'da sanayi toplumunun gelişmesinde önemli bir rolü olduğu düşüncesi vardır. Büyük araştırma üniversitelerinin inşa edilmesinin temel bilgiyi ilerleteceğine ve modern bir sanayi toplumu için gerekli olan teknik uzmanlığı sağlayacağına inanmıştır (Brubacher & Rudy, 1976: 177).

Birleşik Devletler'de kamu hizmeti Wisconsin Mülahazası'ndan (1904) bile önce önemli bir olgudur. Sosyal bilimler bölümlerindeki profesörler sıkça kamu hizmetinde de bulunmuşlardır. Bu açıdan, 1880-1890'lı yıllarda Columbia, Michigan ve Wisconsin Üniversiteleri'nde siyaset bilim kürsüleri kurulmuş; ekonomi ve sosyoloji bölümleri içerisinde de toplumsal fayda tutkunu kimseler olmuştur. Sosyal bilimciler, uzmanlıkları çerçevesinde ve araştırmalarıyla da topluma hizmet etmişlerdir. 1900'lere kadar, daha önce görülmemiş alanlar olan işletme yönetimi, beden eğitimi, mühendislik, sağlık gibi alanlarda hizmet veren "faydalı" üniversiteler kurulmuştur (Veysey, 1965: 59-61). 1900'lere kadar Amerikan üniversitelerinde özellikle hayırseverlik kurumları üzerinden fonlar sağlanmış olsa da 1900'lerde itibaren fon bulmak oldukça zor olmuştur. İki savaş arasındaki dönem, bir de büyük depresyonun gelmesiyle fonları ciddi anlamda etkilemiştir. Buna karşın; Rockerfeller, Ford Vakfı ve Carnegie gibi kuruluşlarından özel fonlar gelmiş; yine bazı kimya, ecza

ve gıda sanayi şirketlerinden fon sağlanmıştır. Örneğin; Massachusetts Institute of Technology, General Electric ve AT&T'den elektrik mühendisliği bölümünün fonlanması için oldukça büyük bir fon sağlamıştır (Scott, 2006: 27). Yine tarım araştırmaları da eyaletler ve federal hükümet tarafından fonlanmıştır (Brubacher ve Rudy, 1976: 405).

Kamu hizmetini topluma akademik araştırmalar aracılığıyla mümkün kılmak Alman mevkidaşlarından çok Amerikan lisansüstü eğitim kurumlarında yaygın eğilim olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan önce üniversitelerin kamu hizmeti aktiviteleri daha az doğrudan olsa da savaş sonrasında Amerikan üniversiteleri daha çok doğrudan hükümet ve endüstri işlerine katılım sağlamıştır (a.e.: 305). Bu yakınlaşma bir anlamda meyvelerini vermiş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra federal hükümet büyük Amerikan araştırma üniversitelerinin destekçisi olmuştur. Üniversiteler ayrıca daha büyük, karmaşık hale gelmiş, sayıları da giderek artmıştır. Özellikle savaş döneminde Amerikan üniversiteleri kamu hizmeti gereği hükümet ve askeriyeye hizmet etmiştir. Savaş sonrası ise, bu kez Sovyet Rusya ile Soğuk Savaş dönemi başlamış ve üniversiteler süreklilik içinde savunma, sağlık, enerji, uzay programı ve ekonomik gelişme üzerine araştırmalar yapmışlardır. Öte yandan, yapılan yardımların büyük çoğunluğu uygulamalı bilimlere olurken; sosyal bilimler de özel kurumlar tarafından sıklıkla desteklenmiştir. Özellikle, Ford Vakfı ve Rockerfeller Vakıfları'nın göz ardı edilemeyecek düzeyde yüksek oranda hem Birleşik Devletler'deki araştırmalara hem de uluslararası ve bölgesel araştırmalara katkıları olmuştur (Adams ve Garraty, 1960: 164-165). Amerikan üniversitelerinde kamu hizmeti yerel, eyalet çapında, ulusal bazda ve hatta uluslararası düzeyde geniş çapta gerçekleşmiştir. Bu uluslararası birçok üniversitenin de dikkatini çekmiş ve pek çok ulusal üniversite kamu hizmetinin önemini anlarken, kamu hizmeti aktivitelerini yerel ve bölgesel seviyede halka sunmuşlardır.

Günümüzde üretimin ana faktörleri yalnızca sermaye, işgücü veya hammadde ve girişimci değil ayrıca bilgidir. Bilgi toplumu özellikle, Kondratieff V döngüsünde durmaksızın bilginin ışığında postmodern ve postendüstri (sanayi sonrası) toplumunu içinde barındırmaktadır. Üniversiteler, sanayi toplumunun gelişip küreselleşmesinde

ürettikleri bilgi ve aktardıkları kamu hizmeti ve eğitim faaliyetleri önemli bir role sahip olmuşlardır. Ancak, günümüzde bilginin ticarileşmesi ve özelleşmesi eğitim, araştırma ve kamu hizmetlerini doğrudan ve kötü bir şekilde etkilemektedir. Yine ulusal ve uluslararası tekno-bilim entelektüel mülkiyeti bilginin özelleşmesini desteklemektedir. Bu durum, üniversite fonlarının azaltıp, araştırma faaliyetlerinin hızını yavaşlatabilir; eğitim faaliyetlerine zarar verebilir ve küresel bir kamu hizmeti sağlamaktan mahrum bırakabilir (Polster, 2000: 19-28).

Üniversitelerin uluslararasılaşma misyonu eğitim, araştırma, kamu hizmeti ve ulusallaşma gibi birçok gibi birçok misyonu bünyesinde barındırmaktadır. Üniversitelerin, ulusal ve uluslararası hedefleri ekonomik, siyasi ve kültürel farklılıklardan dolayı çatışma içinde olabilir. Yine de karmaşıklıklarına rağmen, dünya çapında yüksek öğretim politikalarında açık ve görünen bir yakınlaşma vardır. Birçok büyük üniversite, Orta Çağ'dan günümüze önemli bir uluslararası örgüt olmuşlardır; 19. yüzyıl Alman Üniversiteler, 20. yüzyılda İngiltere'de Cambridge ve Oxford yurtdışındaki uluslararası öğrencilerin dikkatini çeken kurumlar olmuşlardır. Yine, Amerikan üniversiteleri de milyonlarca uluslararası öğrenciyi bir araya getirmiştir. Yükseköğretim, küreselleşme yönünde bilgi-temelli insan aktiviteleri ve demokratik siyasi sistemler başta olmak çoktan önemli temeller atmışlardır (Scott, 2006: 30).

Yükseköğretimin uluslararasılaşan özellikleri; yeni bilgi akışı, fakülte üyeleri, öğrenciler ve müfredat olmuştur. Bunların uluslararasılaşmasına zemin hazırlayan, dünya çapındaki yükseköğretim yapılarının ve politikalarının açık bir şekilde birbirine yakınlaşmasıdır. Her ne kadar bu yakınlaşma uluslararasılaşma ve bölgeselleşme açısından ekonomik, bilimsel ve akademik avantajlar doğursa da beraberinde bir maliyet de getirebilir. Bu benzeşmenin yaratabileceği en büyük sorunlardan biri de küreselleşme arayışında farklı kültürel mirasın zarar görmesi olabilir (Kerr, 1994: 12-16, 21-24).

Uluslararası ve ulusüstü örgütler ve anlaşmalar, üniversitelerin uluslararasılaşma misyonunu açık bir şekilde desteklemiştir. Henüz 1919 yılında Birleşik Devletlerde Institute of International Education (IIE) açılmış, Almanya'da 1925 yılında Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) ve İngilitere'de 1934

yılında British Council (BC) açılmış bunlar uluslararası iş birliği ve değişimde hizmet eden ulusal kuruluşlar olmuşlardır. Amerika'nın öncülüğünü çektiği bu uluslararası programlarla birlikte, I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde çok sayıda akademisyen Avrupa'dan Birleşik Devletler'e göç etmiştir. Yine, Birleşik Devletler'in bu akımı sürdürmesinde en etkili olan kurumlardan biri Fullbright olmuştur (de Wit ve Altbach, 2021: 3). Öte yandan, Avrupa'da yükseköğretimin uluslararasılaşması ise özellikle 1950-1970 yılları arasında Avrupa'nın bir birlik yolunda ekonomik ve siyasi güç kazanmasıyla gerçekleşmiştir. 1980'li yılların ikinci yarısında itibaren Erasmus ve 1990'larda itibaren Erasmus+ programı (önceden Sokrates) programı öğrenci ve akademik personel değişimi, ortak müfredat geliştirme, ortak araştırma projeleri ve bu programlara istekli katılım Avrupa'nın uluslararasılaşmaya yaklaşımında açık bir yol belirlemiştir (a.e.: bkz. yuk.). Avrupa'da yaşanan gelişmeler sadece Avrupa Birliği üyeleri değil; bölgesel olarak da ECTS (Avrupa Kredi Transfer Sistemi) denemeleri ile başlayıp, Bologna Süreci gibi eğitimi politikalarını birbirine yakınlaştırıcı uluslararası bölgesel bir sistemin önünü açmış; Avrupa Yükseköğretim Alanı (EHEA) fikrinin gerçekleşmesini sağlamıştır (de Wit vd., 2015).

Üniversiteler kendilerini her ne kadar uluslararası kurumlar olarak tanımlasalar da bu kurumlar ulusal bir düzenleyici çerçevede hareket etmektedirler. Burada farklılık, İngilizce konuşulan Batı ülkelerinde daha ticari bir model teşkil ederken, Avrupa ülkelerinde ise uluslararası eğitimde son 25 yılda daha işbirlikçi bir model takip edilmesine neden olmuştur. Kanada ve Kıta Avrupası ülkelerinin uluslararası öğrenci seçiminde daha pazar temelli yaklaşımı henüz yeni gelişen bir özellik olarak ortaya çıkmıştır (de Wit ve Altbach, 2020: 4). Yine son dönemde eğitimin uluslararasılaşması, eğitimin Batılılaşması kavramından kurtulmaya başlamıştır (Jones ve de Wit, 2014: 28):

"Günümüzün küresel bilgi toplumunda, yükseköğretimin uluslararasılaşma kavramı da küreselleşmiş ve giderek daha fazla ülke ve kurum bu sürece dahil oldukça, bu olgunun politika ve uygulama üzerindeki etkisinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasını gerektirmiştir. Uluslararasılaşma artık batılı, büyük ölçüde Anglo-Sakson

ve ağırlıklı olarak İngilizce konuşulan bir paradigma üzerinden değerlendirilmemelidir."

Günümüzde, Küresel Güney'de yükseköğretimin uluslararasılaşması hız kazanarak devam etmektedir. Bugün bu ülkeler sadece yüksek öğretime yalnızca stratejik yaklaşımda bulunmamanın ayrıca farklı bağlamsal bakış açıları kullanarak Küresel Kuzey'in yükseköğretimdeki sömürücü hareketlerinden kurtulabileceği öngörülebilir. Böylece, kendi aralarında iş birliği fırsatlarını değerlendirerek bir *dikey uluslararasılaşma* sağlayabilirler (Jones ve de Wit, 2014).

Bir sonraki başlık altında ilk ve ortaöğrenimin uluslararasılaşması ve yükseköğretimin uluslararasılaşması kavramlarına Kondratieff döngüler içerisinde karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

3.1.2.3 Kondratieff Süreçler İçinde Ulusal Eğitim Sistemleri ve İşletme Yükseköğretim Kurumlarının Gelişimi

İlk ve ortaöğretim kurumlarıyla, yükseköğretim kademelerinde eğitimin gelişmesinde ortak olan özellikler göze çarpmaktadır. Eğitim her kademesinde ilk olarak belirli bir seçkin zümreye hizmet etmek etmiştir. Eğitimin sağlanmasında mutlakiyetçi hükümdarların ve dini otoritenin etkisi olmuştur. Ancak, Sanayi Devrimi sonrasındaki toplumlarda eğitim yavaş yavaş kitlelere sunulmaya başlamış ve ulus-devletin gelişimi ışığında eğitim ulusallaşmıştır. 21. yüzyılın arifesinde ise özellikle yükseköğretim kurumlarının misyonları bir üst kademeye taşınarak uluslararasılaşma içerisinde ele alınmıştır.

Kondratieff I döngüsüne ait tablo, 1780–1825 yıllarını kapsayan dönemde Batılı merkez devletlerde eğitim alanında meydana gelen değişimleri gözler önüne sermektedir. Bu döngüde, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle üretim süreçlerinin hız kazanmasına rağmen, özellikle işgücüne yönelik formal eğitim uygulamaları daha yavaş gelişim göstermiştir (Goldstein, 1988: 257). Buna rağmen, bu süreçte Alman devletlerinde -özellikle Prusya'da- eğitimin zorunlu hale getirilmesi ve

yükseköğretimde eğitim ve araştırma faaliyetlerinin birlikte sergilenmesi önemli başlıklar olarak ön plana çıkmıştır (Scott, 2006).

İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin erken dönemlerinde, üretim sektöründeki hızlı gelişmeye rağmen işgücünün geniş kapsamlı formal eğitim alması gerekliliği pek hissedilmemiştir (Şimşek, 2005). Ancak, 1823 yılında Londra'da kurulan Mechanics' Institutes, teknik ve pratik beceri eğitimini sağlamak amacıyla önemli bir adım olmuştur.

Aynı dönemde, Birleşik Devletler'de 1819'da Virginia Üniversitesi'nde ekonomik ve ticaret derslerinin verilmesi, devlet okullarının vergi yoluyla finanse edilerek küçük kasabalarda gelişmeye başlaması gibi girişimler, eğitim alanında yenilikçi yaklaşımların örneklerini oluşturmuştur. Yine, Birleşik Devletler'de eğitimin demokratikleşmesi misyonu güdülmüş; özellikle, Virginia Üniversitesi gibi eğitim üzerinde şekillendirici rolü olan üniversitelerde eğitimin herkese açık olması hedeflenmiştir (Henderson, 1970: 4). Özellikle, 1820'de itibaren kuzey eyaletlerinde vergilendirme yoluyla finanse edilen devlet liseleri Amerika'da artış göstermiştir.

Fransa'da ise, Napolyon'un eğitimde yaptığı reformlar belirleyici olmuştur (Green, 2013). 1802 yılında oluşturulan Napolyon *Lycee* sistemi, devlet ortaöğretiminde yetki sahibi olmayı beraberinde getirmiştir. 1806-1808 yıllarında ise Napolyon'un idari aygıtı çerçevesinde getirilen Université Impériale sistemiyle, lise eğitiminin yaygınlaşması ve disipline girmesi sağlanmış; üniversite eğitiminde tıp, hukuk, mühendislik ve askeri alanlarda güçlü programlar uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca, 1816'da Fransa'da her komünün erkek çocukları için bir ilkokul bulundurması beklenmiştir. 1819'da kurulan Paris İşletme Okulu (ESCP), dünyanın ilk işletme okulu olarak eğitimde yeni bir model ortaya koymuştur. 1833 yılına gelindiğinde Loi Guizot: öğretmenlerin lisanslanması ve okulların denetlenmesi üzerinde devlet kontrolünü genişletmiştir. 1840'larda itibaren Paris İşletme Okulu'nda tüccar sınıfı da eğitim görmeye başlamıştır. Bu anlamda eğitimi seçkinlerden aşağıya doğru inmeye başladığı ifade edilebilir.

Prusya ve diğer Alman devletlerinde ise, 1794'te Allgemeine Landrecht yasası ile tüm okullarda devlet denetiminin sağlanması, eğitim alanında düzenleyici bir adım

olarak öne çıkmıştır. 1806 civarında Prag ve diğer Alman şehirlerinde açılan politeknik okullar, teknik ve uygulamalı eğitim alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1810'da kurulan Berlin Üniversitesi ise, Alman eğitim sisteminin modernizasyon sürecinde öncü rol oynamıştır. Burada gelecekte Amerikan üniversiteleri ve dolayısıyla 20. yüzyıl boyunca ele alınacak araştırma misyonu kavramının da doğuşu gerçekleşmiştir (Östling, 2018: 23-25). Yine dönemde, pratik ticaret eğitimi veren okulların kurulması, mesleki eğitimin sistematik hale gelmesine katkıda bulunmuştur (Tylecote, 1993: 63). 1818 yılında Rheinland ticaret okulları, pratik ticaret eğitimi vermeye başlamıştır; 1825'te itibaren de Karlsruhe Modeli mühendislikte teknik bilgiyi pratikle birleştiren bir eğitim modeli olarak ortaya çıkmıştır. Prusya'daki ilk ve orta öğrenim için bir diğer önemli gelişme de Gynasium yasasının (1826-1837) reforme edilmesi olmuştur (Green, 2013). Yasayla eğitim 7-14 yaş için zorunlu hale gelmiş; müfredat, yönetmelikler, eğitim dönemleri, öğretmen dağılımı ve çalışma saatleri düzenlenmiştir.

Bu dönemde her ne kadar ulusal eğitim sistemleri tam olarak gelişmiş olmasa da özellikle Prusya'da Humboldt'un etkisinde yükseköğretimde araştırma ve eğitim misyonunun birlikte gelişimi, ilk ve ortaöğretimde müfredat ve yapının belirlenmesi emsallerinden çok daha önce Prusya'da ulusallaşmaya başlayan bir eğitim sisteminin gelişimini göstermiştir. Öte yandan, Fransa'daki Napolyon Üniversiteleri ve üniversitelerin yapılarının, müfredatlarının belirlenmesi ve laik bir çizgide eğitim-araştırma faaliyetlerinin Almanya'ya öykünerek geliştirilmesi de son derece etkili olmuştur. Amerikan üniversitelerinde demokratikleşmenin sağlanması, ilerleyen dönemlerde özellikle kamu hizmetleri çerçevesinde toplumun üniversitelerden yararlanmasının yolunu açan gelişmeler olarak ön plana çıkmıştır. Öte yandan, kuzey eyaletlerinde eğitim sistemlerini geliştirmiştir; Amerika'da Sosyal ve ekonomik değişimler tipik tarım toplumunun tüm koşullarını değişmiştir (Katz, 1970: 92).

Tablo 3-18: Kondratieff I Döngüsünde Batılı Merkez Devletlerde Eğitimin Durumuna Bir Bakış

		İngiltere	Birleşik Devletler	Fransa	Prusya (Almanya)
Kondratieff I	**A 1780-1825**	18. yüzyıl ilk çeyreğinde Sanayi Devrimi İngiltere'de başlamış olmasına rağmen, işgücünün formal eğitimine gerek görülmemiş ve birkaç örnek dışında uygulanmamıştır (Goldstein, 1988: 257) 1823- Londra'da teknik ve pratik beceri eğitim veren Mechanics' Institutes kurulmuştur.	**1820**-Vergilendirme yoluyla finanse edilen devlet liseleri büyük kasabalarda gelişmiştir. **1819- Virginia Üniversitesinde ekonomik ve ticaret dersleri verilmeye başlanmıştır.**	**1802**- yılında Napolyon Lycee sistemini oluşturmuş ve devlet ortaöğrenim üzerinde yetki sahibi olmuştur. **1806-1808**- yıllarında Napolyon, idari aygıt İmparatorluk Üniversitesi (Université Impériale) sistemini getirmiştir. Lise eğitimi daha yaygınlaşmış ve disiplinli bir hale gelmiştir. Üniversite eğitiminde tıp, hukuk, mühendislik ve askeri alanlarda güçlü birer eğitim verilmeye başlanmıştır. **1816**- Fransa'da her halkın, halk komitelerinin kontrolü adına erkekler için bir ilkokula sahip olması beklenmiştir. **1819- ESCP (Ecole Superieure de Commerce de Paris) kurulmuştur. Bu okul, dünyanın ilk işletme okulu olarak kabul edilir.**	**1763**-Zorunlu devam yasası kabul edilmiştir. **1794**- Allgemeine Landrect yasasıyla tüm okullarda devlet denetim hakkı tanınmıştır. **1767-Johann Büsh Hamburg'da *Handelsakademie* (Ticaret Akademisi) açmıştır.** **1806**-Prag'da olmak üzere Alman Devletleri'nde politeknik okullar açılmış ve 1820'lerde itibaren giderek yaygınlaşmıştır (Tylecote, 1993: 63). **1808**-Humboldt Kilise İşleri ve Kamu Eğitimi Bürosunun başına geçmiş ve Volksschule (Halk Okulu) sistemini oluşturmuştur. **1810**- Eğitim laik bir hareket haline gelmiş ve 3 yıl boyunca zorunlu kılınmıştır. **1809-Berlin Üniversitesi kurulmuştur. İşletme eğitiminden ziyade ekonomi ve ticaret eğitimi verilmiştir.** **1818-Rheinland ticaret okulları, pratik ticaret eğitimi vermeye başlamıştır.**
	B 1825-1852	1840-İngiltere'de ticaret odaları mesleki kurslar düzenlemeye başlamıştır. **1850-Manchester Athenaeum ticaret dersleri vermeye başlamıştır.**	**1830-1860** yılları arasında Birleşik Devletler'de Massachusetts'ten başlayarak Kuzey Eyaletleri kamu eğitim sistemlerini geliştirmiştir. Sosyal ve ekonomik değişimler tipik tarım toplumunun tüm koşullarını değiştirmiştir (Katz, 1970: 92). **1850**- Kamu harcamaları arasında eğitim harcamaları, tüm harcamaların %47'sini oluşturmaktadır.	**1833**- Loi Guizot: öğretmenlerin lisanslanması ve okulların denetlenmesi üzerinde devlet kontrolünü genişletmiştir. **1840'lar- ESCP, tüccar sınıfının eğitimini meşrulaştırmıştır.**	**1825**- Karlsruhe Modeli mühendislikte teknik bilgiyi pratikle birleştiren bir eğitim modeli olarak ortaya çıkmıştır. **1826**- Gynmasium yasası reforme edilerek, okul eğitiminin 7-14 yaş arasında zorunlu hale getirilmesi sağlanmıştır. **1837**-Gynamsium yasası ayrıntılı bir biçimde müfredatı, yönetmelikleri, dönem, öğretmen dağılımı ve çalışma saatlerini kapsamaktadır. **1846- Nürnberg'de Handelslehranstalt *(ticaret enstitüsü)* kurulmuştur.**

İkinci Kondratieff döngüsüyle tabloda gösterilen süreç, 1850'lerden 1880'lere kadar uzanan dönemde Batılı merkez devletlerde eğitim alanında köklü dönüşümlerin yaşandığı bir süreci ifade etmektedir. Bu dönemde devletlerin eğitim üzerindeki rolü daha belirgin hale gelmiş, eğitim sistemlerinin hukuki ve idari altyapısı sağlamlaştırılmış ve zorunlu eğitim yasalarıyla kamu eğitiminin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.

İngiltere'de, Temel Eğitim Yasası'nın (Forster's Act- 1870) kabulüyle birlikte kademeli okul sistemi oluşturma denemeleri başlamıştır; liseye kadar bütünleşmiş bir eğitim merdiveni inşa edilmiştir. Ülkede ticaret derslerinin ve mesleki eğitim veren kurumların sayısında artış gözlemlenirken, aynı zamanda kamu okullarında öğrenim ücretlerinin kaldırılması gibi reformist yaklaşımlar eğitimin görece daha geniş kitlelere yayılması hedeflenmiş olsa da bu ancak 1904 yılındaki yasayla mümkün olabilmiştir. Öte yandan, İngiltere'de 1889 yılında geçen Teknik Öğretim Yasası (Technical Instruction Act) nitelikli teknik işgücünü desteklese de çağdaşı Amerika ve Almanya'da çok daha sonra uygulamaya koyulabilmiştir. Buna karşın, 1895 yılına gelindiğinde matematik, teorik ve pratik kimya ve metalurji konuları öncü İngiliz üniversitelerinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Görece çok daha yeni sayılabilecek ticaret ve ekonomi okulları Manchester School of Commerce (1889) ve London School of Economics (1895) de bu dönemde açılmıştır.

Birleşik Devletler'de, 1834-1871 yılları arasında birçok eyalette kamu okullarında öğrenim ücretlerinin kaldırılması ve devlet okullarının hukuki ile idari çevrelerinin tam olarak oturtulması süreci, ulusal sınav sistemlerinin ve müfredatın şekillendirilmesine zemin hazırlamıştır. İlk ve orta öğretimde bir Amerikan ulusal bir eğitim sistemi olmamasına karşın, üniversitelerde kamu hizmeti misyonu giderek anlaşılmaya başlanmıştır: *"Mann ve çağdaşları okulun ahlak, karakter, vatanperverlik ve aydın olmak ile şekillendirdiğine sıkı bir şekilde inandılar."* (Cohen, 1971: 18). Eğitim sisteminde federal yapı olmamasına karşın eğitimin ulusal hizmetleri Amerika'da çağdaşlarından önce fark edilmiştir. 1862 yılına gelindiğinde Morrill Yasası, üniversiteler için arazi ve fon desteği sağlamaya başlamış; özellikle tarım ve teknoloji alanında eğitim veren okullar için önemli imkanlar tanımıştır.

Devletin eğitim politikalarına yönelik atılımların yanı sıra, ticaret ve mesleki eğitim veren okulların kurulması, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin desteklenmesine katkı sunmuştur. 1854 yılında Bryant ve Stratton özel ticaret okulu kurulmuş; 1881 yılına gelindiğinde ise Amerika'nın ilk işletme okulu, Wharton İşletme Okulu, Pensilvanya Üniversitesi bünyesinde açılmıştır.

Fransa'da, Napolyon döneminin etkileriyle devlet ortaöğretim sistemi yeniden yapılandırılmıştır. 1806-1808 yıllarında idari aygıt çerçevesinde getirilen reformlar, lise eğitiminin yaygınlaşmasını ve disiplinin sağlanmasını mümkün kılmıştır. 1852-1870 yılları arasındaki II. İmparatorluk döneminde devlet okulları için tam bir hukuki ve idari çerçeve oluşturulmuştur. 1882 yılından itibaren ise Jules Ferry yasaları ilk okulun zorunlu ve ücretsiz hale getiren yasalar olmuşlardır. Böylece, devletin eğitim alanındaki merkezi kontrolü güçlenmiş ve eğitim politikaları ulusal kimliğin inşasında belirleyici rol oynamıştır. Öte yandan, 1868 yılında açılan Lyon Ticaret okulu ve 1881 yılında açılan HEC (École des hautes études commerciales de Paris), Fransa'da ticaret eğitiminin gelişmesinde öncü olmuştur. Özellikle HEC, yurtdışında da birçok okulun eğitim sistemini örnek aldığı bir eğitim kurumu olmuştur (Üsdiken, 2004b). Ayrıca, yine Fransa'da ticaret okulları Lille (1892), Rouen (1895), Nancy (1895), Montpellier (1896), Dijon (1900) ve Toulose (1905) açılmıştır (Engwall ve Zamangi, 1998: 5)

Prusya'da ise, 1794 tarihli yasaların etkisiyle tüm okullarda devlet denetimi sağlanmış, 1806 itibarıyla açılan politeknik okullar örneğinde olduğu gibi eğitimde teknik ve ticari alanlara ağırlık verilmiştir. Yine ticaret okulları çerçevesinde Prusya'da Aachen ve Leipzig (1898), Cologne ve Frankfurt (1901), Berlin (1906) ve Mannheim (1908) ticaret okulları açılmıştır. Devlet okullarının ötesinde, eğitimcilerin yetiştirilmesi, müfredatın şekillendirilmesi ve ulusal sınav sisteminin geliştirilmesi yönündeki düzenlemeler, Prusya'nın eğitim sistemini çağdaşlaştıran önemli unsurlar arasında yer almıştır. Birleşme sonrası Almanya'da (1871), Alman şirketleri Ar-Ge laboratuvarı kurarak, üniversitelerle iş birliği halinde araştırma-eğitimli gençleri işe almaya başlamıştır.

Bu reformlar ve atılımlar, İkinci Kondratieff döngüsünde Batılı merkez devletlerde ulusal eğitim sistemlerinin modernleşmesinin temel taşlarını oluşturmuş;

eğitimde kamu finansmanı, devlet denetimi ve merkezi düzenlemeler yoluyla geniş kitlelere erişen ve nitelikli insan gücü yetiştiren bir yapının oluşmasına olanak tanımıştır. Bu dönemde üniversitelerde, kamu hizmeti, demokratikleşme ve ulusallaşma misyonları önde gelen misyonlar olmuş sonraki dönemlerde de merkez ve çevredeki ülkeleri etkilemiştir.

Tablo 3-19: Kondratieff II Döngüsünde Batılı Merkez Devletlerde Eğitimin Durumuna Bir Bakış

		İngiltere'de	Birleşik Devletler	Fransa	Prusya (Almanya)
Kondratieff II	**A 1852-1875**	**1870-** Temel Eğitim Yasası (The Elementary Education Act- Forster's Act) kabul edilmiştir.	**1860-** Kademeli Okul Sistemi: Liseye kadar uzanan entegre bir eğitim merdiveni sistemi yer almaktadır. **1834-1871** arasında birçok eyalette kamu okullarında öğrenim ücretleri kaldırılmıştır. **1853- Bryant & Stratton Ticaret okulu kurulmuştur.**	**1852-1870**: II. İmparatorluk döneminde devlet okulları için tam bir hukuki ve idari çevre oluşmuştur. **1868- Lyon Ticaret Okulu açılmıştır.**	**1861-** Devlet okulu denetlemenin ötesinde eğitimcileri eğitmiş, müfredatı şekillendirerek ulusal sınav sistemini geliştirmiştir. **1870- Leipzig ticaret odası ticaret eğitimini desteklemeye başlamıştır.**
	B 1875-1896	**1889-** Teknik Öğretim Yasası (Technical Instruction Act) kabul edilmiştir. Bu sırada diğer merkez ülkeler Almanya ve Amerika'da nitelikli teknik işgücü ileri seviyeye ulaşmıştır. **1891-** Eğitim Yasası kabul edilmiştir. Temel eğitim halen ücretsiz değildir. **1889- Manchester School of Commerce, İngiltere'nin ilk ticaret okulu olarak açılmıştır.** **1895-** Teknoloji, matematik, teorik ve pratik kimya ve metalurji konuları öncü İngiliz Üniversiteleri'nde yaygınlaşmaya başlamıştır. **1895- İktisat ağırlıklı bir müfredat ile eğitim veren London School of Economics (LSE) açılmıştır.**	**1874-1880**: Michigan'dan James Pierce ve Michigan Yüksek Mahkemesi'nin aldığı devam eden kararlar, Birleşik Devletler'de devlet okulu sistemini başlatmıştır. (Cohen, 1971: 21) **1880-1990:** yılları arasında Birleşik Devletler'de eğitimde önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir. Bu "Mann ve çağdaşları okulun ahlak, karakter, vatanperverlik ve aydın olmak ile şekillendirdiğine sıkı bir şekilde inandılar. (Cohen, 1971: 18) **1875-1900** Eyaletler art arda devlet okulları için anayasal gereklilikleri yasalaştırdı. Zorunlu eğitim ve bu eğitime katılım için gerekli ek düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir (McAdams, 1993) **1881- Pensilvanya Üniversitesi Wharton İşletme Okulu, ABD'nin ilk İşletme Okulu olarak kurulmuştur (Engwall ve Danell, 2011)**	**1881-HEC (École des hautes études commerciales de Paris) Paris'te kurulmuştur (Engwall ve Danell, 2011).** **1882-** Jules Ferry Yasaları: İlk okulun zorunlu ve ücretsiz hale getiren yasalar olmuşlardır. Bu tarhiten itibaren merkezi hükümet tarafından Fransa'da temel bir eğitim sağlanmıştır.	**1870'**lerde itibaren Alman şirketleri Ar-Ge laboratuvarı kurarak, üniversitelerle iş birliği halinde araştırma-eğitimli gençleri işe almaya başlamıştır.

Kondratieff III döngüsü, 1896–1920 yılları arasında Batılı merkez devletlerde eğitim alanında köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemi temsil etmiştir. Neredeyse, bütün Batılı ülkelerde ulusal bir kitle öğretiminin dönüşümü tamamen gerçekleşmiştir. Ticaret ve işletme eğitimi veren okulların sayısında da önemli bir artış meydana gelmiştir.

İngiltere'de özellikle ilk ve orta düzeydeki okullarda akranı merkez ülkelerden çok daha geç olmak üzere önemli gelişmeler olmuştur. 1899 yılındaki Bryce Komisyon Raporu'nun akabinde 1902 tarihli Eğitim Yasası kabul edilmiş; temel eğitim ücretsiz hale gelmiştir. 1904 yılındaki Eğitim Muhtırası sonucunda ise orta öğrenim kurumlarına yönelik şartlar ve müfredat belirlenmiş ve 40 yıl boyunca değiştirilmeden kullanılmıştır (Banks, 1954: 33-34) 1902 yılında Birmingham Üniversitesi ilk Ticaret bölümünü açarken; 1919 Londra Ticaret odası da İşletme Okulu açmıştır. Yine 1943 yılına gelindiğinde İngilitere'de bu sefer ülkede işletme yönetimi odaklı okulların ilki olan Henley Management College kurulmuştur.

Birleşik Devletler'de lise ve üniversite eğitiminde büyük dönüşümler gözlemlenmiştir. 1890 yılında Morrill Yasası'nın devamıyla eğitimde farklı etnik kökenden gelenler için yükseköğretimde imkanlar tanınmış ve yeni okullar açılmıştır (Scott, 2006). 1890'ların sonlarında ve 1900'lerin başlarında, Chicago Üniversitesi'nde açılan Laboratuvar Okul gibi örneklerde, mesleklerin uyumuna yönelik uygulamalı eğitim modelleri denenmiştir. 1893-1918 yılları arasında, Birleşik Devletler'de lise eğitiminde dönüşüm meydana gelmiş; 18 yaşına kadar bireylerin entelektüel beceriler ve akademik konulardaki görevleri hayat boyu gerçekleştirmelerine yetecek düzeyde eğitim veren bir sistem öngörülmüştür (Cohen, 1971: 33). 1933-1938 yılları arasında ABD Başkanı Franklin Roosvelt 29 Buhranı'nın yaralarını sarmak ve ekonomiyi stabil ve rasyonel bir görüntüye kavuşturmak adına New Deal'ı harekete geçirmiş; bu gelişmeler bilimsel, insancıl, modernist, sosyal gelişmeci ve toplulukçu bir ilerici eğitim hareketini desteklemiştir (Şimşek, 2005).

Booth İşletme Okulu (1898), California Üniversitesi (1898), New York ve Darthmounth Üniversitesileri'nde (1900) işletme derslerinin başlaması, işletme eğitiminin akademik disiplin haline gelmesinde etkili olmuştur. Harvard İşletme

Okulu'nun kurulması (1908- Lisansüstü eğitim kurumu olarak) ve AACSB akreditasyonunun başlaması (1916) gibi gelişmeler, yükseköğretimde işletmeciliğin bilimsel ve kurumsal bir disiplin olarak yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle, Harvard'da ortaya çıkan MBA programları ve burada ele alınan vak'a metodu ilerleyen yıllarda birçok okul için örnek teşkil etmiştir.

Fransa'da ise 1899'da Başbakan Ribot öncülüğünde Fransız Hükümeti devletin, müfredatın ve eğitimcinin eğitiminin eğitimdeki rolünü incelemişlerdir. 1900–1910 yıllarında yaşanan Fransız Eğitim Savaşları, eğitim sisteminin sekülerleşmesi yönünde önemli bir etki yaratmış; dini temelli eğitim ile bilimsel eğitimin temsilcileri arasında yaşanan tartışmalar, eğitimde modernleşme çabalarını hızlandırmıştır (Connell, 1980: 20). Fransız işletme okullarının Alman eğitim modelinden etkilenerek yapılandırılması, ulusal düzeyde eğitim reformlarının ve müfredat düzenlemelerinin benimsenmesinde belirleyici olmuştur. Yine tüm Amerikan okullarında olduğu gibi, Fransa'da da İşletme okullarında Alman eğitim modelinden etkilenilmiştir.

Prusya ve genel olarak Alman devletlerinde ise, eğitim reformları kapsamında Volksschule, Mittelschule ve lise düzeyinde uygulamalı eğitimin zorunlu hale gelmesi, ticaret okullarının ve yükseköğretim kurumlarının kurulmasıyla kendini göstermiştir. Leipzig'de ve Berlin'de açılan ticaret okulları (sırasıyla 1898 ve 1901); ticaret, ekonomi ve teknik bilgi alanlarında verilen eğitimin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Mannheim Ticaret Okulu (1908) gibi kurumlar da pratik uygulamalarla teorik bilginin harmanlandığı modern eğitim anlayışının yerleşmesine öncülük etmiştir. Müteakiben, 1919 yılında Frankfurt Üniversitesi'nde İşletme İktisadı'nın öncüsü niteliğindeki ilk bölüm olarak kurulmuştur. 1933 yılından itibaren Alman üniversitelerinde baskıcı Hitler rejiminin de etkisiyle Yahudi asıllı profesörlerin görevlerinden el çektirilmesiyle Alman eğitim sistemi etkilenmiş olsa da hem bu profesörler aracılığıyla hem de daha önceki yükseköğretim misyonları sayesinde Alman yükseköğretim sistemi geniş çapta uygulama alanı bulmuştur.

Bu süreçte, Batılı merkez devletlerde eğitim alanındaki dönüşümler, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek nitelikli insan gücü yetiştirme hedefiyle

şekillenmiş; temel eğitimden yükseköğretime kadar uzanan geniş bir yelpazede reformlar gerçekleştirilmiştir. Yükseköğretimde Batılı ülkelerin eğitim sistemi, Alman eğitimi sistemindeki araştırma ve eğitim faaliyetlerinin birlikte yürütülmesinden etkilenmişken; ilk ve orta öğrenimde ise eğitim sistemleri ulusal eğitim sisteminde etkilenmiştir.

Tablo 3-20: Kondratieff III Döngüsünde Batılı Merkez Devletlerde Eğitimin Durumuna Bir Bakış

		İngiltere	Birleşik Devletler	Fransa	Prusya (Almanya)
Kondratieff III	**A 1896-1920**	**1895-** Bryce Commission Report **1902-**Eğitim Yasası kabul edilmiştir. Temel eğitim ücretsiz hale gelmiştir. **1904-** Board of Education Memorandum orta öğrenim kurumlarına yönelik şartlar ve müfredat belirlenmiş ve 40 yıl boyunca değiştirilmeden kullanılmıştır (Banks, 1954: 33-34) **1902- Birmingham Üniversitesi'nde ilk Ticaret bölümü açılmıştır. 1919-Londra Ticaret Odası İşletme Okulu açılmıştır.**	**1896-** Chicago Üniversitesi'nce kurulan bir "Laboratuvar Okul"da mesleklerin uyumu çerçevesinde farklı uygulamalı eğitimler veren bir temel ilkokul açılmış ve gözlemlenmiştir (Cohen, 1971, 32). **1893-1918** yılları arasında, Birleşik Devletler'de lise eğitiminde dönüşüm meydana geldi. 18 yaşına kadar bireylerin entelektüel beceriler ve akademik konulardaki görevleri hayat boyu gerçekleştirmelerine yetecek düzeyde eğitim veren bir sistem öngörülmüştür (Cohen, 1971: 33) **1898- Chicago Üniversitesi Booth İşletme Okulu kurulmuştur. 1898-California Üniversitesi İşletme Eğitimi vermeye başlamıştır. 1900- New York Üniversitesi ve Darthmount Üniversitesi'nde işletme dersleri başlamıştır. 1908- Harvard İşletme Okulu kurulmuştur. 1908- Harvard Üniversitesi'nde MBA programları geliştirilmeye başlanmıştır. 1916- AACSB İşletme Okulları Akreditasyonu başlamıştır.**	**1899-** Ribot Komisyonu: Başbakan Ribot öncülüğünde Fransız Hükümeti devletin, müfredatın ve eğitimcinin eğitiminin eğitimdeki rolünü incelemişlerdir. **1900-1910** Fransız Eğitim Savaşları: Fransa'da eğitim sisteminin sekülerleşmesine yol açan dini temelli eğitim ve bilimsel eğitim savunucularını karşı karşıya getiren politik ve sosyal ihtilaflardır (Connell, 1980: 20) **1900- Fransız İşletme Okulları Alman Eğitim modelinden etkilenmiştir.**	**1900-** Alman eğitim reformu gerçekleşmiştir. Volksschule (ilk okul), Mittelschule (Orta okul) ve liselere devam teoride bir zorunluluk olmaktan çok pratikte bir zorunluluğa dönüşmüştür. **1898- Leipzig ticaret okulu kurulmuştur. 1901- Berlin Handelshochschule (ticaret yüksekokulu) kurulmuştur. 1907- Mannheim Ticaret okulu kurulmuştur.**
	B 1920-1945	**1943 yılında yönetici eğitimine odaklanan Henley Management College kurulmuştur.**	**1933-1938** yılları arasında ABD Başkanı Franklin Roosvelt 29 Buhranı'nın yaralarını sarmak ve ekonomiyi stabil ve rasyonel bir görüntüye kavuşturmak adına New Deal'ı harekete geçirdi. Bu gelişmeler bilimsel, insancıl, modernist, sosyal gelişmeci ve toplulukçu bir ilerici eğitim hareketini desteklemiştir (Şimşek, 2005)	**1907-Grandes Ecoles'in bir parçası olan ESSEC (École Supérieure des Sciences Économiques et Commerciales) Ticaret ve Ekonomi Bilimleri Okulu kurulmuştur.**	**1919 yılında Frankfurt Üniversitesi'nde İşletme bölümü kuruldu.**

Kondratiff IV döngüsü II. Dünya Savaşı sonrasından başlayarak Bilgi Çağı'na kadar olan dönemi kapsayan belki de en uzun ve karmaşık bir dönemdir. Bu dönemde

yükseköğretimde misyonlar büyük oranda dönüşümlerini tamamlamıştır. Hemen hemen bütün dünyadaki eğitim kurumlarında Amerika'nın yayılmacı politikasıyla Amerikanizasyon etkisi açık bir şekilde görülmüştür.

Birleşik Devletler'de savaş sonrası uygulamaya konulan (1945) GI Bill of Rights, yüksek öğretimin kitlesel eğitime dönüşmesinin önünü açmış; Ulusal Eğitim Birliği'nin Eğitim Politikaları Komisyonu ise "Tüm Amerikan Gençliği İçin Eğitim" başlığı altında lise eğitiminin sonuna kadar eğitimin zorunluluğunu vurgulamıştır (Connell, 1980: 353; Marcus, Leone ve Goldberg, 1983: 10). Ayrıca, 1958 Ulusal Müdafaa Eğitim Yasası'nın kabulü, ortaöğrenim müfredatında önemli değişikliklere yol açarak yükseköğretimde araştırma ve inovasyon için federal desteğin sağlanmasına olanak tanımıştır. Amerikan fonları ve araştırmaları bu dönemde yalnızca Amerikan üniversiteleri ile sınırlı kalmamış; bir Amerikan misyonu olarak dünyanın farklı konumlarında, Amerikan devleti ve hayırseverlik kurumlarının yardımları ve araştırma fonlarının yardımları görülmüştür.

Fransa'da ise, 1945 sonrası eğitim sisteminde modernleşme ve sekülerleşme süreçleri hız kazanmış, 1968'de Paris'te patlak veren öğrenci ayaklanmaları, eğitim sisteminin demokratikleşme ve toplumsal değişim taleplerini yansıtmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, eğitim politikalarının yeniden yapılandırılmasına ve kamu hizmeti misyonunun güçlendirilmesine de katkı sağlamıştır (Barker, 2008).

Alman devletlerinde, özellikle Batı Almanya'da 1967'de başlayan öğrenci ayaklanmaları, eğitimde reform ihtiyacını ortaya koymuş; bu dönemde teknik ve ticari eğitim kurumlarının gelişimi ile devletin eğitim politikalarına yönelik düzenlemeler, yükseköğretimin ve mesleki eğitimin modernizasyon sürecini desteklemiştir (a.e: yuk.).

Özellikle Almanya ve Fransa'nın öncülüğünde Avrupa'da ekonomik ve siyasi fikri 1980'lerin sonundan itibaren Erasmus ve sonrasında Erasmus+ gibi programlarla somutlaşmıştır (Zgaga, 2019). Bu platformlar sayesinde öğrenci ve akademik personel hareketliliği artmış, ortak müfredat ve araştırma projeleri geliştirilmiştir. ECTS'nin uygulanmaya başlaması ve Bologna Süreci gibi girişimlerle, sadece Avrupa Birliği üyeleri değil, daha geniş bir bölgesel iş birliği hedeflenmiş ve Avrupa Yükseköğretim

Alanı'nın (EHEA) oluşumu sağlanmıştır. Bu gelişmeler, Avrupa'nın yükseköğretimde uluslararasılaşma konusundaki bütüncül yaklaşımını ortaya koymuştur.

Tablo 3-21: Kondratieff IV Döngüsünde Batılı Merkez Devletlerde Eğitimin Durumuna Bir Bakış

		İngiltere	Birleşik Devletler	Fransa	Prusya (Almanya)
Kondratieff IV	**A 1945-1971**	**1945- Percy Raporu: İngiltere'de teknik ve ticari eğitim reformunu önermiştir.** **1947- Londra Üniversitesi, işletme derslerine başlamıştır.**	**1945 ve sonrası- İşletmecilik eğitiminde küresel çapta Amerikanizasyon etkisi görülmüştür.** **1945-** Birleşik Devletler'de Ulusal Eğitim Birliği'nin Eğitim Politikaları Komisyonu, II. Dünya Savaşı'nın sonunda, "Tüm Amerikan Gençliği İçin Eğitim" başlığıyla lise eğitiminin sonuna kadar eğitimin zorunluluğunun önemine dikkat çekmiştir (Connell, 1980: 353) **1945-1971** yılları arasındaki dönem ideolojik olarak bilim, deneysellik ve pozitivizme bağlılık göstermiştir: "sınırsız teknolojik ilerleme ve dolayısıyla dünya insan refahının temeli olarak bilim; rasyonalitenin bir ifadesi olarak, toplumsal istikrarın garantörü ve rasyonel reformculuğun ilham kaynağıdır". (Wallerstein, 1996: 238). **1945-** GI Bill of Rights: Amerika'da yüksek öğretimin kitlesel eğitime dönüşmesinin önünü açmıştır (Marcus, Leone ve Goldberg, 1983: 10) **1958- Ulusal Müdafaa Eğitim Yasası: ortaöğrenim müfredatında önemli değişiklikler getiren yasa, yükseköğretimde araştırma ve inovasyon için federal desteği yasalaştırmıştır.**	**1945- ve sonrası HEC ve ESSEC gibi okullar modern işletme eğitiminin merkezi haline gelmiştir.** **1968-** Paris'te öğrenci ayaklanmaları başladı. Bu öğrenci ayaklanmaları, toplumsal değişim taleplerinin bir göstergesi olmuştur (Barker, 2008)	**1967-** Batı Almanya'da öğrenci ayaklanmaları başlamıştır (Barker, 2008)
	B 1971-2003			**1999-** Bologna Süreci Başladı. Eğitimde Avrupalılaşan bir bölgesel ortak eğitim modelinin temeli atıldı (Zgaga, 2019)	**1999-** Bologna Süreci Başladı. Eğitimde Avrupalılaşan bir bölgesel ortak eğitim modelinin temeli atıldı (Zgaga, 2019)

İçinde bulunduğumuz Kondratieff V döngüsünde ise bütün dünyada yükseköğretim küresel bir dönüşüm içindedir. Yükseköğretimin uluslararasılaşma misyonu somut hamleler çerçevesinde dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Başlangıçta

İngilizce konuşulan ülkelerde pazar anlayışı ve Avrupa Birliği gibi İngilizce'nin ikinci dil olarak konuşulduğu ülkelerde iş birliği anlayışı çerçevesinde uluslararasılaşan yükseköğretim başlangıçta Batı ekseni merkezli uluslararasılaşmıştır. Bu gelişmelere Küresel Güney'deki ülkeler tepkisiz kalmamış ve kendi aralarındaki iş birlikleriyle uluslararası anlamda önemli iş birlikleri geliştirmişlerdir.

Günümüzde şüphesiz ülkeler ve işletmeler için üretimin en önemli kaynağı; girişimci, sermaye, işgücü, hammadde gibi temel üretim kaynaklarından daha önemli olan bilgidir. Kondratieff V döngüsünde açık bilginin akademik ve iş çevresinde iş birlikleriyle üretimi ve bilgiye erişim yükseköğretimde önemli bir etken olarak çıkmaktadır. Bunun yanında, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, yükseköğretimde dijital dönüşümü beraberinde getirmiştir. Uluslararası anlamda, e-öğrenme platformları, yapay zekâ destekli öğretim sistemleri, sanal sınıflar ve hibrit eğitim modelleri kendilerine yaygın ve meşru bir kullanım alanı bulmuştur. Öğrenci ve akademisyenler artık zamandan ve mekândan bağımsız öğrenme, araştırma yapma imkânına sahip olmuş; üniversiteler de dijital altyapılarını güçlendirmek varlıklarını devam ettirmek açısından önemli bir ön koşul olmuştur.

Bir sonraki başlık altında Türkiye'nin dünya-sisteme nasıl uyum sağladığı batılı merkez ülkelerle ilişkileri üzerinden incelenecek; Türkiye'nin merkez ülkelerle olan ilişkisi özellikle 1850-1950 yılları arasındaki dönemde ele alınmıştır. Böylece, Türkiye'nin politik, ekonomik ve sosyal faktörler açısından merkez ülkelerle nasıl bir ilişki geliştirdiğinin anlaşılması ve eğitimdeki yenilikleri anlamak için bir üst sistemin varlığının ifade edilmesi amaçlanmıştır.

3.1.3 Türkiye'nin Dünya-Sisteme Adaptasyonu Süreci ve Batılı Merkez Ülkelerle Olan İlişkileri

Batılı egemen toplumlar ile Türkiye'nin dünya-sistem içerisinde ilişkisinin nereden başlatılacağı sorusu Wallerstein için bile kendisinin eleştirisini yaptığı bir konu olmuştur. Örneğin; Wallerstein, 16. yüzyılda Polonya ve Macaristan'ı dünya sisteme dahil ederken, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nu dünya-sistem dışında tutmuştur. Öte yandan, Brezilya sistemin içindeyken, Hindistan alt kıtası sistemin dışında tasavvur edilmiştir (Wallerstein, 2011: 27). Öte yandan Tabak, tüm Doğu

Akdeniz'in dünya-sistemin neden önemli bir parçası olduğunun çerçevesini sunmuştur (Tabak, 2008). Peki bu anlamda Osmanlı'yı 19. yüzyıla kadar sistemin dışında tutan ne olmuştur? Burada iki önemli husus bulunmaktadır. İlki siyasi ve ekonomik olarak sisteme entegre olmaktır. İkincisi ise, sistemde üretim faaliyetlerinin bir iş bölümü içerisinde parçası olmaktır. Türkiye'de, Çin'de ve Hindistan'da üretilen ürünler yükçe hafif ama pahada yüksek "zengin ticaret" ürünleri olmuş ancak dünya-sistemin üretim sistemi içerisinde yer almamıştır (Wallerstein, 2011: 530). Öte yandan, bu sayılan ülkeler birer dünya-imparatorluk sistemi içerisinde yer almaktadır (Ceylan, 2003: 82). Dünya-ekonomi içerisinde yer alan ülkelerden: (1) ticaretin doğası, (2) devlet aygıtının gücü ve rolü ve (3) yerli kırsal burjuvazinin gücü ve rolü noktasında diğer ülkelerden ayrılmaktadırlar (Wallerstein, 2011: 531).

Bu noktada ilk olarak 19. yüzyılda Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'nin dünya-sisteme dahil olması ilk olarak ele alınmıştır. Sonrasında ise, batılı merkez devletlerin Türkiye olan ilişkileri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ikinci yarısı arasındaki dönemde ele alınmıştır. Böylece bir önceki başlık altında dünya-sistem içerisinde askeri, politik ve ekonomik gelişimlerini erken tamamlayan *sanayisi erken gelişmiş* Batı toplumunun, *sanayisi geç gelişen* Türkiye ile kapitalist üretim sistemindeki hiyerarşik ilişkisi ele alınmıştır. Dünya-sistem içinde bu ülkelerdeki eğitim sistemlerinin gelişimi ve Türkiye'deki eğitim sisteminin gelişimine ise araştırmanın sonraki bölümünde bulguların arasında altında yer verilmiştir.

3.1.3.1 Türkiye'nin Dünya-Sisteme Dahil Olması ve Adaptasyonu Süreci

Türkiye'nin sanayisi geç gelişen bir ülkedir (Buğra, 2017: 30). Türkiye, 19. yüzyıla kadar dünya-imparatorluk sistemi içerisinde içinde kendine has bir üretim sistemine sahip olsa da 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren dünya-sistem içerisinde çevre ülke konumunda Batılı egemen toplumların etki alanı içerisinde kalmış (Wallerstein, 1999, 17); politik, ekonomik ve sosyal anlamda Batı toplumunun ülkeleri tarafından etkilenmiştir. En azından 20. yüzyılın sonlarına kadar çevre ülkeler arasında olmasından dolayı liberalleşme ve serbest ticaret akışı sağlanamamış, ticaret ve ekonomi büyük oranda devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Kondratieff III döngüsünün

durgunluk safhasında itibaren Cumhuriyet rejimi, merkez devletlerin durgunluk safhasında onlara yetişmekte önemli sınai girişimlere el atmış olsa da ekonominin kurulması, düzenlenmesi ile sanayilerin geliştirilmesi, düzenlemesi gibi konularda doğrudan doğruya devletin desteği ile gerçekleşmiştir (Karademir vd., 2006). Türkiye'nin uzun yıllar egemen ülkelerdeki kapitalistlerle ilişkileri de diğer çevre ülkelerde olduğu gibi emek, sermaye ve hammaddenin eşitsiz iş bölümüne dayanmıştır (Harvey, 2005). Bu anlamda tarihsel kapitalizm içinde iktidarda olanlar, dünya-sistem içerisindeki eşitsiz iş bölümünden yararlanarak sınırsız sermaye elde etmek amacıyla Türkiye ile ilişki içerisinde olmuşlardır (Wallerstein, 2011; Ortaylı, 1981: 4-5).

Türkiye'nin bir üniter bir ulus devleti olarak kuruluşu ve gelişimi sürecinde ortaya çıkan kurumlar ve yasalar da tarihsel süreç içerisinde kurumlaşmış yapılar olmaktan ziyade, dönemin koşullarını dikkate alarak ve özellikle Batı toplumundan öykünmeci bir yaklaşımla transfer edilen kurumlar olmuşlardır (Buğra, 2017). İşte, işletmecilik eğitim kurumu da yönetim bilgisi transferi yoluyla ve öykünülerek Türkiye'de gelişen bu kurumlardan biri olmuştur (Yalçınkaya ve Koraltürk, 2018; Sargut, 1998; Üsdiken, 2004a).

Dünya-sistem başlangıçta 16. yüzyılda Batı Avrupa'da gelişen kapitalist bir üretim sistemi olmuş; sistem daha sonraları özellikle İber Yarımadası'ndaki ülkelerin etkisiyle Amerika kıtasına sonra da Asya ve Afrika kıtalarını kapsamıştır (Şekil 2-2). Osmanlı döneminden başlayarak Türkiye, dünya-sistemin bir parçası haline gelmiştir. Ancak, Türkiye'nin dünya-sistemin bir parçası haline ne zaman geldiğine yönelik tartışmalar vardır (Çizakça, 1985: 354; Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983: 51). Buna karşın, Osmanlı'da uzun yıllar, merkezi bir politik otorite tarafından yönetilen ekonominin başında siyasal erkin olduğu ve kaynakların tahsisinin devlet tarafından gerçekleştirildiği dünya-imparatorluk sistemi hâkim olmuştur. Bu sistemde, kesintisiz sermaye birikimi amacı olmayıp, kaynakların yeniden tahsisi devletin görevidir. Burada siyasi erk, yeniden dağıtıcı ve vergilendirici bir üretim sistemi kullanmaktadır (Ceylan, 2003: 82).

Türkiye'nin Osmanlı döneminden başlayarak tam olarak ne zaman dünya-sistemin bir parçası olduğuna dair tam bir görüş birliği bulunmamaktadır (Ceylan,

2003). Çünkü, dünya-sisteme siyasal ve ekonomik entegrasyon doğrusal ve eş zamanlı olmayan bir süreci izler. Örneğin; Osmanlı'nın bir imparatorluk olması ve dünya-sistemine dahil edilmesinin Afrika, Karayip, Asya'daki küçük ülkelere kıyasla daha zahmetli ve uzun zaman almasından kaynaklanmıştır (Terlouw, 1992: 77). Yine, siyasal entegrasyon ve ekonomik entegrasyon, birkaç aşamadan geçen uzun döneme yayılı bir süreçtir. Sistemin devinimli olmasından dolayı bir ülkenin konumu hiçbir zaman için sabit kalmamaktadır. Ancak, egemenlik sahibi merkez ülkeler, sistem dışı ülkeleri sistemin içerisine katmakta bir yarış halinde olabilirler (Wallerstein, 1989: 134):

"*Dış arenadaki bazı devletlerin artan gücü, Avrupa'da dünya-ekonominin güç-sahibi egemenlerini iş birliğindeki tekelci engelleri aşmak adına daha çok güç [fırsatı] olan ilişkiye yatırım yapmak için harekete geçirmiştir. Bir anlamda, dış arenadaki devletler, güçten, daha büyük güce ve oradan da görece zayıflığa geçti*."

Dünya-sistemde dış alandaki bir devletin siyasal açıdan dünya-sistemin bir parçası olması birkaç farklı şekilde gerçekleşebilir. Örneğin; (1) devletler uluslararası sistemin kurallarına uygun hareket eden devletlere dönüşebilir. (2) Devleti yöneten kademenin istekli olması ile uluslararası sistemin biçimlendirdiği kurallara uyan yeni devlet yapılarına dönüşebilir. (3) Dünya pazarına üretim yapmak ve dünya-sistemine dahil olabilmek için bir devletlerin varlığı açısından zorunluluk halini alabilir. Ancak bir bölgenin sömürgeleştirilmesi her zaman sadece ekonomik etkilerle sınırlı değildir. Örneğin; Hindistan'da farklı İngiliz tüccar grupları arasındaki çıkar çatışması ve Fransa ile olan rekabet, erken dönem sömürgeleştirmeyi tetikleyen unsurlar olarak ön plana çıkmıştır (Wallerstein, 1989a: 177-184).

Dış çevreden bir ülkenin sisteme entegrasyonu kapitalist üretim sisteminin işleyebilmesi açısından bir gerekliliktir. Bu noktada, kapitalistlerin özel mülkiyet haklarının güvence altına alınması, ticaretin, finansal akışların ve iletişim bağlantılarının korunabilmesi için ortak davranış kurallarına ihtiyaç vardır (Wallerstein, 1989a: 170-171). Uluslararası sistemde bunları sağlanması ticareti teşvik eder ve korur; böylece entegrasyon daha az riskli hale gelir. Bu ekonomik sistemin varlığına yönelik düzenleme ve yaptırımlar ise siyasi erklerin müdahalesiyle

gerçekleşir. Devletler, bu ekonomik akışa müdahale ederken dünya-sistemde merkez devletlerin kolektif olarak belirlediği bir yasal çerçeve içerisinde hareket eder (Wallerstein, 1974a: 309-316; Wallerstein, 1976b: 37; Wallerstein ve Hopkins 1987a: 778).

"*Dünya sisteme entegrasyonun bir diz göstergesi de bulunmaktadır. Entegrasyon sürecinin sonunda, üretim süreçlerini doğrudan etkileyebilecek kadar güçlü bürokrasiye sahip ve devletlerarası sistemin normal diplomasi ve para birimi ağlarına bağlanmış devletler bulunması beklenir*." (Wallerstein, 1989a: 171). İşte diplomat değişimi, dünya-sistemine siyasal entegrasyonun önemli bir göstergesidir. Dünya-sistemde devletler, dış alandan bir devletle diplomatik ilişkiler kurmak için girişimde bulunabilirler. Bu aşamada ilk olarak, dış alandaki devletlere diplomat gönderilir. Sonra da entegrasyon sürecinin tamamlandığının en önemli göstergesi olarak karşılıklı diplomat değişimi ve artan diplomat sayısı örnekleri verilebilir. Özellikle, Osmanlı ile Batılı devletler arasında diplomatik temaslar uzun yıllar boyunca tek taraflı olmuştur. Osmanlılar, Avrupa diplomatlarını eşit devletlerin temsilcileri olarak değil, daha aşağıda olan elçiler olarak görülmüştür. Osmanlılar, diplomatik alışverişin kurallarını tek taraflı olarak belirleyen taraf olmuştur. Örneğin; 1634'te Sultan IV. Murad, Paris ile önceden görüşmeden Fransız büyükelçisini sarayına atamıştır. Ayrıca, Avrupalı devletler İstanbul'a kalıcı temsilciler gönderirken, Osmanlılar uzun bir süre boyunca Avrupa'ya elçi göndermemiştir. Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısı civarında Osmanlı, yurt dışında kalıcı elçilikler kurarak iki taraflı diplomasiye yönelmiş ve uluslararası diplomasinin kuralları sisteminin bir parçası olmuştur (Wallerstein, 1989a: 174-176; Kasaba 1987: 835-840). Buradan da tahmin edilebileceği gibi, dış alandaki bir ülkenin dünya-sisteme entegrasyonu uzun soluklu bir süreçtir. Özellikle, Osmanlı, Çin ve Rusya gibi imparatorluk seviyesinde geniş coğrafya ve kültürel çeşitliliği barındıran ülkelerde dünya-sisteme entegrasyon uzun bir döneme yayılmıştır (Wallerstein, 1976b: 48-50; Wallerstein ve Martin 1979: 193-194). Bir bölgenin dünya-sistemine dahil olması, dünya-sisteminin sosyal yapısında eşzamanlı bir değişimle sonuçlanmamaktadır. Önce, dünya-sisteme dahil olan bölgenin sosyal yapısı değişmektedir. Bir süre bu ülke ile dünya-sistemi arasındaki ilişkiler o kadar önemli hale gelir ki; bölge dünya-sisteminin işleyişinin ayrılmaz bir

parçası olur. İşte, ayrılmaz parçanın dünya-sistem içerisindeki önemini, merkez devletlerin o bölgeyi ele geçirmek için ne kadar şiddetle mücadele edeceklerini göstermektedir (Moulder, 1977). Örneğin; Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye'de Cumhuriyeti reformları sonrasında yaklaşım stratejik açıdan farklı olmuştur. III. Kondratieff'in durgunluk dönemi boyunca: 1919- 1923, 1923-1939 ve 1939-1945 dönemlerinde Batı toplumuna dönük bir denge politikası uygulamıştır (Oran 2001:49). II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünyada ise Türkiye, kendisine verilmek için can atılan Amerikan yardımları ve sunulan teşvikler, yardımlar ve Batı merkezli kurulan kurumlar aracılığıyla Batı toplumunun ekseninde tutulmak istenmiştir (Şamiloğlu, 1991: 254).

Yukarıda belirtilen aşamalara ve sürece bakıldığında Osmanlı'dan Türkiye'ye, dünya-sisteme dahil olması çok uzun ve doğrusal olmayan bir sürece yayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya-sistemine dahil edilme süreci, Lojistik II döngüsünün B safhasına denk gelen 1550-1650 döneminde başlamıştır. Sonraki dönemde (1650-1830), Osmanlı İmparatorluğu dünya-sisteminden bir dereceye kadar bağımsızlığını geri kazanmıştır. Bu dönemde Osmanlı ticaret modelinde hammadde ihracatı ve mamul mal ithalatı azalmış, yerel sanayiler yeniden canlanmıştır (Çizakça, 1985: 373-374). Bu geri dönüşün ana nedeni, 17. yüzyılda modern dünya-sistemin Lojistik B aşamasında yaşanan ekonomik durgunluktur (a.e: yuk.). Bir diğer neden ise, Kondratieff I A safhasında dünya-sistemi yeniden genişlediğinde, ilk olarak daha kolay hakimiyet altına alınabilen denizaşırı bölgelere yönelinmiş olmasıdır. Osmanlı ancak bu safhanın sona ermesinin ardından gelen uzun bir süreçte dünya-sistemine tam anlamıyla dahil olmuştur (Çizakça 1985; bkz. Kasaba, 1987).

Osmanlı'nın bir çevre ülke olarak konumunun meşrulaşması ise, Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'nun 3 Kasım 1839'da okunarak Tanzimat döneminin başlaması olmuştur. Hatt-ı Hümâyûn, Osmanlı'nın dünya-sistem içerisinde kendi payının/mülkiyet hakkının güvence aldığı bir yasal çerçeve sağlamıştır (Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983: 48). Bunun yanında, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Batı'nın merkez ülkelerinin sermayesi kendisi Osmanlı topraklar içerisinde karşılıklı ikili anlaşmalar, altyapı yatırımları ve doğrudan yatırımlar aracılığıyla yer bulmuş; Avrupa ile olan

ticari ilişkiler de artış göstermiştir (bkz. yuk.: 52). Özellikle 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Ticaret Anlaşması, Osmanlı'nın dünya-sistemin ekonomik ve siyasi ağına tam anlamıyla bir entegresini ifade etmiştir (Berkes, 2013). Bu ticaret anlaşmasıyla ticaretteki tekeller kaldırılmış, dış ticaret merkez ülkelerin lehine olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Süreçte, devletin iç pazarlar üzerindeki piyasa kurucu etkisi azalmış, ticaret sermayesi dünya-sistem içerisindeki ekonomik iş bölümü ile bütünleşmiştir. Bunun etkisiyle liman şehirlerinde yeni tüccar sınıfları ortaya çıkmış ve ticaretin yönü Anadolu'nun iç kesimlerinden kıyı şehirlerine doğru yer değiştirmiştir (Ceylan, 2003: 84-85).

Osmanlı dünya-sisteme girişinin ardından aslında başlangıçta ifade edilen bir özerk bir dünya-imparatorluk değildir; kapitalist üretime dayanan ve sermayenin merkez lehine eşitsiz dağıldığı dünya-ekonomi çerçevesi içinde ve onun kuralları ve çerçevesi içinde hareket eden devletlerden biri haline gelmiştir (Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983: 52). Bu anlamda ister devlet kurumları olsun, meşruiyetini korumak adına ister ekonomi ve siyasi kararlar olsun devlet hareket ederken dünya-ekonominin kuralları çerçevesinde hareket etmesine yol açmıştır.

3.1.3.2 Türkiye'nin 19. Yüzyılın ile 20. Yüzyılın İlk Yarısında Batılı Merkez Devletlerle Olan İlişkileri

Türkiye'nin Osmanlı'dan başlayarak dünya sisteme dahil olması O'nun askeri, siyasi ve ekonomik anlamda bir entegrasyon sürecinden geçeceği anlamına gelmektedir. Özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kurumların entegrasyonu başlamıştır. Bir diğer önemli nokta ise kurumların entegrasyonunun sadece bir ülke ile karşılıklı ilişkiler çerçevesinde değil, dünya-sistemin doğal bir özelliği olarak yaşanan gelişmelerin hiyerarşide merkezden çevreye doğru artarak giden bir etkiye neden olmuştur (Wallerstein, 1989). Osmanlı 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşan çevre ülke konumu, özellikle Kondratieff döngülerin durgunluk safhalarında merkez ülkeler bir sonraki Kondratieff döngünün yükselme aşamasına kadar hazırlıklarını gerçekleştirirken Osmanlı'nın duraksadığı veya gerilediği dönemler olmuştur.

Osmanlı'nın Batı ile ilişkilerini Lojistik dönemin bile öncesine götürmek mümkündür. Henüz, Osmanlı dünya-imparatorluğun bir parçası iken de Batı toplumu ile yakınlık kurmuştur. Avrupa'da denge siyaseti izleyen Osmanlı açısından güçler dengesi sağlamakta yararlanılan en önemli araçlardan biri de kapitülasyonlar olmuştur[20]. Şüphesiz, Avrupa'da kapitülasyonların en büyük yararlanıcıları Fransa ve İngiltere olmuştur (Acartürk ve Kılıç, 2011). Her ne kadar kapitülasyonlar 1352'de Cenevizlilere kadar götürmek mümkün olsa da (İnalcık, 2009: 316) 1535 yılında Fransızlara verilen kapitülasyonlar kapsam gereği ve takip eden yıllarda diğer ülkelerle imzalanan ticaret anlaşmalarının çerçevesini oluşturmasında ötürü özel bir yeri olmuştur (Kocabaş, 1990: 69). Özellikle, kapitülasyonlar uzun yıllar boyunca Avrupa'ya etki etmekte Fransızları diğer Avrupa ülkelerinin bütününden ayırmakta Osmanlı açısından kullanışlı olmuştur (a.e.: 77).

Kondratieff I döngüsünün durgunluk safhasında, 1815 yılında Napolyon Savaşları'nda İngilizlerin Fransızlara karşı Waterloo'daki zaferi, İngiltere'yi dünya pazarında rakipsiz konuma yükseltmiş; beraberinde diğer Avrupa ülkelerinde İngiliz mamullerine kısıtlamalar getirmiştir. İngiltere, 1815-1840 yıllarını kapsayan süreçte bu kısıtlamalar ve ekonomik durgunluğu aşmak adına pazarı Avrupa dışında Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Çin başta olmak üzere yerel iktidarlarla anlaşarak serbest ticaret anlaşmaları yapmak üzere zorlamıştır (Pamuk, 1988: 20). Almanların *Zollverein* (Gümrük Birliği) ile birleşmesi ve Amerika'da yaşanan 1837 Paniği gibi olaylar da 1819-1835 yıllarında İngiltere dış ticaretinde tüm çabalarına rağmen bir durgunluğa sebep olmuştur (Yerasimos, 1986: 462). İngiltere, pazarını genişletmek adına yönünü henüz dünya-sisteme yeni açılan Osmanlı'ya çevirmiş; o dönem serbest ticaret engelleri, ihraç mallarında tekel uygulamaları, iç gümrük resimleri ve harçları olan Osmanlı ile serbest ticaret anlaşması yapmanın yollarını aramıştır (Özsoy, 1995: 134; Akgündüz ve Öztürk, 1990: 490). İngiltere, o dönem Mısır'da yaşanan olaylar ve artan Rusya tehdidini de göz önünde bulundurarak Osmanlı'ya yardım karşılığında,

[20] Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966), kapitülasyonları "*Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışındaki sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının, ülkesinde bulundukları devletin yetkilerinin dışında kalmak ve kendi devletlerinin yetkisine bağımlı olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklar ile ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve imtiyazlar*" (Köprülü, 1931: 165 Akt. Nebioğlu, 1986: 10) olarak tanımlamıştır.

Osmanlı'yla 16 Ağustos 1838 tarihinde Baltalimanı Ticaret Anlaşması'nı imzalamıştır (a.e.: 490). Bu anlaşmaya sonrasında ise 25 Kasım 1838 tarihinde Fransa imza atmış; diğer birçok Avrupa ülkesi de bunu izlemiştir (Yerasimos, 1986: 470). Baltalimanı anlaşması, geri dönülmez bir şekilde Osmanlı sanayi ve ticaretini Avrupa'nın denetimi altına sokmuştur (a.e.: 660).

Kondratieff II. döngüsünün başında Osmanlı pazarları dış dünya-sistemin merkez ülkelerine sonuna kadar açılırken, Osmanlı'nın da bir anlamda çevre konumunu Tanzimat Fermanı'yla beraber onaylamıştır (Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1987: 48). Özellikle, kıyı şehirlerinde yerli sanayi büyük ölçüde etkilenmiştir. Osmanlı Sanayisi nitelikli sanayi ürünlerini ithal ederken, kendi sanayisi de az gelişmiş makine ve nitelikli işçi gereksinimi az olan sanayi ürünlerinin üretimine yönelmiştir. Ancak, kapitalist ülkelerin girişimleri "pazara hücum" anlayışı kapsamında sınırlı kalmamıştır. Çünkü, halen yabancı ülkelerin iç bölgelerdeki hammadde ve tarım ürünlerine ulaşma arzusu bu bölgelerde yabancılar tarafından işletilen demiryollarının kurulmasını sağlamıştır. Bu durumu Ortaylı: "*limanlardan iç bölgelere doğru verimli tarım topraklarının zenginliğini emmek için uzanan vantuzlar*" olarak nitelendirmiştir (Ortaylı, 2008: 174).

Kondratieff II döngüsünün yeniden yapılanma safhasında, 1857'de önce İngilizler demiryollarını örüp kullanmaya başlamış olsalar da bu safhanın sonunda, 1875 yılında karşılıklı anlaşmazlıktan ötürü ilişkiler asgari müşterekte devam etmiştir. İngilizler'in ardından Fransızlar ilk olarak demiryolu ağlarını oluşturup işletmeye başlamış; sonrasında ise Almanların giderek artan ilgisi ve nüfusu ile 1889 yılında (Kondratieff III'ün başında) Almanlar demiryolları üzerinde hak sahipliği elde etmiştir (Rathmann, 2001: 36). Bu durum, 19. yüzyılda Sanayileşen ve hammaddesini Osmanlı gibi çevre ülkelerden tedarik eden kapitalist merkez ülkelerin makinede kitle üretimleri karşısında, Osmanlı'nın emek yoğun el ve tezgâh ürünleriyle sanayisinin geri kalmasına neden olmuştur (Karal, 1976: 254). Ancak, tüm bu Osmanlı aleyhine gerçekleşen duruma rağmen pazara yönelik bir imalat kesiminde gelişmeler olmuştur, Osmalı'nın son dönemleri ve erken dönem Türkiye'de sınai özel girişim sanayiler oluşmaya başlamıştır (Toprak, 1997: 237).

Türkiye ile İngiltere-Fransa arasındaki ilişkide bir diğer dönüm noktası ise, Tenzil-i Faiz kararıyla (6 Ekim 1875) İngiliz ve Fransızlardan 1854-1874 yılları arasında alınan borçlara ödenecek faizde yarı yarıya indirime gidilmiş olmasıdır (Karaca, 2020: 20). Özellikle Kondratieff III'ün durgunluk safhasında, İngilizler tarafından Balkanlar'da yaratılan huzursuz atmosfer, Osmanlı toprakları üzerinde Baltalimanı'ndan kaynaklanan hakların kullanımı ve İngilizlerin kapitalist bir devlet olarak sınırsız sermaye arttırımı amacıyla iç bölgelerdeki hammaddeye ulaşma hırsı ve Ortadoğu petrolleri temelli çatışmalar Osmanlı ve İngiltere'yi I. Dünya Savaşı'nda karşı karşıya getirmiştir (Ortaylı, 2018: 174; Pamuk, 2005: 17-22). Savaş sonrasında ise, Arslan'ın ifade ettiği gibi: "*I. Dünya Savaşı ve Lozan Anlaşması sonrasında İngiltere'nin dünya hegemonyasını yitirmeye başlaması, 1929 Dünya ekonomik krizi ve Almanya ve İtalya'nın statükoya karşı hamleleri İngilizleri Türkiye'ye yaklaştıran önemli hususlar olmuştur.*" (Arslan, 2022: 424). Türkiye ile İngiltere'yi 1930'larda tekrar yakınlaştıran birkaç neden olmuştur. Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye gösterdiği ilgi ve savaş öncesi Avrupa'da giderek tırmanan tansiyon olmuştur. Türkiye, altyapı yatırımlarında tercihini İngiliz şirketlerden yana kullanmış özellikle İstanbul Limanı, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Diyarbakır-İran Sınırı arasında demiryolu hattı için ölçüm ve Anadolu'da sulama sistemlerinin yapımı gibi projeler İngiliz şirketlerine verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2013: 30). Ancak, Türk-İngiliz yakınlaşması savaş atmosferi ile yerini Türk-Amerikan yakınlaşmasına bırakmıştır.

Kondratieff IV'ün başındaki II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada iki kutuplu bir düzen hâkim olurken, savaşın hemen ardından Sovyet Bloğu ile soğuk savaş patlak vermiştir. 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin Avrupa için bir kalkan konumundaki Türk ve Yunan hükumetlerine daha fazla yardım edemeyeceğini bildirmesi üzerine 12 Mart 1947'de Amerikan Başkanı Harry S. Truman, Amerikan kutbunun karşısında taraftar toplayan Sovyet komünizmine karşı bu iki kritik ülkeyi desteklemek için Amerikan Kongresi ortak oturumu öncesi Truman Doktrini'ni yayınlamıştır (Fensterwald, 1958: 133). Truman'ın:

"Amerika Birleşik Devletleri'nin politikası, silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyunduruk altına alınmaya direnen özgür halkları desteklemek olmalıdır.",

şeklinde tarif ettiği yardımlarla Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik açıdan yardımda bulunmuştur (National Archives, 2022: Truman Doctrine, Haziran 25, 2024). Truman kongredeki konuşmasında Türkiye'ye yapılacak yardımların önemini şu şekilde dile getirmiştir:

"...Ne olursa olsun, Türkiye şu an desteğimize ihtiyaç duymaktadır. ...Savaştan bu yana Türkiye, ulusal bütünlüğünü koruyabilmek için gerekli ***modernleşmeyi*** *sağlamak amacıyla Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden mali yardım talep etmiştir. ...Bu bütünlük, Orta Doğu'daki düzenin korunması için hayati öneme sahiptir. ...Britanya hükümeti, kendi zorlukları nedeniyle artık Türkiye'ye mali veya ekonomik yardım sağlayamayacağını bize bildirmiştir. ...Yunanistan örneğinde olduğu gibi, Türkiye ihtiyacı olan yardımı alacaksa, bu yardımı Amerika Birleşik Devletleri sağlamalıdır. Bu yardımı sağlayabilecek tek ülke biziz. ...Amerika Birleşik Devletleri'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yardım etmesinin geniş kapsamlı sonuçlarının tamamen farkındayım ve şu anda bu sonuçları sizinle tartışacağım."*

Bu konuşmayı takiben Truman, Kongreden gerekli desteği görmüş ve daha sonra Amerika'nın uzun yıllar devam edecek dış politikalarını temelini oluşturacak şekilde yardımların bu iki ülkeye verilmesini sağlamıştır. Bu yolla, Türkiye ve Yunanistan'ın 1947'de, Amerika'ya ekonomiden dış politiğe kadar bağlılığı neredeyse tamamlanmıştır. Truman Doktrini'ndeki askeri ve ekonomik yardımları, Marshall Planı (1949) Madde 4 Programı çerçevesinde *Az Gelişmiş Ülkelere Teknik Destek ve Ekonomik Yardım* paketi, Gümrük ve Ticaret'te Genel Anlaşmalar izlemiştir. Birleşik Devletler, Avrupa'nın daha verimli bir ekonomik birim haline dönüşmesini sağlayacak ve kendisiyle dünyadaki pazarlarda rekabet edecek bir seviyeye çekecek yeni ve devrimsel bir ekonomi politikası izlemiştir (Fensterwald, 1958: 133). Yine, Amerika'nın dünyada özgür girişimci kapitalist bir sistemi desteklemiştir. Kendisine yakın olan ya da yakınlık kurmak istediği ülkeleri, kendi ekonomik büyüklüğüne kıyasla maliyetli olmayan kendi kontrolündeki harcamalar ve bütçedeki dengeye müdahil olmayan bir yolla askeri, ekonomik ve kültür empozesi yoluyla kendi eksenine alma politikası gütmüştür (bkz.: yuk.: 127).

Türk-Fransız ilişkileri dönülecek olursa, bu iki ülkenin ilişkisi tarihsel olarak 16. yüzyılın başına kadar götürülebilir. Özellikle kapitülasyonlar, Fransızları diğer Batılı toplumlardan daha çok Osmanlı ile yakınlaştırmış ve en azından 18. yüzyılın sonundaki kapitülasyonlara kadar da bu devam etmiştir (Acartürk ve Kılıç, 2011).

Fransızlar, Türk toplumu ve kurumları üzerinde politika, ekonomi, eğitim ve kültür alanlarında etkin olmuştur. Öyle ki, Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'nun 3 Kasım 1839'da okuyan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa bile "*Her zaman Fransa'ya dönmüşüzdür. Çünkü onlar bizim reformlarımızı desteklemişlerdir.*" demiştir. (Raccagani, 1980: 341). Gerçekten de Fransız toplumunun Osmanlı'da ayrıcalığı uzun yıllar sürmüştür. Öyle ki bu durumu Osmanlı topraklarında yürütülen faaliyetlerdeki Fransız-Alman çekişmesi açısından değerlendiren Imbert:

"*Türkiye'ye yatırdığımız iki milyar [frank][21] tutarındaki sermayelerimiz, 1700 kilometrelik demiryollarımız, rıhtımlarımız, fenerlerimiz, 100.000 hastayı ve yoksulu barındıran 300 hastanemiz, her yerde Fransız dilini ve uygarlığını yayan 100.000 öğrencili 300 okulumuz ve Yakındoğu halkları arasında daima canlılığını sürdüren geleneksel politikamızla elbet Osmanlı İmparatorluğu'nda daha uzun zaman ön sırada bir yer tutarız ...Ama buna sahip çıkmazsak pek yakında önceliğimizin en sağlam güvencelerini elimizden kaçırırız. İki yüzyıldan beri Yakındoğu limanlarındaki ticaret tekelimizden bir şey kalmadı. İstanbul'da bile on yıldan beri sürdürülen politika bizim için elverişli olmadı. Almanya sanayi işletmelerini, demiryollarını ya da kanalları kaptı. Sadece dinsel üstünlüğümüz yaşamaktadır. Bu da yitirilirse bu, nüfuzumuza indirilmiş ağır bir darbe olacaktır. Buna sırt çevirmekle su götürmez kazançlarımızı yitiririz. Çünkü bugün de protectorat* [koruma] *sayesinde, bunun kendisine verdiği hakları kullanarak Fransa, Yakındoğu'da Katolikliğin nüfuzunu kendi tekelinde bulundurmaktadır*." şeklinde giderek artan Alman nüfusunu belirtmiştir (Imbert, 1981: 99). Ticaretteki gerilemeye rağmen Fransızların enkültürasyonu sürmüştür. Fransızca, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde en çok kullanılan yabancı dil olmuş, ilki 1840'ta olmak üzere çok sayıda Fransız okulu açılmıştır. 1900'lere gelindiğinde sadece İstanbul'da sekiz okul, Ticaret Enstitüsü, Saint-Benoit Koleji, Notre-Dame-de-Sion'un iki okulu, Soeur Oblates de I'Assomption'un üç okulu ve Souer Franciscainne'in okulu ve Filles de Charite'nin yönettiği on iki kurum içerisindeki okullar olmak üzere çok sayıda okulda Fransız kültürü ve misyonerlik faaliyetleri

[21] Eğer, bir çevirim aracı kullanırsak ve Fransa'nın 1960'ta Frank para biriminde iki sıfır atarak değişikliğe gittiğini göz önünde bulundurursak, bu yaklaşık bugünün parasıyla 9 milyar avroluk bir değere denk gelir.

yürütmüşlerdir (Imbert, 1981: 113). 1896 yılında Osmanlı'nın tamamına bakıldığında ilköğretim seviyesindeki 106000 öğrenciden 76000'inin azınlık okullarında okuduğu görülürken, bu sayı ortaöğrenimdeki 19000 öğrenciden 8000'idir (Catherine Mayeur-Jaouen: 16 Akt. Yorulmaz, 2000: 713). Osmanlı toprağı içinde eğitim alan talebelere ek az sayıda öğrenci eğitim için Fransa'ya gönderilmiş olsa da birçok kurum ve yapı melezlenerek Türk kurumlarını oluşturmuş ya da var olanlara uyarlanmıştır (Duman, 2021: 475). Ancak, özellikle eğitim kurumlarının gelişiminde Fransız ekollerinden etkilenildiği yadsınamaz bir gerçektir (Üsdiken, 2004a; Özkul, 2012).

Türk-Alman ilişkileri Prusya ve diğer Alman devletleriyle çok daha önceden 15-16. yüzyıldan itibaren başlamış olsa da ilişkilerin üretim temelli gelişimi de tıpkı İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi 19. Yüzyılın ikinci yarısında giderek şiddetlenmiştir. 1866 yılındaki Prusya-Avusturya Savaşı (Kardeşler Savaşı), Alman devletleri üzerindeki egemen rolü Avusturya'dan Almanya'ya vermiştir. Alman-Fransız (1870-1871) savaşında Almanların galip gelmesiyle de Almanya birleşmiştir (Kleindeutscland) ve II. Alman İmparatorluğu kurulmuştur. Osmanlı devleti sömürgecilik için yeni pazarlar arayışında olan Alman İmparatorluğu'yla yakın ilişkiler geliştirmiştir. Alman Kayzeri II. Wilhelm'in, Bismark'ın güttüğü *Avrupa politikası*ndan vazgeçerek dünyaya açılmayı hedeflediği *dünya politikası* önemli bir yer tutmuştur. Alman İmparatorluğu için rekabetin diğer sömürgeci devletlerle çekişmenin en az olacağı Osmanlı en uygun seçenek olmuştur (Ortaylı, 1981: 4-5). 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren Osmanlı devletinde Alman İmparatorluğu'na karşı bir hayranlık ve eğilimi de yaratmıştır (a.g.e: 45).

1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması'na ek, iki ülke arasında 1890 yılında yapılan ticaret anlaşması, sonraki yıllarda iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran unsurlardan biri olmuştur. Öyle ki, Osmanlı'nın en büyük ticari partneri Britanya Krallığı'nı ayrı tutarsak, 1880'lere yıllarına kıyasla, 1910'lara gelindiğinde Fransa'nın ithalat ve ihracatta payı azalırken (ithalatta %11,8'den %8,4'e; ihracatta %28'den %14,1'e gerilemiş), Almanya'nın dış ticarette payı (ithalatta %0,5'ten %11,4'e; ihracatta %2,4'ten %13,7'ye yükselmiş) hızlı bir artış göstermiştir (Pamuk, 1995: 75-77). Büyük sanayi ülkelerinin Osmanlı ticaret hacmi içinde 1887 yılından 1910 yılına artan

paylarını gösteren bir araştırmada Fransa'nın payı %18'den %11'e düşerken; Almanya'nın payı %6'den %21'e yükselmiştir (Akt. Mert, 1983: Önsoy, 1982: 607-610).

Burada Almanların kendi kurum ve kültürlerinin Osmanlı'ya ihraç etmekte başta askeri ve mülki girişimlerle, Bağdat demiryolu yatırımı, denizcilik faaliyetleri ve bankacılık faaliyetleri ile yatırım finansmanı ve kurumların modernizasyon faaliyetleri öncülük etmiştir (Ortaylı, a.g.e.: 30). Osmanlı'da Hristiyan azınlıkları farklı milletlerce kendi himayeleri altına alınmışlardır. Öyle ki, Rusya Ortodoksların, Fransa Katoliklerin, İngiltere Protestanlar koruyuculuğunu üstlenmiştir. Osmanlı topraklarına geç ulaşan Alman nüfusu ise ayrılıkçı değil birleştirici bir politika izleme görüntüsü çizmek derdinde olmuştur (a.g.e.: 95). Öte yandan özellikle, enkültürasyon faaliyetleri çerçevesinde Almanya, Osmanlı'ya doktor, öğretmen, din adamı, akademisyen meslekleri altında çok sayıda misyoner göndermiştir (bkz., a.g.e: 92). Özellikle de Bağdat demiryolunun çevresindeki illerde çok sayıda eğitim kurumu kurulmuştur Trumpener, 138).

Almanya adına politik ve ekonomik faaliyetleri dışişleri bürosu, büyükelçilik, orta elçilik ve konsolosluklar aracılığıyla askeri ataşelikler gibi çeşitli siyasi ve askeri kurumlar yürütmüştür (Trumpener, 1999: 131-134). Yine, Alman profesörler yüksek öğretimde ilk kez tıp alanında ders vermek üzere 1890'larda Türkiye'ye gelmişlerdir. Alman gazetelerinde bu haber, "Fransız tababetinin [Tıp bilimi] yerini Alman tababeti alacak" başlıklarıyla servis edilmiştir (Akt. Ortaylı, 1981: Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Temmuz 13, 1898). Alman-Türk ilişkileri politika-askeri düzeyde I. Dünya Savaşı öncesi Alman İmparatorluğu sürecinde yoğun olarak devam etmiş, ikili ilişkiler çeşitlilik ve derinlik kazanmıştır. Öyle ki, Osmanlı kamu borçları içinde Almanların borca oranı 1881 yılında %4.7 iken, bu oran 1914 yılına gelindiğinde %20.1 oranına çıkmıştır (Reyhan, 2005: 246). Reyhan (a.g.e.: 246-247) ayrıca, 1902-1911 yılları arasında yabancı sermaye yatırımının tüm Osmanlı sanayi sektörlerine göre oranını; %62.96 demiryolları, %4.22 madenler, %9.68 bankalar, %7.67 sanayi ve %15.43 diğer alanlar olarak belirtmiştir. Yabancı sermayenin yatırımlarının ülkelere göre oranında ise Fransa %43.47, Almanya %33.88, İngiltere %16.64, diğer %5.98 düzeyinde

gerçekleşmiştir. Demiryolu yatırımında 1890'lı yıllara kadar İngiltere üstünken, özellikle iki ülke arasında yaşanan gerginlikler de göz önüne alındığında, 1914'te Fransızlar demiryolu endüstrisinde üstünlüğü ele geçirmiştir. Almanya'nın payı 1890'larda %24.4 iken 1914'te %36.8'e (Fransa %49.6) çıkmıştır. Almanya'nın giderek artan payına rağmen özellikle bankacılık ve sanayi alanlarında Almanlar hep İngiltere ve Fransa'dan düşük paya sahip olmuştur (Pamuk Ag.e. s. 115-117.'den aktaran, Ortaylı; Ag.e., s. 71-72). Buna karşın Deutsche Bank, Bağdat demiryolu başta olmak üzere çeşitli demiryolları üzerinde etkin bir rol oynamış; Bab-ı Ali-ye kefil olmuş ve Osmanlı Devleti için finansman sağlama yoluna gitmiştir (Reyhan, 2005: 246).

Bu başlık altında merkez ülkelerin özellikle 1820'lerden İngiltere'nin yeni pazar arayışından başlayarak Türkiye'nin kaynaklarını sömürmek, yeni bir pazar oluşturmak ve eşitsiz iş bölümünden yararlanmak adına Türkiye ile geliştirdikleri ilişkiler incelenmiştir. Şüphesiz ki, ülkeler arası ikili ilişkiler sadece burada anlatıldığı kadarıyla değildir. Ancak, genel hatlarıyla ülkelerin Türk toprakları üzerindeki arayışları, faaliyetleri ve emelleri ortaktır: pastadan en büyük payı almak.

3.2Öncü Batılı Merkez Ülkelerin Eğitim Ekollerinin Yönetim Bilgisi Transferi Yoluyla Diğer Ülkelere Transferi

Türkiye'de işletmecilik yükseköğretimi kurumunun oluşumu ve gelişimi sırasıyla Fransız, Alman ve Amerikan eğitim ekollerinin etkisinde gerçekleşmiştir (Üsdiken, 2004b). Yine, Yalçınkaya ve Koraltürk'ün (2020: 32) çalışmalarında ifade ettiği şekilde bu gelişmeler sırasıyla, 1883 yılından 1930 yılına kadar Fransız ekolünün etkisi (Üsdiken, 2004b; Üsdiken, 2018); 1930-1950'lerin başına değin Alman ekolünün etkisi (Neumark, 1982; Adiloğlu ve Yücel, 2019; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2003; Üsdiken, 2004b; Erçek ve Üsdiken, 2011) ve 1950'lerden günümüze kadar Amerikan ekolünün etkisi olarak ele alınmaktadır (Sargut, 2001; Üsdiken ve Çetin, 1999; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2004b; Üsdiken, 2004c; Üsdiken, 2009; Üsdiken, 2011; Üsdiken, 2018). Görüldüğü üzere, Türkiye'ye işletmecilik eğitimi akademik yönetim bilgisini transfer eden eğitim ekolü ülkeler, dünya-sistem içerisindeki Batılı merkez ülkelerdir. Bu ülkelerin, Türkiye ile yakınlaşması bir

rastlantı değil, dünya-sistem içerisinde ülkelerin birbirleriyle kurdukları asimetrik ilişkiler bağlamındandır. Ancak, bir yandan da dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli konu da İngiltere'nin Türkiye'de işletmecilik eğitimine ilişkin eğitim ekolleri arasında olmamasıdır.

Öyle ki araştırmalara tarihsel süreçte, serbest ticaret ve ticaret hacmi açısından bakıldığında hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde İngiltere, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı konumundadır (Pamuk, 1995: 75-77). Baltalimanı Ticaret Antlaşması bile ilk olarak İngilizler ile yapılmış, sonrasında anlaşmanın isteyen ülkelere açık olmasından yararlanan diğer ülkeler de antlaşmaya taraf olmuştur (Berkes, 2013; Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983: 4). İngiltere'nin buradaki eğitim ekolleri arasında yer almamasının, İngiltere'de ulusal eğitim sisteminin gelişimi ve İngiltere-Türkiye ilişkileri merkezli nedenleri bulunmaktadır. İngiltere'de, yukarıda sıralanan diğer üç ülkeden farklı olarak ulusal bir eğitim sisteminin tam anlamıyla gelişimi 1902 yılındaki Temel Eğitim Yasaları'na kadar sağlanamamıştır (Banks, 1954: 33-34). Ayrıca, İngiltere'de işletmecilik yükseköğretimi alanında kurulan ilk okullar 1919 yılında kurulan Londra Ticaret Odası İşletme Okulu, 1943 yılında kurulan Henley Yönetim Okulu olurken, 1947 yılında Londra Üniversitesi'nde işletme dersleri verilmeye başlanmıştır. İngiltere'de işletme derslerinin geç başlamasının bir nedeni de bir akademik alan olarak işletme yönetimi alanına karşın İngilizlerin tutumundan kaynaklanmaktadır. 1960'lara kadar öncü okullar London School of Economics and Political Science, Ashridge, ve Hanley Business School dışında işletmecilik alanında eğitim veren bir okul olmamıştır (Engwall ve Danell, 2011). Bunun kök nedenlerine bakıldığında, üniversitelerde işletmecilik alanındaki çalışmaların yapılmasına karşı şüphe ile yaklaşılması ve İngiliz işverenlerin, iş hayatına hazırlanmanın yolunun akademik eğitimden ziyade çıraklık olduğuna inanmışlardır (Fauri, 1998: 35). Ayrıca, İngiliz seçkinlerinin geleneksel akademik eğitimi, klasik üniversiteler Oxford ve Cambridge'de alınan eğitim olarak görülmüş ve işletme eğitim bu sisteme en azından erken dönemde eklemlenememiştir. Öte yandan, yükseköğretimde işletmecilik eğitiminin gelişimindeki bu geriden geliş, İngiltere ile Birleşik Devletler arasında büyük işletmelerin yapısından kaynaklanan farklılıklardan meydana gelmektedir (Chandler, 1990). Buna göre, büyük İngiliz işletmelerinin

sahipleri, Amerikalılara kıyasla üretim tesislerine, dağıtım sistemlerine ve yönetime yatırım yapmaya daha az eğilimli görünmüş; yine bu şirketler büyük ölçüde aile kontrolünde olduğundan, üst düzey yönetici alımlarında ciddi kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Bu nedenle Chandler, İngiltere'yi Birleşik Devletler'in "rekabetçi yönetsel kapitalizmi" ve Almanya'nın "işbirlikçi yönetsel kapitalizmi"nin aksine "kişisel kapitalizm" olarak nitelendirmiştir (Chandler, 1990). Ancak, Avrupa'nın geri kalanı gibi II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'de de işletmecilik yükseköğretimi tıpkı diğer merkez Avrupa ülkelerinde olduğu gibi gelişim göstermiştir (Engwall ve Danell, 2011). Özellikle, Robbins Raporu (1963) ve Franks Raporu (1963), İngiltere'de Amerikan tipi iki işletme okulunun kurulması yönünde görüş bildiren ve dönüşümü hareketlendiren raporlar olmuşlardır (Higher Education, 1963; Franks, 1963).

Öte yandan dikkat çekilmesi gereken bir konu da Türkiye'deki bu eğitim ekollerinin ne olduğu konusudur. Çünkü, Türkiye'ye gelen eğitim ekollerine yönelik olarak bu ekollerin birer ulusal eğitim ekolü yansıttığı görüşü bulunmaktadır. Buna karşın; her bir ekol, en azından başlangıçta daha özelde birer öncü enstitüyle ilişkilendirilebilir. Örneğin; Fransız ekolü olarak belirtilen ve yönetim bilgisi transferi yoluyla ihraç edilen ekol sıklıkla bağdaştırıldığı üzere HEC ekolünü takip etmektedir. Kendisini takip eden diğer Fransız okulları gibi HEC de bir yerel ticaret odasının inisiyatifi olarak kurulmuştur (Engwall ve Zamangi, 1998: 5). Öte yandan, Alman ekolünde ise ticaret okulları *Handelshochschulen* içinde gelişmiş ve işletme iktisadı, *Betriebswirtschaftslehre* alanında gelişim gösterip Aachen ve Leizpeg (1898), Cologne ve Frankfurt (1901), Berlin (1906) ve Mannheim (1908) olmak üzere Almanya'da; Stockholm (1909), Helsinki (1911) ve Copenhagen (1922) ve Bergen (1936) olmak üzere İskandinavya'da ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı kürsüsü olmak üzere Türkiye'de gelişim göstermiştir (Engwall ve Zamangi, 1998: 5; Üsdiken, Kieser ve Kjaer; 2004; Üsdiken ve Çetin, 2001). Türkiye'de Amerikan ekolünün gelişimi ise doğrudan Harvard Business School'un 1954 yılında İşletme İktisadı Enstitüsü'nü kurmasıyla ilgilidir. Harvard Business School içinde lisansüstü düzeyde verilmeye başlanan MBA derslerinin doğrudan bir etkisi olmuş; Güneş Vakfı, Asrın Vakfı saha araştırması ve durum araştırmaları yürütmüş, Ford Vakfı ve diğer irili ufaklı diğer vakıflar maddi ve ayni yardımlar gerçekleştirmiş;

Harvard ise eğitim, müfredat, yönetici ve akademisyen desteği sağlamıştır (Üsdiken, 2004b; Ford Foundation, 1954-1967[22]). Araştırma kısmında araştırılması gereken konulardan biri bu ülkeleri Türkiye ile yakınlaştıran askeri, politik ekonomik nedenlerin neler olduğu ve eğitim ekollerinin nasıl bir şekilde transfer edildiğidir.

3.2.1 Japonya ve Rusya'ya İşletmecilik Eğitiminin Amerikan Yönetim Bilgisi Transferi Yoluyla Gelişimi

İşletmecilik yükseköğretimi dediğimizde burada çok sayıda okulun farklı programlarından bahsedilmektedir. Bağımsız işletme okulları, üniversitelerdeki işletme programları, tam-zamanlı, yarı-zamanlı, uzaktan öğrenim, yönetici MBA programları, yönetici eğitim programları bunlardan yalnızca bazılarıdır (Djelic ve Sahlin Andersson, 2006: 309). Yukarıda da bahsedildiği üzere, II. Dünya Savaşı sonrasında hızla gelişen Avrupa'da ve Japonya'da eğitim Amerikan ekolü çerçevesinde gelişim göstermiştir. Yine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, Amerikan işletmecilik eğitiminin yönetim bilgisi transferi yoluyla Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya'ya transferi üzerine odaklanmıştır (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008).

Japonya, araştırmalarda neredeyse hiç ele alınmayan Rusya ile önemli bir konuma sahiptir. Çünkü, Japonya dünya-sisteme çevre ülke statüsünde dahil olurken, çok kısa bir süre içerisinde yarı-çevre ülke statüsüne yükselmiştir. Rusya ise dünya-sisteme bir yarı-çevre olarak dahil olmuştur (Wallerstein, 1979a: 27). Her ikisi de aşağı yukarı Türkiye ile aynı zamanlarda dünya-sistemin bir parçası haline gelmiştir (Terlouw, 1992).

Rusya, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika ile iki kutuplu dünyanın diğer ucunu oluşturması nedeniyle kendi özgün sistemlere sahip olmuştur. Yine de Rusya'da işletmecilik alanında eğitimlerin geç bir döneme denk gelen 1980'li yıllarda

[22] Ford Vakfı'nın 1954 yılından 1965 yılına kadar düzenli bir şekilde eğitim-öğretim çalışmalarının desteklenmesi yönünde mali ve ayni yardımlar yapmıştır (bkz The Ford Foundation Annual Reports 1954 ve 1967 yılları arasında). Bu yardımların tutarı araştırma kısmında tartışılacağı üzere toplam $1.049.578'dir. Öte yandan, getirilen mallara ilişkin doğrulama, devlet arşivlerinde de karşılaştırılmış; gelen ayni ürünlere vergi muafiyeti uygulanmıştır (Devlet Arşivleri, Kararname 4/7038, 5 Nisan 1956; Devlet Arşivleri, Kararname 4/9004, 10 Mayıs 1957).

beraber başladığı görülmektedir. Halen SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) içinde İşletmecilik eğitimi; komünist parti yöneticileri için Sosyal Bilimler Akademisi'nde; endüstri girişimleri ve diğer ekonomi sektörleri için Ulusal Ekonomi Akademisi tarafından sağlanmıştır (McNulty ve Katkov, 1992). Kıdemli girişimlerin yöneticileri için üç aylık sürelerde yönetici geliştirme programları gerçekleştirilmiştir (Puffer, 1993: 47). Her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrasındaki işletmecilik eğitimine yönelik programların gelişimi ve kurumsallaşması yavaş olsa da 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği sonrası dönemde çok hızlı gelişim göstermiştir (a.e.); yine aynı dönemde Avrupa Birliği'nden destekler gelmeye başlamış, 1991 yılında Rusya'dan bazı işletme fakülte üyeleri Harvard İşletme Okulu'na iki yıllığına Merkez ve Doğu Avrupa Eğitimcileri Programı'na katılmak üzere gönderilmiştir (Harvard Business School, 1992, Akt. Puffer, 1993: 51). Görüldüğü üzere, Rusya önemli bir zaman gecikmesiyle işletmecilik eğitimini ulusal çapta yayma başarısı göstermiş; buna karşın işletmecilik yükseköğretimi hızlı bir gelişim göstermiştir. Yine, işletmecilik eğitimi 90'lı yıllarda itibaren Harvard Business (bkz. yuk.), IBM (Vikhanskii, 1992) ve Amerikan Enformasyon Ajansı gibi taşıyıcıların (Puffer, 1993: 51) eğitim ve maddi katkılarıyla dünyanın geri kalanında olduğu gibi Amerikanlaşma eğilimi göstermiştir. Yine Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen önce Azerbaycan Bakü'de Halk Tasarrufatını İdare Etme Enstitüsü'nde İ.Ü. İşletme İktisadı Enstitüsü öğretim üyeleri tarafından Sovyetler Birliği içinde işletmecilik alanında yüksek lisans dersleri 1991-1995 yılları arasında düzenlenmiştir: Programda yer veren öğretim üyelerinden Prof. Dr. Göksel Yücel durumu şöyle özetlemektedir (İ.Ü. İşletme Fakültesine Gönül Verenler, 27 Eylül 2021):

"*Halk Tasarrufatını İdareetme Enstitüsü 1991 yılında bir lisansüstü işletmecilik programı düzenlemek konusunda anlaşmaya vardı. Bu programın İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. İİE o yıllarda büyük bir başarı ile uygulanan "İşletmecilik İhtisas Programını Bakü'de uygulayacaktı. O dönemde Fakülte Dekanı ve İİE Müdürü Prof.Dr. Fuat Çelebioğlu idi. Program ilk kez 1991-92 öğretim yılında uygulandı. Program başlarken henüz SSCB mevcuttu (sona ermesi 26.12.1991), Azerbaycan da henüz bağımsızlığını ilan etmemişti (bağımsızlık 18.10.1991).*

Program iki şubede yürütüldü. İİE öğretim üyeleri tamamen gönüllülük esasına göre ikişer haftalık dönüşümlü olarak görev yaptılar. Bilinmesi gerekir ki İİE öğretim üyeleri bu dersler için hiçbir ücret almadılar. Hayır, düzeltmek gerekir; Azerbaycan tarafı öğretim üyelerine Azerbaycan Halk Tasarrufatını İdareetme Enstitüsü Rektörünün maaşı kadar maaş ödedi… Televizyon yayınları başta olmak üzere resmi işler Rusça yürüyordu. Bu nedenle katılımcılar programdan önce Türkçe ve Latin Alfabesi konusunda ders almışlardı. İlk programda öğretim üyeleri Devlet Konakevi'nde ağırlandılar. Daha sonra Azerbaycan Oteli (günümüzde Hilton) ve Hazar Denizi'ne bakan bir binadaki dairede (günümüzde lüks bir bina)… Program dört dönem devam etti. 1995'de sonlandı."

Görüldüğü üzere Rusya'da Sovyetler Birliği döneminde, Sosyal Bilimler Akademisi'nde ve Ulusal Ekonomi Akademisi'nde eğitimler sağlanmış olsa da (McNulty ve Katkov, 1992), Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte, kendi çıkarları doğrultusunda birincil taşıyıcılar (devlet ve devlet kurumları, ulusüstü kurumlar) ve ikincil taşıyıcılarla Harvard İşletme Okulu, Amerikan Enformasyon Ajansı, IBM gibi kurumlarla işletmecilik eğitiminde Amerikan tipi işletmecilik eğitimini hızla tahsis etmeye başlamışlardır. Öte yandan, Azerbaycan'daki gelişme çok özel bir vaka olarak durmaktadır. Henüz, Sovyetler yıkılmadan başlayan eğitimler işletmecilik yükseköğretimi alanında Sovyetler Birliği açısından bir ilk ve sonu; Azerbaycan açısından ise bir ilk olma özelliğindedir. 1991 yılındaki Harvard İşletme Okulu'na giden Rusların ise beraberinde getirdiği program aslında 1945'te başlattığı yönetici eğitimi programından başka bir şey değildir. Rusya'nın dünya-sistemde ekonomik bağımlılığının en önemli göstergelerinden biri olarak da tarif edilebilir.

Japonya örneğine gelindiğinde ise burada işletmecilik eğitiminin gelişiminde, diğer ülke ekollerininkine benzer bir şekilde iki yol izlenmiştir. Bunlardan ilk olarak, Japon akademisi Batılı ülke modellerini keşfederek bunlardan bazılarını kısmen kendi sistemine adapte etme biçiminde gerçekleşmiş; diğer süreçte de doğrudan Batı ülke modelleri katılım biçiminde doğrudan adapte edilmiştir (Nakayama, 1989; 31). İlk biçimde Japon üniversiteleri geleneğe kökten bağlı olmaları nedeniyle kültüre özgü nitelikler, yeni oluşturulan Japon kurumlarınca süzülerek adapte edilmiş; bu nedenle,

Japon eğitim sistemi hem yerli özellikler hem de Batılı ülke sistemlerinde henüz yolunu bulamamış modern trendler geliştirmeyi başarmıştır. Diğer yandan, tarihsel süreç içinde Japonya'nın Batı ve Batılı ülkelerle yakınlık kurmaya başlaması; öğrenci-öğretim üyelerinin karşılıklı değişimleri yoluyla katılım biçimi sergilenmeye başlanmıştır (a.e.: 32).

Japonya'da Batı-etkisindeki modern hükümet, Meiji hükümeti, Iwakura Misyonu çerçevesinde 1871-1873 yılları arasında Batı kurumlarını öğrenmeleri misyonuyla yurtdışına devlet görevlilerini göndermişler; yine takip eden dönemde Batılı ülkelerden danışmanları (oyatoi gaikokujin) ülkeye getirip hukuk, mühendislik, ekonomi, muhasebe alanındaki uygulamaların tanıtılmasını sağlamışlardır. Burada kurulan iki üniversitenin rolü önemlidir: Hitotsubashi Üniversitesi (Tokyo Ticaret Okulu, 1875) ve Keio Üniversitesi (1965 kuruluş, 1875 açılış) çoğunlukla yönetim eğitiminin Japonya'da başladığı ilk kurumlar olarak görülmektedir (Hitotsubashi University, 27 Nisan 2025).

Özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönemde Japonya'da, Hitotsubashi Üniversitesi ve Kobe Üniversitesi'nde (1929) ticaret ve ekonomi programları gelişmiştir. Öte yandan, büyük Japon şirketleri Almanya'daki örneklerden etkilenerek kendi kurum için eğitim programlarını (Zaibatsu) geliştirmişlerdir. Yönetim Bilimi, 1920-1930 yılları arasında Japon iş kültürüne adapte edilmiştir (Nishizawa, 2011). Özellikle Taylor Derneği'ne de üye yönetim uzmanlarının burada eğitim verdiklerine ilişkin kayıtlar Bulletin of Taylor Society dergisinde sıklıkla dile getirilmiştir (Kulli, 2021).

Öte yandan, II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya 1945-1952 yıllarında Amerikan işgalindeyken dünyanın geri kalanı gibi Japonya'da da yoğun bir Amerikan etkisi gözlemlenmiştir. 1953 yılında kurulan Keio Üniverstesi'nde 1962 yılında Harvard İşletme Okulu'ndan etkilenerek ilk lisansüstü işletme eğitimi veren kurum kurulmuştur (Nisizawa, 2013).

3.2.2 Batılı Merkez Ülkeler Almanya ve Fransa'da İşletmecilik Eğitim Ekollerinin Amerikan Yönetim Bilgisi Transferi Yoluyla Gelişimi

Yukarıda dünya-sistem içerisinden en uzun süre öncü konumda olan İngiltere'de işletmecilik eğitimi diğer Batılı ülkelere göre çok daha geç gelişmiş olduğuna (Tiratsoo, 2004), 1945 yılına kadar yönetim eğitimi alanı "küçük ve gelişmemiş" (Keeble, 1992: 93) kaldığına yukarıda değinilmiştir. Öte yandan, dünya-sisteme Türkiye'yle aynı dönemlerde eklemlenen Rusya ve Japonya'da ise durum çok daha farklı olmuştur. Rusya, dünya-imparatorluk sonrası girdiği dünya-sistem içerisinde kendi kutbunu oluştururken, Japonya ise özellikle Meiji hükümetinin Batı-eksenli gelişim hamleleriyle daha ulusal iş sistemini 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla dönüştürmüştür. Yine kaçınılmaz şekilde, 1945-1952 yılları arasında Amerikan işgali altındayken işletmecilik eğitimine yönelik Amerikan akademik yönetim bilgisini transfer etmeye başlamış, özellikle 1960'ların ikinci yarısı itibariyle işletmecilik yükseköğretim kurumlarının yaygınlığı artmaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı hemen sonrasında dünyada iki kutuplu bir güç dengesinin görüleceğine yönelik izlenimler oluşmuş; Birleşik Devletler (kapitalizm) ve Sovyetler Birliği (komünizm) savaştan güçlenerek çıkan ülkeler olmuşlardır. Erken savaş sonrası dönemde, Batılı ülkelere bakıldığında bu ülkelerin yaşamlarını devam ettirmek adına, iki ülke arasında güç dengesi politikası izlediği görülmektedir. Ancak, 1947 yılından sonra net bir şekilde dünyada iki kutuplu jeopolitik bir çerçeve etrafında güç dengesi yeniden tanıtılmış; Fransa ve Batı Almanya, Amerika'yla tartışmasız bir iş birliği içine girmiştir. Özellikle, Yunanistan ve Türkiye'yi ön plana olarak 1947'de oluşturulan Marshall Planı, 1948 yılında Birleşik Devletler ile Fransa ve Batı Almanya[23] arasındaki asimetrik bir ilişkiyi kurumsallaştırmıştır.

[23] II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, 1949 yılında Batı Almanya (resmî adıyla Federal Almanya Cumhuriyeti) ve Doğu Almanya (resmî adıyla Alman Demokratik Cumhuriyeti) olmak üzere ikiye bölünmüştür. Batı Almanya, ABD, İngiltere ve Fransa'nın kontrolündeki bölgelerde kurulmuş, liberal-demokratik ve kapitalist bir yapıya sahiptir. Doğu Almanya ise Sovyetler Birliği'nin etkisiyle sosyalist bir rejim olarak organize edilmiştir. Ayrılık, 9 Kasım 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve 3 Ekim 1990'da Almanya Federal Cumhuriyeti altında birleşmiştir.

Fransa ve Almanya, savaştan çok önce kendi ulusal eğitim sistemleri içerisinde işletmecilik yükseköğretimini getirmeyi başarmış ülkelerdir. Fransa'da Ecole des Hautes Etudes Commerciales ile ticaret okulları, bölgesel ticaret odalarının kapsamında açılmış ve eğitimler verilmiştir. Bu okullar, başta Kanada'da ve Türkiye'de öykünülmüştür (Austin, 2000: 88-89; Üsdiken, 2004b). Diğer bir yandan Almanya'da ise, Handelshochschulen (Ticaret Okulları) ve üniversiteler bünyesinde Betriebswirtschaftslehre (İşletme İktisadı Okulları) kurulmuş ve bu okullar İskandinav ülkeleri ve Türkiye'de öykünülen modeller olmuşlardır (Engwall, 2009: 6; Üsdiken, Kieser ve Kjaer, 2004).

II. Dünya savaşının ardından ise Amerikan eğitim sistemi adeta tüm Batı ülkeleri, Türkiye ve Japonya'da Amerika'nın jeopolitik hedefleri doğrultusunda, iş yapmanın Amerikan hali bu ülkelere ihraç edilmeye başlamıştır. Öyle ki, bu dönüşüm Amerikan tipi işletme eğitiminin, diğer ulusal veya transfer edilmiş işletme eğitimlerinin yerini almasına neden olmuştur (Kipping, Engwall, Üsdiken, 2008). Fransa'nın işletmecilik alanındaki ekolü olan Grandes Ecoles; Alman Handelshochschulen ve Betriebswirtschaftslehre Amerikan etkisinden kurtulamamıştır (Djelic, 2001). Takip eden iki alt bölümde sırasıyla, II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa ve Almanya'nın durumları değerlendirilerek Amerikan yönetim bilgisinin hangi koşullar altında ve hangi taşıyıcı ve aktörler ile transfer edildikleri tartışılmış ve okullarda yaşanan dönüşümler ele alınmıştır.

3.2.2.1 Amerikan Yönetim Bilgisinin Fransa'ya Transferinde Dönemin Koşulları ve Taşıyıcı Kurumlar

3.2.2.1.1 II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Fransa'nın Amerika'yla Zorunlu Yakınlaşması

Fransa, savaşın sözde kazanan taraflarından biri olmasına rağmen savaş ekonomisi, siyasi ve ekonomik açıdan büyük bir yük getirmiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında bu dönemde Fransa'nın askeriyesi çökmüş, ülke Almanya tarafından işgal edilmiştir. 1945 yılında Direniş Koalisyonu başa gelerek, Fransa'daki derin yapısal sorunlara dikkat çekmiştir. Direniş Koalisyonu, basit bir şekilde sadece savaş

dönemi öncesi düzene geri dönmenin Fransa için yeterli olmayacağına vurgu yaparak; ülkede yapıların, kurumların ve değerlerin yeniden gözden geçirmenin bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede, geçmişteki durgunluk, ekonomik krizler ve mağlubiyetten bir kopuşu vurgulamışlardır. Bu çerçevede General de Gaulle, Fransız Milli Danışma Meclisi'nde dönüşüm gerekliliğini şu şekilde vurgulamıştır (de Gaulle, 1970):

"*Fransa'yı neredeyse yok olma noktasına getiren olaylar, ulusal bir yeniden doğuşun mutlak zorunluluğunu acı bir şekilde göstermiştir. Yalnızca, felaketin bizi bulduğu o eski duruma dönmenin, benzer olaylar tekrar yaşandığında yok olmaya mahkûm olmak anlamına geleceği artık aşikârdır. Aynı zamanda şu da netleşmiştir ki, 'ne olduğumuz' ve 'neye değer olduğumuz', yarının sert ve değişken dünyasında pek bir anlam ifade etmeyecek- en azından uzun süre etmeyecek. Tarihimizde bir kez daha 'Güç'e tırmanışı başlatmalıyız. Bu bağlamda, önemli bir ekonomik ve sosyal yeniden doğuşun olmazsa olmaz bir koşul olduğunu söylemek artık basmakalıp bir ifadedir*."

General de Gaulle, Fransa için yol haritasını vermiş; Fransa için, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliğiyle iş birliği fırsatları belirmiştir. 1945 yılına gelindiğinde Amerika ve Sovyetler Birliği savaş öncesindeki ülkelerin küresel gücünü gösteren kolonilerin sayısından ya da kültürel üretimin kalitesinden farklı olmak üzere ekonomi ve sanayi alanında rakipsiz ekonomik güçler olarak var olmuştur. Bunun farkında olan Direniş Koalisyonu, ulusların gücünün doğrudan ekonomileriyle bağlı olduğunu dile getirmiştir.

Direniş Koalisyonu, Fransız ekonomisinin ve sanayisinin savaş öncesi dönemdeki gibi olmadığını iddia ederek, ekonomik geri kalmışlığın uluslararası arenada statü kaybına yol açacağını iddia etmiş; bunun da Fransız iş dünyasının kuralcı yapısı ve tutucu tavrının bir sonucu olarak geliştiğini iddia etmiştir. Bu çerçevede, Direniş Koalisyonu, iki savaş arası dönemde Fransız sanayi liderlerinin yenilik korkusuna dikkat çekerek; düşük sanayi yatırım seviyelerini kınamış, sanayi çevrelerini bu tercihlerinin ulusun bütünü için doğurabileceği olası sonuçları hesaba katmadan, eski yapı ve değerlere sıkı sıkıya bağlı kalmasından dolayı şiddetle eleştirmişlerdir (Djelic, 2001: 74). Fransa'yı bekleyen en önemli soru ise, ekonomiyi

ve sanayi modernleştirmenin yolunun ne olduğu ve ne tür bir dönüşüm ya da yeniden tanımlama gerektirdiği olmuştur.

Fransız Direniş Koalisyonu, işe tüm siyasi yelpazeyi kapsayacak şekilde başlamış, bu nedenle de koalisyon içinden sorunlara yönelik farklı ideolojik cevaplar yükselmiştir. Ulusal Direniş Konseyi (NCR, National Council of Resistance), bir çatı örgüt olarak farklı ideolojideki aktörler komünist, sosyalist ve muhafazakarları bir arada barındırmıştır. Ancak, Fransız modernleşmesi ve bunun nasıl gerçekleştirileceği söz konusu olduğunda bu konseyden farklı sesler yükselmiştir. Komünist ve sosyalist görüşe yakın olan grup Sovyetler Birliği ile ekonomik ve politik yakınlaşmadan yana bir tutum sergilerken; diğerleri Amerikan ekonomisi modelinin Fransa'nın modernleşmesi için uygunluğu üzerinde görüş bildirmiştir. Ancak, yukarıda da bahsedildiği üzere 1947 yılına kadar bu hangi ülkeyle ilişkilerin geliştirileceği belirsiz kalmıştır (Bozo, 2001).

Yine bu dönem içinde, Direniş Koalisyonu içinde ve halk tabanında komünist grubun önemli bir etkisi bulunmaktadır. Fransa, bu iki güçten gelecek yardımlara şiddetle bağımlı olmasına karşın, Fransa 1945'ten 1947'ye zorlu bir denge siyaseti izleyerek ülkeler arasında denge siyasetinden yararlanmıştır. Karar alıcılar, dünyada güç dengesinde iki kutupta yer alan süper gücü birbirine karşı kullanarak nispi bir özgürlük kazanabileceklerini yönünde bir politika izlemiştir. Bu izledikleri politika, Fransızlarla da özdeşleşen tarafsızlık politikası olmuştur. Siyasetçiler ve bürokratlar, tarafsızlık politikasını iki süper güç ile ilişkiler açısından önemli bir strateji olarak benimserken; fikir insanları ve gazeteciler daha çok kendi değer ve inançlarına uyduğu için tarafsızlık pozisyonlarını destekleme eğiliminde olmuştur. Ancak tarafsızlık politikasıyla ilgili olarak de Gaulle'nın tarafsızlık politikası sürerken bahsettiklerini de atlamamak gerekmektedir. Fransa'nın Amerikan büyükelçisi Jefferson Caffery bu durumu şöyle aktarmıştır (FRUS, 1945).

[De Gaulle] savaş sonrasında dünyada yalnızca iki gerçek güç kalacağını söyledi: Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği. Ardından şunu ekledi: "Diğer herhangi bir ülkeyle çalışmaktansa, Amerika Birleşik Devletleri ile çalışmayı tercih ederim... Eğer sizinle çalışamazsam, hayatta kalmak için Sovyetlerle çalışmak zorunda

kalırım- bu sadece bir süreliğine bile olsa ve uzun vadede onlar da bizi yutacak olsa bile."

1945-1947 arasındaki dönemde koalisyon hükümeti kırılgan bir tablo ortaya koymuştur. 1946'nın mart ayında Blum-Byrnes anlaşması olayı bunu açıkça göstermektedir. Koalisyon hükümeti, Washington D.C.'ye mali yardım görüşmeleri yapmak üzere küçük bir ekip göndermiş; SFIO'dan[24] sosyalist Léon Blum'un liderliğinde Amerikan Dışişleri Bakanı James Byrnes ile yapılan görüşmeler Fransa tarafı açısından hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. 1950 yılına kadar 4 milyar dolar hibe talebinde bulunan Fransız tarafı, bu talebine karşın yalnızca 650 milyon dolar kredi, savaş borçlarının silinmesi karşılıklarını almış; ayrıca ülkeyi Amerikan girişimlerine açık hale getirmiş; Fransa'daki üçlü koalisyon, 1947'de Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin kopmasının ilk kurbanları olmuştur.

Amerikan tarafı, Fransızların tarafsızlık politikasını ve kararsızlığını ciddiye alarak somut adımlar atma yoluna gitmiştir. Jeopolitik çerçevede yaşanan Amerikan-Sovyetler Birliği kutuplaşması, Fransa'nın açık bir şekilde taraf seçmesini gerektirmiş ve ülkede çoğunluğu elinde bulunduran komünistler Fransa'yı yönetme umutlarını tamamen kaybetmiştir. Yaşanan jeopolitik değişimler, Amerikan ekonomisinin ve endüstriyel üretim sisteminin Fransız modernleşmesi için tek meşru model haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu noktada, Truman Doktrini ve Marshall Planı jeopolitik çevrenin yeniden şekillendirilmesinde iki önemli olay olarak ön plana çıkmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada iki kutuplu bir düzen hâkim olurken, savaşın hemen ardından Sovyet Bloğu ile soğuk savaş patlak vermiştir. 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin Avrupa için bir kalkan konumundaki Türk ve Yunan hükumetlerine daha fazla yardım edemeyeceğini bildirmesi üzerine 12 Mart 1947'de Amerikan Başkanı Harry S. Truman, Amerikan kutbunun karşısında taraftar toplayan Sovyet komünizmine karşı bu iki kritik ülkeyi desteklemek için Amerikan Kongresi

[24] Section Française de l'Internationale Ouvrière in French ya da Türkçesi İşçi Enternasyonali Fransız Seksiyonu, 1905 yılında Fransa'da sosyalist grupların birleşmesiyle kurulan demokratik sosyalizm, reformist Marksizm ideolojik çizgisinde bir partidir.

ortak oturumu öncesi Truman Doktrini'ni yayınladı (Fensterwald, 1958: 133). Truman'ın:

"Amerika Birleşik Devletleri'nin politikası, silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyunduruk altına alınmaya direnen özgür halkları desteklemek olmalıdır.",

şeklinde tarif ettiği yardımlarla Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik açıdan yardımda bulunmuştur (National Archives, 2022: Truman Doctrine, Haziran 25, 2024). Truman kongredeki konuşmasında Türkiye'ye yapılacak yardımların önemini şu şekilde dile getirmiştir:

"...Ne olursa olsun, Türkiye şu an desteğimize ihtiyaç duymaktadır. ...Savaştan bu yana Türkiye, ulusal bütünlüğünü koruyabilmek için gerekli ***modernleşmeyi*** *sağlamak amacıyla Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden mali yardım talep etmiştir. ...Bu bütünlük, Orta Doğu'daki düzenin korunması için hayati öneme sahiptir. ...Britanya hükümeti, kendi zorlukları nedeniyle artık Türkiye'ye mali veya ekonomik yardım sağlayamayacağını bize bildirmiştir. ...Yunanistan örneğinde olduğu gibi, Türkiye ihtiyacı olan yardımı alacaksa, bu yardımı Amerika Birleşik Devletleri sağlamalıdır. Bu yardımı sağlayabilecek tek ülke biziz. ...Amerika Birleşik Devletleri'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yardım etmesinin geniş kapsamlı sonuçlarının tamamen farkındayım ve şu anda bu sonuçları sizinle tartışacağım."*

Bu konuşmayı takiben Truman, Kongreden gerekli desteği görmüş ve daha sonra Amerika'nın uzun yıllar devam edecek dış politikalarını temelini oluşturacak şekilde yardımların bu iki ülkeye verilmesini sağlamıştır. Bu yolla, Türkiye ve Yunanistan'ın 1947'de, Amerika'ya ekonomiden dış politiğe kadar bağlılığı neredeyse tamamlanmıştır. Truman Doktrini'ndeki askeri ve ekonomik yardımları, Marshall Planı (1949) Madde 4 Programı çerçevesinde *Az Gelişmiş Ülkelere Teknik Destek ve Ekonomik Yardım* paketi, Gümrük ve Ticaret'te Genel Anlaşmalar izlemiştir.

Ancak yardım bu ülkelerle de sınırlı kalmamıştır. Truman'ın konuşması, Batı Avrupa ülkelerinin siyasi yapısı üzerinde de etkiye sahip olmuştur. Bu başlık altında ele aldığımız Fransa örneğinde, 1945'ten 1947'ye kadar komünist parti (PCF) ve komünist sendika (CGT), ulusal üretim mücadelesinin ön saflarında yer almasına karşın; çatışmalara karşı tavsiyelerde bulunarak ve sosyal hareketleri yatıştırarak kalıcı bir sosyal barışın koşullarını oluşturmuşlardır. Ancak Truman'ın konuşmasından kısa bir süre sonra komünist bakanlar, geniş çaplı bir sosyal harekete karşılık olarak, içinde

yer aldıkları hükümete karşı grevcilerin yanında yer almış; bunun sonunda 1947 yılının mayıs ayında istifaları istenmiş ve üçlü koalisyon son bulmuştur (Djelic, 2001: 76).

1947 yılına gelindiğinde Birleşik Devletler Devlet Bakanı George Marshall, Harvard Üniversitesi'nin mezuniyetinde sırasında verdiği bir konuşmada Avrupa'ya ekonomik ve finansal bir yardımdan bahsetmiştir. Marshall planı özünde komünizme karşı olmasına karşın, ilk başta Sovyetler Birliği de olmak üzere bütün Avrupa'yı kapsayacak bir plan olarak sunulmuştur. Planla birlikte Sovyetler Birliği hem bir parçası olmayacağını belirtmiş hem de kendi eksenindeki çevre ülkelerin Marshall Planı'na katılmasını engellemeye çalışmıştır. Amerikan tarafı ise Marshall Planı'nın herhangi bir ülke ya da öğretiye karşı olmayıp açlık, fakirlik, umutsuzluk ve kaosa karşı bir plan olduğunu belirtmişlerdir (DeLong ve Eichengreen, 1991).

Marshall Planı'nın amacı "*dünyada işleyen bir ekonominin canlandırılması ve özgür kurumların var olabileceği siyasi ve sosyal koşulların ortaya çıkmasına izin verilmesi*" olarak tanımlanmıştır. Ancak özünde, Sovyet karar alıcıların da fark ettiği gibi, bu ekonomik yardım planının arkasında katı siyasi koşullar bulunmuş ve komünist ülkeler bu planlardan yararlanamamıştır. Öte yandan, 1949 yılının ocak ayında Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Dean Acheson durumu şu şekilde açıklamıştır (Acheson, 1969):

"Eğer General Marshall, Amerikan halkının 'açlık, yoksulluk, umutsuzluk ve kaosla mücadele' gibi platonik bir amaç uğruna bu kadar büyük bir çabaya gireceğine inandıysa -ki böyle düşündüğünü sanmıyorum- yanılıyordu... Vatandaşların ve Kongre temsilcilerinin nihai analizde öğrenmek istediği şey, Marshall yardımının Sovyet gücünün genişlemesini nasıl engellediğiydi."

Amerika, Avrupa'da Marshall yardımları çerçevesinde yalnızca komünist ve sosyalist rejimleri değil aynı zamanda da totaliter rejimleri de hedef almıştır. Ancak, ilk defa topyekûn bir plan kapsamında Marshall Planı açık bir şekilde bu niyeti göstermiştir. Öte yandan, II. Dünya Savaşı sonrası bu yaklaşım Birleşik Devletler'in totaliter ve komünist rejimleri benimseyen ülkelere yönelik ilk girişimleri olmamıştır. Özellikle, iki savaş arasına gelen dönemde yönetim ve mühendislik danışmanlığı dernekleri Bilimsel Yönetim Konferansları adı altında özellikle başlangıçta totaliter

rejimle yönetilen ülkelerde faaliyetler yürütmüşler ve Amerikan sisteminin yayılmasında öncü birlikler olmuşlardır (Cayet, 2007). Sırasıyla Prag (1924), Brüksel (1925) ve Roma'da (1927) yürütülen konferanslarda Amerikan bilimsel yönetim sisteminin Avrupa'ya transferi vizyonu izlenmiştir. Burada, önemli girişimlerden biri de 1927 yılında Uluslararası Yönetim Enstitüsü'nün (The International Management Institute- IMI) Amerika merkezli International Labor Office, 20. Asrın Vakfı, International Commitee for Scientific Organization (CIOS) tarafından kuruluşudur. Özellikle, 20. Asrın Vakfı Başkanı Filene, kitle üretimi ile kitlesel tüketim arasındaki dengenin yarattığı faydalı döngüyü yeni bir sanayi devrimi olarak tanımlamış; fakat sistemin uzun vadeli istikrarının, ancak uluslararası düzeyde örgütlenirse güvence altına alınabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, Uluslararası Yönetim Enstitüsü (IMI), birleşik bir Avrupa pazarının oluşumunu teşvik etmek amacıyla ekonomik modernizasyon bağlamında ulusötesi temasları geliştirmelidir (Filena, 1924).

Son olarak, Marshall Planı'nı Avrupa'nın içinde bulunduğu savaş sonrası bağlam dışında değerlendirmek akılcı bir yaklaşım olmayacaktır. Yalnızca iki yıl gibi bir süre içerisinde Fransa'nın iç ve dış siyasal dengesini, ekonomisini değiştirmiştir. Bununla beraber Truman Doktrini, ülkeleri iki kutuptan biri yönünde seçim yapmaya zorlamıştır. Fransa'da yapılan seçimler, üçlü koalisyonun yıkılmasına ve komünist partinin muhalefete çekilmesine yol açmıştır.

3.2.2.1.2 Amerikan Yönetim Bilgisini Fransa'ya Taşıyan Kurumlar ve İşletme Eğitim Kurumlarının Dönüşümü

Fransa'da henüz II. Dünya Savaşı'nın çok öncesinde kurulan Napolyon Üniversiteleri, Anglo-Sakson anlayıştan çok daha farklı bir sisteme dayanmıştır. Almanya, İngiltere ve Hollanda'daki politeknik okulların sisteminden farklı olarak daha karmaşık ve ama kurumsallaşmış bir yükseköğretim sistemine sahip olmuştur (Kaiser, 2007). Fransa'nın yükseköğretim sisteminde işletme yükseköğretimi için ikili sistem bulunmaktadır; bunlardan biri düşük harç ücretleriyle öne devlet üniversiteleri iken diğerleri ise daha küçük ama daha prestijli ve yüksek eğitim ücretine sahip işletme okulları olan elitist Grandes Ecoles içindeki işletme okulları olmuştur. Grandes Ecoles arasındaki işletme okullarında verilen eğitim küçük bir zümreye daha çok uygulamaya

yönelik olması nedeniyle bu kurumlar elit kurumlar olarak nitelendirilmiştir (Bourdieu, 1989). Grandes Ecoles bünyesinde kurulan işletme okulların tarihsel olarak bölgesel ve dönemleri için oldukça yüksek etki gücüne sahip olan ticaret odaları tarafından kurulmuştur. Bu durum, bu okullardan yetişen elit öğrencilerin iş ağına daha hızlı dahil olmasını sağlamıştır (Harker, Caemmerer ve Hynes, 2016: 550). Bu okullardan bilinen ilki, 1819 yılında kurulan the Ecole Supérieure de Commerce de Paris olurken, en bilineni Grandes Ecoles içinde Ecoles Supérieures de Commerce (ESC) geleneğine bağlı olarak 1881 yılında kurulan Hautes études commerciales de (HEC) olmuştur. İşletme okulları, uzun yıllar boyunca üniversite sisteminin dışında kalıp, işletme eğitimi için tek olarak kalmıştır. Fransız Üniversiteleri'ndeki ilk işletme okulu ancak 1950'lerin ortasında açılmıştır (Blanchard, 2009: 588). Bu üniversite dışı işletme okullarından en önemli üçü s 1881, 1907 ve 1819 yıllarında kurulan sırasıyla HEC (Hautes études commerciales), ESSEC (Ecole supérieure des sciences économiques et commerciales ve ESCP (Ecoles Supérieures de Commerce de Paris)'tir.

ESC ilk olarak, işletmelere mesleki eğitim vermek amacıyla üniversitelerden bağımsız bir yapı içinde *Ecole Spéciale de Commerce de Paris* olarak 1819 yılında bağımsız bir kurum olarak kurulmuştur; ancak karşılaştığı finansal zorlukların neticesinde 1869 yılında Paris Ticaret Odası tarafından satın alınmıştır ve ismi Ecole Supérieure de Commerce olarak değişmiştir (Passant ve Arreola, 2019). Paris Ticaret Odası'nın bu girişimi, Fransa'da işletmecilik eğitiminin gelişmesinde öncülük etmiş; diğer vilayetlerde bulunan ticaret odaları da takiben işletme okulları açmıştır; sırasıyla bazıları şunlar olmuştur: Le Havre (1871), Rouen (1871), Marseille (1872) ve Bordeaux (1874) (Blanchard, 2009: 590), Lille (1892), Rouen (1895), Nantes (1896), Montpellier (1897) (Engwall ve Zamangi, 1998: 5).

Bu noktada işletme okullarının izlediği gelenek, mühendislik okullarında olduğu gibi üniversite sisteminin dışında kalarak belli bir elit tabakaya eğitim vermek olmuştur. Ancak, okula alınacak kimselerin seçiminde bu ticaret odaları kapsamında açılan ESC'ler görece müfredatları nedeniyle orta öğrenime yakın olmaları nedeniyle mühendislik okullar kadar titizlikle seçim yapamamışlardır (Grelon, 1997). Ancak,

1889 yılında geçen bir askeri yasa, devlete işletme okulları üzerinde kontrol fırsatı sunmuştur. Öyle ki, bu yasa zorunlu askerlik hizmetini 3 yıla çıkarırken, işletme okulu öğrencileri için yalnızca 1 yıl ile sınırlamıştır; bunun ön koşulu ise işletme okulunun devlet tarafından tanınmış olması olmuştur. 1889 yasası, ESC'leri eş biçimlendirirken, ESC'lerin sayısının ve ESC'lere kayıt yaptıran öğrencilerinin sayısının artmasına neden olmuştur (Blanchard, 2009: 590). Unutmamak gerekir ki, o dönemde işletme okulları içinde büyük çoğunluk erkeklerden oluşturmuş ve ancak 1970'lerden sonra kadınlar kalıcı bir şekilde Grandes Ecoles'e dahil olmuştur (Barsaoux ve Löscher, 1991). Yine, askeri yasayla beraber Dijon (1900), Toulouse (1905), Rouen (1895), Montpellier (1897) ve Alger (1901) işletme okulları ticaret odaları bünyesinde kurulmuştur (Blanchard, 2009: 590), devlet tarafından tanınan okulların meşruiyeti artmıştır.

ESC'ler ile önemli olarak hatırlanması gereken bir diğer durum, kuruldukları dönemde veya günümüzde tüm öğrenci topluluğu içinde çok az sayıda kişiye eğitim veren yüksek eğitim ücretli okullar olmalarıdır (Calmand, vd., 2009: 2-3). Yine 1960'lı yıllara kadar kalıcı öğretim üyeleri olmayıp, dışarıdan profesörler ile dersler yürütülmüştür. Bu nedenle, en azından II. Dünya Savaşı sonrası Fransa'nın yeniden *modernizasyonu*na kadar ortak bir isim altında toplanamamış, ticaret odalarına bağlı özerk ve heterojen yapılar olarak kalarak, ulusal iş sistemi içerisinde önemli bir yer tutmuş olmalarına rağmen ulusal eğitim sistemi içerisinde çok ufak bir etki sağlamışlardır.

Amerikan etkisi altında modernleşen Fransa'da II. Dünya Savaşı öncesi dönemde var olan Fransız iş dünyası için önemli üç kurumun varlığından bahsedilebilir. Devlet kurumlarından başlayıp, özel sektöre varıncaya kadar Fransa'nın sanayisinin modernleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Bu kurumlar; Planlama Kurulu, ENA (Ecole Nationale d' Administration/ Ulusal İdare Okulu) ve Pierre Mendeés-France ve New Press'tir (Djelic, 2001: 95). II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'daki problemlerin çözümüne yönelik az sayıda kişiden oluşan küçük ama etkili bir elit grup, Fransa'nın önemli kurumlarında kontrolü elinde bulundurmuştur. Bu kişi ve kurumlar, Fransa'da modern sanayinin dönüşümünde

etkili olmuştur. Fransız Planlama Kurulu ve Amerikan Ekonomik İşbirliği Yönetimi'nin (Economic Cooperation Association) Paris teşkilatı kurumsal olarak dirsek dirseğe çalışması iş birliği fırsatını da arttırmıştır.

Burada kuşkusuz yönetim bilgisinin transferinde Atlantik'in iki yakasında da önemli kilit isimlerden biri Jean Monnet olmuştur. Monnet, Fransız Planlama Kurulu'nu kurarak yönetmiştir. Aynı zamanda, modernizasyon hamlesine kritik destek sağlayacak stratejik karar alma merkezlerini Planlama Kurulu ile birlikte çalışmaya teşvik edici, bir vizyona sahip olmuştur. Monnet'nin henüz II. Dünya Savaşı devam ederken, Britanya Tedarik Konsili'nin tek yabancı üyesi olmuş, 1941 yılında Washington yönetimi savaşa yönelik tedarik ve ekipmanlar üzerine görüşmeler düzenlemiştir (Djelic, 2001). Amerika'da geçirdiği süre, savaş sonrasında Monnet'nin Amerikan politikacılar, devlet memurları, avukatlar ve iş insanlarıyla güçlü ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Savaş döneminde kısa süreliğine Cezayir'de bulunmasına karşın, kısa bir süre sonra Washington'a dönerek Fransa Ulusal Özgürlük Komitesi'nin temsilcisi olarak Fransız Tedarik Konsili'nin başında Fransız endüstrisi ve ekonomisi için uzun dönemli projelerde çalışmıştır.

Monnet ve ilişki kurduğu Amerikan iş ağından kimseler Fransa'nın savaş sonrası durumunun savaş sırasında Amerika'da yaşanan durumdan çok da farklı olmadığı yönünde hemfikir olmuş; sorunların kıt kaynakların tahsisiyle ihtiyaçlar ve talep artarken yaşanan sıkıntılar olduğunu belirtmişlerdir. Bunu sonucunda, Fransa'ya ekonomik özgürlük kazandırabilecek önemli sanayilere dikkat çekerek, ulusal düzeyde mükerrer harcamaları ve kaybı azaltacak bir yatırım planı geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir (Djelic, 2001: 96-97; Mayne, 1967).

3 Ocak 1946 yılında istifasında hemen önce General de Gaulle, Fransız Planlama Kurulu'nu müjdelemiş, başına ise Jean Monnet gelmiştir. Monnet'in önerisi dahilinde tasarlanan Planlama Kurulu, General de Gaulle'nin zihninde Amerikan Savaş Dönemi Üretim Kurulu'nun bir modeli olarak geliştirilmiştir. Bu nedenle, Fransız savaş sonrası planlanmasında önemli bir şekilde Amerikan etkisi görülmüştür. Öte yandan, Planlama Kurulu'nun küçük ve esnek bir yapıda olmasına dikkat edilmiş böylece koordinasyonun sağlanması ön planda tutulmuştur, doğrudan Fransız

Başbakanlık ofisine raporlamıştır. Planlama Kurulu'nda bulunan 20 kadar uzman, üretim ve verimlilik seviyelerinden, yatırım öncelikleri ve yeniden yapılandırmaya kadar olan ulusal ekonominin dönüşümündeki genel trendleri tanımlamış; iş, işçi, bakanlık ve kurullardan kişilerin bir araya geldiği 18 modernleşme komisyonunda sektör bazlı planlar geliştirmişlerdir.

Fransız Planlama Kurulu üyeleri, ulusal yeniden yapılanma için bir model olarak Amerikan endüstriyel üretim sistemini seçmelerine (ya da zorlayıcı baskılarla seçtirilmelerine) karşın, kullanılacak Amerikan modelinin ne ifade ettiğine karşın kendilerine özgün bir anlayış kalıbına sahip olmuşlardır. Amerikan modelinin özelliği kitle üretimi yapan büyük ve karmaşık şirketlerde üretkenlik ve emek verimliliği değil; serbest ticaret, rekabet üstünlüğü, tröst karşıtı yasalar, sosyal ilişkilerin iyileştirilmesi gibi unsurlar olarak belirtilmiştir. Amerikan'ın baskıları neticesinde, Amerikan modelinin sıralanan bu özellikleri ulusal tartışmaların odağına girmiş olsa da Fransız modernizasyonu tamamlayan ana unsurlar olarak görülmemiş; buna karşın verimlilik ve kitlesel üretim yapan büyük şirketler, tartışmasız bir şekilde Fransız sistemine adapte edilmiştir.

Fransız Planlama Kurulu, bir kurum olarak ulusal ekonomi ve sanayi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasına karşın, Fransız hükümetince tek modernize edici faktör olursa engelleme ile karşılaşılabileceğinden çekinilerek modernizasyonun sağlanmasında yeni bir aktör olarak Ulusal Yönetim Okulu (École Nationale d'Administration-ENA) kurulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında yeni nesli bürokratlar Fransız yönetiminde etkin rol oynamaya başlamış, Ulusal İstatistik Enstitüsü (INSEE) ve Fransız Hazinesi'ne bağlı Ulusal Bilanço Komisyonu'nda (SEEF) modernizasyon sesleriyle ön plana çıkmışlardır.

Planlama Kurulu'nda Jean Monnet'nin olduğu gibi, burada da ön plana çıkan karakterlerden biri 1947 yılında Hazine Genel Müdürü François Bloch-Lainé olmuştur. Bloch-Lainé'nin Hazine'yi Fransız sanayisinin yeniden inşası ve yeniden yapılandırılmasında daha olumlu ve ilerici bir rol üstlenmek amacı güderek; bu geleneksel idari yapı ile dinamik bir yapıdaki Planlama Kurulu arasında işbirliğinin savunucusu olmuştur.

Öte yandan Direniş Koalisyonu'nun üyeleri, savaş sonrası Fransız kamu hizmetindeki işe alım ve eğitim sisteminin tamamen yetersiz olduğunu eleştirmiş; doğuştan gelen ayrıcalıklar ve kayırmacılık yerini liyakate bırakması yönünde görüş bildirmiştir. Direniş Koalisyonu'nun bazı üyelerine göre geleceğin üst düzey bürokratlarının eğitimi, devletin ekonomik ve endüstriyel alanlarda oynayacağı daha büyük rolü dikkate alınması önemli olarak görülmüştür. Akabinde, Fransız geçici hükümeti, ortak değer ve hedefleri paylaşan devlet adamlarının yetiştirileceği bir okul olarak École Nationale d'Administration (ENA)'nın kurulmasını önermiş; bu okulla birlikte geleceğin bürokratları kamu hizmeti misyonunu içselleştirirken; çalışma grupları, vaka analizleri, araştırmalar, anketler ve seminerler gibi uygulamalarla da Amerikan tarzı *modern* eğitim veren bir kurum olması amaçlanmıştır. Nitekim1945 yılında ENA, kamuya üst düzey bürokratlar yetiştirilmesini hedefleyen bir okul olarak kurulmuştur (Djelic, 2004).

ENA, kuruluşunun üzerinden çok zaman geçmeden Monnet'nin Planlama Kurulu ve Bloch-Lainé'in Hazinesi'ndeki modernleşme (Amerikan temelli) yanlısı bir grup tarafından yakın takibe alınmıştır. ENA öğrencileri kısa sürede ekonomik büyüme ve verimliliğin savunucuları, sanayi toplumunun, yönetsel kapitalizmin ve üretkenliğin taraftarları olmuştur. Büyük bürokratik ve kitlesel üretim yapan hiyerarşileri tercih etmiş, küçük işletme sahiplerinden çok profesyonel yöneticilere yakın bir görüş sergilemişlerdir. ENA öğrencileri, devletin ekonomik ve endüstriyel dönüşümün gerekli bir aygıt olduğuna inancına sahip olmuş, ekonomi ve sanayide bilimsel müdahalelerin yararlı sonuçlar doğuracağına yönelik pragmatik duygular beslemişlerdir. Her ne kadar, Fransa'da 4. Cumhuriyet dönemi (1946-1958) siyasi iktidarsızlıklara ve kökten değişimlere neden olsa da ENA ve Planlama Kurulu projeleri Fransız yönetimine kurumsallaşması için güçlü bir araç olduğunu kanıtlaması nedeniyle ayakta kalan ve modernizasyonu sağlayan kurumlar olmuşlar; modernizasyonun yukarıdan aşağıya doğru yayılmasını, Fransa'nın altyapısal gücünü arttırarak mümkün kılmışlardır.

II. Dünya Savaşı sonunda, Fransız siyasetindeki garip bir figür de Pierre Mendes-France olarak çıkmıştır. Mendès-France, Ekonomik alanda devlet

müdahalesinin önemli ölçüde artması gerektiğine ve politikacıların tıpkı bürokratlar gibi teknik uzmanlar haline gelmesi gerektiğine inanmıştır. Ancak, Mendes-France'ın planları Monnet Planı'yla ulusal planlama ve tanımı itibariyle anlaşmazlıklara sahip olmuştur. Monnet, Mendès-France'ın müdahaleci yaklaşımını onaylamamış; Mendès-France ise Monnet'i serbest piyasa savunucusu olarak nitelendirmiş ve bunun yeterli yönlendirme ve disiplin sağlamadığını vurgulamıştır.

Mendès-France, kendisini modernleşme yanlısı bürokratların ideallerine en yakın siyasetçi olarak bulmuştur. Öyle ki, 1953'te Jean-Jacques Servan-Schreiber ve Françoise Giroud tarafından kurulan L'Express dergisi Pierre Mendès-France'ı açıkça iktidara taşımak amacı gütmüştür. Derginin kurucularından gazeteci Jean-Jacques Servan-Schreiber, Amerikan modeline hayranlık beslemiştir. Fransa'nın ekonomik ve endüstriyel modernizasyon ihtiyacını gözeterek, özellikle profesyonel yöneticiler, teknisyenler ve uzmanlardan oluşan yeni bir ekonomik liderler sınıfının teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. L'Express, Mendès-France'ın müdahaleci platformunu vurgulamaktan çok, dinamizm, teknik uzmanlık ve verimlilik gibi o dönemde Amerikan gözüken kavramlar olmuştur. 1954 yılında Mendès-France başbakan seçilmesine karşın, sadece 8 ay gibi kısa bir süre koltukta kalabilmiştir. Yine de L'Express 1950'ler ve 1960'lar boyunca modernleşme hareketinin sözcüsü olarak öne çıktı ve yeni bir endüstriyel organizasyon modeli ile yeni bir liderlik tarzının kurumsallaşmasına öncülük etmiştir (Djelic, 2001: 102-103).

Görüldüğü gibi, hem Fransız kurumları oluşturulurken Amerikan Savaş Dönemi Üretim Kurulu'ndan etkilenmiş; oluşturulan iş sistemleri ve siyasetçilerin propagandalarında teknik uzmanlık ve verimlilik gibi Amerikan özelliklerine vurgu yapmışlardır. Amerika tarafından Fransa'nın bir taraf seçmeye zorlanması ve sonrasında gelen Truman Doktorini ve Yardım Planları ülkeyi Amerika ile yakınlaşmaya zorlamıştır. Öte yandan, ilk başlarda her ne kadar sistemler tam anlamıyla Amerikan sisteminin bir parçası olarak görünse de devam eden dönemde iş çevresinde büyük şirketler ve verimlilik iş dünyasının tartışmasız birer parçası haline gelmiştir.

İşletme okullarının (ESC) modernizasyonu ise görece daha yavaş gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başına kadar dağınık ve heterojen bir yapıda birbirinden ayrık bir görüntüde olan ESC'ler, ilk kez 1889 yılında bir askeri yasayla devlet nezdinde meşru bir zemine kavuşmuş ve sayıları artmıştır ama bu bile okulların marjinal bir görünümde olmasının önüne geçememiştir. 1950'li yıllara kadar HEC, küçük ve çekici olmayan okullar olarak görülmüş, burjuvazilerin oğulları için akademik meşruiyet kazanma yolunda bir fırsat olarak görülmüştür (Lazuech, 1999: 51). II. Dünya Savaşı sonrası, 1947 Kararı, devlet tarafından kabul gören tüm işletme okulları için ortak kurumsal çerçeveyi hükmetmiştir. Böylece ESC'ler, yüksek teknik eğitim kurumları olarak kabul görerek eğitim süresi iki yıldan üç yıla çıkarılmıştır.

Dördüncü Cumhuriyet sonrası dönemde, Fransız yükseköğretiminde demokratikleşme görülmeye başlamıştır. Bu dönemde, soylu aileler, elit sınıftan öğrenciler ve itibarını korumaya ve arttırmaya çalışan işletme okulları arasında akademik rekabet artmıştır (Bourdieu, 1989). Bu dönemde ESC'ler, giriş sınavlarında çıtayı yükseltmiş, adaylar için hazırlık yılı sistemini ise kurumlaştırmışlardır. Hazırlık yılında işletme eğitimi yerine felsefe ve edebiyat eğitimleri verilmiştir (Harker Caemmerer ve Hynes, 2016: 551).

Yükseköğretimde özgürleşme, bir yandan da Amerikan modelinin etkisinin hissedilmesine yol açmıştır. 1960'larda, işletme okulları Anglo-Sakson yöntemlere öykünerek, eğitim içeriklerini ve metodolojilerini modernleştirmeye çalışmışlardır. İlk başlarda itibaren, ESC'lerde dersler profesyoneller tarafından verilirken; 1965 yılında HEC, çoğunluğu Birleşik Devletler'de eğitim görmüş daimî bir akademik kadroya sahip ilk Fransız işletme okulu olmuştur. ESSEC ise, Fransız Dış İşleri Bakanlığı ve Amerikan Ford Vakfı'nın desteği ile benzer bir dönüşüm geçirmiştir (Chessel & Pavis, 2001). Özellikle, 1968 yılında kurulan FNEGE (Fondation Nationale pour l'Enseignement de la Gestion des Entreprises), eğitimin modernizasyonu ve akademik kadronun yenilenmesi konusunda adımlar atmış; çoğu Fransız öğrencinin ve akademisyenin Amerika'da eğitim görmesini sağlamıştır (Blanchard, 2009: 591)[25].

[25] FNEGE, 1968 yılında Paris'te kurulmuş, eğitimin modernizasyonu ve akademik kadronun yenilenmesi konusunda destekler sağlamıştır.

Ancak, tüm bu girişimlere rağmen Fransız eğitim sisteminde tam bir Amerikanlaşma'dan bahsetmek son derece zordur.

1955'te kurulan yeni üniversite işletme programları, işletme okullarını ulusal düzeyde meşruiyetlerini savunmaya ve dolayısıyla Fransız modeline yaklaşmaya zorlayıcı eşbiçimsel baskılar olmuştur. Öte yandan, HEC ve ESSEC'in daimî akademik kadro oluşturma kararı akademik saygınlık kazanma çerçevesinde normatif eşbiçimsel baskılar olmuşlardır. Yine, akademik normlara yaklaşmak için araştırma programları başlamış; 1964'te ESC'ler yeni bir yasal statü kazanarak teknik eğitimden yükseköğretime geçmiş ve isimlerini "ESCAE" (Écoles Supérieures de Commerce et d'Administration des Entreprises/ İşletme ve Ticaret Yüksekokulları) olarak değiştirmişlerdir (Blanchard, 2009: 592). Öte yandan, 1964 yılında bu değişiklikler yaşanırken akademik özgürlük arayışı içinde olan ESC Paris, ESCAE ağının bir parçası olmak yerine sistemden çıkmıştır. Bu özerklik ESCP'ye, HEC ve ESSEC ile rekabet etme şansı sunmuştur. Aynı 1899 döneminde olduğu gibi, işletme okullarının bu yeni kurumsal kimliği 1960'larda beş yeni okulun ağa dahil olmasını sağlamıştır. Bunlar, ESCAE Poitiers (1961), ESCAE Brest ve ESCAE Amiens (1962), ESCAE Nice (1963) ve ESCAE Pau'dur (1969) (Blanchard, 2009: 592). Böylece, 1940'larda sayısı 21 olan işletme okulları, 1950'lerde 23, 1960'lardan 28 ve 1970'lerde de 31'e yükselmiştir (a.e.: 603). Fransa'nın lider konumdaki işletme okulları HEC, ESSEC ve ESCP olmuştur. ESCAE'ler bu okullarla aynı konumda olmasalar da devlet tarafından tanınan bölgesel okul ağları olmuşlardır. Ancak, bu okullar ortak çerçevenin kendilerini kısıtladığını göstermişlerdir.

Tekrar siyasi ve ekonomik atmosfere dönmek gerekirse, Fransa'da savaştan hemen sonra kurulan Direniş Koalisyonu, General de Gaulle'nin önderliğinde kuruluşunun ilk iki yılında Amerika ve Sovyetler Birliği arasında bir denge politikası gütmüş, ancak özellikle 1946'da tasarlanan yardımlar, 1947'de itibaren giderek artan Amerikan baskıları sonrasında Fransa, Amerika'dan yana seçim yapmak zorunda kalmıştır. Bu dönemden sonra iki ülke arasında asimetrik bir bilgi akışı sağlanmış, Amerikan baskıları çerçevesinde kitle üretimi yapan büyük ve karmaşık şirketlerde

üretkenlik ve emek verimliliği, serbest ticaret, rekabet üstünlüğü, tröst karşıtı yasalar, sosyal ilişkilerin iyileştirilmesi gibi unsurların Fransız ekonomisi ve finansmanının modernleştirilmesinde öncül unsurlar olarak görülmüştür. Yine, takip eden süreçlerde Monnet'nin planlama kurulu ve ENA, Fransız modernleşmesinde yüzünü Amerika'ya dönük ama Fransız geleneğinden de tam kopuş sergilemeyen bir şekilde yönetim bilgisini transfer eden ve de harmanlayan kurumlar olmuşlardır.

1950 yılına kadar burjuvazinin oğulları için akademik meşruiyet sağlayan kurumlar olarak adlandırılan HEC, büyük bir değişim geçirerek bir anlamda Anglo-Sakson tipi eğitime yüzünü dönmüştür. Ancak, bu dönüşüm sadece okullarda Amerikan tipi bir eğitim tarzını değil, aslında iş dünyasının ve meşruiyet temelli bir benzeşmenin de gereği olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki, Fransız firmalarının yönetim pozisyonları için mühendisleri tercih etmesi, işletme okullarını onlara benzemeye zorlamış; fonksiyon temelli işler müfredatın modernizasyonunu gerektirmiştir. Ayrıca okullar, özerk yapıları da göz önüne alındığında siyasi güç ve kurumsal meşruiyet kazanmak için rekabet avantajı sağlamak adına rekabetçi bir şekilde eş biçimlenmiştir (Blanchard, 2009: 592).

1980 sonrası hem iş dünyasında rekabet artmış hem de işletme okulları bölgesel ve uluslararası anlamda rekabet eder hale gelmiştir. Büyük Fransız şirketler 1990'lara kadar olan dönemde çok sayıda Amerikan devini satın almış, buralara atanan yöneticilerin çoğunluğu da Grandes Ecoles içinden gelen Amerikan tipi eğitim yapan okullarından seçilmiştir (Barsoux ve Löscher, 1991). 1991 yılına gelindiğinde ESCAE sistemi, okulların talepleri doğrultusunda dağılmış ve okullar yeniden özerklik kazanmıştır. Ancak, bu değişiklikler okullara başvuru sayısını azaltmıştır. Yine de küreselleşme ile birlikte bölgesel ve uluslararası anlamda özellikle MBA programları sayesinde okullar öğrenci çekmeye devam etmiş; yeni programlar, bölgesel anlaşmalar okullar için uluslararasılaşmanın önünü açmıştır. Özellikle, 1990'larda itibaren Fransız işletme okullarında Amerika'dan ihraç edilen AACSB (Association to Advance Collegiate Schools of Business) akreditasyonu ile rekabet, 2000'lerde uluslararası boyutlarda kızışmıştır. 1997 yılında ESSEC, Fransa'da ilk akredite olan işletme okulu olmuştur. 1998 yılında Brüksel'de oluşturulan EQUIS (European

Quality Improvement System), ve 1967 yılında Londra'da kurulan ve sonrasında Avrupa'ya ve dünyaya yayılan AMBA takip etmiştir. 2016 yılına gelindiğinde Fransa'da 12 işletme okulunda üçlü akreditasyon (triple crown) (Harker, Caemmerer ve Hynes, 2016: 558), 2025 yılında 14'e yükselmiştir. Yine, Fransız işletme okullarından 28'i AACSB akreditasyonuna, 24'ü EQUIS akreditasyonuna ve 25'i de AMBA akreditasyonuna sahiptir (AACSB, 2025; EQUIS, 2025, AMBA, 2025).

AACSB, EQUIS ve AMBA gibi akreditasyonların edinilmesi, uluslararası bölgesel rekabette kurumların birbirlerini karşılaştırmalarını sağlamış, okullar arasında iş birliği sağlanmasının ve değişim programlarının önünü açmış, böylece okulların ulusötesi bir alanda kendisini tanımlamasının ve yapılandırmasının önünü açmıştır. Ayrıca, okulların ülke içi rekabette de birbirleri arasında bir üstünlük kurma ya da kendilerini konumlandırmasında bir fırsat sağlamıştır (Blanchard, 2009: 596). Uluslararasılaşma yolunda Fransız işletme okulları bir dizi dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Öyle ki, bazı işletme okulları gelenekle bağlantılı olan isimlerinde değişiklik yapma yoluna gitmiş, isimlerini İngilizce olarak değiştirmiş ya da yeni isimler almışlardır. Bazı okullar ise, akreditasyon kurumları ile uyumlu olmak adına idare sistemlerinde köklü değişikliklere gitmiştir. ESC'lerin yapısından ve özel konumlarından dolayı programlar sadece Fransız iş dünyasına odaklanmıştır. Hatta, bu durum şöyle de açıklanmıştır (Ramanantsoa, 2007):

"*Fransız öğrencilerin ve yöneticilerin tümü HEC'i tanır, onun hakkında bir fikri vardır… Ancak aynı tanınırlığı bir Çinli öğrenciden veya yöneticiden bekleyemeyiz. Bu nedenle tek önemli olan şey itibardır… İşletme okulları kendilerini birer marka olarak görmek zorundadır, yani tüketicileri etkileyen isimler olarak.*" Buna karşın, okulların görece az öğrenci alması ve bölgesel uluslararası alanda artan rekabet okulları müfredat değişikliklerine sürüklemiştir. 2001 yılında kurulan Eyalet Komisyonu, ESC'leri Avrupa'da tanınan lisansüstü derecede eğitim vermesi konusunda destek vermesini sağlamıştır. Son olarak, bazı okullar çıtayı bir adım ileri taşıyarak kampüslerini taşımış veya rekabetin yüksek olduğu bölgelerde kampüsler açmışlardır (Blanchard, 2009: 596). Şüphesiz, rekabetin boyutunun artması ve Fransız işletme okullarının Avrupa bölgesi ve Küresel Kuzey ile sınırlı kalmamasını

sağlayarak, rekabetin küresel düzeyini arttırmıştır. Özellikle, üniversitelerin ödül ve sıralama kuruluşlarında listelenmesi ve akreditasyonlar aracılığıyla tanınırlıkları artarken, normatif eşbiçimsel unsurlar işletme okullarını tarihsel bağlarından koparak uluslararası kabul gören koşullara itilmesini sağlamıştır.

3.2.2.2 Amerikan Yönetim Bilgisinin Almanya'ya Transferinde Dönemin Koşulları ve Taşıyıcı Kurumlar

3.2.2.2.1 II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Amerika'nın Almanya Üstünde Ekonomik ve Politik Üstünlük Kurması

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya bakıldığında Almanya ve Fransa'da savaşın diğer tarafları gibi ulusal düzen çökmüştür. Fransa, savaşın galibi olmasına karşın, kısa bir süre içinde kendini yoğun Amerikan etkisi altında bulmuştur (Djelic, 2001). Almanya, II. Dünya Savaşı'nın başlama nedeni ve mutlak mağlubu olarak savaştan çıkmıştır. Almanya'nın teslim olmasının hemen ardından, 1945 yılında düzenlenen Yalta Konferansı'yla Almanya'da Amerika, Britanya ve Sovyetler Birliği'nin askeri bölgeleri oluşturulmuş; Yalta Konferansı'na davet edilmemiş olmasına rağmen, Fransa'ya toplantı sırasında dördüncü işgal gücü statüsü verilmiş ve Fransa'nın işgal bölgesi Amerika ve Britanya'nın işgal bölgelerinde alınarak tahsis edilmiştir. İşgal bölgelerindeki en yüksek yasama, yürütme ve yargı yetkilerine askeri hükümetler sahip olmuş; işgalcilerin ortak kararlarıyla hareket eden bir Müttefik Kontrol Konseyi (Allied Control Council) oluşturularak koordineli politika belirleme mekanizmasının yürütülmesi beklenmiştir (Stettinius, 2017). Ancak, bu dört müttefikin ortak karar almasında çıkar çatışmaları yaşanmıştır.

Müttefik Kontrol Konseyi'nin tüm Almanya için ortak politikalar üretme ve uygulama konusundaki başarısızlığı, Aralık 1946'da İngiliz ve Amerikan işgal bölgelerinin, Sovyetler karşısında bir tutum ile birleşmesine yol açmıştır. Bunun neticesinde, 1 Ocak 1947 yılında Amerikan ve İngiliz askeri yönetimleri, ekonomik bir bölge olarak tasarlanan bir "Bizonia" (çift bölge) uygulaması başlatmıştır. Bizonia, Alman ekonomik birliğine giden bir yolu işaret etmekle birlikte, Almanya'nın doğu ve batıl olarak ikiye bölünmesinin de temellerini atmıştır (Shlaim, 1983). İdealde Bizonia, eşit şartlara sahip ortaklar arasında bir iş birliği olarak tasarlanmıştır. Ancak, İngilizler kısa süre içinde mali yükümlülüklerini karşılayamaz hale gelmiş ve Aralık 1947

itibarıyla ABD, finansal yükün büyük kısmını üstlenmiş; Amerikan tarafının gücü, finansal ve ekonomik konularda son karar verici olarak önemli düzeyde artmıştır (a.e.).

İlerleyen dönemde, Doğu ile Batı bölgeleri (Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler) arasındaki jeopolitik çatışma geri dönüşü olmayan bir noktaya ulaştığında, ABD'nin Batı tarafında kalan işgal bölgeleri üzerindeki etkisinin daha da artması kaçınılmaz hale gelmiştir. Mart 1948'de Sovyet Başkomutan Mareşal Sokolovsky'nin Müttefik Kontrol Konseyi toplantısını terk etmesiyle, dört işgal gücünün Almanya için ortak bir politika üzerinde anlaşamayacağı kesinleşmiştir (Cassidy, 1994: 232). Kısa bir süre sonra Batı tarafındaki işgal güçleri, Londra'da bir araya gelerek işgal bölgelerini tek bir ekonomik ve siyasi Alman varlığı altında birleştirme kararı almıştır. 1948'de, gücün üç taraflı paylaşımı fikri resmen terk edilmiştir (Burkart, 2021: 20). Marshall Planı'nın başlatılmasından sonra İngiltere ve Fransa'nın Amerikan hegemonyasına meydan okuma konumları daha da zayıflamıştır.

1949'da askeri yönetimlerin yerini alan üçlü sivil Yüksek Komiserlik, fiilen ABD'nin baskın rolünü kurumsallaştırmıştır. Marshall Planı yürütücüsü ve Amerikan Yüksek Komiseri John McCloy, Almanya'nın yeniden şekillendirilmesinde açık bir şekilde Amerika'nın baskın üstünlüğünü gösterir olmuştur (Djelic, 2001: 81).

Marshall Planı'nın getirdiği avantajla Birleşik Devletler, 1954'te işgal rejimi sona erene kadar Batı Almanya ve ekonomisi üzerinde önemli bir etki kurmuştur. Birleşik Devletler'in Almanya'daki askeri hükümeti (OMGUS- Office of Military Government – U.S. Zone) aracılığıyla, Müttefik zaferinin hemen ardından Alman sahnesinde aktif rol almaya başlamıştır. OMGUS'un Ekonomi Bölümü ve Amerikan Başkomutanı General Lucius Clay, Alman ekonomisinin hızla toparlanması için hazırlanan planları uygulamaya koymuş; Marshall Planı doğrultusunda Amerika'nın temel öncelikleri, Almanya'da kaosun, açlığın ve elbette komünizmin yayılmasını önlemek olduğunu belirtmiştir (Krieger, 1983: 171).

1947 ve 1948'de, Almanya, Doğu ile Batı işgal güçleri arasındaki çatışma doğrultusunda paralel bir süreçte bölünürken, Batı Almanya'da, Birleşik Devletler'in jeopolitik stratejisinin merkezine yerleşmiştir. Amerika'nın planında, Batı dünyasının komünizme karşı öncü kalesi olarak Batı Almanya, bir refah ve Batı kapitalizmi

merkezi olarak Amerika'nın ana üssü haline gelmesi planlanmıştır (Djelic, 2001: 83). Bu hedef doğrultusunda, Batı Almanya'nın ekonomik kalkınması Birleşik Devletler için son derece önemli hale gelmiştir. Bu yeniden tanımlanan politika doğrultusunda, Amerika, Almanya'nın batı bölgelerini Marshall Planı'na dahil etmiş ve bu bölgeleri önceleri ayrı bir ekonomik aygıt, sonrasında ise ayrı bir siyasi aygıt olarak tanımlamıştır.

Böylece, kartellerin tasfiyesi ve yoğunlaşmanın önlenmesine yönelik plan Batı Almanya'nın ihtiyaçları çerçevesinde gözden geçirilmiştir. Yeniden şekillendirilen program, Batı Alman endüstrisinin Amerikan modeli doğrultusunda yapısal dönüşümünü teşvik etmeyi amaçlamıştır. Diğer bir yandan da, Amerikan tarafınca komünizmin yayılmasının önünde bir set çekilmesi olarak görülmüştür. 1948'den itibaren Kartellerin Tasfiyesi ve Yoğunlaşmanın Önlenmesi Birimi'nin başına geçen Philips Hawkins'in durumu şu şekilde açıklamıştır:

"*Birleşik Devletler, tamamen olumsuz bir tavır alıp Almanlara eski ekonomik sistemlerinin kabul edilemez olduğunu ve komünizmin de kabul edilemez olduğunu söyleyerek, onlara bir alternatif sunmadan duramaz. Kartellerin tasfiyesi programı, Almanlara sağlam ve işler bir ekonomi için olumlu bir program sunmayı amaçlıyor; yani, ABD'de bu kadar başarılı olan türden özgür ve rekabetçi bir ekonomi modeli. Bu tür bir ekonominin Almanya'da işe yarayacağına ve Alman halkının bunu anlayıp benimseyebileceğine inanıyoruz.*"

Hawkins'in Amerikan politikalarıyla eş güdümlü olarak sarf ettiği ekonomik özgürlük, Batı Almanya'da doğrudan bir serbest piyasa yapısını değil; 20. yüzyılın başında itibaren şekillenen Amerikan ekonomisin karmaşık ve büyük ölçekli, seri üretim yapan firmaların hâkim olduğu, çoklu pazarlarda rekabet eden ve Amerikan geleneğindeki rekabet yasalarıyla düzenlenen bir ekonomiyi göstermiştir (Djelic, 2001: 84).

3.2.2.2.2 Amerikan Yönetim Bilgisini Almanya'ya Taşıyan Kurumlar ve İşletme Eğitim Kurumlarının Dönüşümü

1945 sonrası Almanya ve Japonya benzer kaderi yaşayan ülkeler olmuşlardır. Benzer şekilde ülkenin bütünü başta dört müttefik Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Fransa olmak üzere işgal edilmiş, çok kısa bir süre içerisinde Amerika, diğerleri arasından sıyrılarak etki gücü en yüksek olan işgal gücü olarak ön plana çıkmıştır. Kısaca Japonya'da yaşanan değişimler üzerinden gitmek gerekirse; Amerikan İşgal Güçleri (American Occupation Forces) genel merkezinin Sivil İletişim Bölümü (Civil Communication Section) Japonya'da yönetim eğitimine dahil olmuş, *Yönetici Eğitim Programları* adı altında üst düzey yöneticilere ve orta kademe yöneticilere seminerler düzenlemiş, Japonya'da yaygın ve kabul gören düzen içerisinde *Endüstri'de Eğitim* (Training Within Industry) programları ile ustabaşılar ve denetçiler için programlar düzenlemiştir (Nishizawa, 1996: 96-111).

II. Dünya Savaşı'nın mutlak mağlubu Almanya'da ise durum biraz daha farklıdır. Japonya'da Meiji İmparatorluğu ile beraber Batı'nın uygulama ve yöntemleri yakından takip edilmesi nedeniyle Amerikan tarzı eğitimin kreolleşmesinin görece çok daha kolay olduğu belirtilebilir. Buna karşın, Almanya'da henüz 19. yüzyılın başından gelen bir ticaret okulları *Handelshochschulen* geleneği ve 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişen, üniversiteler içinde bir işletme iktisadı *Betriebswirtschaftslehre* geleneği bulunmaktadır. Yine de Marshall planları çerçevesinde başlayan Amerikalı'ların verimlilik çalışmalarıyla yakın ilişkiler geliştirilmiş; Amerika kendi yönetim fikirlerini birinci elde yönetim bilimcileri aracılığıyla verdiği yerinde eğitimler ve yüzlerce Alman iş insanı, akademisyen, hükümet yetkilisine Amerika'da eğitim olanakları sağlayarak yaymış ve Amerikan tipi yönetimi öğrenmesini sağlamıştır (Locke, 2001: 148; içinde Djelic, 2001). Başta Yunanistan ve Türkiye'nin (ilk başta Amerikalılar tarafından ön görülen sırayla) Sovyetler Birliği ile arasına duvar örerek Amerika'nın eksenine yakınlaşması için bu ülkelerin modernleşmesi ve yardımlar almasını sağlamak için hazırlanan Marshall Planı, sonrasında bütün Avrupa'yı kapsayacak şekilde Amerikan yönetim bilgisi taşıyıcı kurumlar, inisiyatifler

ve yardım ve teknik destek paketleriyle genişletilmiştir (DeLong & Eichengreen, 1991).

Fransa başlangıçta Amerika ve Sovyetler Birliği arasında bir tercih yapmamışken, Amerika'nın 1947 yılında itibaren bir seçim yapmaya zorlamasıyla beraber ve 1946'da gelen Amerikan yardımlarının da etkisiyle (istenilen alınamamasına karşın), Amerika'dan taraf bir tutum sergilemiştir. Yukarıdaki bölümde belirtildiği gibi Almanya, savaştan hemen sonra düzenlenen Yalta Konferansı'nda dört parçaya bölünmüş; Sovyetler Birliği doğuda, Amerika, İngiltere ve Fransa ise batıda işgal bölgelerine sahip olmuştur, bir Müttefik Kontrol Konseyi kurularak işgal edilen Almanya üzerinde ortak bir idare hedeflenmiştir (Stettinius, 2017). Amerika'nın, İngiltere'yle Sovyetler Birliği'ne karşı bir tutum sergilemesi doğu ve batı olarak ikili bölge (bizonia) uygulamasının 1 Ocak 1947'de başlamasına neden olmuş, 1947'nin ocak ayında ise İngiltere'nin şartları karşılayamaması nedeniyle ve Fransa'daki yoğun ekonomik ve politik Amerikan etkisi nedeniyle Batı tarafında üstünlük Aralık 1947 itibariyle Amerika'ya geçmiştir (Shlaim, 1983). Gelişmeler neticesinde Batı Almanya'da, Amerikan işgal güçleri sonuç olarak ekonomik iyileştirme ve sanayinin yeniden yapılandırılması için bir plan harekete geçirilmiştir.

Amerikalıların Japonya'daki tutumundan farklı olarak Almanya'daki ikilik nedeniyle burada OMGUS askeri işgalin geçiciliğinin farkına erken vararak, işgal sonunda da Almanya'yı etkisi altında tutmak için Batı Almanya'daki reformların yerel kurumlar ve elitlerle kooptasyon[26] yapmanın önemi fark etmiştir. Burada, Amerikan yönetim reformlarının ihraç edilmesinde önemli bir isim ise sonradan ekonomi ve şansölye olacak olan Ludwig Erhard olmuştur (Djelic, 2001: 103).

OMGUS, güçlü bir Alman ekonomi ve endüstrisinin inşasında yeni bir güç dengesi olarak ortaya çıkmış; özellikle Amerika'nın komünizme karşı savaşında Batı Almanya'da etki ajanı olmuştur. Bu nedenle Amerikan hükümeti, Alman ekonomi ve

[26] Kooptasyon (Co-optation) üstten planlanan yeniliklerin, yerel aktörlerin desteğini alarak daha kalıcı ve az çatışmalı bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayan bir stratejidir. Örgütsel alanda meşruiyet sağlama, direnişi/çatışmaları yumuşatma, finansal ve siyasi istikrarı koruma, uzmanlık ve bilginin kurumlarca kazanılması ve kontrollü güç paylaşımı gibi tarafların stratejik amaçları doğrultusunda gerçekleştirilir.

endüstrilerinin Amerikan modelini takip etmesinde ısrarlı ve kararlı adımlar atmıştır; OMGUS'un ise resmi amaçlarından biri "*Alman halkına serbest girişimin prensiplerini ve avantajlarını öğrenme fırsatı sunmak*" olarak tanımlanmıştır. Bahsedilen Amerikan modeli, oligopol piyasalarda büyük ve kitle üretimi yapan işletmelerin rekabet ettiği ekonomi temelli bir sanayiye işaret etmektedir. OMGUS, Amerikan üretim birimlerinin ve firmalarının büyük ölçekli yapısını, rasyonalizasyonu, ölçek ekonomisi ve seri üretimi beraberinde getirdiğinde yola çıkarak; bu modelin, Batı Almanya ekonomisi ve sanayisinin yeniden yapılandırılması için gerekli bir adım olarak, rekabet karşıtı uygulamaların tröst karşıtı yasalarıyla denetim altına alınmasının önemini vurgulamıştır. Amerikan bağlamında 19. yüzyıldan itibaren endüstrileri regüle etmekten kullanılan tröst karşıtı uygulamalar, Almanya'nın büyük ölçekli sanayi yeniden yapılandırmasında güçlü bir araç olarak tanımlanmıştır.

Amerika'nın anti tröst yasalarıyla başarmayı istediği iki hedef bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Almanya'nın uluslararası kartellerle bağlarını kesmek; diğeri ise en büyük Alman firmalarını yoğunlaşmayı azaltma önlemleriyle parçalanmasının sağlanması olmuştur. Bu hedefler doğrultusunda, Şubat 1947'de yürürlüğe giren *Kartelleşmeyi Önleme ve Yoğunlaşmayı Azaltma Yasası*'nda (*decartelization and deconcentration law*) amaçlanan hedeflere de şu şekilde yer verilmiştir (Quack ve Djelic, 2005: 10-6):

"1. *Almanya'nın komşularının güvenliğini tehlikeye atmasını ve uluslararası barış için yeniden bir tehdit oluşturmasını önlemek,*

2. Almanya'nın savaş yürütme ekonomik potansiyelini yok etmek,

3. Almanya'nın yeniden inşası için alınan önlemlerin barışçıl ve demokratik amaçlarla uyumlu olmasını sağlamak,

4. Sağlıklı ve demokratik bir Alman ekonomisinin temellerini atmak" amacıyla çıkarılmıştır. Ancak bu amaçlar doğrultusunda kurulan Kartelleşmeyi Önleme ve Yoğunlaşmayı Azaltma Şubesi, rekabeti sınırlamayı hedefleyen karteller ve diğer kısıtlayıcı uygulamalara karşı karakteristik Amerikan mücadelesini Batı Almanya'ya aktarmayı hedeflerken, burada oligopol bir piyasanın yapay olarak oluşturulması

hedefini gütmemiştir. Buna karşın, OMGUS'un Ekonomi Bölümü ve Amerikan Başkomutanı General Lucius Clay, rekabet eden küçük aile şirketlerinden oluşan Jeffersoncı bir serbest piyasa yapısında bir Amerikan modelinin önemini vurgulamıştır (Krieger, 1983). Amerikan'ın Batı Almanya'daki kurumlarının farklı yorumlarından kaynaklanan bu ikiliğe karşın, Almanya'da bir şirket kapitalizminin yerleşmesi fikri üstün gelmiştir. OMGUS üyeleri, oligopolistik piyasalarda rekabet eden büyük şirketlerin Batı Almanya'da "teknik verimlilik" ve "ölçek ekonomileri" ile rekabeti birleştirmenin en güvenilir yolu olduğuna işaret ederek, Kartelleşmeyi Önleme ve Yoğunlaşmayı Azaltma Şubesi programını pasifleştirmiştir. Yeni düzen, genişletilen Marshall Planları'yla da paralel olarak bir verimlilik politikasına zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, Amerikanların kooptasyon politikası çerçevesinde Batı Almanya için Amerikan projesini mümkün olduğunca benimsemesi ve Amerikan reformlarını desteklemesi hedefi doğrultusunda 1947'de İki Amerikan İşgal Bölgesi'ndeki yetkililer, ekonomik alandaki bazı sorumluluk ve yetkilerini kendilerinin oluşturduğu Alman kurumlarına devretmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, kartelleşmeyi önleme yasasının uygulanması ve yoğunlaşmayı azaltma kurumlarının yakın denetimi altındaki Almanların yetkisi altına girmiştir.

Amerikan işgal yetkilileri, Batı Almanya'da antitröst devrimlerinin başarılı ve kalıcı olmasının ancak Almanların bunu içselleştirmesi yoluyla gerçekleşeceğinin farkına varmıştır. Amerikan bağlamındaki antitröst uygulamalarının, Alman hukuk ve ekonomi geleneğine tamamen yabancı olduğunun da farkında olan OMGUS ise nihai amacın antitröst yasasının doğru şekilde uygulanmasını sağlamak olan büyük ölçekli bir eğitim ve "şartlandırma" programı başlatmıştır. Amerikan antitröst davaları kullanılarak bir uygulama el kitabı hazırlanarak Batı Almanya'da kurumlara dağıtılmıştır. 1950 sonrasında Teknik Yardım programı aracılığıyla, Yüksek Komisyon ve Marshall Planı idaresi, antitröst ve uygulama politikalarını incelemek üzere Alman avukatları Birleşik Devletlere göndermiştir. Amerikan Yüksek Komisyon'un Baş Hukuk Müşaviri Robert Bowie ise, Batı Alman antitröst yasasının taslağının hazırlanışını yakından takip ederek gerekli durumlarda müdahalelerde bulunmuştur (Quack ve Djelic, 2005: 10-6).

1947 yılında itibaren, Amerikalıların kademeli ve kısmi olarak sorumlulukları Alman kurum ve elitlerine teslim etmeye başlaması, Batı Almanya'da Amerikan tasarılarına karşı sempati oluşturmaya başlamıştır. Amerikan işgal güçleri, Amerikan hedefleriyle paralel olarak kendi fikirleri, önerileri ve de geliştirdikleri programları olan bir grup Alman elitiyle kooptasyon stratejisi izlemiştir. Bu grup içerisinde ön plana çıkan kimselerden biri de Ludwig Erhard olmuştur. Amerikan işgal güçleri Ludwig Erhard ve beraberindeki grubu, Batı Almanya'da iş birliği yaptıkları kurumların önemli pozisyonlarına getirmiştir. Çoğunluğu, Freiburg Okulu'ndan gelen ekonomistler ve hukukçulardan oluşan Erhard ve grubun, ekonomik özgürlük ve rekabet eksikliği ile diğer yandan siyasi otorite arasında doğrudan bir ilişki olduğunu iddia ederek 1930'larda Nazilerin iktidara gelişinden kolektivizmi, devlet müdahalesini, kartelleşmeyi ve korumacılığı sorumlu tutmuştur.

1948 yılında Amerikan işgal güçleri Erhard'ı, Alman Ekonomi Konsili'nin başına geçirmiş, Erhard ise Batı Almanya'da rekabetçi bir ekonomik çevre yaratmak için çaba göstermiştir. Erhard'ın Batı Alman ekonomisine bakışı, Freiburg Okulu'ndan önemli derecede farklılık göstermiştir. Erhard, 1947-1948 yıllarında Batı Almanya için hazırlanan Amerikan projelerine sempati beslemiş büyüme, etkinlik ve verimlilik çerçevesinde neo-liberal ekonomi politikalarının destekçisi olmuştur. Erhard'ın bakışına göre rekabet, üretim ve verimliliği artırırken, ölçek ekonomisi ise daha yüksek etkinlik sağlayarak üretim ve verimliliği, nihai olarak da kitle tüketimini artırır şeklinde yorumlamış; bununla orantılı olarak Batı Almanya ekonomisi ve sanayisi için kitle üretimi ve kitle tüketiminin iç içe geçtiği bir sistem hayal etmiştir. Bunu desteklercesine Erhard, Amerikan hükümetinin tam desteğini sürekli hissetmiştir (Erhard, 1958: 120).

Kooptasyon temelli işbirliği stratejisi başarıya ulaşmış; Yeni Federal Cumhuriyet'in gelecekteki Ekonomi Bakanı Ludwig Erhard'ın çevresindeki grup, Batı Alman ekonomisi ve sanayisi için Amerikan projelerine yakından uyan hedefler doğrultusunda çalışmıştır. Böylece Amerikalılar, Batı Almanya'da modernleşme yanlısı bir ağ kurumsallaşmasını sağlamışlardır. Başlangıçta, Amerikan işgal güçleri tarafından başlatılan yapısal reformlar, Batı Alman bağlamında kalıcı şekilde

yerleşmiş ve çoğu zamanla kendi meşruiyetlerini kazanacak olan küçük bir yerel grup tarafından benimsenmiştir. Edhard ise, ekonomi bakanı ve Alman Şansölyesi olarak bu kurumsallaşmanın meşruiyetini sağlayan en önemli kurumsal aktör olarak ortaya çıkmıştır (Djelic, 2001: 111).

Edhard'ın Alman Ekonomi Konsili'nin başında yer alırken, Amerikalılar ise Marshall Planı'nı 1948 nisan ayında başlatmış; planı yönetmekle görevli özel bir idari mekanizma olan ECA'yı (Economic Cooperation Administration/ Ekonomik İş Birliği Kurumu) oluşturarak, Amerikan yönetimi Batı Avrupa ülkelerinin ekonomi ve sanayileri üzerinde doğrudan etki yapma kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Alman şirketleri, savaş sonrasında yeniden kurulurken, işverenler ve meslek birlikleri oluşturulmuş; bu şirketler ve birlikler, Amerikan yönetim bilgisini kullanarak inisiyatif kullanmışlardır.

Alman Sanayi Federasyonu (Bundesverband der Deutschen Industrie), Alman yöneticilerin sürekli eğitimine adanmış bir dernekler birliği olarak Wuppertal Circle'ı (Wuppertaler Kreis) kurmuş; burada verilen eğitim 1950'lerin başında itibaren, fikir ve teknikler konusunda ağırlıklı olarak Amerikan yönetim anlayışından etkilenmiştir. 1955'te başlayan Baden-Baden Toplantıları'nda (Baden-Badener Gespräche) ise Alman yönetici elitinin düzenli olarak bir araya gelmesiyle, Amerikan uygulamalarına yönelik büyük bir ilgi oluşturmuştur (Locke, 1989: 148). Alman iş insanlarının, savaş sonrası seyahatlerine bakıldığında ise Amerikan işletme okullarıyla karşılaşmış ve bazıları Harvard'da dahi eğitim almış olmalarına rağmen (a.e.: 149), bu diğer Amerikan temelli ya da Amerikan modeline öykünülerek oluşturulan Alman kurumları gibi bir kurum (eğitim kurumu) oluşturmamıştır.

Alman üniversitelerine bakıldığında 1940 yılına kadar, *Handelshochschulen* bünyesinde iyi oturmuş lisansüstü programların olduğu görülmüştür. Öyle ki bu programlar İskandinav ülkeleri ve Türkiye'nin de işletmecilik eğitim sistemlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemişlerdir (Engwall, 2009: 6; Üsdiken, 2004b). Ancak, bu üniversitelerin sunduğu eğitim, Amerikan yönetim çalışmaları programlarına benzememektedir. Alman firmaları ve Alman akademisinin işletme çalışmalarına Amerikan tipi bir yönetimden farklı yaklaşmaları ve bağlamsal olarak

farklı eğitim taleplerinin olması bunu etkilemiştir. Alman şirketlerinin işletmelerine bakışı, Amerikan şirketlerinin onları teşvik ettiğinden farklıdır. Amerikalılar, işletmeyi bir *mülkiyet* olarak yaklaşırken, Almanlar genellikle onu bağımsız bir *varlık* olarak görmüş; işletme, finansman sağlayanlardan ayrı ve bağımsız bir yapı olarak tanımlanmıştır. Amerikanlar ise işletmenin, uzun vadeli varlığı konusunda bir kaygı gütmeyerek, şirketlerini getiri odaklı bir mülkiyet olarak tanımlama eğiliminde olmuştur. Amerikan modeline göre işletmelerin varlığı, işletmenin getirisi açısından rasyonel şekilde hesaplanabilir ve gerektiğinde vazgeçilebilirdir.

II. Dünya Savaşı öncesinde Alman firmaları, tıpkı Amerikan şirketleri gibi, hissedarlarca seçilen yöneticiler tarafından yönetilirken; savaş sonrasında ise Batı Alman eş-yönetim mevzuatı, çalışanlara yönetimi atayan kurulların seçiminde önemli söz hakkı tanımıştır. Almanya'da çalışanların seçtiği iş konseylerine, işletmelerin yönetiminde söz hakkı veren ve bu gücü genişleten 1951 *Montan Mitbestimmungsgesetz* (Kömür ve Çelik Ortak Yönetimi Yasası) ve 1952 *Betriebsverfassungsgesetz* (İşyeri Yapısı Yasası) gibi bir dizi yasa da yürürlüğe girmiştir (Müller-Jentsch, 2014). Alman işletmelerinde çalışanların yönetimde oynadığı rol, Batı Almanya'da uzun bir süre hiyerarşik kademe içinde işçinin üzerinde konumlanmış profesyonel yönetici sınıfının Alman iş modeline girmesini engellemiş, Alman iş sahipleri elitine hizmet edecek Amerikan tarzı işletme okulu sisteminin oluşmasını da önlemiştir (Locke, 1989).

1806 yılında itibaren Berlin *Handelshochschulen* bünyesinde başlayan işletmecilik eğitimlerinde başlayarak, Alman ticaret okullarında işletme eğitimleri verildiği görülmüştür (Engwall ve Zamangi, 1998). Yine, Alman *Betriebswirtschaftslehre*'ın tarihine bakıldığında bu okullarda verilen işletmecilik eğitiminin tarihi, en az Amerikan okulları kadar eskiye dayanmaktadır. Her ne kadar Alman üniversiteleri, Amerikan üniversitelerinde araştırma misyonunun öncüsü olsa da (Scott, 2006: 15), Amerikan ve Alman okullarında eğitimin amacı ve araştırma nedenleri oldukça farklı olmuştur (Locke, 1998).

Handelshochschulen bünyesinde fakülteler, deneyimsiz öğrencilere temel bilgi birikimini aktarmaya odaklanırken; Alman eğitim sistemi muhasebe, finans,

pazarlama gibi uzmanlık alanlarını öğretirken, *Betriebswirtschaftslehre* programları deneyim öncesi eğitim verme açısından Amerikan lisans işletme programlarına benzerlik göstermiştir. Ancak, lisansüstü düzeye gelindiğinde Alman okulları, Amerikan işletme okullarında olduğu gibi, deneyimli öğrencilere yönetim becerileri kazandırmak üzere tasarlanmış lisansüstü programlara sahip olmamıştır. Bunun yerine, deneyim sonrası yönetim eğitimini işletmelere veya kısa vadeli yönetim eğitiminde uzmanlaşmış akademik olmayan kurumlara bırakmıştır (Scott, 1992).

Almanların araştırma anlayışı ise bilimsel idealizm çerçevesinde gelişmiş bir Alman üniversite ortamında şekillenmiştir (3.1.2.2). Bu nedenle, bilimsel sistematik ilerlemeyi araştırmalarının odağına koymuşlardır. İşletmelerin sorunlarına doğrudan yardımcı olmak amacı yerine araştırmalarını, işletme iktisadı disiplini içinde bilimsel bilgiyi ilerletmek amacıyla yürütmüşlerdir. Buna karşın, Amerikan işletme okullarındaki araştırmaların genel hedefi, iş uygulamalarına fayda sağlamak olmuştur.

Son olarak, Alman modelinde akademi ve yönetim pratiği arasında daha keskin bir iş bölümü olduğu görülmektedir. Alman okullarında, mesleğe hazır olmak (berufsfähig) ve mesleğe yetkin olmak (berufsfertig) arasında bir ayrım yapılarak, akademide öğrencilere mesleğe yetkin olma potansiyeli kazandırılması amacı güdülmüştür. Araştırmacıların, bunu öğrenciler için işletme ekonomisinin bilgi birikimini genişleterek sağladığı görüşü hâkim olmuştur. Öte yandan, Amerikan lisansüstü işletme okulları ise bir bilim dalı yaratmaktan ziyade yönetime yardımcı olmayı hedeflediğinden, akademisyenlerin yönetim pratiğiyle ilişkileri çok daha yakın olmuştur.

Bu çerçevede Amerikan Harvard İşletme Okulu'ndan 1908'de itibaren uygulanmaya başlanan MBA dersleriyle, lisansüstü öğrencilerinin mesleğe hazır ve mesleğe yetkin bir şekilde yönetim pratikleriyle donatılarak yetiştirilmesi hedeflenmiştir (Kaplan, 2014). 1994 yılına gelindiğinde, tüm dünyada MBA ve yönetici eğitim furyası baş göstermişken, Alman üniversitelerinde 1994 Uluslararası MBA Kariyer Rehberi'nde Almanya'dan sadece 1 tane okulda, Koblenz İşletme Yönetimi Bilimi Üniversitesi'nde MBA programı görülmüştür (Locke, 1989: 151),

yani MBA programları açısından Almanya *terra incognita*[27] olmuştur (Harvard Business Manager, 2005). Buna karşın, 1990'lü yılların sonunda itibaren Amerikan MBA tipi okullar, Almanlar akademileri tarafından öykünülmüş ve uyumlanmıştır (Grünbacher, 2012). 2015 yılına gelindiğinde 65 okulda MBA programları sunulmuştur (Schulz, Fehre ve Oertel, 2023: 219, Fig 1).

Alman işletme okullarında yaşanan bu değişimin altında yatan sebeplerden biri de Alman yükseköğretim sisteminde yaşanan idari mantıktan piyasa mantığına doğru yaşanan dönüşüm olmuştur (Reihlen ve Wenzlaff, 2016). Bu dönüşüm, uluslararası standart ve uygulamalara, kurumsal mantıklara ve müşteri tercihlerine daha fazla vurgu yapılmasını içermiş ve sonuç olarak yüksek öğretim kurumlarının yapısında değişikliğe yol açmıştır (a.e.); Alman üniversiteleri arasında kurumsal çevrenin beklentileri konusunda daha fazla rekabet ve belirsizlik iklimi oluşmuştur. Bu dönemde Almanya'da MBA eğitimi veren ve mülkiyet yapısı nedeniyle daha piyasa odaklı olan özel okullar ortaya çıkmıştır (Buckner & Zapp, 2021); devlet okullarıyla öykünmeci süreçlerle MBA eğitimini benimsemiştir (Schulz, Fehre ve Oertel, 2023).

Almanya açısından başka bir önemli konu ise, akademik sistemin takdiri ve işletme eğitimindeki akademik yaklaşımdır. Bu aynı zamanda Almanya'daki üst düzey işletme yöneticilerin eğitim geçmişlerine verilen önemi de yansıtmıştır. Diğer Avrupa ülkelerine kıyasla Alman şirketlerinde doktora derecesine sahip üst düzey yönetici oranı oldukça yüksektir. Bu oran 2013 yılı itibariyle, Almanya'da 45% oranındayken, Fransa ve İngiltere'de ise 6-7% oranlarında olmuştur (Davoine ve Ravasi, 2013). Öte yandan, kurumsal mantıktaki piyasa mantığına yönelik değişim de bu süreçlerden etkilenmiştir. Almanya'daki üst düzey yöneticilerin oldukça yerel olan kariyer modelleri, böylece yavaş yavaş uluslararası veya en azından Avrupa modeline doğru değişim göstermiştir (a.e.).

Değişen pazar koşulları çerçevesinde devlet okulları da örgütsel alana uyum sağlamak adına dönüşüme gitme yolunu seçmiştir. Bu bakımdan, özellikle II. Dünya

[27] ***Terra incognita***, Latince'de bilinmeyen toprak anlamına gelmektedir. Özellikle, eski haritalarda, henüz keşfedilmemiş, gidilmemiş veya hakkında bilgi sahibi olunmayan bölgeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Haritalarda bilinmeye topraklar boş bırakılmış, terra incognita ya da hic sunt dracones (burada ejderhalar vardır) şeklinde işaretlenmiştir.

Savaşı öncesi kurulan okullar, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan işletme okullarına göre uyum sağlama konusunda daha çok baskıya maruz kaldığı ifade edilebilir (Schulz, Fehre ve Oertel, 2023: 231).

Tüm bu gelişmeler Alman işletme okulları arasındaki rekabeti daha da arttırmış, Fransa ve Amerika kadar olmasa da Alman okulları için de akredite olmak 2010'larda itibaren giderek hız kazanmıştır. Bakıldığında, ilk uluslararası akredite olan ve *triple crown* (üçlü akreditasyon) sağlayan okul Mannheim Üniversitesi İşletme Okulu olmuştur (AACSB, 2025; EQUIS, 2025 ve AMBA, 2025). 2000 yılında EQUIS'e akredite olan kurum, 2008 yılına gelindiğinde üçlü akreditasyonu sağlamıştır. 2025 yılı itibariyle, 17 işletme okulu AACSB, 7 işletme okulu EQUIS ve 6 işletme okulu AMBA akreditasyonuna sahiptir (bkz. yuk.). Bu durum da örgütsel alanda yüksek bir rekabetin göstergesidir.

Özellikle, Almanya'da işletme eğitimini cazip kılan iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki işbirlikçi yaklaşım, diğeri ise rekabetçi yaklaşımdır. İş birliği yaklaşımında, ücretsiz üniversite eğitimi geleneğiyle uyumlu olarak, gelişmekte olan ülkelerden gelen öğrencilere ve Erasmus gibi değişim programlarıyla gelen öğrencilere finansal destek sağlanırken, Almanya'nın küresel kalkınmaya ve akademik değişime katkısı olarak görülür. Alman işletme okullarından mezun olan uluslararası öğrencilerin, ülkenin dünya çapındaki kültürel elçileri ve iş ortakları kabul edilir. Rekabetçi yaklaşımda ise GATE-Germany gibi Alman üniversitelerinin uluslararası alanda reklamını gerçekleştirir; eğitim fuarlarına katılım ve yurtdışı temsilcilikler açılarak yetenekli öğrenciler ve araştırmacıların kazanılması hedeflenir. Alman sanayi sektörünün istikrarı ise, nitelikli yabancı öğrenciler açısından cezbedici bir başka faktördür (Wahlers, 2018).

Bu yaklaşımlar ve idari mantıktan piyasa mantığına doğru yaşanan dönüşümler (Reihlen ve Wenzlaff, 2016) Alman okullarının her geçen gün daha çok uluslararası öğrenciyi çekmesini sağlamıştır. 1997 yılında sayıları 158 bin olan öğrenciler, 2017 yılı itibariyle 358 bine yükselmiştir (Wahlers, 2018: 10). Bu da sistemin giderek daha da uluslararası bir hal almasının en önemli göstergelerinden olmuştur.

3.3Türkiye'ye İşletmecilik Eğitiminin Yabancı Eğitim Ekollerinin Transferi Yoluyla ve Türkiye'de Yaşanan Önemli Olaylar Çerçevesinde Gelişimi

Türkiye'nin dünya-sistemin bir parçası olmasından itibaren kendisine örnek aldığı Batı toplumunun modern kurumlarını ithal etme çabası görülmüştür. Bu çerçevede, sadece ulusal eğitim sistemi için bile birçok yabancı uzman ile görüşülmüştür. 1925 yılında Kühne, 1927 yılında John Dewey, 1927 yılında Omer Buyse ve 1929 yılında Albert Mulche Türk eğitim sisteminin reformu üzerine raporlar hazırlamışlardır (Demirtaş, 2008: 165). Öte yandan, kurumların öykünmeci dönüşümü çok daha erken dönemde başlamıştır; Almanların "modern" askeri sistemlerinin transferi (Ortaylı, 1981); Fransızlardan Mülkiye (1859), Encümen-i Daniş (1851), Hamidiye Ticaret Mektebi Batılı merkez toplumlardan ithal edilen kurumlara yalnızca birkaç örnektir (Oluç, 1972: 2, Arslan, 2022: 433; Güvemli, 2003: 51)

İşletmecilik yükseköğretimine gelindiğinde ise bu Batılı ülke ekollerinin örnekleri farklı dönemlerde kendini göstermiştir. İşletmecilik yükseköğretiminde 1883 yılından 1930 yılına kadar Fransız ekolünün etkisi (Üsdiken, 2004b; Üsdiken, 2018); 1930-1950'lerin başına değin Alman ekolünün etkisi (Neumark, 1982; Adiloğlu ve Yücel, 2019; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2003; Üsdiken, 2004b; Erçek ve Üsdiken, 2011) ve 1950'lerden günümüze kadar Amerikan ekolünün etkisi olarak ele alınmaktadır (Sargut, 2001; Üsdiken ve Çetin, 1999; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2004b; Üsdiken, 2004c; Üsdiken, 2009; Üsdiken, 2011; Üsdiken, 2018).

Bu başlık altında, araştırmada ele alındığı şekilde literatür ve araştırma soruları arasındaki bağlantı gözetilerek, yabancı ülke ekollerinin Türkiye'ye geldiği şartlar ve yönetim bilgisi taşıyıcıları ele alınmıştır. Amaçlanan, akademik bilgi transferini sağlayan taşıyıcıların rollerini ve hangi koşullar altında bilgi transferi sağladıklarının tespit edilmesidir. Bu nedenle hem dönem koşulları hem de bir kurumsal aktör olarak yönetim bilgisi taşıyıcıları ele alınmıştır. Dönemin koşulları gereği 1883-1954 yılları arasındaki dönem bütün ekollerin bir arada göründüğü bir süreç olması nedeniyle bir başlık altında ele alınmış; 1954'ten günümüze kadar olan dönemde ise Amerikalıların

hâkim olduğu ve örgütsel alanda ekonomik, politik baskılardan dolayı hayli değişken geçen ikinci dönemi göstermektedir.

3.3.1 1883-1954 Yabancı Eğitim Ekollerin Yönetim Bilgisi Transferini Hazırlayan Süreçler

Türkiye, dünya-sisteme 1838-1839 yıllarında bir çevre ülke olarak dahil olmuş (Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1987) ve en azından 2000'lerin başına kadar da çevre ülke özellikleri göstermiştir (Arnold ve Naseemullah, 2024). Türkiye, diğer çevre ülke örneklerinde olduğu gibi işletmecilik akademik yönetim bilgisi transferini temelde kalkınmacı ve modernleştirici yönelimler çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bu kalkınmacı ve modern yaklaşım sırasıyla; Fransız ekolü döneminde Tanzimat Fermanı sonrası dönemde beliren ticaret okulu kurma fikriyle, Alman ekolü eğitim sistemi ve üniversitenin modernizasyonu sonrası kurulan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi içindeki İşletme İktisadı kürsüsüyle; Amerikan Ekolü ise II. Dünya Savaşı sonrası Amerika'nın Sovyetler Birliği karşısında yayılmacı yaklaşımı çerçevesinde Truman Doktrini, Marshall Yardımları çerçevesinde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü kurulması sonucunda gerçekleşmiştir.

İşletmecilik akademik yönetim bilgisinin transferi sürecinde birincil taşıyıcı (veya alıcı) devlet daha müdahaleci, denetleyici ve onaylayıcı olmuştur. Türkiye örneğinde; merkez ülkelerden gelen yönetim bilgisi ve taşıyıcılara karşı daha az eleştirel veya sorgulayıcı bir tutumla gerçekleşmiştir. Çünkü fikirler, eleştirilmeden benimsenme eğiliminde olup; direniş, geri kalmışlık göstergesi olarak algılanabilir. Merkez ülke, en modern ve en işlevsel yönetim modellerini temsil ederken, mevcut uygulamalar ise "eskimiş" olarak görülmüş ve ithal edilenlerle yer değiştirmeleri gerektiği düşüncesi alana hâkim olmuştur (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 11).

Yönetim bilgisinin transferi süreci çerçevesinde her bir dönemin koşulları, taşıyıcı kurumlar ve kimseler ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken, literatür ve araştırma bulguları kapsamında elde edilen bilgiler birlikte sunularak, daha önce değinilen Almanya ve Fransa taraflarından ziyade, Türkiye tarafı verilmek istenmiş, karşılaştırma ise araştırma bulguları tarafında gösterilmiştir. Amerikan örneği ise araştırmanın daha büyük ve önemli bir çerçevesini tutması nedeniyle, sadece

yazına yer verilmiş, arşiv kayıtlarıyla ilgili çalışmaların geneline araştırmanın bulguları kısmında ilgili başlık altında yer verilmiştir.

3.3.1.1 Fransız İşletmecilik Bilgisinin Birincil Taşıyıcılar Aracılığıyla Dolaylı Transferi

Türkiye'deki işletme eğitiminin başlangıcı tarihsel olarak, azınlıklar/yabancılar tarafından açılan özel ticaret mektepleriyle ilişkilendirilebileceği (Erdoğan, 2019) gibi yine batıdan dolaylı ikincil taşıyıcılar ile ithal bir kurum olan Hamidiye Ticaret Mektebi ile de ilişkilendirilebilir (Özkul, 2012: 223-241). Oluç, Türkiye'de İşletmecilik Öğretiminin Tarihçesi eserinde bu durumu şöyle tarif eder (Oluç, 1973: 225):

"*…Bu mekteplerden her birinde şu veya bu ad altında işletme pratiği veya tekniği ile dolaylı veya dolaysız olarak ilgili bir kısım konuların eğitimi yapılmıştır. Bu bakımdan, bugünkü anlamda bilinçli bir işletmecilik eğitimi söz konusu olmamakla beraber, denebilir ki 1825'ten başlayarak açılan çeşitli okullarda; İktisat, Muhasebe, Ticaret Hukuku, Ticarî Aritmetik ve İdare ile ilgili bilgilerin öğretimine gidilmiştir...*"

Gerek yerli okullar gerekse azınlık okulları olsun ilk açılan okullarda kaynaklar ve kimi zaman da eğitim materyalleri Fransızca veya Fransızca çevirilerden oluşmuştur (Üsdiken ve Çetin, 2001). Burada da belirleyici olan iki ülke arasındaki ilişkiler ve bütün doğu ülkeleri arasında hâkim yabancı dilin (lingua dominante) Fransızca olmasıdır (Neumark, 1982: 96). Ancak, okullar düzeyleri bakımından lise ve meslek okulları düzeyinde kalmıştır (Kocabaşoğlu, 2023). Yükseköğretim kurumu düzeyinde eğitim görülmemiştir. Öte yandan, Türk yükseköğretiminde Fransız eğitim ekolünün başat aktör olmasının temel nedenleri: Osmanlı'da, modernleşme sürecinde Fransa'nın bilim ve eğitim alanındaki etkisinin baskın olması ve Tanzimat reformlarıyla birlikte Fransız eğitim modelinin örnek alınmasıdır (Ortaylı, 1981: 145). Detaylandırmak gerekirse, bu dönemdeki kurulan eğitim kurumları ve bilgi sağlayıcı sistemlerde Fransız eğitim ekolüne özenildiğinden bahsedilebilir (Özkul, 2012: 225-226). 1883 yılında kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi, HEC yapılanmasına benzer bir şekilde kurulmuştur (Erçek ve Üsdiken, 2011: 232). Osmanlı Devleti'nde kurumların, Fransız devlet kurumlarından etkilenmesi ise daha da geçmişe gitmektedir. Devlet

kademelerine “idareci” yetiştirmek için 1859 yılında kurulan ve 1877 yılında itibaren de yükseköğretime geçen Mülkiye Mektebi’nde, Paris Serbest Siyasi Bilimler Okulu’nun (Ecole Libre des Sciences Politiques) yapısal ve içeriksel etkiler görülmektedir (Erçek ve Üsdiken, 2011: 232; Oluç, 1972: 2). Her ne kadar üzerine tartışmalar olsa da Encümen-i Daniş de Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde 1851 yılında Darülfünun’a bilgi kaynağı sağlamak için kurulmuş; Fransız Bilimler Akademisi’nden (Académie des Sciences- 1666) etkilenmiş bir kurumdur (Arslan, 2022: 433). Gerçek anlamda işletme alanında eğitim vermek üzere kurulmuş ilk yüksek öğretim kurumu 1883 yılında kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi’dir (Mekteb-i Âlî-i Ulûm-ı Ticarîye) (Üsdiken, 2004b: 5-38; Sargut, 2009: 51; Güvemli, 2003: 51). Hamidiye Ticaret Mektebi, işletmecilik alanında Fransız eğitim ekolünün başlıca kurumu olan ve kendisinden 2 yıl önce kurulan École des Hautes Études Commerciales’un (HEC- Ticaret Yüksek Öğretim Okulu) esinlenildiği literatürde belirtilmiş (Özkul, 2012, Üsdiken, 2004b; Erdoğan, 2018); yine Ticaret ve Ziraat Nezaretince Türkiye’ye ithal edilmiştir (Gürüz, 2001: 296). Bu yüksek öğretim kurumu, 1883-1890 yılları arasında Ticaret ve Ziraat Nezaretince (Ticaret Bakanlığı) faaliyet göstermiş, 1899-1890 döneminde kapanmış, sonrasında 1894 yılında bu sefer Maarif Nezareti bağlı (Millî Eğitim Bakanlığı) olarak açılıp faaliyetlerine devam etmiştir (Erdoğan, 2018).

Ancak, daha önceki bölümlerde de tartışıldığı üzere HEC ya da ESC’ler en azından I. Dünya Savaşı öncesine kadar soyluların erkek çocuklarına eğitim veren kurumlar olmuş (Grelon, 1997), 1960’lı yıllara kadar eğitimcilerin dışarıdan gelerek dersler verdiği (Blanchard, 2009), üniversite sisteminin dışında kalan (a.e.: 588), bölgenin ticaret odalarına bağlı, yüksek ücretli ve az kişiye eğitim veren okullar olmuşlardır (Calmand, vd., 2009: 2-3; Harker, Caemmerer ve Hynes, 2016: 550). Ayrıca mühendislik mekteplerinin arkasında kalmış olması ve onun kuruluşu itibariyle bir Grandes Ecoles olarak kurulmamış olduğunun da göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Calmand, vd., 2009). İlk kez 1889 yılında geçen bir askeri yasanın, devlet tarafından tanınma ön şartıyla ESC’lerde okuyanların zorunlu askerliğini 3 yıldan 1 yıla indirmesiyle birlikte okullar Grandes Ecoles içindeki mühendislik okullarını yakalaması da yaklaşabilmiştir (Blanchard, 2009: 590). Bu çerçevede

bakılacak olursa, en azından açılışından 2 yıl sonra Hamidiye Ticaret Mektebi'nin doğrudan HEC sisteminden doğrudan etkilenmesi mümkün gözükmemektedir. 1861 yılında Ticaret Odası tarafından bir Ticaret mektebi açma girişimi olması (Ergin, 1977: 1135) da bunun bir göstergesidir. Öte yandan, Grandes Ecoles içindeki yönetim kademelerine öğrenci yetiştiren mühendislik okullarından etkilenmiş olması daha olasıdır. Çünkü, bu okullarda da ticarete yönelik dersler verildiği bilinmektedir. 1767 yılında Hamburg'da Büsh tarafından açılan pratiğe dayalı ilk ticaret akademisi ve 1818 yılında Rheinland'da açılan pratiğe yönelik eğitim vermeye başlayan ticaret okulu bunun gösterirken; Fransa'da ise ilk kez 1819 yılında ESCP bir ticaret ve işletme okulu olarak başlamıştır (Tablo 3-18). Dönemin Napolyon Savaşları'nda (1803-1815), 1806 yılında Kutsal Roma İmparatorluğu'nun düşüşü ve 1815 yılında Alman Konfederasyonu kurulması çerçevesinde incelendiğinde (Mosse, 1958), Fransa ve Almanya'nın karşılıklı olarak iş yapma şekillerini ve kurumsal yapılarını etkilediğinden bahsedilebilir.

Ticaret okulu fikrinin 1861 yılında belirmesine ilişkin yazıda da belirtildiği üzere "*Avrupa Tüccarlarından Kirilos ve Minas Efendiler*" büyük ihtimalle kendileri Levanten ailelere mensup kişilerdir. Faaliyet başlayamayan bu okulun şartnamesinde bu kişilerden Hayriye Tüccarından Balmumcuzade Eşref Efendi'yle birlikte ilmühaber alınması, Ticaret Bakanlığı'nda mühürdar tarafından tasdiklenerek, yine burada açılan deftere kaydolunması gerek koşulmuştur (Ergin, 1977: 1135). Nitekim, bu okulun kurulması uzun bir süreç gerektirmiş ve ancak 1883 yılında kurulabilmiştir. Burada, Hamidiye Ticaret Mektebi için, en azından yazarlarca belirtildiği üzere (Erdoğan, 2018; Özkul,2012) kuruluşuyla ilgili olarak HEC ile doğrudan ilişki kurmak yerine 1819'de itibaren Fransa'da faaliyet gösteren ESC'ler ile bir kıyas yapmak daha doğru bir yaklaşım olabilir. Okul, ilk başta İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası'na bağlı olarak kurulmak istenmiş; nitekim 1883 itibariyle Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş; 1889/1890 yılında kapatılmış; 1894 yılında bu sefer Maarif Nezareti'ne bağlı olarak açılmıştır (Gürüz, 2001: 296). Okulun ikinci kez açılmasından sonra, Fransızları HEC veya diğer ESC'leriyle benzerlikler görülebilir. Çünkü, okulun popülaritesi mühendislik mektepleri kadar olmamış, eğitim en azından başlarda dışarıdan hocalarla devam etmiş, müfredatında değişiklikler görülmüş ve tıpkı 1889

yılından sonra Fransa'da devletten lisans alan ESC'ler gibi, bu okullarda Maarif Nezareti denetimine girmiştir (Erdoğan, 2019; Özkul, 2012; Ergin, 1977; Blanchard, 2009: 590). Öte yandan, Hamidiye Ticaret Mektebi'nin kurucularının HEC'ten ilham aldığı görüşü en azından kurucuların vizyonunu yansıtmanın yanında (Ergin, 1977), aynı onun yaşadığı başlangıç sorunlarını yaşamıştır. Özellikle, II. kez Maarif Nezareti bünyesinde açılan okul, bu dönemde daha müfredatında Ticaret ve Sanayi, Ticaret ve Bankacılık, Ticaret ve Konsolosluk gibi dersleri barındırması bakımından HEC müfredatıyla daha benzer bir içerik paylaşmıştır (Esenkova, 1958, Akt. Üsdiken, 2004b: 9).

Hamidiye Ticaret Mektebi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna gelen dönemde uzun yıllar Türkiye'de işletmecilik alanında faaliyet gösteren tek eğitim kurumu olarak değişik bakanlıklar altında ve kimi zaman da yeniden yapılandırılarak varlığını sürdürmüştür (Erdoğan, 2018: 6). Ticaret mektebinin müderrisleri tarafından Fransızcadan çevrilen ve Fransızca yazılan muhasebe ağırlıklı eserler yayınlanmıştır (Erçek ve Üsdiken, 2011: 232). Fransız ekolü, Türkiye'de politika, ekonomi, eğitim alanlarında etkisini uzun bir süre sürdürmüştür. Genele vurulduğunda, ilk dönemlerde az sayıda talebe eğitim için Fransa'ya gönderilmiş; birçok Fransız kurumu da Türkiye'ye transfer edilerek Türk devlet kurumlarının yapısını oluşturmuş ya da var olanlara uyarlanmıştır (Duman, 2021: 475).

3.3.1.2 Alman İşletme Ekonomisinin Birincil ve İkincil Taşıyıcılarla Doğrudan Transferi

Alman-Fransız (1870-1871) savaşında Almanların galip gelmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren Osmanlı devletinde Alman İmparatorluğu'na karşı bir hayranlık ve eğilim yaratmıştır (Ortaylı, 1981: 45). Osmanlı devleti sömürgecilik için yeni pazarlar arayışında olan Alman İmparatorluğu'yla yakın ilişkiler geliştirmiştir. Alman İmparatorluğu için rekabetin diğer sömürgeci devletlerle çekişmenin en az olacağı Osmanlı en uygun seçenek olmuştur (a.g.e.: 4-5). İki ülke arasında 1890 yılında yapılan ticaret anlaşması sonraki yıllarda iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran unsurlardan biri olmuştur. Öyle ki, Osmanlı'nın en büyük ticari partneri Britanya

Krallığı'nı ayrı tutarsak, 1880'lere yıllarına kıyasla, 1910'lara gelindiğinde Fransa'nın ithalat ve ihracatta payı azalırken (ithalatta %11,8'den %8,4'e; ihracatta %28'den %14,1'e gerilemiş), Almanya'nın dış ticarette payı (ithalatta %0,5'ten %11,4'e; ihracatta %2,4'ten %13,7'ye yükselmiş) hızlı bir artış göstermiştir (Pamuk, 1995: 75-77). Büyük sanayi ülkelerinin Osmanlı ticaret hacmi içinde 1887 yılından 1910 yılına artan paylarını gösteren bir araştırmada Fransa'nın payı %18'den %11'e düşerken; Almanya'nın payı %6'den %21'e yükselmiştir (Akt. Mert, 1983: Önsoy, 1982: 607-610).

Burada Almanların kendi kurum ve kültürlerinin Osmanlı'ya ihraç etmekte başta askeri ve mülki girişimlerle, Bağdat demiryolu yatırımı, denizcilik faaliyetleri ve bankacılık faaliyetleri ile yatırım finansmanı ve kurumların modernizasyonu vardır (Ortaylı, bkz.: yuk.: 30). Alman profesörler yüksek öğretimde ilk kez tıp alanında ders vermek üzere 1890'larda Türkiye'ye gelmişlerdir. Alman gazetelerinde bu haber, "*Fransız tababetinin* [Tıp bilimi] *yerini Alman tababeti alacak*" başlıklarıyla servis edilmiştir (Akt. Ortaylı, 1981: Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Temmuz 13, 1898). Alman-Türk ilişkileri politika-askeri düzeyde I. Dünya Savaşı öncesi Alman İmparatorluğu sürecinde yoğun olarak devam etmiş, ikili ilişkiler çeşitlilik ve derinlik kazanmıştır. Ancak, Alman profesörlerin kitlesel olarak Türkiye'ye gelişi, Almanya'da vuku bulan Adolf Hitler önderliğindeki nasyonel-sosyalist devrimden sonra gerçekleşmiştir. Bu bilim insanları, (1) Politik ve/veya ırkçı nedenlerle memuriyet ve üniversitelerden ilişikleri koparılan bilim insanları, (2) Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti'nin (Notgemeinschaftdeutscher Wissenschaftler im Ausland) girişimleri (Adiloğlu ve Yücel, 2019: 49) ve (3) Albert Mulche- Kültür Bakanı Dr. Reşit Galip'in görüşmeleriyle Darülfünun'un modernizasyonu çabaları ekseninde Türkiye'ye sığınmışlardır (Neumark, 1982: 13-15). *Boğaziçi'ne Sığınan*[28] bu Alman profesörler, işletmecilik eğitiminin o dönemki temel kaynaklarını kaleme almış, öğretim üyeleri yetiştirmiş, banka ve vergi uzmanlarına yönelik eğitimler düzenlemiş, bakanlıklarla ortak çalışmalar yürütmüş,

[28] Neumark'ın 1982 tarihli *Boğaziçine Sığınanlar Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları* kitabına ithafen belirtilmiştir.

iktisat ve işletme eğitiminin kurumsallaşması ve meşruiyet kazanmasında ana aktörler olmuşlardır (Neumark, 1982).

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde otoriter kalkınmacı bir devlet profili çizen Türkiye'de inkılapların da etkisiyle eğitim politikası en mühim konulardan biri olmuştur. Türk yükseköğretiminin modernizasyonu için birçok uzman görevlendirilmiştir. John Dewey, Yükseköğretimin modernizasyonu ise Darülfünunu'nun İstanbul Üniversitesi'ne dönüşümüne rastlamaktadır. 1925 yılında Kühne, 1927 yılında John Dewey, 1927 yılında Omer Buyse ve 1929 yılında Albert Mulche Türk eğitim sisteminin reformu üzerine raporlar hazırlamışlardır (Demirtaş, 2008: 165).

1925'te Profesör Kühne, mesleki ve teknik eğitime yönelik bir rapor hazırlamıştır. Belçikalı Profesör Buyse'nin raporu Kühne'nin raporunu destekler içeriktedir Amerikan Profesör John Dewey, 1927'de hazırladığı raporla Eğitim Kurumunun kurulmasına önayak olmuştur (Örnek, 2015: 71). Alman ve Avusturyalı profesörler II. Dünya Savaşı'na zemin oluşturan kök nedenlerle güvenli bir liman arayışına girişmiştir. Hitler, henüz iktidara gelmeden Atatürk'ten Türk yükseköğretiminin reform gereksinimlerini ve olanaklarını saptamak ve buna uygun öneriler hazırlamak üzere görev alan Albert Malche tarafından detaylı bir rapor hazırlanmıştır (Neumark, 1982: 12-15). Malche raporu Kültür Bakanı, Dr. Reşit Galip'in huzuruna çıkarak sunmuş, fırsatlardan bahsetmiştir. Bu reforma karşıt sesler yükselmiş olsa da Malche Alman Profesörler için İş Anlaşmaları yapma yetkisi alarak işe başlamıştır. 31 Mayıs 1933 tarihli İstanbul Üniversitesi'nin Kurulması Hakkında Kanun ile üniversite sisteminde modernizasyona gidilmiştir (bkz. : yuk.: 14).

Alman profesörlerin gelişi, iktisat ve işletme eğitimi alanında takip eden 20 yılda önemli değişiklerin sağlanmasına yol açmıştır. Henüz planlı devletçilik ekonomi modelindeki genç Türkiye Cumhuriyeti'nde İktisat ve İşletme eğitimlerinin temellendirilmesini de bu reformist girişimler ve sığınmacı olarak göçen profesörler sağlamıştır (Taşdemirci, 1999: 883-910). İşletme eğitimi açısından, sırasıyla iktisadı işletme eğitiminin kurumsallaşması, bu aktörlerin politika-üniversite-iş dünyası

üçgeninde girişimleri ile gelişmiştir[29]. 1934 yılında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün kurulması, 1936 yılında bu enstitüsünün İktisat Fakültesi'ne çevrilmesi ve Alman profesörlerle imzalanan iş sözleşmeleri (bkz.: yuk.: 16-18) ve bu profesörlerden Alfred Isaac'in 1937 yılında İşletme İktisadı Kürsüsüne kurucu olarak atanması Türkiye'de çağdaş işletmecilik eğitiminin başlangıcı olarak görüldüğü ifade edilmiştir (Mantel, 2009: 364). Öte yandan, Muhlis Ete'nin (1904-1975) henüz Leipzig Üniversitesi'nde öğrenciyken yayınladığı "İktisadı İşletme Bilgisi" başlıklı makalesi ise, Türkiye'de İşletme İktisadı alanında ilk yayın olması nedeniyle önemli bir gelişme olmuştur (Üsdiken, 2003: 125).

İşletme İktisadıyla ilgili olarak tarihsel süreçte geriye gidecek olursak, bu kavramının ilk çıkış yeri Almanya olmuştur. İşletme İktisadı (Betriebwirtschaftslehre-*İşletme İktisadı Bilimi*), bir kavram olarak ilk kez 1921 yılında Almanya'da Nicklish tarafından öne sürülmüş; kendisinden önce gelen *yüksek ticaret okullarının uzmanlaştığı disiplin* Özel İktisat Bilgisi (Privatwirtschaftslehre) kavramının yerini almaya başlamıştır (Tribe, 1995: 129). Privatwirtschaftslehre işletmelerin özellikle ticari ve iktisadi yönlerine odaklanmış bir şekilde gelişim göstermiştir; Betriebwirtschaftslehre ise işletmelerin yalnızca karlılığa odaklanmadıklarını toplumsal refahı öne koyan ve işletmelere odaklanan bir kavram olarak ortaya çıkmış (Pieper, 1994: 118); iktisadın kapitalist düzen içerisindeki bakışından, işletmelerin ticari ve iktisadi işlerine odaklanan bir alan haline gelmiştir (Locke, 1984: 159). Öte yandan, İşletme İktisadı ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk çalışmalara ise Muhsin Ete'nin 1928 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası dergisinin Mayıs 1928 tarihli sayısında yayınlanan "İktisadi İşletme Bilgisi" başlıklı makalesinde ve 1931 yılında Türk İktisatçılar Cemiyeti'nde verdiği konferansta rastlanmaktadır (Ete, 1946:1; Ete, 1932: Akt. Üsdiken, 2003: 125). Konferansta Ete "*Türk iktisadiyatında ve Türk iktisadi*

[29] Alfred Isaac akademideki görevlerinin dışında kamu ve özel sektör kuruluşlarında çeşitli kademelerde görevlerde bulunmuş; akademisyen kimliği danışmanlık, mahkemelerde bilirkişilik ve organizasyon uzmanlığı gibi çeşitli görevlere uzanmıştır. Adiloğlu ve Yücel (2019) şöyle özetlemektedir: "*Başbakanlığa bağlı Murakabe Teşkilatının kontrol tekniğine ilişkin esasların tesbiti, İktisadi Devlet teşekkülleri için mali tablo formları, Tekel İdaresinin baştan aşağı reorganizasyonu gibi konular bu katkılara örneklerdir. Keza, hükümetin hazırladığı kanun ve tasarılara yönelik görüşleri ile de ön plana çıkmıştır. Özellikle fikir işçileri için İş Kanunu Projesi üzerinde çalışmıştır*."

tedrisatına… ithalini" önerirken; bu önerisini yinelerken İşletme ekonomisi bilimiyle ilgili şunları ifade etmiştir (Ete, 1937: 51-52):

"*Türkçe'ye* ***"İşletme ekonomisi"****, olarak çevirdiğim ve Türk ekonomi terminolojisine yerleştirmeğe muvaffak olduğum bu mefhum ve bunun kavradığı bilgi, ekonomi ilimlerinin en genç bir disiplinidir. Bu yeni ilmin yatağı Almanyadır. Alman ekonomi edebiyatında muhtelif adlar alan bu mevzu nihayet Betriebswirtschafstlehre üzerinde durmuştur…*

Bundan beş sene evvel (1932) İstanbul'da Türk iktisatçıları cemiyetinde, "iktisadi ilim şubelerinden işletme iktisadına dair bir konferans verirken bu çok faydalı bilginin bir an evvel Türk ekonomi tedrisatı meyanına idhal edilmesini dilemiştim. İstanbul Üniversitesi «İktisat ve İçtimaiyat enstitüsüde», İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret mektebinde, Ankara Yüksek Ziraat enstitülerinde ve Ankara Ticaret lisesinde bir kaç senedenberi okutulmağa başlanan bu bilginin memleketimize girmesini görmek benim için büyük bir sevinçtir."[30]

Ete, işletme ekonomisinin dayanak aldığı üç köke dayandığını belirtmiştir (Ete, 1937: 55); siyasi ve ekonomi bilimlerine dayanan bir kök, ticaret uygulamalarından gelen bilgi birikimine dayanan ikinci kök, teknik ve ekonomik organizasyon bilgilerine dayanan üçüncü bir köke atıfta bulunmuştur. İşte işletme ekonomisi "*İşte bu üç mühim kökten gıdalandıktan ve kuvvetli müelliflerin elinde yuğurulduktan sonra karşımıza müstakil mevzulu bir ilim olarak çıkan işletme ekonomisi bu suretle tekevvünetmiştir:…"* yani işletme iktisadı bütün bu bilimlerden yararlanan bir interdisipliner bilim olarak kendisine yer bulmuştur.

İşletme ekonomisi, Almanya'da ilk yıllarında iki farklı bakış açısı içinde kendisine takipçiler bularak gelişmiştir (a.e.: 55). İlkinde, Schmalenbach'in öncüsü olduğu bir yaklaşımda işletme iktisadı, *knutslehre* (zanaat öğretisi/ "hünerin bilgisi"- Üsdiken, 2003: 123) olarak tanımlanarak iktisat biliminden farklılığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır (Locke, 1984). Burada işletme iktisadının, öncelikle çeşitli sorunlarını tek tek üzerinde durarak açıklığa ulaştırmakla uğraştığı; ancak ayrıntılı

[30] Eser, imla hataları düzeltilmeden olduğu gibi aktarılmıştır.

bilgiler edinilerek bilimsel bir sistematik ilerlemenin genel ve teorik bir temel oluşturacağı görüşü hâkim olmuştur (Ete, 1937: 55-56). Öte yandan Nicklisch, Schär ve Werner'in takip ettiği ikinci bakış açısında ise, işletme iktisadının hünerin bilgisini değil saf bilimi merkeze alması gerektiğini ifade etmiştir. Bu görüşü benimseyenlere göre, durumların incelenmesiyle yetinilmemeli, bilime derli toplu bir yön ve sistem vermeye çalışılmalıdır. Çeşitli durumlar ele alınıp, netlik kazandıkça ve işletme ekonomisine aidiyetini kanıtladıkça bilimsel bir sistemli ilerleyiş sağlanabilir (Locke, 1984; Ete, 1937: 56). Nitekim, bu iki baskın görüşten yıllar içinde ağırlık kazanan görüş Schmalenbach'ın görüşü olmuştur (Üsdiken, 2002). Nitekim, Engelmann[31] (1942: 115), işletme iktisadını ayrı tutan ama iktisat ile bağlantısını bildiren Schmalenbachçı şu görüşü belirtmiştir:

"...İktisat ilmi ve işletme iktisadı meseleleri birbiri içine girmektedirler. Rantabüite mefhumile münasebeti olan esaslı bakımları mülâhaza ederek büyük caddeler içinde müşterek hedefleri ve ayrılmış yolları fark ediyoruz. Bu müşterek hedefler her nekadar gözönünde tutulmak lâzımgelirse de, ayrılmış yollar da bu acele birleştirme gayretile birbirine karıştırılmamalıdırlar. İşletme iktisadile iktisat ilmi telâkkileri arasındaki farkın büyük bir kısmı mahiyetleri icabıdır. Bu suretle meseleler de zarurî olarak farklı görünmektedirler."

Schmalenbach'ın görüşü işletme iktisadı içinde yükselirken Türkiye açısından da kendisiyle ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde İşletme İktisadı Kürsüsünü kurması için teklif götürülen ilk isim, Alfred Isaac (1888-1956) yerine, 1919 yılında Köln Ticaret Yüksekokulu'ndan Köln Üniversitesi'ne çevrilen okulda muhasebe ve ekonomi dersleri veren Eugen Schmalenbach'a (1873-1955) olmuştur (Mantel, 2009). Her iki bilim insanı da 7 Nisan 1933 yılında yürürlüğe giren *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums* (Kamu Hizmetinin Profesyonel Olarak Yeniden Düzenlenmesi Yasası) zorunlu olarak ilerleyen tarihlerde emekliye ayrılmıştır (Möckelmann, 2013: 47)[32]. Schmalenbach'ın

[31] Devlet Bankası Genel Müdürü, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Limanları ve Denizcilik İşletmelerinin mütehassıs işletmeci danışmanı olarak oldukça önemli bir rol oynamıştır.

[32] Bu bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Mantel (2009: 365-366) kitabında durumun gerçekleşmesini detaylıca açıklamakla birlikte, kısaca Isaac, 7 Nisan 1933'te geçen yasanın ardından 24 Nisan 1933'te görevinden uzaklaştırılmıştır. 22 Ağustos 1933'te aşırı sağcı ve Nürnberg Ticaret Yüksekokulu başkanı

dikkat çekmesinin tek nedeni eşinin Yahudi olması olmuştur, kendisi 1940'lı yıllarda Birleşik Devletler'de bir süre dersler ve seminerler düzenlemiştir (Mantel, 2009).

Schmalenbach, ilk olarak Estonya'nın Dorpat Üniversitesi'nden kendisine sunulan iş imkanını reddetmiş; bu nedenle bu çağrı Isaac'e sunulmuştur. Isaac 1933 yılında, üç yıl süreyle kendisine teklif edilen işletme ordinaryüs profesörlüğünü kabul etmiş olsa da birtakım nedenler Isaac'i atanmadan alıkoymuştur (Alman Dışişleri Bakanlığı, 3 Kasım 1933):

(a) Alman Hükümetince, üniversiteden gelen çağrıya nasıl tepki verileceği konusunda belirsizlik olmuştur. İlk olarak, Almanya'da görevden alınan bir Yahudi'ye teklif edilmesi hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Yine ilgili bakanlık tarafından kürsünün bir Alman tarafından doldurulması ve Baltık bölgesinde güçlü olan Alman etkisinin daha da artacak olması ve Isaac'in Alman Hükümeti'nden alacağı emekli maaşına bağımlı kalacak olması nedeniyle O'nu etkilemenin daha kolay olacağı görüşü hâkim olmuştur.

(b) Diğer bir neden ise, ancak atama nihayetinde Estonya'daki milliyetçi çevrelerin, özellikle öğrencilerin protestoları nedeniyle başarısız olmuştur. Öyle ki, dönemin uç milliyetçi atmosferini yansıtır şekilde Estonyalı öğrenciler tarafından üniversite rektörüne 315 imzalı, 3 bölümden oluşan bir dilekçe sunulmuştur:

Genel olarak bir yabancının atanmasına karşı çıkılmış: Üniversite, şimdiye kadar "*Estonyalılaşma yolunu izlemiştir. Yabancı dil ve düşüncedeki öğretim üyeleri*" yavaş yavaş "*görevlerini bırakmış*" ve "*Estonyalılarla değiştirilmiştir. Salt ulusal kaygılardan, ulusal öz bilinç açısından bakıldığında, şu anda Özel İktisat Kürsüsü'ne bir yabancının atanması hiçbir şekilde haklı gösterilemez*."

Walter Eickemeyer, Eğitim Bakanlığı'na Isaac'in görevden alınması için başvurmuştur. Buna karşın, kendisi de aşırı milliyetçi ve yüksek rütbeli bir asker olmasına karşın, geleneksel onur anlayışına bağlı olan Rektör von Ebert ise Isaac'i "*her zaman en açık ve güvenilir şekilde ulusal çizgide hareket etmişti*" tanımlayarak, kalması için girişimlerde bulunmuş olsa da Nasyonel Sosyalist zihniyete karşı koyamamıştır. Isaac'in I. Dünya Savaşı'nda Almanya adına cephede olması nedeniyle kendisine *Lex Hindenburg* kapsamında tanınan haklardan da mahrum bırakılmıştır. Nitekim, Eickemeyer'in ilk başvurusunu tekrarlayan 11 Ocak 1934 ve 9 Mart 1934 tarihli başvuruları sonucunda, Alfred Isaac 1 Mart 1934'te geçici olarak emekliye sevk edilmiş, 1 Haziran 1934'te ise kesin emekli statüsüne alınmıştır.

Bir Alman'ın atanmasına itiraz edilmiş: "*Almanların görüşüne göre" Baltık ülkeleri, Almanya'nın arka bahçesi, Alman sömürgeleridir. Doğu'ya yönelik baskı özellikle Baltık devletlerine karşıdır. Şu anda Almanya'dan yeni bir profesörün atanması, Alman milliyetçilerinin ekmeğine yağ sürecektir. Aynı zamanda bu, gelecekteki iktisatçılarımız arasında Alman yanlısı eğilimleri güçlendirecektir*."

Kürsü sahibinden beklenen nitelikler vurgulanmıştır: "*Özel iktisat doğası gereği uygulamalı bir bilimdir*." ve Estonya'nın "*Ekonomik koşullarını derinlemesine bilmeyi gerektirir. Ancak halkı tanımayan bir yabancı bu bilgiye sahip olamaz*."

Önceki süreçte, Üniversite Konseyi'nde Isaac'in atanmasını destekleyenler ve karşı çıkanlar arasında eşit sayıda oy oluşmuş, bu eşitlik Isaac lehine bozulmuştur. Ancak, Isaac'in planlanan atamasına Estonya Eğitim Bakanlığı tarafından, boş pozisyonun bir Estonyalı ile doldurulması gerektiği gerekçesiyle onay verilmemiştir (Reinebeck, 1933, 22 Aralık).

Schmalenbach'ın reddettiği İstanbul'daki bir başka çağrı da Isaac'a yöneltilmiştir (Adiloğlu ve Yücel, 2019: 51). Isaac, beş yıllık bir sözleşmeyle Türkiye'de çalışmayı kabul etmiştir. 1937 yılında Reich Eğitim Bakanlığı, Isaac'in yurtdışında çalışmasına izin vermiş olsa da daha sonra 1938'de Isaac ve eşi yurtdışına çıktıktan sonra ikamet değişikliğini iptal etmiş; kararın nedenini ise "*İstanbul'daki Türk üniversitesinin öğretim kadrosunun büyük kısmının göçmen eski Alman öğretim üyelerinden oluşması*" olarak belirtmiştir. Isaac'ın Türkiye'ye kalıcı yerleşimini onaylamayarak emekli maaşını kesmiştir (REM, 1937, 5 Ekim).

Isaac, 1937 yılında İstanbul'a gelerek İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı kürsüsünde kurucu görevine başlamıştır. Isaac'in gelişi üzerine Sosyoloji ve Sosyal Politika dersleri veren Kessler, Göttingen'deki bir başka meslektaşına Isaac'i şöyle aktarmıştır:

"*İstanbul'a geldiği zaman, kendi alanında çok az Türkçe eser vardı. Bundan dolayı Isaac kendini hayret verici biz hevesle yazmağa vermiştir. Bu nedenle, pratik iktisatçılarca da tanındı ve çok saygınlık kazandı. Çalışma Bakanlığı, özellikle sosyal sigorta ve ücretliler sorununun ayrıntılarında onun danışmanlığından faydalanmıştır. Ama baş meşgalesi dersler olmuştur. Konferans konularını yavaş yavaş geliştirmiş ve*

üç asistanını bu işler için daima görevlendirmişti. Öğrencileri ve asistanları ona sevgi ve saygı ile bağlıydılar. O, olağanüstü bir hoca, meslektaşlarına, enstitü ve fakülteye karşı yardımsever bir kişidir. Alman ve Türk meslektaşları çevresinde Isaac ve eşi haklı olarak sevilen ve sayılan şahsiyetler olmuşlardır" (Widman, 1973: 110 Akt. Adiloğlu ve Yücel, 2019: 53).

İstanbul'da Isaac, Türkiye'nin ilk işletme kürsüsünü kurmuş ve "*Türkçe bir terminoloji oluşturma*" da dahil olmak üzere disiplini temelden inşa etmiştir. Devlet işletmelerinde muhasebe sistemlerinin modernleştirilmesi, gümrük idaresinin etkinleştirilmesi, Tekel İdaresi'nin yönetimi hakkında rapor[33], Çalışma Bakanlığı için sosyal sigorta ve memur mevzuatına ilişkin raporlar, Ankara Belediyesi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda İstanbul Direktörlüğü üyesi olarak görev yapmış, özel sektör şirketlerine yönelik işletme stratejileri geliştirilmesi gibi çeşitli görevlerde yer almıştır (Mantel, 2009: 371-372) (EK-7:528).

1928'de Muhlis Ete'nin Almanya'dan girişimleriyle başlayan süreç, Alman profesörlerin gelişiyle birlikte hız kazanarak gelişmiştir. 1928-1944 yılları arasında, işletme iktisadı ders olarak okutulmaya başlayarak, makaleler ve konferanslar eşliğinde kurumsallaşmaya başlamıştır. 1937 yılında, Isaac olmak üzere Alman profesörlerin gelişi ise bir dönüm noktası olmuştur. Bu kimseler, İşletme iktisadının farklı konularıyla ilgili dersler yürütmüş (Tablo 3-22), Isaac'in öncülüğünü yaptığı gibi diğer akademisyenler de kamu ve özel sektörde çalışmalarda bulunmuş (bkz. yuk.; Üsdiken, 2011: 257), terminolojinin gelişmesi ve işletme alanın Türkiye'de gelişmesine katkıda bulunmuşlardır (Tuna, 1985).

1940'ların sonu 1950'li yılların başında itibaren ise İşletme İktisadı alanındaki profesörler çeşitli nedenlerle Türk akademik hayatından çekilmeye başlamıştır. Türk akademisyenlerde Zühtü İnhan, 1945 yılında emekli olmuş; Muhlis Ete, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'ye seçilmesiyle beraber siyasete atılmış; 1953 yılında ise İsmet Alkan ve Ahmet Ali Özeken hayatlarını kaybetmişlerdir (Üsdiken, 2011: 258, Evliyagil, 1985).

[33] "*Prof. Isaac'in Tekel hakkındaki raporu"* Milliyet Gazetesi'nin 16 Aralık 1949 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

Tablo 3-22: İşletme İktisadı Derslerinin Türkiye'de Yaygınlaşması (Üsdiken, 2003: 125-127)

Yıl	Olay
1933	Muhlis Ete ve Ahmet Ali Özeken'in çabalarıyla İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde İktisat ve İçtimaiat Enstitisü'nde İktisat'a ilişkin sertifika programında işletme derslerinin yer alması
1934	Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde Zühtü İnhan tarafından verilen İşletme Ekonomisi derslerinin müfredatta yer alması
1934	Ankara Ticaret Lisesi'nde Berlin Yüksek Ticaret Okulu mezunları Şükrü Erlaçin ve İsmet Alkan tarafından İşletme Bilgisi derslerinin verilmesi
1937	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde İşletme İktisadı, İşletme İktisadı ve Muhasebe, İşletme İktisadı ve Devlet Muhasebesi derslerinin verilmesi
1938	Ankara Öğretmen Sanat Okulu'nda Şükrü Erlaçin tarafından İşletme Ekonomisi dersleri verilmesi
1939	Mülkiye Mektebi'nde, o dönem Ankara'da Yüksek Murakabe Heyeti'nde (Yüksek Denetleme Kurumu'nda) çalışan Muhlis Ete tarafından İşletme İktisadı dersleri verilmesi
1941	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde İşletme İktisadı alanında doktora öğrencisi kabulünün başlaması
1944	İzmir Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nda Şükrü Erlaçin tarafından dersler verilmesi
1940-1950	İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültesi'nde ve Yüksek Denizcilik Okulu'nda İşletme İktisadı derslerinin verilmesi

Öte yandan, Nazi Almanyası'nın II. Dünya Savaşı'nda düşmesinin ardından, sığınmacı olarak Türkiye'ye gelen bir kısım Alman profesör, dönüşlerinde Almanya'ya uğramadan yolunu Amerika'ya çevirmiştir. Bir kısım ise, vatan özlemi ve gelecek kaygısı gibi nedenlerle Almanya'ya geri dönmüştür ve üniversitelerde kendilerine iş imkânı bulmuşlardır (Neumark, 1982: 151-153). Isaac'ın ayrılışı Türkiye'de büyük yankı uyandırmıştır. Yeni İstanbul gazetesi 4 Mayıs 1951'de *Ünlü İktisatçı Prof. Dr. Isaac Ülkemizden Ayrılıyor* başlıklı bir haber yayınlanmıştır. Türkiye'de işletme alanında kalan son Alman profesör ise 1955 yılında 3 yıl süreyle sözleşmeli olarak İşletme İktisadı Enstitüsü'ne atanan Prof. Wolter'dir. 1958 yılına kadar burada ders vermeye devam etmiştir, yani Amerikalılarla çalışma fırsatı bulmuştur (Oluç, 1972: 3-4).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi sonrası Amerika'nın yayılmacı politikaları çerçevesinde Amerika ve Türkiye, tıpkı Batılı merkez ülkelerde olduğu gibi asimetrik

bir ilişki içerisine girmiştir (Djelic, 2001). Askeri, siyasi ve politik alanlarda olduğu gibi Amerika, kendi iş yapma ve işletme sistemlerine ilişkin hazırlanılan raporlar ve ziyaretler sonrasında Türkiye bağlamında kaynakları, doğrudan yardım ve yatırımlarıyla etkisini arttırmıştır (Ertem, 2009; Pazarcık, 2016; Üsdiken ve Çetin, 1999).

3.3.1.3 Amerikan İşletmecilik Eğitimi Anlayışının Devlet Eliyle Türkiye'ye Kazandırılması

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya mutlak yenilmiştir. Avrupa'da ülkeler savaşın yaralarını sarmaya çalışırken, özellikle Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945) sonrasında Amerika ise, merkez ülkeler arasındaki güç yarışında kendisini Sovyetler Birliği karşısında konumlandırdığı bir yapı içerisinde bulmuştur. Özellikle, Truman Doktrini ve Marshall Yardımlarıyla başlayan süreçte; Avrupa'da Ekonomik İşbirliği İdaresi (1948), Amerikan Askeri Hükümet Ofisi (OMGUS), Karşılıklı Güvenlik Ajansı (MSA), Uluslararası Kalkınma Ajansı (USIAD) gibi ajanslarla Avrupa ülkeleri üzerinde Sovyetler Birliği karşısında nüfusunu arttırmıştır (Djelic, 2001). Amerika, Batı devletleri ve Türkiye'nin etkisi altına girdiği bir güç olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, I. Dünya Savaşı sonrasında da [kökenleri Monreo Doktrinine dayanan[34]] izolasyonist (liberal pasifist) bir politika izlemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası ise, liberal uluslararasılaşma (liberal internationalism) politikası yürürlüğe konmuştur.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan dış politikasında radikal değişiklikler meydana gelmiş ve Amerika, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek bir sürece girmiştir. 1920 yılına gelindiğinde Warren Harding, Amerikan başkanlık seçimini küresel ilişkilerin dışında kalma ve Amerika'nın normalleşerek kendi iç sorunlarına odaklanması vaadiyle kazanmıştır (Norwich Universtiy, t.y., Haziran 25, 2024). Amerikan dış politikaları bu eksende izolasyonist bir çerçevede gelişmiştir. Öte yandan, Başkan Harding "*iş dünyasında daha az hükümet ve hükümette daha fazla iş*

[34] 1823 tarihli Monreo Doktrini, Amerikan Başkanı James Monreo tarafından ilan edilen bir dış politika ilkesidir. Kısaca, Avrupa'nın Amerika kıtasına siyasi müdahalede bulunmasını yeni sömürgeler kurulmasını önleme düşüncesiyle reddederken; bir yandan da Birleşik Devletler'in Avrupa Devletleri'nin iç işlerine karışmayacağı yönünde taahhütte bulunur.

dünyası" diyerek Amerika'da iş dünyasındaki gelişmelerin fitilini ateşlemiştir. İş dünyası Amerikan başarısının bir sembolü haline gelmiş ve Amerika, savaş sonrası resesyondan hızlı bir ekonomik büyüme ile sıyrılmıştır. Endüstriler, emtia marketleri ve teknoloji hızla gelişim göstermiş; başta havacılık ve otomobil endüstrisi olmak üzere ulaştırma ve haberleşme sistemleri Amerikan hayat çizgisini kökten değiştirmiştir (a.g.e.).

Amerika, 1920'li yılları Büyük Buhran ile kapatmıştır. 1929 yılındaki emtia marketindeki çöküş, Smooth-Hawley gümrük tarifesiyle dünya ticaretinin durma noktasına gelmesi, banka iflasları ve para arzındaki daralma Büyük Buhranı tetiklemiştir (Duignan, 25 Haziran 2024). Büyük Buhran, izolasyon politikalarını pratikte bir kez daha Amerikan halkınca geniş çapta destek görmesini sağlamıştır. İzolasyonistler, Amerika'nın Asya ve Avrupa'daki karışıklıklara müdahil olmaması dış politikasını desteklemişlerdir. Başkan Roosevelt bu tavrını 1937'lere kadar korumuş, Ancak II. Çin-Japon (1937-1945) savaşıyla izolasyonist tutumdan vazgeçişin sinyallerini vermiştir. 1941 yılında ise Pearl Harbor (Hawaii) muharebesi Amerika'nın II. Dünya Savaşı'na girmesine neden olarak, onun izolasyonist tutumunu kesin suretli değiştirmiştir (Office of the Historian, t.y., Haziran 2025: 2024).

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada iki kutuplu bir düzen hâkim olurken, savaşın hemen ardından Sovyet Bloğu ile soğuk savaş patlak vermiştir. 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin Avrupa için bir kalkan konumundaki Türk ve Yunan hükumetlerine daha fazla yardım edemeyeceğini bildirmesi[35] üzerine 12 Mart 1947'de Amerikan Başkanı Harry S. Truman, Amerikan kutbunun karşısında taraftar toplayan

[35] İngiltere, I Nisan 1947'de Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak mali yardımları durduracağına ilişkin nota vermiştir. Bu notada, Türklerin bağımsızlığını korumanın önemine dikkat çekilirken, TSK'nın bir büyük devlete karşı ülkeyi henüz müdafaa edecek güçten mahrum olduğu; her ne kadar TSK Kurmayları, Türk ordusunda yeniden silahlanmanın gereğini vurgulasa da insan gücü ve üretim kapasitesinden dolayı bunu Türkiye'nin tek başına gerçekleştiremeyeceği ve bunun ancak Amerika tarafından çözülebileceği iletilmiştir (Foreign Relations of the USA, 1971).
Yine savaş sonrası dönemde Yunanistan'da iç savaş sürerken, İngiltere burada asker bulundururken; Türkiye içeride sakin ancak uluslararası alanda çalkantılı günler geçirmiştir. Türkiye, İngiltere ile 19 Ekim 1939 tarihinde bir müttefik anlaşması imzalamıştır (Şamiloğlu, 1991). Sovyetler Birliği'nin Kasım 1944'te Gürcistan'ın Türkiye sınırındaki Ahıska bölgesinde Türkleri sürgün edişi, Boğazlar üzerinde hak talep edişi ve 1925 yılında Türk-Rus hükümetlerinin Paris'te imzaladığı Anlaşma'nın süresi bitmesine yakın Sovyetler Birliği'nin yeni bir anlaşmaya istekli olmaması gibi nedenler tansiyonu tırmandırmış olsa da İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar meselesinde Türkiye'den yana taraf olması; Türkiye'nin yönünü Sovyetler Birliği yerine Batıya çevirmesine yol açmıştır.

Sovyet komünizmine karşı bu iki kritik ülkeyi desteklemek için Amerikan Kongresi ortak oturumu öncesi Truman Doktrini'ni yayınlamıştır (Fensterwald, 1958: 133). Truman'ın:

"*Amerika Birleşik Devletleri'nin politikası, silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyunduruk altına alınmaya direnen özgür halkları desteklemek olmalıdır*.", şeklinde belirttiği yardımlar kapsamında, Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik açıdan yardımda bulunmuştur (National Archives, 2022: Truman Doctrine, Haziran 25, 2024). Truman kongredeki konuşmasında Türkiye'ye yapılacak yardımların önemini şu şekilde dile getirmiştir:

"*…Ne olursa olsun, Türkiye şu an desteğimize ihtiyaç duymaktadır. …Savaştan bu yana Türkiye, ulusal bütünlüğünü koruyabilmek için gerekli modernleşmeyi sağlamak amacıyla Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden mali yardım talep etmiştir. …Bu bütünlük, Orta Doğu'daki düzenin korunması için hayati öneme sahiptir. …Britanya hükümeti, kendi zorlukları nedeniyle artık Türkiye'ye mali veya ekonomik yardım sağlayamayacağını bize bildirmiştir. …Yunanistan örneğinde olduğu gibi, Türkiye ihtiyacı olan yardımı alacaksa, bu yardımı Amerika Birleşik Devletleri sağlamalıdır. Bu yardımı sağlayabilecek tek ülke biziz. …Amerika Birleşik Devletleri'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yardım etmesinin geniş kapsamlı sonuçlarının tamamen farkındayım ve şu anda bu sonuçları sizinle tartışacağım*."

Bu konuşmayı takiben Truman, Kongreden gerekli desteği görmüş ve daha sonra Amerika'nın uzun yıllar devam edecek dış politikalarını temelini oluşturacak şekilde yardımların bu iki ülkeye verilmesini sağlamıştır. Bu yolla, Türkiye ve Yunanistan'ın 1947'de, Amerika'ya ekonomiden dış politiğe kadar bağlılığı neredeyse tamamlanmıştır. Truman Doktrini'ndeki askeri ve ekonomik yardımları, Marshall Planı Madde 4 Programı çerçevesinde Az Gelişmiş Ülkelere Teknik Destek ve Ekonomik Yardım paketi, Gümrük ve Ticaret'te Genel Anlaşmalar izlemiştir. Birleşik Devletler, Avrupa'nın daha verimli bir ekonomik birim haline dönüşmesini sağlayacak ve kendisiyle dünyadaki pazarlarda rekabet edecek bir seviyeye çekecek yeni ve devrimsel bir ekonomi politikası izlemiştir (Fensterwald, 1958: 133). Yine,

Amerika'nın dünyada özgür girişimci kapitalist bir sistemi destekleme arzusu içinde olmuş; kendisine yakın olan ya da yakınlık kurmak istediği ülkeleri, kendi ekonomik büyüklüğüne kıyasla maliyetli olmayan kendi kontrolündeki harcamalar ve bütçedeki dengeye müdahil olmayan bir yolla askeri, ekonomik ve kültür empozesi yoluyla kendi eksenine alma politikası gütmüştür (bkz. : yuk.: 127).

Tüm çalışmada tartışıldığı üzere Türkiye'de işletme eğitimi, sırasıyla üzere farklı dönemlerde Fransa, Almanya ve Amerika gibi merkez ülkelerin etkisi altında kalmış; bu ülkelerin öncelikle politik, askeri ve ekonomik etki alanına girmiş daha sonra eğitim, kültür ve teknolojisini bu ülkelerin belirlediği modernizasyon çerçevesinde geliştirmiştir (Örnek, 2015: 157). Bu üç ülkeyle kurulan bağların temelinde, ortak bir karşıt kutup olarak Sovyetler Birliği'nden çekince yer almıştır. Kimi zaman Türkiye, bu ülkeler ile Ruslara karşı mücadele de etmiştir (Kırım Savaşı, Rus Harbi). Ülkelerle kurulan ilişkilerin zayıflaması ve güçlenmesi, Rusya ile yapılan bir savaşlarla ya da bu ülkelerin kendi arasında yaptıkları savaşlar etkili olmuştur. Bu savaşlar ülkeler arasındaki ikili ilişkileri güçlendirmiş veya zayıflatmıştır. Örneğin; I. Fransız-Alman Savaşı'ndan (1870-1971) Almanya'nın galip ayrılması askeri ve sivil bürokraside Alman eğilimine neden olmuştur (Ortaylı, 1981: 46). Buna karşın, II. Dünya Savaşı sonrasında Kıta Avrupası ülkeleri yaralarını sararken; Amerika Türkiye'ye askeri, ekonomik ve politik destek sağlamış ve yönetim nezdinde Amerikan hayranlığı ve eğilimini hızlandırmıştır (Ertem, 2009: 377-379).

Amerikan yardımlarından yana olan senatörler, bu yardımların Birleşik Devletler açısından yerinde bir hamle olacağına vurgu yapmıştır. Örneğin, Senatör A. Vandeberg (Hachey, 1973: 147), Türkiye'ye yapılacak yardımların stratejik ve askeri gerekçelerini sıralamış, ülkenin bölgesel ağırlıklarını göz önüne alarak ülkede ABD etkisinin ne kadar mühim olduğuna dikkat çekmiştir. Amerika, vakıflar ve nokta kişiler aracılığıyla yardımların boyutu ve nasıl sağlanacağı konusunda tetkiklerde bulunmuştur. İlk olarak, General L. Oliver başkanlığında ikisi iktisatçılardan oluşan bir ekip gelerek askerî açıdan tetkiklerde bulunmuş ve yardımların stratejik açıdan nasıl dağıtılması gerektiği üzerine bir rapor hazırlamıştır (US Department of State, t.y.: 233-236). Daha sonra, Marshall yardımları çerçevesinde Amerikan 20. Asrın

Vakfı'ndan (günümüzde Asrın Vakfı/Century Foundation) bu sefer geniş bir ekip gelerek (1947), 1949 yılında Türkiye'nin panoramasını ortaya koyan geniş çaplı bir rapor hazırlamıştır. Max Weston Thornburg imzası taşıyan rapor, iki varsayıma dayanmaktadır (Thornburg vd., 1949: viii):

(1) "*Türkiye'de hükümet ve halkın, Amerikan yardımını etkili biçimlerde talep ettikleri ve bu nedenle, mümkün olduğu ölçüde, bu yardımı mümkün kılacak iç koşulları oluşturacakları varsayılmaktadır.*

(2) *Amerikan katılımıyla ilerletilecek olan Türkiye'nin ulusal amaçlarının, kendi ulusal* [Amerikan] *çıkarlarımız ve inançlarımızla uyumlu olduğu varsayılmaktadır.*

Bu ikinci varsayım Amerikan uygulamalarına siyasi veya ekonomik açıdan adaptasyonu önerme niyetinde olmayıp, adaptasyonun Amerikan yardımı için ön koşul olduğu anlamına gelmemektedir. Türkiye, eğer ulusal politikamızın amaçladığı bireysel ve ulusal özgürlüğün aynı türünü elde etmek istiyorsa, bu yöntemler bizimkilerle aynı olmasa bile kendi koşullarına uygun yöntemler benimsemelidir. Türkiye özgürlüğü istemiyorsa, Amerikan yardımı ne Türklere ne de Amerikan politikasına faydalı olacaktır."

Bu varsayımlardan ilkinde Amerikan yardımların Türkiye'de hükumet ve halk açısından meşru olarak kabul görülmesi gerektiği, bunun bir gereklilik olduğunun benimsenmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. İkinci varsayımdaki vurgu modernizasyon üzerinden gelmektedir. Thornburg (bkz.: yuk.), egemen devlet anlayışını özetlerken, modern anlayışın kendi ülkesindeki gelişmiş sistemler olduğun işaret etmektedir, bununla uyum sağlayamayan her normun da kendi sistemlerine uyumlu olarak dönüşümünü vurgulamıştır. Bu rapor Türkiye'nin jeopolitiği, ekonomisi ve ticareti, ulaşım ve haberleşmesi, yer altı ve yer üstü enerji kaynakları, istihdamı hakkında detaylı ve *görece* tarafsız bir rapor sunmuştur.

Marshall yardımları nitekim ülkemiz basınınca da takip edilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nin 15 Nisan 1947 tarihli sayısında yer alan *Amerikan Yardımına Dair* başlıklı haberinde, Amerikan Parlamentosu'ndan üyelerin Babıali basını ile görüştüğüne dair bir habere yer verilmiştir. Gazetecilerle konuşan üyelerde Mr.

Brewster ve Mr. Berkley, Türkiye'deki yapılan inkılaplara değinirken; gazetecilerin üzerinde durduğu konu ise kontrol olmuştur. Buna ilişkin yazıda şu ifade edilmektedir: "*Sütten ağzı yanmış olan yoğurdu üfleyerek yer biz de kapitülasyon ve duyunu umumi belalardan o kadar yanlış ki kontrol sözünü duyunca pek tabii ve haklı olarak hemen kuşkulanıyoruz. Mr. Barkley, bu hususta gayet açık konuşarak yapılacak yardım dolayısıyla Türkiye'nin iç işlerine müdahale şeklinde bir kontrolün asla düşünülmemiş olduğunu söyledi. Türkiye'ye gelecek ve Amerikan büyükelçisi ile beraber çalışacak olan teknisyenlerin birer müşahit bile değil, müşavir olacaklarını yapacakları işin bir kontrol değil Türkiye hükümetiyle bir fikir mübadelesi olacağını sarahatle ifade ederek çok hassas olduğumuz bu kontrol bahsindeki endişemizi izole ve bizleri tatmin etti*." şeklinde açıklanmıştır. Buna karşın, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı İngiltere'nin Türk tütünü alırken Amerika'dan müsaade istemesi gerektiğini de üzerine eklemiştir.

Amerikan yardımları pek tabii olarak yardımı alan tarafı kısıtlayıcı önemli şartnamelerle birlikte gelmektedir. Öyle ki, yine Cumhuriyet gazetesinde 19 Mart 1947'de yayınlanan *Truman Yardım Projesi* başlıklı haberde Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımların şu şartlar altında yapılacağı belirtilmiştir: "a) Amerikan memurlarının yardımın müessir bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını tespit edebilmeleri için bu memleketlere serbestçe girip çıkabilmeleri, b) Amerikan gazete muhabirlerinin bu yardımların yerinde kullanılıp kullanılmadığını hakkında verecekleri haberleri mutlak bir serbestlik içinde cereyan edip hiçbir sansüre tabi olmaması, c) her 2 memleketin de Amerikan yardımlarını başka bir devlete devredememeleri". İşte, Türkiye yukarıda da belirttiğimiz üzere Truman yardımları alarak kendisini dünya-politik içinde yeniden konumlandırmıştır (Şamiloğlu, 1991: 239).

Unutmamak gerekir ki, Amerika farklı coğrafyalarda çok farklı çıkar gruplarıyla ilişkiler sürdüren ve geliştiren öncü bir merkez ülkedir. Amerikan vakıfları, Amerika'nın izolasyondan çıkışında kilit rol oynayan yönetim bilgisi taşıyıcılarıdır. Öyle ki, 1919 yılında faaliyetlerine başlayan ve izolasyonist politikalar doğrultusunda Amerika'da araştırmalar yürüten 20. Asrın Vakfı, II. Dünya Savaşı sonrasında ilk kez

yabancı ülkelerin ekonomik ve sosyal düzenlerini araştırmaya başlamıştır. Bu girişimin ardında, Amerikan'dan Amerikan'a ilk elden raporlamanın, Amerika için kritik derecede mühim ülkelerin refahını ve gelişimini daha iyi anlamaya yardımcı olacağı düşüncesi yatmaktadır. Buradan hareketle henüz yardımlar başlamadan yardım kararlarını aldıracak ya da bundan vazgeçirecek raporların 20. Asrın Vakfı tarafından hazırlandığını belirtilebilir (The Twentieth Century Fund, 1947: 23). Vakıf, ilk olarak Yunanistan'da "*Amerikalıların onların* [Yunanistan] *özgün problemlerini ve yeniden yapılanma ihtiyaçlarını anlamak için*" araştırmalar yürütmüştür. Türkiye'de ve Brezilya'da ise, "*odak noktası her iki ülkenin Amerikan yatırımları ve vasıflarını kendi kaynaklarının verimli gelişiminde kullanmak üzere sağladığı fırsatlara odaklanmıştır*." (a.g.e.: 23) Yunanistan için toplanan veriler ortak bir çalışma grubu tarafından bir rapor haline getirilmiş; bu ilk elden veriler nüfus, sağlık problemleri, şehirlerdeki ekonomik ve sosyal düzen ile halkın eğitim hayatı, dini yaşamı ve politik çizgisi bakımından raporlaştırılmıştır. Yunanistan'ın Balkan coğrafyasına sıkışıklığı ve 7,5 milyonluk nüfusu bir yana, 20 milyon nüfuslu Türkiye'deki grup, ülkenin ekonomik kaynakları ve kalkınma planları üzerine daha kapsamlı araştırmalar yürütmüştür. 1947 yılında ekip, "*Türkiye'nin kaynakları ve endüstriyel ilerlemesi üzerine Amerika'nın krediler, yatırımlar ve teknik vasıflar halinde yapıcı yardım fırsatlarını analiz etmesini sağlayacak*" bir çalışma ortaya koymuştur (a.g.e.: 24). Vakıf, Brezilya'da da Türkiye'dekine benzer çalışmalar yürütmüştür. Ancak, Brezilya'ya doğrudan Amerikan hükumeti eliyle yapılacak yardımlar iki nedenden ötürü destek görmemiştir. (1) Amerika, savaş sonrası dönemde ağırlığı Avrupa'ya vermesi ve Latin Amerika'yı daha az ehemmiyet vermesi; (2) Brezilya'dan beklenen liberal ekonomi modeli ve özel sermayenin ülkeye girişinin desteklenmemesi ve petrol gibi önemli bir doğal kaynakta yabancı sermaye girişimlerinin kısıtlanması olarak gösterilebilir (Hilton, 1981: 603-604).

Türkiye-Amerikan ilişkileri II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Boğazlar meselesi üzerine Amerikalıların ve İngilizlerin desteğiyle boyut değiştirmiştir. Amerika'yı Türkiye ile ittifak kurmasını sağlayan jeopolitik konumu, doğal kaynakları, endüstriyel kalkınma potansiyeli ve bölgesel güç potansiyeli gibi konular detaylıca hem genel çerçevede hem de özel çerçevede araştırılmıştır. Amerika yardım

etmek konusunda Türkiye'den daha heyecanlı görülmektedir (Şamiloğlu, 1991: 254). Nitekim, 12 Temmuz 1947'deki anlaşma takip eden yardımların hukuki temelini oluşturmuştur; 18 Şubat 1952 yılında ise Türkiye büyük bir diplomatik çaba sarf ederek NATO üyesi olmuş ve Türk-Amerikan ilişkileri çok boyutlu ittifak yapısıyla içinde meşruiyet kazanmıştır.

Amerika ile ilişkiler her ne kadar savaş sonrası yoğunluk kazansa da Amerikan değişim ajanları genelde Türk eğitim sisteminde, özelde de işletmecilik eğitim sisteminde son derece etkili olmuştur (Durgun, 2020: 13). Bu okulların faaliyetleri genellikle doğrudan misyonerlik faaliyetleri ile bütünleşiktir. Özellikle, Tanzimat Dönemi sonrasında yabancı okullar faaliyet göstermeye başlamış; Islahat ve Meşruiyet hareketleriyle derinleşen batı düşünce sisteminin enkültürasyonunda rol oynamışlardır (Biçer, 2016: 45). 1831 yılından sonra da kalıcı Kültür Misyonu W. Goodell tarafından İstanbul'da kurulmuş ve Amerikan misyonerlik okulları İstanbul ve Anadolu'da okullaşmaya gitmişlerdir (Şişman, 2006: 31-32). Bu okullar ekseriyetle ortaokul ve lise düzeyinde eğitim vermiş olsa da Amerikanlaşmanın bel kemiğini oluşturan yükseköğretim de Amerikan eğitim misyonunun üzerinde durduğu önemli bir unsur olmuştur (Kocabaşoğlu, 2023: b.a.).

II. Dünya Savaşı öncesi Amerikan eğitim misyonuyla başlayan Amerikan ekolü, 1947 yılında Truman Doktrini ve Marshall yardımları sonrasında yapılan tetkiklerle işletmecilik ve yöneticilik alanında hız kazanmıştır. 20. Asrın Fonu'nun 1949 tarihli Türkiye raporunda özel girişimlerin ve yabancı sermayenin kurulmasının zorluğundan açıkça bahsedilmektedir. Girişimler genelde mikro ve küçük ölçekte kalmış ve Batı'daki modern gelişmenin aksine temel niteliklerden yoksun kalmıştır (Thornburg, Spry ve Soule, 1949: 36). Rapor, 1935'larda itibaren planlı devletçi ekonomi modeli izleyen Türkiye'nin özel girişimlere kapı açıp açmayacağını da sorgulamaktadır (bkz.: yuk.: 188-195). Raporda özel girişimlere ilişkin Amerikan tutumu şu şekilde belirtilmiştir (bkz : yuk.: 188):

"…*Türkiye'nin kendi çıkarlarına göre karar vermesi gereken bir sorundur; Amerikalı yetkililerin Türkiye'ye kendi ülke yöntemlerini benimsetme konusunda baskı yapma arzuları yoktur ve iş veya kazanç peşinde olan Amerikalılar, kendi ülkelerinde*

ve dünyanın başka yerlerinde bolca fırsat bulabilirler. Amerikalıların, Türklere yardım etmelerinde en değerli katkı, Amerikan girişimciliğinin kaynaklarını ve tekniklerini paylaşmalarıdır. Amerika'nın sunduğu şey tam da budur. Bu, Amerikalıların üstün olduğu bir alandır."

Gerçekten de raporun yazılmasından kısa bir süre sonra 1950 yılında Demokrat Parti Türkiye'de hükumeti tek başına iktidar olarak kurmuştur. 1951 tarihli Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Raporu'nda Türkiye ekonomik politikasına ilişkin vurgulanan noktalar dikkate alınmış, Amerikan yardım fonlarının raporlarında bahsedilen tarım, endüstri, haberleşme ve ulaşım gibi noktalara yardımlardan fon aktarılmaya başlanmıştır. En önemlisi ise özel girişimlere kolaylık sağlanmasıyla iç ve dış yatırım temelli sanayinin kurulması zemin sağlamıştır (Hatipoğlu: 65-69). Planlı devletçi ekonomik modeliyle, otoriter-kalkınmacı devlet görüntüsündeki Türkiye'de özel girişim henüz serbest değildir. Ancak, özel girişimlerde devletin yabancı yatırım almak adına kolaylık gösterdiği ifade edilebilir. Öyle ki, dönemin önde gelen iş insanlarından Nejat Eczacıbaşı'nın belirttiği üzere (Eczacıbaşı, 1982: 134):

"*…İşyönetimi'ne Türkiye'nin yirminci yüzyıl son çeyreğinde verdiği önem, ekonomisi kendine benzeyen ülkelere oranla çok daha yüksektir. Yurdumuzu ziyaret eden ve işyönetimiyle ilgilenen yabancıların izlenimleri hep bu yönde olmuştur. 1950'li yılların başında yine yüksek düzeyde bir sanayici grubu gelerek İstanbul'da bir süre incelemelerde bulunduktan sonra ülkenin çeşitli yörelerindeki sanayi bölgelerini gezmişti. Gezinin sonunda, Türkiye'de ilk kez işyönetimi sorunlarıyla uğraşan bir enstitü kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır*."

Eczacıbaşı'nın bu paylaşımları önemlidir. Yabancı yatırımcılar ve fonlar daha önce birden çok kez Türkiye'ye gelmiş ve farklı kesimlerle görüşmeler gerçekleştirmiş, fikir alışverişinde bulunmuşlardır. İkincisi ise, bu sefer iş yönetimi konularına değinilmiştir. Bu da büyük işletmelerin kurulması ve hayata geçirilmesindeki nitelikli uzman işgücü arayışını göstermektedir. Son olarak, Türk iş insanlarının da değişim iki ülke arasında yönetim bilgisi taşıyıcıları olarak sermaye ile endüstri arasında aracı rolü doğal olarak belirmiştir. Amerikalılar, Fransa örneğinde bir elit sınıf bulunurken, Almanya örneğinde ise elit bir sınıf yaratma çabası içine

girmiştir (3.2.2). Türkiye örneğinde de yaşanan durum bu olmuş, Amerikalılar, iş birliği geliştirebilecekleri bir elit sınıf oluşturma çabası içine girmiştir (Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020: 44). Unutulmamalıdır ki, Fransa ve Almanya örneğinde Amerikalılar elit bir sınıfla görüşmeleri sürdürerek bütüne etki etme yoluna gitmişlerdir (Djelic, 2001); Türkiye örneğinde de arayışları bu şekilde olmuştur.

Tüm bu sürecin 1949 yılında Thornburg ve ekibinin Türkiye'ye yönelik oldukça kapsamlı fizibilite çalışmalarıyla başlayan süreç (Thornburg vd., 1949), 1951 yılında Dünya Bankası'nın 6. Raporunda yayınlanan raporda dikkat çekildiği üzere Türkiye'nin kalkınması için gereken üç ilkeden biri "*Türkiye'nin şu anda sahip olduğu insan ve fiziksel kaynakların özellikle teknik, idari ve yönetsel personelin eğitimi yoluyla daha iyi kullanılması*[36]"nın sağlanması gerektiğinin belirtilmesi ile devam etmiş (IB, 1951: 31); Türkiye'nin 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletlere katılması ve yoğun diplomatik çabaları sonucunda 18 Şubat 1952'de NATO'ya girmesi Amerika ile ilişkilerini hızlandıran diğer unsurlar olmuştur. 8 Mayıs 1952'de Türkiye ve BM arasında New York'ta BM Teknik Yardım ek anlaşması imzalanmış buradaki Türk-Amerikan etüt grubunun direktifleri doğrultusunda kamu hizmetine yönelik eğitim vermek üzere Ankara'da 1953 yılında "*Türkiye ve Orta Doğu memleketlerinde amme idaresinin gelişiminin teşviki*" ve Türkiye'de yönetici eleman eksiğinin giderilmesi hedefiyle Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü kurulmuştur (Mıhçıoğlu, 1957: 146).

Cumhuriyet gazetesinde 16 Ekim 1953 tarihinde yayınlanan *İktisat Fakültesine Yabancı İki Profesör Geliyor* başlıklı makalede Robert Stone'un 26 Ekim 1953'te İstanbul'a gelerek "Ford Vakfı" tarafından kurulacak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nün kuruluş hazırlıklarında yer alacağından belirtilmiştir. Aynı gazetenin, 7 Şubat 1954 tarihli bir başka haberinde ise Harvard Üniversitesi İşletme Okulu dekanı Mr. Fox ve Prof. R. E. Stone'un gerçekleştirdikleri

[36] Dünya Bankası raporunda heyetin Türkiye'nin ekonomik kalkınması için belirttiği üç temel ilke bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; a) daha ileri düzeyde sanayileşmenin temelini oluşturacak şekilde tarımın geliştirilmesi, b) Türkiye'nin şu anda sahip olduğu insan ve fiziksel kaynakların özellikle teknik, idari ve yönetsel personelin eğitimi yoluyla daha iyi kullanılması, 3) kalkınma için mevcut sınırlı kaynakların en çok ekonomik ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirilmesini sağlamak amacıyla hükümet tarafından ekonomik faaliyetlerin daha fazla koordine edilmesidir.

görüşmeler sonucunda Ford Vakfının maddi ve ayni desteğiyle Enstitü'nün hayata geçirileceği belirtilmiştir. Marshall yardımları kapsamında 20. Yüzyıl Vakfı ve Ford Vakfı'nın (Adams ve Garraty, 1960: 164-165) fizibilite ve araştırma raporları, Harvard Üniversitesi'nin akademik desteği (Oluç, 1972: 4) ve Ford Vakfı'nın maddi ve ayni yardımlarıyla kurulan[37] (Stone, 2011) Enstitü, 1954 yılında başlayan kuruluş çalışmalarının ardından Ekim 1956'da itibaren öğrenci almaya başlamıştır[38].

Enstitünün kuruluşunda, İstanbul Üniversitesi'nde Ömer Celal Sarç Enstitü Müdürü olarak görev alırken, Robert E. Stone da İktisat Fakültesi İşletme İktisadı kürsüsündeki görevinden ayrılarak İşletme İktisadı Enstitüsü'nün ilk Eş Direktör olmuştur. Yine, Nezih Neyzi İİE Müdür Vekili olarak atanmış, Amerikan tarafından ise James A. Hagler Vekil Eş Direktör olarak tayin edilmiştir; bu bakımdan kuruluşta iki taraf arasında bir dengenin gözetildiğinden bahsedilebilir. Amerika'dan istihsal derslerini vermek üzere Arthur B.H. Rose ve kütüphane müdürü olarak da Margery Bediuher gelmiştir. İkili anlaşmalar gereği Türkiye'den akademisyenler de Harvard Üniversitesi'ne gönderilmiştir[39]. Bu giden ekip 2 kafile halinde gitmiş ve burada kalarak dersler almışlardır. İlk giden kafile 5 kişi, ikinci giden kafile ise 10 kişiden oluşmaktadır. Harvard'da giden İİE heyetinin Koordinatif Direktörü ise George Smith olmuş (EK-5: 525; Oluç, 1973); giden herkesle de Robert Stone tek tek görüşmeler yapmıştır (Pazarcık, 2016: 12).

Enstitünün kuruluş aşamasında etken kurumların yanında üç isim de girişimciler olarak ön plana çıkmıştır. Bunlardan bilinen isimler İstanbul Üniversitesi

[37] Burada, ayni yardımlara bakıldığında devlet arşivlerinde vergiden muaf tutulan dört belge bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla 5 Nisan 1956'da tedris eşyalarının vergi muafiyetine ilişkin 4/7038 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 11 Temmuz 1956'da tedris malzemesinin vergi muafiyetine ilişkin 4/7614 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi,10 Mayıs 1957'da 8 paket Ditto marka mumlu kağıt ile Ditto teksir makinesinin alt ve üst rulolarının vergi muafiyetini ilişkin 4/9004 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve 11 Haziran 1957 tarihli kütüphane levazımatının vergiden muafiyetine ilişkin Cumhurbaşkanlığı 4/9122 sayılı Kararnamedir.

[38] Cumhuriyet Gazetesi'nin 18 Ağustos 1956 tarihindeki *İşletme İktisadı Enstitüsü Ekimde Faaliyete Geçiyor* başlıklı haberinde yer almaktadır.

[39] 19 Kasım 1953 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Profesör Mehmet Oluç ve asistan Kemal Tosun'un BM Teknik Yardımı'ndan yararlanarak Amerika'ya gidecekleri ve bir buçuk yıl kalarak işletme alanında ihtisas yapacakları bildirilmiştir. Öte yandan, iki asistan ise yolluk ve harçlı Cenevre'ye giderek Avrupa İktisadi komisyonunda bir yıl süreyle çalışacaklardır. Robert Stone, Kemal Tosun ile Amerika'da görüşmüştür. Robert Stone, Kemal Tosun'u kadroya katmasına rağmen sonrasında, Nezih Neyzi ile tartışma yaşayan Kemal Tosun, Harvard'daki kadrodan ayrılmıştır (Pazarcık, 2016).

İktisat Fakültesi'nin de kurucu dekanı olan Ömer Celal Sarç, Amerika New York'ta Syracuse University'de dekanlık görevini ifa ederken Türkiye'ye gelen Robert Elwin Stone ve Harvard Üniversitesi'nden James B. Fox önemli isimler olmuşlardır.

James B. Fox, Harvard Business School'da 1937-1951 yılları arasında dekan yardımcılığı görevini sürdürmüştür. 1928 yılında mezun olan Fox, kısa süreli bir bankacılık kariyerinin ardından 1935 yılında Harvard Business School'a dönmüş 1937 yılında mezuniyeti üzerine asistan dekan olarak atanmıştır. Fox, 1944-1956 yılları arasında Savaş Dönemi Üretimi Kurulu'nda hizmet vererek Avrupa'nın Amerikan desteği ile inşasında çeşitli faaliyetlerde bulunmuş; 1953 yılında Ford Vakfı'nda ve Avrupa Ekonomi Topluluğu'nun (EEC-Organization of European Economic Community) kuruluşunda 1954-1957 danışmanlık görevlerinde bulunmuştur. Fox, yine Harvard'da Okyanus Ötesi İlişkiler (Department of Overseas Relations) departmanında da direktör rolü üstlenmiştir (Harvard Crimson, 1972). Bu özellikleriyle yardımların sağlanması konusunda Harvard'da ve Ford Vakfı üzerinde etkisi olduğu tartışmasızdır.

Nitekim, Robert Stone'un seçilmesinde de aktif rol oynadığı Harvard belgelerine dayanarak kesin olarak belirtilebilir. Bu daha sonra bulgular bölümünde tartışılacaktır. Öte yandan, Robert Stone ise, 1924 yılında California University, Berkeley'de Hukuk bölümünden mezun olmuş; 1939 yılında ise Harvard'dan doktora mezunu olmuştur. 1927-1941 yılları arasında Berkeley'de hukuk alanında yardımcı profesör olarak görev yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Washington D.C.'deki Fiyat İdaresi Ofisi'nde (Office of Price Administration) çalışmıştır. 1946 yılında Syracuse Üniversitesi'nde işletme hukuku profesörü olarak atanmış ve 1950 yılında İşletme Fakültesi Dekanı olmuştur (Robert E. Stone Papers, 2020). 1953 yılında bu görevinden ayrılarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde İşletme İktisadı Kürsüsü'nde çalışmaya başlamış, 1954 yılında ise İşletme İktisadı Enstitüsü'nün eş-direktörü olarak görev yapmaya başlamıştır.

Ömer Celal Sarç ise, Türk-Amerikan üniversiteliler derneği başkanlığı dolayısıyla Amerikalıların yakın ilişkiler geliştirdiği bir isim olmuştur (Örnek, 2013); Öte yandan, Sarç 1949-1951 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde rektörlük görevi

üstlenmiş olması nedeniyle de üniversite üzerinde etkin bir role haiz olmuştur (Sarç, 2025). Amerikalılar, iş dünyasına yakınlık olma amaçları doğrultusunda İşletme İktisadı Enstitüsü'nü İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde kurma girişimlerinde bulunmuş olsa da Sarç'ın girişimleri ve bürokratik zorluklarda kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nün üniversitede açılmasını sağlamıştır. Bu durumu Oluç şu şekilde belirtir (Oluç, 2006: 42): "*İstanbul Ticaret Odası enstitünün kendisine bağlı olması yolunda epey çaba harcadı ise de Prof. Dr. Ömer Celal Sarc, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bağlı olarak kurulması hususunda ilgilileri ikna etti. Etti ama bu kez de şöyle bir sorun ortaya çıktı: Ford Vakfı bu işi finanse etmek için, Türk iş adamlarının da katkıda bulunmalarını istiyordu."*. Üniversitenin ve kamunun bürokratik süreçleri, Amerikalıların ısrarlarına rağmen süreci zora sokmuştur. Çünkü üniversitede bu duruma karşı koyan gelenekçi ve bürokrasiye bağlı kimselerin olması başlangıçta enstitünün üniversitede açılmasına set koymuş gibi görünmektedir. Rektörün gelenekçi yaklaşımı Oluç şu şekilde ifade etmiştir (Oluç, 2006: 42-43): *"…bir enstitü yönetmeliğinin Üniversite Senatosu'ndan geçmesi gerekiyordu. Oysa, üniversite, Rektör Sıddık Sami Onar'ın ifadesi ile "bir lonca" idi. Üniversite dışından kimseler, oluşturulacak genel kurulda ve yönetim kurullarında görevlendirilemezlerdi*". Nitekim Sarç'ın üniversite senatosundan destek bulmuş ve enstitünün üniversite bünyesinde açılmasına da öncülük etmiştir. Mükremin Hiç bu durumu şu şekilde belirtir (Hiç, 2012: 153): "*Amerikalılar enstitünün yönetimine iş adamlarının katılmasını uygun görüyorlardı. Ne var ki, bu istekleri üniversite mevzuatına ve ananesine aykırı geliyordu. Fakat bu sefer de, Enstitü'nün, üniversiteye değil, İstanbul Ticaret Odası'na bağlı olarak veya bağımsız kurulması söz konusu edilmeye başlandı. Ord. Prof. Ö. Sarç ile birlikte Prof. Hıfzı Timur ile Ord. Prof. Sulhi Dönmezer'in gayretleriyle yönetim kurulunda iş adamlarının mevcudiyetini içeren Enstitü Statüsü üniversite senatosundan geçirilebildi*." Fox ve Stone yazışmalarında Sarç'ın iş dünyasındaki etki gücünden övgü ile bahsetmişlerdir. Diğer akademisyenlere göre iş bitirici özelliğine vurgu yapmaktadırlar. Nitekim, kendisinin BM görevi nedeniyle New York'a gideceği duyulduğunda Fox ve Stone'un 5 Eylül 1955 tarihli yazışmalarının tonunda önemli bir gerginlik olduğu görülmektedir (George E. Papers, Arch GA7: A-87-12).

İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü, Amerikan üniversitelerinin doğrudan yatırımlarıyla açılan ilk yabancı üniversite olmuştur[40]. Ülkemiz açısından önemi, birçok yöneticinin iş dünyasına kazandırılması olurken, daha sonraları İşletme Yöneticiliği yüksek lisans programlarına dönüşecek İşletme İdaresi İhtisas Programı'nın da burada başlaması olmuştur[41]. Bir sonraki başlık altında, bu süreçten başlayarak günümüze kadar İşletmecilik alanında yaşanan önemli gelişmelere değinilecektir.

3.3.2 1954'ten Günümüze İşletmecilik Eğitim Örgütsel Alanının Gelişimi

İ.Ü. İşletme İktisadı Enstitüsü'nün kuruluşunda itibaren ele alınan çerçevede yapılan araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaları sistematik bir şekilde örgütsel alanda meydana gelen değişimler bazında yaklaşmak gerekirse, bu dönemler 1954-1981, 1981-1999 ve 2000 sonrası örgütsel alanda yaşanan değişimler olarak ele almak alanda yaşanan değişimleri izlemek açısından yararlı olacaktır. Bunlar değişmez tarihler olmayıp, araştırmanın takip edilebilirliği açısından amaçlı seçilmiş tarihlerdir.

Bunlar sırasıyla; İşletme İktisadı Enstitüsü'nün 1954 yılında kuruluşu, 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'na dayanarak, 6 Kasım 1981'de 17506 sayılı T.C. Resmî Gazetede belirtildiği üzere Yükseköğretim Kurulu'nun Kuruluşu (YÖK) kuruluşu ve yine 2000 yılında itibaren de işletme eğitiminde yüksek ihtisaslaşmanın ve işletme eğitiminde uluslararasılaşmanın hız kazanması olmuştur. 1954 sonrası döneme ilişkin birçok detaylı çalışma literatürde yer almakta olup; burada hedeflenen

[40] Pazarcık, yaptığı araştırmalarda İşletme İktisadı Enstitüsü'nde sonra Amerikalılar tarafından doğrudan girişimlerle kurulan okulları şu şekilde sıralamıştır (Pazarcık, 2016): 1954 yılında Michigan State Üniversitesi Brezilya Sao Paulo'da Escola de Administração de Empresas de São Paulo'yu (FGV EAESP) kurmuş (AACSB, 22 Mayıs 2025), 1954 yılında Harvard Üniversitesi İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nü kurmuş, 1955'de Wharton Business School, Pakistan'daki İşletme İdaresi Enstitüsü'nü; Harvard İşletme Okulu ise Brezilya ve Türkiye çalışmaları dışında 1956'da İsviçre'de IMEDE'yi, 1958'de İspanya'da IESE'yi, 1962'de Hindistan'da Ahmedabad Yönetim Enstitüsü'nü, 1963'de Kosta Rika'da INCAE'yi ve 1965'de Filipinler'de, Asya Yönetim Enstitüsü'nü kurmakta doğrudan görev üstlenmişlerdir.

[41] 1957'de itibaren 3 aylık işletme idaresi kursundan ayrı olarak 8 aylık İşletme İdaresi İhtisas Programı başlamıştır. Her iki program da eş zamanlı bir şekilde yürütülmüş (Tekeli, 1959); İşletme İdaresi Kursları 1970'lerin başında son bulurken; aylık İşletme İdaresi İhtisas Programı zaman içinde yüksek lisans diploma programına dönüşmüş, 2000 yılı itibariyle de MBA programı olarak son halini almıştır (Resmi Gazete, 28 Şubat 2000*; İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü İkinci Öğretim İşletme Yöneticiliği Tezsiz Yüksek Lisans Programlan Yönetmeliği*).

gelişimine ilişkin süreçlerin araştırma çerçevesinde gösterilmesidir. Bu nedenle, Türkiye'de işletmecilik eğitimine arşivler ve literatür ile karşılaştırmalı bir özet sağlanması amaçlanmıştır.

3.3.2.1 1954-1981 İşletmecilik Eğitiminde Çeşitlilikten Eş Biçimliliğe Giden Yol

1954 yılı öncesinde, Türkiye'de iş hayatına yönelik olarak eğitim içeriği olan okullar olmuştur. 1883'te kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu uzun bir süre işletmecilik eğitimindeki tek kurum olarak hayatına devam etmiş, 1930'da kurulan Ankara Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu onu takip etmiştir. 1933 yılındaki üniversite reformu sonrasında ise 1936 yılında İstanbul Üniversite İktisat Fakültesi'nde ve Ankara Mülkiye'de işletmecilik eğitimine İşletme İktisadı kürsülerinin açıldığı görülmüştür (Güvemli, 2003; Üsdiken, 2009). 1944 yılına gelindiğinde ise İzmir'de kurulan Yüksek İktisat ve Ticaret okulu da bu okullara eklenmiştir.

1954 sonrasında, yukarıda da bahsedildiği üzere artan askeri, ekonomik ve siyasi alanda artan Amerikan etkisi (Örnek, 2015); (1) Amerikalıların ülkemize eğitim vermek ve İşletme İktisadı Enstitüsü'nü kurmak için gelişi ve Türk akademisyen ve iş insanlarının da Amerika'ya eğitim almak üzere gidişi (Pazarcık, 2016; Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020); (2) II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikalıların Türkiye'de kurdukları Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, İşletme İktisadı Enstitüsü, Sınai Prodüktivite Merkezi (Mıhçıoğlu, 1957), Türk Sevk ve İdare Derneği; (3) Truman Doktrini, Marshall Yardımları ve BM Teknik Destek Paketi çerçevesinde sağlanan yardımlarla tesirini artırmıştır. Ülkemizde, Robert Kolej ve Ortadoğu Yüksek Teknoloji Enstitüsü (sonradan ODTÜ) gibi eğitim kurumları ise, Amerikan eğitim kurumlarının yapısal özelliklerine öykünen ve İngilizce dilinde eğitim veren kurumlar olmaları olmuştur (Üsdiken, 2009; Üsdiken, 2004b)[42]. Öte yandan, bu iki kurum Türk

[42] Robert Kolej, Robert Koleji Yüksekokulu kurma yetkisini almış 1959 yılında eğitime başlamıştır. İdari bilimler fakültesi içinde İş İdaresi ve İktisat bölümü içinde İş İdareciliği ve Amme İdareciliği bölümleri açılmıştır (Erkan, 2023; Üsdiken, 2009). Dersler, 2+2 şeklinde ilk iki yıl temel ve zorunlu dersler ve son iki yılda seçimlik ihtisaslaşan dersler şeklinde ilerlemiştir. 1960'lı yıllarda dünya genelinde anti Amerikan liderlerin yükselişi karşısında Türkiye'de endişeler artmış; buna karşın 27 Mayıs 1960 sonrası Milli Birlik Komitesi, Amerikan ittifakına bağlı kalacaklarına dair taahhütte

yükseköğretimine yeni akademik unvanlar, yeni bölümler ve lisan/lisansüstü programları getirmiştir (Sargut, 2009). Nitekim, Fransız ve Alman ekolünden gelen İstanbul ve Ankara Üniversiteleri'ndeki akademisyenler ilk başlarda Amerikan tarzı eğitim veren Robert Koleji Yüksek Okulunu şüpheyle yaklaşmışlardır (Freely, 2009: 131). Buna karşın, 1960'lı yıllarda itibaren Türk işletme yükseköğretiminde üçlü kurumsal yapı belirmiştir; Fransızların ESC ekolüne öykünerek kurulan Yüksek Ticaret ve Sanayi Okulları'nda halen pratiğe yönelen bir Fransız etkisi görülürken; 1937 sonrasında üniversitelerde etkisini sürdüren Almanların İşletme İktisadı biliminden izler barındıran bilimsellik odaklı ikinci bir eğitim sistemi varlığını sürdürmüştür. Üçüncü kurumsal yapı ise işte yukarıda belirtilen Robert Kolej ve ODTÜ'de Amerikan Üniversiteleri'nin yapılanmasında etkilenerek ortaya çıkan Amerikan üniversite yapılanmasından ve derslerinden oluşan eğitim sisteminin gelişimidir. Burada işletme, iş idaresi, kamu idaresi derslerin müfredata eklendiği görülmüştür (Üsdiken, 2009: 8-9).

1954 sonrası Amerikan tipi yöneticilik eğitiminin sağlanması için açılan enstitü çerçevesinde iki seferde beşer kişilik kafileler olmak üzere Amerikan Harvard İşletme Okulu'na eğitim almak üzere akademisyen ve iş insanları gönderilmiş; 1965 yılına kadar da Ford Vakfı ve Harvard Üniversitesi tarafından doğrudan yatırımlar sağlanmıştır. Ford Vakfı tarafından Enstitü'nün kurulmasına yönelik yapılan maddi ve ayni yardımlar, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle sağlanan yardımlar vergi muafiyetleri oldukça önemli katkılar Amerikalıların kendi eğitim sistemlerini getirmesi açısından büyük kolaylıklar sağlamıştır.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Kürsüsü ve İşletme İktisadı Enstitüsü'nde, Almanların işletme iktisadı ekolünden Amerikalıların işletme idaresi ekolüne geçişi hızlandıran süreçte akademik personelle ilgili gelişmeler yaşanmıştır. 1951 yılında Isaac'ın Almanya'ya geri dönüşü, 1953 yılında Ahmet Ali

bulunmuştur (Cengiz, 2020: 43). Nitekim Türkiye'de Amerikan karşıtlığı ve gösterilerin artması, Amerika'nın Eisenhower ve Nixon ile Ortadoğu stratejisinde değişikliklerin meydana gelmesi de önemli faktörler olmuşlardır (Erken, 2023). Amerikan yardımlarının azalmasıyla Robert Kolej, mali açıdan yetersizlikler, okul yönetimine siyasi baskılar baş göstermiş, nitekim Robert Koleji Yüksek Okulu, 6 Ekim 1971 yılında çıkan yasanın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunday tarafından onaylanmasından sonra, Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür (a.e.: 576)

Özeken'in vefat etmesi sonrasında öğretim üyesi tedarikinde sıkıntıya düşülmüştür. Üzerine bu dönemde, daha önce dış ticaret bölümünde Amerika'da tahsil gören Mehmet Oluç, 1953 yılında tekrar Amerika'ya işletme alanında bilgi ve görgüsünün arttırılması üzerine gönderilmiş, 1954 yılında da Amerika'da Türkiye'den giden diğer ekibe katılmıştır[43] (Mehmet Oluç, 1972: 3).

1955 yılına kadar üçer aylık periyotlarda Almanya'dan profesörler gelerek misafir öğretim üyeliği görevinde bulunmuşlardır (a.e.: 3). İşte, bu dönemde Almanya'dan gelen Wolter, 1955 yılı itibariyle 3 yıllık süreyle sözleşmeli olarak İşletme İktisadı Kürsüsü'ne atanmıştır. 1959 yılına gelindiğinde kürsünün isminin Amerikalıların'da etkisiyle İşletme Kürsüsü olarak değiştiği görülmektedir. Yine bu tarihte, İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde kadrolar yeniden tahsis edilirken, İşletme Kürsüsü'ne 3 profersörlük, 5 doçentlik ve 5 asistanlık kadrosu verilmiştir. 1960 yılında, Mehmet Oluç'un sırasıyla mart ve haziran aylarında İ.Ü. İktisat Fakültesi'ne dekan ve İşletme İktisadı Enstitüsü'ne müdür olarak seçilmesinin ardından Ford Vakfı'nın akademik olarak sağladığı imkanlardan yararlanılarak İşletme Kürsüsü ve İşletme İktisadı Enstitüsü mensupları Indiana Üniversitesi, Stanford Üniversitesi, Michigan Üniversitesi'ne işletme alanında tahsis yapmaları için gönderilmiştir (Oluç, 1972: 3-4). 1954-1968 yılları arasındaki süreçte Amerikan etkisi Enstitü çerçevesinde etkisini arttırmıştır. 1958 yılına kadar devamlılığını sürdüren doğrudan Alman profesörlerin Enstitü'de ders vermeye devam etmesine karşın, özellikle öğretim üyesi ve asistanların Amerika'ya gönderilmesi, Amerikalı profesörlerin direktör ve direktör yardımcısı

[43] 30 Kasım 1957'de Doç Dr. Mehmet Oluç Profesörlük kadrosuna 80 lira aylıklı maaşla atanmıştır (T.C. Maarif Vekaleti'nin 226.2/16007 sayılı tezkeresine istinaden 30178 T.C. Başvelaket kararınca). 1960 yılında Doç. Feridun Özgür profesör olarak atanmış (Oluç, 1972:4); 1964 yılında Doç Dr. Kemal Tosun 1100 lira aylıklı maaşla Profesör olarak atanmıştır (T.C. Maarif Vekaleti'nin 226.2/7743 sayılı tezkeresine istinaden 2709 T.C. Başvelaket kararınca).
İşletme Fakültesi'nin açılışından sonra ise sırasıyla Doç Dr. Kenan Gürtan (İstatistik Demografi ve İktisadı Analizler Kürsüsü) ve Doç Dr. Nasuhi Bursal (Maliyet Muhasebesi Kürsüsü), Doç. Dr. Selçuk Yalçın (Personel Yönetimi Kürsüsü)'ne 24 Eylül 1969 tarihinde atanmıştır. Maaşları 2000 lira olarak tayin edilmiştir.
Görüldüğü üzere, akademisyenlerin Profesör maaşları lineer olmayan bir şekilde, enflasyonist ortamda artış göstermiştir. Özellikle, 4 Ağustos 1958 Devalüasyonu etkisini 27 Mayıs 1960 darbesine kadar göstermiştir; 1964 yılına kadar enflasyon düzenli olarak artmış, 1965-1966 yıllarında ise sanayi yatırımlarının artışı ve görece dengeli bir büyümeyle geçilmiştir. İşletme Fakültesi'nin kuruluşu her ne kadar görece istikralı bir döneme denk gelse de 1970 Döviz Krizi ve ardından gelen 12 1971 Muhtırası, 1973 Petrol krizi sonrasında Türkiye 30 yıllık bir yüksek enflasyonist döneme giriş yapmıştır (Boratav, 2006).

olarak görev alması, vaka çalışmaları hazırlanması, müfredat hazırlıklarında yer alınması, maddi ve ayni yardımlar Enstitü ve kürsü açısından bir dönüşümü sağlamıştır. 1959'da kadroların yeniden tahsisi sırasında İşletme İktisadı kürsüsünün ismi değişirken, enstitünün isminde ise bir değişikliğe gidilmemiştir. Nitekim 1954-1961 önemli bir dönüm noktasıdır; iktisat-işletme ayrımında işletme ayrık bir kimlik kazanarak, kamu ve özel teşebbüslerin muhasebe işlevinden ötesinde bir kimliğe kavuşmuştur (Üsdiken ve Selekler, 1996: 7). Uzun uğraşlar sonucu 11 Nisan 1968'de, İstanbul Üniversitesi'nde İşletme Fakültesi açılmasından sonra ise muhasebe derslerinin oranı 20%'nin altına düşmüş, işletme faaliyetlerine denk gelen ana bölümler altında kürsüler ve bu kürsülerle ilişki içinde olan Enstitüler açılmıştır (Üsdiken, 2009: 11; Oluç, 1972: 12). Bu şekliyle eğitim, nispeten ODTÜ ve Robert Kolej'dekine benzer bir hale gelmiş; ancak, yerleşik olan Alman Üniversite sistemi nedeniyle İşletme Fakültesi'nde Robert Kolej ve ODTÜ'de ilk iki yıl bu üniversitelerde verilen genel derslerden farklı olarak Avrupa sistemindeki haliyle mesleki eğitimi hemen başlamıştır (Üsdiken, 2009: 11). İstanbul Üniversitesi'ndekine benzer bir çaba, Ankara Üniversitesi'nde de görülmüştür. SBF'de Amme İdaresi'nin güçlendirilmesi başlığı çerçevesinde BM Teknik Yardımı şeklinde, ICA (International Cooperation Agency) 1958 yılında New York Üniversitesi'nden yetkililer tarafından tarafından bir işletme eğitim bölümü kurulmasının gereği fikri ortaya atılmıştır (Westmeyer, 1963: 48-49). Buna karşın, bu fikir ancak 1966 yılında hizmete geçirilmiştir. Üsdiken, okulun konumu itibariyle ODTÜ'dekine benzer şekilde İşletmecilik ismini aldığını belirtmektedir (Üsdiken, 2009:12). Buna karşın, geçmişten gelen hesapla muhasebe ve işletme iktisadı gibi, Alman ekolünden gelen derslerin ağırlığı dikkat çekicidir; buna karşın Fransız ekolünü yansıtır biçimde ilk iki yıl ortak derslerde bütün öğrenciler aynı programdan geçirilmiş, son yılda ise öğrencilere kısmi ihtisaslaşma imkânı tanınmıştır (a.e.: 12).

İkinci Menderes Hükümeti'nin hükümet programında "*doğuda bir üniversitenin temelleri atılacaktır.*" şeklinde belirttiği üzere kurulan Erzurum Üniversitesi'nde (Ekinci, 1994), 1963-64 yılında Fen-Edebiyat Fakültesi'nde açılan İktisat ve İşletme Bölümü, 10 Ocak 1969 tarihi itibariyle İşletme Fakültesi'ne

dönüştürülmüştür (Atatürk Üniversitesi, 2025)[44]. Fakültenin ismi İşletme Fakültesi olmasına karşın, bünyesinde işletme bölümü, muhasebe bölümü, iktisat ve maliye bölümü ve hukuk bölümü olmak üzere dört bölüm barındırmaktadır. Bu haliyle, dönemin popülist bir yaklaşımla fakültenin işletme fakültesi olarak açıldığı belirtilebilir. Fakültede, öğrencilerin 8 dönem boyunca alması gereken 40 dersten, 11'i muhasebe dersidir, bu da tüm derslerin 27.5%'ine denk gelir. Ankara SBF ile benzer şekilde, ilk üç yıl bütün dersler ortak ve son yılda öğrencilerin kısmi ihtisaslaşma imkânı vardır[45]. Bu nedenle, tıpkı SBF'te olduğu gibi burada da Fransız ekolünün izleri görülmüştür[46].

Öte yandan, 1959 yılında çıkan yasayla Yüksek İktisat ve Ticaret Okulları İktisadi ve Ticari İlimler Akademilerine dönüşmüşlerdir (Güvemli, 2003: 55). Bu okulların, Amerikan ilişkileriyle birlikte artan ekonomik ve siyasal liberalleşme çerçevesinde kendilerine ekonomiye profesyonel işgücünün yetiştirilmesi çerçevesinde bir misyon edinmişlerdir (Sargut, 2009). 1960'lı yıllara gelindiğinde yalnızca İstanbul Üniversitesi, ODTÜ, Hacettepe veya Robert Kolej gibi geleneksel üniversite formunda okullar değil; AID (Agency for International Development) kapsamına İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri, Amerikan üniversitelerinden işletme ilgili misafir öğretim üyeleri getirmiş; kendi öğretim üyeleri ve asistanlarını da lisansüstü eğitim almaları için Amerika'ya göndermeye başlamışlardır (Sargut, 1998). Özellikle, MBA derecesiyle geri dönen asistanlar, zaman içerisinde doktora

[44] 26 Haziran 1969 tarihli Cumhuriyet Gazetesi (4. Sayfa) *Üniversiteler Var, Fakat…* başlıklı haberde Erzurum Atatürk Üniversitesi kurucu dekanı Prof. Dr. Kemal Bıyıkoğlu, Erzurum Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin tamamen müstakil bir fakülte olduğunu ve Fen-Edebiyat Fakültesi'nde açılan İktisat ve İşletme Bölümü içinde Nebraska Üniversitesi'nden Prof. Dr. Palmer tarafından kurulmuştur. Fakülte'de 1969 yılı itibariyle 1 profesör (tayin bekleyen), 5 doçent ve 3 doktor asistan olmasına karşın, diğer üniversitelerden davet edilen profesörlerin icabet etmemesi nedeniyle eğitimin aksak yürüdüğüne değinilmiştir. Öte yandan, 1963 yılında eşi ile üniversiteyi kurmak için gelen Prof. Dr. Edgar Z. Palmer, emekli olmaya zorlandığında Türkiye'deki Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne taşındı (Palmer, 1978). Ayrıca bkz. The Lincoln Star gazetesi 14 Aralık 1977 tarihli *NU Professor Palmer dead* başlıklı haberinde yakın tarihte vefat eden Palmer'in işletme bölümünü kurduğuna yer verilmiştir.

[45] Resmî Gazete Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü Yönetmeliği, 6 Ekim 1969 sayı: 13319, 2-5.

[46] Bknz. (Çankaya, 1969: 348-349, 527 ve 646 Akt. Üsdiken, 2009: 12). Şubeleşme/İhtisaslaşma ilk kez Fransa'daki Paris Siyasal Bilgiler Okulu örnek alınarak geliştirildiği ifade edilmiştir. Öte yandan, ilk kez eğitim süresi 4 yıla çıkarıldığında ihtisaslaşma son yılda yer almaktadır. 1954 tarihli yönetmelik değişikliği sonrasında son iki yılda ihtisaslaşma görülmektedir. Mülkiye Şeref Kitabı'nın ikinci cildine ulaşmak için https://mulkiye.org.tr/yayinlarimiz/ ziyaret edilebilir.

derecelerini de alarak akademilerde köklü yapısal değişikliklere zemin hazırlamışlardır (Sargut, 2009). Ancak, o dönemde akademilerin "üniversite gibi" görünmesinin önünde duran iki engel vardır. Akademilere, her ne kadar yukarıda bahsedildiği gibi liberal ekonomi modelinde gerek duyulacak iş gücünün yetiştirilmesi misyonu üstlense de mevcut geleneksel üniversitelerin karşı çıkışları nedeniyle üniversite haline getirilemeyip akademiye dönüşmüşlerdir (Güvemli, 2016: 31). İkinci olarak, eğitim süreleri de üniversitelerdeki bölümlerden farklı olarak 3 yıldır. Yine, 1981 yılına kadar Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (YÖK, 2025). Buna karşın, 1959 öncesinde Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu olarak sayıları 4 olan okullara, Akademiye dönüştükten sonraki yılları arasında 3 tanesi daha eklenmiştir[47] (Güvemli, 2016: 31). 8 Haziran 1959 tarih ve 7334 sayılı kanun ile kurumların İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi haline dönüşümü tamamlanmış; bu süreçte öğretim süresi 3 yıldan 4 yıla çıkarılmıştır (Gündüz, 2025). Yine Öğretim üyesi sayısı ve bilimsel bilgi birikimi artmış; Amerikan sisteminin de etkisiyle üniversitelerin yapısal ve yasal özelliklerini taklit etme yoluna gitmişlerdir (Sargut, 2009: 55). Öyle ki, "*bu kurumlarda idarî ve öğretim işleri profesörler meclisi, akademi reisi, idare heyeti ve akademiler arası heyet tarafından yürütülmüştür*." (Gündüz, 2025); bu yapı bakımından akademi reisi üniversite rektörü, profesörler meclisi üniversite senatosu, idare heyeti yönetim kurulu ve akademiler arası heyet de üniversiteler arası kurul ile benzerlikler taşımaktadır. Örneğin; akademilerden AID kapsamında Amerika'ya gönderilen öğretim üye ve yardımcıları profesörler meclisi tarafından seçilmiştir (Gündüz, 2025).

Görüldüğü üzere Akademiler, 1959'dan sonraki yasal ve yapısal değişikliklerle yeni bir forma bürünmüşlerdir. Ancak, Akademiler açısından tarihsel süreçten ve geleneksel üniversitelerin örgütsel alanda barındırdığı Kıta Avrupası eğitim ekolleri Fransız ve Alman eğitim ekolünden tamamen vazgeçilmemiş (Güvemli, 2003: 57); ancak bir noktaya kadar, eğitim dönüp gören öğretim üye ve yardımcılarının etkisiyle

[47] İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1883), İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (9 Eylül 1944), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1955), Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1958), Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1967), Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1970) ve son olarak Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1980) yıllarında kurulmuştur (Gündüz, 2025).

(Sargut, 2009) ve geleneksel üniversiteler karşısında kendilerini daha alt düzeyde bir yükseköğretim kurumu olarak konumlandırmaktan kaçınarak alandaki zorlayıcı eşbiçimsel baskılarının etkisiyle Amerikan tipi bir eğitim modelini kabul etme yolunda müfredat değişikliklerine gitmişlerdir (Üsdiken ,2004b). Akademiler için üniversiteye tam dönüşüm ise ancak 1981 yılındaki YÖK yasası ile mümkün olabilmiştir.

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 yılındaki darbe beraberinde 1961 Anayasasını da getirmiştir. Anayasanın 21. Maddesinde belirtildiği üzere "*herkes ilim ve sanatı serbestçe öğrenme, öğretme, açıklama ve yayma hakkına sahiptir, eğitim ve öğretim, devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir*" hükmü ise yükseköğretimde özel okulların kurulmasının önünü açmıştır (Yaşar ve Şahin, 2005: 139). 13 Eylül 1963 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün imzası ile TBMM'ye sunulan kanun tasarısına istinaden Millî Eğitim Bakanlığı 11 Kasım 1963 tarih ve 420.1.4431 sayılı yasayla Türkiye Özel Yüksek Okullar Konferansı'nın toplanmasını Özel Yüksek Okulların geleceği açısından gerekli görmüştür; nitekim, komite Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak'ın başkanlığında 20 Mart 1964'te toplanarak meseleleri görüşmüşlerdir (a.e.). Akabinde, 8 Haziran 1965'te 652 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu kabul edilmiştir; 18 Aralık 1965 tarihi itibariyle de yürürlüğe girerek bu okulların statüsü yasalaştırılmıştır. Buna karşın kamuoyundan; devletteki öğretim elemanlarını alması, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini kısıtlamış, kâr amacı gütmüş ve verilen eğitimin seviyesi de son derece düşük olmuştur (Dikmen, 1971: 20). Bu kurulan özel yüksekokullar, az masraf gerektiren alanlarda açılmış, öğretim kadrolarını da devletten rahatça karşılayabilmeleri genelde büyük illerde toplanmışlardır (Yaşar ve Şahin, 2005: 139).

İstanbul'da bulunan özel yüksek okullardan iki tanesi de Özel İstanbul Yüksek Ekonomik ve Ticari Bilimler Okulu ve Özel Galatasaray Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu olmuştur. Özel İstanbul Yüksek Ekonomik ve Ticari Bilimler Okulu, 1962 yılında kurulmuş olup, tanıtımında belirtildiği üzere "*İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri'nin programını uygulayan bir yüksek öğretim müessesidir*."; 4 yıllık olan bu okulda son iki yıl ihtisas şubelerine tahsis edilmiş ve 1962-1963 yılı içi 150 öğrenci

alması planlanmıştır[48]. Okulun eğitim yeri Sultanahmet Alemdar Caddesi No: 36'dır. Eğitim kadrosunun neredeyse tamamına yakını İstanbul Üniversitesi Hukuk, Edebiyat, İktisat fakültelerindeki öğretim üyelerinden oluşan okulda ayrıca; bürokrasi ve iş dünyasından isimler de yer almıştır. İş Bankası Baş Hukuk Müşaviri Prof. Dr. Hikmet Belbez ve Yakın ve Orta Doğu Çalışma Enstitüsü eski direktörü Dr. Ekmel Zadil bu isimlerdendir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan, Prof. Dr. Mehmet Oluç, Prof. Dr. Sabri Ülgener, Prof. Dr. Orhan Tuna, Prof. Dr. Haydar Furgaç (Mehmet Oluç'tan sonraki dekan), Prof. Dr. Ziyaettin Fındıkoğlu ve Doç. Dr. Sabahattin Zaim ise ders veren hocalardandır.

Özel Galatasaray Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nda ise 1963 yılında Prof. Dr. Tayfur Tarhan tarafından açılmıştır[49]. Bu okulun hedef öğrenci kitlesi lise ve ticaret lisesi mezunları olarak belirlenmiş; tıpkı diğer okullarda olduğu gibi öğretim süresinin son iki yılı ihtisaslaşmaya ayrılmıştır. Burada, ihtisaslaşmada Alman ve Fransız etkisini görmek oldukça mümkündür. Öyle ki, son iki yıldaki ihtisaslaşma İşletme İktisadı, Muhasebe-Maliye, Sigorta ve Bankacılık İhtisas şubelerine ayrılmıştır. Eğitim, gündüz ve akşam eğitimleri yürütmüş her programa toplamda 445'er öğrenci alınması planlanmıştır. Okul, Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'ndeki meşhur Mısır Apartmanı'nında açılmıştır. Programdaki öğretim üyelerinin çoğunluğunu İstanbul Üniversitesi İktisat ve Hukuk fakültesinden öğretim üyeleri oluşturmuştur. Ayrıca bürokrasi ve iş dünyasından isimler de bu okulda yer almıştır. Öyle ki, eski Adalet Bakanı ve Beyoğlu 1. Noteri Dr. Kemal Türkoğlu, İstanbul Maarif Müdürlüğü Baş Muavini Sabri Babacan, eski Ekonomi ve Ticaret Bakanı Vedad Dicleli, İş Bankası İstanbul Baş Hukuk Müşaviri Reşat Tesal bu isimlerdendir[50]. Bu okulda Doç Dr. Kemal Tosun, Doç Dr. Nasuhi Bursal ve Doç Dr. Selçuk Yalçın ders

[48] 2 Aralık 1962 yılında Cumhuriyet Gazetesinde yer alan bir ilandan *Yüksek Lisans Yapmak İsteyen Gençlere Özel İstanbul Yüksek Ekonomik ve Ticari Bilimler Okulu Kuruldu.*

[49] Prof. Dr. Tarhan, 1957 yılında Ankara Akşam Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nun Muhasebe doçentliğine ek görev olarak tayin edilmiş; 1958 yılında aynı okulda profesörlük unvanını alarak 1963 yılına kadar görevini sürdürmüştür. 1963'te İstanbul'a gelerek Özel Galatasaray Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nun Müdürlüğünü ve Muhasebe profesörlüğünü yapmıştır. 1969 yılında Galatasaray Mühendislik Özel Yüksek Okulu'nda müdür ve işletme iktisadı profesörü olarak tayin edilmiştir. Bkz. https://www.oktayaras.com/tayfur-tarhan/tr/29672

[50] 16 Ağustos 1963 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yer alan bir ilandan *(Özel- Akşam ve Gündüz) Galatasaray Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Açıldı.*

veren isimlerden olmuşlardır. Eğitim sistemi bakımından, bir önceki okulla benzer şekilde hem Fransız hem de Alman esintileri taşımaktadır. Ancak, öğretim üyelerinin kadrolu olmamaları nedeniyle ve Fransız ESC'lerindeki gibi zenginlerin çoğunlukla erkek çocuklarına eğitim vermeleri nedeniyle Fransız ekolünü takip ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır (Grelon, 1997).

İlki 1962'de açılan özel okulların sayısı 1966'da 12'den 1969 yılında 44'e yükselmiştir (Yaşar ve Şahin, 2005: 139), bunlardan da 8'i İktisadi ve Ticaret Yüksek Okulu olmuştur (Güvemli, 2003: 146 ve 196). Fakat, Cumhuriyet Senatosu'nun 23 Kasım 1967 yılında bu okullara yönelik bir araştırma başlatmasına neden olmuş bunun sonucunda 1968 tarihinde bir rapor yayınlanmıştır. Bu raporda yer alanlar şu şekilde özetlenebilir: a) **Fiziki ve Akademik Yetersizlikler:** Okulların çoğu, eğitim kalitesiyle bağdaşmayan uygunsuz binalarda faaliyet göstermiş, aynı binada farklı türde okullar açılmış ve hatta bazıları imalathane gibi mekânlarda eğitim vermiştir. b) **Program ve Yönetmeliklerde Tutarsızlık:** Aynı branştaki okullar arasında dahi standart bir müfredat bulunmamış, programlar keyfi olarak değiştirilmiş ve resmi okullarda olmayan kolay geçme sistemleri uygulanmıştır. c) **Öğretim Kadrosu Sorunları:** Öğretim elemanlarının büyük kısmı devlet üniversitelerinden sağlanmış, okullar kendi kadrolarını yetiştirme yükümlülüğünü yerine getirmemiştir. d) **Denetim Eksikliği:** 625 sayılı kanunun öngördüğü denetim mekanizması kurulamamış, bu da eğitim kalitesinin kontrol edilememesine yol açmıştır. e) **Ticari Kaygılar ve Hukuka Aykırılık:** Öğrencilerden yüksek ücretler alınması, kontenjanların aşılması ve devam zorunluluğunun uygulanmaması gibi uygulamalar, bu okulların eğitim kurumundan çok ticari işletme mantığıyla hareket ettiğini göstermiştir (Odadan Haberler, 1 Aralık 1968).

İşte bu yukarıda belirtilen tespitler doğrultusunda ise, özel yüksek okullar Anayasa'nın 21. Maddesi ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'na aykırı olduğu belirlenerek 1971 yılında faaliyetleri sonlandırılmıştır. Sayıları 50000'e yaklaşan öğrencinin mağduriyetini gidermek adına 1472 sayılı yasa çıkarılmış; ancak, üniversitelerden destek bulmaması nedeniyle geçiş sürecinde sorunlar yaşanmıştır (Oğuz, 1983). Robert Kolej de diğer okullarla birlikte kapanmaya gitmiş, yerini Türk

akademisine bırakarak Boğaziçi üniversitesi olarak ve kampüsleri devralınarak yeniden kurulmuştur.12 Eylül 1980 ihtilali sonrasında Yüksek Öğretim Kurumu Kanunu'na kadar özel üniversiteler meselesi de rafa kalkmış olmuştur.

3.3.2.2 Türkiye'de İşletmecilik Eğitiminde Lisansüstü Programlar ve Bir Üst Tüzel Kişilik Olarak YÖK

Türkiye'de 1970'lere gelindiğinde lisansüstü programları açılmaya başlamış, yetmişlerin ikinci yarısında Türkiye'de Amerikan eğitim modelinin etkisi ile yüksek lisans programları bir yükseköğretim derecesi olarak eğitim sisteminin içine girmeyi başarmıştır (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2020: 15). İşletme alanında yüksek ihtisas ABD kaynaklı program ve uygulamalarıyla Türk işletmecilik yükseköğretiminde etkin bir rol oynayan ve İngilizce eğitim vermekte olan Robert Koleji Yüksek Okulu ve ODTÜ'de başlamıştır (Sargut, 2009: 56; Üsdiken, 2009: 22).

1965 senesinde Robert Kolej ilk kez eğitim süresini 5 yıla çıkararak, Türkiye'de işletmecilik alanında ilk kez lisansüstü taklidi bir programa öykünülmüştür. Amerikan üniversitelerinde olduğu gibi 2 yıllık temel dersler eğitiminin üzerine 3 yıllık iş idaresi derslerinin verilmesine odaklanan bir program tasarlanmıştır. Ancak yapı itibariyle, Amerikalıların Master of Business Administration (MBA) dediği programdan yapıca farklı olmuş Master of Art şeklinde adlandırılmıştır (Üsdiken, 2009: 18; Freely, 2000); ve bu programın geliştirilmesinde Columbia Üniversitesi'nden öğretim üyeleri danışmanlık vermişlerdir (a.e.: 144). 1971 yılına gelindiğinde Boğaziçi'ne devredilen okulda programlar aynen korunmuş olmakla birlikte 5. yıldaki *master* programı özelliğini korumuş olmakla birlikte, üç alanda ihtisaslaşma fırsatı sağlanmıştır (Üsdiken, 2009: 20).

1972 yılında ise gelindiğinde ise ODTÜ'de bu kez Türkiye'de ilk olmak üzere MBA programı ve Nicel Yöntemler programı "*esas itibari ile değişik bilim dallarında eğitim görmüş öğrencilerin işletmecilik alanında yetişmelerine hizmet etmek*" gayesiyle kurulmuştur (Aysan ve Kurtuluş, 1973. Akt: Üsdiken, 2009)[51]. MBA

[51] Kaynağa ilk kez Üsdiken, 2009 kitabında rastlanmış, uzun bir araştırma sonucunda ve şans eseri Beyazıt sahaflarından Üniversiteli Kitabebi'nde rastlanmıştır. Kitabı, bulmamda yardımcı olan Atalay

programında öğrencilere beş alanda ihtisaslaşma imkânı sunulmuştur. Öğrenim süresi 2 yıl olan programda, ilk yıl dersleri işletme alanındaki öğrenciler için sınavla geçilebilecek düzeydedir. Yine takip eden 1972-1973 eğitim öğretim yılında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İşletme İktisadı ve Muhasebe Enstitüsü'nde 4+1 yıl şeklinde öğrencilerin tez çalışması gerçekleştirerek mezun olabilecekleri bir lisansüstü işletmecilik programı başlatılmıştır. Ankara İktisadi ve İdari İlimler Akademisi'nde ise 1971 yılında Michigan State Üniversitesi'nden gelen öğretim üyelerinin ve burada öğrenim gören Türk öğretim üye ve yardımcılarının da etkisiyle üç döneme yaygın bir lisansüstü program açılmıştır (Aysan ve Kurtuluş, 1973).

İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nde ise iki program çoktan hazır bulunmakla birlikte yukarıdaki işletmecilik eğitim kurumlarındakiler gibi bir diploma programı değil, sertifika programlarından oluşmuştur. Bu programlardan ilki İşletme İdaresi Programı, diğeri ise İşletmecilik İhtisas Programı'dır. İşletme İdaresi Programı, yöneticilere yönelik eğitim veren bir program olarak "*ilk kez 1956-57 öğretim döneminde ve iki kez düzenlenerek başlamıştı. Doksanlı yılların ortalarına kadar da devam etti. Yatılı olabilmesi için, ilki Yeşilköy Deniz Park Otel'de düzenlenen program, ilerleyen yıllarda Ataköy'de Emlak Kredi Bankası C Motel'inde, daha sonra da Silivri'de İstanbul Üniversitesi Nazım Terzioğlu tesisinde yürütülmüştür.*" Programın yapıldığı İ.Ü. Nazım Terzioğlu tesisinde tesis kapanana kadar görevini sürdüren ve sonrasında İşletme Fakültesi ve İşletme İktisadı Enstitülerinde memuriyetine 2025 yılına kadar devam eden Çetin Daş, programa sadece Türkiye'den değil yabancı ülkelerden de yönetici gruplarının katılım gösterdiğini, öğrencilerin buralara otobüslerle taşındığını, yabancı dil okutmanı Amerikalı Steve tarafından İngilizce dersler verildiği, bir güne yaygın vak'a tartışmaları ve derslerin işlendiğini belirtmiştir[52]. Önceleri 3 ay olarak düzenlenen program, 1983 yılından sonra daha da

Yıldırım'a teşekkür ederim. Lisansüstü işletmecilik eğitim kurumlarının durumu ile ilgili bkz. Üsdiken, 2009.

[52] Çetin Daş ile 2019-2022 yılları arasında İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'ndeki Koordinatörlük görevim sırasında birçok kez Nazım Terzioğlu tesisleri hakkında fikir alışverişi yapma şansı buldum. Kendisi, ayrıca Prof. Dr. İlhan Erdoğan'ın da yeğenidir. Emekliliğinin ardından İngiltere'ye taşınan Daş ile görüşmelerimde, öğrencilerin 90'larda da çeşitli fabrika ve üretim tesislerine enstitünün otobüsleriyle taşınarak burada işletme gezileri yapıldığı bilgisine ulaştım. Ayrıca, çok sayıda yabancı grubun da eğitim almak üzere Silivri'deki tesislere geldiğini öğrendim.

yoğunlaştırılmış olarak 6 haftalık dönemlerde ve yılda 4 kez düzenlenmeye başlamıştır (EK-8). Yine bu programda katılımcıların belli bir işletmecilik alanında uzmanlaşmasından çok genel işletmecilik alanında bilgilerinin arttırılması hedeflenmiş, bu çerçevede vak'a yöntemi, anlatma yöntemi, konferanslar ve işletme gezileri düzenlenerek "*genel işletmecilik problemleri üzerinde çalışmak suretiyle araştırma, tahlil, muhakeme ve karar verme yeteneklerinin geliştirmek...*" amaçlanmıştır (EK-8). Buradan mezun olanlara ise devam sertifikası takdim edilmiştir (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2020: 7).

İşletme İktisadı Enstitüsü'ne bağlı olarak açılan bir diğer program ise İşletmecilik İhtisas Programı olmuştur. 1957-1958 yılında öğrenci almaya başlayan program, bahar ve güz yarıyılları olmak üzere iki döneme yaygın 9 aydan oluşmuştur. Amerikan üniversitelerindeki MBA programlarının bir akademik yıllık süreçte uygulandığı programda dersin ana materyali vak'a çalışmaları olmuştur. Öğrencilerin, bir akademik yılda yaklaşık 400 kadar işletmecilik vak'asını incelemiş ve tartışmış olmaları beklenmiştir. Öğrencilerin tam katılımı beklenmiş, 3 haftalık sömestr döneminin ilk haftası hariç Enstitü tarafından belirlenen bir devlet veya özel teşebbüste stajı zorunlu kılmıştır. Yine derslerde öğrencilerin resimleri bir panoya asılmış, bu şekilde öğretim üyesinin öğrencilerin takibini yapabilmesi sağlanmıştır (a.e.: 13-15)[53].

1977 yılına geldiğinde İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde yüksek lisans programı açılmıştır. Program İşletme İhtisas Programı'ndan farklı olarak yüksek lisans diploması yetkisi verme yetkisine sahip olmuştur. Buna karşın, iş dünyasından yöneticiler yetiştiren 20 yıllık bu programda "*bilinçli öğrenci program sonunda alınacak belgede 'diploma' veya 'sertifika' yazmasını önemsemiyor, programın içeriğine ve yapısına önem veriyordu. Ayrıca yüksek lisans programları uzmanlık*

[53] 2018-2020 yılları arasında asistanlığını yürüttüğüm İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme Yönetimi ve Organizasyon Bölümü eski Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Işıl Pekdemir ile katıldığım Yönetici MBA programlarında kendisi de öğrencilerin takibini bu şekilde dosyadan sağlamış, her öğrencinin önünde isimlikler olmasına özen göstererek ve dersin 3 saatlik dersin ilk saat dilimini konu anlatımı, son iki saatlik dilimini de vak'a analizlerine ayırmıştır. Kullandığımız vak'a analizleri 90'lı yılların önemli dergilerinden Power, HBR ve yabancı vak'aların Türkçe'ye kendisi ve tarafımdan çevrilmesiyle oluşturulmuştur. Her ders yılı öncesi, kendisi ile vak'aların üzerinden bir kez daha geçilmiştir. Son olarak hazırladığımız vak'a dosyasında toplamda 78 vak'a bulunmaktadır. İlk olarak, yönetici öğrencilere Ford Vak'ası ile döneme başlangıç yapılmıştır.

alanlarına göre şekillenmişken İşletmecilik İhtisas Programı Amerikalılar'ın meşhur ifadesi ile bir MBA (Master of Business Administration) idi." (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2020: 15). Buna karşın, 1981 yılında çıkan 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu ile Enstitü'nün tüzel kişiliğinin ortadan kalkması ve üniversitenin mali özerkliğinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. 1960'ların sonlarında kesilen Harvard ve Ford Vakfı'nda eğitim, maddi ve ayni yardımlara kesilmesine ek Yüksek Öğretim Kurumu'nun bir tüzel kişilik olarak üniversiteler üzerindeki zorlayıcı eşbiçim mekanizmaları ilk olarak sonrasında da Enstitü'nün maddi kaynaklarında azaltıcı bir rol oynamıştır (Pazarcık, 2016; Sargut, 2009). Kurumlardan gelen üyelik ücretleri kesilmiş, çok özel yapıdaki sanayici ve iş adamlarının, bürokratların da dahi olduğu Genel Kurul ortadan kaldırılmıştır. Yine, bu dönemde program bir diploma programı değil sertifika programı olduğu için erkek öğrencilerin askerlik görevini ifa etmelerini gerektirmesi nedeniyle ilgiyi azaltıcı olmuştur (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2020: 15). Buna karşın, 1998 yılına gelindiğinde diploma veren programlarla rekabet edebilmek adına programa ikinci öğretim tezsiz yüksek lisans programları ilave edilmiş, 2000 yılından itibaren de programlar, 28 Şubat 2009 tarihli Resmî Gazete'de MBA programı şeklinde tarif edilerek uygulanmaya başlamıştır[54].

Yüksek Öğretim Kurulu'nun kuruluşunun ardından bu tüzel kişilik yüksek öğretim kurumlarını zorlayıcı eşbiçimlilik mekanizması içinde şekillendirmiştir. (Sargut, 2009: 60). Daha öncesinde, Türk yükseköğretim sistemi beş farklı tür kurumdan oluşurken, YÖK sonrası bu kurumlar dönüşüm yaşamıştır. Öyle ki, 1981 öncesinde Türk yükseköğretim sisteminde (1) üniversiteler, (2) Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı akademiler, (3) bir kısmı diğer bakanlıklara, çoğu Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı iki yıllık meslek yüksekokulları ile konservatuvarlar, (4) Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı üç yıllık eğitim enstitüleri ve (5) mektupla öğretim yapan YAYKUR bu kurumlardan olmuştur. 2547 sayılı kanun çerçevesinde tüm yükseköğretim kurumları YÖK çatısı altında toplanmış, akademiler üniversitelere,

[54] 28 Şubat 2000 tarih ve 23978 sayılı Resmî Gazetede yer alan İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü İkinci Öğretim İşletme Yöneticiliği Tezsiz Yüksek Lisans Programları Yönetmeliği 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 65 inci maddesi ile 28/8/1999 tarih ve 23800 sayılı İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği çerçevesinde hazırlanmış bir yönetmeliktir. Yönetmelik programları doğrudan MBA olarak belirtmektedir.

eğitim enstitüleri eğitim fakültelerine dönüştürülmüş ve konservatuvarlar ile meslek yüksekokulları üniversitelere bağlanmıştır (YÖK, 25 Mayıs 2025). Bu çerçevede, iktisadi ve ticari ilimler akademileri de üniversiteye dönüşmüştür. YÖK müfredattan, idari yapının tayinine kadar üniversiteler üzerinde zorlayıcı unsurlar kullanmış, üniversitelerin farklı konumlandırmalarına bölgesel kalkınma amaçlı üniversitelerle kurulu düzendeki geleneksel üniversiteleri bir araya koyan bir yapıya kavuşmuştur. Geleneksel üniversitelerdeki Fransız ve Alman ekolünden etkilenen işletmecilik müfredatları, bütün üniversiteler için uygulanma girişiminde bulunulmuş, bu da üniversitelerde karşıt seslerin yükselmesine neden olmuştur[55]; nitekim kısa süre içerisinde program yapma yetkisi yine eğitim kurumlarına bırakılmıştır (Sargut, 2009).

Özellikle takip eden süreçte vakıf üniversitelerinin yükselişi ön plana çıkmaktadır. Açılan vakıf üniversitelerinde çoğunlukla Robert Kolej (1971 sonrasında Boğaziçi) ve ODTÜ'deki Amerikan tipi eğitim ve İngilizce dilinde eğitim verilmesi oldukça benimsenmiş; sonrasında akademide yurtdışında eğitim alıp geri dönen asistanların da eğitime dahil olmalarıyla birlikte devlet ve vakıf üniversitelerinde teknik çevrenin yarışmacı nitelikleri nedeniyle eğitim dili İngilizce olmuş, okullar Amerikan ekolün dersleri öykünmeci bir şekilde rekabetin içinde kalmak adına ders programlarına dahil etmişlerdir (Sargut, 2009: 58-59; Üsdiken, 2000; Orru, Biggart ve Hamilton, 1991:361-363).

Öte yandan, *24 Ocak Kararları* sonrasında, Turgut Özal döneminde (1980-1990) gelen ekonomide neoliberalleşme de özel girişimlerin sayısını önemli ölçüde arttırmıştır (Öniş, 2004). Bu dönemde merkezi odağı getiri olan özel teşebbüsler yabancı sermayeli, Türk-yabancı sermaye ortaklı ve yerli sermayeli kurumsal işletmeler hiyerarşik yapıları bakımından Amerika sistemini göz önünde bulundurarak

[55] Cumhuriyet Gazetesi'nin 9 Kasım 1981 tarihli *YÖK İçin Ne Dediler* başlıklı haberinde ODTÜ'den Prof. Gürel Tüzün, "*Üniversiteye olumsuz bir darbe vuruluyor. Öğretim üyesi kaybı öğretim kalitesinde düşme olacaktır. YÖK siyasi etkiyi artırıyor.*" derken, yine ODTÜ'den Prof. Korel Goymen ise *"üniversitelerdeki idari özerkliğin ortadan kaldırılması bilimsel özerklikten ayrı düşünülmesi kanımca mümkün değildir."* Diyerek "*…öğretim üyelerinin yalnızca ders veren kişi olarak görülmüş*" olduğunu belirtmiştir. Bursa İTİA'dan İşletme Fakültesi dekanı Prof. Dr. Özer Serper ise, "*Yüksek Öğretim Kurulu'na Üniversitelerarası Kurulca seçilen sekiz öğretim üyesi de yine mevcut öğretim üyelerinden seçilmiş olacaktır… Bu duruma göre, akademisyenlerin…Yüksek Öğretim Kurumları'nın faaliyetlerine yön veren Yüksek Öğretim Kurulu'nda temsil edilmeleri mümkün olmayacaktır…*" şeklinde YÖK'ün durumunu ifade etmişlerdir.

normatif baskılarla şekillenmişlerdir (DiMaggio ve Powell, 1983: 152-153); özel teşebbüsler çalışanlarının profesyonelleşmesinin kendilerine pazar rekabetinde avantaj sağlayacağı inancı içerisinde profesyonelleşmeyi desteklemiştir. Nitekim özel teşebbüslerin teknik çevreye odaklı bu profesyonelleşme hareketi, Türk işletme yükseköğretiminde Amerikan modelinden öykünülen programlar şeklinde değişiklikler yapılmasını beraberinde getirmiştir; bu teşebbüslerde profesyonelliği özendirilmesi yönünde önemli imkanlar sağlamışlardır. Özellikle, 1990'larda itibaren Amerikan tipi MBA eğitimlerine olan ilgi son derece artmıştır (Sargut, 2009).

YÖK'ün alana getirdiği yapısal düzenlemelerden biri de üç düzeyli bir yükseköğretim sistemini oluşturmuş olmasıdır. 1981 yılından sonra yükseköğretimde lisans, yüksek lisans, doktora ayrımına gidilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise üniversitelerde tezsiz yüksek lisans programlarının verilmesinin önünü açan sistem kabul edilmiştir (Üsdiken, 2004). Daha önce de bahsedildiği üzere, bu hem iş dünyasının talebini karşılayacak şekilde derslerin akşam yapılmasını sağlamış hem de öğrencilerin üzerinde tez baskısını azaltmıştır. 1998 yılına gelindiğinde İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü, ikinci öğretim MBA ve Yönetici MBA programlarını ilk başlatan kurumlardan olmuştur (Aysan, Yücel, Adiloğlu, 2020: 16). MBA programları çoğunlukla tam zamanlı veya iş tecrübesi aramaksızın açılan programlar olurken, Yönetici MBA programlarında yarı-zamanlı ve en az 2 yıl iş tecrübesi aranan programlar olmuşlardır[56]. İşletme yükseköğretiminde MBA programları sonraki yıllar için özel okullarda rekabetin ana unsuru haline gelmiş; 1992 yılında devlet üniversitelerinde ücretli tezsiz lisansüstü programlarının verilmesi imkanının ardından örgütsel alanda devlet üniversiteleri de güçlü kadrolarıyla bu yarışın içine dahil olmuştur (Üsdiken, 2018). Türkiye'de 2000'lerde itibaren vakıf okullarının sayısının artması ve Amerika tipi MBA programlarını vermeleri nedeniyle rekabet giderek artmıştır. Özelikle, 2010'lardan itibaren teknik çevrenin etkisiyle okullar birbirine benzer programlar açmışlar; rekabet de yerli öğrencilerden

[56] Bkz. 28 Şubat 2000 tarih ve 23978 sayılı Resmî Gazetede yer alan *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü İkinci Öğretim İşletme Yöneticiliği Tezsiz Yüksek Lisans Programları Yönetmeliği* başlığı.

uluslararası alana doğru kayış gerçekleşmiştir (Jones ve de Wit, 2014). Böylece tüm dünyada olduğu gibi rekabetin boyutu küresel bir düzeye çekilmiştir.

3.3.2.3 Türkiye'de Eğitim- İş Dünyası İlişkisi ve Üniversiteler Arası Artan Rekabeti

Amerikalıların daha önceki bölümlerde gösterildiği gibi Fransa ve Almanya'da olduğu gibi kendi yönetim tarzını ve işletmecilik eğitimini Türk yönetim hayatına getirmek yönünde II. Dünya Savaşı sonrasında girişimleri olmuştur. Bu girişimlerin liderlik programlarıyla ilgili olan kısmı doğrudan Amerikan hükümeti tarafından Ford Vakfı'na bildirilmiştir[57]. 1949 yılındaki Türkiye'nin panoramasını ortaya koyan Thorburg raporu bir başlangıç olmuş, "Rapor bir anlamda Türkiye'ye sağlanacak yardımlarda "*Amerikan katılımıyla ilerletilecek olan Türkiye'nin ulusal amaçlarının, kendi ulusal [Amerikan] çıkarlarımız ve inançlarımızla uyumlu olduğu varsayılmaktadır.*" (Thornburg, 1949: viii) şeklinde durumu ortaya koymuştur. 1952 yılında Amerikalı bir grup gelerek araştırmada bulunmuştur; gelen grubun içerisinde Harvard Üniversitesi'nden J. Fox da bulunmaktadır. O dönemde Amerika'nın *Savaş Dönemi Üretim Kurulu'nda* (WPB) görev yapan Fox, Türkiye'den eski İ.Ü. Rektörü (1949-1951), İktisat Fakültesi öğretim üyesi ve Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği başkanı Ömer Celal Sarç başta olmak üzere akademisyenler ve Türkiye'de iş dünyasının temsilcileriyle görüşmüştür (George E. Bates Papers, A-87-12 c.7; Örnek, 2013; Eczacıbaşı, 1982).

Burada bir işletme iktisadı enstitüsü kurulurken İstanbul Sanayi Odası ile iş birliği yapılmak istendiği görülmüş ancak Sarç'ın girişimleriyle İşletme İktisadı Enstitüsü İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi içinde kurulmuştur (Oluç, 2006: 42). Mali açıdan enstitü üç kaynak üzerinden beslenmektedir. Bunlar, her yıl kursa öğrenci gönderen işletmelerden alınan üyelik ücretleri ve öğrencilerden alınan ücretler, Amerikan Ford Vakfı'ndan 1965 yılına kadar devam eden mali ve ayni yardımlar, İktisat Fakültesi'nden bütçe dahilinde gelen yatırımlar olmuştur (Pazarcık, 2016: 16). Burada, Amerikalıların en ısrarcı oldukları konulardan biri de Genel Kurul'da iş

[57] Ford Annual Reports, 1952: 18.

dünyasından insanların olması olmuş, nitekim bu talepleri önceki bölümlerde de değinildiği üzere gerçekleştirilmiştir. Tıpkı, sanayi odalarına sicil kaydında olduğu gibi Enstitü'ye üye olan işletmeler de belli bir üyelik ücreti ödemişlerdir, bu üyelik ücreti 1957 yılı itibariyle 2500 lira olmuştur (a.e.: 16)[58]. Aynı yıl itibariyle Enstitüye kayıtlı 59 şirket bulunmaktadır (EK-9). Bu şirketlerde 3'ü Amerikan, 2'si İngiliz, 1'i de Hollanda menşeili şirketlerdir. Bu durum, Türkiye'de ekonomik liberalleşme adına 1954 yılında çıkan Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası, yabancı sermaye için elverişli bir ortamın hazırlanmasıyla olduğu ifade edilebilir (Koçtürk ve Eker, 2012: 39). Kanun, yabancı sermaye üzerindeki faaliyet alanlarına yönelik baskıyı ortadan kaldırmış, yerli teşebbüslere açık olan her alanda yabancıların faaliyette bulunabileceğini göstermiştir.

Buna karşın, 1954'te itibaren İşletme İktisadı Enstitüsü'nde yer alan genel kurul ve eğitime yönelik üyelikleri dışında iş dünyasını doğrudan eğitimin içine çekmek bir hayli zor olmuştur. Amerikalılar, tıpkı Fransa'daki CEDEP (Centre Européen d'Éducation Permanente) ve Almanya'daki DGM (Deutsche Gesellschaft für Management) örneklerindeki gibi Türkiye'de Türk Sevk ve İdare Derneği'nin kurulmasında ön ayak olmuşlardır. 1962 yılında kurulan ve Amerikalıların *Turkish Management Association* olarak adlandırdığı dernek, Ford Vakfı'nca yönetim eğitimi merkezi kurulması çerçevesinde fonlanmaya başlamış; dernekte iş dünyasının bütün kesimlerinden kimseler bir araya getirilmek istenmiş, bu çerçevede Sanayi ve Ticaret Odaları, iş sahibi ve yöneticiler, üniversiteden öğretim üyelerinin bir araya getirilmesi için çaba gösterilmiştir. Bu çabaları, 26 Kasım 1965 yılında kurulan İktisadi Kalkınma Vakfı'nın kuruluşu izlemiştir. İktisadi Kalkınma Vakfı, özellikle 1970 yılında imzalanıp 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol kapsamında *"Türk sanayinin o zamanki Avrupa Topluluğu ülkelerine yaptığı ihracatta kotaların belirlenmesi için müzakere sürecinde yer almıştır."*. Türkiye'nin Avrupa'ya dönük liberal kalkınmacı hamleleri doğrultusunda hareket etmiştir (İKV, 2025). 1969 yılında ise Sevk ve İdarecilik Eğitim Vakfı kurularak yöneticilere yönelik eğitim faaliyetlerinin arttırılmasına yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. Amerikalılar tarafından Türk iş

[58] Karşılaştırma yapabilmek açısından Prof. Dr. Mehmet Oluç, 30 Kasım 1957'de profesörlük kadrasuna atandığında maaşı aylık 80 liradır. Bkz. 30178 sayılı T.C. Maarif Vekalet Üniversiteler Bürosu kararı.

dünyasının gelişimini desteklemek amacıyla kurulan bu vakıflardan Türk Sevk ve İdare Derneği, Ford Vakfı'ndan 1965-1974 yılları arasında toplamda 1103000 $'lık yatırım almış; İktisadi Kalkınma Vakfı 1967-1973 yılları arasında 211000 $'lık destek bulmuş; Sevk ve İdarecilik Eğitim Vakfı ise yine Ford Vakfı'ndan 1970-1974 yılları arasında 200000 $'lık yardım almıştır[59]. 1972 yılında ODTÜ'den bir ekibe rapor hazırlatılmış bu AID'ın dikkatini çekmiş ve sonrasına 1973 yılında bu sefer İ.Ü. İşletme Fakültesi'ne ikinci ve daha geniş kapsamlı bir rapor hazırlatılmıştır. M.M. Aysan'ın proje yöneticisi ve Kemal Kurtuluş'un proje yardımcısı olarak görev yaptığı bu rapor Türkiye'de iş dünyası için yükseköğretimde olumsuz bir tablo çizmektedir (Üsdiken, 2009: 26).

Akademide ise bu dönemlerde iş dünyasının toplumsal sorunlar açısından elini taşın altına koyması gerektiği yönünde yaklaşımlar görülebilir. Öyle ki, İşletme İktisadı Enstitüsü tarafından düzenlenen *Modern Eğilimler ve İş Hayatının Sosyal Sorumlulukları* konulu tartışma bu bakımdan Kasım 1971'de Tarabya Oteli'nde yapılmış ve iş dünyası ile akademisyenleri bir araya getirmiştir[60]. Tartışma sosyal sorumluluklar üzerine olmasına karşın konuşmada söz alan Türkiye Sanayicileri ve İş Adamlar Derneği Başkanı Feyyaz Berker "*Kâr eden müesseselere bugün kötü gözle bakılmaktadır."* diyerek dönemin yaklaşımını belirtirken sanayi teşvik tedbirlerinin de en az uygulandığı ülkenin Türkiye olduğuna dikkat çekmiştir, "…*ülkemizin kalkınması için en büyük etkenin sanayi olduğunu bugün tartışma götürmez bir gerçek olarak görülmüştür..."* şeklinde ifade etmiştir. Öte yandan yine 1973 yılının mayıs ayında düzenlenen İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü, Adana Sanayi Odası, Adana Ticaret Odası ve Ticaret Borsası'nın ortaklaşa düzenlediği 1973 tarihli *Türk Sanayiinin Bazı Sorunları ve Pazarlama* konulu seminerde Mustafa Aysan, Türkiye'nin dış ticaret rejiminde bazı değişiklikler yapma zorunda olduğunu ifade ederken, AET'nin (Avrupa Ekonomi Topluluğu) en güçlü iktisadı ortaklık olduğunu ve Türkiye'nin ortak pazara katılmadan önce değişiklikler yapması gerektiğini vurgularken;

[59] Ford Vakfı'nın 1964-1974 yılları arasındaki yıllık rapolarından bulunmuştur. 1970 yılı sonrası raporlar Programlara Bakış kısmının içine taşınmış, bu nedenle ödenmeyen kesim ile ödenen arasında sağlama yapılması gereği doğmuştur.

[60] Cumhuriyet Gazetesi 30 Kasım 1971 tarihli *Toplumsal Sorunların Büyük Çoğunluğu İş Adamları Tarafından Çözülmelidir* başlıklı haber.

Mehmet Oluç ise ortak pazar olsun ya da olmasın*"...kalkınmak için ihracatımızı geliştirmeliyiz."* şeklinde dönemin önemli tartışmalarına dikkat çekmiştir[61]. Buna karşın, Türkiye en azından 1980'lerin ortasına kadar yabancı sermayeyi cezbetmekte başarılı olamamış (Koçtürk ve Eker, 2012: 39), Amerikalılar ise vakıflar üzerinden doğrudan yatırımlar 1973 ve 1974 yıllarında kesmişlerdir. 1955-1979 yılları arasında Türkiye toplamda 228,1 milyon dolar değerinde yabancı sermaye yatırımı almıştır. Özellikle 1960-1980 yılları arasındaki ekonomik ve siyasi açıdan hem Türkiye hem de dışarıdaki atmosfer kısıtlayıcı olmuştur (a.e.). Yine, 1980 öncesinde uygulanan aşırı değerlenmiş döviz kuru, ithalat yasakları, kotalar, yüksek gümrük vergileri, sıkı kambiyo kontrolü dışa açılmakta ve yabancı yatırımcı çekmekte korumacı politika araçları olmuşlardır.

1980 yılında 24 Ocak kararları çerçevesinde serbest döviz kuruna geçilmesi neoliberal politikaların uygulanmasına ve daha çok yabancı yatırımcının çekilmesine imkân sağlamıştır. İstanbul Sanayi Odası'nın İSO500 verilerine göre Türkiye'deki şirketlerde yabancı şirketlerin oranı 1988 yılında 66 iken, 1996 yılına gelindiğinde bu sayı 114'e yükselmiştir, 2010 yılında 148 iken, günümüzde 125 şirket yabancı şirketlerdir (ISO500, 2025).

Türk ve yabancı kurumsal şirketlerin rekabeti beraberinde profesyonel çalışanlar açısından da rekabeti beraberinde getirmiştir. İş dünyasındaki rekabetçi ve yabancı yatırımlar açısında daha uygulanabilir bir ortam beraberinde işgücü ve işletmeler açısından işgücü yetiştiren üniversiteler arasında da rekabeti arttırmıştır, işletme programları da bu rekabetten etkilenen programlar olmuşlardır. Öyle ki, tüm dünyada özellikle özel üniversiteler olmak üzere, kendi verdikleri diplomanın meşruiyetini arttırmak adına akreditasyona kurumlarına yönelmiş, kendilerini farklı lokasyonlarda konumlandırmış ya da yabancı öğrencilerin dikkatini çekebilmek adına değişikliğe gitmiştir (Blanchard, 2009). Türkiye'de devlet ve özel üniversitelerinde özellikle kendilerini uluslararası konumlandırmak için Türkçe isimlerinin yanında İngilizce bir isim de kullanma yönünde değişikliğe gidilmiştir. Örneğin, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi ve İşletme İktisadı Enstitüsü, İngilizce isimlerini 2013

[61] Cumhuriyet Gazetesi 8 Mayıs 193 tarihli *Hızlı Sanayileşme İçin İşbirliği Önerildi* manşetli yazısıdır.

yılında dönemin Dekanı Prof. Dr. Recep Pekdemir'in girişimleriyle uluslararası rekabetçi bir konumda yer almak hedefiyle School of Business ve Graduate School of Business olarak değiştirmiştir.

Yine ulusal ve uluslararası alanda rekabette değişim de gözden kaçmamaktadır. Türkiye'de okulların 2009 senesine kadar AACBS akreditasyonuna sahip olan tek okul Koç Üniversitesi olmuştur (AACSB, 2025). Buna karşın, günümüzde devlet ve vakıf üniversitelerindeki 209 işletme programından 35'i akreditasyona sahiptir. Bu programların 17'si devlet üniversitesinde ve 18'i de vakıf üniversitelerinde yer almaktadır. Yine, akreditasyon kuruluşları açısından bakılacak olursa 18'i Star akreditasyonuna, 6'sı AACSB akreditasyonuna, 4'ü AQAS akreditasyonuna, 3'ü FIBAA akreditasyonuna, 2'si ACCA akreditasyonuna sahiptir. Koç Üniversitesi ise *triple crown* olarak adlandırılan üçlü AACSB, AMBA ve EQUIS akreditasyonlarına sahiptir. Üniversitelerin büyük bir bölümünün akreditasyonu, 2020 senesinden sonra gerçekleşmiştir (YOKAK, 2025). Bu da işletme bölümleri açısından akreditasyon kazanmanın teknik çevrede bir meşruiyet aracı haline dönüştüğünün göstergesidir. Üniversiteler içerikten çok yarışmacı bir şekilde teknik özellikleri üzerinden pazar mantığı ile hareket etmiştir (Orru, Biggart ve Hamilton, 1991:361-363).

Bir sonraki başlık altında bu çalışmanın araştırma bölümü yer almaktadır. Özellikle üçüncü bölümde ele alınan bazı durumlar, araştırma bölümünde yeni kurumsalcı bir bakış açısıyla incelenerek alana ilişkin durumların açıklayıcı bir şekilde gösterilmesi hedeflenmiştir.

4. BÖLÜM
TÜRKİYE'DE İŞLETMECİLİK YÜKSEKÖĞRETİMİNİN YÖNETİM BİLGİSİ TRANSFERİ YOLUYLA GELİŞİMİ

4.1Araştırmanın Sorusu

İyi bir araştırma sorusu her zaman iyi bir araştırma ortaya çıkarmamasına karşın, zayıf düşünülmüş ve yapılandırılmış bir araştırma sorusu araştırmanın ilerleyen kısımlarında sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu çerçevede, sosyal etkileşimde yer alan birey ve grupların niyetlerini ve bakış açılarının anlaşılması istenen konuların dahil olduğu bir taslak üzerinden araştırmaya başlanmış, kurumsal aktörlerin bağlam içinde ve bağlamlararası etkileşimi ve sosyal süreçleri araştırmanın merkezi olmuştur (Strauss, 1990: 6). Araştırmacının araştırma sorularını hazırlarken karşılaşabileceği sorun, yalnızca olguları, anlayışları veya algıları sorgulayan değil, aynı zamanda çalışmanın bir alana veya disipline olan ilgisini de gösteren nitel bir soruyu formüle etmektir. Bu nedenle araştırma sorusunun oluşturulmasında durumları ve süreçleri betimleyen özellik göstermesine özen gösterilmiştir (Flick, 2006: 109).

Araştırmada net bir şekilde çerçevelenmiş araştırma sorularının, olup biteni anlamak için kullanabilecek teori çerçevenin, araştırmayı belirli alanlarına yönlendirebileceğini ve çalışma yapmanın yollarını önerebileceği yaklaşımından (Maxwell, 2005: 67) ve Creswell'in "*iyi nitel sorular, keşif ve araştırma sürecine davet çıkarmalıdır."* tanımından hareketle, araştırma sorusu şu şekilde olmuştur:

Bu ***vaka çalışması*** araştırmasının amacı ***Türkiye'ye tarihsel süreçte farklı süreçlerde transfer edilen yabancı işletmecilik akademik yönetim bilgisinin hangi şartlarda, hangi bilgi taşıyıcılar tarafından transfer edildiğini ve varsa örgütsel alanda yaşanan çatışmaları*** açıklamak ve ***Türkiye'de işletmecilik yükseköğretiminin nasıl geliştiğini ve gideceği yönü*** belirtmek için ***sırasıyla Fransa, Almanya, Amerika*** **ve nihayetinde Türkiye** bağlamlarında ***ulusal eğitim sistemlerini, üniversitelerin değişen misyonunu ve işletmecilik eğitim kurumlarının*** gelişimini ele almaktadır. Bu aşamada, ***Türkiye'de işletmecilik eğitimi farklı ülkelerin farklı işletmecilik yükseköğretim ekollerinden etkilenerek gelişmiştir*** olgusu genel **olarak *yönetim***

bilgisi merkez ülkeden, ikincil merkez ülkelere ve çevrelere transfer edilerek gelişmiştir kavramsallaştırmasına dayandırılmıştır (Creswell, 2013).

Görüldüğü üzere geniş kapsamlı araştırma soruları, her zaman soru formatında değil bazen de araştırmanın hedefleri doğrultusunda ifade edilebilmektedir. Yukarıdaki soru, araştırmanın temel odağını belirleyerek ve bir anlamda araştırmanın araştırma amacını teyit etmiştir (Agee, 2009: 435). Aşağıdaki takip eden sorular ise araştırmanın bu geniş odağını daraltarak araştırmanın araştırmacı tarafından cevaplanabilir ölçekte olduklarından emin olunması amaçlanmıştır (a.e.: 443).

Vaka çalışması araştırmalarında, teorik çerçevenin araştırma sorularını yönlendirmesi gerektiği, çünkü teorinin vakaların seçimini ve sınırlarını belirlemeye yardımcı olduğu vurgulanmıştır (Yin, 1994). Bu nedenle, aşağıda yer alan araştırma soruları nitel araştırmanın temelindeki genel varsayımlarla, buna uygun bir yaklaşım ve araştırmayı şekillendiren bir teorik bakış açısını yansıtmaktadır (Creswell, 2013). Bu noktada, soruların yazım aşamasında teoriyle bir bağ kurulması sağlanarak, teorinin araştırmayı belli belirlenmiş alanlara yönlendirme özelliğinde yararlanılmıştır (Maxwell, 2005: 67). Böylece, aşağıdaki soruların araştırmanın geniş kapsamını daraltarak gerçekten de açıklanmak istenene odaklanması amaçlanmıştır. Ayrıca, yazın ile ilişki kurularak nelerin bilindiği ve hangi tür verilerin toplanması gerektiği konusunda da yön göstermektedir.

Araştırma Sorusu-1:

Kondratieff döngüler içerisinde dünya-sistem içinde merkez ülkelerin ulusal eğitim sistemleri eşitsiz ve asenkron olarak gelişmiştir (Green, 2013: 11). Amerika dışında ülkelerde ulusal/kitlesel eğitim sistemi ulusal bazda gelişmiştir. Amerika'da ise federal yasalar yerine eyalet yasaları kitlesel eğitim sisteminin gelişmesinde etkin olmuştur (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278). Ulusal eğitim sistemlerin gelişimi idari ve kurumsal yapının rasyonelleşmesi, kamu finansmanın aktarılması ve eğitim kurumlarında denetimin gelişmesi yoluyla olmuştur (Green, 2013: 11). Yükseköğretim kurumlarının gelişiminde ise gelişimlerinin ise en açık izlenebileceği karşılaştırmalı özellik, onların değişen misyonları olmuştur. Bu misyon farklılaşması, farklı ülkelerdeki üniversitelerin farklı inanç, görüş, yapı ve işleyişlere sahip olmasına

neden olmuştur (Scott, 2006). İşletmecilik eğitimi ise, ülkelerin değişen iş yapma sistemlerin ve anlayışlarının bir ürünü olarak gelişmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise, Amerika tarafından zorlayıcı kurumsal baskılar ile en azından Batı Avrupa, Japonya, Türkiye ve Hindistan' farklı stratejilerle transfer edilmeye çalışılmıştır (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008; Üsdiken, 2004b; Guillén 1994)

Bu çerçevede, Batılı merkez ülkeler Amerika, Fransa, Almanya ve İngiltere'de işletmecilik yükseköğretiminin nasıl geliştiğini anlamak adına bu ülkelerin ulusal eğitim sistemi, üniversitelerin değişen misyonu ve işletmecilik eğitim sistemlerinin gelişimi kavramlaştırılarak, bu merkez ülkelerde ortaya çıkan (a) farklı işletmecilik eğitim sistemlerinin kurumsal gelişim süreçlerinin anlaşılması ve (b) farklı dönemlerde bu ülkelerde değişen işletmecilik eğitiminin açıklanması amaçlanmıştır. Böylece, bu ülkelerin işletmecilik eğitim sistemlerinin hangi dönemde ne gibi bir kurumsal görüntüye sahip olduklarının anlaşılması sağlanmıştır.

Araştırma Sorusu-2:

Türkiye'de işletmecilik yükseköğretiminin gelişimi 1883 yılından itibaren Fransız (Üsdiken, 2004b; Üsdiken, 2018; 1930-1950'ler Alman (Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2003, Üsdiken 2004b, Üsdiken, 2009; Özkul, 2012) ve sonrasında Amerikan olmak üzere araştırmalarda kendisine yer bulmuştur (Sargut, 2001; Üsdiken & Çetin, 1999; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2004b; Üsdiken, 2004c; Üsdiken, 2009; Üsdiken, 2011; Pazarcık, 2016, Üsdiken, 2018; Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020). Ancak, yeni gelen eskiyi ortadan kaldırmamıştır (Üsdiken 2004b). Üsdiken'in çoğunluğunu kaleme aldığı araştırmalarında Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişimi detaylı ve çok ayrıntılı olarak tarihsel süreçler içinde (Üsdiken, 2004b; Üsdiken, 2003; Üsdiken, 2004c; Üsdiken, 2009; Üsdiken, 1999) ve dönemin önemli kurumları üzerinden incelenmiştir (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2021; Pazarcık, 2016; Erçek ve Üsdiken, 2014; Üsdiken, Selekler ve Çetin, 1998). Bu çalışmalar alana yönelik yapılan çalışmaların genel bir tablosunu çizmeleri nedeniyle oldukça önemlidir. Ancak bir başka önemi ise, Üsdiken, Kieser ve Kjaer'in araştırmalarının bir kısmını dışarıda tutarsak, hangi şartlar altında yönetim bilgisinin yabancı ülkelerden Türkiye'ye transfer edildiğine yönelik çalışmalar araştırmalarda daha yüzeysel bir

şekilde yer almıştır. Burada yüzeysellikten bahsedilen, Hamidiye Ticaret Mektebi'nin HEC'ten etkilenerek kurulması (Üsdiken, 2004b; Özkul, 2012; Pazarcık, 2016; Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020), 1930'larda Alman ekolünün *Betriebswirtschaftslehr* (BWL) ile etkinliğini arttırması (Üsdiken, 2004b; Özkul, 2012, Pazarcık, 2016) ve Amerikan ekolünün, II. Dünya Savaşı'ndan sonra etkinliğini arttırmasıdır (Üsdiken, 2004a; 2004b; Sargut, 2009; Özkul, 2012; Pazarcık, 2016; Üsdiken, 2018).

Bu çerçevede, akademik yönetim bilgisinin akademik yönetim bilgisinin yabancı ülkelerden Türkiye'ye transfer edilmesine odaklanılarak Türkiye'deki işletmecilik eğitimine farklı dönemlerde etki eden yabancı ülke ekollerin hangi motivasyonlarla ve hangi bilgi taşıyıcılarıyla Türkiye bağlamına aktarıldığının detaylı bir şekilde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece, karşılaştırmalı olarak akademik yönetim bilgisini gönderen ve alıcıların rolleri ve gelişim süreçlerine karşılıklı etkileri anlaşılması ve aktarılan eğitim bilgisinin, ülkenin hangi eğitim sisteminden aktarıldığı da net bir şekilde açıklanması öngörülmüştür. Sonrasında ise, II. Dünya Savaşı sonrası, Fransa, Almanya ve Türkiye'nin akademik yönetim bilgisinin transferine yönelik göstermiş oldukları tepkilerin farklılıklarının sosyal süreçler göz önünde bulundurularak anlaşılması beklenmiştir.

Araştırma Sorusu-3:

Amerikan ekolü işletme eğitiminin Türkiye'ye transferi hakkında yapılan çalışmalar bulunmaktadır (Sargut, 2001; Üsdiken & Çetin, 1999; Üsdiken ve Çetin, 2001; Üsdiken, 2004b; Üsdiken, 2004c; Üsdiken, 2009; Üsdiken, 2011; Pazarcık, 2016, Üsdiken, 2018; Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020). Ancak bu çalışmalar, genelde tek taraflı olarak ele alınmakta (Pazarcık, 2016; Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020; Üsdiken, 2004) ve Truman Doktrini, Marshall Planı, BM Teknik Yardım Anlaşması ya da sivil toplum kuruluşlarınca yapılan maddi, ayni ya da eğitim çerçevesindeki destekler ve Türkiye'de bulunan Amerikalıların rolü neredeyse yok denecek kadar değinilmiştir. Bununla birlikte, birincil kaynak çalışmaların sayısı son derece azdır (Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020).

Bu çerçevede akademik yönetim bilgisini Türkiye'ye transfer eden Amerikalı birincil ve ikincil bilgi taşıyıcılarının rolü, 1960'ların sonuna kadar Türkiye'deki

rolleri ve Türkiye'den ve dışarıdan diğer aktörlerle iletişimleri, yardımlar süresince ilişkilerin düzeyi ve nasıl iletişim kurdukları ve çatışmaların açıklanması amaçlanmıştır.

Araştırma Sorusu-4:

2000'li yıllara kadar eğitimde Türkiye içinde çeşitli dönüşümler yaşanmıştır. Öyle ki, 1970'lere gelindiğinde anayasa mahkemesi kararıyla, özel yükseköğretim kurumları kapatılmış; 1980 askeri darbesini takip eden süreçte YÖK kurulmuş; lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim kurumsallaşmıştır (Üsdiken, 2018: 173-174). Yine, 1980'lerde serbest piyasa ekonomisine geçiş ve bölgesel kalkınma projeleri kapsamında çok sayıda okul kurulmuştur. Özellikle, 2000'lerde başlayan MBA programları da Amerikan temelli dönüşümün yaygınlaşmasında, tıpkı sırasıyla İngiltere (Tiratsoo, 2004), Fransa (Blanchard, 2009: 592), Almanya (Schulz, Fehre ve Oertel, 2023) ve Türkiye'de (Üsdiken, 2008) olduğu gibi etkin olmuştur. 1980-2000'ler arasındaki dönem Amerikan modeli çerçevesinde bir Batılılaşmayı içermektedir (de Wit ve Altbach, 2020). İngilizce konuşulan ülkelerde pazar ekonomisine dayanan bir sistem geliştirilirken; diğer Avrupa ülkeleri ve dünyanın kalanında bölgesel iş birliğine dayanan bir sistem geliştirilmiştir (de Wit ve Hunter, 2015). Bu artan rekabet, özellikle iş dünyasına yönelik MBA programlarına yönelik ilginin artmasına neden olurken, aynı zamanda meşruiyet kazanmak adına kurumlar da akredite olmuşlardır.

Bu çerçevede, Türkiye'de işletmecilik eğitimi açısından artan rekabet sonucu eğitim kurumlarının stratejik tepkileri ve akreditasyonun artan önemi ve değişen öğrenci profilinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

4.2Araştırma Süreci

Bu tez çalışması, taslak fikirler ve öncül araştırmalar ile 2019-2025 yılları arasında uzun bir döneme yayılmıştır. Araştırmanın bir bölümü, 2019-2022 yılları arasında İstanbul'da yürütülürken, Araştırmanın geri kalanı ise Amerika Indiana eyaletinde 2022-2025 yılları arasında sürdürülmüştür. Araştırmanın hazırlanış süreci,

lineer bir ilerleyişten son derece uzak olup; çeşitli çevresel ve ailevi nedenlerden ötürü dönem dönem kesintiye uğramış ve tekrar başlanmıştır.

Araştırmanın, Türkiye'de başlayan ve yürütülen 2018-2022 yıllarını kapsayan sürecinde araştırma fikrini oluşturan taslak fikirler yüksek lisans ve doktora dersleri sırasında başlamış, özellikle 2018-2022 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İşletme Enstitüsü'ndeki Enstitü Koordinatörlüğü görevim sırasında daha keskin hale gelmiştir. Yine, bu süreçte farklı kongre ve konferanslara yaptığım ön çalışmalar ile katılmam ve aldığım geri dönüşler beni bu alanda çalışmaya yönelten faktörler olmuşlardır. İşletme tarihi alanında araştırma konusunun belirlenmesine yönelik olarak 2019 yılında, 2. İşletme Tarihi Konferansı'nda yaptığım çalışmayı, aynı yıl 27. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde yaptığım çalışma takip etmiş; 2020 yılındaki III. İşletme Tarihi Konferansı ve 2021 yılındaki IV. İşletme Tarihi Konferansı ile devam etmiş; son olarak 2021 yılında Istanbul Management Journal'da yayınlanan makalem ve 2022 yılında İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümünde bitirme tezi olarak yazdığım "*Bulletin of Taylor Society: Bilimsel yönetimin ilk tartışma platformunu yayınlarının belirli tarihsel dönüm noktalarıyla karşılaştırmalı olarak analizi*" başlıklı çalışmalarım araştırma konumu danışmanım sayın Prof. Dr. Cem Cüneyt Arslantaş ile birlikte kesinleştirmem konusunda yardımcı olmuşlardır.

Yine 2018-2022 yıllarını kapsayan tez çalışması fikir yürütme ve taslak çalışmaları sürecinin İstanbul'da tamamladığım ilk kısmında, 13 Haziran 2018 yılında Prof. Dr. Tamer Koçel'in kütüphanesinden dergi, kitap, işletme oyunu (business game) kasetleri olmak birçok kaynak Kültür Üniversitesi yerleşkesini değiştirirken kendisi tarafından şahsıma hediye edilmiş; 2020 yılında ise Prof. Dr. Işıl Pekdemir, kürsüden ayrılırken kişisel kütüphanesinden kaynak tarafıma hediye edilmiştir. Değerli hocalarımızdan gelen kaynaklara ek, Türkçe kaynak kitapların tamamı 2018-2022 yıllarını kapsayan süreçte edinilmiştir. Araştırmanın, 2022 yılı itibariyle Amerika'da devam eden kısmında kaynaklara başta Harvard İşletme Okulu Baker Kütüphanesi olmak üzere Ball State Üniversitesi Bracken Kütüphanesi, İndianapolis Üniversitesi Krannert Memorial Kütüphanesi'nden erişilmiştir. Harvard Üniversitesi İşletme

Okulu Baker Kütüphanesi'nde yapılan çalışmalar, 11-15 Aralık 2023 arasında gerçekleştirilmiştir, ancak kaynakların okunması oldukça uzun bir döneme yayılmıştır.

Tez döneminin öncesinde itibaren konuya duyulan yakınlığa karşın, tez dönemi yoğun okumalarla ve akademik çalışmalarla geçmiş; bu dönemde yeterlilik öncesi tez fikri belirmiş, yeterlilik sonrasında ise verilen tez önerisi ile tez çalışmasının ön hazırlık aşaması tamamlanmıştır. Tez yazımına başlamadan önce, tezde kullanılacak gerekli ana kaynaklar edinilmiş ve araştırma sorunsalı tespit edilerek ana araştırma sorusunun belirlemek yönünde çapraz kaynak okumaları yapılmıştır. Bu çerçevede, akademisyen ve alandaki araştırmacılarla fikir alışverişinde bulunulmuş; araştırmanın bir anlamda gövdesini oluşturan kavramlardan biri olan yeni kurumsal kuram hakkında kaynaklar okunmuştur. Yazındaki belirtilen çerçeve dahilinde metodolojinin seçimine yönelik ön bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya, dünya-sistemin dahil edilmesi ise, araştırma süreci içerisinde ülkeler arası karşılaştırma yapmanın bir gereği olarak haiz olmuş, bu alanda ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi, yükseköğretimin kurumsallaşması ve işletme yükseköğretiminin gelişimi bu makro bakış açısı içinde ele alınmıştır.

Araştırmanın tasarımı aşamasında ise, araştırma sorunsalı ortaya koyularak araştırmanın önemi amaç ve kapsamı doğrultusunda araştırma sorunsalının açıklanmasına yönelik ikincil ve birincil kaynakların nasıl elde edilebileceğine dair bir çerçeve belirlenmiş, araştırmanın sınırlılıkları kesinleştirilmiştir. Bu süreçten sonra araştırmaya araştırmacının pandemi sürecinde İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nde devam eden Enstitü Koordinatörlüğü görevi ve 2022 Ağustos ayında Ball State Üniversitesi Miller İşletme Okulu'nda başlayan öğretimi nedeniyle ara verilmiştir. 2023 yılı temmuz ayı başında ise, araştırmacı araştırmaya tekrar dönerek, tez danışmanı ile görüşmüş ve araştırmanın bütünü üzerinde bazı değişiklikler yaparak araştırma soruları ve metodoloji konusunda nihai bir fikre sahip olmuştur.

Bu dönemde ek kaynakların edinimi, üniversite kütüphaneleri ve arşivlere ulaşım ile ilgili görüşmeler gerçekleştirilmiş; dünya-sistem analizinin de araştırmaya bir ülkeler arası karşılaştırmalı bir çerçeve kazandırması adına dahil edilmesi sağlanmıştır. Harvard Üniversitesi İşletme Okulu Baker kütüphanesi ile Ekim 2023

yılında başlayan yazışmaların neticesinde özel arşivlere girmek için izin alınmış ve 11-14 Aralık 2023 tarihleri arasında arşiv çalışmaları gerçekleştirilerek gerekli birincil arşiv verileri toplanmıştır. Ek olarak, Türk ve Amerikan devlet arşivleri, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü arşivlerinden de birincil kaynaklara ulaşılmıştır. İkincil veriler ise, 2019-2025 yılları arasında yaygın şekilde toplanmıştır. Burada öğrenci yıllıkları, Amerikan uluslararası derneklerinin raporları ve yıllıkları, Milliyet gazetesi ve Cumhuriyet gazetesinin 1945-2024 yıllarını kapsayan belgeleri ve sosyal medya platformları üzerinden yapılan paylaşımlar, Resmi Gazete, Yüksek Öğretim Kurumu veri setleri, yayınlarından yararlanılmıştır.

Verilen analizinde ise, toplanan kapsamlı veri setlerinden yararlanılarak temaların belirlenmesi, içerik çözümlemesi ve karşılaştırmalı analizlerinin sistematik biçimde yürütülebilmesi amacıyla, yapay zekâ destekli bir araştırma aracı olan Google'ın NotebookLM platformundan yararlanılmıştır. Bu araç sayesinde farklı türdeki metinsel belgeler arasında ilişkiler kurularak, tematik başlıkların daha etkin biçimde ayrıştırılması sağlanmıştır.

Araştırmanın son aşamasında, veri analizinden elde edilen bulgular sistematik biçimde raporlaştırılmış ve araştırma sorularına yanıtlanması sağlanmıştır. Bu süreçte, söz konusu bulguların akademik katkıları belirtilerek, gelecek çalışmalara yönelik öneriler değerlendirilmiştir.

4.3Araştırma Yöntemi

Bu tez araştırma, işletme tarihi alanında yürütülen çalışmalarda sıklıkla tercih edilen nitel araştırma yöntemi çerçevesinde ele alınmıştır (Rowlinson ve Hassard, 2013). İşletmelerin tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğini, karar alma süreçlerinin, örgütsel yapılarının ve yönetsel pratiklerinin zaman içerisinde nasıl dönüştüğünü anlamayı amaçlayan bu tarihsel yaklaşım; özellikle arşiv belgeleri, sözlü tarih görüşmeleri, şirket raporları ve diğer tarihsel dokümanlar aracılığıyla derinlemesine veri toplamaya olanak tanımaktadır. Nitel yöntem, tarihsel olguların yalnızca kronolojik bir sıralamayla sunulmasından öte, bu olguların ardındaki toplumsal, kültürel ve kurumsal dinamikleri de açıklamayı hedefler (Rowlinson, Hassard ve Decker, 2014). Bu nedenle, araştırma süreci tarihsel verilerin içerik analizi yoluyla

sistematik biçimde çözümlenmesini ve işletme tarihine ilişkin çok katmanlı anlamların ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Tarihsel belgeler yalnızca geçmişin izlerini değil, aynı zamanda kurumların kolektif hafızasını ve kimlik inşasını da yansıttığı için nitel araştırma bu tür çalışmalar için uygun bir metodolojik zemin oluşturur (Yates, 2014).

Bu tez çalışması, Batılı merkez ülkelerde ulusal eğitim sistemlerinin dünya-sistem içindeki tarihsel gelişimi ve birbirlerinden etkilenerek dönüşümünü inceleyerek, bu ülkelerde kurumsallaşan işletmecilik eğitim yaklaşımlarının Türkiye'ye nasıl aktarıldığını ve Türkiye'de işletmecilik yükseköğretiminin örgütsel yapısının nasıl şekillendiğini çok katmanlı ve bağlamlar arası bir çerçevede ele almaktadır. Çok katmanlılık, araştırmanın analizi sürecinde yer alan makro ve mikro kurumsal çevrelere dikkat çekmektedir. Araştırmanın makro çerçevede, devletler arası ekonomik, siyasi ve iş dünyası ilişkilerine dünya-sistem içinde vurgu yaparken; mikro çerçeve ise, bir devlet içinde işletme yükseköğretiminin eğitim sisteminin gelişimini ve değişimini, ulusal eğitim sistemi ve bilgi transferi yoluyla ithal edilen eğitim sistemlerinin rolü üzerinden aktarmaktadır. Yeni kurumsal kuramın doğası gereği, sadece yapılar ve kurumların değişimleri değil, sosyal değişimlerin bu gelişmeler üzerine etkisi de ele alındığından makro ve mikro ikiliğinin arasındaki hayali çizgiyi ortadan kaldırarak, daha geniş bir bağlamla ilişkileri içinde alarak analiz etmeyi mümkün kılmaktadır (Maurice ve Sorge, 2000: 17). Türkiye'deki işletmecilik yükseköğretimi yabancı ülkelerin eğitim sisteminden ve Türkiye bağlamındaki kurumsal aktörlerin baskılayıcı unsurlarından etkilenerek gelişmiştir (Üsdiken, 2004b; Sargut, 2009). Farklı dönemlerde sırasıyla Fransa, Almanya ve Amerika Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin yönetim bilgisinin farklı yollarla transferi yoluyla etkilemişlerdir (Üsdiken, 2004b; Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020). Bu ülkelerden Türkiye'ye işletmecilik akademik yönetim bilgisinin transferini anlamak adına, tarihsel süreçte geri giderek dünya-sistem içerisinde bu ülkelerin ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi, yükseköğretimin kurumsallaşması ve işletmecilik kurumlarının gelişimi konuları ele alınmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Amerika, yönetim bilgisinin ihracında merkezin öncüsü konumunda olmuştur ve çalışmalar çoğunlukla Amerika'dan Avrupa'ya yönetim bilgisinin transferine odaklanırken; çevre ülkeye

yönetim bilgisinin transferine odaklanan çalışmaların sayısı son derece az olmuştur (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008). Bu çerçevede, karşılaştırmalı olarak merkez ülkelerin motivasyonu ve çevre ülkenin motivasyonu arasındaki farkları değerlendirmek ve transfer sürecinde yaşanan farklı süreçleri incelemek istenmiştir.

Dünya-sistemde ulusların tarihsel kapitalizmden kaynaklanan asimetrik etkileşiminden ötürü, bu etkileşimin gerçekleştirdiği tarihsel döngüler araştırmanın bel kemiğini oluşturmaktadır. Araştırma, metodolojik olarak yeni kurumsal kuramcı bir bakış açısıyla ele alındığından bu dönüm noktalarında sadece kurumları, örgütleri ve bunların yapılar değil bunlar arasındaki etkileşimi sağlayan, yönlendiren kurumsal aktörleri ve sosyal ilişkileri de teorik çerçevede açıklama amacı gütmektedir. Bu açıdan, araştırmanın kavramsallaştırmasında ***açıklayıcı örgüt çalışması*** metodundan yararlanılarak, teori ve tarihsel kayıtlarla tutarlı bir yorumlayıcı sentezin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece, dönüştürücü sosyal süreçlerin işleyişini ortaya çıkarmak için teoriyi uygulamak ve olası bir şekilde teorik gelişime katkı sağlanabileceği öngörülmüştür (Maclean, Harvey ve Clegg, 2016: 612).

Araştırmada, Türkiye'deki işletmecilik yükseköğretim örgütsel alanının gelişimini ve değişimini farklı merkez ülkelerden, farklı dönemlerde yönetim bilgisinin transferiyle ve iç dinamiklerle çerçevelemekte bir tarihsel örgüt çalışması metodu olarak kullanılmasıdır. Buradaki kurumsal çerçeveler, örgütsel alanı değiştirici özelliktedir; hem yönetim bilgisinin transfer edildiği ülkelerdeki taşıyıcı rol üstlenen kurumsal aktörler hem de Türkiye'deki kurumsal aktörler, örgütsel alanda kuralları kendi avantajlarına göre değiştirmeye çalışarak kurumsal alanda yeni uygulamalar başlatabilmektedir (Leblebici vd., 1991). Buna karşın, örgütsel alandaki örgütler, bu kurumsal aktörlerin yaptığı seçimlerde hâkim toplumsal kurallar ve ideolojiler tarafından sınırlandırılabilir. Burada, kurumsal bağımlılığı ve uyumun önemini ön plana çıkmaktadır (Leblebici vd., 1991). Bu nedenle yönetim bilgisini taşıyan birincil ve ikincil aktörlerin niyetleri kadar ithal bağlamdaki örgütsel alanında koşulları önemlidir ve açıklanmalıdır.

Bunu gerçekleştirmek için de nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması (case study) metodu araştırmada kullanılmıştır. Durum çalışması metodundan

yararlanarak, farklı ülkelerde işletmecilik yükseköğretim sistemlerinin gelişimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş, Türkiye'deki işletmecilik yükseköğretim sisteminin gelişimini yeniden gözden geçirilerek derinlemesine inceleyerek açıklanmıştır. Araştırmada, birden fazla bağlamın yer alması nedeniyle çoklu durumlar araştırmaya dahil edilmiştir (Creswell, 2013: Case Study). Creswell, birçok nitel durum çalışması karşılaştırarak, çoğunun durum çalışmalarında benzer karakteristikler gösterdiğini göstermiştir (Şekil 4-1):

Şekil 4-1: Durum Çalışmasının Tanımlayıcı Özellikleri (Creswell, 2013: Case Study)

Durum tanımlaması: Durum araştırmaları, belirli bir durumu belirleyerek başlamaktadır. Bu araştırmada ise odaklanılan durum, çevre ülke konumundaki Türkiye'ye işletmecilik yükseköğretimin yönetim bilgisi ihracı ve Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişimi sürecidir. Türkiye'nin dünya-sisteme ekonomik olarak dâhil oluşu, 16 Ağustos 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Anlaşması ve 3 Kasım 1839'daki Tanzimat Fermanı ile başlamış; bu tarihsel kesit, ülkenin "çevre" konumuna yerleşmesini sağlamıştır (Berkes, 2013; Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983: 4). Çalışma, bu başlangıç noktasından günümüze dek, Türkiye'deki işletme yükseköğretiminin merkez ülkelerden (Fransa, Almanya, Amerika) gelen akademik

yönetim bilgisinin taşıyıcı aktörler aracılığıyla nasıl aktarıldığını ve bu aktarımın örgütsel baskılar bağlamında nasıl biçimlendirdiğini incelemektedir. Bunu yaparken, farklı merkez ülkelerde işletmecilik eğitiminin gelişimini politik, ekonomik ve iş dünyası perspektifinden ve yine yönetim bilgisinin öncü merkez ülke Amerika'dan ihraç edilmesi üzerinden karşılaştıralı olarak göstermektedir (Kipping, Engwall, Üsdiken, 2008; Djelic, 2001; Locke, 1989).

Araçsal durum: Durum çalışmasının amacı, belli bir konuyu veya sorunu anlamak olabilir. Bu durumda, söz konusu sorunu en iyi şekilde anlamak için, bir veya birkaç örnek olay seçilebilir. Bu tür durum çalışmalarına araçsal (instrumental) durum çalışma denmektedir (Stake, 1995). Bu tez araştırması, araçsal bir durum çalışması olarak kurgulanmıştır; zira temel amaç, Türkiye'de işletmecilik eğitiminin tarihsel gelişim sürecini kavramlaştırırken Türkiye'nin dünya-sisteme ekonomik olarak dahil oluşundan itibaren, işletmecilik eğitiminde yabancı yönetim bilgisi transferlerinin ve Türkiye'deki örgütsel alanın Türkiye'deki işletmecilik eğitiminin gelişimindeki rolünü açıklamak olmuştur. Bu çerçevede *tarihsel yeni kurumsallık* ve *yeni kurumsal tarih* gibi iki üst metodolojik çerçeveden yararlanılarak araştırmanın tarih ve teorik çalışma dengesi bulunmaya çalışılmıştır.

Makro çerçevede araştırma, olgu ve olayların tarihsel süreçte nasıl bir araya geldiğini devletler arası askeri, siyasi, ekonomik ve iş dünyası ilişkileri çerçevesinde yaklaşmıştır. Batılı merkez ülkelerden etkilenerek ulusal eğitim sistemlerinin gelişimi, üniversitelerin değişen ve gelişen misyonu, işletmecilik eğitiminin gelişimi konularına değinilmiştir. Yeni kurumsal kuramın araştırmadaki rolü, buradaki taşıyıcıların rolü, motivasyonunu aktarmak, yönetim bilgisinin ihraç edildiği ülkedeki koşullar ile yeni gelen arasındaki çatışmayı/çatışma çözüm stratejilerini göstermektedir. Bu anlamda makro çerçevede belirlenenlerin mikro çerçeveye ulaştırılmasında bir aracı rol üstlenmektedirler. Mikro çerçeve ise, bir ülke içinde işletme yükseköğretiminin eğitim sisteminin gelişimini ve değişimini Türkiye'deki işletmecilik yükseköğretim örgütsel alanı üzerinden ele alırken, bu çerçevede Türkiye'de yaşanan toplumsal, askeri, siyasi ve ekonomik dönüm noktaları ve yabancı akademik yönetim bilgisinin transferinde yaşananlar üzerinden açıklama amacı gütmektedir.

Verilerin Toplanması: Araştırmalarda yalnızca bir veri kaynağına yönelmek, derinlemesine anlayış geliştirmek açısından yeterli değildir (Creswell, 2013: Case Study). Yine, Türkiye'deki işletme tarihi çalışmalarının büyük bir bölümünde çalışmalar çoğunlukla ikincil verilere dayalı olup, konu ile ilgili arşiv kayıtlarına nadiren ulaşılmış veya bir adım geriye gidip daha geniş perspektiften bakmak yerine kesitsel yaklaşılmıştır (Üsdiken, 2014: Akt. Yalçınkaya, 2022). Bu çerçevede Türkiye ile yabancı ülkelerden elde edilen verilerin karşılaştırmalı olarak okunmasına özen gösterilmiştir. Verilerin toplanması sürecinde Amerikan devleti, Amerikan hayırseverlik dernekleri ve sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'yle ilişkili olan birinci elden gözlem raporları ve kurumsal raporlar; Türkiye'de kurulan İşletme İktisadı Enstitüsü'nde görevli akademisyenlerin Harvard Üniversitesi ve John E. Fox ile yazışmalarına yönelik arşiv kayıtları, Türkiye'deki resmi ve özel gazetelerin arşivleri, devlet arşivleri, YÖK ve akreditasyon kurumlarının raporlarından veriler toplanmış ve sonuçta bir durum betimlemesi ile işletmecilik eğitiminin gelişiminin incelenmesi üzerinden bir analiz sunulmuştur (Detaylı bilgi için 1.4.2).

Durum çalışmasında veri analizi: Bu araştırma çerçevesinde farklı durumlar ülkeler karşılaştırmalı olarak ve Türkiye örneğinde yabancı ülke eğitim ekollerinin bilgi taşıyıcıları aracığıyla yönetim bilgisini transfer süreci ve Türkiye'de işletmecilik eğitimi örgütsel alanının gelişimi çerçevesinde ele alınmıştır.

Durum çalışmasının beklentileri: Araştırma, araştırma sorularıyla uyum içinde somut olarak aşağıdaki durumları açıklamayı beklemektedir:

(a) Batılı merkez ülkeler Amerika, Fransa, Almanya ve İngiltere'de işletmecilik yükseköğretiminin nasıl geliştiğini anlamak adına bu ülkelerin ulusal eğitim sistemi, üniversitelerin değişen misyonu ve işletmecilik eğitim sistemlerinin gelişimi kavramlaştırılarak, bu merkez ülkelerde ortaya çıkan (a) farklı işletmecilik eğitim sistemlerinin kurumsal gelişim süreçlerinin anlaşılması ve (b) farklı dönemlerde bu ülkelerde değişen işletmecilik eğitiminin açıklanması amaçlanmıştır. Böylece, bu ülkelerin işletmecilik eğitim sistemlerinin hangi dönemde ne gibi bir kurumsal görüntüye sahip olduklarının anlaşılması sağlanması beklenmektedir.

(b) Akademik yönetim bilgisinin yabancı ülkelerden Türkiye'ye transfer edilmesine odaklanılarak Türkiye'deki işletmecilik eğitimine farklı dönemlerde etki eden yabancı ülke ekollerin hangi motivasyonlarla ve hangi bilgi taşıyıcılarıyla Türkiye bağlamına aktarıldığının detaylı bir şekilde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece, karşılaştırmalı olarak akademik yönetim bilgisini gönderen ve alıcıların rolleri ve gelişim süreçlerine karşılıklı etkileri anlaşılabilir. Öte yandan, aktarılan eğitim bilgisinin, ülkenin hangi eğitim sisteminden aktarıldığı da net bir şekilde açıklanabilir.

(c) Akademik yönetim bilgisini Türkiye'ye transfer eden Amerikalı birincil ve ikincil bilgi taşıyıcılarının rolü, 1960'ların sonuna kadar Türkiye'deki rolleri ve Türkiye'den ve dışarıdan diğer aktörlerle iletişimleri, yardımlar süresince ilişkilerin düzeyi ve nasıl iletişim kurdukları ve çatışmaların açıklanması amaçlanmıştır.

(d) Türkiye'de işletmecilik eğitimi açısından artan rekabet sonucu eğitim kurumlarının stratejik tepkileri ve akreditasyonun artan önemi ve değişen öğrenci profilinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu durum çalışma, bir ***çoklu durum çalışması*** (Collective case study, multiple case study) olarak tanımlanmıştır. İşletme yükseköğretiminin gelişimi konusu birden fazla durum çalışması çerçevesinde örneklendirilerek açıklanmıştır. Çalışmada işletmecilik yükseköğretimine bağlamlar arası farklı perspektiflerden bakabilmek adına, kasıtlı olarak çoklu durumlar seçilmiştir (Yin, 2009). Öte yandan, araştırmada örneklem seçimi için ***amaçlı örnekleme*** (purposeful sampling) tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme stratejisinin seçiminde ise Miles ve Huberman'ın önerdiği örrnekleme stratejilerinde ***ölçüt temelli örnekleme*** (criterion sampling) yöntemi tercih edilmiştir (Miles ve Huberman, 1994). Ölçüt temelli örnekleme, araştırma sorusuyla doğrudan ilişkili belirli kriterlere uyan durumların, katılımcıların veya olayların bilinçli olarak seçildiği bir nitel araştırma örnekleme yöntemi olup; önceden tanımlanmış özelliklere sahip örneklerin seçimini ve araştırmanın amacına odaklanmayı gerektirir. Bu çerçevede yeniden araştırmanın makro ve mikro kuramsal çerçevede seçilen ölçüt temelli örneklemeler bulunmaktadır:

Ölçüt temelli örneklemenin, benzer deneyimlere sahip bireyler veya gruplar üzerinde derinlemesine analiz yapmakta kullanışlılığı göz önünde bulundurularak (Miles ve Huberman, 1994), makro çerçevede benzer özelliklere ve çarpışan hedeflere sahip merkez ülkeler Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya seçilmiştir. Diğer birçok karşılaştırmalı araştırmaya bakıldığında ister ulusal eğitim sistemleri olsun (Green, 2013), ister işletme yönetim bilgisinin transferi olsun her koşulda bu dört merkez ülke araştırmalara yansımaktadır (Locke, 1989; Djelic, 2001; Engwall ve Zamangi, 1998, Locke, 1988). Türkiye, özel durumundan ve barındırdığı kurumlar bakımından araştırmada makro ve mikro çerçevenin arasında bir geçiş sağlaması nedeniyle örneklemde yer almaktadır. Türkiye, Osmanlı'nın dünya-imparatorluk sürecinden başlayıp sonrasında çevre ülke statüsü kazanması sürecinde yukarıda bahsi geçen ülkelerle tarihsel süreç içinde farklı düzeylerde ilişkiler geliştirmiş, bu gelişmeler askeri, siyasi, ekonomik ve iş dünyası çerçevesini şekillendirmiştir. Öte yandan, Türkiye'nin çevre ülke konumu nedeniyle, belirtilen bu Batılı egemen ülkelerin Türkiye'yle arasında tarihsel kapitalist süreç içinde değişen boyutta askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler yaşanmıştır.

Öte yandan Türkiye'de işletmecilik eğitiminin gelişiminde Fransa, Almanya ve Amerika'nın sırasıyla dolaylı, tesadüfi-doğrudan ve doğrudan etkileri olmuştur. Bu nedenle, ölçüt temelli örneklemenin karşılaştırma yapmayı kolaylaştırmak amacı doğrultusunda (Miles ve Huberman, 1994), mikro çerçevede farklı ülke ekollerinin işletme eğitim sistemlerinden etkilenen Türkiye örnekleme dahil edilmiştir. Türkiye örneklemi içinde ise bir eğitim kurumu süreçlerin takip edilmesi bakımından önemlidir. İstanbul Üniverstesi'nde İktisat Fakültesi bünyesinde kurulan 1954 yılında kurulan İşletme İktisadı Enstitüsü, üç farklı ülkenin işletmecilik eğitim ekolünün bir şekilde etkilediği ilk kurum olması, II. Dünya Savaşı sonrası Amerika'nın doğrudan yerinde desteği ile kurulan ve halen ayakta olan bir kurum olması ve uluslararası AACSB akreditasyonuna sahip olması gibi nedenlerle araştırmadaki tarihsel süreçlerin Türkiye açısından en açık şekilde izlenebilir hali olması ve tekliği nedeniyle tezde özel bir yeri bulunmaktadır.

Çoklu durum çalışmalarında tipik format önce her bir durumun ve durum içi temaların detaylı betimlemesini (durum içi analiz), ardından durumlar arası tematik analizi (durumlar arası analiz) ve nihayetinde durumun anlamına dair yorum veya savları içermektedir. Bu çalışma da yukarıda ***Durum çalışmasının beklentileri*** kısmında belirtildiği üzere bu şekilde tasarlanmıştır. Alanda var olanı açıklamak ve yeni bilgilerle geliştirmek amacıyla, ***açıklayıcı örgüt çalışması*** metodundan yararlanılarak, teori ve tarihsel kayıtlarla tutarlı bir yorumlayıcı sentezin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bir sonraki başlık altında araştırma bulgularına yer verilmiştir.

4.4Araştırma Bulguları

4.4.1 Batılı Merkez Ülkelerde Tarihsel Süreçte Eğitim Sisteminin Gelişimi

Batı egemen toplumlarındaki eğitim özellikle modern dönem öncesinde dini temeller çerçevesinde gelişmiş ve eğitim elit bir zümreyle sınırlı kalmıştır. Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi bağlamında modern bir kavram olarak ele alınmıştır. Orta Çağ'daki kilise aracılığıyla yürütülen sınırlı faaliyetlerden başlayarak, eğitim zamanla üniversitelerin kurulmasıyla kurumsal bir boyut kazanmış ve Reform, Rönesans, Aydınlanma hareketleri ile kilise tekelindeki eğitim anlayışı sorgulanmıştır (Green, 2013). Aydınlanma ve milliyetçi dalgayla bütünleşerek eğitim, zamanla elit kesimin tekelinden çıkıp devletçi kitlesel bir eğitim aracı haline gelmiş, bu dönüşüm ulus devletlerin inşası ve Kondratieff döngülerde gözlemlenen toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle iç içe ilerlemiştir. Öyle ki, 19. yüzyıl Sanayi Devrimi ve kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışı Kondratieff I döngüsünde itibaren İngiltere'yi sanayiye dayalı ekonomisiyle dünya-sistemde öncü konuma getirmiş olmasına rağmen doğrudan eğitim sistemleri üzerinde etkin olmamıştır (Şimşek, 2005). Buna karşın, Kıta Avrupası'ndan Almanya ve Fransa'da birlik oluşturma ve ulusal yurttaşlar geliştirme mantıkları ulusal eğitime ağırlık verilmesine neden olmuştur.

Batılı merkez ülkeler akademik yönetim bilgisini tarihsel süreçte diğer ülkelere transfer eden ve diğer ülkeler tarafından öykünülen ülkeler olmuşlardır (Engwall ve Zamangi, 1998: 5; Üsdiken, Kieser ve Kjaer; 2004; Üsdiken ve Çetin, 2001). Bu

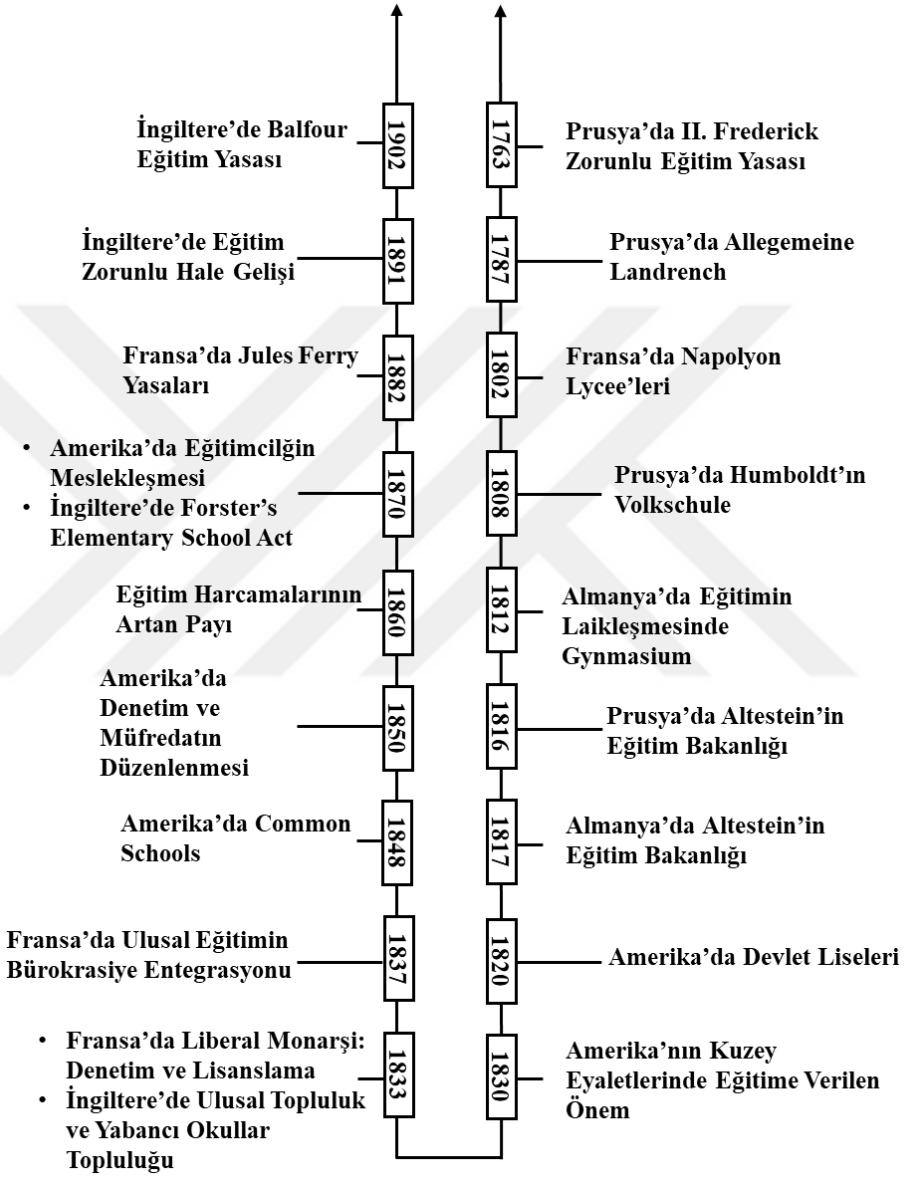
nedenle ulusal eğitim, üniversitelerin misyonu ve işletmecilik eğitiminin gelişimi temaları üzerinden batılı egemen ülkelerde eğitim sisteminin gelişimini anlamak, yönetim bilgisi ihraç edilen ülkelerin hangi kurumsal mantıklar çerçevesinde bu akademik yönetim bilgisini ürettiğini anlamak açısından önemlidir.

4.4.1.1 Ulusal Eğitim Sistemlerinin Kurumsallaşması ve Meşrulaşması

Batı toplumunda eğitim sisteminin Orta Çağ'da dini otorite kontrolündeki eğitimin, derebeyinin mutlakiyetçi hükümlerine, oradan da modern anlamda ulusalcı, kitlesel bir araca dönüşümü ulus devletlerin tarihsel süreç ortaya çıkışı ile değişikliğe uğramıştır. Literatürü çalışırken ele aldığımız üzere Kondratieff döngüler boyunca merkezin öncü devletleri askeri, siyasi, ekonomik ve teknolojik üstünlükleriyle diğer merkez ülkelerle yarışta öne geçme fırsatı bulmuşlardır (Terlouw, 1992; Flint ve Taylor, 2018). Gerek ülkeler arasındaki askeri, siyasi ekonomik çekişmeler gerekse ülkelerin kendi durumları ülkelerin ulusal/kitlesel eğitim sisteminin kurumsallaşması asenkron bir şekilde gerçekleşmiş, kendi kurumsal mantık mekanizmalarına sahip olmuşlardır (Green, 2013). Bu durum, ülkelerin ilk ve ortaöğrenim sistemlerinin kurumsallaşmasına öncülük etmiş, I. Dünya Savaşı'nın öncesine kadar hemen hemen bütün Batılı ülkelerin eğitim sistemleri kitle eğitim sistemi zorlayıcı ve normatif baskılar çerçevesinde gelişmiştir (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278). Eğitimin kurumsallaşmasının, zaman içinde meşrulaşmasının ve günümüz modern toplumunda ilk kademeden üniversite kademesine kadar yaygınlaşmasının önünü açmıştır. (Green, 2013). Ulusal eğitim sisteminin gelişmesinde idari ve kurumsal yapının rasyonelleşmesi, eğitimcilik mesleğinin profesyonelleşmesi, kamu finansmanın aktarılması ve eğitim kurumlarında denetimin gelişmesi etkin olmuştur (Green, 1990: 11). Eğitimin yasal düzenlemelerle yapısallaşması ve meşrulaşması eğitime katılım düzeylerini arttıran faktörler olmuştur (Nuhoğlu Soysal ve Strang: 1989: 278).

Ulusal eğitim sistemlerinin gelişiminde Batı'da eğitim alanında değişen kurumsal mantıkları iyi anlamak gerekir. Eğitim, başlangıçta dini otorite ve elitlerin tekelindeyken, zamanla devletin, ulus inşasının, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin ihtiyaçlarına cevap veren geniş kitlelere yayılan bir kurumsal yapı haline gelmiştir.

Zorunlu eğitim yasaları, devletin denetimi ve kamu finansmanı mekanizmaları devletin ***zorlayıcı eş biçimlilik*** yoluyla eğitim sistemlerini standardize etme ve meşrulaştırma çabaları olarak görülebilir (DiMaggio ve Powell, 1983).

Şekil 4-2: Batılı Merkez Devletlerde Eğitim Ulusallaşması/Kitleselleşmesi Sürecinde Yaşanan Gelişmeler

Bu yasal düzenlemeler ve gelişim dönemleri her ülke de farklı itkilerle hayata geçirilmiştir. Örneğin, Prusya'da II. Frederick'e 1763 yılında zorunlu eğitim yasasını çıkaran mantık *aydınlanmış mutlakiyetçilik* mantığı iken (Rosenber, 1966), Kutsal Roma İmparatorluğu'nun 1806'da yıkılmasından sonra Altestein döneminde liberal

olmayan, merkeziyetçi ve verimlilik odaklı bir yapıyı işaret eden kurumsal mantık etkin olmuştur (Levassueur, 1897). Fransa'daki cumhuriyet-imparatorluk rejimi çekişmesi sırasında eğitim görece yavaş gelmiş, ancak Napolyon'un ulusalcı lycée'leri *aydınlanmacı kontrolcü devleti* göstermiştir (Moody, 1978). İngiltere'de gelişimini engelleyen ise köylünün bir işverene bağlı çalışmak yerine *bağımsız evde üretim* mantığı olmuştur. Devlet'in 1833 yılındaki eğitime ilk müdahale çalışması etkin olamamış ve zorunlu eğitim 1891 yılına kadar beklemiş, tam anlamıyla İngiltere'de eğitim sistemine 1902 yılında kavuşulmuştur. Tartışmalara neden olmuştur. Amerika'da ise eğitim dini temelli başlamış ve kolonilerde kendi kasabalarında *dini ve ahlaki eğitim vermek* mantığı üzerine gelişmiştir geliştirilmiştir (Kaestle, 1983). 1820'lerde Başkan Jackson döneminde okullarda yerel vergilerle finanse edilirken sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu teknik ve yönetimsel bilgiye vurgu yapılmıştır (a.e.). Amerika'nın federal yapısından dolayı eyalet yardımları ancak 1860'lardan sonra görülmüştür (a.e.).

Ulusal eğitim sistemleri tarihsel süreç içinde şu şekilde kurumsallaşmıştır:

Tablo 4-1: Almanya/Prusya'da Ulusal Eğitim Sisteminin Gelişimi ve Kurumsallaşması

Olay	Kodlar	Söylemler
(1763) II. Frederick-*Generalland schulreglement* (Genel Okul Yönetmeliği)	• 1763 yasasıyla birlikte eğitim, kilisenin etkisinden çıkarılarak laik, merkezi ve devlet denetiminde bir kuruma dönüşmüştür. • Temel amacı, okur-yazar, disiplinli ve devlete sadık bireyler yetiştirmekti. Bu bireylerin sivil bürokraside ve askeri alanda kullanılmaları öngörülmüştür. • Yasa, 5 ila 13 yaş arasındaki tüm çocukların eğitime katılmasını zorunlu kılmaktadır. Okuma, yazma, temel aritmetik ve Protestan dini eğitimi verilmesi esastı. Eğitimi devlet denetimine alarak, öğretmenlerin belirli bir eğitim düzeyine sahip olması şart koşulmuştur. • Avrupa'daki modern kamu eğitim sistemlerinin temelini oluşturmuştur.	Eğitim, Frederick'in Prusya'sında özgür düşünceli vatandaşlar yerine sadık ve disiplinli tebaa yaratmak amacıyla aydınlanmış mutlakiyetçiliğin bir aracıydı. **(Rosenberg, 1966)** 1763 Genel Okul Yönetmeliği, Avrupa'da ulusal çapta zorunlu ve devlet denetimli bir okul sisteminin ilk gerçek denemesiydi. **(Bowen, 1981)** Prusya devleti, okulları yalnızca öğrenim yerleri olarak değil, ahlaki ve toplumsal disiplin kurumları olarak da görüyordu. **(Nipperdey, 1996)** Prusya'nın erken dönemde devlet kontrolündeki bir eğitim sistemi kurması, Avrupa'daki sonraki ulus

	• 19. yüzyılda Almanya'nın siyasi birliğinin kurulmasında temel rol oynamış, başka ülkeler için model teşkil etmiştir.	inşa projelerini etkileyen kurumsal bir yenilikti. **(Green, 1990)** Prusya modeli, özellikle merkezi kontrol ve öğretmen eğitimi vurgusuyla Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi uzak bölgelerdeki eğitimsel gelişmeleri etkiledi. **(Weber, 1976)**
(1787) Prusya Allgemeine Landrech (Prusya Devletleri İçin Genel Hukuk Kodu)	• 1787'de tasarlanıp 1794'te yürülüğe konan yasa, Prusya'da hukuki birliği sağlamak adına aile, ticaret, eğitim, mülkiyet konularını kapsayan rasyonel bir hukuk sistemi oluşturmak adına hazırlanmıştır. • Eğitim hakkı ve yükümlülüğünü devletin gözetimine veren yasa, çocukların okula gönderilmesini hukuki bir yükümlülük olarak tanımlamıştır. • Öğretmenlerin görevi, müfredat, eğitimin kalitesi unsurları devlet tarafından çerçevelendirilmiştir. • Temel olarak Protestan dini eğitimi korunmuş ancak sekülerleşme yönünde evrilmiştir. • 1763'teki pratik, hukuk sistemi içine kalıcı olarak 1787 yasasıyla geçmiştir.	Kanun, ebeveynlerin çocuklarını okula gönderme yükümlülüğünü düzenliyor ve eğitimi bir vatandaşlık görevi olarak tesis ediyordu. **(Melton, 1988)** Allgemeines Landrecht, eğitim konularında devletin üstünlüğüne ve kilise denetiminin sona ermesine yasal bir dayanak sağladı. **(Moeller, 1991)** 1763'te idari bir emir olarak başlayan uygulama, Allgemeines Landrecht ile yasal bir düzenlemeye dönüştü ve zorunlu eğitim hukuk sisteminde yerini aldı. **(Müller, 1987)**
(1808) Humboldt Volkschule	• 1806'da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sona ermesi sonrasında Prusya'da köklü bir dönüşüm başladı ve Wilhelm von Humboldt, Prusya Halk Eğitimi ve Kültür Bakanı olarak atandı. • Eğitime Volkschule, Gymnasium ve Üniversite olmak üzere dereceli okul sisteminin sunulmasını sağlamıştır. • Eğitimin laik bir müfredata dayalı olması, devlet tarafından denetlenmesinin önünü açmış, öğretmenlere pedagojik formasyonu zorunlu kılmıştır.	Prusya'nın yenilgisi, ahlaki ve sivil bir yenilenmeyi hedefleyen kapsamlı bir reform hareketini tetikledi ve eğitim bu hareketin temel dayanaklarından biriydi. **(Melton, 1988)** Humboldt'un üç aşamalı yapısında Volkschule (halk okulu) ilk basamağı oluşturuyor ve mesleki veya akademik uzmanlaşmadan önce ahlaki vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlıyordu. **(Skidmore, 1992)** Humboldt'un modeli hem liberal eğitim hem de merkeziyetçi okul sistemleri için Avrupa çapında altın standart haline geldi. **(Gestrich, 1995)**

(1812) Eğitimin Laikleşmesi Gymnasium	• 1812'de itibaren Gymnasium müfredatı dini dogmalardan arındırılmış, bunların yerine müfredat felsefe, matematik, doğa bilimleri gibi ders konularıyla zenginleştirilmiştir.	Humboldtçu Gymnasium, din eğitiminin rolünü azaltarak seküler hümanist eğitimi öne çıkardı. **(Paulsen, 1908)** Seküler eğitim, teolojik olmayan bir ahlaki eğitim aracı olarak görülüyordu; inananlar değil, vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlıyordu. **(Gestrich, 1995)**
(1817) Altestein'in Eğitim Bakanlığı	• 1817'de Prusya'nın Kültür ve Eğitim Bakanı olarak atanmış; Humboldt'un bıraktığı reformları kurumsallaştıran ve yaygınlaştıran isim olmuştur. • Öğretmen eğitimi, sınav sistemleri ve sertifikasyon gibi uygulamaları sistemleştirmiş, bu bakımdan eğitim bürokrasisinin temellerini atmıştır.	Altenstein Humboldt gibi bir filozof değildi, ancak Humboldt'un vizyonunu pratik ve kalıcı hale getiren bürokratik bir stratejistti. **(Melton, 1988)** Altenstein döneminde Prusya eğitimi, vizyondan uygulamaya geçti- rasyonelleştirildi, merkezileştirildi ve standartlaştırıldı. **(Paulsen, 1908)** 1830 yılına gelindiğinde, Altenstein'in bakanlığı Aydınlanma idealleri ile bürokratik disiplini birleştirerek diğer Alman devletleri için bir model haline gelmişti. **(Müller, 1987)**

Prusya, II. Frederick yönetiminde zorunlu eğitim yasasını çıkaran ilk ülke olmuştur. II. Frederick'in dönemi kilise karşısında aydınlanmış mutlakiyetçi yapı, ulusal bir eğitim yasası çıkararak *ruhları kurtarmak* amacı gütmüş, eğitim sistemi din adamları tarafından yönetilmiştir (Rosenber, 1966; Ramirez ve Boli 1987). Ulusallaşma yönünde eğitimi devlet denetimine alarak, yurttaşlarının kendi belirlediği standartlara ulaşmasını amaçlamış, onların sivil bürokrasi ve askeri alanda faydalı bireyler olmaları için girişimde bulunmuştur (Bowen, 1981). Öncelikle Avrupa'da eğitim sisteminin gelişmesinde öncü olmuş (Green, 2013) sonrasında da Japonya ve Osmanlı gibi dış bölgelerdeki eğitim sistemlerinin gelişimine ön ayak olmuştur (Weber, 1976).

1787 yasasıyla (Prusya Devletleri İçin Genel Hukuk Kodu), hukuki birlik sağlamak gayesi içinde aile, ticaret, eğitim, mülkiyet konularını kapsayan rasyonel bir

hukuk sistemi geliştirmek hedeflenmiştir. Prusya okullarında dini temelli eğitimin korunmasına karşın, bu yasayla birlikte eğitimde sekülerleşme de görülmektedir; bir anlamda denetimi kiliseden alarak devlete verilmesinin önü açılmıştır (Moeller, 1991). Çocukların okula gönderilmesi ebeveynlerin hukuki bir sorumluluğu haline gelmiştir (Melton, 1988).

1806 yılında Fransızlara yenilginin ardından Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında Prusya'da *birleşmiş bir ulus* yaratma çabası ulusal eğitime daha çok ağırlık verilmesini sağlamış; sırasıyla Humboldt'un *Volkschule* sistemi (1808) ve Altestein'in Eğitim Bakanlığı (1817) dönemlerinde sırasıyla dereceli eğitim sistemini getirirken, pedagojik formasyon zorunlu kılınmış ve eğitimin laik bir müfredata dayalı olması sağlanmıştır.

Kurumsallaşma sürecinde şu eş biçimlilik mekanizmaları Prusya eğitim sisteminde gözlemlenmiştir:

(a) Zorlayıcı Eş Biçimlilik

Görüldüğü üzere, Prusya'da eğitim sisteminin gelişiminde devletin koyduğu yasalar ***zorlayıcı eş biçimlilik*** mekanizmaları olmuştur: Merkeziyetçi ve verimlik temelli mantık ulusal sistem içerisinde faydalı ve etkin yurttaşlar yetiştirmeye yönelmiştir. Özellikle, 1763, 1787 yasaları mutlakiyetçi mantıkla zorlayıcı bir şekilde yurttaşların temel dini ve ahlaki eğitim almalarını desteklerken, bu mekanizma 1806 yılında kaybedilen savaştan sonra laik bir müfredat içerisinde zorlayıcı bir eşbiçimsel mekanizmayı ortaya çıkarmıştır. Eğitim, Volkschule sisteminden başlayarak üç dereceli sisteme dönüşmüştür ve devlet tarafından daha yakından denetlenmiştir. 1812 yılında itibaren ilk-orta öğretim ile üniversite arasında Gymnasium'lar ortaya çıkmış, buralarda müfredat müfredat felsefe, matematik, doğa bilimleri olmuştur (Gestrich, 1995).

(b) Normatif Eş Biçimlilik

Öte yandan ***normatif eş biçimlilik*** mekanizmaları da kurumsallaşan eğitim sisteminin içinde rekabetçi unsurlar sonucunda gerçekleşmiştir: Prusya'da 1806 yılındaki merkeziyetçi ve verimlik çerçevesinde okullarda getirilen öğretmen eğitimi,

sertifikasyon ve pedagojik formasyon gibi kapsamlar eğitimde okulların ve öğretmenlerin kendilerini profesyonel çerçevede hizmet sürdürebilecek bir şekilde geliştirmesi yönünde zorlayıcı mekanizmalar olmuşlardır (Gestrich, 1995; Müller, 1987) Eğitim, rasyonelleşmiş, standartlaşmış ve merkezileşmiştir (Paulsen, 1908).

(c) Öykünmeci Eş Biçimlilik

Prusya'nın öncü olarak geliştirdiği bu sistem içerisinde ***öykünmeci eş biçimlilik*** ile ortaya çıkan tek kurumun, Napolyon'un henüz 1802 yılında getirdiği Lycee sistemini Gymnasium sistemi ile farklı bir şekilde transfer edilerek kullanılması olduğu ifade edilebilir (Müller, 1987).

Tablo 4-2: Fransa'da Ulusal Eğitim Sisteminin Gelişimi ve Kurumsallaşması

Olay	Kodlar	Söylemler
(1802) Napolyon'un Lycée Reformu	• Napolyon, Fransız devrimi sonrası çöken kilise eğitimi sistemi yerine devlete bağlı bürokratlar ve askerler yetiştirmek üzere Lycée sistemini geliştirmiştir. • 15-18 yaş aralığındaki erkek öğrencileri devlet memurluğu, mühendislik ve askeri kariyer için yetiştiren kurumlardır. • Laik, merkeziyetçi, müfredatı devlet tarafından belirlenen bir yapıdır.	Lycée devlet tarafından yönetilen laik bir kurumdu ve imparatorluğun geleceğin seçkinlerini yetiştirmek üzere tasarlanmıştı. **(Merriman, 2010)** Lycée eğitim kilise geleneğinden kopuşu temsil ediyor ve onu tamamen laik bürokratik devlet sistemine bağlıyordu. **(Furet, 1992)** Fransa'nın merkeziyetçi eğitim hiyerarşisinin temelini oluşturdu ve bu model Avrupa çapında öykünüldü. **(Müller, 1987)**
(1816) İlçelere Okul Açılması Hk. Kanun	• Bourbon hanedanlığı döneminde her belediyeye en az bir ilkokul açılması zorunluluğu getirilmiştir. • Belediyeler, okul binasını ve öğretmen maaşını sağlamakla yükümlüdür.	1816 yasası, yerel inisiyatif, din eğitimi ve gelişmekte olan devlet denetimi arasında bir denge kurmaya çalıştı. **(François Furet & Jacques Ozouf, 1982)** 1816 yasası, ilköğretimin yerel düzeyde kurumsallaşmasında belirleyici bir adımı temsil ediyordu. **(Jean-Noel Luc, 1997).**
(1833) Guizot Yasası-	• 1830 yılındaki Temmuz Devrimi'nden sonra Fransa'da Louis-Philippe liderliğinde	Guizot, öğretmenlerin eğitimi, sertifikalandırılması ve denetiminde devletin rolünü

Liberal Monarşide Denetim ve Lisanslama	anayasal monarşi kurulmuş, eğitim alanında da devlet müdahalesi artmıştır. • François Guizot, 1832'de Eğitim Bakanı olmuş, eğitimi yaygın hale getirmek ve denetimi arttırmak için 1833 tarihli Guizot yasasını çıkarmıştır. • 1816 yasasına ek, her il öğretmen okulu kurmakla yükümlü tutulmuş, okulların denetimi devlete bırakılmıştır. • Öğretmenlik mesleği profesyonel bir statü kazanmıştır.	kurumsallaştırarak modern bürokratik eğitime doğru bir dönüşüm başlattı. **(Caspard, 1984)** Yasanın getirdiği gelişmelere rağmen, okula devam zorunlu hale getirilmedi; yapıyı oluşturdu ancak zorunluluğu getirmedi. **(Jean-Noel Luc, 1997)** Yasa sertifikalandırma ilkesini getirdi: okulsuz belde olmayacak, sertifikasız öğretmen olmayacaktı. **(Prost, 1981)**
(1848) Ulusal Eğitimin Bürokrasiyle Entegrasyonu	• 1848 devrimi sonrası II. Cumhuriyet kurulmuş ve bu yeni Cumhuriyet rejimi, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkeleri çerçevesinde kamusal hizmetlerin demokratikleştirilmesi gerektiğini savunmuş; eğitim, merkezi devletin tarafınca sıkı kontrolü görülmüştür. • Bu dönemde okullarda öğrenci, öğretmen ve okul bilgilerinin ulusal kaydı tutulmaya başlanmıştır. • Eğitim bakanlığı kurularak her okul, bir kamu kurumu haline getirilmiştir. • Okulların düzenli olarak devlet müfettişleri tarafından denetlenmesi sağlanmıştır.	1848'e gelindiğinde eğitim artık yerel inisiyatiflerin oluşturduğu düzensiz bir yapı değil, ulusal yönetimin temel direklerinden biri haline gelmişti. **(Prost, 1981)** Merkezileşmeye rağmen kilise, özellikle kırsal eğitimde güçlü bir etki alanını korudu. **(Jean-Noel Luc, 1997)**
(1882) Jules Ferry Yasası: Laik, Zorunlu ve Ücretsiz Eğitim	• Fransa'da III. Cumhuriyet döneminde eğitim, halkın demokratik katılımı için bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. • Bunu takiben 1881 yılında Ücretsiz Eğitim Yasası ve 1882 yılında Zorunlu ve Laik Eğitim Yasası çıkarılmıştır. • 6-13 yaş arasına eğitim zorunlu hale getirilmiş ve eğitimde sekülerleşmeye gidilerek din dersi yerine ahlak ve yurttaşlık bilgisi dersi müfredata yerleştirilmiştir.	Ferry yasalarıyla birlikte laik öğretim dini dogmaların yerini aldı ve eğitim bir vatandaşlık yükümlülüğü haline geldi. **(Prost, 1981)** Jules Ferry'nin mevzuatı, laiklik, vatandaşlık görevi ve herkes için eğitim erişimi gibi cumhuriyetçi değerleri kurumsallaştırdı. (**François Furet & Jacques Ozouf, 1982)**

Napolyon, 1802'de çöken kilise sisteminin yerine seküler bir şekilde devlet kademelerine bürokrat ve askeri personel yetiştirmek üzere Lycée sistemini getirmiş; liseler devlet tarafından elit kesimi yetiştirmek üzere kurulmuş laik kurumlar olmuştur

(Merriman, 2010). 1815 yılındaki Waterloo yenilgisinin ardından tahta son kez geçen Bourbon Hanedanlığı, 1816 İlçelere Okul Açılması Yönünde Kanun ile (bu kanunun ismi değildir), eğitimi tabana yayacak şekilde her belediyeye bir ilkokul açılmasını şart koşmuş, belediyelere okul binası ve maşların sağlanması şart koşmuştur (Jean-Noel Luc, 1997). Yerel düzeyde eğitime bu devletçi müdahale din eğitimi, yerel inisiyatif ve devlet üçgeninde bir denge aramıştır (François Furet & Jacques Ozouf, 1982).

1830 yılı Temmuz Devrimi sonrası bu sefer liberal monarşi Fransa'nın yönetiminde söz konusu olmuş; 1833 yılında ise Guizot'un eğitim yasasıyla eğitimin yaygın öğretim haline getirilmesine çalışılmıştır (Caspard, 1984). Bu çerçevede, okulların denetimi devlete bırakılırken, her ile de bir öğretmen okulu kurulması zorunlu kılınmıştır. Öğretmenlik mesleği, profesyonel bir statü kazanmıştır. Guizot'a göre okulsuz bir komün ve sertifikasız bir öğretmen olmayacaktır (Prost, 1981).

II. Cumhuriyet döneminde ise özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkeleri çerçevesinde kamusal hizmetlerin demokratikleştirilmesi gerektiğini savunulmuştur. Louis-Napoléon Bonaparte 1848 yılında başa geçerken, eğitimde kontrol artmış ve okullarda öğrenci, öğretmen ve okul bilgilerinin ulusal kaydı tutulmaya başlanmıştır (a.e.). Laik eğitim, Fransa'nın şehir kentlerinde gelişmesine rağmen, kırsalda halen kilisenin güçlü bir rolü olduğu görülmektedir (Jean-Noel Luc, 1997). Bu durum III. Cumhuriyet döneminde, Ferry yasalarıyla (1879-1885) birlikte değişime uğramıştır. Eğitim halkın demokratik katılımı için bir araç olarak görülmeye başlamış; 1881'de ücretsiz eğitim yasası ve 1882'de zorunlu ve laik eğitim yasaları çıkarılmıştır. Müfredatta din dersleri yerine ahlak ve yurttaşlık bilgisi dersleri yer almaya başlamıştır (Prost, 1981).

Kurumsallaşma sürecinde şu eş biçimlilik mekanizmaları Fransız ulusal eğitim sisteminde gözlemlenmiştir:

(a) Zorlayıcı Eş Biçimlilik

Fransa'da eğitim sisteminin gelişmesinde sırasıyla 1789 Fransız Devrimi, 1804-815 Napolyon Savaşları Dönemi ,1830 Temmuz Devrimi ,1848 Şubat Devrimi ve 1875 III. Cumhuriyet Anayasası sonrası 1879-1885 Jules Ferry yasaları etkili olmuştur (Tablo 3-3 ve Tablo 3-7).

Buradaki Zorlayıcı baskılar eğitimin dini temelden ayrılarak laik ve ulusalcı bir sisteme dönüşmesi yönünde gerçekleşmiş; yine elit bir tabakadan halkın bütününe yayılması yönünde seyretmiştir. Yukarıda sayılan olaylarla birlikte yönetimler değişmiş olsa da eğitimin kurumsallaşması doğrusal olmaya bir şekilde ilerlemiştir. İlk *zorlayıcı eşbiçimlilik* mekanizması, 1816'da her belediyede bir okul açılması olarak gerçekleşmiştir (François Furet & Jacques Ozouf, 1982). 1848 yılındaki Şubat Devrimi sonrası okullarda öğrenci, öğretmen ve okul bilgilerinin kaydı tutulmaya ve sonrasında gerektiğinde kullanılmaya başlamıştır (Prost, 1981). III. Cumhuriyet sonrası Ferry yasalarıyla ise eğitimde ücretsiz ve herkes için zorunlu hale getirilmiştir, tamamen laik bir müfredata geçilmiş ve herkese erişime açık hale getirilmiştir (François Furet & Jacques Ozouf, 1982).

(b) Normatif Eş Biçimlilik

1833 yasasıyla beraber öğretmenler için öğretmenlik mesleği profesyonel bir meslek haline gelmiştir. Bu yasayla birlikte öğretmenler için aranan kriterler belirlenmiştir. Öğretmenlerin verdiği eğitimin temeli laik ve ulusalcı kökenlere dayanması beklenirken, mesleği yerine getirebilmek için aranan kriterlerin sağlandığının sertifikasyon ile sağlanması beklenmiştir. Özellikle 1848 dönemiyle beraber, bu anlamda okulların ve öğretmenlerin kayıtları daha detaylı tutulmaya başlanmış ve gerektiğinde yaptırımlar uygulanabilmiştir. Bu da profesyonel çevrenin getirdiği normatif eş biçimlilik mekanizmasının varlığını göstermektedir.

Tablo 4-3: Amerika'da Kitle Eğitim Sisteminin Gelişimi ve Kurumsallaşması

Olay	Kodlar	Söylemler
(1820) Yerel Devlet Liseleri	• Okullar yerel vergilerle finanse edilen okullarda, sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu teknik ve yönetimsel bilgiye vurgu yapılmıştır. • Öğretmenler, eğitimli ve devlet denetiminde görevlendirilmiştir. • Okullar henüz bu dönemde siyahilere ve kız çocuklarına açık değildir.	Devlet liseleri, yükselen orta sınıfın erkek çocuklarına pratik ve ahlaki eğitim vermeyi amaçlıyordu. **(Tyack ve Hansot, 1982)** Jackson döneminde liseler, toplumsal hareketlilik ve ahlaki yükselişin araçları haline geldi. **(Cremin, 1980)**

		Eğitime erişim dengesizdi; herkes için ortaöğretim ideali gerçekleşmesi için on yıllar gerekecekti. **(Kaestle, 1983)**
(1850) Common Schools	• Common School's 1830'dan 1850'lere kadar hızla gelişimini sürdürmüş kamusal, laik kapsayıcı ve eşitlikçi bir ilk ve ortaöğretim sistemi sunulması hedeflenmiştir. • Demokratik yurttaşlık için bilinçli bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir. • Sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu temel becerileri kazandırmak hedeflenmiştir. • Bu dönemde Amerikanizasyon çerçevesinde Amerikan ulusal kimliğini ve dilini yaymak hedeflenmiştir.	"Common schools, insanların koşullarını eşitleyen büyük dengeleyiciler olarak tasavvur edilmişti."**(Mann, 1948)** Common Schools, ulusal kimliğin inşa edildiği ve disiplinin içselleştirildiği sivil atölyeler işlevi gördü. **(Tyack ve Hansot, 1982)** Evrenselci söylemine rağmen, ortak okul sistemi çoğu zaman beyaz, Protestan orta sınıfın önyargılarını yansıtıyordu. **(Cremin, 1980)**
(1860) Denetim ve Müfredat Düzenlemesi	• Okullarda müfredatın standartlaştığı dönemlerdir. • Okul müfettişliği konularında yaygın uygulama başlatılmıştır. • Öğretmen performansları denetlenmeye ve belgeyle onaylanmaya başlanmıştır. • Eyalet bazlı kanunların geçtiği görülmüştür. Amerika'nın Kuzey eyaletlerinde eğitim yerel belediyelerden eyaletlere doğru yönelmiştir.	1860'lara gelindiğinde, yerel ve eyalet eğitim otoriteleri müfredat içeriğini sistematize etmeye ve denetim mekanizmalarını güçlendirmeye başladı. **(Kastle, 1983)** "Sistematik müfredat planlaması ve müfettişlik sistemleri, eğitimin profesyonel denetim gerektiren bir kamu sorumluluğu olduğu yönündeki artan inancı yansıtıyordu **(Tyack ve Hansot, 1982)** Müfredat standardizasyonu hem sivil asimilasyonu hem de bürokratik verimliliği hizmet ediyordu **(Cremin, 1980)**
(1870) Eğitimciliği Meslekleşmesi ve Eğitim Harcamalarının Artan Payı	• Artan kamu finansmanıyla eğitimcilik kentlerde yükselmiştir. • Vergilerle finanse edilen devlet liseleri büyük kentlerde gelişmiştir. • Devlet destekli parasız okullar kilise destekli okulları geride bırakmıştır. • 1850'lerde %47 olan kamu finansmanı bu yıllarda %67'ye yükselmiştir. • Kamu eğitiminde eğitim süreleri düzenlenmiş, devam zorunluğu getirilmiştir.	1870'lerde öğretmenlik artık geçici bir meslek olarak değil, kendi standartları, eğitimi ve statüsü olan bir profesyonel meslek olarak anlaşılmaya başlanmıştı. **(Kaestle, 1983)** 1870'lerde kişi başına düşen eğitim harcamalarındaki artış, eğitimin yatırım yapmaya değer bir kamu yararı olduğu yönündeki artan fikir birliğini yansıtıyordu. **(Cremin, 1980)**

	• İç Savaş sonrası ekonomik entegrasyon ve uluslaşma denemesi devlet destekli eğitimi etkilemiştir.	

Amerika'da Kıta Avrupa'sı eğitim sistemlerinden farklı olarak eğitim ulusalcı bir yapı üzerine inşa edilmemiştir. Eğitim, ancak 1820'lere gelindiğinde eğitim vergilerle finanse edilmeye başlamış; yerel yönetimler yönetimindeki liselerde öğretmenler, eğitimli ve devlet denetiminde görevlendirilmeye başlanmıştır (Kaestle, 1983). 1830-1850 yılları arasında Common School'larda ilk ve ortaöğretim sistemi sunulması amaçlanmıştır. Buralarda, sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu temel becerileri kazandırmak hedeflenirken; göçmenlerin de Amerikanizasyon'unun sağlanması adına, Amerikan ulusal kimliğini ve dilinin yayılması hedeflenmiştir (Tyack ve Hansot, 1982). Bu kapsayıcı yaklaşıma rağmen okullar, sistemi çoğu zaman beyaz, Protestan orta sınıfın önyargılarını yansıtmıştır (Cremin, 1980).

1860'ta Amerikan İç Savaşı sonrasında ise okullaşma ile ilgili olarak eyalet bazlı kanunların geçtiği görülmüş, eğitim yerel otoritenin denetiminden eyaletlerin denetimine doğru yönelmiştir. Yine 1860'larda müfredatta yerel ve eyalet bazlı sistematikleşme ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi sağlanmıştır. Amerika'da eğitim, merkezi otorite tarafından zorunlu kılınmamış; buna karşın müfredat birliğiyle, sivil asimilasyoncu bir anlayışla Amerikanizasyon sağlanırken, bürokratik verimliliğin artırılması öngörülmüştür (Cremin, 1980).

1870'lerde itibaren öğretmenlik artık tam anlamıyla profesyonel bir meslek olmuştur. 1850'lerde %47 olan kamu finansmanı 1867'de %67'ye yükselmiş; devletin parasız okulları kilise destekli okulları geride bırakmıştır. 1870'lerde kişi başına düşen eğitim harcamalarındaki artışta eğitimin bir kamu yararı olarak yatırım yapmaya değer olduğunun en büyük göstergesi olmuştur (Cremin, 1980).

Kurumsallaşma sürecinde şu eş biçimlilik mekanizmaları Amerikan eğitim sisteminde gözlemlenmiştir:

(a) Zorlayıcı Eş Biçimlilik

Kıta Avrupa eğitim sisteminden farklı olarak Amerikan eğitim sistemi devletin doğrudan milliyetçi ve devletçi yaklaşımını yaymak için gerçekleşmemiş; Prusya ve Almanya'da olduğu gibi dini sistemi zaman içerisinde ortadan kaldırmamıştır. Ancak, 1820'lerden sonra yerel yönetimlere aktarılan kamu finansmanı ile gelişimini hızlandırmıştır. 1820-1830 yılları arasında 151.824 olan gelen göçmen sayısı, 1830-1840'te 599.125, 1840-1850'te 1.713.251 ve 1850-1860 yılları arasında 2.598.214'e yükselmiştir[62]. Buna karşın, göçmenlerinde Amerikan sisteminin içine asimilasyonu için eğitim sisteminde bütünlükçü bir yapının geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu da devletin ulusal kimlik ve dili yaymak adına zorlayıcı eşbiçimlilik mekanizmalarını göçmenleri de içine alacak şekilde uygulamasına neden olmuştur. Müfredat, kapsayıcı olurken Amerikan kimliğine vurgu yapacak yönde gelişmiştir (Cremin, 1980).

(b) Normatif Eş Biçimlilik

Amerikan sistemi içerisinde en önemli konulardan finansmanın sağlanmasıdır. Merkezi eyaletler, vergiden pay ayırırken, okullar da bu bütçeden yararlanabilmek adına kendilerini diğer okullar karşısında konumlandırma gereği duymuşlardır (Kaestle, 1983).

Bir diğer normatif eşbiçimlilik sistemi ise öğretmenlik mesleğinde olmuştur. Amerikan sistemi, Fransız ve Avrupa eğitim sisteminden farklı olarak, öğretmenleri bir memur değil profesyoneller olarak görmektedirler. Öğretmenler, her ay düzenli maaş almak yerine çoğunlukla belirli dönemlik sözleşmelerle çalışır ve performansları denetime tabidir. 1830'larda kurumsallaşmaya başlayıp 1870'lerde itibaren birer profesyonel görmüştür. Bu anlamda denetimler ve sertifikasyon öğretmenlik mesleği icra edenlerin çalışmasının takibinde son derece önemli olmuş ve profesyonel olarak öğretmenlik mesleğini eşbiçimsel hale getirmiştir.

Tablo 4-4: İngiltere'de Ulusal Eğitim Sisteminin Gelişimi ve Kurumsallaşması

Olay	Kodlar	Söylemler

[62] Historical Statistics of the United States. Immigration by Country: 1820 to 1945: (Census.gov, 1 Mayıs 2025: 34). Çevrimiçi Erişim: https://www2.census.gov/library/publications/1949/compendia/hist_stats_1789-1945/hist_stats_1789-1945-chB.pdf

(1833) National Society/Foreign School Ayrımı	• Kısaca Eğitimi Destekleme Ulusal Derneği 1811 yılında kurulmuş ve daha çok dini ağırlıklı bir eğitimi desteklemiştir. Anglikan Kilisesi desteklidir. • Britanya ve Yabancı Okul Derneği 1808 yılında kurulmuş ve daha çok seküler odaklı bir eğitim politikası izlemiştir. Protestan Kilisesi desteklidir. • İngiltere'de hükümet ilk defa hayırseverlik kuruluşları üzerinden verilen eğitimi desteklemiştir.	İki baskın gönüllü dernek, rakip dini ve pedagojik ideolojileri temsil ediyor, devletten tanınma ve fon almak için yarışıyordu. **(Lawson ve Silver, 1973)** 1833 yasası, devletin eğitim sorumluluğunu ilk kez kabul edişiydi; ancak bu kaynak rakip kilise dernekleri üzerinden dağıtıldı. **(Gillard, 2011)** Erken Viktorya dönemi Britanya'sında kamu ilköğretiminin şeklini pedagoji değil, dini rekabet belirledi. **(Simon, 1960)**
(1870) Forster's Elementary School Act	• 1870'lere kadar İngiltere'de eğitim, çoğunluklar dini kurumların elinde olmuştur. Sanayileşme, kentleşme ve işgücü ihtiyacı, daha kapsayıcı ve sistemli bir eğitim yapısını zorunlu hâle getirmiştir. • William Forster liderliğinde 1870'te çıkarılan yasa, modern İngiliz devlet eğitim sisteminin temelini atmıştır. • Gönüllü kuruluşların eğitimi sağlayamadığı bölgelerde devlet okullarının kurulması öngörülmüştür. • Okul masrafları yerel vergilerle finanse edilmiş, okullar devlet denetimine girmiştir. • Eğitim henüz zorunlu olmasa da eğitime erişim hakkı güvence altına alınmıştır.	1870 Yasası, mezhebe dayalı geçmiş ile laik ve bürokratik gelecek arasında sınır çizdi. **(Simon, 1960)** 1870 Yasası evrensel zorunlu eğitimi şart koşmadı, ancak gönüllü kuruluşların boş bıraktığı alanları devletin doldurması için mekanizma oluşturdu. **(Lawson ve Silver, 1973)** Yasa, devletin her çocuğun temel eğitime erişimini sağlama sorumluluğunu ilk kez resmen tanıdı. **(Gillard, 2011)**
(1891) 1891 Yasası-Eğitimin Zorunlu Hale Gelişi	• 1870 Forster yasası, devlet destekli eğitimin temellerini atarken; 1891 yasası eğitime katılımı zorunlu hale getirmiş ve eğitimi fiilen ücretsiz hale getirmiştir. • 10 yaşına kadar olan çocuklar için alınan okul ücretleri devlet tarafından karşılanmıştır.	1891 Yasası, temel eğitimi ücretsiz hale getirerek evrensel eğitimin önündeki son mali engeli kaldırdı. **(Lawson ve Silver, 1973)** 1891'e gelindiğinde, ücretsiz temel eğitim ilkesi kabul edilmiş ve gerçek anlamda ulusal bir okul sisteminin önü açılmıştı. **(Gillard, 2011)**

	• Okul başına düşen çocuk sayısına göre merkezi hükümetten maddi destek sağlanmıştır.	
(1902) Balfour Eğitim Yasası	• 1902 yılında Eğitim Bakanı A.J. Balfour'dan adını alan Eğitim Yasası, İngiltere'de eğitimi modern, merkezi ve profesyonel bir yapıya kavuşturmuştur. • 1870'te kurulan yerel okullar kaldırılmış, devlet destekli ortaöğretim ve teknik okullar kurulmuştur. • İller düzeyinde eğitim otoriteleri tayin edilmiştir. • Eğitim merkezileştirilerek eşitsizlikler azaltılmaya çalışılırken aynı zamanda teknik ve bilimsel eğitimle sanayileşmeye uygun insan gücü yetiştirmenin yolları aranmıştır.	Balfour Yasası, gönüllü derneklerin hakimiyetine son vererek ulusal düzeyde bir ortaöğretim ve teknik eğitim sistemi kurdu. ((**Lawson ve Silver, 1973)** 1902 Yasasının, gönüllü okulları kamu sistemine entegre etmesi şiddetli muhalefete maruz kalmıştır. **(Simon, 1960)** Yasa, modern sanayi toplumuna uygun koordineli bir ulusal eğitim sisteminin temellerini attı. **(Gillard, 2011)**

İngiltere, diğer merkez ülkelere karşın son derece geç bir tarihte ulusal eğitim sistemini geliştirmiş bir ülke olmuştur. İngiliz eliti ve kilise destekli gönüllü okulları, devletin eğitim sistemininim içine girmesinin önünde engelleyici faktörler olmuşlardır. Eğitim sistemi, iki farklı kilise destekli dernek çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki İngiltere ve Galler merkezli, Anglikan Kilisesi'ne bağlı Eğitimi Destekleme ve Ulusal Derneği (1811) iken, diğeri ise Protestan Kilisesi merkezli Britanya ve Yabancı Okul Derneği olmuştur (1808). 1833 yılında itibaren devlet her ne kadar rolünü ilk kez kabul etmiş olsa da eğitim faaliyetlerinin kontrolünü rakip Kilise destekli derneklere dağıtılmıştır (Gillard, 2011).

1870 yılına gelindiğinde İngiltere'nin sanayileşmesi, kentleşmesi ve İngiltere'de artan işgücü ihtiyacı, daha kapsayıcı ve sistemli bir eğitim yapılmasını gerekli kılmıştır. Gönüllü okullarının eğitim ulaştıramadığı bölgelerde eğitim ilk kez devlet eliyle sağlanmıştır. Zorunlu eğitim şart koşulmamasına kadar devletin eğitime ulaşımın olmadığı yerlere eğitim götürmesiyle devlet ilk kez eğitime erişim sağlama konusunda sorumluluğunu tanımış olmuştur (Gillard, 2011). Buna karşın, eğitim kurumlarına sağlanan kaynakların halen %67'si dini gönüllü kuruluşlardan gelmiştir (West, 1971: 11). Bu müdahaleye karşın, kilisenin etkisinin okulların üzerinden

alındığını söylemek son derece güçtür. 1881 yılına gelindiğinde, gönüllü okulları devlet eliyle açılan okulların 4 katına ulaşmıştır (Green, 2013).

1902 yılına gelindiğinde ise Eğitim Bakanı A.J. Balfour'un eğitim yasası, İngiltere'yi akranları gibi modern, merkezi ve profesyonel bir yapıya kavuşturmuştur. 1870'lerde kurulan okullar yerine devlet destekli ortaöğretim ve teknik okulları kurulmuştur. Merkezi otoritenin sağlanması için vilayet bazında eğitim otoriteleri tayin edilmesi sağlanmış; buna karşın bu değişiklikler ciddi anlamda bir muhalefete maruz kalmıştır (Simon, 1960).

Kurumsallaşma sürecinde şu eş biçimlilik mekanizmaları İngiliz eğitim sisteminde gözlemlenmiştir:

(a) Zorlayıcı Eş Biçimlilik

Prusya, Almanya veya Amerika'da devlet ve yerel yönetimlerin zorlayıcı baskılarıyla eğitimin kurumsallaşması gerçekleşirken; İngiltere'deki iki farklı kilisenin kuruluşlarına bağlı sistem devletin eğitime el atmasında geciktirici unsurlar olmuşlardır. Buna karşın, İngiliz devleti 1830'larda ilk kez bu kuruluşları destekleyerek eğitim sistemini geliştirme yoluna gitmiş; uzun bir aradan sonra gelen 1870 yasası ise tüm iyimser yaklaşımıyla eğitim hizmeti sağlamak için giriş bu gönüllülük kuruluşlarının okullarının ulaşamadığı yerlere hizmet götürmüş ancak bu gönüllülük okullarının daha da gelişmesine neden olmuştur. Burada, devlet tarafından başarılan tek şey mezhebe dayalı geçmiş ile laik ve bürokratik gelecek arasında sınır çizmek olmuştur (Simon, 1960).

1886 yılında halen devlet okulları gönüllü okullarının dörtte biri olmasına karşın, 1891 yasası eğitim zorunlu hale getirmiş ve devletin okullar üzerindeki denetimini ciddi oranda arttırmıştır (Gillard, 2011). 1902 yılında ise eğitim kurumsallaşmasını sağlamış diğer ülkelerdekine benzer modern, merkezi ve profesyonel bir yapıya kavuşmuştur. Gönüllülük okullarının üzerindeki bu eşbiçimleştirici baskılar, muhalefetle karşılanmıştır (Simon, 1960).

(b) Normatif Eş Biçimlilik

Profesyonelleşme okullarda 1870'ten sonra hızla gelişmiştir. Devlet okulları ve gönüllülük okulları daha sıkı denetlenmeye başlanmıştır. Eğitimcilerin eğitimine de önem verilmiştir. Gönüllülük okulları eğitmen seçiminde ince eleyip sıkı dokumuşlardır. Bunun yanında, tıpkı diğer örneklerde olduğu gibi İngiltere'de de 1891 sonrasında tüm okul düzeylerinde eğitimcilere ciddi bir sertifikasyon gereksinimi gelmiştir (Gillard, 2011).

(c) Öykünmeci Eşbiçimlilik

Prusya ve Fransa'daki otoriter ve merkeziyetçi ulusal eğitim sistemi, İngiltere'de devlet müdahalesi fikrine olumlu bakanlarca desteklenmiş olsa da daha demokratik bir bakış açısına sahip olanlar, Prusya sisteminin otoriterliğine şüpheyle yaklaşmış ve İngiltere'de Prusya'nın verimliliğini ABD'nin demokratik kontrolüyle birleştiren bir okul sistemi savunmuştur. Nitekim, 1902 eğitim kanunu sonrası İngiliz ulusal eğitim sistemi yapısı itibariyle daha çok Prusya-Fransız eğitim sistemlerine öykünülmüştür.

Görüldüğü gibi bahsedilen seçilmiş dört okul sistemi de eşitsiz ve farklı kurumsal çevrelerde gelişim göstermişlerdir. Almanya ve Fransa'da en verimli sistemler olarak görülmesine karşın devletin en baskıcı ve doktriner amaçlarını yansıtmıştırlar. Almanya'da eğitim tabanda ulusal birliğin sağlanması temelinde gerçekleşirken, Fransa'da da ilk kez elit kesimi yaratma hedefiyle başlamış, daha sonrasında ulusalcı ve devlet kontrolünde milliyetçi ve faydalı yurttaşlar yaratmak çerçevesinde tabana yayılmıştır.

Almanya ve Fransa'da ulusal eğitim sisteminin gelişimi yaşanan farklı ekonomik, politik ve yasal olaylara karşın doğrusal olmasa da eğitimin zorunlu hale gelmesi, okullarda artan devlet kontrolü, müfredatın düzenlenmesi, öğretmenlerin sertifikasyonu ve dereceli eğitim sisteminin geliştirilmesi çerçevesinde ilerlemiştir. Amerika'da ise yine aynı kurumsal süreçlerden geçen eğitim önce yerel otorite, sonrasında ise eyalet düzeyinde yasalarla desteklenmiştir.

Bütün eğitim sistemlerinin bir ortak noktası ise temellerinin dini temelli eğitim karşısında kurumsallaşma süreçlerinden geçmiş olmasıdır. Burada, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi sonrasında artan ulusalcılık ve laik yapılanmanın etkisi olmuştur.

İngiltere'de ise kurumsal çevrede Anglikan Kilise'nin baskın rolü doğrultusunda iki farklı taraf dini mezhebin dernekleri gönüllü okullarının, 1870'lere kadar temel okul sistemi olmasına neden olmuştur. Bu kurumsal mantık, ancak 1902 yılında Victoria dönemi sonrasında yaptığı müdahaleci yasa ile geri dönülmez şekilde değiştirmiştir.

Özetle, her bir ülkenin içinden geçtiği askeri, siyasi ve ekonomik koşullar ulusal/kitlesel eğitim kurumlarını farklı şekilde kurumsallaşmasına yol açmıştır. Ancak, ortak bir durum var ki her ülkede ulusal kurumların yapılanmasında devletin müdahalesi sonucu artan bürokrasi ve yasa koyucunun zorlayıcı baskıları etkin olmuş, ayrıca öğretmenliğin bir meslek olarak ortaya çıkmasında ve bu kimseler arasında rekabetin artmasında normatif süreçler etkili olmuştur.

Her ülkenin ulusal eğitim sistemi geliştirmekte farklı amaçları bulunmuştur. Fransa ve Almanya'da daha otoriter bir sistemle ulusalcı bir eğitim sistemi geliştirilmişken, kiliseden keskin bir ayrılış görülmüştür. İngiltere'nin eğitim sisteminin ulusallaşması görece çok daha yavaş gerçekleşmiş, özellikle iki farklı mezhebi temsil eden kiliselerin eğitim üzerinde farklı rolü olmuştur. Devletin, 1870'lerde yasa koyarak aldığı önlemler de etkili olmamış, ulusal anlamda tam ve bütünleşik bir eğitim sistemine geçiş ancak Victoria Çağı sona erdiğinde 1902 yılında mümkün olmuştur. Öte yandan, federal yapıdaki Amerika'da diğer ülkelerden daha farklı dinamikler işlemiştir. Eğitim tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi dini temelli başlamış ve yaygınlaşmıştır. Ancak diğer ülkelerdeki gibi merkezden genele yayılmak yerine önce belediyelerde, sonrasında ise eyalet düzeyinde kendisine uygulama alanı bulmuştur. Öte yandan, federal fonlardan yardım alınmasına rağmen hiçbir zaman federal yasalarla eğitim zorunlu hale getirilmemiştir. Buna karşın, eğitim özellikle çok fazla göç alan bu ülkede bir kültürel assimilasyon aracı olarak American Man'in yaratılmasında kullanılmıştır.

4.4.1.2 Üniversitelerin Değişen Misyonu

Scott üniversitelerin tarihsel süreç içinde değişen misyonlarını sırasıyla ***ulus-devlet öncesi dönem*** (pre-nation-state), ***ulus-devlet dönemi*** (nation-state) ve ***küreselleşme*** (globalization) dönemleri çerçevesinde ele almıştır (Scott, 2006: 5). Üniversite misyonlarının gelişimi, toplumsal ve siyasi değişimlere yanıt olarak bu

kurumların nasıl değiştiğini, adapte olduğunu, hangi taraflarla iş birliği içine girdiğini ve yeni roller üstelenerek kendilerini nasıl meşru kıldıklarını göstermektedir.

Her bir dönemde, farklı kurumsal mantıklar üniversitelerin misyonları üzerinde etkili olmuştur. Kurumsal mantıklar, belirli bir döneme hâkim olan normlar, değerler ve örgütsel pratiklerdir. Kurumsal mantıkların değişimi, tarihsel süreç içerisinde yeni misyonları getirmiş olmasına karşın, var olan misyonları ortadan kaldırmamakta ancak misyonlar çatışabilmekte veya misyon tanımında değişiklik görülebilmektedir. Örneğin; üniversitelerin kamu hizmeti sunma ve ticarileşme alt misyonları üniversitelerin uluslararasılaşma döneminde sosyal sorumluluk ve piyasa baskısı arasında çatışmasına neden olmuştur. Yine küresel standartlar ve yerel kimlikler de üniversitelerin hâkim anlayış olan Anglo-Sakson modeli yerine Batılı olmayan modellerin kendi geleneklerini korumacı bir yaklaşım sürdürmesine neden olmuştur.

Üniversite misyonlarının gelişiminde etkili olan diğer unsur ise eş biçimlilik mekanizmalarıdır. Eş biçimlilik mekanizmaları kimi zaman yasalarla üniversiteleri kamu hizmeti vermek yönünde zorlayıcı unsurlar olmuş, kimi zaman araştırma odaklı modelin farklı bağlamlar arasında transferini sağlamış, kimi zaman ise örgütsel alandaki akademik uygulamalar açısından ortak normlar geliştirilmesi yönünde baskılayıcı bir unsur olarak hareket etmiştir.

4.4.1.2.1 Üniversitelerin Değişen Misyonunda Dönemlere Göre Değişen Kurumsal Mantıklar

Orta Çağ'da üniversitelerin kurulmasıyla yükseköğretim faaliyetleri başlamıştır. Bu kurumların çoğu hükümdarların himayesinde seçkin zümreye eğitim veren kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul'da 9-11. yüzyıldaki örneklerinde ve Bologna, Paris ve İngiltere Oxford'da 12-13. yüzyıldaki örneklerinde olduğu gibi büyük ölçüde mutlakiyetçi hükümdarların ve dini otoritenin etkisi altında şekillenmiştir (Markopoulos, 2013; Rashdall, 1895). Üniversiteler henüz başlangıçta itibaren entelektüel bilginin üretildiği, tartışıldığı ve aktarıldığı merkezler olmuştur.

Orta Çağ'da ***ulus-devlet öncesi dönem***'de hâkim olan düşünce sistemi skolastik düşüncedir. Skolastik düşünce çerçevesinde, insan aklı inancın dogmalarına

tabi tutulmuş ve inanç bilgiden üstün görülmüştür. Felsefe ve mantık, inancı desteklemek için bir araç olarak kullanılırken; skolastik düşünce, eğitimde en gelişmiş teknoloji ve bilginin rasyonel sorgulanması ve araştırılması için bir yöntem sağlamıştır (Scott, 2006: 2; Grant, 2005: 475-480). Üniversitelerin kuruluşunda merkantilizm, şehirleşme, orta sınıfın yükselişi ve bürokratikleşme gibi önemli toplumsal olaylar etkili olmuştur (Cobban, 1992: 227-228). Dini kurumlar, laik hükümetler ve belediyeler işlerini yürütmek için eğitimli ruhban sınıfı, yönetici, hukukçu, doktor ve memurlara ihtiyaç duymuştur. Üniversiteler, bu profesyonel mesleklerin öğretimi için önemli kurumlar haline gelmiştir (a.e.: 231-232).

Orta Çağ üniversitelerinin öne çıkan misyonları *eğitim* ve *araştırma* misyonları olmuştur (Scott, 2006: 3-5):

(a) ***Eğitim Misyonu:*** Orta Çağ üniversitelerinde eğitim günümüzde karşılık gelebilecek şekliyle lisans seviyesindeki özgürlükçü eğitimi ve lisansüstü düzeyindeyse mesleki eğitimi şekillendirmiştir. Öğrenciler, ilk başta soylulardan gelmiş olsa da sonrasında toplumun farklı kademelerinden gelmiş ve mezun olduktan sonra dini kurumlarda, devlette ve belediyelerde hizmet vermeleri beklenmiştir. Eğitim dili genellikle Orta Çağ Latincesi olmuştur. Yazma eserlerin nadirliği nedeniyle eğitim yavaş ilerlemiş, kaynaklar üzerine tartışma ve münazara odaklı olmuştur. Üniversiteler, özgür düşüncenin ve fikirlerin tartışıldığı ve geliştirildiği bir ortam sağlamıştır (Brubacher ve Rudy, 1976: 308). Günümüz üniversite sistemindeki diploma, müfredat, sınav gibi temel örgütsel özellikler bu dönemden kalma yapılar olarak görülmüştür (Scott, 2010)

(b) ***Araştırma Misyonu:*** Skolastik düşünce, bilginin rasyonel sorgulanmasını sağlayarak araştırma faaliyetlerini ilerletmiştir (Grant, 2005). Doğu'dan gelen yeni bilgi akışı ve bunun bütüncül araştırmada kullanılması etkili olurken; farklı disiplinler arası araştırma yapmanın temelleri de ilk kez bu dönemde görülmüştür.

Üniversiteler yarı otonom yapılara sahip olmuş, bulundukları yer ve döneme göre papa, hükümdarlar, piskoposlar, dükler veya belediyelerin otoritesine tabi olmuştur. Yine öğrenciler kilisenin bir parçası olarak görülmeleri nedeniyle memur statüsünde kabul görmüştür. Böylece askerlikten ve vergiden muafiyet, yarı özerk

konum nedeniyle müfredat üzerinde söz sahibi olma gibi haklarla donatılmışlardır. Üniversite yönetimi ayrıca, öğrencilerin davranışını yargılama ve cezalandırmış ve üniversite çalışanlarının grev yapma hakkı olmuştur (Burridge, 1970: 50).

Ulus-devlet dönemi, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali sonrasında ulus-devlet anlayışının yükselişiyle şekillenmiştir (Scott, 2006). Rönesans ve Reform Hareketleriyle kilise ve soylular tekelindeki eğitim sorgulanırken, Aydınlanma kapsamında eğitimin tabana yayılmış ve halkın daha büyük bir bölümünü kapsamıştır (Lamont, 1990: 29). Orta Çağ döneminden gelen eğitim ve araştırma faaliyetleri, ulus devlet döneminde değişime uğramıştır. Eğitim fonksiyonu kilisenin etkisinden kurtularak daha laik bir eğitim sisteminin yükselişini getirirken, araştırma fonksiyonu sanat ve bilim alanını kapsamış, değişen çıkar gruplarına yanıt vermiş ve daha özgür bir hale gelmiştir (Fallon, 1980: 28-30).

Ulus-devlet döneminde üniversitelerinin öne çıkan misyonları ulusallaşma, demokratikleşme ve kamu hizmeti misyonları olmuştur (Scott, 2006: 3-5):

(a) ***Ulusallaşma misyonu***: Batı Avrupa'da 16. Yüzyılın başlarında itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Avrupa'da, sınırları belirmeye başlayan ve aynı milletten olma hissini paylaşan insanların oluşturduğu egemen bağımsız ulus-devletler yükselişe geçmiştir. Ulusalcılık fikri doğrultusunda İngiltere, Fransa, İspanya gibi ulus-devletlerinde ve İtalya gibi şehir-devletlerinde üniversitelerin özerklikleri sistematik bir şekilde zayıflatılırken; Alman şehir-devletlerinde ise üniversiteler laik yöneticiler tarafından kurulmuş ve ilerleyen dönemde Almanya'nın bütünleşmesinde etkili olmuşlardır (Scott, 2006: 10). Mutlak monarşiler, üniversiteleri hükümete yakın tutmak adına ulusallaştırmışlardır. Günümüzde, çoğu üniversite uluslararası alanda boy ülkelerini temsil eden ulusal kurumlardır (Scott, 1998: 110-111). Yine, ülkelerin ulusal kimliğinin inşasında önemli rol oynamışlardır (Domonkos, 1977: 2037).

(b) ***Demokratikleşme misyonu***: Birleşik Devletler'de birey ve toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına ve sınıfsal farklılıkların gözetilmesine yönelik olarak ortaya çıkmıştır (Henderson, 1970: 4). Birleşik Devletler'de Morrill Yasaları, 1862 ve 1890 yıllarında kadınları, Yerlileri ve Afro-Amerikalılar gibi birçok grubun üniversiteye kabulünün önünü açan yasalar olmuşlardır. Takip eden yıllarda, Florida

A&M University, Tennessee State University gibi Afro-Amerikalı öğrencilere yönelik üniversitelerin kurulmasının da önünü açmıştır. Sağlanan federal fonlarla birlikte belediye yüksek okul hareketi, teknik enstitüleri, öğretmen okulları, kadın kolejleri, kilise bağlantılı liberal sanat kolejleri ve Kızılderili okullarının kurulması sağlanmıştır (Scott, 2006: 16-17).

(c) ***Kamu hizmeti misyonu***: 1862 ve 1890 Morrill Yasaları demokratikleşmenin yanında kamu hizmeti misyonu da gütmektedirler. Özellikle, devlet arazilerinin federal hükümet tarafından üniversite kampüsleri olarak tahsisi geniş çapta sağlanmıştır (Lee, 1963). Wisconsin Mülahazası (1904), öğretim ve araştırmaya eşit mesafede yaklaşılmasını sağlamıştır. Bu misyon, danışmanlık sunma, bilgi aktarımı, eyalet için önemli sorunlara yönelik araştırma ve sosyal yardım faaliyetleri biçimlerinde kendini göstermiştir. Kamu hizmeti, Birleşik Devletler'de yerel, eyalet çapında, ulusal ve hatta uluslararası düzeyde geniş çapta gerçekleşmiştir. Thomas Jefferson'ın üniversite kurmaya ilişkin "*eyalet için daha yüksek ve daha sağlıklı bir bölgede ve daha merkezi bir konumda, kamusal desteği hak edecek kadar geniş, özgür ve modern bir planla bir Üniversite kurmak*" fikri de Birleşik Devletler'de kamu hizmetine verilen önemin bir başka göstergesi olmuştur (Jefferson, 1961: 175).

Küreselleşme Dönemi, enformasyon çağıyla ortaya çıkan ve ulus-devletlerin dünya-sistem içinde birbirine daha bağımlı hale gelmesinden kaynaklanan uluslararasılaşma misyonu ile ilişkilendirilmektedir.

(a) ***Uluslararasılaşma misyonu***:

Eğitim, araştırma, kamu hizmeti, demokratikleşme ve ulusallaşma üniversite misyonlarını bir üst sistemde bir arada barındırmaktadır. Postmodern üniversite, küresel "enformasyon çağında" bu misyonları uluslararası alana taşımaktadır. Ulusal ve uluslararası alanlardaki yeni bilgi akışı, fakülte üyeleri, öğrenciler ve müfredatın küresel çapta hareketliliğine dikkat çekmektedir. Dünya çapındaki yükseköğretim yapılarının ve politikalarının yakınlaşması buna zemin hazırlamıştır.

Tablo 4-5: Dönemlerine Göre Değişen Kurumsal Mantıklar

Dönem	Eklenen Misyonlar	Hâkim Mantık	Temel Aktörler	Çatışan Mantıklar

Ulus-Devlet Öncesi	Eğitim ve Araştırma	Dini-Skolastik	Kilise, Mutlakiyetçi Hükümdarlar	Lonca Özerkliği ve Dini Otorite
Ulus-Devlet	Ulusallaşma, Demokratikleşme, Kamu Hizmeti	Ulusal Kalkınma	Devlet, Sanayi	Akademik Özgürlük ve Devlet Kontrolü
Küreselleşme	Uluslararasılaşma Misyonu	Piyasa/Bilgi Ekonomisi	Çokuluslu Şirketler, Küresel Ağlar	Kamu Hizmeti ve Ticarileşme

(1) *Ulus-Devlet öncesi dönemde hâkim mantık, dini ve mutlakiyetçi otorite himayesinde skolastik düşünceye dayalı entelektüel üretim ve profesyonel yetiştirme mantığıdır.*

Çatışan mantıklar: Üniversiteler, profesörler ve öğrencilerden oluşan birer loncadır. Önemli toplumsal olayların ışığında meydana çıkmıştır (Cobban, 1992: 227-228). Buna karşın, dini otoritenin ve skolastik düşüncenin araştırma üzerinde etkin bir rolü olmuş ve araştırmalar inanç bu ilk dönemde bilimin önünde tutulmuştur (Scott, 2006: 2). Üniversitede çalışan profesörler ve öğrenciler birer memur gibi olmakla beraber, müfredatı kendileri belirleme hakları olmuştur. Buna karşın, kilise her zaman için son sözü söyleme ve üniversite, eğitimci ve öğrenciler üzerinde son sözü söyleme şansı olmuştur (Burridge, 1970).

(2) *Ulus-Devlet dönemi hâkim mantık, ulus-devletin inşası, kalkınması ve vatandaşların ihtiyaçlarına yönelik eğitim, araştırma ve kamu hizmeti sunma mantığıdır.*

Çatışan mantıklar: Tıpkı ulusal eğitimde olduğu gibi üniversiteler açısından da her ülkede eğitimin dönüşümü aynı hızda gerçekleşmemiştir. Ulus devletin inşası ve ulusal kimlik kazanmada ülkeler, üniversiteler farklı roller atfetmiştir. Almanya'da şehir devletleri ulusal sistemin yükselişini destekler şekilde kendi özerkliğini korurken; Fransa, İspanya, İngiltere gibi ulus devletler ve İtalya'daki şehir devletleri ulusallaşma çerçevesinde üniversiteler özerkliğini tehdit edici rollere sahip olmuşlardır (Scott, 2006). Ancak, Alman üniversite sistemi sonuçta diğerleri tarafından öykünülen sistem olmuştur; bunu sağlamakta sırasıyla özgün akademik çalışma, öğrencilerin istedikleri programı takip etmelerini sağlayan *Lernfreiheit* ve

profesörlerin araştırma ve öğretim alanlarında özgürce inceleme yapmasına fırsat sunan *Lehrfreiheit* ve son olarak da sanat ve bilimin merkeziliği çerçevesinde eğitim bölümlerine eşit fırsatlar sunulması olmuştur (Fallon, 1980: 28-30).

(3) *Küreselleşme dönemi hâkim mantık, küresel bilgi toplumunda uluslararası iş birliği, değişim ve mevcut misyonları küresel bağlamda yeniden tanımlama mantığıdır.*

Çatışan mantıklar: Post-modern üniversiteler ulusal sistem içerisinde toplumsal rollerini üstlenirken, uluslararası çerçevede de piyasa mekanizması doğrultusunda hareket etmeleri gerekmiştir. Üniversiteler, sosyal sorumluluk ile piyasa baskıları arasında sıkışmıştır (Scott, 2006: 30).

Günümüzde bilginin özel şirketler tarafından ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesi eğitim, araştırma ve kamu hizmetlerini doğrudan etkilemektedir. Bu durum küresel çapta üniversitelerin fonlarının azaltıp, araştırma faaliyetlerinin hızını yavaşlatabilir; eğitim faaliyetlerine zarar verebilir ve küresel bir kamu hizmeti sağlamaktan mahrum edici sonuçlara neden olabilir (Polster, 2000: 19-28).

Üniversitelerin küreselleşme anlayışı çoğunlukla Batı eksenli olarak gerçekleşmiştir. Batı eksenli küreselleşme, uluslararasılaşma ve bölgeselleşme açısından ekonomik, bilimsel ve akademik avantajlar doğursa da beraberinde üniversitelere maliyetler de doğurabilmektedir. Bu benzeşmenin yaratabileceği en büyük sorunlardan biri de küreselleşme arayışında farklı kültürel mirasın zarar görmesi olabilir (Kerr, 1994: 16, 21-24). Günümüzde, Batı eksenli küreselleşmenin etkilerinden kurtulmakta, Küresel Güney ülkelerinin dikey uluslararasılaşma ile kurtulduğu görülmektedir (Jones ve de Wit, 2014). Örneğin Türkiye'deki üniversiteler kendi Yabancı Öğrenci Sınavları'yla Küresel Güney'deki öğrencilerin eğitiminde rol almakta; farklı ülkelerle doğrudan iş birliği kapsamında programlar geliştirmektedir. Buna karşın, özellikle artan akreditasyon kuruluşlarının büyük bir bölümü ise Batı merkezli kuruluşlardır (AACSB, 2025; EQUIS, 2025, AMBA, 2025).

4.4.1.2.2 Üniversitelerin Değişen Misyonunda Eşbiçimlilik Mekanizmaları

Üniversitelerin misyonu tarihsel dönemler içerisinde gelişirken, üniversite sistemleri de belirli eşbiçimlilik mekanizmalarının etkisinde gelişimlerini sürdürmüştür. Eşbiçimlilik, daha önce de üzerinde durulduğu üzere: "aynı çevresel koşullarla karşı karşıya kalan bir popülasyondaki bir birimi, diğer birimlere benzemeye zorlayan sınırlayıcı bir süreçtir" (DiMaggio ve Powell, 1983: 150). Ulus-devlet öncesi dönemde Avrupa'daki üniversiteler yapısal olarak eşbiçimli hale gelirken, ulus-devlet döneminde üniversiteler öncelikle ulusal çapta ve sonrasında uluslararası alanda eşbiçimli hale gelmiştir. Şüphesiz bunun başarılmasında üniversiteler hayatta kalma mekanizmalarının etkili olduğunu belirtmek de fayda vardır. Çünkü Batı toplumu dışında kalan üniversitelerde kültürel farklılıkların görülmesi son derece doğaldır ve bu ülkelerdeki üniversitelerin kültürel mirasına zarar verebilirler (Kerr, 1994). Buna karşın, bu kurumların meşruiyeti de onların uluslararası çerçevedeki eş biçimliliklerine bağlıdır (Meyer ve Rowan, 1977: 348-349). Çünkü, üniversite kurumları açısından eşbiçimlilik, üniversitenin bulunduğu biçimlendirilmiş alanın bir parçası olması, onun toplumsal tanım yoluyla başarılı kalmasını sağlarken, üniversiteyi başarısızlıklardan koruyan bir kalkan görevi görmektedir (a.e.)

(a) ***Zorlayıcı Eşbiçimlilik Mekanizmaları***

Zorlayıcı eşbiçimlilik, üniversitelerin kendisinden daha güçlü konumda bulunan dış aktörlerin (dini otorite, mulakiyetçi hükümdarlar devlet, yasal düzenleyiciler, fon sağlayıcılar, çokuluslu şirketler vb.) baskısı veya gereklilikleri sonucunda değişime zorlanmasıdır (Meyer ve Rowan, 1977).

Mutlakiyetçi Hükümdarlar ve Dini Otoritenin Etkisi: Orta Çağ'da üniversitelerin kurulması ve şekillenmesinde mutlakiyetçi hükümdarların ve dini otoritenin önemli bir rolü olmuştur (Markopoulos, 2013). Profesörlerin ve öğrencilerin kendi loncaları olmasına karşın, çoğunlukla devlet tarafından ödeme yapılmaları nedeniyle personelin statüsü ve yaklaşımları üzerinde kilise ve mutlakiyetçi hükümdarların doğrudan zorlayıcı bir etkisi olmuştur. Bu dönemde eşbiçimliliğe

zorlayan bir diğer din otoritesi ise inancın bilgiden üstün tutulması olmuştur (Scott, 2006: 2).

Ulus-Devletlerin Üniversiteleri Ulusallaştırması: Erken modern dönemde yükselen ulus-devletler (İngiltere, İspanya, Fransa vb.), üniversitelerin özerkliklerini sistematik olarak zayıflatılmış ve üniversiteler devlet çıkarlarına hizmet edecek şekilde ulusallaştırmıştır. Bugün, dünya çapındaki çoğu üniversite devletin kontrolü veya etkisi altında çalışan ulusal kurumlardır (Scott, 2006). Bu nedenle yasa koyucunun hükümlerine uymakla yükümlüdürler. Ancak bu yasa koyucular her zaman için üniversitenin özerkliğini azaltacak yönde etkisi olmamış; hatta üniversiteler, ulusal birleşme çabasındaki Almanya'da ve Batı'dan bağımsızlık kazanan Latin Amerika'da 19. yüzyılda ve 20. yüzyılda ulusal kimliğin inşasında yer almışlardır (Bernasconi, 2008: 27; Ringer, 1967).

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Federal Etki: Amerika Birleşik Devletleri'nde 1862 ve 1890 Morrill Yasaları, üniversitelere arazi ve fon sağlayarak belirli misyonları (tarım, mühendislik, kamu hizmeti) teşvik etmiş ve farklı etnik grupların yükseköğretime erişiminde destekleyici rol üstlenmişlerdir (Lee, 1963); 1904 Wisconsin Mülahazası ise "*üniversitelerin sınırları eyaletin sınırlarıdır*" diyerek üniversitelerin kamu hizmeti verme yönündeki zorlayıcı baskıları olmuştur (Stark, 1905: 2). Amerikan Devleti, yardımlarda bulunduğu üniversiteler üzerinde, onların gelişim yönünü ve misyonlarını etkileyen bir dış baskı unsuru olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Amerikan üniversiteleri, federal hükümetin özellikle askeri ve ekonomik gelişme odaklı araştırmalara sağladığı fonlarla büyük araştırma üniversiteleri haline gelmiştir. Bu fonlar ve hükümetin öncelikleri, üniversitelerin araştırma alanlarını ve faaliyetlerini zorlayıcı bir şekilde şekillendirmiştir (Brubacher ve Rudy, 1976: 405)

Küresel ve Bölgesel Anlaşmalarla Bölgeselleşme ve Uluslararasılaşma: Avrupa'da yükseköğretim, İngilizce konuşulan ülkelerdeki piyasa mekanizmasından çok bölgesel kalkınma temelli olarak gelişmiştir (de Wit ve Altbach, 2021). Bu bölgesel temelli gelişmede aktif olan iki mekanizma ERASMUS+ ve Bologna süreci olmuştur. Erasmus+ bölgesel hareketliliği tetiklerken, Bologna süreci ise ortak

müfredatı ve eşitlikçi ve akredite diploma sürecini hızlandırmıştır (a.e.). Yükseköğretimin uluslararasılaşması politik, ekonomik, sosyokültürel ve akademik rasyonaliteye bağlı olarak sürekli gelişen dinamik bir çerçevedir. Özellikle Bologna Süreci, Türkiye'de dahil olmak üzere ortak kredi sistemine geçilmesi yönünde zorlayıcı (bürokratikleştirici, tektipleştirici ve hiyerarşileştirici) etkileri olmuştur (Çelik, 2012).

(b) ***Normatif Eşbiçimlilik Mekanizmaları***

Normatif eşbiçimlilik, özellikle meslek profesyonellerinin benzer eğitim geçmişleri, akran ağları ve profesyonel standartlar nedeniyle kurumlarını birbirine benzetmeleri süreciyle ilgilidir. Profesyonelleşme, üniversiteler açısından paydaşlarının çalışma koşullarını ve yöntemlerini tanımlama, bilimsel üretimlerini kontrol etme ve akademik özerkliklerini meşrulaştıracak bilişsel bir temel oluşturma yönündeki ortak çabaların tamamıdır (DiMaggio ve Powell, 1983: 152). Profesyonelleşmenin yol açtığı yollardan biri de üniversite uzmanları tarafından üretilen bilişsel temele dayanan resmi eğitim ve meşrulaştırmadır. Üniversiteler, akademisyenler ve diğer paydaşlar arasında örgütsel normların gelişimi açısından önemli merkezler olmuş (Perrow, 1974).

Bologna Süreci ve Avrupa Yükseköğretim Alanı (EHEA): Avrupa'da yükseköğretimin uluslararasılaşması, özellikle 1950-1970 yılları arasında Avrupa'nın bir birlik yolunda ekonomik ve siyasi güç kazanmasıyla gerçekleşmiştir (de Wit vd., 2015. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren başlayan Erasmus ve 1990'lardan itibaren Erasmus+ gibi programlar öğrenci ve akademik personel değişimini, ortak müfredat gelişimini ve ortak araştırma projelerini teşvik etmiştir. Bu gelişmeler, ECTS (Avrupa Kredi Transfer Sistemi) denemeleriyle başlamış ve eğitim politikalarını birbirine yakınlaştıran uluslararası bölgesel bir sistem olan Bologna Süreci'nin yolunu açmıştır. Bologna Süreci, Avrupa Yükseköğretim Alanı (EHEA) fikrinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu süreç, farklı ülkelerin yükseköğretim sistemlerinde (lisans, yüksek lisans, doktora yapıları, kredi sistemleri vb.) standartlaşma ve uyum hedeflerken, akademik çıktıların da profesyonellik çerçevesinde eşbiçimlenmesine neden olarak, kendi hedeflerini tutturamamıştır (Çelik, 2012; de Wit vd., 2015: 2).

(c) ***Öykünmeci Eşbiçimlilik Mekanizmaları***

Öykünmeci eşbiçimlilik, kurumların belirsizlik durumlarında veya çevresel koşullara nasıl yanıt verecekleri konusunda net bir yol haritası olmadığında, başarılı veya meşru olarak algılanan diğer kurumları taklit etme eğilimini göstermektedir (DiMaggio ve Powell, 1983: 151). Öyle ki, problemin nedenleri belirsiz ya da çözüm yolları açık değilse, problemlere yönelik arayışlar düşük maliyetle uygulanabilir çözüm sunabilmektedir. Yani taklit çoğunlukla belirsizliğe en akılcı ve maliyetsiz yanıt olabilir. Bir anlamda, örgütsel alanda var olmak için en ucuz ve akılcı öncüyü izleme stratejisidir.

Akreditasyon Kuruluşları: Üniversiteler, ulusal ve uluslararası akreditasyonları alarak kendi meşruiyetlerini, kalitelerini ve uluslararası tanınırlıklarını artırmayı hedeflerler. Özellikle, henüz 1916 yılında Amerika'da ortaya çıkan AACBS, 2000'lerde itibaren Avrupa yükseköğretim bölgesine transfer olmuş, önde gelen okullar akreditasyon alabilmek adına yarış içine girmişlerdir. Öte yandan, 1967 yılında Londra'da kurulan AMBA ve 1998 yılında Brüksel'de oluşturulan EQUIS Avrupa'dan dünyaya yayılan akreditasyon kuruluşları olmuşlardır. Bunlar, *triple crown* olarak adlandırılan işletmecilik alanındaki en prestijli akreditasyonlardır. Bu akreditasyonlara ek, 1994 yılında başlayan FIBAA ve ulusal çapta Türkiye'de 2020'de başlayan STAR (Sosyal Beşer ve Temel Bilimler Akreditasyon ve Rating) da bulunmaktadır. Görüldüğü üzere akreditasyon, üniversitelerin kendilerini rekabetçi ortamda meşru kılmak ve bir adım öne geçirmek için attıkları en önemli adımdır. Akreditasyon gerekliliklerini yerine getirmek için müfredatlarını, yönetim yapılarını, kaynaklarını ve süreçlerini benzer hale getirirler. Bu durum, akredite olan veya akredite olmayı hedefleyen kurumlar arasında belirgin bir eşbiçimliliğe yol açmaktadır (Zhao ve Ferran, 2016).

Alman Araştırma Modelinin Yayılması: 19. yüzyılda Berlin Üniversitesi öncülüğünde geliştirilen Alman Humboldt tipi üniversite araştırma modelinin dünya çapında etkili olduğu görülmüştür. Özellikle, Amerika'da Penn State, University of California ve Georgia Institute of Technology gibi kurumlar, Alman eğitim sisteminin araştırma ve lisansüstü eğitim modelini transfer etmişlerdir (Brubacher ve Rudy, 1976:

61-64). Bu transfer, Amerika'daki üniversitelerde araştırma misyonunun hâkim rol oynamasına yol açmıştır. Başka ülkelerdeki üniversitelerin başarılı olarak algılanan bu araştırma odaklı modeli benimsemesi, öykünmeci eşbiçimliliğe bir örnektir.

Kamu Hizmeti Modelinin Yayılması: Amerika Birleşik Devletleri'nde Morrill Yasaları ve Wisconsin Mülahazası gibi gelişmelerle kurumsallaşan kamu hizmeti misyonu, diğer ülkelerdeki birçok ulusal üniversitenin de dikkatini çekmiş ve bu üniversiteler kamu hizmeti aktivitelerini yerel ve bölgesel seviyede halka sunmaya başlamışlardır. Başka ülkelerin Amerikan modelini benimsemesi veya adapte etmesi de öykünmeci bir süreçtir. Kamu hizmeti modeli, İngiltere'de civic university (kent üniversitesi) kavramının gelişmesinde yardımcı olmuştur. Burada, Machester ve Leeds'te açılan okullar bu anlamda kamu hizmeti sunmaları payesiyle devlet desteği almıştır (Goddard ve Vallance, 2013). Ülkemizde de Atatürk Üniversitesi henüz 1950'lerde bu land-grant modeliyle kurulmuştur. Hatta, işletme fakültesinin kurulmasında land-grant şeklinde açılan Nebraska Üniversitesi'nde emekli olan Prof. Dr. Palmer aktif olarak rol oynamıştır[63].

4.4.1.3 İşletmecilik Eğitim Kurumlarının İlk Örnekleri

Bu başlık altında işletmecilik yükseköğretim kurumlarının Almanya, Fransa ve İngiltere'de kuruluşlarının ve gelişimlerinin II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde karşılıklı olarak açıklanması beklenmiştir. Yükseköğretimde işletmecilik eğitiminin ilk örneklerine yine araştırmaya konu olan Almanya, Fransa ve Amerika'da rastlanmaktadır. İngiltere ise, tıpkı diğer örneklerde olduğu gibi bu ülkeleri işletmecilik eğitiminin gelişimi konusunda sonradan izlemiştir (Engwall ve Danell, 2011). Fransız ve Alman işletmecilik eğitimi, birçok ülkede de öykünülen eğitim ekolleri olmuştur. Öyle ki, Fransız HEC sistemi Türkiye ve Fransa'da öykünülen eğitim ekolü olmuşken, Almanya'nın *Handelschochschulen* ve sonrasında Betriebswirtschaftslehre tipi eğitim sistemleri İskandinav ülkeleri ve Türkiye'de öykünülen işletmecilik eğitim ekollerinden olmuştur (Engwall, 2009: 6; Üsdiken, Kieser ve Kjaer, 2004).

[63] 26 Haziran 1969 tarihli Cumhuriyet Gazetesi (4. Sayfa) Üniversiteler Var, Fakat… başlıklı haber.

İngiltere'de işletmecilik eğitiminin ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra diğerleri gibi gelişmiş olmasının sebebi "*yalnızca yerleşik disiplinlerdeki profesörlerin yönetim çalışmalarını üniversitelerine kabul etme konusundaki şüpheciliğinden değil, aynı zamanda İngiliz işverenler arasında genel bir eğilim olarak iş kariyerine hazırlanmanın akademik çalışmalardan ziyade çıraklık yoluyla olması gerektiği düşüncesinden de kaynaklanmıştır*" (Fauri, 1998: 35). İngilizler tıpkı 18. yüzyılda olduğu gibi, işe yönelik eğitimin en iyi iş başında öğrenileceğine yönelik bir tutum sergilemiş, işletme fikri de sert bir şekilde karşılanmıştır. Oxford ve Cambridge gibi geleneksel üniversitelerde işletmecilik eğitim ancak 1960'lardan sonra başlayabilmiştir (Engwall ve Danell, 2011). İngiltere'deki *kişisel kapitalizm* uzun süre boyunca iş yapmanın akademikleşmesini geciktiren faktör olmuştur (Chandler, 1990).

Fransa ve Almanya'da ise, II. Dünya Savaşı'ndan çok daha önce kendi işletmecilik eğitim sistemlerini oluşturmuş ve üniversiteler içinde de işletme ile ilgili bölümlerin kurulduğu görülmüştür (Djelic, 2001). Kıta Avrupası'nda Almanya ve Fransa'da işletmecilik eğitimlerinin başladığı ilk okullar olmuşlardır. Amerika'da ise özel ticaret okulu girişimler 1850'lere kadar uzanmaktadır. Amerika'da iş sahipliği ve yöneticilik konuları henüz 19. yüzyılın ortalarında ve sonunda itibaren ASME (Amerikan Makine Mühendisliği) ve Taylor Derneği gibi platformlarda tartışılmaya başlanmıştır (Kulli, 2019). Bu nedenle, Amerika'da işletmecilik eğitimi *rekabetçi kapitalizm çerçevesinde* gelişmiştir. Öte yandan, Almanya ve Fransa'da ise *işbirlikçi yönetsel kapitalizm* ve *devlet destekli yönetsel kapitalizm* görülmüştür (Chandler, 1990).

Her bir ülke de işletmecilik eğitimi farklı askeri, politik, ekonomik ve sosyal çevrelerden etkilenmiş olsa da bu ülkelerde işletmecilik eğitiminin gelişiminde benzeşen ve farklılaşan faktörler olmuştur (Djelic, 2001).

Tablo 4-6: Almanya, Fransa ve Amerika'da İşletmecilik Eğitiminin Gelişiminde Etkili Olan Faktörler

Temalar	Açıklama
İşletmecilik Eğitim Kurumlarının Ortaya Çıkışı	Sanayi devrimi sonrasında artan özel ve kamu ticaret faaliyetleri, her üç ülkede de ticaret alanında eğitim verme yönünde desteklemiştir (Engwall ve Danell, 2011).

	Fransa'da ve Almanya'da eğitim bölgesel sivil toplum kuruluşları ve ticaret odaları aracılığıyla üniversiteler dışında olurken kurulan ticaret odalarıyla sağlanırken; Amerika'da 19. yüzyılın sonunda bireysel girişimciler aracılığıyla üniversitelerde ilk kez işletmecilik okulları görülmeye başlanmıştır (Applegate, 2022)
İşletmecilik Eğitiminin Üniversitelere Entegrasyonu	Amerika'da işletme okulları, üniversiteler bünyesinde açılmış ve işletme yönetimi adı altında dersler verilmiştir (Applegate, 2002) Fransa'da işletme okulları Grandes Ecoles içerisinde farklı bir şekilde konumlandırılmıştır. Üniversiteler içerisinde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası bölümler açılsa da HEC ve ESC'ler farklı kurumsal kimliklerini koruyan işletme okulları olmuştu (Blanchard, 2009) Almanya'da ise işletme eğitimi Handelshochschule'dan üniversitelere iktisat disiplininin bir parçası olarak BWL sistemiyle gelmiş ve gelişmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında BWL sisteminin yerini işletme yönetimi dersleri alabilmiştir (Djelic, 2001)
Değişen Müfredatlar ve Eğitim Tarzı	Fransa'da ticaret okulları, muhasebe ile ticaret konularını harmanlayan çok yönlü bir müfredat benimsemiş; yabancı dil, saha gezileri gibi uygulamaya yönelik araçlara önem verilmiştir. ESC ve HEC okullarında eğitimciler 1960'lı yıllara kadar kadrolu olarak görev almamıştır (Blanchard, 2011) Almanya'da ise müfredatta ağırlık muhasebe, iktisat ve finans konuları ağırlıklı olarak gelişmiştir (Engwall ve Zamangi, 1998) İşletme İktisadı ile daha teknik ve teorik konular bir bilim olarak tartışılmıştır. Buna karşın, pratikten tam bir kopuştan da bahsedilmemiştir (Djelic, 2001) Amerika'da ise liberal sanatlar ve becerileri dengelenmiştir (Khurana, 2007). Genellikle, ilk iki yıl genel dersler verildikten sonra iki yıl ihtisas alanlarına yönelik olarak dersler görülmüştür. Özellikle 1920'lerden sonra, Harvard'ın öncülüğünde vak'a çalışmaları yöntemi, öğrencileri iş hayatının pratiklerine hazırlayan bir metot olarak Amerikan sisteminde ağırlık kazanmıştır.
Farklı Ülkelerde Önemli Figürler	Fransa'da Vital Roux, Germain Legret ESC sisteminin kurucuları olmuş; Amédée Brodart bu sisteme yönelik danışmanlık sunmuş ve Adolphe Blanqui ise kapanmakta olan okulu alarak, daha sonrasında Paris Ticaret Odası'na

	geçinceye kadar işletmeciliğini üstlenmiştir. Kısaca, bu isimler Fransa'da işletme yükseköğretiminin kuruluşunda öncü isimler olmuşlardır (Passant ve Arreola, 2019). Almanya'da ise işletme iktisadında tümdengelim (iktisattan işletmeye) ve tümevarım (işletmeden iktisada) şeklinde yaklaşımları ifade edebilecek iki farklı görüş çevresinde birleşen araştırmacılar olmuştur. Eugen Schmalenbach, işletme iktisadında tümevarımcı bir yaklaşımla işletme iktisadının, işletmeden ayrı bir bilim olarak var olmasını sağlamıştır (Ete, 1937). Amerika'da ise, Joseph Wharton'ın Wharton School of Business'ın kurulmasındaki bireysel katkıları ve Harvard Business School'un ilk dekanı Edwin F. Gay'in (Cruikshank ve McArthur, 1987) kurucu rol üstlenen önemli kimselerdir.
Neden İşletmecilik Eğitimi Var Oldu?	İşletme yükseköğretimine hizmet eden okullar Fransa, Amerika ve Almanya'da ekonomi ihtiyaca birer yanıt olarak ortaya çıkmış kurumlar olmuştur. Her ülkedeki farklı eğitim sistemleri ve ülkenin ekonomik yapısındaki temel farklılıklardan kaynaklanmıştır. Fransa ve Almanya'da işletme okulları kamu ve sanayi üretimiyle bağ kurarken, ABD'de üniversite içi programlar daha kurumsal yönetim becerileri üzerine odaklanmıştır (Üsdiken, 2018; Djelic, 2001).

Literatüre göre, kurulan ilk ticaret okulu 1759 yılında Portekiz Pombal'da kurulmuştur (Rosher, 1867). Almanya'da işletme okullarının temelini 1767 yılında ekonomist Joseph Büsh tarafından kurulan *Handelsakademie*'ye (ticaret akademisi) kadar götürmek mümkündür. Bu okulu, coğrafyacı ve tarihçi Ebeling ile kurarak yönetmiş; yaklaşık olarak 80'i İngiliz ve 30'u Rus olmak üzere 360 öğrenciyi mezun etmiştir. Bu okul bir yüksek öğretim okulu olmamasına karşın kendisinden sonra gelen okullar için bir model teşkil etmiş ve Büsh de birçok eser bırakmıştır (a.e.). Buna karşın, Almanya'da ticaret yüksek okulları, *Handelshochschule*'nin kuruluşu ancak 19. yüzyılın sonunda mümkün olmuştur.

19. yüzyıla gelindiğinde Fransa'da ESC Paris 1819 yılında ticaret eğitimi vermek amacıyla kurulmuş olsa da bu amacına ancak 1854 yılında ulaşılabilmiştir. Öte yandan, Avrupa'da kurulan ilk okullar, belediyeler veya bölgesel ticaret odalarının desteği ile kurulan okullar olmuşlardır (Engwall ve Zamangi, 1998: 4). Buna karşın,

bilim ve pratiği birleştirerek ticaret alanında yüksek öğretim vermek üzere kurulan ilk okul Institut Supérieur de Commerce de I'Etat in Anvers (Belçika) olmuş; burada verilen dersler muhasebe, bankacılık ve finans, ticaret tekniklerinin ötesine geçerek, gerçek hayattan uygulamalı eğitimler olmuşlardır (a.e.).

Yıl	Okul Adı	Şehir	Ülke
1852	Institut Supérieur de Commerce de l'État	Anvers	Belçika
1854	Institut Supérieur de Commerce Saint Ignace	Anvers	Belçika
1856	École Supérieure de Commerce (ESCP)	Paris	Fransa
1856	Wiener Handelsakademie	Viyana	Avusturya
1866	École Supérieure de Commerce	Mulhouse	Fransa
1867	Scuola Superiore di Commercio	Venedik	İtalya
1871	Le Havre, Fransa	Le Havre	Fransa
1872	Sciences Politiques	Paris	Fransa
1872	Lyon, Fransa	Lyon	Fransa
1872	Marsilya, Fransa	Marsilya	Fransa
1874	Bordeaux, Fransa	Bordeaux	Fransa
1881	École des Hautes Études Commerciales (HEC)	Paris	Fransa
1883	Hamidiye Ticaret Mektebi	İstanbul	Türkiye
1884	Cenova, İtalya	Cenova	İtalya
1886	Bari, İtalya	Bari	İtalya
1892	Lille, Fransa	Lille	Fransa
1895	London School of Economics	Londra	İngiltere
1895	Rouen, Fransa	Rouen	Fransa
1896	Nancy, Fransa	Nancy	Fransa
1897	Montpellier, Fransa	Montpellier	Fransa
1898	Aachen, Almanya	Aachen	Almanya
1898	Leipzig, Almanya	Leipzig	Almanya
1898	St. Gallen, İsviçre	St. Gallen	İsviçre
1898	Viyana, Avusturya	Viyana	Avusturya
1900	Budapeşte, Macaristan	Budapeşte	Macaristan
1900	Dijon, Fransa	Dijon	Fransa
1900	Nantes, Fransa	Nantes	Fransa
1901	Köln, Almanya	Köln	Almanya
1902	Akademie für Sozial- und Handelswissenschaften	Frankfurt	Almanya
1902	University of Birmingham (Commerce degree)	Birmingham	İngiltere
1902	Bocconi	Milano	İtalya
1903	Brüksel, Belçika	Brüksel	Belçika
1904	University of Manchester (Commerce degree)	Manchester	İngiltere
1905	Toulouse, Fransa	Toulouse	Fransa
1906	Berlin, Almanya	Berlin	Almanya

1906	Roma, İtalya	Roma	İtalya
1906	Torino, İtalya	Torino	İtalya
1907	Mannheim, Almanya	Mannheim	Almanya
1909	Stockholm School of Economics	Stockholm	İsveç
1910	Münih, Almanya	Münih	Almanya
1911	Finnish Business School	Helsinki	Finlandiya
1913	Rotterdam, Hollanda	Rotterdam	Hollanda

Avrupa'da I. Dünya Savaşı'na kadar birçok ticaret yüksekokulu kurulmuştur (**Error! Reference source not found.**). Bu okullar ilk başta ağırlıklı olarak Fransa, Belçika ve İtalya'da kurulmuş; ancak 19. yüzyılın sonunda Almanya'da ve İngiltere'de okulların kurulduğu görülmüştür. Avusturya-Macaristan ve İskandinav ülkelerinde kurulan okullar ise ağırlıklı olarak Alman *Handelshochschule* etkisinde kurulan okullar olmuşlardır (Engwall ve Zamangi, 1998: 6).

Fransa'da 1819 yılında kurulan ESCP, iki Fransız tüccar Germain Legret ve Amédée Brodart tarafından kurulmuştur. Aslında Legret, 1815 ve 1818 yıllarında ticaret okulu kurma konusunda girişimlerde bulunmuş ve başarısız olmuş; üçüncü denemesini de Brodart ile gerçekleştirerek ESCP'yi kurmayı başarmıştır. Okulun kuruluş yeri Paris'te ve Legret'in evinde olmuştur. 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun yazarlarından olan Roux ise, Legret ve Brodart'a girişimlerinde destek olmuştur. Bu ikilinin 1819'da başlayan girişimler 1830 yılında sona ermek üzereyken, Adolphe Blanqui okulu satın alınmış ve 1869 yılına gelindiğinde de Paris Ticaret Odası'na devredilmiştir (Passant ve Arreola, 2019: 150). Paris Ticaret Odası'nın bu girişimi, diğer vilayetlerde de ticaret odalarının okul açmasıyla sonuçlanmıştır (Engwall ve Zamangi, 1998: 5). Bu ticaret okulları, üniversite sisteminin dışında ve ücretli oldukları için belirli bir elit zümreye hitap etmiş, ancak yine aynı konumda olan mühendislik okulları kadar seçici olamamıştır. Buna karşın, 1889 yılında çıkan askerlik yasası ESC'lere talebi artırmıştır (Grelon, 1997). Nitekim yasa döneminde 5 ticaret okulu daha farklı illerde açılmıştır (Blanchard, 2009: 590). Buna karşın, okullar üzerinde devletin müdahalesi de artmıştır (a.e.). ESC'ler kuruldukları dönemde günümüzde tüm öğrenci topluluğu içinde çok az sayıda kişiye eğitim veren yüksek eğitim ücretli okullar olmalarıdır (Calmand, vd., 2009: 2-3). 1950'lere kadar da

üniversiteler içinde işletme eğitimi Fransız sisteminde gözlemlenmemiştir (Blanchard, 2009).

Almanlar ise, Büsh'ün ilk ticaret akademisinden 100 yılı aşkın bir süre sonra *Handelshochschule* kurmaya başlamışlardır. Burada verilen eğitim büyük ölçüde ticaret, ekonomi ve bankacılık-finans ve sigorta üzerine olmuştur. Almanya'da ise Aachen ve Leipzig'de (1898), Cologne ve Frankurt'ta (1901), Berlin'de (1906), Mannheim'de (1908)'de Yüksek Ticaret Okulları kurulmuştur (Engwall ve Zamangi, 1998: 5). Yüksek Ticaret Okulları, Almanya'da Privatwirtschaftslehre konusunda uzmanlaşmış kurumlar olmuştur. 1921'de itibaren ise, Betriebwirtschaftslehre bu bilimin yerini almaya başlamıştır (Tribe, 1995: 129).

Privatwirtschaftslehre işletmelerin özellikle ticari ve iktisadi yönlerine odaklanmış bir şekilde gelişim göstermiştir; Betriebwirtschaftslehre ise işletmelerin yalnızca karlılığa odaklanmadıklarını toplumsal refahı öne koyan ve işletmelere odaklanan bir kavram olarak ortaya çıkmış (Pieper, 1994: 118); iktisadın kapitalist düzen içerisindeki bakışından, işletmelerin ticari ve iktisadi işlerine odaklanan bir alan haline gelmiştir (Locke, 1984: 159). BWL, Almanya'da iki çatışan yaklaşım çerçevesinde gelişim göstermiştir (Ete, 1937: 55). Bunlardan ilki Nicklisch, Schär ve Werner gibi akademisyenlerce taraftar olunan işletme iktisadının iktisadın içinde saf bir bilim olduğunu ifade ederken; Schmalenbach'ın öncülük ettiği ve işletme iktisadını knutslehre (zanaat öğretisi / "hünerin bilgisi" – Üsdiken, 2003: 123) olarak tanımlayan bir görüş de olmuştur. Bu görüş, işletme iktisadının iktisat biliminden ayrı bir disiplin olduğunu vurgulamıştır (Locke, 1984). Schmalenbach'ın izinden gidenler, işletme ekonomisinin öncelikle somut sorunları detaylı bir şekilde inceleyerek açıklığa kavuşturması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre, ancak bu ayrıntılı analizler birikerek bilimsel bir sistematiğin genel ve teorik temelini oluşturabilir (Ete, 1937: 55-56). Zaman içinde bu iki görüşten Schmalenbach'ın yaklaşımı daha fazla ağırlık kazanmış ve işletme ekonomisi alanında daha belirleyici bir rol oynamıştır (Üsdiken, 2002). II. Dünya savaşından önceki dönemde Alman Yüksek Ticaret Okulları'nın İşletme İktisadı bölümleri üniversitelerde yer almaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı dönemi üniversiteye geçişi etkilemiştir; Doğu Berlin'de yer alan Berlin Yüksek

Ticaret Okulu savaş sonrası Almanya'nın yeniden yapılanmasında ortadan kaybolurken, Mannheim Yüksek Ticaret Okulu ise 1933 yılında Heidelberg Üniversitesi'yle birleşmiş ve 1947'de yeniden kurulmuştur (Tribe, 1994: 163).

Amerika'da ise İç Savaş sonrasında hızla gelişen ekonomi, federal fonlar ve hayırseverlik kuruluşlarının destekleriyle işletmecilik eğitimi desteklenmiştir. Özellikle, İç Savaş sonrasında hızla gelişen sanayi ve ekonomiyle, öncesinde eğitime yönelik iş tutumlarında değişimler meydana gelmiştir. Joseph S. Johnston vd. *"Bu değişimler nedeniyle, işletme eğitimi çok geçmeden kültürel tahayyülün kısıtlamalarını geride bırakarak Amerikan toplumunun pratik, girişimci ve bireyselci yapısına rahatlıkla uyum sağlayacaktı." şeklinde yaşanan değişimi ifade etmiştir"* (Haynes ve Jackson, 1935). 1854 yılına gelindiğinde üniversite dışında ilk özel ticaret koleji olarak Bryant & Stratton College kurulmuştur. Bu ticaret koleji, 21. yüzyıla kadar varlığını korumuş olmakla birlikte hiçbir şekilde kendini akademik olarak meşru kılmayı başaramamıştır (Borges, 2017). Öte yandan, 1890'lara kadar Bryant & Stratton College ve Eastman Commercial College (1854) gibi okullar da işletmecilik eğitimini tek elden yüütmüşlerdir (Haynes ve Jackson, 1935). 1850'dan 1920'lere kadar Amerika'nın farklı eyaletlerinde birçok işletme bölümü ve işletme okulu farklı isimler altında açılmıştır (Tablo 4-7).

Tablo 4-7: Amerika'da 1850 ve 1925 Yılları Arasında Kurulan İşletmeyle Alakalı Kolej, Okul ve Bölümler (Applegate, 2022)

Yıl	Üniversite Adı	Fakülte / Okul / Bölüm Adı
1851	University of Louisiana (Tulane University)	Ticaret Okulu
1870	University of Illinois	Ticaret Okulu
1881	University of Pennsylvania	Wharton Finans ve Ekonomi Okulu
1889	Agricultural College of Utah (Utah State University)	Ticaret Bölümü
1896	AddRan Christian University (Texas Christian University)	İşletme Okulu
1898	University of California (Berkeley)	Ticaret Koleji
1898	University of Chicago	Ticaret ve Siyaset Koleji
1899	University of Wyoming	Ticaret Okulu
1900	Dartmouth College	Amos Tuck İdare ve Finans Okulu
1900	New York University	Ticaret, Muhasebe ve Finans Okulu
1900	University of Vermont and State Agricultural College	Ticaret ve Ekonomi Departmanı
1900	University of Wisconsin (Madison)	İşletme Okulu

1901	Ohio University	Ticaret Okulu
1903	James Milliken University (Millikin University)	Finans, Ticaret ve Muhasebe Koleji
1906	Cincinnati College (University of Cincinnati)	Ticaret Koleji
1907	University of Colorado	Ekonomi, Muhasebe ve Finans Akşam Okulu
1908	University of Pittsburgh	Ticaret Okulu
1908	Harvard University	İş İdaresi Lisansüstü Okulu
1908	Northwestern University	Ticaret Okulu
1908	Oregon Agricultural College (Oregon State University)	Ticaret, Muhasebe ve Finans Okulu
1910	University of Denver	Ekonomi ve Gazetecilik Koleji
1910	Marquette University	İşletme Okulu
1910	St. Louis University	Ticaret Okulu
1912	Georgia Institute of Technology	Akşam Ticaret Okulu
1912	University of Georgia	Ticaret Okulu
1912	University of Texas (Austin)	İşletme Uygulama Okulu
1913	Boston University	Yönetim Okulu
1913	University of Nebraska (Lincoln)	Ticaret Okulu
1913	University of Oklahoma	Ticaret ve Sanayi Okulu
1914	University of Missouri	Ticaret Okulu
1914	Oklahoma A & M College (Oklahoma State University)	Ticaret ve Pazarlama Okulu
1914	University of Oregon	Ticaret Okulu
1914	University of Tennessee	Ticaret Okulu
1916	Tempe Normal School (Arizona State University)	Ticaret Bölümü
1916	Columbia University	Columbia İşletme Okulu
1916	Ohio State University	Ekonomi ve Gazetecilik Koleji
1917	Mississippi State University	İşletme ve Sanayi Okulu
1917	University of Mississippi	İşletme Yönetimi Okulu
1917	University of North Dakota	İşletme ve Kamu Yönetimi Koleji
1917	University of Utah	İşletme ve Finans Okulu
1917	University of Washington	İşletme Okulu
1917	Washington University	İşletme Okulu
1918	Lehigh University	İşletme Yönetimi Koleji
1918	Temple University	İşletme ve Yönetim Okulu
1918	University of Delaware	Ekonomi ve İş İdaresi Departmanı
1918	University of Montana	İşletme Yönetimi Okulu
1919	College of the City of New York (CUNY) (Baruch College)	İşletme ve Kent Yönetimi Okulu
1919	Syracuse University	İşletme Yönetimi Koleji
1919	University of Alabama	Ticaret Okulu

1919	University of Minnesota	İşletme Okulu
1919	University of North Carolina	Ticaret Departmanı
1919	University of South Carolina	Ticaret Okulu
1920	Indiana University	İşletme ve Finans Okulu
1920	New Mexico State University	Ticaret Departmanı
1920	Southern Methodist University	İşletme Yönetimi Departmanı
1920	University of Southern California	Ticaret ve İşletme Koleji
1921	University of Iowa	Ticaret Koleji
1921	University of Maryland	Ekonomi ve İşletme Departmanı
1921	University of Virginia	McIntire Ticaret Okulu
1923	Baylor University	Ticaret ve İşletme Okulu
1924	University of Kansas	İşletme Okulu
1924	University of Michigan	İşletme İdaresi Okulu
1925	Stanford University	İş İdaresi Lisansüstü Okulu
1925	University of Idaho	İşletme ve Ekonomi Okulu
1925	University of Kentucky	Ticaret Koleji

Kıta Avrupası'nda okulların kurulan okullar özel ticaret okulları olup, çok büyük bir bölümü belediyeler veya bölgesel ticaret odalarının desteği ile kurulan okullar olmuşlardır (Engwall ve Zamangi, 1998: 4). Buna karşın, Amerika'da 1854'te itibaren yükseköğretimde özel ticaret okulları olmasına rağmen çoğu okul üniversite çatısı altında işletme ve ticaret okulu, koleji, bölümü olarak yapıları değişmekle birlikte iktisat bölümü olarak kurulmuşlardır. Okulların, özel ticaret okulları olmak yerine üniversite çatısı altında kurulmasının arkasındaki güç 1862 ve 1890 yılında Morrill yasalarıyla mümkün olmuştur. 1862 yılındaki yasa 57 yükseköğretim kurumunun, 1890 yılındaki yasa ise 19 yükseköğretim kurumunun kurulmasına öncülük etmiştir (Croft, 2022).

İşletme okullarının ticaret okulları içinde kurulmaya başlaması, işletme eğitimine sahip uzman bulmak açısında da o dönemde birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. C.S. Mars bu durumu, "*İlk yıllarda, İngilizce, sosyoloji, tarih veya psikoloji profesörleri bir gecede işletme dersi veren öğretim üyelerine dönüşüyordu. Çoğunun işletme alanında resmi bir eğitimi yoktu ve bir işletmede yaz stajı bile yapmamışlardı*." (Marsh, 1939: 11) nitelendirirken, ilk işletme okullarının ne yaptıkları ve nasıl yapacakları konusunda da net bir fikirleri bulunmamaktadır. Ayrıca bu Amerikan İşletme Okulları, tıpkı Fransa'da ilk başlarda ticaret okullarının yaşadığı

gibi eleştirilere maruz kalmışlardır. Veblen, bu durumu, "*Bir ticaret okulu, yalnızca rekabetçi bir amaca hizmet eder—toplumun genel çıkarını gözetmeksizin bireysel kazanç sağlamak—ve bu nedenle üniversitenin kültürel misyonuyla bağdaşmaz. Bir üniversite bünyesinde atletizm bölümü ne kadar yersizse, ticaret okulu da o kadar yersizdir."* (Veblen, 2015: 181) diyerek işletme okullarına gelen eleştirileri gözler önüne sermiştir.

Bu eleştiriler karşısında Amerika'da 1916 yılında Amerika Yükseköğretim İşletme Okulları Birliği (AACSB- American Association of Collegiate Schools of Business) Columbia, Harvard, New York University ve Chicago University tarafından kurulmuştur. I. Dünya Savaşı nedeniyle, AACBS'nin 1919 yılında yapılabilen ilk toplantısında Amerika'da işletmecilik eğitiminin standartları da belirlenmiştir. AACSB akredite okulların programlarında departman bazlı ayrım tam anlamıyla gerçekleştirilmiş; işletme okulları da muhasebe, finans, pazarlama, istatistik ve yönetim başta olmak üzere departmanlaşmaya gitmiştir. 1926 yılına gelindiğinde Birleşik Devletler'de 89 okulda işletme ve ilgili program olmuştur (Applegate, 2022).

II. Dünya Savaşı'na gelindiğinde Amerikan okullarından birçok uzman işgücünün hem savaş ile ilgili kurulan kurullarda hem de sonrasında Amerika'nın ve Avrupa ve dünya ülkelerinin kalkınmasında rol aldığı Ford Vakfı raporlarından görülmektedir[64]. Amerika, kendi iş sistemlerini ve işletmecilik eğitimi yönetim bilgisini, II. Dünya Savaşı sonrası taşıyıcılar vasıtasıyla Avrupa'ya ve başka ülkelere transfer etmiştir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008). Birçok Amerikan üniversitesinden uzmanlar çalışmalarda yer almışlardır (Djelic, 2001; Engwall, 1998; Üsdiken, 2009). Amerika'nın Rusya ile soğuk savaşında bu ülkeleri ve ülkelerin iş sistemlerini kendi yanlarında tutmak istemişlerdir. Bunun için Türkiye ve Yunanistan ile başlayan süreç, Fransa ve Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesine

[64] Ford Vakfı Raporları ülkelere yapılan ekonomik, sağlık, eğitim ve araştırma gibi her türlü bilgiyi açık ve şeffaf bir şekilde göstermektedir. Daha detaylı bilgi edinmek için özellikle raporlarda Amerika ve diğer ülkelerde yürütülen programlar görülebilir. Savaş sonrası dönemde uluslarası gelişim için bkz.: Micinski, N. R. (2017). The changing role of the Ford Foundation in international development, 1951–2001. VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 28, 1301-1325.

yayılmıştır (National Archives, 2022: Truman Doctrine, Haziran 25, 2024; Djelic, 2001).

Soğuk Savaş döneminde Amerika, Sovyetler Birliği'nin 1957'de Sputnik uydusunu uzaya göndermesiyle birlikte bilimsel üstünlük yarışında eğitim reformları yoluna girmiş, işletme eğitimi *ekonomik savaşın bir silahı* olarak görülmüştür (Engwall, 2007: 215). Bu reform yarışında birçok Amerikan Vakfı destek sağlamış olmasına rağmen, Ford Vakfı ve Carnegie Vakfı eğitim reformlarında öncülük etme çabası içine düşmüştür. Carneige Vakfı sosyal bilimler alanında öne çıkan çalışmalar gerçekleştirirken; Ford Vakfı ise nicel yöntemler vurgusunu öne çıkarmıştır (Locke, 1989: 143).

Birleşik Devletler içinde ise General Motors, Ford gibi dev şirketler, yönetici adaylarının analitik beceriden yoksun olduğu yönünde belgelenmiş raporlar sunmuşlardır (Pierson, 1959: önsöz). 1940 yılındaki Gordon Raporu (Business Education in a Changing Society/ Toplumsal Bir Değişim Olarak İşletme Eğitimi Raporu) ise okulların verdiği eğitimi aşırı ihtisaslaşmış ve *dar görüşlü* olmak ile eleştirmiştir (Gordon, 1940). 1950'lerde Amerikan işletme okullarının çoğunluğu pratiğe önem vermesi nedeniyle ticaret okulu olarak görülmüş; müfredatının teorik derslerden yoksun olduğu nedeniyle eleştirilmiştir (Khurana, 2007). Nitekim, bu görüşü destekler şekilde de fakültede ders verenlerin %70'i doktorasız iş dünyasından uzmanlarından oluşmuştur (Gordon ve Howell, 1959: 124).

Dünyada yaşanan gelişmeleri göz önünde bulundurarak ve Amerika'daki işletme eğitimine yönelik sektörden ve akademiden gelen tepkilere de kulak verilerek 1959 yılında Ford Vakfı tarafından desteklenen Gordon ve Howell Raporu ve Pierson vd. tarafından Carnegie Raporu hazırlanarak sunulmuştur (Bowen, 1960). Bowen, her iki raporunda tesadüf eseri aynı dönemde yazılmasına karşın benzer bir nokta olan işletme eğitiminde reform yapılmasını öngördüklerini belirtmiştir (a.e.: 512). Öyle ki (Khurana, 2007); Carnegie ve Ford, işletme okullarını üniversite bünyesinde akademik olarak kabul edilebilir kılmak istediği; bu raporlar olmasaydı, işletme Harvard'da bile felsefe bölümünün gölgesinde kalabileceğini belirtmiştir (Khurana, 2007)

Pierson Raporu, müfredatın aşırı meslek edinme odaklı olduğuna dikkat çekerken iktisat, davranış bilimleri ve diğer beşerî bilimlerin müfredata entegrasyonuna dikkat çekmiştir. Öğretim üyelerinin çoğunluğunun akademiden değil iş dünyasından olması nedeniyle akademik entegrasyon açısından eleştirilere yer vermiş ve doktoralı araştırmacıların yetiştirilmesi çağrısı yapılmıştır. Öğrencilerin, mezun olduklarında zayıf entelektüel ve analitik düşünce yapısına sahip olduğundan bahsederek, nicel analitik eğitimin geliştirilmesi talep edilmiş; özellikle erken dönemde uzmanlaşmayla öğrencilerin genel olarak akademik anlamda gelişmelerinin sınırlandırıldığına dikkat çekilmiştir (Pierson vd., 1959). Öyle ki raporda: "*İşletme okulları, öğrencilere dar mesleki beceriler öğretmekten vazgeçip entelektüel derinlik kazanmalı... Aksi takdirde üniversiteler bu okulları kapatmalı*." şeklinde sert bir şekilde not düşülmüştür.

Gordon ve Howell Raporu ise, müfredata ana derslerin getirilerek işletme seçmeli derslerinin sınırlanması gerektiğini belirtmiştir. İşletmede departmanlaşarak ihtisaslaşmanın ötesinde farklı disiplinler temelli öğretim üyelerinin de işletme okullarında yer alması gerekliliği vurgulanmış; işletme okulları içerisinde de departmanlaşarak bölünmeye engellemek için işletme derslerinin belli bir düzeyde tutulması gerektiği belirtilmiştir (Gordon ve Howell, 1959). Yine pratik derslere yönelik olarak: *Pratik derslerin çoğu, endüstrinin 6 aylık eğitimle verebileceği içerikte. Üniversitelerin rolü, analitik zekâ inşa etmek olmalı*" şeklinde not düşülmüştür (a.e.).

Bu iki raporun getirdiği en önemli özelliklerden biri ortak çekirdek bir müfredatın işletme alanına uygulanması ve pratik derslerde de bir kısıtlamayı getirmiş olmasıdır. İşletme okulları, özellikle 1960'lardan sona kendi doktorlarını vermiş olmakla birlikte farklı beşerî bilimler alanından doktoralı araştırmacılar da işletme okullarında görev almaya başlamıştır (Khurana, 2007). AACBS'de standartlarını öğretim üyelerinin nitelikleri, müfredatın uygulanması ve araştırmayı da içine alacak şekilde revize etmiştir. 1960 sonrasında üniversitelerin araştırma faaliyetlerinde önemli bir artış gözlenirken, özellikle lisansüstü alanda MBA programları hızla artmıştır. Buna karşın, Amerikan işletme okullarına yönelik hazırlanan Porter-

McKibbin raporu ise işletme okullarında müfredatın aşırı teorik hale gelmesini eleştirerek, işletme okullarının akademik normlara uyum sağlayan araştırma kurumlarına dönüştüğünü ifade etmiştir.

Özetle, bu başlık altında ikinci dünya savaşı öncesine kadar ülkelerde işletmecilik eğitiminin nasıl ortaya çıktığı ele alınmıştır. Aslında, Fransa'da diploma veren bir okul olması düşüncesiyle açılmış olmasına rağmen ESC'ler Paris Ticaret Odası ESC Paris'i alana kadar çok da yaygın olamamıştır. 1860'lı yıllardan sonra tıpkı Paris gibi diğer bölgesel ticaret odalarının girişimiyle ESC'ler yükselişe geçmiş, 1899'teki askerlik yasası ise öğrencilerin katılımını arttırırken, bir yandan da ilk kez devlet müdahalesini getirmiştir. Ayrıca, yine bu dönemde birçok okul açılmıştır. Ancak, bu özel mahiyetteki okulların esas dönüşümü 1950'ler sonrasında Amerikan etkisiyle değişmiştir.

Almanya'da ise 1796 gibi çok erken bir tarihte bir ticaret akademisi girişimi olmasına rağmen, bu bir yüksek okul olamamış, ancak Büsh'ün bu girişimi sonraki yıllarda ticaret akademileri için öncü olmuştur. 1890'larda ise Almanya'da Leipzig ve Aachen ile birlikte Yüksek Ticaret Okulları açılmaya başlanmış, açılan okulların bir kısmı ise üniversitelere dönüşürken bir kısmı ise 1933 sonrasında Doğu Almanya tarafında kalarak kapanmıştır. Ancak, 1921 yılında itibaren Alman yükseköğretiminde (BWL) İşletme İktisadı kavramı, ticaret disiplini içerisinde ortaya çıkmış ve gelişimini üniversite bünyesinde sürdürmüştür. Öyle ki, kendi içerisinde iki grup bile oluşturmuş ancak sonrasında ayrı bir disiplin olarak kabul görmüştür. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan etkisinde daha farklı bir gelişim eğrisi izlemiştir.

Amerikan eğitimi ise özel ticaret kolejleriyle 1850'lerde başlamış, 1862 ve 1890 Morrill yasalarıyla kurulan üniversitelerin zamanla içinde yer almaya başlamışlardır. Çoğunlukla verilen pratik eğitim, akademi sisteminden kopukluk ve öğrencilerin düzeyleri tarafından eleştiriler almış olmasına rağmen 1926'ya geldiğinde sayıları 89'a kadar yükselmiştir. En önemli değişimlerini ise, II. Dünya Savaşı sonrası Birleşik Devletlerin ve diğer ülkelerin toparlanması sırasında yaşamışlar, birçok kurum ve akademisyen Amerika dışında görevde bulunmuştur. Sonraki dönemde ise, soğuk savaş dönemi ve Amerikan iş ve akademisinden gelen tepkilere yönelik olarak

hazırlanan raporlar dikkate alınarak 1959 yılı sonrası daha kurumsallaşmış bir müfredat sistemine sahip olmuşlardır. İşte bu dönemde de lisansüstü MBA'in yükselişi gerçekleşmiştir. Öte yandan, Birleşik Devletler işletmecilik eğitiminde bir model haline gelmiştir.

4.4.2 Akademik Yönetim Bilgisinin Merkez Ülkelerden Türkiye'ye Transfer Edilmesi ve Bilgi Taşıyıcıların Rolü

Yönetim bilgisi tarihsel süreç içerisinde üç merkez ülkeden farklı dönemlerde Türkiye'ye ihraç edilmiştir. Bunlar, daha önce yazında detaylı bir şekilde tartışıldığı üzere Fransa, Almanya ve Amerika'dır. Merkez ülkelerden çevre ülkeye yönetim transferi genelde kalkınmacı ve modernleştirici bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Merkez ülkeden çevre ülkeye yönetim bilgisinin transferiyle ilgili şu üç süreç izlendiği görülmüştür (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 11):

(a) Yönetim bilgisinin transferinde devletin müdahaleci, denetleyici ve onaylayıcı rolü vardır.

(b) Merkez ülkelerden gelen yönetim bilgisi ve taşıyıcılara karşı daha az eleştirel veya sorgulayıcı bir tutum vardır. Yeni fikirler, eleştirilmeden benimsenme eğiliminde olup; direniş, geri kalmışlık göstergesi olarak algılanabilir. Merkez, en modern ve en işlevsel yönetim modellerini temsil ederken, mevcut uygulamalar ise "eskimiş" olarak görülmekte ve değişim zamanının geldiği düşünülebilir.

(c) İlk iki durumun aksine dışarıdan gelen fikirler ile bu fikirlerin geldiği ülkeye karşı daha olumsuz bir tepki ve muhtemelen tamamen bir reddediş, alıcı ülkede ortaya çıkan milliyetçi canlanmaların bir parçası olarak ortaya çıkabilmektedir.

Türkiye örneği açısından devletin, yönetim bilgisinin birincil taşıyıcısı olarak dolaylı veya doğrudan olmak üzere akademik yönetim bilgisinin transferinde etkisi olmuştur; devletin üst kademeleri, bakanlıklar, üniversiteler etkin rol oynamıştır. Yönetim bilgisinin transferi iki taraflı bir süreçtir. Akademik yönetim bilgisini gönderen ve alıcı bulunmaktadır; genel olarak bu iki taraf arasında asimetrik bilgi bulunmaktadır. Gönderen ülke (merkez) alıcı (çevre) ülkeye daha çok bilgi sahibi olduğunu aktarır (Jepperson, 1991). Daha gelişmiş ülkelerden bilgi ve teknoloji

transferine yönelik süreklilik arz eden bir eğilim içerisinde, belirli modellere yönelimler çoğunlukla siyasi gündemler ve uluslararası ilişkilerdeki değişimler tarafından tetiklenmiştir (Üsdiken, 2003; Üsdiken, 2004b). Göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de işletme eğitiminin gelişimi oluşumu ve genelde devletin doğrudan katılımıyla gerçekleşmiştir. Devlet genel itibariyle birinci taşıyıcı rolü üstlenmiştir. Öte yandan sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumları, iş insanları ve akademisyenler de yönetim bilgisinin doğrudan veya dolaylı olarak transferinde rol alan örgütler ve kimseler olmuşlardır (Berger vd., 1973). Taşıyıcılar, yalnızca fikirleri aktarmakla yetinmeyip, ayrıca kendi bünyelerinde gerçekleşen faaliyetleri; "*tartışır, yorumlar, tavsiye eder, önerir, kodlar ve bazen ilan eder ve kural koyar; bazı fikirleri uygun reformlar olarak geliştirir, yayar ve onaylarken diğer fikirleri göz ardı eder ya da onaylarlar.*" (Meyer 1996: 244). Bu bakımdan her bir eğitim ekolünün gelişinde ve kabulünde proaktif bir şekilde yön veren kişiler taşıyıcılar olmuşlardır. Taşıyıcılar gönderen taraftan olabileceği gibi, gönderilen taraftan da olabilmektedir. Nitekim, Türkiye'de de farklı eğitim ekollerinin gelişinde Türkiye tarafından örgüt ve kişilerin taşıyıcı rolleri olduğu gibi, doğrudan veya dolaylı olarak gönderen tarafında taşıyıcılarının son derece kritik rolleri olmuştur.

Türkiye'ye işletmecilik yönetim bilgisinin transferinde açıkça görülen üç ülkenin etkisi olmuştur. Buna karşın, yabancı ülke modellerinin ülkeye gelişi o modelin geliştiği zamanla eş zamanlı olarak gerçekleşmemiştir. Öte yandan, yönetim ekolünün getirdiği model olduğu gibi alınmamış, ithal edilen modellerde Türkiye bağlamına yönelik olarak önemli değişiklikler yapılmış, bu durum da eğitim kurumları arasında çeşitliliğe yol açmıştır (Sargut, 2009). Öte yandan yönetim bilgisinin transferinde zaman gecikmesi (time lag), fikrin ortaya çıkmasıyla ilgili değil, baskın söyleme entegrasyonuyla ilgilidir. Yani, yeni bir yönetim bilgisi transfer edilen bağlamda önceki modellerle mücadele etmek zorunda kaldığından burada eski model ile yeni model çatışma yaşayabileceğinden bir zaman gecikmesi olabilmiştir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 8).

Türkiye bağlamında, yeni gelen yönetim bilgisi mevcut olanla nispeten görece daha az çatışma yaşamıştır. Burada, devletin müdahaleci ve denetleyici ve alan

oluşturucu rolüdür. Öte yandan, gelen işletmecilik yönetim bilgisi de bilgisi ve taşıyıcılara karşı daha ılımlı bir tutum sergilenmiştir. Şüphesiz bunda yeni fikirlere direnişin geri kalmışlık göstergesi olarak algılanması gerçeği vardır. Merkez batılı ülkelerden gelen yönetim bilgisi her dönem için modern olarak algılanmıştır.

Üsdiken'in çalışmaları bu farklı yabancı işletme eğitimi ekollerin yönetim bilgisinin Türkiye bağlamında nasıl oluştukları, kurumsallaşarak geliştikleri, nasıl çeşitlendikleri ve nasıl eşbiçimlendikleri üzerine eğilmiştir. (Üsdiken, 2003, Üsdiken, 2004b, Üsdiken, 2009, Üsdiken, 2011). Bu ikinci araştırma sorusu çerçevesinde yanıt aranan yönetim bilgisinin tarihsel süreçler içindeki askeri, ekonomik, siyasi süreçlerde göz önünde bulundurularak taşıyıcılar tarafından nasıl getirildiği durumunu açıklamaktır. Bu nedenle tarihsel süreç içinde Fransız, Alman ve Amerikan yönetim bilgisinin gelişimi izlenecektir.

4.4.2.1 Fransız Akademik Yönetim Bilgisinin Türkiye'ye Transferi

Fransız yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferi yabancı yönetim bilgisinin Türk yükseköğretimine transferinde bir ilk olmasına rağmen üzerinde en az çalışılanı olmuştur. Bunun nedeni tarihsel olarak uzak olması ve diğer iki yabancı ülke ekolü Almanya ve Amerikan ekolleri gibi doğrudan ve yabancı taşıyıcıların ülkemize gelişiyle gelişmiş bir süreç olmaması görülebilir. Buna karşın, yönetim bilgisinin taşınmasında devlet kurumları Maarif Nezareti ve Ticaret Nezareti gereklilikleri tespit etmiş ve okulun açılması için 20 yılı aşkın bir süreye yayılı girişimde bulunmuşlardır. Okulun kuruluşuna giden dönemdeki sürecine giderken yaşananlar anlamak için dönemin askeri, ekonomik ve politik koşullarına ilerleyen paragraflarda yer verilmiştir.

Türk-Fransız ilişkilerinin kökeni 16. yüzyıla uzanmakta olup, bu süreçte Fransızlara tanınan kapitülasyonlar, onları diğer Batılı toplumlara kıyasla Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmış ve bu konum neredeyse 19. yüzyıla kadar askeri, siyasi, ekonomik, sosyal alanda kendisini göstermiştir (Acartürk ve Kılıç, 2011). Fransız etkisinin boyutunu, 3 Kasım 1839'da Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu'nu okuyan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın "*Her zaman Fransa'ya dönmüşüzdür. Çünkü onlar*

bizim reformlarımızı desteklemişlerdir." sözleri açıkça yansıtmaktadır (Raccagani, 1980: 341).

Öte yandan kültürün yayılmasındaki en etkili araç olan Fransız dili, Osmanlı coğrafyasında en yaygın yabancı dil olmuştur. İlki, 1840'ta açılan okul ile başlayan süreçte birçok Fransız eğitim kurumu faaliyet göstermeye başlamıştır. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, yalnızca İstanbul'da Saint-Benoit Koleji, Notre-Dame-de-Sion'un iki okulu, Soeur Oblates de l'Assomption'un üç okulu, Soeur Franciscainne'in okulu ve Filles de Charité tarafından yönetilen toplam on iki kurum dahil olmak üzere sekiz okul ve bir Ticaret Enstitüsü Fransız kültürünü yayma ve misyonerlik işlevi üstlenmiştir (Imbert, 1981: 113). Tarihler 1896 yılını gösterdiğinde, Osmanlı genelinde ilköğretim düzeyindeki 106.000 öğrencinin 76.000'i azınlık okullarında, ortaöğrenimdeki 19.000 öğrencinin ise 8.000'i yine bu okullarda eğitim almaktadır (Catherine Mayeur-Jaouen: 16 Akt. Yorulmaz, 2000: 713).

1870-1890 yılları arasında da Osmanlı siyasi ortam son derece karışıktır. II. Abdülhamid, 1878'de Meşrutiyet'in askıya alınmasıyla başlayan süreçte mutlakiyetçi bir yönetim gütmüştür. Ancak Sultan, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve devleti kalkındırmak için bürokratik ve teknik alanlarda ıslahatları desteklemiştir. Yine bu tarihlerde, Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda büyük toprak kayıpları yaşanmış, devletin kaynaklarında ve etki alanında azalma yaşanmıştır. Buna karşın, dünya-sistemin öncülerinin Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz mücadelesine giriştiği de görülmektedir (Clark, 1979).

Tüm bu siyasi ve ekonomik ortam içerisinde dünya-sistemin bir parçası haline gelen Osmanlı'da Tanzimat sonrası modernleşme hareketlerinin bir sonucu olarak da Fransız kurumlarının Türkiye'ye transferi hız kazanmıştır. Devlet kademelerine "idareci" yetiştirmek için 1859 yılında kurulan ve 1877 yılında itibaren de yükseköğretime geçen Mülkiye Mektebi'nde, Paris Serbest Siyasi Bilimler Okulu'nun (Ecole Libre des Sciences Politiques) yapısal ve içeriksel etkiler görülmektedir (Erçek ve Üsdiken, 2011: 232; Oluç, 1972: 2). Her ne kadar üzerine tartışmalar olsa da Encümen-i Daniş de Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde 1851 yılında Darülfünun'a bilgi kaynağı sağlamak için kurulmuş; Fransız Bilimler Akademisi'nden

(Académie des Sciences- 1666) etkilenmiş bir kurumdur (Arslan, 2022: 433). Gerçek anlamda işletme alanında eğitim vermek üzere kurulmuş ilk yüksek öğretim kurumu 1883 yılında kurulan Hamidiye Ticaret Mektebi'dir (Üsdiken, 2004b: 5-38; Sargut, 2009: 51; Güvemli, 2003: 51).

Fransızlar, bilindiği üzere ilk girişim ESC Paris 1819 yılında Legret ve Brodart'ın girişimleriyle yaşanmış olsa da okulun bugünkü temellerine sahip olması 1869 yılında Paris Ticaret Odası tarafından devralınması ile gerçekleşebilmiştir (Passant ve Arreola, 2019: 150). ESC Paris ve HEC'i takip eden süreçte diğer bölgelerde de ticaret okulları açılmıştır (Engwall ve Zamangi, 1998: 5), ancak devletin okullar ve müfredatı üzerinde etkisi 1899 yılına kadar pek de mümkün olamamıştır (Grelon, 1997). Yine bu ticaret okulları kuruldukları dönemde günümüzde tüm öğrenci topluluğu içinde çok az sayıda kişiye eğitim veren yüksek eğitim ücretli okullar olmalarıdır (Calmand, vd., 2009: 2-3).

Osmanlı'da ise ilk kez bir Ticaret yükseköğretim kurumu kurma fikri Ticaret okulu fikrinin 1861 yılında "*Avrupa Tüccarlarından Kirilos ve Minas Efendiler*" tarafından ortaya atıldığı görülmektedir. Faaliyet başlayamayan bu okulun şartnamesinde bu kişilerden Hayriye Tüccarından Balmumcuzade Eşref Efendi'yle birlikte ilmühaber alınması, Ticaret Bakanlığı'nda mühürdar tarafından tasdiklenerek, yine burada açılan deftere kaydolunması gerek koşulmuştur (Ergin, 1977: 1135). Bu çerçevede okulun kurulma fikrinin henüz Paris Ticaret Odası'nın ESC Paris'i satın almasından (1869) bile önce gerçekleştiği görülmektedir. Ancak, okulun açıldığına dair bir resmi arşiv belgesi veya bunu niteler bir belgeye ulaşılmamıştır. Bu bakımdan, fikrin taşıyıcıları Kirilos ve Minas Efendiler olmuşlarsa da yönetim bilgisi transfer edilememiştir.

Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) Avrupa seyahatlerinin de etkisiyle Osmanlı'da eğitim hizmetleri Kanun-i Esasi ile devletin görevi olarak görülmüştür (Karal, 2003: 201-202). Darülfünunun devamlılığının sağlanmasına yönelik girişimlerde de bulunulmuştur. Ortamın müsaitliğine karşın, devlete ticaret alanında isimler yetiştirilmesine yönelik girişimler gerçekleştirilememiştir.

1831 yılında itibaren, Türkiye'de itibaren lise denginde eğitim veren yabancılar ve azınlıklar tarafından kurulmuş ticaret eğitimi veren liselerin olduğu görülmektedir. Bu, muhtemelen Prof. Dr. Oluç'un belirttiği gibi ticaret eğitiminin 1800'lerin ilk yarısına kadar gittiğini göstermektedir (Oluç, 1972). 1831'de Rum Ticaret Mektebi, 1834'te Katolik mezhebinden kişilerce kurulan bir başka Ticaret Mektebi, 1837'de İzmit'te Amerikalılar tarafından açılan bir Ticaret Mektebi, 1852'de İngiliz Barkshire Ticaret Mektebi, 1854'te yine Fransızlar tarafından Les Perez Lazaristes, 1857'de İzmir'de Aroni Ticaret Mektebi 1859'da Bornova'da İngiliz Turrel Ticaret Mektebi, 1872'de İngiliz Ticaret Okulu yabancılar tarafından kurulan ticaret mektepleri olmuşlardır (Erdoğan, 2016: 13-14).

Devlet tarafından ise bir ticaret mektebinin kurulmasına yönelik üç girişim olmuştur. İlk girişim 1861 yılında gerçekleştirilmiş; okulun açılması için karar verilmiş, nizamnamesi hazırlanmış, öğretmen maaşlarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır (a.e.). Henüz nizamnameye yer verilmeden önce gazetede çıkmış yazıda ticaret mektebi kurmanın gerekçeleri Osmanlı'da ticaretin durgunlaştığı ve gerilediği, ticaretteki bir olayın dünyanın başka bir noktasındaki olayı etkilediği, ticarete yönelik hesap ve kanunlar kadar ürünler, sanayi, politika ve güncel haberlerin takibinin yapılmasının önemine vurgu yapılmıştır (a.e.: 17). Buna karşın, yeteri sayıda talep toplanamadığı için 1861 yılında açılamamıştır (Ergin, 1977: 1137).

Uzun bir aranın ardından ikinci teşebbüs 1879 yılında Maarif Nezareti okulun açılmasına yönelik ikinci teşebbüsü göstermiştir. Bir heyet kurularak yapılan görüşmelerde II. Abdülhamid'in olumlu görüşü alınmış, okulun da Yeniköy'de bir sahilhanede kurulması konusu Bab-ı Ali'ye sunulmuştur. Bu konuya ilişkin, Maârif Nazırı Mehmed Münif Paşa görüş en büyük destekçilerden biri olmuştur. Görülen o ki, okulun açılması planlanan sahilhanede hak talep edenlerin talebi üzerine sahilhanenin satışı gerçekleşmiştir. Buna karşın, devlete kalan payın ise bir mevduat hesabına yatırılarak ticaret mektebi için harcanmasına karar verilmiş ve Maarif Nezareti yetkilendirilmiştir (Erdoğan, 2016: 19-20).

Son girişim ise, yine bir sene sonra gelmiştir. Maarif nezareti bir okul binası arayışı içine girmiş, fakat istedikleri binayı bulamamışlardır. Buna karşın arayış

sürerken, bir yandan da Mösyö Grati tarafından bir müfredat hazırlanarak bu sefer Ticaret Nezaretine sunulmuştur. Ticaret Nezareti Nazırı Subhi Paşa tarafından okulu kurulmasına yönelik bir arz tezkeresi yazılmış ve yazılan bu tezkere Maarif Nezareti'nce görüşülmüş ve olumlu sonuç alarak bir nizamname hazırlanması istenmiştir. Nitekim Nizamname 27 Ekim 1883 yılında üç bölüm ve yedi bölüm olmak üzere sunulmuştur (Erdoğan, 2016: 26). Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisinde eğitim de 28 Ocak 1884 yılında başlamıştır (a.e.: 29).

Bu uzun serüvende ilk başta Maarif Nezaretine bağlı olarak kurulmak istenmiş; nitekim 1883 itibariyle Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuştur. 1886 yılının temmuz ayında bütçe açığı da göz önünde bulundurularak, Islahat-ı Maliye Komisyonu tarafından Maarif Nezaretine bağlanmasına karar verilmiştir (a.e. 58-59). 1890 yılında bütçe açığı ve yolsuzluk haberleri nedeniyle kapatılan okulun yeniden açılması için 1891 yılında Manroni Paşa tarafından girişimde bulunulmuş olsa da bu karşılıksız kalmıştır. (a.e.: 61) 1894 yılında, Türkiye'den kimselerin Avrupa ile komisyonculuk ve ticaret yaparken zorlanmakta olduğu ve özellikle Müslüman tüccarların bilgisizlik yüzünden sermayeyi yönetmemesi sonucu iflas etme durumuyla karşı karşıya kaldığı göz önünde bulundurularak Maârif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa tarafından mektebin yeniden açılmasına yönelik bir girişimde bulunmuş, nitekim başarılı da olmuştur. Nitekim ticaret mektebi bu sefer Maarif Nezareti'ne bağlı olarak açılmıştır (Gürüz, 2001: 296). Öte yandan, bir başka durum ise, ilk kez Amerika'dan ders vermek üzere eğitimcilerin getirilmesi de gündeme gelmiştir (a.e.: 63), nitekim bunu destekler bir şekilde herhangi bir kimsenin geldiği de görülmemiştir.

Okul bu bakımdan yönetim bilgisi şeklinde transfer edildiği ile ESC'lerle benzer bir süreç paylaşmıştır. Kuruluşu, uzun ve sancılı bir süreçten geçmiştir. Buna karşın yine sırasıyla Subhi Bey ve Ahmet Zühtü Paşa gibi yönetim bilgisini taşıyıcılar okulun sırasıyla var olmasını ve ayakta kalmasını sağlamışlardır.

Ancak, ESC'ler 1899'dan itibaren devlet kurumlarıyla bağ geliştirmeye başlayabilmişlerdir. Okulun ikinci kez açılmasından sonra, Fransızları HEC veya diğer ESC'leriyle daha çok benzerlik görülebilmiştir. 1914 talimatnamesiyle Ticaret Mekteb-i Ali'si orta ve yüksek kademe eğitim verildiği görülmektedir (Erdoğan, 2016:

113). Ticaret Mektebi'nin orta bölümü Kısm-ı Evvel ve yüksek bölümü de Kısm-ı Sani olarak kurulmuştur. Kuruluşundan önce 1912/1913'te sayısı 19 olan eğitmen sayısı, bölünme sonrasında 29'a yükselmiştir. Yine, bu 29 kişiden 3 tanesi doğrudan Fransa'dan mezun, 2'si de İtalya, Venedik'ten mezun kimselerdir. Buna ek, Mektebi Sultani'den bir ve Kadıköy Saint Joseph'ten mezun 2 öğretmen okul kadrosunda bulunmuştur (a.e.: 115-117).

Eğitim dili Türkçe ve Fransızca olmuş, bunun yanında öğrenciler için seçimlik dil derslerine yer verilmiştir. Fransız eğitim sistemiyle daha da yakınlaşmasında önemli bir unsur da Kısm-ı Sani'de eğitimin 3 yıl olarak görülürken, ilk iki sene genel derslerin üzerine son sene şehbenderlik, banka ve sanayi olmak üzere üç alanda ihtisaslaşmak için seçimlik dersler sunulmuştur (a.e.: 112)

Ticaret Mekteb-i Ali'sinin popülaritesi mühendislik mektepleri kadar olmamış, eğitim en azından başlarda dışarıdan hocalarla devam etmiş, müfredatında sırasıyla 1914 ve 1922 yıllarında değişiklikler meydana gelmiştir. 1914 yılındaki şehbenderlik, banka ve sanayi olmak üzere üç alandaki ihtisas alanları, 1922 yılında savaş sonrası iktisadı kalkınma da göz önünde bulundurularak Banka ve Sigorta, Muhasebe ve Sanayi Şubesi ve İktisat ve Şehbenderi Şubesi olarak düzenlenmiştir (a.e.: 143). Cumhuriyet sonrası, 1924 yılında itibaren okul, Ulumu Aliye-i Ticariye ismini almıştır. 1924 yılındaki değişiklikten sonra da yine 2+1 sistemiyle üçüncü yıldaki dersler Banka ve Sigorta, Muhasebe ve Ticari Aritmetik, İktisat ve Ticaret ve Danışmanlık olarak tayin edilmiştir (a.e.)

1932 yılında okulun ismi Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu olarak değişmiş ve ihtisas bölümlerden İktisat'ın ismi İktisadı Ticaret olarak değişmiş; 1936 yılında ise dersler; Bankacılık ve Muhasebe, Kamu Finansı ve Ticaret, Yabancı Ticaret ve Danışmanlık olarak son halini almıştır (Üsdiken, 2004: 11) (Tablo 4-8).

Tablo 4-8: Ticaret Mektebi'nde Yeniden Yapılanma Sonrası Yüksek Bölümde Değişen Son Yıl İhtisas Alanları

Yıl	**2+1 Sisteminde Üçüncü Yılın Seçimlik İhtisas Alanları**			
1914	Banka	Sanayi	Şehbenderlik	

1922	Banka ve Sigorta	Muhasebe ve Sanayi	İktisat ve Şehbenderi	
1924	Banka ve Sigorta	Muhasebe ve Ticari Aritmetik	İktisat	Ticaret ve Danışmanlık
1932	Banka ve Sigorta	Muhasebe ve Ticari Aritmetik	İktisadi Ticaret	Muhasebe ve Ticari Aritmetik
1936	Bankacılık ve Muhasebe		Kamu Finansmanı ve Ticaret	Yabancı Ticaret ve Danışmanlık
1950	Banka, Sigorta ve Muhasebe	İç Ticaret ve Maliye	Dış Ticaret ve Konsolosluk	

Ticaret mektebinin kurucularının HEC'ten ilham aldığı görüşü en azından kurucuların vizyonunu yansıtmanın yanında (Ergin, 1977), aynı onun yaşadığı başlangıç sorunlarını yaşamıştır. Subhi Bey'in doğrudan ifadesiyle HEC'ten esinlenilen; sonrasında mektebin müdüriyetteki isimlerce HEC'e mukabil olduğu ifade edilmiştir (Erdoğan, 2016: 142). HEC'in Grandes Ecoles içinde mühendislik mekteplerine karşı öğrenci çekmekte güçlük çekmesi benzer bir şekilde Hamidiye Ticaret Mektebi'nce de yaşanmış hatta okulun 1890'da lav edilmesinin nedenlerinden biri de bu olmuştur.

Özellikle, II. kez Maarif Nezareti bünyesinde 1894 yılında açılan okul, bu dönemde daha müfredatında Ticaret ve Sanayi, Ticaret ve Bankacılık, Ticaret ve Şehbenderlik gibi dersleri barındırması bakımından HEC müfredatıyla daha benzer bir içerik paylaşmıştır (Esenkova, 1958, Akt. Üsdiken, 2004b: 9; Erdoğan, 2016). Buna karşın derslerin gelişi görece daha geç olarak gerçekleşmiştir. Arada yaklaşık 11 yıl bir süreç farkı bulunmaktadır (Passant ve Arreola, 2019). Ardından, ihtisas alanlar okulun yeniden yapılanmaları sürecinde an azından 6 kere değişmiştir (Tablo 4-8). Bu değişimler, okulu HEC sistemine yaklaştırmaktan çok kendine özgü bir sisteme dönüşme yolunda değişikliğe uğratmıştır (Üsdiken, 2004b).

Ticaret mektebinin müderrisleri tarafından Fransızcadan çevrilen ve Fransızca yazılan muhasebe ağırlıklı eserler yayınlara da sıklıkla yer verilmiştir (Erçek ve

Üsdiken, 2011: 232). Öğrencilerin Türkçe ve Fransızca bilmesi bir zorunluluktur. Yine genele vurulduğunda, gelen eğitimcilerin bir dönem %10'u doğrudan Fransa'daki okullarında gelmiş, %20'si de Fransız tipi eğitim veren Türkiye'deki okullardan mezun olmuştur. Ayrıca HEC'ten farklı olarak henüz 1922 yılında 33 kişilik eğitmen kadrosunda iki kadın eğitmen yer almaktadır (Erdoğan, 2016). HEC'te kadınların kabul edilmesi ancak 1970 yılında mümkün olmuştur (Barsaoux ve Löscher, 1991).

Fransız kurumları da Türkiye'ye transfer edilerek Türk devlet kurumlarının yapısını oluşturmuş ya da var olanlara uyarlanmıştır (Duman, 2021: 475). Hamidiye Ticaret Mektebi'nin kurulmasından yaklaşık 32 yıl sonra, 1915'te orta ve yükseköğretim ayrılmış; yine HEC'lerdeki gibi sınav ve hazırlık bölümü de uygulanmıştır. Hamidiye Ticaret Mektebi, bir devlet kurumu olarak kurulmuş ve bu özelliğini yıllar içinde sürdürmüştür. Buna karşın HEC, Paris Ticaret Odası olarak kurulmuş özel bir okuldur. Hamidiye Ticaret Mektebi de ücretli bir okul olmasına karşın devletin doğrudan müdahalesi olmuştur; buna karşın HEC, Fransızların ESCAE sistemine hiçbir zaman dahil olmamış ve devletin doğrudan bir müdahalesiyle karşılamamıştır.

Kısaca, Türkiye'de Fransız ekolü Fransız taşıyıcılar aracılığıyla değil Türkiye'den kurumsal girişimciler aracılığıyla ve devletin birincil taşıyıcı rolüyle transfer edilen bir sistem olmuştur. Kurumun eğitim alanında ortaya çıkışı Kanun-i Esasi ile devletin eğitimde rolü olduğunun anlaşılmasından başlayarak belirmiş, bilinen üç girişim gerçekleştirilmiş ve Subhi Bey'in nazırlığı döneminde HEC model alınarak oluşturulmuştur. Ders programları Mösyö Grati ve Subhi Bey tarafından oluşturulmuş, çok kısa bir zaman atlamasıyla HEC Paris'ten öykünülmüştür. Suphi Bey, devlet adına hareket ederek dolaylı birincil taşıyıcı rol üstlenmiştir (Strange, 1996). Okul açısından yönetim bilgisinin birincil aracısı ve üreticisi olmuştur (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 18).

Öte yandan, okulun yıllar içinde Ticaret ve Maarif Bakanlıkları arasında gidip gelmesi ve okulun en azından 6 kere ihtisas alanlarının değişmesi dikkat edilmesi gereken bir konudur. Çünkü, yönetim fikirlerini dolaşıma sokan taşıyıcılar, aynı

zamanda fikirleri inşa edenlerdir. Bağlamlar arası ufak değişiklikler büyük sonuçlar doğurabilir (Czarniawska ve Joerges, 1996). Nitekim, bu ihtisas alanlarından yalnızca Bankacılık ve Sigorta sabit kalmayı başarırken, diğerleri yıllar içinde değişmiştir.

Hamidiye Ticaret Mektebi'nde başlayan sistem sonrasında diğer yüksek ticaret okullarında da takip edilmiştir. 2+1 sistemi olarak da adlandırabileceğimiz ilk iki yıl genel dersler son yıl ihtisaslaşma bu okullarda devam etmiştir. Örneğin, İzmir'de 1944 yılında Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nda okulda Dıs Ticaret ve Konsolosluk, diğeri de Dış Ticaret ve Banka adını taşıyan iki ihtisas alanı olmuşlardır (Güvemli, 2003: 180).

1900'lü yıllardan itibaren muhasebe konuları üzerinde ciddi bir birilim sağlanmıştır. Şüphesiz, tüm kitaplarda gözardı edilemez bir Fransız etkisi olmuş; başvuru kitaplarının kendileri Fransızca veya çevirileri Fransız dilinden olmuştur (Brookner, 1965). 1930'lara gelindiğinde ise muhasebe ve Fransız etkisi altında gelişen iktisat disiplinleri önemli bir yer tutmuştur (Ete, 1933).

Bir anlamda halen Fransız ekolünden Türkiye bağlamına çevrilen unsurlar vazgeçilmeden devam ettirilmiştir (Güvemli, 2003: 57). Öyle ki, özellikle ilerleyen dönemde Alman ve Fransız sistemlerinin bütünlüğü Kıta Avrupası sistemi olarak Amerikan sisteminden farklılığı işaret etmekte literatürde kullanılmıştır. Bu da işletmecilik eğitiminin birikimli ilerlemesinin örneğini teşkil etmektedir.

4.4.2.2 Alman Akademik Yönetim Bilgisinin Türkiye'ye Transferi

1870-1871 yılları arasında gerçekleşen Fransızlar ve Prusyalılar arasında gerçekleşen Sedan Muharebesinde Prusyalıların galip gelmesi, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde Alman İmparatorluğu'na karşı bir hayranlık ve yakınlık oluşmasına neden olmuştur (Ortaylı, 1981: 45). Sömürgecilik politikaları çerçevesinde yeni pazarlar arayan Alman İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. Diğer sömürgeci devletlerle olan rekabetin daha az olacağı düşüncesiyle, Osmanlı toprakları Almanya için cazip bir seçenek haline gelmiştir (a.g.e.: 4-5).

Bu iki devlet arasındaki ilişkiler ilk olarak askeri yönden başlamıştır. Osmanlı ordusunun modernizasyonu için 1835 yılında Yüzbaşı Helmuth von Moltke görevlendirilmiş, bu Prusyalı askeri alanda eğitim, strateji, haritacılık gibi konularda orduya danışmanlık hizmeti sunmuştur. 1883 yılında ise, bu sefer General Colmar von der Goltz, Osmanlı Harbiye Mektebi'nde modern askeri eğitim sistemle eğitim vermesi yönünde girişimlerde bulunmuştur. Türk-Alman siyasi temaslarının en önemlisi ise şüphesiz II. Wilhelm'in doğuya yayılma politikası doğrultusunda 1889 ve 1898 yılları arasında II. Abdülhamid'e yaptığı ziyaretlerdir; bunlar iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olmuştur (Wolfgang, 2004). Nitekim, iki ülke arasında 1890 yılında imzalanan ticaret anlaşması, ilişkilerin derinleşmesine katkı sağlamıştır. 1880'li yıllarla karşılaştırıldığında, 1910'lara gelindiğinde Almanya'nın Osmanlı dış ticaretindeki payı önemli ölçüde artmış, Fransa'nın payı ise azalmıştır (Tablo 4-9).

Tablo 4-9: Osmanlı Dış Ticaretinde Fransa ve Almanya'nın Payı (%) (Pamuk, 1995: 75-77)

Ülke	**1880'ler (İthalat)**	**1910'lar (İthalat)**	**1880'ler (İhracat)**	**1910'lar (İhracat)**
Fransa	11,8	8,4	28	14,1
Almanya	0,5	11,4	2,4	13,7

Pamuk'un araştırmasına paralel olarak, büyük sanayi ülkelerinin Osmanlı ticaretindeki paylarına ilişkin bir araştırma, 1887-1910 arasında Fransa'nın oranının %18'den %11'e düştüğünü; Almanya'nın ise %6'dan %21'e yükseldiğini ortaya koymaktadır (Akt. Mert, 1983: Önsoy, 1982: 607-610).

Bu dönemde Almanlar, askeri ve mülki girişimlerden Bağdat Demiryolu'na, denizcilik ve bankacılık faaliyetlerinden yatırım finansmanına kadar çeşitli yollarla kendi kurumlarını ve kültürel modellerini Osmanlı'ya aktarmaya çalışmışlardır (Wolfgang, 2004; Ortaylı, bkz.: yuk.: 30). Alman profesörler ilk kez 1890'larda, tıp eğitimi vermek üzere Türkiye'ye geldiğinden bahsedilmiştir (Akt. Ortaylı, 1983: Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Temmuz 13, 1898).

Türkiye'de 1913-1915 yılları arasından sanayi odasına kayıtlı ve ondan fazla işçi çalıştıran sadece 264 sanayi kuruluşu bulunup, bunların da %90'ından fazlası azınlıklara ait işletmeler olmuşlardır. Dünya-sisteme geç girebilen ve ana sanayi mallarının tüketicisi ve tali, özel ve lüks ürünlerin üreticisi konumundaki sanayisi geç

geç gelişen Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel sektör kalkınma politikaları çerçevesinde sanayinin gelişimi ve millileşmesi için ana faktör olarak görülmüş; ancak özellikle dünya krizi, bütçe ve know-how nedeniyle sınırlı ilerleme kaydedilebilmiştir. Bu durum sanayisi geç gelişen Türkiye'de, özellikle 1946 yılına kadar devletçilik ve merkeziyetçi planlamaya yönelişi hızlandırmıştır (Buğra, 2017). Bu süreçte açılan birçok teşebbüs devlet destekli olmuştur. Bunak karşın, Türkiye'nin sanayileşme ve batılılaşma hamlesinin gerçekleştirilmesinin bir önemli yolu da eğitim reformlarının sağlanması olarak görülmüştür. Bu çerçevede, fikri temelleri 1861 yılında açılışı ise 1883 yılında gerçekleşen okul 1936'lara kadar iktisat ve ticaret alanındaki tek yükseköğretim kurumu olarak kalmıştır.

I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya ve Osmanlı arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler yoğunluk kazanmış, iş birliği derinleşmiştir. Ancak, Alman profesörlerin kitlesel biçimde Türkiye'ye göçü, Adolf Hitler liderliğinde Almanya'da gerçekleşen nasyonal sosyalist devrim sonrasında olmuştur. Neumark, bu göç üç temel nedene dayanmaktadır: (1) Politik ve/veya ırkçı nedenlerle üniversitelerden ihraç edilen bilim insanlarının göçü, (2) Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti'nin (Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland) girişimleri, (3) Albert Malche, Kültür Bakanı Dr. Reşit Galip'in görüşmeleri doğrultusunda Darülfünun'un modernizasyonu çabalarıdır (Neumark, 1982: 13-15).

Alman bilim insanlarının Türkiye'ye gelişi, özellikle iktisat ve işletme eğitimi alanında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu aktörler, politika, üniversite ve iş dünyası arasında bir bağ kurarak kurumsal altyapının gelişimini sağlamışlardır. 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü kurulmuş, 1936 yılında ise bu enstitü İktisat Fakültesi'ne dönüştürülmüş ve İşletme İktisadı Kürsüsü oluşturulmuştur (bkz.: yuk.: 16-18). Bu gelişmeler Alman profesörlerin çabaları ve imzalanan iş sözleşmeleriyle mümkün olmuştur. Aynı zamanda, Türkiye'de yükseköğretimin modernizasyonu için uluslararası uzmanlardan faydalanılmıştır. Malche, reform süreci kapsamında 1933 yılında Dr. Reşit Galip'in huzurunda bir sunum yaparak fırsatları dile getirmiş; karşıt görüşlere rağmen Alman profesörler için iş anlaşmaları yapma yetkisi almıştır. 31 Mayıs 1933 tarihli *"İstanbul*

Üniversitesi'nin Kurulması Hakkında Kanun" ile üniversite sistemi modernleştirilmiştir (bkz.: yuk.: 14).

Almanların, daha önce de tartışıldığı üzere İktisadi disiplin içerisinden gelen ve ilk kez 1921 yılında İşletme İktisadı olarak adlandırdıkları eğitim sistemi *betriebswirtschaftslehre* ise ilk kez Almanlar tarafından değil ancak, henüz Leipzig Üniversitesi'nde öğrenci iken 1928 yılında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası dergisinin Mayıs 1928 tarihli sayısında yayınlanan "İktisadi İşletme Bilgisi" başlıklı makalesinde ve 1931 yılında Türk İktisatçılar Cemiyeti'nde verdiği konferansta rastlanmaktadır (Ete, 1946:1; Ete, 1932: Akt. Üsdiken, 2003: 125). Bu, işletme iktisadının ilk kez bir ikincil taşıyıcı tarafından Türkiye'ye transfer edildiğinin göstergesidir. Ete'nin, Alman İşletme İktisadı'nı ikincil taşıyıcı olmasının nedeni onun bir kişi olarak özgür hareket edebilmesidir (Berger vd., 1973: 9). Muhlis Ete, henüz 1928 yılında yayınladığı makale ve 1931 yılında Türk İktisatçılar Cemiyeti'nde verdiği konferans ile bireysel İşletme İktisadı yönetim bilgisinin taşıyıcısı olmuştur (Ete, 1946:1; Ete, 1932: Akt. Üsdiken, 2003: 125). Nitekim Ete, 1937 tarihli yazısında İşletme İktisadı'nın çok hızlı bir şekilde tezahür ettiğine şu sözlerle ifade etmiştir:

"*… Bundan beş sene evvel (1931) İstanbul'da Türk iktisatçıları cemiyetinde, "iktisadi ilim şubelerinden işletme iktisadına dair bir konferans verirken bu çok faydalı bilginin bir an evvel Türk ekonomi tedrisatı meyanına ithal edilmesini dilemiştim. İstanbul Üniversitesi «İktisat ve İçtimaiyat enstitüsüde», İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret mektebinde, Ankara Yüksek Ziraat enstitülerinde ve Ankara Ticaret lisesinde birkaç seneden beri okutulmağa başlanan bu bilginin memleketimize girmesini görmek benim için büyük bir sevinçtir."* (Ete, 1937: 52). Buradan görüldüğü üzere, Ete'den sonra İşletme İktisadının yayılması hızlanmıştır. Yönetim bilgisinin transferinde önemli bir unsur da iyi ve güçlü fikirlerin, daha az etkili olanlara göre daha geniş bir şekilde yayıldığı varsayımıdır (Sahlin-Andersson ve Engwall: 20). Gerçekten de, Muhlis Ete ve yine bir Alman Üniversitesi'nden mezun Ahmet Ali Özeken'in çabalarıyla başlayan süreç, 1933 yılından itibaren, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde İktisat ve İçtimaiat Enstitisü'nde İktisat'a ilişkin sertifika programında işletme iktisadı derslerinin yer almasıyla gelişmiş; 1934 yılında İstanbul'daki Yüksek

İktisat ve Ticaret Mektebi'nde Zühtü İnhan tarafından verilen İşletme Ekonomisi derslerinin müfredatta yer almasıyla ve yine aynı tarihte Ankara Ticaret Lisesi'nde Berlin Yüksek Ticaret Okulu mezunları Şükrü Erlaçin ve İsmet Alkan tarafından İşletme Bilgisi derslerinin verilmesiyle yaygınlık kazanmıştır (Üsdiken, 2003: 125-127).

Bu süreçte İşletme İktisadı kavramı çok kısa bir zaman gecikmesiyle Türkiye'ye seyahat etmiştir. Seyahat metaforu, fikirlerin kendiliğinden değil, belirli ve çoğu zaman oldukça yapılandırılmış bir yol izlediğini göstermektedir (Czarniawska ve Sevon, 1996). Ancak, Ete ile başlayan süreçte görünen odur ki işletme iktisadı, ilk kez Almanya'da eğitim görmüş Türk akademisyenlerle kurumlara yayılmıştır (March, 1999: 137). Öte yandan, Alman eğitim ekolünün taşınmasında devlet bir kolaylaştırıcı olarak rol oynamıştır. Bahar'ın (2010), tartışmaları Almanya'dan gelen akademisyenleri getirenin insani sebepler mi yoksa Türk devlet politikası mı üzerine tartışması önemlidir. Bahar'ın belirttiği üzere rastlantısal olarak Alman profesörlerin *Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums* (Kamu Hizmetinin Profesyonel Olarak Yeniden Düzenlenmesi Yasası) ile 7 Nisan 1933'ten sonra emekli edilmeye başlaması ve genç Türkiye Cumhuriyeti, çağının gerisinde kalmış eğitim sistemini modernleştirmek üzere alanında yetkin kimseler arayışı aynı dönemlere denk gelmiştir. O dönemde, ülkedeki tek devlet akademik kurumu olan İstanbul Darülfünunu, dinamik ve bilimsel bir eğitim kurumu olmaktan oldukça uzak olmuştur. Ayrıca, bazı müderris ve idarecilerin Atatürk'ün Batı yanlısı politikalarına karşı beslediği muhalefet nedeniyle, bu kurum, genç cumhuriyetin hızlı reform hareketlerine doğrudan etkilemese de kurumsal yapı ve bilimsel üretim açısından çağın modern gereksinimlerinin gerisinde kalmıştır (Bahar, 2010: 49-50).

Bu ticari açıdan geri kalmışlığı Alkan: "*Türkiye'de ulusal bir ticari faaliyet yoktu. Sonuç olarak ekonomik yapının hemen her organı eksik ve yetersiz bir karakter sergiliyordu. Bu nedenle bireysel işletmelerin ekonomik kalkınmada başarabilecekleri çok sınırlıydı. Kritik öneme sahip faaliyetler için devletin liderliğine ihtiyaç vardı. Sonuçta ve haklı olarak, devleti 'girişimci ve işletme yöneticisi' olarak görüyoruz*."

şeklinde devlet ve merkeziyetçiliği işaret ederek, dönemin otoriter ve kalkınmacı özelliklerini göstermiştir.

Nitekim eğitimin kalkınması da Batılı tarzda gerçekleşmiştir. 1925'te itibaren Türk eğitim reformu üzerinde çalışmak için gelen eğitim reformları üzerine danışmanlık çalışmalarında bulunan Kühne (1925), Buyse (1927), Dewey (1927) ve Malche'nin (1929) raporları eğitim sisteminin geri kalmışlığını gösterirken, Batılı bir bakış açısıyla önerilerde de bulunmuştur (Demirtaş, 2008: 165; Örnek, 2015: 71). Tarihsel süreçte tesadüfi olarak örtüşür bir şekilde: Malche'nin raporu ve dönemin Kültür Bakanı Reşat Galip ile görüşmelerinin ardından *Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti*'nin (Notgemeinschaftdeutscher Wissenschaftler im Ausland) de girişimleriyle Alman profesörlerle İş Anlaşmaları yapma yetkisi ile donatılmıştır (Neumark, 1982; Adiloğlu ve Yücel, 2019: 49). Alman profesörlerin gelişi Neumark tarafından *ortak çıkarın ahengi* olarak ifade edilmiştir (Neumark, 1982: 11). Dahası, Konuk (2008: 85) tarafından, Alman profesörlerin gelişi *"*[Alman Profesörler] *misafir oldukları ülkede Avrupalılık bilincinin yaygınlaştırılmasında entelektüel aracılar olma potansiyelleri nedeniyle işe alınmışlardır."* şeklinde tarif edilmiştir. Ancak, görülen o ki, *"... bu ulusötesi karşılaşmanın çıktıları Türk milliyetçiliği ve Avrupa merkezciliğin çözünmesinden çok bir takviyesini sağlamıştır.*" olarak ifade edilmiştir (Konuk, 2009: 85). Bu iş birliğini Türk tarafından mümkün kılan isimlerden biri olan Reşit Galip, Malche'yle 1933 temmuz ayının sonunda yaptığı görüşmede şunları ifade etmiştir (Widmann, 1999): *"Bugün, olağanüstü ve emsalsiz bir iş başardığımız özel bir günç Yaklaşık 500 yıl önce İstanbul'u fethettiğimizde, Bizanslı bilginler İtalya'ya göç etmişti ve biz bunu engelleyememiştik... Sonuçta Rönesans ortaya çıktı. Bugün ise bunun karşılığını Avrupa'dan alıyoruz."* şeklinde duruma yaklaşmıştır.

Malche iş sözleşmelerini gerçekleştirirken, diğer yandan başka bir girişim de Alman profesörlerin kadrolara yerleştirilmesi adına bir diğer girişim, Albert Einstein'dan Başbakan İsmet İnönü'ne yazılan bir mektupla gelmiştir. Einstein'in OSE'nin Fransa Başkanı olarak 17 Eylül 1933 kaleme aldığı İngilizce ve Fransızca dillerindeki mektubunda kısa ve açık bir şekilde "*Almanya'dan 40 profesör ve doktorun bilimsel ve tıp kariyerlerine Türkiye'de devam etmesi.."*ni talep etmiş; buna

karşın Başbakan İnönü'den 14 Kasım 1933'de daha fazla öğretim üyesi almalarının mümkün olmadığına ilişkin bir yanıt gelmiştir (Bahar, 2010: 61). Görüldüğü üzere, Türk ve Alman sığınmacılar arasındaki iş birliği karşılıklı çıkarlar doğrultusunda gerçekleşmiş, nitekim de Alman profesörler Türkiye'ye 1933 yılında itibaren gelmeye başlamıştır.

Eş zamanlı olarak 1933 yılından itibaren de Türkiye'de işletme iktisadı dersleri verilmeye başlamıştır (Üsdiken, 2003: 125). Ancak, şüphesiz en önemli gelişmelerden birisi 1936 yılında İstanbul Üniversitesi'nde İktisat Fakültesi'nin kurularak bir İşletme İktisadı Kürsüsü'nün açılmış olması ve buraya da Alfreed Isaac'in Ordinaryüs profesör olarak kürsüyü kuran kişi olarak gelmesidir (Adiloğlu ve Yücel: 2019); Isaac'in atanması çağdaş işletmecilik eğitiminin başlatan olarak da görülmüştür (Mantel, 2009: 364).

Isaac'in gelmesinden önce teklif Köln Üniversitesi'nden emekli edilen ve işletme iktisadının, iktisat disiplininden ayrı bir disiplin olarak gelişmesinde öncülük eden alanın öncüsü Schmalenbach'a teklif götürülmüştür. Schmalenbach ise daha önce Estonya'nın Dorpat Üniversitesi'nden kendisine gelen teklifte yaptığı gibi teklif için Isaac'i önermiş ve nitekim Schmalenbach yerine Isaac İstanbul Üniversitesi'ne gelmiştir (Alman Dışişleri Bakanlığı, 3 Kasım 1933). Isaac'in ikincil taşıyıcı olarak rolü de bu noktada başlamıştır. Isaac, İktisat Fakültesi'ne gelen 6 Alman profesörden biridir (Adiloğlu ve Yücel, 2019: 52). Ancak, Isaac'in önemi onun İşletme İktisadı disiplinini Schmalenbachcı bir bakış açısıyla Türkiye'ye getirmiş olması ve Türkçeyi de öğrenerek bir terminoloji geliştirilmesine yardımcı olmuş olmasıdır. Öyle ki, İstanbul'da Isaac, Türkiye'nin ilk işletme kürsüsünü kurmuş ve "Türkçe bir terminoloji oluşturma" da dahil olmak üzere disiplini temelden inşa etmiştir (Mantel, 2009: 371-372). Isaac'i Kessler; *İstanbul'a geldiği zaman, kendi alanında çok az Türkçe eser vardı. Bundan dolayı Isaac kendini hayret verici biz hevesle yazmağa vermiştir. Bu nedenle, pratik iktisatçılarca da tanındı ve çok saygınlık kazandı. Çalışma Bakanlığı, özellikle sosyal sigorta ve ücretliler sorununun ayrıntılarında onun danışmanlığından faydalanmıştır. Ama baş meşgalesi dersler olmuştur. Konferans konularını yavaş yavaş geliştirmiş ve üç asistanını bu işler için daima görevlendirmişti. Öğrencileri ve*

asistanları ona sevgi ve saygı ile bağlıydılar. O, olağanüstü bir hoca, meslektaşlarına, enstitü ve fakülteye karşı yardımsever bir kişidir. Alman ve Türk meslektaşları çevresinde Isaac ve eşi haklı olarak sevilen ve sayılan şahsiyetler olmuşlardır." diye tanımlamıştır (Widmann, 1973: 110 Akt. Adiloğlu ve Yücel, 2019: 53).

Gerçekten de Isaac'in kurucu rolü akademik bilgisinin önüne geçmiş; Devlet işletmelerinde muhasebe sistemlerinin modernleştirilmesi, gümrük idaresinin etkinleştirilmesi, Tekel İdaresi'nin yönetimi hakkında rapor[65], Çalışma Bakanlığı için sosyal sigorta ve memur mevzuatına ilişkin raporlar, Ankara Belediyesi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda İstanbul Direktörlüğü üyesi olarak görev yapmış, özel sektör şirketlerine yönelik işletme stratejileri geliştirilmesi gibi çeşitli görevlerde yer almıştır (Mantel, 2009: 371-372) (EK-7:377).

Isaac ve Almanya'da eğitim görmüş Türk akademisyenler, iyi sunulmuş ve kavramlaştırılmış teknikleri ve modelleri Türkiye'ye taşımışlardır (Czarniawska ve Joerges, 1996). Ancak, bu modellerin alınması ve yaygınlık kazanmasının diğer yükseköğretim kurumlarına sahip oldukları özelliklerden dolayı değil, kim tarafından taşındıkları, nasıl sunuldukları, formüle edildikleri ve geliş zamanları açısından etkili olmuştur (a.e.). Bu bakımdan, Alman işletme iktisadının devletin dolaylı birincil taşıyıcı rolü ile Alman ve Almanya'da tahsil görmüş Türk akademisyenler tarafından taşınması onun öykünmeci bir şekilde yaygınlaşmasına neden olmuştur. Öte yandan, akademisyenlerin işletme iktisadı bilimine yönelik kullandıkları dil de son derece önemlidir. Örneğin Ete, işletme iktisadı bilimini Türk ekonomisine ve iktisat eğitimine transfer etmek ile ilgili olarak devlet ve özel kurumların işletilmesi, bilimsel ve pratik hayatın temel yasalarını ve yöntemlerini bütünleştirebilen ve iktisat bilgisine dayanarak insan gücüyle sağlanabileceğini ifade etmiş; pratiğin yerini bilimin almasının önemine dikkat çekmiştir (Ete, 1937). Öte yandan işletme iktisadının kar elde etme gayesinin ötesine giderek onun kamu yararına hizmet eden bir bilim olduğunu ifade etmiş ve tarafsızlığına dikkat çekmiştir. Bu bakımdan işletme iktisadının bir sanat ve bilim olarak ifade edilmesi; yani pratiği ve sistematik bilgi

[65] "*Prof. Isaac'in Tekel hakkındaki raporu"* Milliyet Gazetesi'nin 16 Aralık 1949 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

birikimini birleştiren bir alan olduğunu ise Isaac şu şekilde kısaca vurgulamıştır (Üsdiken, Kieser ve Kjaer, 2004: 395): "*İşletme iktisadı için diğer bir gerekli husus, ulaştığı sonuçlardan pratik hayat için kararlar çıkarmaktır. İşletme iktisadının bu kısmı 'sanat bilimi' olarak adlandırılır*."

İki döneme ayrılarak ifade ettiğimiz Alman yönetim bilgisinin transferinde taşıyıcıların aynı anda yönetim bilgisinin üreticisi, aracısı ve kullanıcısı olması nedeniyle Alman ve Türk aktörler arasında bir rekabet de gözlenmiştir (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002: 18). Bu rekabet, işletme yükseköğretimi alanında aynı anda Üniversiteler ve Yüksek İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri olmak üzere ikili bir sistem varken, taşıyıcılar aracılığıyla işletme iktisadının popülerlik kazanması işletme yükseköğretimi alanında eşbiçimliliğe yol açmıştır. Öte yandan, eş biçimliliğe yol açan unsurlardan ise dönemin devletçi ve merkeziyetçi unsurları olmuştur. Ete, özellikle iktisat eğitimi veren kurumlara yönelik olarak "*ne yazık ki şimdiye kadar devlet ve kamu kurumları için 'memur' yetiştirmeye yönelik olanı bırakmalı ve ekonomi ve piyasa için girişimci yetiştirme sorumluluğunu üstlenmelidir.*" çağrısı bu anlamda karşılık bulduğu ifade edilebilir (Ete, 1932: 22 Akt. Üsdiken, Kieser ve Kjaer, 2004: 396)

İşletme iktisadı bilimi Türkiye'ye transfer edilirken, neredeyse hiçbir zaman gecikmesiyle karşılaşmamıştır. Buna karşın, Üsdiken'in çalışmasında ifade ettiği üzere Almanya'da iktisat disiplininden ayrılırken veya Danimarka'ya transfer edilirken ciddi bir eleştiren yaklaşım olduğu görülmektedir (Üsdiken, Kieser ve Kjaer, 2004). Belki, bu noktada öğretim üyelerinin aldığı ücretler bazında bir huzursuzluk olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Çünkü, Almanya'dan gelen akademisyenlerin Türk akademisyenlerin neredeyse iki katı kazanmasının huzursuzluk yarattığı bilinmektedir (Neumark, 1982). Buna karşın, işletme iktisadı özellikle Schmalenbach ekolünü izleyen Isaac tarafından kürsüsünün sistemli bir biçimde İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nde oluşturulması açısından önemlidir.

Öte yandan sınırlı özel sanayi ve devlet işletmelerinden kaynaklanan ortam da bu popüler ekolün hızla yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunu yaparken, içerikten çok nitelik göz önünde bulundurulmuş, kurumlar birbirlerini taklit etme yoluna

gitmişlerdir. Almanya'dan gelen akademik yönetim bilgisi ve taşıyıcılara karşı daha az eleştirel veya sorgulayıcı bir tutum olmuştur. Yeni fikirler, eleştirilmeden benimsenme eğiliminde olup; direniş neredeyse gözlemlenmemiştir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 11). Ötesinde İşletme İktisadı, üniversitenin ötesine geçerek akademilerde de yaygınlaşmıştır.

Isaac'in devlet ve kamu sektörüne yönelik gerçekleştirdiği çalışmalar, yazdığı kitaplar, Ete'nin dersleri ve konferanslar, Berlin Yüksek Ticaret Okulu mezunu Şükrü Erlaçin'in akademilerde ders vermesi, 1941 yılında ilk kez doktora programının başlaması ve 1943-1948 arasında İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası işletme iktisadının yayılması açısından önemli girişimlerdir (Mantel, 2009; Ete, 1937; Üsdiken ve Erçek, 2009). Özellikle bu gelişmeler sonucunda, ilk ortaya çıktığı Almanya'dakinden bile daha geniş bir anlam kazanmıştır (Üsdiken, Kieser ve Kjaer, 2004). Bu çerçevede, akademilerden başlayarak Fransız ekolünden bilgilerin ve Alman ekolünün işletme iktisadı çatısı altında çözünmesi de gözlemlenmiştir (a.e.). Hatta bu duruma Isaac endişe ile yaklaşarak, organizasyonun soyut ve bağımsız bir disiplin olarak değil, işletme iktisadının önemli ve çekirdek bir dalı olarak görülmesi gerektiğini ifade ederken; pratiğe yakın gördüğü Fayol ve Taylor'ın ise bu pratik fikirleri bilmenin ötesinde genel temelleri ve prensipleri de bilmek gerektiğini belirterek eleştirmiştir (Akdeniz, 2011).

Buna karşın, 1940'ların sonu 1950'li yılların başında itibaren ise İşletme İktisadı alanındaki profesörlerin farklı nedenlerle ayrılışı da işletme iktisadının popülaritesinin azalmasına neden olmuştur. Zühtü İnhan, 1945 yılında emekli olmuş; Muhlis Ete, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'ye seçilmesiyle beraber siyasete atılmış; 1953 yılında ise İsmet Alkan ve Ahmet Ali Özeken hayatlarını kaybetmişlerdir (Üsdiken, 2011: 258, Evliyagil, 1985). Bu durum, aslında nihayetinde yönetim bilgisinin transferinin tamamlandığının bir göstergesi olmuştur. Yeni bilgi üretmeye ve ithal etmeye yönelik girişimlerde azalma meydana gelmiştir. Yeni bilgi üretiminin kesilmesiyle ilgili başka bir gösterge de İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası'nın yayınlarına son vermesinin altında yatmaktadır. 1943-1947 yılları arasında reklam ve devlet desteği görebilen derginin 1947 ve 1948 yılı itibariyle

yazıları için öğrencilere dönüşüdür. Nihayetinde dergi, haber vermeksizin kapanmıştır (Üsdiken ve Erçek, 2009: 81-82).

İşletme İktisadı ve İktisat alanlarındaki Alman akademisyenler 1951 yılı itibariyle tamamen ülkeden ayrılmış olmakla birlikte azalan 1953 yılında itibaren Alman profesörler 6 aylık sürelerle geçici olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Kürsüsü'nde görevlendirilmiştir. Türkiye'de işletme alanında kalan son Alman profesör ise 1955 yılında 3 yıl süreyle sözleşmeli olarak İşletme İktisadı Enstitüsü'ne atanan Prof. Wolter'dir. 1958 yılına kadar burada ders vermeye devam etmiştir (Oluç, 1972: 3-4).

II. Dünya Savaşı sonrası Amerika'nın yayılmacı politikaları çerçevesinde yeni pazarlar araması ve Sovyetler Birliğine karşı Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmesi sonrasında gelecek bir Amerikan tipi eğitimin habercisi olmuştur. Buna karşın, İşletme İktisadı içeriği değişmekle birlikte Amerikalıların desteğiyle kurulan İşletme İktisadı Enstitüsü'ne de isim vermiştir. Burada her ne kadar yapısal ayrışma görülmüş olsa da (decopuling) işletme iktisadı, işlevselliği ve verimliliği sorgulanmayan, toplumsal kabul görmüş ve meşru sayılan bir uygulamaya dönüşmüştür (Sahlin-Andersson, K., & Engwall, L.: 2002). Bu haliyle akademisyenlerin, devlet kademelerinin, öğrencilerin ve dışarıdan belirlenmiş normlara uygun uygulamaların benimsenmesi konusunda çalışanları ikna etmeye yönelik çabalarını içerdiği ifade edilebilir (Deephouse & Carter, 2005).

Yine işletme iktisadı her ne kadar ders içeriklerinde yapısal ayrışmaya gidilse de akademiler başta olmak üzere, siyasal bilgiler fakültesi ve İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde ders ismi olarak varlığını 1980'lere kadar sürdürmüştür (Erçek ve Üsdiken, 2011). Ayrıca, iş hayatına getirmesi beklenen politikalar ve pratik sonuçlar bakımından da katkısının son derece kısıtlı kaldığı ifade edilebilir. Isaac başta olmak üzere, akademisyenlerin devlet ve özel teşebbüslere yönelik katkıları, işletme iktisadının kendi kendine işleyebilecek bir mekanizma oluşturulamamış olması nedeniyle son derece sınırlı kalmıştır. Öte yandan, Almanların aksine Amerikalıların doğrudan doğruya iş insanlarını da içine almayı hedefleyen liberal kalkınmacı yaklaşımı, işletme

iktisadının işletmeler açısından bıçak gibi kesilen bir uygulama olmasına neden olmuştur.

4.4.2.3 Amerikan Akademik Yönetim Bilgisinin Türkiye'ye Transferi

Amerikan işletmecilik yönetim bilgisinin transferi, daha önceki iki ekolde olduğundan çok daha farklı bir şekilde gelişmiştir. Fransız ve Alman ekolü açısından, hiçbir yönetim transferi sürecinde devlet ve kurumları doğrudan taşıyıcı rol üstlenmemişler; ancak, Amerikan yönetim bilgisinin taşınmasında Amerikan devleti ve yardım vakıfları ve üniversiteler doğrudan birincil ve ikincil rol üstlenmişlerdir. Öte yandan, Türk işletme yükseköğretiminde ilk kez bir ekol gönderici ülkenin yardımlarıyla maddi, ayni ve eğitim yardımlarıyla kapsamlı bir şekilde gelişmiştir. Bu anlamda, kalıcılığı görece daha uzun ve yaygın bir zamana yayılmıştır.

Türk-Amerikan ilişkilerine sosyal ve eğitim açısından bakılacak olursa ilk kez 1831 yılında kalıcı Kültür Misyonu'nu W. Goodell tarafından İstanbul'da kurulmuştur (Şişman, 206: 31-32). Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde okulların açılmasıysa Tanzimat dönemi sonrasında yabancı okullar faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu dönemde, ülkenin birçok yerinde Amerikan okulları açılmış ve yaygınlaşmıştır. 1837'de İzmit'te Amerikalılar tarafından açılan bir Ticaret Mektebi açılmış; bir başka Ticaret mektebi ise Selanik'te kurulmuştur (Erdoğan, 2016; Polat, 1988). Özellikle Harput Koleji (1859), Robert Koleji (1863), Merzifon Amerikan Koleji (1863) ve Antep Koleji de bugünkü Türkiye sınırları içerisinde açılan diğer Amerikan okulları olmuştur. Bu okullarla Amerikalılar; eğitim, siyasi faaliyetler yürütme ve misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir (Polat, 1988).

Amerika tarafına bakılacak olursa, 1920'lerde Amerika'nın *iş dünyasında daha az hükümet ve hükümette daha fazla iş dünyası* yaklaşımı etkin bir rol oynamış ve Amerikan iş dünyasının liberalleşmesi üzerinde etkin bir rolü olmuştur (Norwich Universtiy, t.y., Haziran 25, 2025). Daha önce tartışıldığı üzere, II. Dünya Savaşı sonrasında, Amerika'nın izolasyonist tutumu, liberal uluslararasılaşma politikası çerçevesinde tamamen değişikliğe uğramıştır (Office of the Historian, t.y., Haziran 2025: 2024). Savaş sonrası yaralarını saran İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'ı daha

fazla destekleyemeyeceğini bildirmesi, Amerika açısından açık Sovyetler Birliği tehdidi olarak algılanmış ve 12 Mart 1947'de Truman'ın ortaya koyduğu doktrin sonrası, Türkiye ve Yunanistan'ın desteklenmesi yönünde karar çıkmıştır (Fensterwald, 1958: 133).

Amerikan yardımları ise Marshall yardımları çerçevesinde ve BM Teknik Yardım paketleri çerçevesinde sağlanmıştır. Ancak, Amerikan tarafın yardımların sağlanması adına Türkiye'nin bu yardımları alacak teknik kapasiteye haiz olması gerekliliği konusunda da dikkatli bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede öncelikle Amerikan tarafı, önemli kişileri yardım vakıfları aracılığıyla Türkiye'ye göndererek tetkiklerde bulunup yardımların kapsamı ve nasıl sağlanacağı belirlemiştir. Bu çerçevede ilk kez, General L. Oliver başkanlığında ikisi iktisatçılardan oluşan bir ekip gelerek askerî açıdan tetkiklerde bulunmuş ve yardımların stratejik açıdan nasıl dağıtılması gerektiği üzerine bir rapor hazırlamıştır (US Department of State, t.y.: 233-236). Ardından, Marshall yardımları kapsamında Amerikan 20. Asrın Vakfı'ndan Max Weston Thornburg başkanlığında geniş bir ekip gelerek (1947), 1949 yılında Türkiye'nin koşullarına işaret eden bir rapor hazırlamıştır (Thornburg, 1949: viii). Raporda dikkat çeken unsur, "modern" anlayışın Amerika'daki gelişmiş sistemler olduğun işaret ederken, bununla uyum sağlayamayan Türkiye'deki her normun da kendi sistemlerine uyumlu olarak dönüştürülmesi gerektiğini vurgulamıştır (a.e.).

Öte yandan raporla birlikte Amerika, Türkiye'ye yardım konusunda Türkiye'den daha çok istekli bir duruş sergilemiştir (Şamiloğlu, 1991: 254). Thorburg raporu Türkiye'nin jeopolitik konumu, doğal kaynakları, endüstriyel kalkınma potansiyeli ve bölgesel güç potansiyeli gibi konuları ele alan kapsamlı bir rapor sunmuştur. Truman doktrini ile başlayan süreçte Türk-Amerikan ilişkileri asimetrik bir şekilde ilerlemiştir. Buna karşın, yardımların hukuki temelini atan süreç, sonrasında 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin üyeliği iş birliği kurumsal bir ittifak yapısı içerisinde meşru bir görünüm kazanmıştır (Örnek, 2015).

Amerika birçok ülkede eş zamanlı bir şekilde farklı boyutlarda faaliyetler göstermiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında liberal yayılmacı politikasının da etkisiyle kendi iş sistemlerini ve işletme eğitimini diğer ülkelere transfer etmekteki

girişimleri daha önce hiç olmadığı kadar hızlanmıştır. Özellikle, II. Dünya Savaşı sonrası literatüre bakıldığında neredeyse işletme eğitimi yönetim bilgisinin transferine yönelik olan çalışmaların tamamı Amerika'dan diğer ülkelere doğru olmuştur (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008). Bu çerçevede, tamamı olmamakla birlikte işletmecilik yönetim bilgisinin transfer edildiği ülkeleri ve nedenlerini anlamak önem kazanmaktadır (Tablo 4-10). Nitekim Amerikalılar, Türkiye'nin de planlı devletçi ekonomi modeli izleyen Türkiye'nin özel teşebbüslerin gelişmesi yönünde elverişli bir ortam oluşturup oluşturamayacağını sorgulamışlardır (Thornburg, Spry ve Soule, 1949: 188): "…*Türkiye'nin kendi çıkarlarına göre karar vermesi gereken bir sorundur; Amerikalı yetkililerin Türkiye'ye kendi ülke yöntemlerini benimsetme konusunda baskı yapma arzuları yoktur ve iş veya kazanç peşinde olan Amerikalılar, kendi ülkelerinde ve dünyanın başka yerlerinde bolca fırsat bulabilirler. Amerikalıların, Türklere yardım etmelerinde en değerli katkı, Amerikan girişimciliğinin kaynaklarını ve tekniklerini paylaşmalarıdır. Amerika'nın sunduğu şey tam da budur. Bu, Amerikalıların üstün olduğu bir alandır*."

1950 yılında itibaren başlayan dışa açılma programı kapsamında Amerika ile ilişkiler dahilinde Amerika'dan alınan düşük faizli krediler, Marshall yardımlarıyla gelen 4-H destekli tarım araç-gereçleri ve eğitim destekleri, Kore Savaşı'nın da etkisiyle 1950-1953 yılları arasında ekonomik büyüme yüksek hızlarda gerçekleşmiştir (Kazgan, 1985: 314).

Tablo 4-10: Amerikan Yönetim Bilgisi Transferini Hazırlayan Tarihsel Süreç

Ülke	Öncül	Önceki Eğitim Sistemi (Ulusal mı?)	Transfer Süreci	Amerikan Yönetim Bilgisinin Transferi
İngiltere	Ulusal ticaret okullarının kurulması; İşletmecilik eğitiminin akademileştirilmesine yönelik bir tutum bulunmaktadır.	1902 Temel Eğitim Yasası sonrası ulusal ticaret okullarının sayısının artmıştır. 1895 London School of Economics ile birlikte İktisat alanında dersler verilmiştir. Buna karşın, 1943 Henley Yönetim okulu ve 1947'de Londra Üniversite'nde işletme derslerinin verilmeye başlanması İşletmecilik eğitiminin ancak Amerikan etkisiyle II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında geliştiğini göstermektedir.	1963 yılında yayınlanan Franks Raporu ve Robbins Raporu'nda Amerikan tipi işletmecilik eğitim kurumlarının kurulması yönündeki görüşlerin bildirilmesi açısından önemlidir. Nitekim, İngiltere'de bu alanda dönüşüm de çok hızlı gerçekleşmiştir. İngilizce'nin anadil olması pazar mekanizması avantajını sağlamış, çok sayıda okul 1950'ler sonrası açılmştır.	II. Dünya Savaşı sonrası dönemde öncü merkez Amerika'ya öykünme ve yarıştan geri kalmama düşüncesinde Amerikan yardımlarının kabul edilmesi etkili olmuştur.
Rusya	Sosyal Bilimler Akademisi ve Ulusal Ekonomi Akademisi, devlet tekelindeki sistemde modern kapitalist sistemin ötesinde bir anlayıştır.	Akademilerde komünist parti yöneticileri ve endüstri girişimleri ve diğer ekonomi sektörleri için işletmecilik/yönetim eğitimleri düzenlemiştir.	Sovyetler Birliği'nin Dağılma dönemi ve sonrasında Amerikan ve Avrupa'dan gelen yardımlar. Özellikle IBM, Harvard Business School'un doğrudan eğitim destekleri, Amerikan Enformasyon Ajansı'nın destekleri transfer sürecini hızlandıran unsurlardır.	Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Amerika ve Avrupalı ülkelerin yeniden yapılanma çerçevesinde fırsatlardan yararlanmak üzere Rusya'nın kalkınmasında kurumları teknik ve eğitim açısından destekleme fikirleri etkili olmuştur.
Japonya	Batı-eksenli gelişim hedefindeki Meiji sisteminde Oyatoi Gaikokujin ve Zabizatsu ile Alman-Dutch sistemlerinden uyarlamalar görülmüştür.	Geleneksel uygulamaları ön plana koyan ve henüz Batılı yapay bir kurum haline dönüşmemiş işletmecilik uygulamalı eğitimlerinin Keio ve Hitotsubshi üniversitelerinde verilmesidir.	1945-1952 yılları arasındaki Amerikan işgali döneminde, devletçi kalkınma çerçevesinde Amerikan destekli kalkınma planı içerisinde transfer edilmiştir.	1945-1952 yılları arasındaki Amerikan işgali döneminde katılım biçimli Amerikan destekli kalkınma çerçevesiyle doğrudan Japon hükümetiyle karşılıklı iş yapma, Japon şirketlerinin uluslararası pazarlara açılması örnek teşkil etmiştir.
Fransa	Fransız girişimciler tarafından kurulan ESC Paris ile başlayan süreç, ESC Paris'in 1869 yılında Paris Ticaret Odası'na geçmesi ve sonrasında da 1881 yılında HEC Paris'in kurulmasıyla ilerlemiş, 1960 yılına kadar müfredat ve yapısal düzenlemeler yapılmasına karşın, işletme eğitimi üniversitelerde temsil edilememiştir.	Grandes Ecoles Modeli'nın 1881'deki kuruluşundan sonra yaygın model haline gelmemiştir. Ancak, ESC'ler 1899'daki yasadan sonra etkin bir rol oynamış ve dönüşüm başlatmıştır. 1950'lerden sonra ise HEC ve bazı ESC'ler tam zamanlı profesörler çalıştırmaya başlamış ve akademik araştırma faaliyetlerine katılım hızlanmıştır.	Fransa'nın II. Dünya Savaşı'nın kaybedeni olmamasına karşın, bu dönemde içinde bulunduğu durumdan ötürü Amerikan misyonerlik kurumları aracılığıyla yardımların Amerikan işletme eğitimi ve iş sistemlerinin aktarılması hedeflenmiştir.	ECA (Ekonomik İşbirliği Yönetimi) ve Fransız eliti'nin neoliberal ekonomi politikaları, verimlilik ve fordist düşünce çerçevesinde işbirlikçi politikalarını faaliyete geçirmesi şeklinde Amerika-Fransız Devleti ve Fransız eliti üçgeninde bir yönetim bilgisi transferi ve kalkınma gerçekleşmiştir.
Almanya	1890'larda itibaren Ticaret Yüksekokullarının kurulması ve 1900'lerin ilk çeyreğinde üniversiteler bünyesinde İşletme İktisadı kürsülerinin açılması önemli bir etkendir.	*Handelshochschulen* (Ticaret Okulları), *Betriebswirtschaftslehre* (İşletme İktisadı Okulları) Almanya'nın dünyaya ithal ettiği kendi ulusal eğitim ekolleri haline gelmişti	Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndaki mutlak malubiyeti sonrasında Amerikan ve Rusların yeniden yapılandırmada üstünlük savaşı sürecinde Amerikalılar kooptasyon yapmaya gitmiştir. Ancak, Amerikan tipi eğitim Almanların kendi iş yapma sistemleri ve akademilerindeki kurumsallaşma nedeniyle 1980'lere kadar etkin olamamış; MBA programları ise 1990'larda gelmeye başlamıştır.	Batı Almanya tarafından Amerikalıların yardım ve teknik destek çerçevesinde üstünlük kurmasını sağlayan ECA, OMGUS, Amerikan Yüksek Komisyonu'nun yardımları sonrasında başlayarak yönetim bilgisi kısmı ancak uzun dönemli olmayacak bir şekilde transfer edilmiştir. Amerika, kalıcı ve kendini sürdürebilen bir sistem oluşturamamıştır.
Türkiye	Fransız HEC Paris Ekolü etkisinde Hamidiye Ticaret Mektebiyle birlikte başlayan Fransız ekolü 1930'lara kadar işletmecilik ekolünün gelişmesinde hakim ekol olarak yer almıştır. 1930-1950'lerin başı arasında Alman Ekolü'nün etkin yılları olmuş İşletme İktisadı bilimi Alman akademisyenler ve Almanya'da eğitim görmüş Türk akademisyenlerle gelişim göstermiş, ancak sistemli bir hale getirilememiştir.	Fransız eğitim ekolüyle başlamış, daha sonrasında Alman işletme iktisadının gelmesiyle bu çerçevede yoğunluk kazanmıştır. Her ne kadar iki sistem üniversite ve akademilerde birbiri içinde çözünmüş olsa da Amerikan tipi eğitim yeni gelen ve moderni temsil eden olarak bu iki ekolün sürdürülebilirliğini sekteye uğratmıştır.	II. Dünya Savaşı sonrasında, Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'a teknik destek ve yardımlarda bulunarak bu ülkeleri komünizm ile kendi kapitalist ekseni arasında bir coğrafi kalkan olarak kullanma politikası çerçevesinde destek bulmuştur.	II. Dünya Savaşı sonrasında 1947 Truman Doktrini, Marshall Yardımları ve BM Teknik Destek Yardım Paketleri; Milli Prodaktivite Ajansı, Amerikan Hayırseverlik Dernekleri'nın Raporları; Ford, Rockerfeller derneklerinin yardımları ve Harvard başta olmak üzere Colombia Üniversitesi vd. üniversitelerin girişimleri yoluyla etkinlik sağlanmaya çalışılmış; 1970'lerin ortasına kadar aktif bir şekilde bu amaç doğrultusuna yardımlar devam etmiştir.

Öte yandan savaşa taraf olmasa dahi Türkiye, savaştan kaçınmak için yaptığı savunma harcamaları milli ekonomik dengenin bozulmasına yol açmıştır. Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrası dönemde iktisat politikaları enflasyonu ve sosyal adaletsizliği önleme üzerine politikalar ekseninde gelişmiş; çünkü bu dönemde yatırımlar azalmış, üretim kapasitesi gerilemiş, enflasyon oranı yükselmiştir. Bu çerçevede Milli Koruma Kanunuyla, sanayi kuruluşlarının ve çiftçilerin neyi, ne kadar üreteceği doğrultusunda devletin doğrudan müdahalesi gerçekleşmiştir (Takım, 2012). Bu gelişmeler üzerine, 1950 yılında Demokrat Parti döneminin girişimi özel teşebbüsleri içine alacak şekilde bir liberalleşmenin sinyalini vererek başlamıştır. Özellikle dönemin başbakanı Menderes'in programa aldığı "*Devlet işletmeciliğinin sadece ana sanayiye taalluk eden amme karakteri haiz işlere hasredilmesi ve devlet tarafından kurulmuş işletmelerin peyderpey hususi teşekküllere devrine çalışılacaktır.*" şeklindeki beyanı ise liberalleşme yolunda atılacak adımların sinyalini vermektedir (Babüroğlu, 1982: 173).

Öte yandan, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleri ve Amerika'nın dünya-ekonomiyi savaş sonrası tekrar kurucu rol üstlenerek gelişmekte olan ülkelere Truman Doktrini ile yardım planı da Türkiye'nin Amerika ile yakınlaşmasına neden olmuştur (Kazgan, 2005: 95-99). Demokrat Parti'nin o dönemde seçim vaatlerinin Amerikan liberalizminden etkilendiğini söylemek açıkça mümkündür. Açıkça, "*Ekonomik sistem içerisinde sermayenin güven içinde çalışabilmesi için özel teşebbüs ile kamu teşebbüsleri uyum içerisinde ve birbirlerini tamamlayıcı şekilde görev yapmalıdır*." şeklinde kamu ve özel teşebbüse ehemmiyet gösterileceğine dikkat çekilmiştir (Takım ve Esen, 2011: 10-14). Ancak, planlama ile uygulama birbirini tamamlayıcı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Şüphesiz bunda henüz hazır olmaya çevresel koşullar ve henüz mevcut sanayi kuruluşlarının pek azının piyasa ekonomisine uygun şekilde gelişmiş olmasından kaynaklanmıştır. Buna karşın, tarım ve sanayide 1950-1960 yılları arasında önemli büyümeler yaşanmış; gelişim tarıma dayalı şekilde olmuştur (Takım, 2012; Şahin, 2017).

Sanayi sektörüne bakıldığında ise Türkiye'nin sanayileşme çabalarına ket vuran üç sınırlılık bulunmaktadır. Bunlar; sermaye yetersizliği, az sayıda girişimci ve

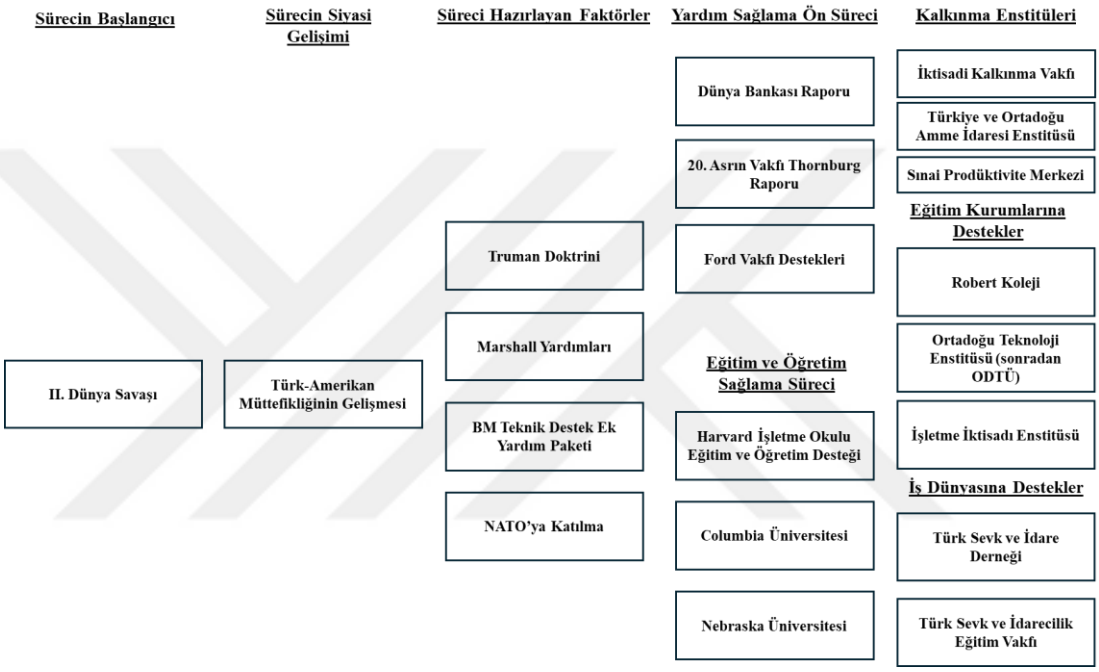
sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu yetişmiş işgücünden mahrumiyettir (Makal, 2002: 2). 1950-1960 yılları arasında Türkiye'nin ana üretim kaynakları; hammadde, şeker, dokuma gibi sanayilere; 1960 sonrasında üretimde ilk aşamanın tamamlanmasıyla ilaç, çimento, petrokimya ürünleri: plastik ve lastik gibi ara sanayi malları da eklenmiştir. Yine, 1950-1960 yılları arasında ulaştırma, haberleşme ve altyapı alanında yapılan kamu yatırımlarının yanı sıra tarım ve sanayide ara ve yatırım malları sektörlerine yoğunlaşılmıştır. Bu, 1950-1956 yıllar arasında yıllık %10'luk bir büyümeyi beraberinde getirmiştir. Buna karşın, 1956 döviz krizi ithalatı zayıflatıcı yönde etki yapmıştır (Şahin, 2017: 110-115).

1950'de liberalleşme hareketi sonrasında özel teşebbüslere kolaylık sağlanmasıyla iç ve dış yatırım temelli sanayinin kurulması zemin sağlamıştır (Hatipoğlu: 65-69). Planlı devletçi ekonomik modeliyle, halen otoriter-kalkınmacı devlet görüntüsündeki Türkiye'de özel girişim henüz serbest değildir. Ancak bu anlamda bir dizi kanun ile yabancı yatırımcı teşvik edilmeye çalışılmıştır (Tablo 4-11).

Tablo 4-11: 1950-1955 Yılları Arasında Yabancı Yatırımcıyı Teşvik Amacıyla Çıkarılan Kanunlar

Tarih	Kanun No:	Kanun Adı:	Kanunun Amacı
1950	5583	Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edinilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulundurulmasına Dair Kanun	Dönemin liberalleşme arayışındaki dış talep ve yabancı kaynak girişine yönelik yabancıları teşvik etme düşüncesiyle, Türkiye'ye gelen yabancı sermayeye ve dışarıdan borç alan girişimcilere transfer hakkı tanınmıştır.
1951	5821	Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu	Yerli sermayeye açık olan alanlarda kullanılmak ve sanayi, enerji, maden bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarına yatırım yapmak üzere gelen yabancı sermayeye, imtiyaz teşkil etmeyecek şekilde belirli hak ve kolaylıklar sağlanmıştır.
1954	6224	Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu	Reel anlamda yabancı sermaye çekebilmek için aktif bir arayış ve imtiyazlar sunulmuştur.
1954	6326	Petrol Kanunu	Yabancı sermaye ile işbirliğini artırmak ve petrol arama amacıyla yabacı firmalarla işbirliğini öngörmüştür.

Demokrat Parti Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş'ın *"Yabancı Sermayenin memleketimize gelmesi ana davamız olduğu için sermayeye en geniş imkânlar bahşedilmiştir."* şeklinde yabancı sermayeye yönelik desteğini açıklamış olmasına rağmen bu dönemde yabancı sermaye istenen düzeyin yanına dahi yaklaşamamıştır (Kütüklü, 2008: 10). Bu bakımdan Türkiye'nin sanayisinin gelişmesindeki kısıtlılıklardan sermaye bir sorun olarak devam etmiştir.

Şekil 4-3: II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikalıların Yönetim Bilgisinin Transferi Süreci ve Amerikan Yardımlarının Kamu ve Özel Teşebbüsler ve İşletme Eğitim Kurumlarında Yayılımı

Buraya kadar Türkiye-Amerikan ilişkileri iki tarafında ekonomik ve politik konjonktürleri göz önüne alınarak dönemin anlayışı aktarılmıştır. Görüldüğü üzere II. Dünya Savaşı önemli bir dönüm noktası olmuş, Türkiye-Amerikan iş birliği İngiltere'nin yardımları devam ettiremeyeceğini açıklaması ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne göz dikmesi çerçevesinde şekillenmiştir (Şamiloğlu, 1991).

12 Mart 1947'deki Truman doktrini Türkiye'ye her alanda Amerikan yardımları sürecinin kapıları açmış; Marshall Yardımları (1948-1951) çerçevesinde yardımların alınması için Türkiye'de uygun ortamın nasıl ve ne şekilde sağlanabileceğine yönelik fizibilite çalışmaları yürütülmüş, BM Teknik Yardım Ek

Anlaşması işletmecilik eğitim kurumları ve iş ve kamu hayatına yönelik nitelikli personel yetiştirecek eğitim kurumlarının kapısını açmış, NATO'ya üyelik ise iki ülkenin askeri alanda müttefikliğini yeni ve meşru bir boyuta ulaştırmıştır. Buraya kadar bahsedilenlerin hepsinde Amerika devleti, birincil taşıyıcı olarak yardımların alınması için uygun altyapı, işgücü ve siyasi çerçevede olmak üzere çalışmalarda bulunmuştur.

Ancak, iş yönetimi ve girişimcilere bakıldığında özellikle 1950-1960 yılları arasında bir gelişmeden söz edilebilir. Nitekim, Nejat Eczacıbaşı bu durumu şöyle ifade etmiştir (Eczacıbaşı, 1982: 134): *"...İşyönetimi'ne Türkiye'nin yirminci yüzyıl son çeyreğinde verdiği önem, ekonomisi kendine benzeyen ülkelere oranla çok daha yüksektir. Yurdumuzu ziyaret eden ve işyönetimiyle ilgilenen yabancıların izlenimleri hep bu yönde olmuştur. 1950'li yılların başında yine yüksek düzeyde bir sanayici grubu gelerek İstanbul'da bir süre incelemelerde bulunduktan sonra ülkenin çeşitli yörelerindeki sanayi bölgelerini gezmişti. Gezinin sonunda, Türkiye'de ilk kez işyönetimi sorunlarıyla uğraşan bir enstitü kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır."*

Türkiye-Amerika arasındaki ilişkiler, doğrudan yönetim bilgisinin transferi için bir zemin hazırlamış; bir anlamda Amerikan kamu kesimi, yardım kuruluşları ve Batı-merkezli BM, NATO, Dünya Bankası gibi kuruluşlar işletme yükseköğretim akademik bilgisinin transferinde katalizör görevi görmüşlerdir. Öte yandan, Amerikalılar sadece özel kesimi değil, devlet işletmeciliğinin yönetimine yönelik de adımlar atmış; 1953 yılında "*Türkiye ve Orta Doğu memleketlerinde amme idaresinin gelişiminin teşviki*" düşüncesi ekseninde Türkiye'de yönetici eleman eksiğinin giderilmesi hedefiyle Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü kurulmuştur (Mıhçıoğlu, 1957: 146).

1947'den başlayarak Amerikan bilim kurullarının ziyaretleri ve raporları çerçevesinde kamu, özel sektör temsilcileri ve akademisyenlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Eczacıbaşı, 1982; Pazarcık, 2016). 26 Ekim 1953'te Robert E. Stone'un gelmesiyle süreç başlamıştır. 7 Şubat 1954 tarihli Cumhuriyet Gazetesi haberinde ise Harvard Üniversitesi İşletme Okulu dekanı Mr. Fox ve Prof. R. E. Stone'un gerçekleştirdikleri görüşmeler sonucunda Ford Vakfının maddi ve ayni

desteğiyle İşletme İktisadı Enstitüsü'nün harekete geçirileceği belirtilmiştir. Marshall yardımları kapsamında 20. Yüzyıl Vakfı ve Ford Vakfı'nın (Adams ve Garraty, 1960: 164-165) fizibilite ve araştırma raporları, Harvard Üniversitesi'nin akademik desteği (Oluç, 1972: 4) ve Ford Vakfı'nın maddi ve ayni yardımlarıyla kurulan (Stone, 2011) 1954 yılında kurulan Enstitü, eğitime başlamadan önce bir hazırlık süreci geçirmiştir. Bu hazırlık sürecinin en önemli nedeni Amerikalıların eğitimlerinin en önemli parçası olan vaka çalışma metoduna yönelik bir çalışmanın olmaması ve Türk-Amerikalı akademisyenler arasında yaşanan çatışma olmuştur (Lanza, 1957)[66].

Öte yandan Amerika'nın kalkınma amaçlı enstitüler kurma girişimleri, 1952 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşmiş Milletler arasında imzalanan Teknik Yardım Ek Anlaşması ile protokolü gerçekleştirilen Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1956 yılında bir enstitü olarak kurulan ODTÜ ve İdari İlimler Fakültesi, 1954'te kurulan İşletme İktisadı Enstitüsü ve 1962 yılında kurulan Türk Sevk ve İdare Derneği, ABD'nin denizaşırı ülkelere yönelik bu politikasının ülkemizdeki ilk yansımaları, sonuçları olarak kabul edilebilir (Üsdiken vd., 1998; Üsdiken, 2009; Kurt, 2010). Yönetim bilgisinin transferi açısından ise merkez ülkenin çevre ülkeye akademik yönetim bilgisini aktarmakta kullandığı ikincil taşıyıcılar olmaları nedeniyle son derece önemli olmuşlardır. Öte yandan, kuruluşlarında Türk devletinin de desteğini alan bu kurumlar, medyada Truman doktrinine ilişkin olan tepkilere nazaran çok az tepki ile karşılaşmışlardır. Türkiye yüzünü Batıya dönmüş ve modernizasyonunu Batılılaşma çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Bu durum, batılı merkez ülkelerden gelen yönetim bilgisi ve taşıyıcılarına karşı daha az eleştirel veya sorgulamadan kabul etme yönünde bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Çünkü, yabancı yönetim bilgisinin aktarıldığı ülkenin fikirleri eleştirilmeden benimsenme eğiliminde olup; direniş, geri kalmışlık göstergesi olarak algılanabilir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008: 11).

Peki, Amerikalıların Türkiye'ye aktardığı yönetim bilgisi ne olmuştur? Çünkü, genel itibariyle Harvard İşletme Okulu'nun yönetim bilgisi yerine Amerikan yönetim

[66] Harvard İşletme Okulu Baker Kütüphanesindeki George Eugene Bates papers Series arşivleri durumu ifade etmektedir.

bilgisi kavramı kullanılmaktadır. Bu çerçevede, Amerika'dan aktarılan yönetim bilgisini anlamak son derece önemlidir. Amerika'da işletmecilik eğitimi pratikten gelen bir ihtiyaç olarak doğmuştur. Avrupa'dakinden farklı olarak, 1870'lerde itibaren Demiryolu ve Atölyelerden başlayarak yönetim sorunlarına pratik çözümler getirme gayesi çerçevesinde şekillenmiştir (Külli, 2019b). Dahası hızla gelişen ekonomide, federal fonlar ve hayırseverlik kuruluşlarının destekleriyle işletmecilik eğitimi desteklenmiştir. Joseph S. Johnston vd. *"Bu değişimler nedeniyle, işletme eğitimi çok geçmeden kültürel tahayyülün kısıtlamalarını geride bırakarak Amerikan toplumunun pratik, girişimci ve bireyselci yapısına rahatlıkla uyum sağlayacaktı."* şeklinde değişen iş yapma pratiklerine dikkat çekmiştir (Haynes ve Jackson, 1935).

İlk yıllarında özel ticaret okullarında gelişmeye başlayan Amerikan işletme eğitime yönelik ilk başlarda eğitimciler ve okulların akademiden uzak görülen yapısı nedeniyle eleştiriler getirilmiştir (Mars, 1939: 11; Veblen, 2015: 181). Ancak, Morrill Yasalarının geçişi ile işletme okulları da zamanla üniversitelerin içerisinde yer almaya başlamıştır (Croft, 2022).

Bu eleştiriler karşısında Amerika'da 1916 yılında Amerika Yükseköğretim İşletme Okulları Birliği (AACSB- American Association of Collegiate Schools of Business) Columbia, Harvard, New York University ve Chicago University tarafından kurulmuştur. AACSB, bir anlamda Amerikan okullarının bugünkü görüntüsüne kavuşmasındaki ilk ortak girişim olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, AACSB akredite okulların programlarında iş departmanı bazlı ayrım görülmüştür. Amerikan işletme okullarında muhasebe, finans, pazarlama, istatistik ve yönetim gibi alanlarda hızlı bir ihtisaslaşma ortaya çıkmıştır. (Applegate, 2022). Bu sırada, Amerikan işletme okullarının sayısı da 1926 yılı itibariyle 89'a ulaşmıştır.

Amerikan'ın II. Dünya Savaşı sonrasında dünya-ekonomiyi kalkındırıcı baş aktör olarak rol alması, kendi iş sistemlerini ve işletme eğitimi yönetim bilgisinin de diğer ülkelere transferi açısından önemli bir rol oynamıştır. Amerika, merkezin öncüsü konumu nedeniyle diğer ülkeler tarafından işletme eğitim sistemi ithal edilen bir ülke haline gelmiştir (Kipping, Engwall ve Üsdiken, 2008). Buna karşın, Amerika içinde AACSB görece eşbiçimli hale gelen Amerikan tipi eğitim, Amerika içinde özellikle

dev şirketler tarafından da eleştiriye uğramıştır. 1950'lerde ABD'deki işletme okulları, aşırı pratik odaklı ve teorik derinlikten yoksun olduğu için eleştirilmiştir. General Motors ve Ford gibi şirketler, yönetici adaylarının analitik beceri eksikliğini rapor etmiştir (Pierson, 1959). 1959'da yayımlanan Gordon-Howell ve Pierson raporları, işletme eğitiminin "dar görüşlü ve aşırı uzmanlaşmış" olduğunu ifade ederek, işletme eğitiminde reform talep etmiş; disiplinlerarası bir müfredat, akademik derinlik ve doktoralı öğretim üyelerinin artırılması yönünde görüş belirtmiştir. Öte yandan, 1960'lardan itibaren işletme okulları, ortak çekirdek müfredata geçmiş ve araştırma odaklı hale gelmiştir. Ancak, 1980'lerde Porter-McKibbin Raporu, bu kez de aşırı teorikleşmeyi eleştirmiştir. Buna karşın, tarihsel dönüşüm süreci içinde, işletme eğitimi mesleki eğitimden akademik bir disipline evrilmiş; buna karşın, teori-pratik gerilimi devam etmiştir (Khurana, 2007). Bu bakımdan, Amerikalılar tarafından transfer edilmek istenen yönetim bilgisinin son derece ihtisaslaşmış ve ayrıklaşmış olduğu ifade edilebilir. Öte yandan, pratiğe dayalı vaka eğitimlerinin de yer tutmasının nedenleri de Amerikan iş sistemlerinin gelişimiyle paralel olarak Amerikan işletme eğitiminin pratik eksenli gelişimi olmuştur (Christensen ve Hansen, 1987).

Nitekim, Amerikan işletme yükseköğretimi yönetim bilgisinin ihtisaslaşma temelli olmasına karşın, Türkiye'ye bu bilgiyi transfer eden kurum o dönem itibariyle tam 46 senedir işletmecilik eğitiminde vaka yöntemi kullanmaktadır. Hatta, İşletme İktisadı Enstitüsü açılışı için hazırlıkların bir buçuk yıl kadar sürmesine de neden olmuştur (Lansa, 2007). Bu süreç içerisinde 8 öğretim üyelerinin Avrupa Prodüktivite Ajansı (EPA) tarafından Amerika'ya gönderilmesini sağlamış, HBS'dan Andy Towl'un İşletme İktisadı Enstitüsü'nde kullanılacak vakaları ayırmış, Wickham Skinner ile George Bates'in Türkiye'de vaka materyalleri geliştirmeyi planlanmıştır. Birleşik Devletler Enfromasyon Servisi, 20 tane kitabın çevirisi için kaynak sağlamış; Hulki Batu'nun Amerikalı profesörlerin derslerini ve tartışmaları eş zamanlı İngilizce ve Türkçe'ye çevirmek konusunda ders alması sağlanmıştır (George Bates Arcihes). Tüm bu süreçler, Amerikan eğitim sisteminin daha önce hiç olmadığı kadar sistematik ve kararlı bir şekilde planlanmasını sağlamıştır. Amerikalı doğrudan ikinci taşıyıcılar, kuruluşa yönelik sorunları tespit etmiş, sorun çözmüş, uygulayıcı ve kullanıcı olarak tüm süreçlerde proaktif ve üstünlük kurucu rol almıştır.

İ.Ü. İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nün açılışı aslında oldukça önemlidir. 1952'den itibaren incelemelerde bulunan John B. Fox, Eylül 1955 tarihli yazışmalarında James Hagler'a daha önce iki kere incelemelerde bulunmak üzere geldiğinden bahsetmiştir. Bununla beraber, 26 Ekim 1953'te gelen Robert Stone tarafından, bu tarihte itibaren Harvard'da ders almak üzere gönderilecek parlak kimselerle görüşülmüş ve mülakatlar yapılmıştır ve yurtdışına gönderilip geldiğinde eğitim vermekte üzere bir enstitü açsınlar denmiştir. Nitekim, öğrenciler 5'er kişilik iki grup halinde gönderilmiş (EK-5), bunun yanında döndüklerinde de enstitüde görevlendirilmişlerdir.

Amerikan ekibi, kurulacak olan enstitünün iş dünyasına da yakın olmasını istemiş ve kurulunda iş dünyasından isimlerin yer alması yönünde görüş bildirmişlerdir. "*Ne var ki, bu istekleri üniversite mevzuatına ve ananesine aykırı geliyordu. Fakat bu sefer de, Enstitü'nün, üniversiteye değil, İstanbul Ticaret Odası'na bağlı olarak veya bağımsız kurulması söz konusu edilmeye başlandı. Ord. Prof. Ö. Sarc ile birlikte Prof. Hıfzı Timur ile Ord. Prof. Sulhi Dönmezer'in gayretleriyle yönetim kurulunda iş adamlarının mevcudiyetini içeren Enstitü Statüsü üniversite senatosundan geçirilebildi*." (Hiç, 2012: 153). O dönemde Sarç, Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneği başkanlığı ve Rektörlük görevi dolayısıyla Amerikalılarla yakın ilişkiler içindedir (Örnek, 2013). Yine, Sarç'ın kurulacak bu enstitüye müdürlük yapması için değerlendirilen 3 üye arasından Amerikalıların gözünde sıyrıldığı da yazışmalarda görülmektedir. Öte yandan, İş dünyasından isimler de enstitünün İstanbul Ticaret Odası'na bağlı kurulması yönünde ısrarcı olmuştur (Oluç, 2006: 42): "*İstanbul Ticaret Odası enstitünün kendisine bağlı olması yolunda epey çaba harcadı ise de Prof. Dr. Ömer Celal Sarc, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bağlı olarak kurulması hususunda ilgilileri ikna etti. Etti ama bu kez de şöyle bir sorun ortaya çıktı: Ford Vakfi bu işi finanse etmek için, Türk iş adamlarının da katkıda bulunmalarını istiyordu*.". Sonuç olarak, bütün bu engeller aşılarak Enstitü, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bağlı olarak kurulmuş; yönetim kurulu da üye firmalardan ve İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden oluşmuştur (Aysan, Yücel ve Adiloğlu; 2020). Enstitünün kuruluşunun ardından 3 yıl geçtiğinde üye sayısı 59'a

ulaşmış (a.e.; EK-9); sonrasında bu sayı 123'e ulaşmıştır (Yalçınkaya ve Koraltürk, 2020: 46).

Enstitü 1954 yılında kurulmasına rağmen, ancak 1956-1957 eğitim öğretim yılından itibaren eğitim vermeye başlayabilmiştir. Bunun sebebi vaka çalışmalarının hazırlanması olarak tanımlanmış; aynı zamanda İktisat Fakültesi'nde İşletme İktisadı Enstitüsü dersleri için hazırlanmış bir alan olmaması nedeniyle kurslar farklı yerlerde görülmüştür (Pazarcık, 2016: 18): "*İlk kursumuzu Yeşilköy Deniz Park Otel'de yaptık. Yeşilköy'de… Denizin kenarında bir oteldi. Sonra orası yandı... Moda'da bir yere geldik. Oradan sonra da çok değişik yerlerde yaptık.".* Robert Stone tarafından seçilen ve Amerika'ya Harvard'a eğitim alması için gönderilen ve geldiklerinde İşletme İktisadı Enstitüsü'nde ders veren çekirdek kadroyu oluşturması beklenen öğrencilerin, *"Enstitüye (ve Fakülteye) döndüklerinde, Fakültenin kıdemli akademik kadrosundan büyük bir muhalefetle karşılaştılar. Üniversite kuralları ve gelenekleri, kıdemli kadronun Amerika'da eğitim almış genç Enstitü hocalarını küçümsemesine yol açtı; bu durum Enstitünün prestijine ve geleceğine ciddi zarar verdi. Sorun, kıdemli fakülte üyelerinin Enstitüdeki katılımının artırılmasıyla kısmen çözüldü."* (Lanza, 1957: 212).

Bir diğer sorun ise "*Amerikalı danışmanın [Robert E. Stone] kısa süreli hizmet içi kurslara [İşletme İdaresi Programı] geniş iş tecrübesi ve çeşitli geçmişlere sahip kişileri kabul etme isteği etrafında döndü. Fakülte, tuhaf bir şekilde, yalnızca akademik lise mezunlarının kabul edilmesine karşı çıktı ve hatta bu kurslara sadece üniversite mezunlarının alınmasını savundu. 1955 yılında, fakülte kadrosunun Enstitünün amaçlarını anlamadığı veya takdir etmediği ortaya çıktı. Amerikalı Yardımcı Müdürün [James A. Hagler] görevlerine, meslektaşlarına Enstitünün gerçek doğasını ve hedeflerini anlatma sorumluluğu da eklendi." ve bu sorun da çözülmeye çalışıldı* (a.e.).

1960'lı yıllara kadar olan sürece baktığımızda Amerikan ajanslarının hem kendi kurumları hem de yerel kurumlarla iş birliği yaparak, Türkiye'deki iş sistemini kendi iş sistemleriyle uyumlu olacak şekilde geliştirme arayışı içinde olduğu belirtilebilir. Buna karşın, her yeni gelen kurum örgütsel alanda doğrudan kabul edilmemiştir. 1960 yılına gelindiğinde Türkiye'de işletmecilik yükseköğretimi

örgütsel alanında üç çeşit kurum bulunmaktadır. Bunlar geleneksel formdaki üniversiteler, İktisadi ve İdari İlimler Akademileri ve ODTÜ-Robert Koleji Akademisi gibi Amerikan tipi İngilizce eğitim veren okullar olmuşlardır (Üsdiken, 2009).

Bu kurumlardan, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü ve ODTÜ-Robert Koleji Akademisinde verilen eğitimler Amerikan tipi eğitim ile benzerlik gösterirken, İktisadi ve İdari İlimler Akademisi daha çok Kıta Avrupası eğitimi veren okullar görülmüş (Güvemli, 2003; Üsdiken, 2004b); her ne kadar Columbia ve New York Üniversitesi gibi okulların girişimleriyle Amerikan tipi eğitim kısmen bu dolaylı ikincil taşıyıcılarla getirilmiş olsa da 1981 yılındaki yasaya kadar tam bir dönüşüm tamamlanamamıştır.

Buraya kadar, hemen hemen eğitim tarafını ve Amerikan işletmecilik eğitiminin transferi konusundaki tüm ilgili kurumlara ilişkin faktörler üzerinden geçilmiştir. Buna istinaden Amerikalıların kendi yönetim bilgisini transfer etmekte iki önemli süreçteki aktörlerin de ayrıca rolü olmuştur (Şekil **4-3**). Bunlar, Türkiye'de kalkınma odaklı kurulan kurumlar İktisadi Kalkınma Vakfı, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü ve Sınai Prodüktivite Merkezi; İş dünyası temelli hareketler Türk Sevk ve İdare Derneği ile Türk Sevk ve İdarecilik Eğitim Vakfı olmuştur.

Amerikalıların yönetimdeki en önemli iki ilkesi etkinlik ve verimliliğin sağlanması için savaş sonrası Avrupa'da, Türkiye'nin de içinde bulunduğu devletlere Birleşik Devletler tarafından yapılacak yardımı içeren Ekonomik İşbirliği anlaşması, 4 Temmuz 1948'de imza edilmiş, TBMM'den ise 8 Temmuz'da geçip, 13 Temmuz'da yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla Türkiye, anlaşma hükümlerince Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi hedefleriyle uyumlu hareket etmeyi, merkezi Birleşik Devletler Washington D.C.'de olan İktisadi İşbirliği Teşkilatı (ECA) temsilcilerinin ülkede görevlendirilmelerini kabul etmiştir. Bu anlaşmanın imzalanmasından çok kısa bir süre sonra, doğrudan doğruya siyasi bakımdan Birleşik Devletler Büyükelçiliği'ne bağlı olan Türkiye misyonu da Ankara'da harekete geçirilmiştir. Merkezin resmi ismi, *ECA Special Mission to Turkey* olurken, başında da dönemin Amerika Birleşik Devletleri Türkiye Büyükelçisi Russell M. Dorr bulunmuştur (Ete, 1949: 70).

ECA'nın misyonları çerçevesinde Türkiye'ye değerlendirmeler yapmak üzere gelen Barker Heyeti'nin hükümete, Amme İdaresi alanında gelişim yönünde tavsiyelerini iletmiştir. Yine incelemeler ışığında, "*âmme idaresi ve işletme sahalarında yetişmeyi sağlamak üzere, gerek üniversitelerde ve gerekse dairelerde kursların açılması"* ve devlet kademeleri için idareciler yetiştirilmesi öngörülmüştür (Kılınçkaya, 2013: 137). Bu kurumda öğrencilerin üniversite, yüksekokul veya en az beş yıl devlet hizmetinde tecrübeli lise mezunu memur olması beklenirken, öğrencilerin hizmet içi eğitim almaları ön plana alınmıştır. Öğrencilerin, toplamda yaklaşık 6 ay kadar süren eğitimlerde ilk bir aylık aşamada *modern devlet idaresi, iktisat ve maliye alanında temel bilgiler, Türkiye (ve Ortadoğu memleketlerinin) hukuki, siyasi ve idari bünyesine giriş* dersleri alırken; geri kalan 5 aylık süreçte *amme idaresinin esasları, modern idarede hukukun rolü, teşkilat ve idare metotları, personel idaresi, mali idare dersleri* okutulmuştur (Mıhçıoğlu, 1957). Mezun olan öğrencilere Amme İdaresi diploması verilmiştir. Bu enstitünün dersleri niteliği bakımından Amerikan kamu yönetimi modellerine öykünerek geliştirilmiş, dersler nitelik olarak Woodrow Wilson'ın *Yönetim Bilimi* yaklaşımıyla benzerlik göstermiştir. Yine, Amme İdaresi Enstitüsü'nde Birleşik Devletler'de eğitim görmüş Türk akademisyenlerin de zaman zaman eğitim aldığı görülmüştür. Her ne kadar, 1960'larda planlı kalkınma döneminde, enstitü, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile koordineli çalışmış olsa da özellikle Amerikanlaşma etkisi erken dönemlerde eleştirilmiştir (. 1980 sonrası daha bölgesel odaklı bir kalkınma programı çerçevesinde yapısında daha çok Türk kamu yönetimi ihtiyaçlarına odaklanan bir dönüşüm süreci izlemiştir. 9 Temmuz 2018 yılı itibariyle 703 sayılı KHK ile bütçesi YÖK'e ve öğrenci ve öğretim üyeleri de Ankara Hacı Bayram Üniversitesi'ne devredilerek kapatılmıştır[67].

Amerikan Marshall yardımları kapsamında ECA'nın raporları kapsamında kurulan bir diğer önemli kurum ise, II. Dünya Savaşı sonrasında tüm Avrupa'yı da saran Sınai Prodüktivite Merkezi'dir (Mıhçıoğlu, 1957). 25 Haziran 1953 yılında hazırlanan sözleşme çerçevesinde Birleşik Devletler'in Türkiye'de bir prodüktivite

[67] 7 Eylül 2018 tarihinde, Anayasa'da yapılan değişikliklere uyum sağlanması amacıyla bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılması hakkında kanun hükmünde kararname ile lağvedilmiştir.

programının gelişmesini desteklemesi hedefi doğrultusunda, özerk bir yapıda olması ve bir de işçi temsilcisinin bulunması şartlarıyla ancak 1955'lerde itibaren kuruluşu harekete geçmiş olsa da farklı yabancı kaynakların çatışmaları ve 1960 yılındaki darbe nedeniyle gecikmeler yaşamış olsa da 8 Nisan 1965 yılında TBMM'de geçen yasa ve 17 Nisan'da Resmi gazetede yayınlamasının ardından yürürlüğe girmiştir.

Sanayi ve Ticaret Odaları, iş sahibi ve yöneticiler, üniversiteden öğretim üyelerinin bir araya getirilmesi için Amerikalılar özel bir çaba göstermiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin sanayi ve ticaret alanında *Avrupa'ya açılan bir kapı*ya ihtiyacı olmuştur. Bu çabaları, 26 Kasım 1965 yılında kurulan İktisadi Kalkınma Vakfı'nın kuruluşu izlemiştir. İktisadi Kalkınma Vakfı, özellikle 1970 yılında imzalanıp 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol kapsamında *"Türk sanayinin o zamanki Avrupa Topluluğu ülkelerine yaptığı ihracatta kotaların belirlenmesi için müzakere sürecinde yer almıştır."*. Türkiye'nin Avrupa'ya dönük liberal kalkınmacı hamleleri doğrultusunda hareket etmiştir (İKV, 2025).

Türkiye'de iş dünyasına yönelik kurulan kurumlara bakıldığında ise, 1969 yılında ise Sevk ve İdarecilik Eğitim Vakfı kurularak yöneticilere yönelik eğitim faaliyetlerinin arttırılmasına yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. Amerikalılar tarafından Türk iş dünyasının gelişimini desteklemek amacıyla kurulan bu vakıflardan Türk Sevk ve İdare Derneği, Ford Vakfı'ndan 1965-1974 yılları arasında toplamda 1103000 $'lık yatırım almış; İktisadi Kalkınma Vakfı 1967-1973 yılları arasında 211000 $'lık destek bulmuş; Sevk ve İdarecilik Eğitim Vakfı ise yine Ford Vakfı'ndan 1970-1974 yılları arasında 200000 $'lık yardım almıştır[68].

Görüldüğü gibi Amerikalı taşıyıcılar, etki ajanları olarak yaptıkları tetkiklerle Türkiye'yi sadece kendi milli kalkınması yönünde değil, ayrıca kamu ve özel sektör alanında Avrupa ve Amerika kurumlarıyla iş yapacak düzeyde geliştirme yönünde çabalar sarf etmişler ve yardımların sağlanması yönünde bazı kurumların kurulmasına ön ayak olmuşlardır. Yukarıda sayılan devlet kalkınması, iş dünyası kalkınması ve eğitim alanındaki kurumlarla kısıtlı olmamak üzere bu kurumların kurulması yönünde

[68] Ford Vakfı'nın 1964-1974 yılları arasındaki yıllık rapolarından bulunmuştur. 1970 yılı sonrası raporlar Programlara Bakış kısmının içine taşınmış, bu nedenle ödenmeyen kesim ile ödenen arasında sağlama yapılması gereği doğmuştur.

çaba sarf etmiş; baskı unsurlarını kullanmış, fizibilite çalışmaları yürütmüş, raporlar hazırlamış, Türk ve Amerikan taraflarından kişilerle doğrudan görüşmüş ve karşıt görüşlere karşın kurumların kurulması yönünde etkili olmuştur. Buna karşın, Türkiye'nin verilen yardımları alma başarısı, onun istenen Ekonomik İşbirliği İdaresi tarafından belirtilen düzeye ulaşması ile mümkün olduğundan, kurumların kurulması ve işleyişinde zorlayıcı eşbiçimlilik mekanizmaları da etkin olmuştur. Kimi zaman kurumlar, 1 yıldan az bir zamanda kurulup yine takip eden çok kısa bir dönemde faaliyetlerine başlarken, kimi zamanda Milli Prodüktivite Merkezi gibi birçok kurumun ortak hareket etmesi gerektiği noktada 17 yıllık bir süreç sonunda devletin zorlayıcı mekanizmaları sonucunda mümkün olmuştur.

Öte yandan, tıpkı Türkiye gibi benzer süreçlerden geçen ülkeler Almanya ve Fransa'da kurulan kalkınma kurumları, kurumsal girişimciler ve medya faaliyetleri etkin bir rol oynarken, özellikle yöneticilik eğitim kurumları başta olmak üzere kurumlar, hiçbir zaman Türkiye'de olduğu kadar hızlı bir şekilde Amerikan etkisi göstermemiştir. Buna karşın, Türk kurumlarında işleyen eşbiçimlilik mekanizması, onların varlıklarını ve meşruiyetlerini devam ettirebilmek adına popüler olan yönetim ekolüne yönelmek yönünde olmuştur.

4.4.3 II. Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan Yakınlaşması ve İşletmecilik Yönetim Bilgisinin Türkiye'ye Transferinde Amerikalıların Rolünün Yayınlanmamış Hatırlar Çerçevesinde İncelenmesi

1952 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşmiş Milletler arasında imzalanan Teknik Yardım Ek Anlaşması ile protokolü gerçekleştirilen Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1956 yılında bir enstitü olarak kurulan ODTÜ ve İdari İlimler Fakültesi, çalışmaya konu olan İşletme İktisadı Enstitüsü ve 1962 yılında kurulan Türk Sevk ve İdare Derneği, ABD'nin denizaşırı ülkelere yönelik bu politikasının ülkemizdeki ilk yansımaları, sonuçları olarak kabul edilebilir (Üsdiken vd., 1998; Üsdiken, 2009; Kurt, 2010)

İşletmecilik eğitiminin Neden geç başladığı ile ilgili olarak (Lansa, 1957).

Enstitü, fonlarını çeşitli kaynaklardan sağlamaktadır. Başlangıçtaki faaliyetleri süresince, Ford Vakfı'ndan gelen fonlar birincil destek kaynağını oluşturmuş, ancak İktisat Fakültesi'nin Enstitü için yıllık bütçesinde ödenek ayırma yükümlülüğü bulunmaktadır. Fonlar ayrıca devlet dairesi tahsisatlarından, kamu kuruluşları ve devlet teşebbüslerinden yapılan tahsisatlardan gelmektedir; ayrıca Enstitü tarafından sunulan hizmetler için alınan ücretlerden ve bireylerden gelen bağış ve hibeler ile yerli, yabancı ve uluslararası özel ve kamu kurumlarından gelen desteklerden de sağlanmaktadır. Bir yıllık programda verilecek dersler, esasen Harvard Graduate School of Business'ın birinci yılında verilenlerle aynıdır. Enstitü'ye atanan Amerikan danışman, 1953 yılında parlak gençleri seçmiş ve bu kişilere Ford Vakfı bursları aracılığıyla Harvard Üniversitesi'nde eğitim almaları için burs sağlamıştır.

Bu kişilerin Enstitü'nün öğretim kadrosunun çekirdeğini oluşturması amaçlanmıştır. Ancak bu kişilerin Enstitü'ye (ve Fakülte'ye) dönüşünde, fakültenin yaşlı ve kıdemli akademik kadrosundan ciddi bir dirençle karşılaşılmıştır. Üniversitenin kuralları ve gelenekleri, genç Amerikan eğitimi almış Enstitü öğretim üyelerini küçümseyerek, bu kişilere zarar vermiş ve Enstitü'nün itibarı ve geleceği açısından ciddi sıkıntılar doğurmuştur. Durum, yaşlı fakülte üyelerinin Enstitü

faaliyetlerine katılımının artırılmasıyla kısmen çözülmüştür. Daha sonra yaşanan zorluklar, Amerikan danışmanın, farklı iş deneyimlerine ve çeşitli eğitim geçmişlerine sahip kişileri kısa süreli, hizmet içi eğitim kurslarına kabul etme isteği etrafında yoğunlaşmıştır. Fakülte, yalnızca üniversite mezunlarının bu kurslara kabul edilmesi gerektiğini savunmuş ve akademik dereceye sahip olmayan kişilerin kabulüne karşı çıkmıştır. 1955 yılına gelindiğinde, fakülte üyelerinin Enstitü'nün amaçlarını yeterince anlamadığı ya da takdir etmediği açık hale gelmiştir. Amerikalı yardımcı direktörün diğer görevlerinden biri de, meslektaşlarını Enstitü'nün gerçek doğası ve amaçları konusunda bilgilendirmek olmuştur.

1955 Aralık olayları

). Nitekim, 1960-1962 yılları arasında Oluç ve diğer akademisyenlerin girişimleriyle İşletme'nin İktisat Fakültesi içinde ağırlık kazanması yönündeki girişimler sonuçsuz kalınca, Prof. Dr. Mehmet Oluç, Prof. Dr. Feridun Özgür, Prof. Dr. Kemal Tosun'un imzaladıkları önerge Prof. Dr. Orhan Dikmen, Prof. Dr. Haydar Furgaç ve Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarç'a imzalatılarak bir İşletme Fakültesi kurulması için İktisat Fakültesi Genel Kurulu'na müracaat edilmiş; ancak Oluç, Ekim 1962'de İktisat Fakültesi Dekanlığı görevinden ayrılınca, 1967'deki tekrar gündeme gelene kadar rafa kalkmıştır.

II. 5 Yıllık Kalkınma Planında işletme iktisadına yönelik insangücü yetiştirmekte "*Üniversite, kademesinde bugünkü eğitim sistemi içinde arz kaynağı bulunmıyan ve insangücü ihtiyacı yakın alanlardan karşılanan sanayi, nükleer, enerji, elektronik, tekstil, sıhhî tesisat mühendisliği ve* ***işletme iktisadı*** *dallarında eğitim kapasitesi sağlanacaktır.*" hedefi çerçevesinde, İktisat Fakültesi Genel Kurulu'nda "gittikçe sanayileşmekte olan ülkenin çeşitli işletme dallarında uzun anlaşmış elemanlara şiddetle ihtiyaç duymaya başlayacağı, üniversitenin bu ihtiyacı önceden sezerek iş hayatına liderlik etmesi ve gelişen ihtiyacı karşılayabilmek için yeni bir fakültenin kurulması gerekliliği" hususunda Genel Kurul ikna edilmiştir (Mehmet Oluç, 1972: 5). Ardından sırasıyla 10 Temmuz 1967'de 79 sayılı İktisat Fakültesi Genel Kurulu kararı; 3 Ağustos 1967 tarihinde İstanbul Üniversitesi Senatosu'nda görüşülmüş ve Üniversiteler Kanunu'nun 2. maddesi uyarınca bir İşletme Fakültesi

kurulması kararlaştırılmıştır. Karar, Millî Eğitim Bakanlığı'nın 31 Ağustos 1967 tarih ve 13772 sayılı yazısı ile onaylanmıştır. Akabinde, İktisat Fakültesi'nde Profesörler Kurulu'nun Üniversiteler Kanunu'nun 73. maddesi uyarınca Prof. Dr. Mehmet Oluç, Prof. Dr. Feridun Özgür, Prof. Dr. Kemal Tosun, Prof. Dr. Kenan Gürtan, Doç. Dr. Kamuran Pekiner, Doç. Dr. Selçuk Yalçın'ın İşletme Fakültesi'nde görevlendirilme önerisi Üniversite Senatosu'nun 28 Aralık 1967 tarihli 93 sayılı toplantısında karara bağlanmış; 9 Nisan 1968'de ilk kurul toplantısında İşletme Fakültesi'nin Yönetim Kurulu seçilmiş; 11 Nisan 1968'de 104 sayılı oturumda bu seçim onaylanmıştır ve İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi tüzel kişiliğe kavuşmuştur. İlk giden kadroya ek olmak üzere 1973 yılı itibariyle İşletme Fakültesi kadrosundan 12 asistanın yurtdışında (Amerika'da) eğitimlerine devam etmektedir. Bu bakımdan, Enstitü ile başlayan süreç ilk olarak 19

Enstitü kurulması III. Menderes dönemi

4.4.4 İşletmecilik Eğitiminde Uluslararasılaşma ve Rekabetin Getirdiği Meşruiyet Arayışı, Akreditasyon Kuruluşlarının Rolü ve Öğrencilerin Değişen Profili

Türkiye'de 1950 yıllarındaki liberal ekonomi modelinin arkasında, Amerikan Marshall yardımlarının önemli bir etken olduğu ifade edilebilir. Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 10 yıllık dönemde, Amerika'dan aldığı hibe ve borç miktarı 1 milyar 583 milyon dolar olmuş; buna karşın 12 milyar dolarlık bir dış borç yükü de beraberinde gelmiştir (Takım, 2012: 179). Bunun yanında, bu süreç içerisinde Amerikalılar, yukarıda tartışıldığı üzere kamu ve özel teşebbüsleri desteklemek için Türkiye'de eğitim, iş dünyası ve kamunun desteklenmesi için çeşitli kurumlar kurmuşlardır. Yukarıda tartışıldığı üzere bu kurumlar; yardım sağlama ön sürecinde raporların hazırlaması, yükseköğretimde eğitim ve öğretimin Amerikan eğitim kurumları tarafından doğrudan desteklenmesi, kamu ve özel sektörün yerel ve uluslararası bölgesel kalkınması, eğitim kurumlarının desteklenmesi ve iş dünyasına yönelik geliştirme faaliyetlerinde bulunulması şeklinde gerçekleşmiştir.

Buna karşın, 1950-1960 sürecinin sonunda her ne kadar tarım ve sanayi faaliyetlerinde artış ve tarım temelli sanayide büyüme gerçekleşmiştir. Ancak, 1956 yılında başlayan döviz yetersizliği ve 27 Mayıs 1960 darbesi gibi unsurlar, Türkiye'nin dışa açılmasını önemli ölçüde sekteye uğratmıştır (Takım, 2012). 1950-1957 yılları arasında yaklaşık %10'luk büyüme; 1960-1970 yılları arasında %6,7 ve 1970-1980 yılları arasında %4,5'e düşmüş (Boratov, 2003); buna karşın enflasyon katlanarak büyümüş, 60'ların ortasına gelindiğinde %6 civarında olan enflasyon, 1970'lerin başında %8 iken; 1980 yılı itibariyle %107,2'ye ulaşmıştır (Pamuk, 2005).

1950-1956 yılları arasında Marshall yardımlarının da etkisiyle hızla büyüyen ekonomi, ithalata dayalı büyüme modeli nedeniyle döviz talebini de arttırmış, 1957 ve sonrasında Türkiye dış borçlarını ödemekte zorlanmış ve döviz rezervlerinde ciddi bir azalma meydana gelmiştir (Takım, 2012). Buna karşın, ekonominin büyümesi karşısında doğal engeller de meydana gelmiştir. 1954 yılında yaşanan kuraklık, ekonomik büyümeyi yavaşlatmıştır (Pamuk, 2005).

Dünya-sistem içerisinde ele aldığımızda, öncü merkez ülkeler kendilerine yeni pazarlar yaratmak için o pazardaki iş sistemini ve işgücünü şekillendirmek adına müdahaleci girişimlerde bulunurlar (Wallerstein, 1984). Nitekim, Türkiye'de sanayisi geç gelişmiş bir ülkedir (Buğra, 2017). 1950 sonrası Amerikan yardımlarıyla şekillenen Türk sanayisi ithal ikameci bir sanayileşme yoluna gitmiş, bu dönemde ithalata bağımlılık artarken sanayileşme zayıf kalmıştır (Boratov, 2003). Bunun üzerine, uzun süre sabit tutulan döviz kuru da ekonomik gerçeklikle uyumsuz hale gelmiş ve 1958 devalüasyonu gerçekleşmiş, Türk lirası ciddi bir değer kaybına uğramıştır. Hükümet ise 1954 sonrası, tarımın toplam üretimdeki büyümeye katkısının azalması sonrasında 1950'de başlangıçta öngördüğü liberal politikalardan, müdahaleci politikalara ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tarım sektörü yerine sanayiye önem vermiştir (Tokgöz, 2004: 142-157). Ancak, bu sanayi de ara ve ithal ikamesi mallar olması nedeniyle dışa bağımlılığı ve dolayısıyla kırılganlığı arttırmıştır. Yani Amerika, Türk sanayinin kendi doğal kaynak ve ara mal üreticisi olarak gelişmesini sağlarken, Türkiye'ye ithalata daha da bağımlı hale gelmesine önayak olmuştur.

1960 yılına geldiğinde Türkiye, 1950'lerde uygulamaya başladığı ekonomik liberalleşme girişimlerinden vazgeçerek devletin ağırlıkta olduğu planlı ekonomik sisteme geçmiştir. Bu dönemde devlet planlı kalkınma ve devletin ekonomideki müdahaleci rolüyle karma ekonomi modele geçmiştir (Boratav, 2003). Bu dönemde, sanayi sermayesi yatırımlarının çoğu devlet eliyle yürütülmeye başlanmış, iş dünyası devlet sübvansiyonları ile büyümüştür. Buna karşın, bu model 1970'li yıllara geldiğinde tıkanmış döviz sıkıntısı, enflasyon ve siyasi istikrarsızlık gibi önemli konular iç pazara dönük Türk iş dünyasında sıkıntıları meydana getirmiştir. İş dünyası, rekabetçi ve serbest bir piyasa arayışı içinde dış pazarlara açılma, ihracata dayalı büyüme ve daha az devlet müdahalesi beklentisine sahip olmaya başlamıştır (Pamuk, 2014). Bu çerçevede, TÜSİAD başta olmak üzere Türk iş dünyasından aktörler devletin ekonomide müdahaleci tutumundan vazgeçmesini ve neoliberal ekonomi reformlarını savunmuştur (Buğra, 2017). Akabinde, 24 Ocak Kararları ile Türkiye, serbest piyasa temelli ve ihracatın da ön plana çıktığı bir ekonomi modelini geçişe başlamıştır. Bu dönem sonrasında döviz kontrolleri kaldırılırken, Kamu İktisadi Teşebbüsleri de özelleştirilmeye başlanmıştır (Yelden, 2001).

1980 sonrası süreçte dış dünyaya kapılarını açmaya başlayan Türk ekonomisi ve Türk işletmelerinin bu ilişkileri yürütecek nitelikli işgücü ihtiyacı da haiz olmuştur. Bu süreçte dış rekabet, küresel standartlar, verimlilik ve yönetim beceriler ön plana çıkmıştır. Tüm dünyada artan işletmelerin kurumsallaşmasıyla birlikte yeni yönetim yaklaşımları ve yönetim guruları da ortaya çıkmıştır (Koçel, 2022). 1980-1990 döneminde ekonomide neoliberalleşme, özel girişimlerin sayısını da önemli ölçüde artırmıştır (Öniş, 2004). Özel teşebbüsler yabancı sermayeli, Türk-yabancı sermaye ortaklı ve yerli sermayeli kurumsal işletmeler hiyerarşik yapıları bakımından Amerika sistemini göz önünde bulundurarak normatif baskılarla şekillenmişlerdir (DiMaggio ve Powell, 1983: 152-153).

Yukarıda bahsedilen tüm bu gelişmeler eğitim alanında da 1980 sonrası bir dizi çok önemli değişimi meydana getirmiştir. Amerikan sistemi, yapıca Alman ve Fransız sisteminin neredeyse tamamen yerini 1980'le birlikte almıştır (Üsdiken, 2009). Geleneksel üniversiteler, 1960'ların başında 1971 kadar süren üniversite sistemi, 1971

yılında Boğaziçi Üniversitesi olan Robert Kolej, ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesi, Akademilerin gibi çeşitli kurumların yapısını zorlayıcı bir şekilde eşbiçimlendiren hamle, 6 Kasım 1981 yılında 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'na dayanarak YÖK'ün denetleyici bir üst kurul olarak kurulmasıyla başlamıştır. Farklı yükseköğretim kurumları, üniversite çatısı altında birleşmiş ve YÖK bir üst sistem olarak diğer üniversiteleri *geçmişle bağını koparma* kurumsal işini devlet eliyle gerçekleştirmiştir (Jones, 2001; Leblebici vd., 1991).

4.4.4.1 İşletme Lisansüstü Programlarının Gelişimi ve Yaygınlaşması

YÖK, üniversite sistemine bir dizi paradigma değişikliklerini de getirmiştir. YÖK lisans, yüksek lisans ve doktora dereceleri için kesin bir ayrım getirmiş; yüksekokulları da üniversite sistemine dahil etmiş, Anadolu Üniversitesi'yle birlikte açık öğretim sistemini üniversite sistemine entegrasyonunu sağlamış; 1971'de kapatılan özel üniversiteler yerine YÖK sonrası kâr amacı gütmeyen vakıflar tarafından vakıf üniversiteleri açılmıştır (Üsdiken, 2018: 173).

1980 sonrası sanayi kuruluşlarının dış pazarlara açılması, işletme alanında işgücüne gereksinimi de arttırmıştır. İşletme alanında ihtisaslaşma alana yeni değildir. Hamidiye Ticaret Mektebi'nden itibaren yükseköğretim programının son veya son iki yılında ihtisaslaşma görülmüştür (Erdoğan, 2016). Yine bu sistem, geleneksel üniversitelerde de devam etmiş, son bir yıl veya son iki yıl ihtisaslaşmaya ayrılmıştır. Buna karşın, ilk kez bir yüksek lisans benzeri denemeyi Robert İş İdaresi Akademisi başlatmıştır. 1965 yılında başlayan bu programda, Amerika'daki benzerleri gibi ilk iki yıl temel derslerin üzerine 2 yıl iş idaresi dersleri ve bir yılda yine ihtisaslaşma dersleri alınarak 5 yıllık bir program tasarlanmıştır. Ancak, bu program MB görüntüsünden çok bir Master of Art şeklinde olmuştur (Üsdiken, 2009); programın geliştirilmesi hususunda ise doğrudan Columbia Üniversitesi'nden öğretim üyeleri danışmanlık vermişlerdir (Freely, 2000: 144). 1971 yılında Robert Kolejin Türk yetkililere devri ve Boğaziçi döneminde de ayın 2+2+1 sistemi içinde master programı özelliğini korumuş üç alanda öğrencilere ihtisaslaşma fırsatı sağlanmıştır (Üsdiken, 2009).

1972'de, ODTÜ, Türkiye'de bir ilki gerçekleştirerek MBA programı ve Nicel Yöntemler programını hayata geçirmiştir. Bu programlar, farklı disiplinlerden gelen öğrencilerin işletme alanında uzmanlaşmalarını sağlamak amacıyla kurulmuştur (Aysan ve Kurtuluş, 1973). Burada, "*esas itibari ile değişik bilim dallarında eğitim görmüş öğrencilerin işletmecilik alanında yetişmelerine hizmet etmek*" gayesi güdülmüş, MBA programında öğrencilere beş farklı uzmanlık alanı sunulmuş, iki yıl süren eğitimin ilk yılında işletme öğrencileri sınavla derslerini geçebilmiştir. Aynı dönemde, 1972-1973 akademik yılında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesindeki İşletme İktisadı ve Muhasebe Enstitüsü, tezli lisansüstü işletme programı başlatmıştır. Bu program, 4+1 yıl süreli olup öğrencilerin tez hazırlayarak mezun olmalarını öngörmüştür. Ankara İktisadi ve İdari İlimler Akademisi ise 1971'de, Michigan State Üniversitesi'nden gelen akademisyenlerin ve burada yetişen Türk öğretim üyelerinin katkılarıyla üç dönemlik bir lisansüstü program açmıştır (Aysan ve Kurtuluş, 1973).

Her ne kadar yukarıdaki okullar işletme lisansüstü eğitiminde ilk diploma programları olarak kurulmuş olsa da İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü, diğer kurumlardan farklı olarak yaklaşık 10-15 yıl kadar önce sertifika programları sunmuştur. Bunlardan ilki, 1956-57'de başlayan ve 1990'ların ortalarına kadar devam eden İşletme İdaresi Programıdır. Yöneticilere yönelik bu eğitim, başlangıçta Yeşilköy Deniz Park Otel'de düzenlenmiş, daha sonra Ataköy'deki Emlak Kredi Bankası C Motel'ine ve nihayet Silivri'deki Nazım Terzioğlu Tesisleri'ne taşınmıştır.

Programın yapıldığı Nazım Terzioğlu tesislerinde memuriyet görevi ifa etmiş Çetin Daş, yalnızca Türkiye'den değil, yurt dışından da katılımcıların olduğunu, öğrencilerin otobüslerle taşındığını ve Amerikalı İngilizce öğretmeni Steve tarafından İngilizce dersler verildiğini belirtmiştir. Program, başlangıçta 3 aylık iken, 1983'ten sonra yoğunlaştırılarak 6 haftalık periyotlara dönüşmüş ve yılda 4 kez tekrarlanmaya başlamıştır. Eğitimde vaka analizleri, konferanslar ve işletme gezileri gibi yöntemler kullanılarak katılımcıların analitik düşünme ve karar verme becerileri geliştirilmiştir (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2020: 7).

İşletme İktisadı Enstitüsü bünyesindeki bir diğer program olan İşletmecilik İhtisas Programı, 1957-58'de başlamış ve 9 aylık bir süreyi kapsamıştır. Amerikan MBA programlarına benzer şekilde, eğitimde vaka çalışmaları ağırlıklı olup, öğrencilerin bir akademik yılda yaklaşık 400 vaka incelemesi beklenmiştir. Program, staj zorunluluğu ve öğrenci takibinin sağlanması için fotoğraflı pano sistemi gibi o dönem için son derece yenilikçi uygulamalar içermiştir (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2020: 13-15).

1977 yılına gelindiğinde tıpkı Boğaziçi ve ODTÜ'deki gibi İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi bünyesinde de tezli yüksek lisans programı açılmıştır. Bu program, İşletme İhtisas Programı'ndan farklı olarak diploma verme yetkisine sahip olmuştur. İşletme Fakültesi bünyesindeki yüksek lisans programının ders içerikleri bakımından Master of Art şeklindedir. Buna karşın, İşletme İhtisas Programı için Aysan; "*bilinçli öğrenci program sonunda alınacak belgede 'diploma' veya 'sertifika' yazmasını önemsemiyor, programın içeriğine ve yapısına önem veriyordu. Ayrıca yüksek lisans programları uzmanlık alanlarına göre şekillenmişken İşletmecilik İhtisas Programı Amerikalıların meşhur ifadesi ile bir MBA (Master of Business Administration) idi."* şeklinde programın yapısına ve önemine dikkat çekmiştir (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2020: 15).

1981 yılına gelindiğinde YÖK ile üniversitelerin özerkliklerinin ortadan kalkması İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi ve İşletme İktisadı Enstitüsü açısından da gelir kaynaklarının üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Enstitüye üye kurumlardan gelen üyelik ücretleri kesilmiş; sanayici ve iş adamlarının, bürokratların da dahi olduğu Genel Kurul ortadan kaldırılmıştır. Yine, bu dönemde program bir diploma programı değil sertifika programı olduğu için erkek öğrencilerin askerlik görevini ifa etmelerini gerektirmesi nedeniyle ilgiyi erkek öğrencilerin programa ilgisi azalmıştır (Aysan, Yücel ve Adiloğlu, 2020: 15). Tüm bu gelişmeler göz önüne alınarak ve Yüksek Öğretim Kurumları yasasının 1996 yılından sonra sağladığı tezsiz yüksek lisans programları avantajından da faydalanarak (Üsdiken, 2004b); 1998 yılında İşletme İktisadı Enstitüsü'ndeki program *İşletme Yöneticiliği Tezsiz Yüksek*

Lisans programa çevrilmiş, 28 Şubat 2000 tarihli Resmî Gazete'de belirtilen esaslar ve MBA İngilizce kısaltması programın isminde yer alacak şekilde başlamıştır[69].

Tablo 4-12: 1960-2025 Yılları Arasında Türkiye'de Lisans ve Lisansüstü İşletme Eğitiminin Örgütsel Formları (Üsdiken, 2018: 175'ten uyarlanmış ve genişletilmiştir)

Kurumsal Yapılar	Tür	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2020	2025
İşletme Fakülteleri	Devlet	–	2	2	1	1	6	13	22	23
	Vakıf	–	–	–	–	2	3	9	10	11
Lisansüstü İşletme Enstitüleri	Devlet	1	1	1	1	1	1	1	1	2
	Vakıf	–	–	–	1	2	1	3	3	3
İktisat ve Ticaret Akademileri/Yüksekokulları	Devlet	4	4	6	–	–	–	–	–	–
	Vakıf	1	8	–	–	–	–	–	–	–
Toplam üniversite sayısı	Devlet	6	8	19	28	52	94	106	129	129
	Vakıf	–	1	–	1	18	45	68	73	79

İlki 1968 yılında kurulmuş olmakla birlikte yıllar içinde işletme fakültelerinin sayısı giderek artmıştır. Özellikle bu artış 2010 yılından sonra hızlanarak ilerlemiş, 2025 yılına geldiğinde toplamda 34 farklı üniversitede işletme fakültesi açılmış, bu fakültelerin 23 tanesi devlet üniversitelerinde yer alırken, 11'i de vakıf üniversitelerinde yer almıştır (Tablo 4-12). Bu fakültelerin isimleri işletme fakültesi olmasına rağmen, aslında sosyal bilimler alanından farklı derslerin de bu programlarda yer aldığı görülmektedir. 2025 yılı itibariyle toplamda 43 farklı bölümün bulunduğu işletme fakültelerinde 34 farklı üniversitede işletme bölümü varken, 20 farklı üniversitede de yönetim bilişim sistemleri bölümü, 17 farklı üniversitede iktisat bölümü (iktisat ve ekonomi olarak), 10 farklı üniversitede uluslararası ticaret ve finansman bölümü ve uluslararası ticaret ve işletmecilik bölümleri olduğu görülmektedir (YÖK İstatistik, 2025). Bu durum işletme alanına olan ilginin farklı nedenlerle zaman içinde arttığının da bir göstergesi olmuştur.

[69] 54. dipnotun tekrarıdır: 28 Şubat 2000 tarih ve 23978 sayılı Resmî Gazetede yer alan İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü İkinci Öğretim İşletme Yöneticiliği Tezsiz Yüksek Lisans Programları Yönetmeliği 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 65 inci maddesi ile 28/8/1999 tarih ve 23800 sayılı İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği çerçevesinde hazırlanmış bir yönetmeliktir. Yönetmelik programları doğrudan MBA olarak belirtmektedir.

Burada görüldüğü üzere, özellikle 2015 yılı sonrasında işletme fakültelerinin sayısında ciddi bir artış meydana gelmiştir. İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri'nden İşletme Fakültesi'ne dönüşler yaşanmıştır. Buna ek olarak, özellikle MBA programlarına artan ilgiyle de beraber üniversitelerde işletme fakültesi ve işletme enstitülerine öykünmeci bir yaklaşım sergilenmiştir (DiMaggio ve Powell, 1983). Bu dönüşümün normatif değil öykünmeci bir dönüşüm olduğunu en iyi gösteren ise yine yukarıdaki tabloda ifade edilen 43 üniversiteden sadece ikisinde devlet üniversitelerinde İstanbul Üniversitesi ve vakıf üniversitelerinde Bilkent Üniversitesi'nin işletme fakülteleri yalnızca işletme bölümünden oluşmaktadır.

İşletme alanında lisansüstü enstitülere bakıldığında bu enstitülerin öğretim üyelerinin çoğunlukla yine işletme bölümü öğretim üyelerinden oluştuğu görülmektedir. Devlet üniversiteleri arasında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü ve Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü varken; vakıf üniversitelerinde Koç, Sabancı[70] ve Özyeğin üniversitelerinde işletme enstitüleri bulunmaktadır. MBA ve MA programları, işletme alanında örgün ve ikinci öğretim tezli ve tezsiz yüksek lisans programları uygulamaktadır. Programların yaygınlığı dikkat çekici derecede yüksek olduğu ifade edilebilir ().

Türkiye'deki 79 vakıf üniversitesinden 55'inde MBA programı bulunmaktadır. Bu üniversitelerden 12 tanesinde yöneticiler için MBA programı (Ex-MBA) programı vardır. Ex-MBA programlarının 11 tanesi en az 2 yıl iş tecrübesi ararken, diğer program 1 yıl iş tecrübesi ile alım yapmaktadır. 35 üniversitede yapılan derslerin sadece Türkçe dilinde iken, 8 üniversitede de yalnızca İngilizce dersler yapılmaktadır. 29 üniversitede de ise İngilizce ve Türkçe MBA bölümleri bulunmaktadır. Bu programların büyük çoğunluğu 3 yarıyıldan oluşurken, 6 program ise 2 yarıyıldan oluşmaktadır. Ex-MBA programlarının bulunduğu her okulda aynı zamanda MBA programı bulunurken; sadece Işık Üniversitesi yalnızca Ex-MBA bölümü bulunmaktadır.

[70] Sabancı üniversitesinde tıpkı lisans programları için Yönetim Bilimleri Fakültesi ismi kullanıldığı gibi, lisansüstü programlar için de Yönetim Bilimleri Enstitüsü ismi kullanılmıştır.

Okul ücretleri üniversiteden üniversiteye ve İngilizce ve Türkçe bölümler arasında değişiklik göstermektedir. İngilizce MBA programlarının ortalama ücreti 265.236 Türk lirası iken, Türkçe MBA programlarının ortalama ücreti 198.322 Türk lirası olmuştur. Öte yandan en büyük fiyat farkı Ex-MBA programları arasındadır. İzmir Ekonomi Üniversitesi'nde 123.000 Türk lirası olan Ex-MBA programı; Koç Üniversitesi'nde 1.600.000 Türk lirası ve Özyeğin Üniversitesi'nde 825.000 Türk lirasıdır.

Türkiye'deki devlet üniversiteleri açısından bakılacak olursa da 95 üniversitede part-time tezsiz işletme yöneticiliği (MBA), tezli işletme yöneticiliği programları MS (Master of Science) ve MA (Master of Art) programları bulunmaktadır. Tezli programların yapısı, işletme bölümünün özellikleriyle bütünleşik olarak MA ile daha bütünleşiktir. MS ise bazı enstitülerde departman bazlı ayrışmayı belirtmek için kullanılmıştır. Örneğin; İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nde MS, departman bazlı tezsiz yüksek lisans programlarını göstermekte kullanılan bir kavram olmuştur. Devlet üniversitelerine bakıldığında, 44 üniversitede departman bazlı olarak 213 bölümde işletme yüksek lisans programları (MA) bulunmaktadır. Bu programlar tezli ve tezsiz şekilde öğrencilere sunulmaktadır. MA programları arasında sırasıyla, muhasebe-finans, insan kaynakları yönetimi ve yönetim ve organizasyon programları en çok açılan programlar olmuştur. 5 okulda da Ex-MBA programları vardır. Tüm okullar için en az iki yıl iş tecrübesi şartı aranmaktadır. 29 okulda İngilizce programlar sunulmaktadır. Bununla birlikte 8 üniversite sadece İngilizce eğitim yapmaktadır. 98 okulda ise program Türkçe veya %30 Türkçe'dir. 93 okulda tezli yüksek lisans programı olduğu görülürken, yalnızca Türk-Alman üniversitesinde sadece tezsiz program bulunmaktadır. Bununla birlikte devlet üniversiteleri açısından bir diğer önemli değişken ise uzaktan MBA programlarıdır. Toplamda, 17 devlet üniversitesinde uzaktan MBA programı bulunmaktadır.

Devlet üniversitelerinde part-time tezsiz ikinci öğretim yüksek lisans programları da oldukça yaygın olmuştur. Programlara bakıldığında özellikle ikinci öğretim part-time MBA programları için yabancı öğrenci ücretleri Türk öğrenciler ile

farklılık gösterebildiği olmuştur. Öyle ki, bazı okullarda sabit fiyat politikası uygulanırken kimi okullarda ise 1.41 katına kadar yabancı öğrenci ücretlerinin fazla olduğu görülmüştür; referans olarak kullanmak gerekirse kimi vakıf üniversiteleri için değişen kurla birlikte bu çarpan 2.3 katına kadar farklılık göstermektedir. Bununla beraber en pahalı program Boğaziçi Üniversitesi'ndeki Ex-MBA programıdır. Bu program 500.000 Türk lirası ile diğer devlet üniversiteleri arasındaki en pahalı programıdır. Buna karşın, her devlet üniversitesi kendi sitelerinde program ücretlerini yayınlamadığı da görülmüştür. Öte yandan, devlet üniversitelerinde tezli ve tezsiz örgün eğitim MBA/MA programları ücretsiz olarak gerçekleştirilmektedir.

Tablo 4-12'de de belirtildiği üzre Türkiye'de 2010 yılında itibaren işletme fakülteleri ve 2015 yılında itibaren de İşletme Enstitüleri'nde üstel bir artış meydana gelmiştir. Üniversitelerin işletme bölümleri, teknik çevrenin aracılığıyla özellikle vakıf üniversiteleri açısından yarışmacı eşbiçimlilik aracılığıyla şekillenirken, kurumsal çevreler ise toplumsal baskılar aracılığıyla eş biçimlenmiştir (Orru, Biggart ve Hamilton, 1991:361-363). Özellikle vakıf üniversitelerindeki yarışmacı eşbiçimlilik onların giderek birbirine benzemesine neden olmuş, sayıları artmış pazar odaklı olarak bu okulların etkinlik ve etkililiği ödüllendirilmiştir. Nitekim, göründüğü gibi nitelik ve nicelik açısından toplum nezdinde yüksek saygınlığa sahip olan okulların da fiyat konumlandırması bu yönde gerçekleşmiştir.

İlk araştırma sorusunda ele aldığımız gibi işletme eğitimi farklı ülkelerde farklı süreçler içerisinden geçerek ortaya çıkmış ve ancak nihayetinde ticari hayatların gerekleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Özellikle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Fransa ve Almanya'da etki alanını arttırmak için iş sistemlerini kendisiyle uyumlu hale getirmek istese de bu amaçlarını bağlamsal olarak yenilemek zorunda kalmıştır (Djelic, 2001). Ancak, 1980'ler sonrası küreselleşme hareketiyle birlikte Amerikan sistemi diğer ülkeler tarafından öykünülmüştür. Örneğin; Fransa'da büyük şirketler, 1990'lara kadar olan dönemde çok sayıda Amerikan devini satın almış, buralara atanan yöneticilerin çoğunluğu da Grandes Ecoles içinden gelen Amerikan okullarından seçilmiştir (Barsoux ve Löscher, 1991). Bununla birlikte, bu okullardaki Amerikan tipi MBA programlarına programları sayesinde okullar öğrenci çekmeye

devam etmiş; yeni programlar, bölgesel anlaşmalar okullar için uluslararasılaşmanın önünü açmıştır.

Öte yandan, benzer bir durum Almanya'da yaşanmıştır. 1994 yılına gelindiğinde, Küresel Kuzey'de Amerikan MBA programları rağbet görmeye başlamışken, Alman üniversitelerinde 1994 Uluslararası MBA Kariyer Rehberi'nde Almanya'dan sadece 1 tane okulda, Koblenz İşletme Yönetimi Bilimi Üniversitesi'nde MBA programı görülmüş; Almanya'da MBA programları terra incognita olmuştur (Locke, 1989: 151; Harvard Business Manager, 2005). Buna karşın, 1990'lü yılların sonunda itibaren Amerikan MBA tipi okullar, Almanlar akademileri tarafından öykünülmüş ve uyumlanmıştır (Grünbacher, 2012). 2015 yılına gelindiğinde 65 okulda MBA programları sunulmuştur (Schulz, Fehre ve Oertel, 2023: 219, Fig 1).

Bu iki gelişmiş ülkeyle kıyaslandığında Türkiye'de İşletmecilik İhtisas Programı'nı sayarsak, lisansüstü eğitimin her ikisinden de çok daha önceleri Amerikan sisteminin yapısal özellikleri dahilinde başladığı ifade edilebilinir. Buna karşın, MBA programlarının sistematik ve kitlelere hitap eden bir hale gelmesi 2010 yılını bulmuştur ve örgütsel alandaki baskılar nedeniyle öykünmeci ve normatif eşbiçimlilik süreçleriyle yaygınlık kazanmıştır. Genel olarak bakılacak olursa, Türkiye'yi içine alacak şekilde Avrupa'da işletme okullarında meydana gelen değişimin sebebi idari mantıktan piyasa mantığına doğru dönüşümdür. Uluslararası standartlar ve uygulamalar, kurumsal mantıklar ve müşteri tercihleri ön plana alınmış ve sonuç olarak yüksek öğretim kurumlarının yapısında piyasa mekanizması odaklı bir dönüşüm yaşanmıştır (Reihlen ve Wenzlaff, 2016).

İkinci milenyum ile başlayan süeçte, MBA programlarının yaygınlaşmasında, sırasıyla İngiltere (Tiratsoo, 2004), Fransa (Blanchard, 2009: 592), Almanya (Schulz, Fehre ve Oertel, 2023) ve Türkiye'de (Üsdiken, 2008) olduğu gibi küreselleşme ve değişen pazar mekanizmaları etkin olmuştur. 1980-2000'ler arasındaki dönem Amerikan modeli çerçevesinde bir Batılılaşmayı içermektedir (de Wit ve Altbach, 2020). Bu süreçte, İngilizce konuşulan ülkelerde pazar ekonomisine dayanan bir sistem geliştirilirken; diğer Avrupa ülkeleri ve dünyanın kalanında bölgesel iş birliğine dayanan bir sistem geliştirmiştir. (de Wit ve Hunter, 2015). Ülkelere göre

farklılaşmakla birlikte kimi ülkelerde 2000 sonrası kimilerinde de 2010 sonrası Küresel Kuzey'deki anlayıştan farklı bir şekilde pazar mekanizmaları inşa edilmeye başlanmıştır. Türkiye'de de bu değişim; artan vakıf üniversiteleri ve değişen öğrenci profilleri üzerinden izlenebilir.

4.4.4.2 Üniversite Profillerinin Yıllar İçindeki Değişimi, İşletme Bölümüne Yönelik Bulgular

Türkiye'de başta vakıf üniversiteleri olmak üzere teknik çevrenin yarışmacı eşbiçimliliği yol açması nedeniyle zaman içinde vakıf üniversiteleri işletme okulları ve bölümleri açmıştır. Ancak bu okulların sayısında 2010 yılı sonrasında bir artışın olduğu göz önünde bulundurulması gereken bir unsurdur. Türkiye'de 1987 yılına gelindiğinde toplamda sadece 29 üniversite bulunmaktadır. Ancak, 1990'larda itibaren bölgesel kalkınmacı anlayış içinde sloganıyla açılan üniversitelerle birlikte bu sayı 1992'de 53 ve 1998 yılında da 68'e ulaşmıştır.

Sonrasında, "*her ile bir üniversite*" yaklaşımı çerçevesinde bazı büyük üniversitelere bağlı olarak faaliyet gösteren meslek yüksekokulları, ilgili üniversiteleri şehir dışındaki fakülteleri veya merkezden uzak fakülteleri bölgesel kalkınmaya desteklemek, yükseköğretimi yaygınlaştırmak ve şehirlerin gelişimini teşvik etmek amaçları doğrultusunda kurulan üniversitelerin çoğun 1 Mart 2006 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan 5467 sayılı torba yasa ve 17 Mayıs 2007 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan 5662 sayılı yasa ile 2006-2008 tarihleri arasında özel ve devlet olmak üzere toplamda 47 üniversite açılmıştır. Takip eden yıllarda 2012 yılında 20 üniversite ve 2018 yılında da 17 üniversite toplu halde sisteme dahil olmuş; 2025 yılı itibariyle üniversitelerin toplam sayısı 79 vakıf ve 129 devlet olmak üzere 208'e ulaşmıştır.

Tablo 4-13: Türkiye'de 1998-2022 Yılları Arasında Üniversite Sayıları (YÖK İstatistik, 2023)

Yıllara Göre Bölgelerin Toplam Üniversite Sayıları							
YIL	**Akdeniz**	**Doğu Anadolu**	**Ege**	**Güneydoğu Anadolu**	**İç Anadolu**	**Karadeniz**	**Marmara**
1998	7	5	9	3	15	5	24
1999	7	5	9	3	15	5	27
2000	7	5	9	3	15	5	27
2001	7	5	10	3	15	5	28

2002	7	5	11	3	16	5	28
2003	7	5	11	3	16	5	29
2004	7	5	11	3	17	5	29
2005	7	5	11	3	17	5	29
2006	8	6	12	4	20	12	31
2007	9	10	12	8	23	15	35
2008	9	14	13	9	23	18	37
2009	9	14	14	10	24	18	39
2010	10	14	14	11	27	18	45
2011	10	14	16	11	30	19	51
2012	14	15	16	13	38	20	59
2013	13	15	16	13	34	20	61
2014	13	15	16	13	34	20	60
2015	14	15	16	13	34	20	61
2016	15	15	13	11	33	19	63
2017	16	15	14	11	34	19	64
2018	19	16	17	11	40	21	66
2019	19	16	17	12	43	21	67
2020	19	16	18	12	44	21	70
2021	19	16	18	12	44	21	70
2022	19	16	18	12	44	21	71

2022 yılı itibariyle bakıldığında Türkiye'deki üniversitelerin 71'i Marmara bölgesindeyken bunlardan da 55 tanesi İstanbul'da kurulmuştur. Marmara bölgesini sırasıyla 44 üniversite ile İç Anadolu bölgesi, 21 üniversite ile Karadeniz bölgesi, 19 üniversite ile Akdeniz bölgesi, 18 üniversite ile Ege bölgesi, 16 üniversite ile Doğu Anadolu bölgesi ve 12 üniversite ile Güneydoğu Anadolu bölgesi takip etmiştir (Tablo 4-13). Bu durum devletin bölgesel kalkınma temelli üniversiteler açmasına karşın rekabetçi eşbiçimlilik mekanizmaları içerisinde üniversitelerin belli illerde yoğun olarak kurulmasını açıklamaktadır. Öte yandan, özellikle vakıf üniversitelerinin rekabete yakın olmak için İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde üniversiteler açması ve konumlarının seçimindeki stratejik yaklaşımları da işleyen yarışmacı eşbiçimlilik mekanizmalarına birer örnektir (Sahlin-Andersson ve Engwall, 2002).

Tablo 4-14: Türkiye'de Yıllara Göre İşletme Bölümlerinin Üniversite Sayısına Oranı

Yıllar	İşletme Bölüm Sayısı	Kümülatif B.S.	Üniversite Sayısı	İşletme Bölümü/ Üniversite Sayısı Oranı
1956-1989	14	14	29	0.48
1990-1999	21	35	71	0.49
2000-2009	84	119	132	0.90
2010-2019	55	174	195	0.89
2020-2025	21	195	208	0.94

İşletme bölümleri ise üniversitelerde en çok açılan bölümlerin başına gelmiştir. YÖKAK'a göre 209; YÖK'e göre de 195 işletme bölümü bulunmaktadır (YÖKAK, 2025; YÖK İstatistik, 2025). 80 ilde işletme bölümü bulunmaktadır; bu bölümlerden 14'ü 1956-1989 yılları arasında açılmış, 21'i 1990-1999 yılları arasında, 84'ü 2000-2009 yılları arasında ve 55'i 2010-2019 yılları arasında ve 21'i de 2020-2025 yılları arasında açılmıştır (Tablo 4-14). Tablodaki en dikkat çekici nokta, 2000 yılı sonrasında işletme bölümlerinin sayısındaki dikkat çekici artıştır. Çünkü, bu tarihler arasında açılan 84 işletme bölümünün 69'u devlet üniversitelerinde ve 15'i vakıf üniversitelerinde açılmıştır (YÖK İstatistik, 2025). Burada, işletme okullarının, özellik Türkiye gibi geçiş ekonomilerinde yüksek talep ve nispeten kolay kuruluşları nedeniyle büyük bir yaygınlaşma göstermesi söz konusudur (Kraft ve Vodopoviec, 2003). Eğer, devlet üniversiteleri sürdürülebilirliklerini ve toplumsal etkilerini artırmak için giderek daha fazla işletme bölümü açması ek gelir sağlayabilir, hizmet kalitesini iyileştirebilir ve bölgesel ekonomik büyümeyi destekleyebilir (Osiobe ve Winingham, 2020). Ancak, işletme bölümlerinin istenen düzeyde etkinlik ve etkililik sağlayamadığı durumlarda bütünlüğünü yitirme, finansal krizleri dolaylı olarak katkı sağlama ve yükseköğretimin metalaşmasına katkıda bulunabilir. Türkiye'de de işletme okullarının bu üstel hızda artışının yükseköğretimde metalaşmasının engellenmesi öğrencilerin işgücü olarak iş dünyasına kazandırılması, bölgesel kalkınmayı desteklemesi ve girişimci yaklaşımlar benimseyerek kendilerini hizmet sağlayıcılar olarak konumlandırıp, toplum için paylaşılan değeri maksimum seviyeye çıkarmayı amaçlamasıyla mümkün olacaktır (Torugsa ve Puapansawat, 2023).

İşletme bölümlerinde görevli öğretim üyelerinin dağılımları da eğitimde eşitlik ve dengelilik unsurları açısından önem kazanmaktadır. Dünyadaki örneklerine bakıldığında, kadın akademisyenlerin liderlik pozisyonlarında yetersiz temsili ve erkek meslektaşlarına kıyasla daha yavaş kariyer ilerlemesi gibi zorluklarla karşılaşmaktadır. İşletme okullarının erkek üstün sosyal yapısı, belirsiz performans değerlendirme kriterleri ve kadın odaklı araştırma konularının yetersiz temsili bu sorunlara katkıda bulunmaktadır (Gooty vd., 2023). Başlangıç maaşlarında ilerleme kaydedilmiş olsa da kadınlar kariyerleri ilerledikçe daha yavaş terfi etmekte ve daha düşük kazanç elde etmektedir (Adak, 2018). Türkiye'de ise kadın akademisyenlerin

farklı bölümlerde tespiti diğer ülkelere göre daha yüksek olmuştur. Bununla birlikte, kadın akademisyenlerin Türkiye'de bilim dünyasında temsili diğer Avrupa ülkelerine göre daha yüksek olmuştur (Yenilmez, 2016). Türk akademisinde kadınların temsil oranı %47 oranında olmuştur. 184.021 öğretim elemanından 97.532'si erkek, 86.489'u kadındır (YÖK, 11 Şubat 2025). Yine benzer bir oranda, işletme bölümlerinde de kadın akademisyenlerin genele oranı %44'tür. Profesör ve doçent kadrolarında genele oranla nispeten daha çok kadın akademisyen varken, bu oran araştırma görevlileri, öğrenim görevlileri ve doktor öğretim üyelerin için görece ortalamanın altında kalmıştır (Tablo 4-15). Yani, diğer ülkelere göre kadınların akademiye katılımı eşit oranda olmasa da Avrupa ülkelerinin çok daha üzerindedir (Yenilmez, 2016).

Tablo 4-15: Türkiye'de Üniversitelerde ve Üniversitelerin İşletme Bölümlerinde Unvanlara Göre Kadın Akademisyenlerin Oranı

	Profesör	**Doçent**	**Dr.Öğr.Üyesi**	**Öğr.Gör.**	**Arş. Gör.**	**Toplam**
Genel Kadın Oranı	35%	43%	48%	52%	55%	47%
İşletme Bölümü Kadın Oranı	36%	47%	44%	46%	51%	44%

Bununla birlikte işletme bölümlerinde görev yapan toplamda 3152 akademisyen bulunmaktadır. Bunların, 993'ü profesör, 614'ü doçent, 861'i doktor öğretim üyesi, 76'sı öğretim üyesi ve 608'i de araştırma görevlisidir. Anabilim Dalı bazlı dağılıma bakıldığında sırasıyla İşletme Yönetimi ve Organizasyon, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, İşletme Anabilim Dalı sayıları 100 ve üzerinde öğretim elemanın sahip olan Anabilim Dallarıdır.

Tablo 4-16: İşletme Bölümlerinin Anabilim Dalları ve Öğretim Elemanı Sayısına Göre Ayrımı

Anabilim Dalı/Program Adı	**Anabilim Dalı**	**Toplam Öğretim Elemanı Sayısı**
İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı	111	584
Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı	102	669
Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı	100	321
Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı	95	454
Ticaret Hukuk Anabilim Dalı	56	104
İşletme Anabilim Dalı	19	180

Pazarlama Anabilim Dalı	11	70
Örgütsel Davranış Anabilim Dalı	10	36
Üretim Yönetimi Anabilim Dalı	10	34
Muhasebe Anabilim Dalı	8	43
Finans Anabilim Dalı	7	38
Kooperatifçilik Anabilim Dalı	7	8
Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı	4	8
İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı	2	17
Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı	1	3
Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı	1	1
Uluslararası Yönetim Anabilim Dalı	1	2

Anabilim Dallarının bu sayısı, işletme alanında fonksiyonel uzmanlaşmanın ve bürokratik rasyonelliğin bilinen bir örneğidir. Weber, örgütlerde iş bölümü ve uzmanlaşmanın rasyonel verimlilik için temel olduğunu savunurken; anabilim dalları belli alanlarda derinleşmeyi sağlayarak uzmanlaşmayı kurumsallaştırdığını ifade etmektedir (Berber, 2013). İşletme bölümlerinin ihtisaslaşmış alanlara bölünmesi koordinasyonu kolaylaştırmak ve belirsizliği azaltmak açısından da önemlidir. Dahası, bu anabilim dalları belli paradigmalar etrafında örgütlenmektedir. Anabilim dalları, bu değişken paradigmaların üzerine eğilerek ve onları koruyarak disiplinler bir kimlik inşa edebilir (Kuhn, 1997). Öte yandan, Türkiye'deki farklı üniversitelerin dünyadakine benzer yapıları benimsemesi de normatif eşbiçimlilik ile açıklanabilir. İşletme bölümleri, akademik meşruiyet için yukarıda da listelendiği gibi çoğunlukla evrensel kabul görmüş disiplinlere ayrılmıştır (DiMaggio ve Powell, 1983).

4.4.4.3 Türkiye'de Öğrencilerin Değişen Durumu

Türkiye'de ve dünyada işletme okullarının hızla dönüşümü kaçınılmaz olmuştur. İşletme okulları, küresel demografideki değişimlere, teknolojik dönüşüme ve gelişen eğitim beklentilerine yanıt ararken aynı zamanda önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Son dönemlerdeki artan uluslararası öğrenci sayıları, görece daha dengeli cinsiyet dağılımı, kuşaklar arası geçişlerle birlikte üniversitelerde köklü demografik değişimler meydana gelmektedir. Bu da üniversitelerin daha rekabetçi ve işletme bölümlerinin ise meşruiyet sağlamak adına daha kapsayıcı, esnek ve küresel odaklı eğitim modelleri benimsemesi gerektiğini gözler önüne sermektedir.

İş dünyası eğitiminin küresel manzarası köklü bir değişim içindedir. Geleneksel olarak nispeten homojen (büyük ölçüde erkek, yerli ve seçkin sosyo-ekonomik geçmişlerden gelen) bir öğrenci kitlesine hitap eden işletme okullarının sınıfları, günümüzde giderek daha fazla çeşitlilik göstermektedir (Mitchell ve Vandegrift, 2014). Öğrenci demografisindeki bu değişim, küreselleşme, eğitime erişimin artması ve daha fazla kapsayıcılık savunan sosyal hareketler tarafından yönlendirilmektedir. Bu değişimler de, işletme okullarının nasıl faaliyet gösterdiğinin, ne öğrettiğinin ve kime hizmet ettiğinin temelden yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Özellikle, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki işletme okullarında uluslararası kayıtlarda istikrarlı bir artış gözlemlenmektedir. Graduate Management Admission Council'e göre, ABD'deki birinci sınıf tam zamanlı MBA programlarındaki öğrencilerin %50'sinden fazlası artık yurtdışından gelmektedir (GMAC, 2023). Bu uluslararasılaşma, çeşitli bakış açıları getirmekle birlikte kültürel uyum, vize politikaları ve değişen akademik beklentilerle ilgili zorlukları da beraberinde getirebilmektedir (Altbach & Knight, 2007).

Öte yandan, tarihsel süreç içinde erkek yoğun üniversite programları, cinsiyet dengesinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. 2022'de, birçok önde gelen işletme okulu sınıflarında neredeyse cinsiyet eşitliği olduğunu bildirmiştir (GMAC, 2023). Bunun yanında, okullarda çeşitlilik de yavaş yavaş artmaktadır. Bununla birlikte Birleşik Devletler'de halen beyaz öğrencilerin üniversiteye kayıt oranları yüksekken; siyahi,

Amerikan yerlisi ve hispanik öğrenciler yeterli düzeyde temsil edilememektedir (Naylor vd., 2021). Öte yandan, işletme öğrencileri arasında Y kuşağı ve giderek artan sayıda Z Kuşağı üyeleri bulunmaktadır. Bu kuşaklardan kimseler dijital okuryazarlık, amaç odaklı kariyer hedefleri ve ruh sağlığı kaynakları talebi gibi belirgin değerler getirmektedir (Seemiller & Grace, 2016). Dahası bu kuşakların tercihleri doğrudan kariyerleri ve kurumsal katılımlarında doğrudan söz sahibi olma talepleri vardur ve bu da göz ardı edilmemelidir.

İlk olarak İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi kurulduğunda yabancı öğrencilerin oranı 1968 yılında eğitime başladığında 150 Türk ve 25 yabancı öğrenci ile eğitime başlamıştır (Oluç, 1972: 6). Ancak, İşletme İktisadı Enstitüsü'nün programlarını saymazsak, tarihsel süreç içinde bu yoğunluğa bir kez daha ulaştığını ifade etmek son derece güç olacaktır. 2010'ların başında Türkiye'ye ve Türkiye'den de genelde Batı ülkelerine doğru göç, Türkiye'nin demografik yapısında önemli değişimler meydana getirmiştir. Buna karşın, yükseköğretim birçok yabancı öğrenci almaya başlamıştır. YÖK ise bu istatistiklere 2013 yılından itibaren yer vermektedir.

İşletme yükseköğretim kurumları, dünya üniversiteleri arasında en çok öğrencisi olan bölümdür. Türkiye'den YÖK'e göre 2023-2024 eğitim-öğretim yılında en çok öğrenci işletme ve yönetim alanlarında, İngiltere'den HESA'ya[71] (Higher Education Student Data) göre 2021-2022 yılında öğrencilerin %16'sı ve Amerikan NCES'e (National Center for Education) göre tüm lisans öğrencilerinin %19.2'si işletme alanında öğrenim görürken; Amerika'da 1980'lerden beri en çok tercih edilen bölüm işletme olmuştur[72].

Küresel çapta güncel istatistiklere bakıldığında, Amerika ve İngiltere 2022-2023 yılı itibariyle en çok öğrenci alan iki ülke konumundadır. Amerika ve İngiltere, küresel çapta en çok uluslararası öğrenci alan ülkeler olmuşlardır. Bu ülkelerdeki uluslararası öğrencilerin büyük bir bölümünü Çin ve Hindistan'dan gelen öğrenciler oluşturmuştur (Tablo 4-17). Amerika'da, Çin ve Hindistan'ın ardından Güney Kore 43.847 öğrenci, Kanaa 27.065 öğrenci ve Vietnam 21.713 öğrenciyle takip etmiştir.

[71] Detaylı bilgi için bkz. Erişim Adresi: https://www.hesa.ac.uk/data-and-analysis/students/what-study
[72] Detaylı bilgi için bkz. Erişim Adresi: https://nces.ed.gov/programs/digest/

İngiltere'de ise, Çin ve Hindistan'ın ardından Nijerya 44.195 öğrenci, Amerika 22900 öğrenci ve Hong Kong 17600 öğrenciyle takip etmiştir. Bu ülkere bakıldığında, bölgesel işbirlikleri veya yakınlıktan çok küresel çapta bir pazar ekonomisi çerçevesinde öğrenci hareketliliğinden bahsedilebilir.

Buna karşın Fransa'da daha çok tarihsel yakınlık ve bölgesel işbirliği mekanizmalarının işlediği görülmektedir (de Wit ve Hunter, 2015). Yabancı öğrencilerin büyük bir bölümü eski Fransız sömürgesi ve Fransızca konuşulan ülkelerden gelmiştir. Fransa'da uluslararası öğrencilerinden 48.371'i Fas'tan, 32.147'si Cezayir'den gelmiştir. Bununla beraber, Çin'den gelen toplamda 27.950 öğrenci Çinli öğrencilerin küresel yaygınlığından kaynaklanmıştır. Yine, sayıları 19.454 olan İtalyan öğrencilerin iki ülkenin yakınlığından ötürü Fransa'da olduğu görülürken, Senegal'den gelen öğrenciler ise 16.099 olmuştur.

Fransa'ya nazaran bir diğer Avrupa ülkesi Almanya'da ise yine Çin (39.137) ve Hindistan'dan (37.255) gelen öğrenciler ilk iki sırayı paylaşmaktadır. Bu bakımdan, Çinli ve Hindistanlı uluslararası öğrencilerin, tıpkı Amerika ve İngiltere'de olduğu gibi Almanya'ya da en çok sayıda yer aldığı ifade edilebilir. Sonrasında, sırasıyla Suriye'den 16.973 ve Türkiye'den 16.523 öğrenci takip etmektedir. En çok yabancı öğrenci alınan ülkeler arasında beşinci sırada ise 13.730 öğreni ile Avusturya yer almaktadır.

Küresel Kuzey'in en çok öğrenci alan bu ülkelerine karşı, bu ülkelere en çok öğrenci gönderen Çin'deki öğrenci dağılımına bakıldığına ise çoğunluğun bölgesel temelli bir dağılım gösterdiği ifade edilebilir. İlk sırada 40.755 öğrenci ile Güney Kore, ikinci sırada 26.608 öğrenci ile Tayland, üçüncü sırada 28.023 öğrenci ile Hindistan yer almaktadır. Listenini beşinci sırasında yer alan Amerikalı uluslararası öğrencilerin ise etnik köken olarak büyük çoğunluğunun dil öğrenmek üzere gelen Amerikalı öğrenciler ve Çin kökenli öğrenciler olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4-17: 2022-2023 Yılları İtibariyle Ülkelerin En Çok Yabancı Öğrenci Aldığı Ülkeler

Sıralama	Amerika	İngiltere	Fransa	Almanya	Çin
1	Çin (289.526)	Çin (151.690)	Fas (48.371)	Çin (39.137)	Güney Kore (40.755)
2	Hindistan (268.923)	Hindistan (126.535)	Cezayir (32.147)	Hindistan (37.255)	Tayland (28.608)

3	Güney Kore (43.847)	Nijerya (44.195)	Çin (27.950)	Suriye (16.973)	Pakistan (28.023)
4	Kanada (27.065)	Amerika (22.900)	İtalya (19.454)	Türkiye (16.523)	Hindistan (23.198)
5	Vietnam (21.713)	Hong Kong (17.600)	Senegal (16.099)	Avusturya (13.730)	Amerika (20.966)

Daha öncesinde de Wit'in de çalışmasında bahsettiği üzere İngilizce konuşulan ülkelerde okulların büyük bir bölümü pazar ekonomisinden etkilenerek, öğrenciler dünyanın farklı köşelerinden Amerika ve İngiltere'ye gelmiştir (de Wit ve Altbach, 2020: 4). Fransa'da ise uluslararası öğrencilerin geldiği ülkelerle tarihsel süreçler ön plana çıkmış, gelen öğrencilerin birçoğu Fransızca konuşan eski Fransız sömürgesi ülkelerden gelmişlerdir. Almanya'da ise ilk iki sırada Amerika ve İngiltere'deki gibi Çin ve Hindistan'dan gelen uluslararası öğrenciler varken, Suriyeli ve Türk öğrenciler ise üç ve dördüncü sırada yer almıştır. Yine, bu uluslararası öğrencilerin Almanya'nın en çok göç aldığı ülkelerden olduğu önemlidir. Çin'e gelindiğinde ise, beşinci sıradaki Amerika hariç neredeyse gelenlerin tamamı Küresel Güney içinden gelen ülkeler olmuştur. Bu bakımdan, Çin'in diğer ülkelerden gelen uluslararası öğrencilerle iş birliği fırsatların değerlendirerek dikey uluslararasılaşmayı başardığı ifade edilebilir (Jones ve de Wit, 2014).

Peki, Türkiye bu hareketliliğin neresinde kalmıştır? Hangi ülkelerden en çok öğrenci almış; hangi ülkelere uluslararası değişim programlarıyla öğrenci göndermiştir? Türkiye'ye gelen yabancı öğrencilere baktığımızda 2023 yılı itibariyle 176 ülkeden, 301.694 uluslararası öğrenci Türkiye'de eğitim görmüştür. Bu öğrencilerin geldiği ilk beş sırada öğrenci gönderen ülkeler, 2013-2023 yılları arasındaki 11 yıllık süreçte değişmeden kalmış, değişen kimi zaman sıralamaları olmuştur (Tablo **4-18**).

Tablo 4-18: 2013-2023 Yılları Arasında Türkiye'de Yükseköğretimdeki Uluslararası Öğrencilerin İlk Beş Sırası

Uyruk	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2023
Suriye	1785	5560	9689	**15042**	**21039**	**27035**	**37237**	**47483**	**53098**	**58214**
Azerbaycan	6901	**10638**	**12504**	14879	17132	19384	21071	23772	28952	34278
İran	4343	5302	5661	6099	6627	7154	8777	11223	14893	22641
Türkmenistan	**6942**	9093	9904	10420	13996	17572	18016	19384	15578	18250
Irak	1587	3176	4577	5114	6366	7618	9756	14809	17016	16178

2013 yılı itibariyle Türkiye'de en çok eğitim gören yabancı uyruklı öğrenciler, 6942 öğrenci ile Türkmenistan uyruklu öğrenciler olurken, 2014-2015 yılları arasında Azerbaycan'dan öğrenciler Türkiye'deki sayıca en fazla yabancı uyruklu öğrenciler olmuştur. 2016 yılından itibaren de 2023 yılına kadar Suriyeli öğrenilerin üstel olarak artan bir grafiği görülmüştür. Ayrıca, Türkiye'deki yabancı uyruklu öğrenciler sıralamasında ikinci sırada yer alan Azerbaycan'ın da yıllar içinde kayda değer bir artış gösterdiği ifade edilebilir.

Türkiye bu ülkelerin çoğu bakımından öğrencilerin Türkiye'ye doğru tek taraflı hareketinin görüldüğü bir ülke olmuştur. Sadece yukarıdaki tabloya bile bakılarak, Türkiye'nin komşuları, Türkçe konuşulan ülkeler içerisinde yükseköğretimde önemli bir konumda olduğu ifade edilebilir (Tablo 4-19). Daha da detaylı incelemek gerekirse, bu ayrım Kültür Kümeleri şemasına kullanılarak yabancı uyruklu öğrenciler kümelendiğinde Türkiye'de en çok Orta Doğu, Orta Asya ve Afrika ve Ortadoğu kümelerinden öğrencilerin olduğu görülmektedir.

Tablo 4-19: 2023 yılında Türkiye'deki Yabancı Uyruklu Öğrencileri Kültür Kümelerine Göre Ayrımı

Kültür Kümesi	**Öğrenci Sayıları**
Orta Doğu	122.501
Orta Asya	69.017
Afrika ve Orta Doğu	34.591
Sahra Altı Afrika	33.610
Doğu Avrupa	16.873
Güney Asya	11.574
Germen Avrupası	5.126
Batı Avrupa	2.956
Konfüçyüs Asya	2.253
Anglo Kümesi	1.715
Latin Amerika	819
Kuzey Avrupa	437
Belirsiz	181
Latin Avrupa	41
TOPLAM	**301694**

Orta Doğu kümesi, Türkiye ile tarihsel, dini ve dilsel bağlara sahip olan ülkeleri kapsamaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle geliştirdiği siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileriyle paralellik gösterdiği söylenebilir. Yine, bölgedeki istikrarsızlıklar ve savaş koşulları, Türkiye'yi bu öğrenciler açısında güvenli bir eğitim merkezi haline getirmiştir.

Orta Asya kümesi ise Türkiye'yle dil, din ve etnik bağlara sahip olan çoğunluğu Türk cumhuriyetleridir. Özellikle, Türk Cumhuriyetleri'nden gelen öğrenciler, ortak tarih ve kültürel miras çerçevesinde Türkiye'yi tercih etmektedir. Türkiye'nin bu bölgeyle yürüttüğü eğitim diplomasisi, Türkiye Bursları, Türk Konseyi ve diğer ajanslar aracılığıyla kurulan akademik iş birliklerin bu eğilimi desteklemektedir.

Orta Doğu kümesi gibi Sahra Altı Afrika ülkeleri de Türkiye'deki yabancı ülkeler arasında önemli bir paya sahip olmuştue. Orta Doğu ile Arap coğrafyasının kesiştiği ülkeleri kapsamaktadır. Türkiye'nin, Afrika açılımı politikası doğrultusunda son yıllarda bu bölgeden gelen öğrenci sayısında da belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Öyle ki, 2013 yılında 1765 olan öğrenci sayısı 2018 yılında 11.629'a çıkmış ve 2023 yılı itibariyle de 34.591 olmuştur. Yine, Afrika açılımı çerçevesinde, bu kültür kümesini hemen ardından Sahra Altı Afrika 33.610 öğrenci ile takip etmiştir.

Öte yandan Türkiye'ye yabancı öğrenciler geldiği gibi, Türkiye'den öğrenciler de değişim programlarıyla farklı ülkelerde eğitim görmüşlerdir. Bu değişim öğrencileri değişim programları, karşılıklı ikili anlaşmalar ve işletme bölümleri için yabancı üniversitelerle işbirliği içinde gerçekleşen uluslararası ortak lisans programlarından (UOLP) yararlanmışlardır. 2022 yılı itibariyle Türkiye'deki işletme bölümlerinin sekizinde UOLP programı varken, bunlardan yedisi devlette ve biri de vakıf üniversitesindedir. Bu UOLP programları genellikle piyasa mekanizma içinde hareket ederken okullar öğrenciler için ücretlidir. Üniversiteler, ayrıca farklı üniversitelerle karşılıklı anlaşmalar imzalayarak öğrenci değişiminde bulunabilmektedir. Bu karşılıklı anlaşmalarla öğrenciler değişim programları olan Erasmus, Farabi ve Mevlana gibi programlarla değişimden yararlanabilecekleri gibi, bu değişim programlarının dışında kalan ikili anlaşmalardan da yararlanabilirler.

Yıl / Öğrenci	Erasmus		Farabi		Mevlâna		Toplam	
	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen
2013-2014	3812	2204	5888	5899	33	93	5888	5899
2014-2015	2657	4138	5675	5710	65	447	5675	5710
2015-2016	1327	4081	3261	3284	17	367	3261	3284
2016-2017	3694	3324	2626	2626	57	286	2626	2626

2017-2018	4339	2402	2596	2596	51	320	2596	2596
2018-2019	5714	3024	2036	3179	110	330	2036	3179
2019-2020	4210	3443	1748	3276	76	381	1748	3276
2020-2021	3308	1985	51	955	0	172	51	955
2021-2022	6596	4019	38	619	49	164	38	619
2022-2023	5151	5350	3	559	44	138	3	559
Toplam	**40808**	**33970**	**23922**	**28703**	**502**	**2698**	**23922**	**28703**

Türkiye'de 2013-2022 yılları arasında en çok öğrenci değişimi yapılan program Erasmus programı olmuştur. Bu program kapsamında toplamda 40.808 öğrenci yurtdışına giderken, 33.970 öğrenci de Türkiye'ye gelmiştir. Farabi programından ise 23.922 öğrenci yurtdışına giderken, 28.703 öğrenci yararlanmıştır. Daha çok yurtiçine yönelik olan Mevlana değişim programında ise 10 yılda 502 öğrenci yurtdışına giderken, 2.698 öğrenci Türkiye'ye gelmiştir. Programlar çerçevesinde, paydaşları Avrupa'da olan Erasmus programıyla giden öğrencilerin sayısı gelen öğrencileriden 6.838 daha fazla olmuştur. Buna karşın, daha çok Avrupa dışındaki programlarla bilinen Farabi ve Mevlana programı çerçevesinde gelen öğrencilerin sayısı fazla olmuştur. Öyle ki, Farabi değişim programıyla Türkiye'ye gelen öğrencilerin sayısı 4.781 kişi daha fazlayken, bu sayı Mevlana değişim programı için 2.196 kişi olmuştur. Buna karşın hemen her programda pandemi döneminde öğrenci sayılarında önemli oranda bir düşüş olduğu ifade edilebilir.

Tüm bunlar da göstermektedir ki Türkiye, bölgesel anlamda eğitim diplomasisi açısından diğer ülkeler tarafından ehemmiyet gösterilen ve öncü bir ülke konumundadır. Bununla birlikte, Türkiye'deki verilen eğitim bazında halen büyük oranda pazar ekonomisi yerine bölgesel işbirliklerine dayanmaktadır. Buna karşın, Amerikan tipi eğitim vaadeden lisansüstü işletme yönetimi, yani MBA programlarında tüm Türkiye'ye bakıldığında önemli oranda bir türdeşleşme olduğu görülmektedir. Teknik çevrede eğitim kurumlarının rekabeti, Türkiye'de yarışmacı bir biçimde eşbiçimlilik meydana getirmiştir.

4.4.4.4 Ulusal ve Uluslararası Akreditasyon Kurumları ve Ödül Kuruluşları

Türk üniversiteleri, yukarıda da ifade edildiği gibi önemli ölçüde öğrenci çekmişlerdir. Bu durum, Türkiye'de verilen eğitimin özellikle nitelik bakımından

AKTS ile uyumlu olması, İngilizce dilinde eğitim veren bölümlerin artması, yabancı öğrenci sayılarındaki artış ile kısmen açıklanabilir. Yine, gözardı edilmemesi gereken bir konu da işleme bölümlerine yönelik rekabetin daha önce hiç olmadığı kadar artmış olmasıdır. Özellikle, 1990'larda itibaren MBA programlarının Avrupa'da yaygınlık kazanması işletme lisans ve lisansüstü programları açısından meşruiyet kazanmakta akreditasyon, sıralama ve ödül kuruluşlarının rolünü arttırmıştır (Meyer ve Rowan, 1977). Akreditasyon, işletme okullarının küresel/bölgesel çapta görünürlüğünü ve kalitesini artırmada kritik bir rol oynamıştır (Teo, 2024). Akreditasyon, işletme okullarının pazar konumlarını ve hizmetlerini net bir şekilde belirlemesine yardımcı olabilir; bu da rekabetçi kayıt ortamlarında giderek daha önemli hale gelmektedir (Zammuto, 2008). Ayrıca, AACSB ve EQUIS gibi uluslararası akreditasyonlar kurumları, araştırma performansıyla pozitif bir ilişki göstererek okulların itibarını ve sıralamasını yükseltebilir (Nigsch ve Schenker-Wicki, 2012). İşletme eğitiminin küreselleşmesi ve akreditasyonun yaygınlaşmasıyla birlikte, özellikle çalışan lisansüstü öğrenciler ve uluslararası öğrenciler için değerli bir kalite farklılaştırıcısı haline gelmektedir (Zammuto, 2008).

Tablo 4-20: Akreditasyon Kuruluşlarının Alanı, Kuruluş Yeri ve Özellikleri

Akreditasyon	**Alanı**	**Ana Ülkesi**	**Öne Çıkan Özellik**
AACSB	İşletme, Muhasebe	ABD	En prestijli işletme akreditasyonu
AQAS	Çeşitli bölümler	Almanya	Bologna uyumu ve öğrenci odaklılık
FIBAA	İşletme, Hukuk, Sosyal Bilimler	Almanya	Uygulama ve iş gücü odaklılık
EQUIS	İşletme	Belçika (EFMD)	Kurumsal bütünlük ve uluslararasılaşma
ACCA	Muhasebe ve Finans	Birleşik Krallık	Uluslararası muhasebe yetkinliği
AMBA	MBA ve Lisansüstü	Birleşik Krallık	MBA programlarına özel
STAR	İşletme	Türkiye	Yerli kalite güvencesi aracı

Bu ülkelerde işletmecilik eğitimi üzerinde önemli bir meşruiyet rolü olan akreditasyon kuruluşları bulunmaktadır (Tablo 4-20). Bu akreditasyon kuruluşları, genel itibariyle ilk olarak ülkelerinde hizmet vermeye başlamış; daha sonrasında da bölgesel ve küresel pazarlara açılmışlardır.

Fransa, Almanya ve Türkiye ile karşılaştırıldığında işletme eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının çok daha önce akredite olmaya başladığı ifade edilebilir.

Özellikle, bunda Fransız iş dünyasının Amerika'da büyük işletmelere sahip olması ve iş dünyasının işletme eğitim kurumlarından artan beklentisinin rolü bulunmaktadır. 1997'de ESSEC ile başlayan süreçte Fransa'da 2016'da 12 okulda triple crown varken, 2025 yılı itibariyle 14 okulda triple crown olarak adlandırılan AACSB, EQUIS ve AMBA akreditasyonları vardır (Harker, Caemmerer ve Hynes, 2016: 558). 28 okul AACSB, 24 okul EQUIS, 25 okul AMBA akreditasyonuna sahiptir.

Almanya da ise Türkiye ile benzer bir durum vardır. Alman iş dünyası uzun yıllar boyunca kendi örgüt içi eğitimlerini verdiğinden lisans sonrası düzeyde Amerikan tipi eğitim programları ancak 2000'lerden sonra oturmaya başlamıştır. İlk Akreditasyon, 2000 yılında Mannheim Üniversitesi tarafından alınan EQUIS olurken, aynı kurum 2008 yılında triple crown almıştır. 2025 yılı itibariyle Almanya'da, 17 okulda 17 okul AACSB, 7 okul EQUIS, 6 okul AMBA akreditasyonuna sahiptir.

Türkiye'de ise 2009 yılında Koç Üniversitesi, 2013 yılında İstanbul Üniversitesi'nin işletme bölümleri AACBS Akreditasyonu kazanmıştır. 2025 yılı itibariyle 209 işletme bölümünden 35'i akreditedir; bunların 18'i vakıf üniversitelerinde ve 17'si de devlet üniversitelerindedir. 6 program AACSB, 4 program AQAS, 3 program FIBAA, 2 program ACCA, 18 program STAR akreditasyonuna sahiptir.

Akreditasyonların Türkiye'de bir kalite iyileştirme sürecinden çok, pazar mantığıyla ve rekabetçi görünürlük elde etme amacıyla yürütüldüğü görülmektedir. Bu da içerikten çok biçime ve teknik standartlara odaklanan bir eğilimi yansıtmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'deki üniversiteler için akreditasyon, sadece uluslararası görünürlük değil aynı zamanda içsel bir meşruiyet ve prestij kazanma stratejisi haline gelmiştir.

Ancak dikkat çeken bir diğer unsur, akreditasyona sahip üniversitelerin çoğunun vakıf üniversiteleri olmasıdır. Bu da devlet üniversitelerinin bu sürece daha geç ve sınırlı biçimde dahil olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Koç Üniversitesi gibi örnekler, Türkiye'nin küresel standartlara uyum sağlayabileceğini ve üçlü akreditasyon gibi yüksek hedefleri yakalayabileceğini göstermektedir.

İşletme eğitim veren kurumlar açısından öğrenci tercihleri, araştırma ve işbirliği faaliyetlerinde görünürlük açısından bir diğer önemli ölçüt de sıralama ölçütüdür (Wedlin, 2006). Birçok sıralama kuruluşu olmakla birlikte, Eduniversal, işletme alanındaki okullar üzerine odaklandığından son derece önemlidir. Eduniversal, üç adımdan oluşan bir sıralama yöntemi benimsemiştir. İlk olarak okulların nicel ve nitel özelliklerini ele alır, sonra uluslararasılşama kriterlerini değerlendirir ve dekanların oylamasına sunulur. Buna göre, ilk 1000 sırada yer alan işletme okulları, en iyi yüzde yer alanlar 5 palmiye, 101-300 arasındakiler 4 palmiye, 301-700 arasında yer alanlar 3 palmiye, 701-900 arasında yer alanlar 2 palmiye, 901-1000 arasında yer alanlar ise 1 palmiye liginde değerlendirilir.

İşletme okullarını sıralayan Eduniversal'in ilk 1000 sıralamasına, Türkiye'den toplamda 6 üniversite girmiştir. Koç Üniversitesi'nin lisansüstü işletme okulu 5 palmiye liginde yer alan tek okul olmuştur. Onu 4 palmiye liginde sırasıyla İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, Bilkent Üniversitesi İşletme Fakültesi, Sabancı Üniverstesi işletme lisans programı takip etmiştir. Son olarak 3 palmiye liginde Galatasaray Üniversitesi İİBF ve Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi yer almıştır[73].

5 palmiye, güçlü küresel etki sahibi evrensel işletme okullarını, 4 palmiye önemli uluslararası etkiye sahip en üst seviye işletme okullarını ve 3 palmiye uluslararası etki gösteren mükemmelliyetçi işletme okullarını ifade etmektedir. Okulların listeye girmek için para ödemedeği göz önüne alındığından, sıralamanın adil ve nicelikli bir sıralama olduğu ifade edilebilir[74]. Eduniversal sıralaması bakımından, Türkiye'deki çok az okulun uluslararası etkisi dikkat çekmektedir. Buna karşın, birçok okulun uluslararası alanda özellikle lisansüstü programları açısından rekabet içinde olduğu bilinmektedir.

İşletme okulları artan rekabet, değişen ihtiyaçlara göre müfredatın güncellenmesi ve daha sorumlu yönetim eğitimi talepleri gibi gelecekte pek çok zorlukla karşılaşmakta ve karşılaşacaktır (Cornuel, 2007; Noorda, 2011). Başarılı

[73] Sıralama ve değerlendirme hakkında detaylı bilgi için bkz. Erişim Adresi: https://www.eduniversal-ranking.com/methodology/official-selection-of-the-best-business-schools.html
[74]Okulların uygunluğu hk. https://eduniversal-survey-mastersranking.com/about-institutions/?

olmaya devam etmek için işletme okulları; yenilikçi programlar sunmalı, nitelikli akademisyen kadrosunu korumalı, uluslararası deneyim sağlamalı ve akreditasyon arayışında olmalıdır (Cornuel, 2007). Ancak, mevcut sıralama ve akreditasyon sistemleri, dinamik gelişmeyi engelleme eğiliminde olup, farklı profillere sahip yeni okulların ortaya çıkmasını zorlaştırabilir (Noorda, 2011). MBA programları varlığını sürdürecek olsa da, analitik beceriler, yönetim yetkinlikleri ve etik bilinci olan mezunlar yetiştirmek için müfredatını yeniden dengelemesi gerekmektedir (Schlegelmilch ve Thomas, 2011). İşletme okullarının geleceği; akademisyenlerin uluslararasılaşması, teknoloji yatırımları, araştırma teşviki ve müfredat yeniliği gibi faktörlere bağlı olacağı kestirilebilir (Vasić ve Apfebthaler, 2012). Küresel eğilimlere uyum sağlamak ve toplumun daha profesyonel ve sorumlu yöneticiler talebini karşılamak, işletme okullarının önümüzdeki yıllarda gelişmesi için kritik öneme sahip olacaktır (Schlegelmilch ve Thomas, 2011; Vasić ve Apfebthaler, 2012).

4.5Tartışma

Araştırma, açıklayıcı bir tarihsel tez araştırması olması nedeniyle literatür yeni kaynaklar ve devlet arşivleri kullanılarak geliştirilmiştir. Bunu yaparken de temel varsayım ülkelerin batılı merkez ülkelere öykünerek ve onların modernini kendi gelişimleri için hedef konumuna koyarak hareket etmeleri şeklinde ele almıştır. Dünya-sistem içerisinde, kapitalist tarihsel süreçler içinde ülkelerin birbirleri karşısındaki üstünlükleri farklılık göstermiş her ülkenin kendi iç çevresinde ve dış çevresindeki askeri, politik, ekonomik ve sosyal faktörler ülkelerin eğitim sistemlerinin farklı zamanlarda ve eş zamansız olarak gelişmesine neden olmuştur. Bu nedenle de ülkelerin gelişmelerine ışık tutacak farklı dönemlerde etki eden faktörlerin incelenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda üçüncü bölümde itibaren dünya-sistem analizi içerisinde Kondratieff döngülerden yararlanarak ülkelerin kendi içinde ve birbirleri arasında yaşadıklarının ortaya konması hedeflenmiştir.

Her ne kadar eğitim sistemlerinin hemen hemen her eğitim derecesi düzeyinde ulusal/kitlesel ilk ve ortaöğretimin ve üniversitelerde işletmecilik eğitiminin başladığı ilk ülkeler olmamalarına karşın, Kondratieff döngüler içinde dünya-sistemdeki öncü konumlarından ötürü diğer birçok araştırmada da ele alınan İngiltere, Amerika, Fransa ve Prusya/Almanya en çok tekrar eden ülkeler olarak ön plana çıkmıştır (Green, 2013; Locke, 1989; Djelic, 2001; Sahlin-Andersson ve Kipping, 2002). Bu nedenle ilk olarak, bu ülkeler incelenerek bu ülkelerin tarihsel süreçte kapitalist gelişimine ve öncü role sahip olmasına neden olan farklı olaylar ve süreçler incelenmiştir. Böylece eğitim sistemlerinin bu ülkelerdeki durumlarıyla ilgili olarak sırasıyla Batı toplumunda ulusal eğitim sisteminin dengesiz, asenkron gelişimi ve meşrulaşması, dünya-sistem içerisinde yükseköğretim misyonlarının gelişimi, Kondratieff süreçler içinde ulusal eğitim sistemleri ve işletme yükseköğretim kurumlarının gelişimi taslak temalarına ulaşılıp bunlar tartışılmıştır. Böylece, araştırmada tarihsel süreçler ve kronolojik olaylar üzerinden ilk açıklayıcı çerçevenin oluşturulması sağlanmıştır.

Başka bir taraftan bakıldığında yukarıda ifade edilen dört ülke; İngiltere, Amerika, Fransa ve Prusya/Almanya'dan farklı olarak Türkiye dünya-imparatorluk geçmişi nedeniyle dünya-sisteme daha geç katılmış ve bu dünya-sisteme dahil olması

ve adaptasyonu ancak bir dizi süreçte geçerek mümkün olmuştur. Türkiye'nin dünya-imparatorluktan, dünya-sisteme geçişinde özellikle Tanzimat sonrası *modernleşme* hareketi ve Baltalimanı Ticaret anlaşması varken, diğer ülkeler açısından ise Türkiye'nin kaynaklarına, işgücüne ve pazarına ulaşmak adına sömürgeci bir yaklaşım içinde kurumlar, misyonerlik faaliyetleri, siyasi ve ekonomik bağlılık gibi etmenlerle asimetrik ilişkiler geliştirmek anlayışı olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye'nin bu dünya-sistemin öncüsü olan ülkelerle ilişkilerinin kurulmasından II. Dünya Savaşı'na kadar olan süreç tarihsel olarak dünya-sistem analizi çerçevesine bağlı kalarak açıklanmıştır.

II. Dünya Savaşı ise, dünya-sistem açısından önemli başka bir dönüşümü ifade etmektedir. Amerika, dünya-sistemdeki öncü güç olarak ilk olarak Sovyetler Birliği karşısında, sonrasında ise rakipsiz ve ekonomik olarak en güçlü devlet olarak yükselişini sürdürmüştür. Araştırma, Türkiye odaklı olarak işletmecilik yükseköğretiminin gelişimini incelese de Amerikan işletmecilik eğitiminin farklı ülkelere erişimi ve gelişimi, Türkiye'de yaşanan sürecin benzerliklerini ve farklarını ortaya koymak açısından son derece önemli olmuştur. Bu çerçevede, Amerikan akademik yönetim bilgisi transferi sadece öncü Amerika'nın ardından gelen merkez ülkeler Fransa, Almanya ve İngiltere ile sınırlı kalmamış Japonya ve Rusya gibi yarı-çevre ülkeler de eklenerek Türkiye'nin sürecinin daha iyi açıklanmasında öncüyü takip eden ülkelerin uygulamalarının anlaşılması sağlanmıştır. Japonya ve Rusya'nın konumu şu nedenle özeldir; Japonya dünya-sisteme çevre ülke olarak girmiş ve kısa sürede yarı-çevre ülke statüsüne yükselmiştir. Rusya, dünya-sisteme doğrudan yarı-çevre olarak dahil olmuştur (Wallerstein, 1979a: 27). Her ikisi de aşağı yukarı Türkiye ile aynı zamanlarda dünya-sistemin bir parçası haline gelmiş (Terlouw, 1992); buna karşın Türkiye çok uzun yıllar boyunca çevre ülke olarak kalmış; bu da onun farklı eğitim ekollerini tarihsel süreç içinde kronolojik olarak geçirmesine neden olmuştur.

Türkiye, 1861 yılından başlayarak, tarihsel süreç içerisinde farklı eğitim ekollerini farklı eğitim kurumlarında yaşamıştır. Sırasıyla Fransız, Alman ve Amerikan işletme eğitimi ekolleri sırasıyla Türkiye'ye farklı koşullar altında farklı konumdaki birincil ve ikincil taşıyıcılar aracılığıyla gelmiştir. Buna karşın devlet, Türkiye tarafından her bir eğitim ekolünün gelişi, yani işletmecilik akademik yönetim

bilgisinin transferi sürecinde birincil taşıyıcı (taşıyıcı, alıcı ve kullanıcı) devlet daha müdahaleci, denetleyici ve onaylayıcı olmuştur. Buna karşın, her bir eğitim ekolünün transferinde karşı tarafın birincil taşıyıcısı olan devlet ve devlet kurumu aktörlerin katılımı/katılmaması ve değişen rolleri farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Yine, ikincil bilgi taşıyıcıların da rolünün tarihsel süreç içerisinde geliştiği; Fransız eğitim ekolünde daha çok bireysel roller üzerinden şekillenirken; Amerikan ekolüne gelindiğinde çok kapsamlı ve karmaşık bir sürecin haiz olduğu ifade edilebilir.

Bu değerlendirme kapsamında da yine açıklayıcı işletme tarihi çalışması kapsamında Türkiye'ye işletmecilik eğitiminin yabancı eğitim ekollerinin transferinde Fransız, Alman ve Amerikan ekollerinin önemli kurumlarının ihracı sürecinde devletin rolü, taşıyıcıların ve kolaylaştırıcıların kimler olduğu ve yaşanan önemli olaylar hakkından her bir dönem için detaylı bir yazın ele alınmış; arşiv belgeleri, kişisel yazışmalar, mektuplar, gazete yazıları ve taşıyıcı kişilere ilişkin daha önce ulaşılmamış bilgilere ulaşılarak yazının geliştirilmesi sağlanmış; böylece daha önceden Türkiye'deki kişiler ve etkinlikler üzerinden açıklanmaya çalışılan süreçlerin daha sonrasında araştırma soruları kapsamında karşılaştırmalı olarak açıklanması yönünde bir altyapı hazırlanmıştır.

1954-1981 yılı arasında, daha önce Sargut'un (2009) araştırmasında yer alan tekdüzeleşme olgusunun temellerinin daha iyi anlaşılması ve farklı yükseköğretim sistemlerinin varlığının vurgulanması ve bunların karşılaştırılması adına sırasıyla dönemin askeri, politik ve ekonomik süreçleri içerisinde kurumların gelişimi, değişimi ve farklılaşması incelenmiştir. Yeni kurulan Amerikan destekli kurumların gelişiminde etkili olan faktörler incelenirken, geleneksel üniversitelerin ve iktisadi ve idari ilimler fakültelerinin değişen rolleri; kişiler, kurumlar ve devlet üçgenindeki etkileşim sonucunda benzeşme ve farklılaşmalar göz önüne alınarak açıklanmıştır.

Sonrasında, Türkiye'de 1965 yılında itibaren işletmecilik alanında yüksek lisans programlarının ortaya çıkışı ve bu programların tarihsel süreç içerisinde 1981 yılına kadar yavaş bir şekilde ve kısıtlı imkanlar çerçevesinde gelişimi; 1981 yılındaki 2547 sayılı kanun çerçevesinde dereceli sisteme geçiş sonrasında örgütsel alanda

yaygınlık kazanması ve 2000 sonrasında da yaygınlık kazanması üzerinden incelenmiştir.

Araştırma bölümünden önce son olarak Amerikalıların Türkiye'ye gelişi ve Türkiye'de de neoliberal ekonomi politikalarının denendiğin 1950-1960 yıllar arasındaki süreçte Amerikalıların Türkiye'ye yönelik tespitlerinden başlayarak bir anlayış geliştirilmeye çalışılmış; iş dünyası, eğitim kurumları ve devlet arasındaki ilişki, Amerikan etkisi altında değişim göstermeye çalışan Türk iş sistemi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. 1950-1975 yılları arasında yaşanan gelişmeler ve Amerikalıların son çabaları sonrasında yaşanan ilgi azalması açıklanmaya çalışılmış; 24 Ocak 1980 kararları sonrasında da Türkiye'nin ekonomik gelişimi ve bu Türkiye'de yükseköğretimin değişimine yönelik lisansüstü eğitim ve akreditasyon gibi konular üzerinden bir açıklama getirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm boyunca, araştırmanın amaç ve kapsamına sadık kalınarak ele alınan tüm bu açıklayıcı çabalar doğrultusunda, işletmecilik eğitiminin gelişimine yönelik sürecin açıklanmasında durum analizi yönteminden yararlanılarak, literatürde daha önce açıklanmış durumların tekrar üzerine gidilerek; kavramlaştırılarak ve teorik çerçeve içerisinde sistemli bir şekilde durumun açıklanması; daha önce üzerinde durulmamış konuların ise keşfedici bir yaklaşım içerisinde sistemli bir açıklanması yoluna gidilmiştir.

Tekrar hatırlatmak gerekirse, bu çoklu durum çalışması araştırmasının amacı *Türkiye'ye tarihsel süreçte farklı süreçlerde transfer edilen yabancı işletmecilik akademik yönetim bilgisinin hangi şartlarda, hangi bilgi taşıyıcılar tarafından transfer edildiğini ve varsa örgütsel alanda yaşanan çatışmaları* açıklamak ve *Türkiye'de işletmecilik yükseköğretiminin nasıl geliştiğini ve gideceği yönü* belirtmek için *sırasıyla Fransa, Almanya, Amerika* ve nihayetinde Türkiye bağlamlarında *ulusal eğitim sistemlerini, üniversitelerin değişen misyonunu ve işletmecilik eğitim kurumlarının* gelişimini ele almak amaçları doğrultusunda dört farklı durum analiz edilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma bulguları, tarihsel süreçler ve işletme tarihi araştırmalarında açıklayıcı araştırma yöntemine dayanarak üçüncü bölüm çerçevesinde tartışılan olaylar, kurumlar, kişiler, süreçlerin; farklı bağlamlar arası ve belli bir bağlam içinde yaşanan dört farklı durumunu yeni kurumsal kuramın özellikleri, yönetim bilgisinin transferi ve taşıyıcılar üzerinden ele alınmıştır.

4.5.1 Araştırma Sorusu-1 Üzerine Tartışmalar ve Bulguların Yorumlanması

Amerika, Fransa, Almanya ve İngiltere'de işletmecilik yükseköğretiminin nasıl geliştiğini anlamak adına bu ülkelerin ulusal eğitim sistemi, üniversitelerin değişen misyonu ve işletmecilik eğitim sistemlerinin gelişimi kavramlaştırılarak, bu merkez ülkelerde ortaya çıkan (a) farklı işletmecilik eğitim sistemlerinin kurumsal gelişim süreçlerinin anlaşılması ve (b) farklı dönemlerde bu ülkelerde değişen işletmecilik eğitiminin açıklanması amaçlanmıştır. Böylece, bu ülkelerin işletmecilik eğitim sistemlerinin hangi dönemde ne gibi bir kurumsal görüntüye sahip olduklarının anlaşılması sağlanmıştır.

Tema-1: Ulusal Eğitim Sistemlerinin Kurumsallaşması ve Meşrulaşması

Batılı merkez ülkelerdeki ulusal eğitim sistemlerinin tarihsel evrimi üzerine yapılan bu araştırma, eğitimin başlangıçtaki dini temelli ve elit zümreye özgü yapısından, modern ulus devletlerin inşasıyla birlikte laik, kitlesel ve devlet denetimli bir kuruma dönüşümünü kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi, Aydınlanma ve yükselen milliyetçilik dalgaları gibi makro-tarihsel olaylar ve Kondratieff döngüleri bağlamındaki toplumsal ve ekonomik dönüşümlerle iç içe ilerlemiştir. Yeni kurumsal teori perspektifinden bakıldığında, bu dönüşümün, her ülkenin kendine özgü kurumsal mantıkları ve ulus inşası hedefleri doğrultusunda, çoğunlukla zorlayıcı ve normatif eşbiçimlilik sistemleri içerisinde önce mutlakiyetçi hükümdarların, sonra ise devletin etkisinde gelişmiştir.

Batılı merkez ülkelerde ulusal eğitim sistemlerinin tarihsel gelişimi, dini temelli elit eğitiminden laik, kitlesel ve devlet denetimli bir yapıya geçiş gibi ortak kurumsallaşma süreçlerini paylaşsa da, her ülkenin kendine özgü askeri, siyasi ve

ekonomik koşulları, kurumsal mantıkları ve ulus inşası hedefleri nedeniyle zorlayıcı, normatif ve öykünmeci eş biçimlilik mekanizmalarının işleyişinde, devlet müdahalesinin hızı ve derecesinde, eğitim sistemlerinin merkezileşme düzeyinde ve dini kurumlarla ilişkilerinde önemli farklılıklar göstermiştir. Bu farklılıklar, Prusya/Almanya ve Fransa'da otoriter ve merkeziyetçi bir sistemle hızlı ve keskin bir sekülerleşme görülürken, İngiltere'de kilise etkisiyle ulusallaşmanın oldukça yavaş gerçekleştiği, Amerika'da ise federal yapısı gereği yerel/eyalet odaklı bir gelişimin ve göçmen asimilasyonunun eğitim sistemini şekillendirdiği kendine özgü ulusal eğitim modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fransa'da otorite, merkeziyetçiliği ulusal birlik çerçevesinde korumak yönünde değişen cumhuriyetler süresince baskılar yoluyla gerçekleştirirken; bu durum Almanya'nın 1806 sonrası birlik arayışı çerçevesinde gelişmiştir.

Tema-2: **Üniversitelerin Değişen Misyonu**

Üniversitelerin misyonlarındaki değişim, kurumsal mantıkların ve eşbiçimlilik mekanizmalarının dinamik ve karşılıklı etkileşiminin bir sonucudur. Her dönemin hâkim mantığı, üniversitelerin temel işlevlerini ve toplumsal rollerini belirlemiş; eşbiçimlilik mekanizmaları ise bu rolleri sağlamlaştırmış ve kurumların çevresel koşullara uyum sağlayarak hayatta kalmalarını sağlamıştır. Ancak, bu süreçler her zaman sorunsuz olmamış, farklı mantıklar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Ancak, bu çatışmalara yönelik çözümler genelde bir mantığın diğer mantığa üstün olması yoluyla değil çatışan mantıkların alanda birlikte bulunmasıyla gerçekleşmiştir.

Geleceğe bakıldığında, üniversitelerin küresel bilgi ekonomisi ve toplumsal sorumluluk arasındaki gerilimi yönetme kapasiteleri önem kazanacaktır. Eşbiçimlilik, uluslararası tanınırlık ve meşruiyet için bir zorunluluk olmaya devam etse de Batı dışı coğrafyalardaki üniversitelerin kendi kültürel miraslarını koruyarak nasıl farklılaşabileceği ve sürdürülebilir kalkınmaya nasıl katkı sağlayabileceği temel bir araştırma alanı olmaya devam edecektir. Bu bağlamda, Türkiye'deki üniversitelerin Küresel Güney'deki öğrencilere yönelik çalışmaları ve farklı ülkelerle doğrudan iş birliği modelleri, Batı eksenli küreselleşmenin etkilerinden kurtulmada potansiyel alternatif yollar sunmaktadır. Üniversiteler, sürekli değişen küresel dinamikler

karşısında misyonlarını yeniden yorumlarken hem küresel beklentilere yanıt vermeli hem de yerel ihtiyaç ve kültürel değerlere duyarlı olmalıdır. Bu dengeyi sağlamak, yükseköğretimin gelecekteki başarısı ve toplumsal katkısı açısından belirleyici olacağı kolaylıkla ifade edilebilir.

Tema-3: **Ülkelerde İşletmecilik Eğitim Kurumlarının İlk Örnekleri**

Aslına bakılacak olursa Fransa, Almanya ve Amerika'dan hiçbirini işletme okullarının kurulduğu ilk ülke olarak adlandıramayız. Buna karşın, ticaret okullarının ilk örneklerinin bu ülkelerde olduğu ise ifade edilebilir. Bununla beraber ilk yükseköğretim ticaret okullarının büyük çoğunluğu Avrupa'nın Latin ülkelerinde ortaya çıkmış ilk örnekler ise Belçika'da 1852 yılında görülmüştür. Buna karşın, tarihsel süreçte gelişimleri özellikle Amerika, Fransa ve Almanya'da diğerlerinden daha farklı ve keskin bir şekilde gelişmiş; diğer ülkeler tarafından da öykünülmüştür. II. Dünya Savaşı sonra, Amerikan tipi işletmecilik eğitimi dünyada yaygınlık kazanırken, Almanya ve Fransa'da bu gelişmeler zaman gecikmesiyle izlenmiş; 1990'lar sonrası MBA programlarıyla Amerikan tipi eğitimde bir uluslararasılaşma meydana gelmiştir.

Kod-1 Kuruluş Yeri ve Destek: Fransa ve Almanya'da işletmecilik eğitiminin ilk örnekleri genellikle üniversitelerin dışında, bölgesel sivil toplum kuruluşları veya ticaret odaları aracılığıyla kurulmuştur. Amerika'da ise ilk özel ticaret okulları bireysel girişimciler aracılığıyla ortaya çıkmış, ancak daha sonra üniversite bünyesinde kurulan okullar ağırlık kazanmıştır.

Kod-2 Akademik Entegrasyon Süreci: İngiltere, yönetim çalışmalarını üniversitelerine kabul etme konusunda şüphecilik ve işverenlerin çıraklık düşüncesi nedeniyle çok geç bir tarihte, 1960'lar sonrası entegre olmuştur. Fransa'da Grandes Ecoles'teki HEC tarihsel süreç içinde farklı kurumsal kimliklerini korurken, ESC'ler çok değişimler geçirmiş ancak HEC sistemine yaklaşsa da tam anlamıyla bunu başaramamıştır. Buna karşın, bazı ESC'lerin Fransa'daki eğitim sisteminde ağırlıkları vardır. Fransa'da üniversiteler içindeki işletme bölümleri, II. Dünya Savaşı sonrası açılmıştır. Almanya'da işletme eğitimi (BWL), iktisat disiplininin bir parçası olarak Handelshochschule'dan başlayıp 1921'de itibaren de üniversite sisteminin içinde

gelişmiştir. Alman yazınında BWL ve Amerika'da ise işletme okulları üniversiteler bünyesinde daha erken açılmış, ancak başlangıç yıllarında akademik standartları konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak, 1916, 1959 ve 1980'de birlik ve raporlar aracılığıyla kendine çekidüzen vermiştir.

Kod-3 Kapitalizm Türü ve Odak: Fransa ve Almanya'da işbirlikçi yönetsel kapitalizm ve devlet destekli yönetsel kapitalizm görülürken, işletme okulları kamu ve sanayi üretimiyle bağ kurmuştur. Amerika'da ise rekabetçi kapitalizm çerçevesinde gelişmiş ve üniversite içi programlar daha çok kurumsal yönetim becerilerine odaklanmıştır.

Kod-4 II. Dünya Savaşı Sonrası Etki: Almanya ve Fransa, II. Dünya Savaşı'ndan çok daha önce kendi işletmecilik eğitim sistemlerini oluşturmuş olsalar da savaş sonrası dönemde özellikle Amerikan işletmecilik eğitim modeli, Avrupa'ya ve dünyaya transfer edilerek önemli bir etki yaratmıştır. Buna karşın bu iki ülke Amerikan tipi eğitimi Amerikan kurumları veya Amerika'nın desteklediği yerel kurumların zorlamasına rağmen doğrudan uyarlamakta isteklilik göstermemiştir. Buna karşın, bu dönemde, Amerika'daki Ford ve Carnegie Vakfı destekli ve 1959 tarihli reform raporları küresel işletmecilik eğitimi standartlarının şekillenmesinde kilit rol oynamış, 1980'ler sonrası uluslararasılaşmayla birlikte iş sistemlerinin yakınlaşması Amerikan tipi bir işletmecilik anlayışının da bu iki ülkede özellikle lisansüstü programlar, akreditasyon kurumları, ödül ve sıralama kuruluşlarıyla yaygınlaşmasını ve normatif bir şekilde eşbiçimlenmesine öncülük etmiştir.

4.5.2 Araştırma Sorusu-2 Üzerine Tartışmalar ve Bulguların Yorumlanması

Akademik yönetim bilgisinin akademik yönetim bilgisinin yabancı ülkelerden Türkiye'ye transfer edilmesine odaklanılarak Türkiye'deki işletmecilik eğitimine farklı dönemlerde etki eden yabancı ülke ekollerin hangi motivasyonlarla ve hangi bilgi taşıyıcılarıyla Türkiye bağlamına aktarıldığının detaylı bir şekilde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece, karşılaştırmalı olarak akademik yönetim bilgisini gönderen ve alıcıların rolleri ve gelişim süreçlerine karşılıklı etkileri anlaşılması ve aktarılan eğitim bilgisinin, ülkenin hangi eğitim sisteminden aktarıldığı da net bir

şekilde açıklanması öngörülmüştür. Sonrasında ise, II. Dünya Savaşı sonrası, Fransa, Almanya ve Türkiye'nin akademik yönetim bilgisinin transferine yönelik göstermiş oldukları tepkilerin farklılıklarının sosyal süreçler göz önünde bulundurularak anlaşılması beklenmiştir.

Tema-1: Fransız Akademik Yönetim Bilgisinin Türkiye'ye Transferi

Fransız akademik yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferi, diğer yabancı ekollerin (Almanya ve Amerika) Türkiye'ye doğrudan ve yabancı taşıyıcılar aracılığıyla gelişmiş süreçlerinden farklı bir seyir izlemiştir. Bu transfer, büyük ölçüde Türkiye'den kurumsal girişimciler aracılığıyla ve devletin birincil taşıyıcı rolüyle gerçekleşen bir sistem olmuştur.

Alt-Tema 1: Yönetim Bilgisinin Transfer Süreci ve Taşıyıcıların Rolü

Kod-1 Tarihsel ve Kültürel Zemin: Türkiye ile Fransa arasındaki köklü ilişkiler, 16. yüzyıla uzanan kapitülasyonlar ve Fransızcanın Osmanlı coğrafyasındaki en yaygın yabancı dil olması gibi faktörler, Fransız kültürünün ve dolayısıyla yönetim bilgisinin aktarımına zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılın başlarında İstanbul'da çok sayıda Fransız eğitim kurumu faaliyet göstermiş, bu da Fransız kültürünün ve eğitim modelinin yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Kod-2 Devletin Birincil Rolü: Türk yükseköğretiminde Fransız yönetim bilgisinin transferinde devlet kurumları, özellikle Maarif Nezareti ve Ticaret Nezareti, kilit bir rol oynamıştır. Hamidiye Ticaret Mektebi'nin kurulması fikri ilk olarak 1861'de ortaya atılmış, ancak okulun fiilen açılması ve uzun soluklu bir varlık kazanması, 20 yılı aşkın süren çabalar sonucunda 1883'te gerçekleşmiştir. Bu uzun ve sancılı kuruluş sürecinde Maarif Nazırı Mehmed Münif Paşa ve özellikle Ticaret Nazırı Subhi Paşa, okulun kurulmasına ve ayakta kalmasına yönelik en büyük destekçiler ve taşıyıcılar olmuşlardır. Subhi Bey, devlet adına hareket ederek yönetim bilgisinin dolaylı birincil taşıyıcısı ve okul açısından birincil aracısı ve üreticisi konumuna gelmiştir. Ahmet Zühdü Paşa da okulun 1894'te ikinci kez açılmasında başarılı bir girişimde bulunmuştur.

Kod-3 Model Alınan Kurumlar ve Adaptasyon: Gerçek anlamda işletme alanında eğitim vermek üzere kurulmuş ilk yükseköğretim kurumu olan Hamidiye Ticaret Mektebi (1883), Fransız HEC (Hautes Études Commerciales) model alınarak oluşturulmuştur. Müfredat, Mösyö Grati ve Subhi Bey tarafından hazırlanmış ve HEC Paris'ten esinlenilmiştir.

Kod-4 Müfredat ve Uzmanlık Alanları: Okulun ilk iki yılında genel derslerin verildiği, son yıl ise ihtisaslaşmaya gidilen 2+1 sistemi, Fransız eğitim sistemiyle yakınlaşmanın önemli bir unsuru olmuştur. Başlangıçta şehbenderlik, banka ve sanayi gibi alanlarda ihtisaslaşma sunulmuş, ancak okulun yeniden yapılanma süreçlerinde bu ihtisas alanları en az altı kez değişerek kendine özgü bir sisteme dönüşme yolunda ilerlemiştir. Bu değişimler, yönetim fikirlerini dolaşıma sokan taşıyıcıların, aynı zamanda bu fikirleri yerel bağlama göre inşa ettiklerini göstermektedir.

Kod-5 Akademik Yapı ve Eğitmenler: Okulun eğitim dili Türkçe ve Fransızca olmuştur. Eğitmen kadrosunun bir bölümü doğrudan Fransa'daki okullardan veya Fransız tipi eğitim veren Türkiye'deki okullardan mezun kişilerden oluşmuştur. Muhasebe ağırlıklı eserler sıklıkla Fransızcadan çevrilmiş veya Fransızca yazılmıştır, bu da Fransız ekolünün derin etkisini göstermektedir.

Alt-Tema 2 Fransız Grandes Ecoles ile Karşılaştırma Benzerlikler ve Farklılıklar

Kod-1 Kuruluş ve Finansman: Hamidiye Ticaret Mektebi bir devlet kurumu olarak kurulmuş ve bu özelliğini sürdürmüştür. Ücretli bir okul olmasına rağmen devletin doğrudan müdahalesi olmuştur. Oysa HEC, Paris Ticaret Odası tarafından kurulan özel bir okul olup, devletin doğrudan müdahalesiyle karşılaşmamış ve Fransızların ESCAE sistemine dahil olmamıştır.

Kod-2 Popülarite ve Zorluklar: Tıpkı HEC'in mühendislik okullarına karşı öğrenci çekmekte güçlük çekmesi gibi, Hamidiye Ticaret Mektebi de benzer sorunlar yaşamış, hatta 1890'da kapatılmasının nedenlerinden biri bu olmuştur.

Kod-3 Kadın Eğitmenler: Hamidiye Ticaret Mektebi'nde 1922 gibi erken bir tarihte kadın eğitmenler bulunurken, HEC'e kadınların kabul edilmesi ancak 1970'te mümkün olmuştur.

Sonuç olarak, Fransız akademik yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferi, devletin merkezi rolünü, Fransız modellerinden (özellikle HEC'ten) ilham almayı ve bu bilginin yerel koşullara uyarlanmasını içeren uzun soluklu ve karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, yabancı ekollerin Türkiye'ye aktarımında devlet kurumlarının ve yerel kurumsal girişimcilerin taşıyıcı olarak oynadığı eşsiz rolü açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle muhasebe ve iktisat disiplinlerinde Fransız ekolünün etkisi uzun yıllar devam etmiş ve hatta Kıta Avrupası sisteminin bir parçası olarak Amerikan sisteminden ayrışmasında rol oynamıştır.

Tema-2: Alman Akademik Yönetim Bilgisinin Türkiye'ye Transferi

Alman akademik yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren artan askeri ve siyasi ilişkilerle başlamış, ancak özellikle 1930'lu yıllarda Nazi Almanya'sındaki gelişmelerin bir sonucu olarak büyük bir ivme kazanmıştır. Bu süreçte yönetim bilgisi transferi devletin kolaylaştırıcı rolü ve bireysel olarak Alman akademisyenlerin ve Almanya'da eğitim görmüş Türk akademisyenlerin taşıyıcılığıyla şekillenmiştir.

Alt-Tema 1 Yönetim Bilgisi Transfer Süreci ve Taşıyıcıların Rolü

Kod 1 Alman Etkisinin Yükselişi (1835-1900'ler): 1870-1871 Sedan Muharebesi'nde Prusyalıların galip gelmesi, Osmanlı Devleti'nde Alman İmparatorluğu'na karşı bir hayranlık ve yakınlık oluşmasına neden olmuştur. Almanya, yeni pazarlar arayışı ve sömürgeci devletlerle daha az rekabet düşüncesiyle Osmanlı topraklarına yönelmiştir. İlişkiler ilk olarak 1835'te Yüzbaşı Helmuth von Moltke'nin Osmanlı ordusunun modernizasyonu için görevlendirilmesiyle askeri alanda başlamış, 1883'te ise General Colmar von der Goltz Harbiye Mektebi'nde modern askeri eğitim sistemleri üzerine çalışmalar yapmıştır. II. Wilhelm'in II. Abdülhamid'e yaptığı ziyaretler (1889-1898) ve 1890 ticaret anlaşması, iki ülke arasındaki ilişkileri derinleştirmiştir. Bu dönemde Almanya'nın Osmanlı dış ticaretindeki payı önemli ölçüde artarken, Fransa'nın payı azalmıştır. Almanlar, askeri ve mülki girişimlerden

Bağdat Demiryolu'na, denizcilik ve bankacılığa kadar çeşitli yollarla kendi kurumlarını ve kültürel modellerini Osmanlı'ya aktarmaya çalışmışlardır. Tıp eğitimi vermek üzere Alman profesörler ilk kez 1890'larda Türkiye'ye gelmiştir.

Alt-Tema 2 Yoğun Transfer Dönemi ve Taşıyıcıların Çeşitlenmesi (1930'lar): Alman profesörlerin kitlesel biçimde Türkiye'ye göçü, Adolf Hitler liderliğinde Almanya'da gerçekleşen nasyonal sosyalist devrim sonrasında olmuştur. Bu göç üç temel nedene dayanmaktadır: (1) Politik ve/veya ırkçı nedenlerle üniversitelerden ihraç edilen bilim insanlarının göçü, (2) Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti'nin girişimleri ve (3) Albert Malche'nin Kültür Bakanı Dr. Reşit Galip ile görüşmeleri doğrultusunda Darülfünun'un modernizasyonu çabalarıdır.

Kod 1 Devletin Kolaylaştırıcı ve Merkeziyetçi Rolü: Türkiye'nin sanayileşme ve batılılaşma hamlesinde eğitim reformları önemli bir yol olarak görülmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayinin gelişimi için özel sektör ana faktör olarak görülse de sınırlı ilerleme kaydedilmiş, bu da devletçilik ve merkeziyetçi planlamaya yönelişi hızlandırmıştır. Devlet, özellikle 1946 yılına kadar birçok teşebbüste destekleyici olmuştur. Alman eğitim ekolünün taşınmasında devlet bir kolaylaştırıcı olarak rol oynamıştır. Dr. Reşit Galip'in Malche ile görüşmeleri sonucunda, Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti'nin de girişimleriyle Alman profesörlerle iş anlaşmaları yapma yetkisi alınmıştır. Türk tarafı, Alman profesörlerin gelişini adeta "Avrupa'dan alınan bir karşılık" olarak görmüş, bu durumu "olağanüstü ve emsalsiz bir iş" olarak nitelemiştir. Dönemin otoriter ve kalkınmacı özellikleri, kritik öneme sahip faaliyetler için devletin liderliğine ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur.

Kod 2 Akademisyenlerin İkincil Rolü: Alman bilim insanlarının Türkiye'ye gelişi, özellikle iktisat ve işletme eğitimi alanında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu aktörler, politika, üniversite ve iş dünyası arasında bir bağ kurarak kurumsal altyapının gelişimini sağlamışlardır. Alman profesörler "*misafir oldukları ülkede Avrupalılık bilincinin yaygınlaştırılmasında entelektüel aracılar olma potansiyelleri nedeniyle işe alınmışlardır*".

Alt Kod 2.1 Alfred Isaac: 1936 yılında İstanbul Üniversitesi'nde İktisat Fakültesi'nin kurularak bir İşletme İktisadı Kürsüsü'nün açılması ve buraya Alfred Isaac'in Ordinaryüs profesör olarak gelmesi en önemli gelişmelerden biridir. Isaac'in atanması çağdaş işletmecilik eğitiminin başlatıcısı olarak görülmüştür. Isaac, Köln Üniversitesi'nden emekli edilen ve İşletme İktisadı'nın iktisat disiplininden ayrı bir disiplin olarak gelişmesinde öncülük eden Schmalenbach'ın önerisiyle gelmiştir. Isaac, ikincil taşıyıcı olarak İşletme İktisadı disiplinini Schmalenbachcı bir bakış açısıyla Türkiye'ye getirmiş ve Türkçeyi öğrenerek bir terminoloji geliştirilmesine yardımcı olmuştur. İstanbul'da Türkiye'nin ilk işletme kürsüsünü kurmuş ve disiplini temelden inşa etmiştir. Dersler vermiş, asistanlar yetiştirmiş ve akademik çalışmalar yapmıştır. Ayrıca, devlet işletmelerinde muhasebe sistemlerinin modernleştirilmesi, gümrük idaresinin etkinleştirilmesi, Tekel İdaresi'nin yönetimi, sosyal sigorta ve memur mevzuatı gibi çeşitli alanlarda danışmanlık yapmış ve raporlar hazırlamıştır.

Alt-Kod 2.2 Almanya'da Eğitim Görmüş Türk Akademisyenler: Alman İşletme İktisadı'nın Türkiye'ye transferinde Muhlis Ete kritik bir ikincil taşıyıcı olmuştur. Daha Leipzig Üniversitesi'nde öğrenciyken, 1928'de "İktisadi İşletme Bilgisi" başlıklı makalesi ve 1931'de verdiği konferansla Türkiye'de İşletme İktisadı kavramını ilk kez tanıtmıştır. Ete, bu bilgiyi Türk ekonomi tedrisatına acilen ithal etme çağrısı yapmıştır. Ete'den sonra İşletme İktisadı'nın yayılması hızlanmıştır. Ahmet Ali Özeken gibi yine bir Alman Üniversitesi'nden mezun olan akademisyenler de bu süreçte etkili olmuştur. 1933 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nde, 1934'te İstanbul'daki Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde Zühtü İnhan tarafından ve aynı tarihte Ankara Ticaret Lisesi'nde Berlin Yüksek Ticaret Okulu mezunları Şükrü Erlaçin ve İsmet Alkan tarafından İşletme Bilgisi dersleri verilmeye başlanmıştır. Bu, İşletme İktisadı'nın ilk kez Almanya'da eğitim görmüş Türk akademisyenlerle kurumlara yayıldığını göstermektedir.

Kod 3 Aktarılan Bilginin Niteliği ve Yaygınlaşması: Almanların "betriebswirtschaftslehre" adını verdikleri işletme iktisadı, Türkiye'ye çok kısa bir zaman gecikmesiyle seyahat etmiştir. Fikirlerin kendiliğinden değil, belirli ve

yapılandırılmış bir yol izlediği görülmüştür. Yönetim bilgisinin transferinde güçlü fikirlerin daha geniş yayıldığı varsayımı etkili olmuştur.

Ete, işletme iktisadının devlet ve özel kurumların işletilmesi, bilimsel ve pratik hayatın temel yasalarını bütünleştirerek insan gücüyle sağlanabileceğini ifade etmiş, pratiğin yerini bilimin almasının önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca, işletme iktisadını kar elde etme gayesinin ötesine geçerek kamu yararına hizmet eden tarafsız bir bilim olarak tanımlamıştır.

Isaac, işletme iktisadını "sanat bilimi" olarak ifade ederek, onun pratik hayat için kararlar çıkaran, pratiği ve sistematik bilgi birikimini birleştiren bir alan olduğunu vurgulamıştır. Almanya'dan gelen akademik yönetim bilgisi ve taşıyıcılara karşı daha az eleştirel veya sorgulayıcı bir tutum sergilenmiştir; yeni fikirler eleştirilmeden benimsenme eğiliminde olmuş, direniş neredeyse gözlemlenmemiştir.

İşletme iktisadı, üniversitenin ötesine geçerek akademilerde de yaygınlaşmıştır. Hatta, Türkiye'de ilk ortaya çıktığı Almanya'dakinden bile daha geniş bir anlam kazanmıştır. Bu süreçte Fransız ekolünden bilgiler ve Alman ekolü işletme iktisadı çatısı altında çözünmüştür.

Kod 4 Sınırlılıklar ve Dönüşüm: İşletme İktisadı transferi sırasında Almanya'da veya Danimarka'ya transferinde görülen eleştirel yaklaşımların Türkiye'de neredeyse hiç görülmediği belirtilmiştir. Ancak, Alman akademisyenlerin Türk akademisyenlerin yaklaşık iki katı ücret alması nedeniyle bir huzursuzluk olduğu bilinmektedir. Dönemin sınırlı özel sanayisi ve devlet işletmelerinden kaynaklanan ortam, bu popüler ekolün hızla yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kurumlar içerikten çok nitelik göz önünde bulundurularak birbirlerini taklit etme yoluna gitmişlerdir.

1940'ların sonu ve 1950'li yılların başından itibaren İşletme İktisadı alanındaki profesörlerin farklı nedenlerle ayrılışı (emeklilik, siyasete atılma, vefat) popülerliğin azalmasına neden olmuştur. Bu durum, yönetim bilgisinin transferinin tamamlandığının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır; yeni bilgi üretmeye ve ithal etmeye yönelik girişimlerde azalma meydana gelmiştir. 1951 itibarıyla Alman akademisyenlerin ülkeden tamamen ayrılmasına rağmen, İşletme İktisadı, içeriği değişmekle birlikte Amerikalıların desteğiyle kurulan İşletme İktisadı Enstitüsü'ne

isim vermiştir. Bu dönemde yapısal ayrışma (decoupling) görülse de işletme iktisadı, işlevselliği sorgulanmayan, toplumsal kabul görmüş ve meşru sayılan bir uygulamaya dönüşmüştür. Ders ismi olarak varlığını 1980'lere kadar sürdürmüştür. Ancak, iş hayatına getirmesi beklenen politikalar ve pratik sonuçlar bakımından katkısının son derece kısıtlı kaldığı ifade edilebilir. İşletme iktisadı, kendi kendine işleyebilecek bir mekanizma oluşturulamamış olması nedeniyle sınırlı kalmıştır.

Sonuç olarak, Alman akademik yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferi, Alman kültürel ve siyasi etkileşimi üzerine inşa edilmiş, devletin birincil kolaylaştırıcı ve taşıyıcı rol oynadığı bir süreçtir. Özellikle, 1930'lu yıllarda Nazi Almanya'sından kaçan Alman akademisyenlerin ve Almanya'da eğitim görmüş Türk akademisyenlerin çabalarıyla, "İşletme İktisadı" (Betriebswirtschaftslehre) Türkiye yükseköğretimine girmiş ve hızla yaygınlaşmıştır. Bu süreçte, yerel koşullara adaptasyon (Türkçe terminoloji geliştirilmesi gibi), pratik uygulamalar ve kamu yararına hizmet etme vurgusu önemli olmuştur. Ancak, 1940'ların sonlarında taşıyıcıların ayrılmasıyla bilginin üretimi ve ithalatı azalmış, daha sonra Amerikan ekolünün yükselişiyle birlikte formel varlığını sürdürse de pratik hayattaki etkisi sınırlı kalmıştır. Bu transfer, Türkiye'nin eğitim sistemindeki Batılılaşma ve modernleşme çabalarının önemli bir parçası olmuş, yönetim bilgisinin uluslararası dolaşımında devletin ve bireysel aktörlerin eşsiz taşıyıcı rolünü gözler önüne sermiştir.

Tema-3: Amerikan Akademik Yönetim Bilgisinin Türkiye'ye Transferi

Amerikan akademik yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferi diğer ülke ekollerinden belirgin farklılıklar gösterdiği ve yönetim bilgisi transferinin taşıyıcılarının rolünün çok daha kapsamlı ve sistemli bir şekilde Amerikan devletinin eliyle olduğu söylenebilir. Bu transfer süreci, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası jeopolitik konumu ve ekonomik ihtiyaçları ile Amerika'nın küresel politikalarının kesişimiyle şekillenmiştir.

Alt-Tema 1: Yönetim Bilgisi Transfer Süreci ve Taşıyıcıların Rolü

Kod-1 Devletin ve Vakıfların Birincil Taşıyıcılığı: Fransız ve Alman ekollerinden farklı olarak, Amerikan yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferinde Amerikan devleti, yardım vakıfları ve üniversiteler doğrudan birincil ve ikincil taşıyıcı

rol üstlenmişlerdir. Bu süreçte Türk işletme yükseköğretimi ilk kez bir gönderici ülkenin maddi, ayni ve eğitim yardımlarıyla kapsamlı bir şekilde gelişmiş, bu da kalıcılığını görece daha uzun ve yaygın bir zamana yaymıştır.

Kod 2 Tarihsel ve Politik Zemin: Türk-Amerikan ilişkileri misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde 1831'de kalıcı Kültür Misyonunun İstanbul'da kurulmasıyla başlamış ve Tanzimat sonrası Amerikan okulları açılmıştır. Ancak asıl ivme, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın izolasyonist tutumunu değiştirip liberal uluslararasılaşma politikasına yönelmesiyle kazanılmıştır. İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'ı destekleyemeyeceğini bildirmesi ve Sovyetler Birliği tehdidi algısı, 12 Mart 1947'deki Truman Doktrininin ortaya konulmasına yol açmış, bu doktrin Türkiye'ye Amerikan yardımları sürecinin kapılarını açmıştır. Marshall Yardımları ve BM Teknik Yardım paketleri de bu çerçevede sağlanmıştır.

Kod 3 Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm İhtiyacı: Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrası dönemde milli ekonomik dengenin bozulması, enflasyon ve sosyal adaletsizlik gibi sorunlar yaşanmış, üretim kapasitesi gerilemiştir. 1950 yılında Demokrat Parti'nin özel teşebbüsleri destekleyici liberalleşme sinyali vermesi, Amerika ile ilişkileri daha da derinleştirmiştir. Türkiye'nin sermaye yetersizliği, az sayıda girişimci ve yetişmiş işgücü eksikliği gibi sanayileşme önündeki kısıtlılıklar da Amerikan yönetim bilgisinin transferi için bir zemin hazırlamıştır.

Alt-Tema 2: Yönetim Bilgisi Taşıyıcıları ve Kurumsal Gelişim

Kod Amerikalı Uzman Heyetler: Amerikan tarafı, yardımların kapsamını belirlemek üzere General L. Oliver ve Max Weston Thornburg gibi önemli kişileri Türkiye'ye göndermiş, Thornburg raporu Türkiye'deki "modern" anlayışın Amerikan sistemleriyle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Raporda, Amerika'nın Türkiye'ye yardım konusunda daha istekli olduğu ve Amerikan girişimciliğinin kaynaklarını ve tekniklerini paylaşmanın en değerli katkı olduğu belirtilmiştir.

Kod-1 İşletme İktisadı Enstitüsü: 1954 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulan İşletme İktisadı Enstitüsü, Amerikan işletmecilik yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferindeki en önemli kurumlardan biridir. Bu enstitü, Ford Vakfı'nın maddi ve ayni desteği ve Harvard Üniversitesi'nin akademik desteğiyle

kurulmuştur. Kurulum süreci, Amerikalıların vaka çalışma metodunun eksikliği ve Türk-Amerikalı akademisyenler arasındaki çatışmalar nedeniyle bir buçuk yıl hazırlık gerektirmiştir. Robert Stone gibi Amerikalıların seçtiği Türk öğrencilerin Harvard'da eğitim alıp döndüklerinde enstitüde görevlendirilmesi, birincil ve ikincil taşıyıcılar arasındaki etkileşimi göstermektedir. Enstitü, iş dünyasına yakın olma arzusuna rağmen üniversiteye bağlı kurulmuş ve yönetim kurulunda iş adamları ile akademisyenler yer almıştır.

Kod-2 Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE): 1953 yılında "*Türkiye ve Orta Doğu memleketlerinde amme idaresinin gelişiminin teşviki*" hedefiyle kurulmuştur. Bu kurum, yöneticilik elemanı eksiğini gidermeyi amaçlamış ve dersler Amerikan kamu yönetimi modellerine öykünerek geliştirilmiştir. 2018'e kadar varlığını sürdürmüş ve düzenlediği eğitim programlarıyla kamu açısından önemli işlere imza atmıştır.

Kod-3 Diğer Kurumlar: ODTÜ ve İdari İlimler Fakültesi (1956), Türk Sevk ve İdare Derneği (1962), İktisadi Kalkınma Vakfı (1965), Sevk ve İdarecilik Eğitim Vakfı (1969) gibi kurumlar da Amerikan yönetim bilgisinin farklı alanlara yayılmasında etkili olmuşlardır. Bu kurumlar, Ford Vakfı gibi Amerikan vakıflarından önemli finansal destekler almıştır.

Alt-Tema 3: Aktarılan Bilginin Niteliği ve Kabulü

Kod-1 Akademik Yönetim Bilgisinin Şartsız Kabulü: Amerikan işletmecilik eğitimi, Avrupa'dakinden farklı olarak pratikten gelen bir ihtiyaç olarak doğmuş, demiryolu ve atölyelerden başlayarak yönetim sorunlarına pratik çözümler getirme gayesiyle şekillenmiştir. Bu bilgi, hızla gelişen ekonomide federal fonlar ve hayırseverlik kuruluşları tarafından desteklenmiştir. Amerikan işletme okullarında muhasebe, finans, pazarlama, istatistik ve yönetim gibi alanlarda hızlı bir ihtisaslaşma görülmüştür. Türkiye'de, yabancı yönetim bilgisinin eleştirilmeden benimsenme eğiliminde olduğu, direnişin ise "geri kalmışlık" göstergesi olarak algılanabileceği belirtilmiştir. Bu durum, Batılı merkez ülkelerden gelen yönetim bilgisi ve taşıyıcılarına karşı daha az eleştirel veya sorgulayıcı bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir.

Kod-2 Karşılaşılan Zorluklar ve Sınırlılıklar: Transfer sürecinde, Türk akademik kadrosunun kıdemli üyelerinden gelen muhalefet gibi zorluklar yaşanmıştır. Ayrıca, Amerikan danışmanların kısa süreli hizmet içi kurslara geniş iş tecrübesine sahip kişileri kabul etme isteğine karşın, fakülte sadece akademik lise mezunlarının kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Kurumsal olarak her yeni gelen kurum doğrudan kabul görmemiş, Milli Prodüktivite Merkezi'nde olduğu gibi kurumların kurulması ve faaliyete geçmesi uzun zaman almıştır. Ancak, Türkiye'deki kurumların "eşbiçimlilik" mekanizmaları, varlıklarını ve meşruiyetlerini sürdürebilmek adına popüler olan yönetim ekolüne yönelmelerine neden olmuştur.

Sonuç olarak, Amerikan akademik yönetim bilgisinin Türkiye'ye transferi, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası küresel liderlik rolü ve komünizme karşı bir kalkan oluşturma politikası kapsamında, devlet destekli ve kapsamlı bir proje niteliğindedir. Bu süreçte Amerikan devleti ve yardım vakıfları birincil taşıyıcılar olarak maddi ve teknik destek sağlamış; Amerikan akademisyenler, uzman heyetler ve onların desteğiyle kurulan İşletme İktisadı Enstitüsü, TODAİE gibi kurumlar ile ABD'de eğitim görmüş Türk akademisyenler ikincil taşıyıcılar olarak rol oynamışlardır. Transfer edilen bilgi, pratik odaklı, ihtisaslaşmış ve vaka çalışması metoduna dayalı bir nitelik taşımıştır. Türkiye'nin bu bilgiye karşı genel olarak eleştirel olmayan, kabul edici tutumu, modernleşme ve Batılılaşma hedefiyle ilişkilidir. Bu transfer, Türk yükseköğretim sisteminde kalıcı dönüşümlere yol açmış ve önceki Fransız ve Alman ekollerinin etkisini geride bırakarak, Türk işletmecilik eğitiminin gelişiminde belirleyici bir mihenk taşı olmuştur. Ancak, bazı pratik adaptasyon zorlukları ve kurumsal dirençler de yaşanmıştır.

4.5.3 Araştırma Sorusu-3 Üzerine Tartışmalar ve Bulguların Yorumlanması

Akademik yönetim bilgisini Türkiye'ye transfer eden Amerikalı birincil ve ikincil bilgi taşıyıcılarının rolü, 1960'ların sonuna kadar Türkiye'deki rolleri ve Türkiye'den ve dışarıdan diğer aktörlerle iletişimleri, yardımlar süresince ilişkilerin düzeyi ve nasıl iletişim kurdukları ve çatışmaların açıklanması amaçlanmıştır.

4.5.4 Araştırma Sorusu-4 Üzerine Tartışmalar ve Bulguların Yorumlanması

Türkiye'de işletmecilik eğitimi açısından artan rekabet sonucu eğitim kurumlarının stratejik tepkileri ve akreditasyonun artan önemi ve değişen öğrenci profilinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Tema-1: İşletme Lisansüstü Programlarının Gelişimi ve Yaygınlaşması

İşletme Lisansüstü programlarının Türkiye'deki gelişimi ve yaygınlaşması, özellikle 1980 sonrası sanayinin dış pazarlara açılmasıyla artan işgücü gereksinimine paralel olarak şekillenmiştir. Bu süreç, Amerikan sistemi örnek alınarak gerçekleşen bir dönüşümü ifade etmektedir. Yine Amerikan destekli eğitim kurumları olan Robert Koleji Akademisi ve ODTÜ diploma programı olarak öncülük yapmış; buna karşın 1957'den itibaren İşletmecilik İhtisas Programlarıyla beraber İ.Ü. İşletme İktisadı Enstitüsü'nde örneklerine rastlanmıştır.

Kod-1 Programların Tarihsel Gelişimi ve İlk Örnekler: İşletme alanında ihtisaslaşma yeni bir kavram olmamakla birlikte, Hamidiye Ticaret Mektebi'nden itibaren yükseköğretim programlarının son veya son iki yılında ihtisaslaşma görülmüştür. Türkiye'de ilk yüksek lisans benzeri denemeyi 1965 yılında Robert İş İdaresi Akademisi başlatmıştır. Bu program, Amerika'daki benzerleri gibi 5 yıllık bir yapıya sahipti ve Columbia Üniversitesi'nden öğretim üyeleri tarafından danışmanlık verilmiştir. Robert Koleji'nin Türk yetkililere devredilmesi ve Boğaziçi Üniversitesi döneminde de bu master programı özelliği korunmuştur. 1972 yılında ODTÜ, Türkiye'de bir ilki gerçekleştirerek MBA programı ve Nicel Yöntemler programını hayata geçirmiştir. Bu programlar, farklı disiplinlerden gelen öğrencilerin işletme alanında uzmanlaşmasını sağlamayı amaçlamıştır ve MBA programı beş farklı uzmanlık alanı sunmuştur. Aynı dönemde, 1972-1973 akademik yılında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesindeki İşletme İktisadı ve Muhasebe Enstitüsü, tezli lisansüstü işletme programını başlatmıştır (4+1 yıl süreli). Ankara İktisadi ve İdari İlimler Akademisi ise 1971'de Michigan State Üniversitesi akademisyenlerinin katkılarıyla üç dönemlik bir lisansüstü program açmıştır.

Yukarıdaki okullar ilk diploma programlarını sunarken, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü, 1956-57'de başlayan ve 1990'ların ortalarına kadar devam eden İşletme İdaresi Programı ile 1957-58'de başlayan İşletmecilik İhtisas Programı gibi sertifika programları sunmuştur. Özellikle İşletmecilik İhtisas Programı, Amerikan MBA programlarına benzer şekilde vaka çalışmaları ağırlıklıydı, staj zorunluluğu ve fotoğraflı pano sistemi gibi yenilikçi uygulamalar içermekteydi. Bu programların katılımcıları arasında yalnızca Türkiye'den değil, yurt dışından da kişiler bulunmuştur. 1977 yılında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi bünyesinde tezli yüksek lisans programı açılmıştır. Bu program, İşletme İhtisas Programı'ndan farklı olarak diploma verme yetkisine sahipti ve ders içerikleri Master of Art (MA) şeklindeydi. Ancak, İşletme İhtisas Programı'nın bir MBA niteliğinde olduğu vurgulanmıştır.

Kod-2 YÖK Sonrası Dönüşüm ve Yaygınlaşma: YÖK, üniversite sistemine lisans, yüksek lisans ve doktora dereceleri için kesin bir ayrım getirmiş, vakıf üniversitelerinin açılmasına olanak sağlamıştır. 1981'de YÖK ile üniversitelerin özerkliklerinin azalması, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi ve İşletme İktisadı Enstitüsü'nün gelir kaynaklarını etkilemiştir. Bu dönemde, sertifika programı olması nedeniyle erkek öğrencilerin askerlik görevi programlara ilgiyi azaltmıştır. 1998 yılında İşletme İktisadı Enstitüsü'ndeki program, tezsiz yüksek lisans programları avantajından faydalanılarak İşletme Yöneticiliği Tezsiz Yüksek Lisans programına çevrilmiş ve programın isminde MBA kısaltması yer almıştır.

Türkiye'de işletme fakültelerinin sayısı, özellikle 2010 yılından sonra hızla artmıştır. 2025 yılı itibarıyla 34 farklı üniversitede işletme fakültesi bulunması beklenirken, bunların 23'ü devlet, 11'i vakıf üniversitesindedir. Özellikle 2015 yılı sonrasında işletme fakültelerinin sayısında ciddi bir artış yaşanmış, İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri'nden İşletme Fakültesi'ne dönüşümler görülmüştür. Bu dönüşüm, MBA programlarına artan ilgiyle birlikte üniversitelerde işletme fakültesi ve işletme enstitülerine yönelik öykünmeci bir yaklaşımın sonucu olmuştur. Türkiye genelinde işletme okullarında yaşanan bu değişim, idari mantıktan piyasa mantığına doğru bir

dönüşümün göstergesidir. Uluslararası standartlar ve uygulamalar, kurumsal mantıklar ve müşteri tercihleri ön plana çıkmıştır.

Kod-3 Mevcut Durum ve Program Çeşitliliği: Türkiye'deki 79 vakıf üniversitesinden 55'inde MBA programı bulunmaktadır. Bu programların 12'si yöneticiler için MBA (Ex-MBA) programı olup, çoğunlukla en az 2 yıl iş tecrübesi şartı aramaktadır. Vakıf üniversitelerindeki MBA programları genellikle 3 yarıyıldan oluşurken, bazıları 2 yarıyıldır. Ortalama ücretler İngilizce MBA programları için 265.236 TL, Türkçe MBA programları için 198.322 TL'dir. Ex-MBA programları arasında ise fiyat farkı oldukça belirgindir. Devlet üniversitelerinde 95 üniversitede part-time tezsiz işletme yöneticiliği (MBA), tezli işletme yöneticiliği (MS) ve MA programları bulunmaktadır. Tezli programların yapısı MA ile daha bütünleşik iken, MS departman bazlı ayrışmayı belirtmek için kullanılmaktadır.

Devlet üniversitelerinde 44 üniversitede departman bazlı 213 bölümde işletme yüksek lisans programları (MA) sunulmaktadır. Bu MA programları arasında sırasıyla muhasebe-finans, insan kaynakları yönetimi ve yönetim ve organizasyon en çok açılan programlardır. Devlet üniversitelerinde 5 Ex-MBA programı olup, tümü en az iki yıl iş tecrübesi şartı aramaktadır. 29 okulda İngilizce programlar sunulurken, 8 üniversite sadece İngilizce eğitim yapmaktadır. Uzaktan MBA programları da 17 devlet üniversitesinde mevcuttur. Devlet üniversitelerinde yabancı öğrenciler için ücretler Türk öğrencilerden farklılık gösterebilmekte, bazı okullarda 1.41 katına kadar fazla olabilmektedir. Devlet üniversiteleri arasındaki en pahalı program Boğaziçi Üniversitesi'ndeki Ex-MBA programıdır (500.000 TL). Öte yandan, devlet üniversitelerinde tezli ve tezsiz örgün eğitim MBA/MA programları ücretsiz olarak gerçekleştirilmektedir.

Kod-4 Küresel Bağlam ve Sonuç: İşletme lisansüstü programlarının Türkiye'deki gelişimi, özellikle 1980 sonrası küreselleşme hareketiyle birlikte Amerikan modelinin diğer ülkeler tarafından öykünülmesiyle paralel gitmektedir. Almanya ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerde MBA programlarının yaygınlaşması 1990'lar ve 2000'leri bulurken, Türkiye'de İşletmecilik İhtisas Programı gibi yapılarla daha önceden Amerikan sisteminin yapısal özellikleri dahilinde lisansüstü eğitim

başlamıştır. Ancak, MBA programlarının sistematik ve kitlelere hitap eden bir hale gelmesi 2010 yılını bulmuştur ve örgütsel alandaki baskılar nedeniyle öykünmeci ve normatif eşbiçimlilik süreçleriyle yaygınlık kazanmıştır. Genel olarak, Türkiye'yi de içine alacak şekilde Avrupa'da işletme okullarında meydana gelen değişimin temel sebebi, idari mantıktan piyasa mantığına doğru yaşanan dönüşümdür. Bu dönüşüm, artan vakıf üniversiteleri ve değişen öğrenci profilleri üzerinden de izlenebilmektedir.

Tema-2: Üniversite Profillerinin Yıllar İçindeki Değişimi ve İşletme Fakülteleri

Türkiye'de üniversite profillerinin ve özellikle işletme fakültelerinin gelişimini inceleyen bu tez çalışması, ülkenin yükseköğretim sisteminde yaşanan önemli dönüşümleri ve bu dönüşümlerin ardındaki temel dinamikleri ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, üniversite sayısındaki üstel artışın, işletme bölümlerinin yaygınlaşmasında kritik bir rol oynadığını ve bu sürecin hem politik kararlar hem de kurumsal eşbiçimlilik mekanizmalarıyla şekillendiğini göstermektedir.

Kod-1 Üniversite Sistemindeki Genişleme ve Yaygınlaşma: Türkiye'deki üniversite sayısı, özellikle 2006 yılı sonrasında hızla artmıştır. 1987'de sadece 29 üniversite bulunurken, bu sayı 1992'de 53'e, 1998'de 68'e ve 2025 yılı itibarıyla 79 vakıf ve 129 devlet olmak üzere toplamda 208'e ulaşmıştır. Bu artış, "her ile bir üniversite" yaklaşımı çerçevesinde çıkarılan yasalarla (5467 sayılı ve 5662 sayılı yasalar) ve bölgesel kalkınmayı destekleme, yükseköğretimi yaygınlaştırma ve şehir gelişimini teşvik etme amaçlarıyla gerçekleşmiştir. Ancak, devletin bölgesel kalkınma temelli üniversite açma çabalarına rağmen, üniversitelerin belirli illerde, özellikle Marmara Bölgesi'nde (71 üniversite, 55'i İstanbul'da) yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, rekabetçi eşbiçimlilik mekanizmalarının bir sonucu olarak açıklanmaktadır; zira vakıf üniversiteleri rekabete yakın olmak amacıyla büyükşehirlerde stratejik konumlar seçmektedir.

Kod-2 İşletme Bölümlerinin Öncelikli Konumu ve Yaygınlaşması: Üniversite sayılarındaki bu artışa paralel olarak, işletme bölümleri üniversitelerde en çok açılan bölümlerin başında gelmiştir. Özellikle 2000 yılı sonrasında işletme bölümlerinin sayısında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır; bu dönemde açılan 84

bölümün 69'u devlet üniversitelerinde, 15'i ise vakıf üniversitelerinde yer almıştır. Bu durum, Türkiye gibi geçiş ekonomilerinde işletme okullarına yönelik yüksek talep ve nispeten kolay kuruluş süreçleri ile açıklanmaktadır. İşletme bölümlerinin açılmasının devlet üniversiteleri için ek gelir sağlama, hizmet kalitesini iyileştirme ve bölgesel ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeli taşıdığı belirtilmiştir.

Ancak, işletme bölümlerinin bu denli hızlı artışının bazı riskleri de beraberinde getirdiği vurgulanmaktadır. Eğer istenen düzeyde etkinlik ve etkililik sağlanamazsa, bu durum yükseköğretimin bütünlüğünü yitirmesine, finansal krizlere dolaylı olarak katkı sağlamasına ve yükseköğretimin metalaşmasına yol açabilir. Bu olumsuzlukları engellemek için, işletme bölümlerinin öğrencileri işgücü olarak iş dünyasına kazandırması, bölgesel kalkınmayı desteklemesi ve girişimci yaklaşımlar benimseyerek hizmet sağlayıcılar olarak konumlanıp toplum için paylaşılan değeri maksimum seviyeye çıkarması gerekmektedir.

Kod-3 Akademik Yapı ve Uzmanlaşma: İşletme bölümlerinde görevli 3152 akademisyen bulunmaktadır. Kadın akademisyenlerin oranı genel olarak Türk akademisinde %47 iken, işletme bölümlerinde bu oran %44'tür. Profesör ve doçent kadrolarında kadın akademisyenlerin oranı genel ortalamanın üzerinde seyretse de, araştırma görevlileri, öğretim görevlileri ve doktor öğretim üyeleri kadrolarında ortalamanın altında kalmıştır.

İşletme bölümlerindeki anabilim dallarının dağılımı, fonksiyonel uzmanlaşmanın ve bürokratik rasyonelliğin önemli bir göstergesidir. En çok öğretim elemanına sahip anabilim dalları sırasıyla İşletme Yönetimi ve Organizasyon, Muhasebe ve Finansman, Sayısal Yöntemler, Üretim Yönetimi ve Pazarlama, Ticaret Hukuku ve İşletmedir. Bu anabilim dallarının oluşumu, örgütlerde iş bölümü ve uzmanlaşmanın rasyonel verimlilik için temel olduğu fikrine dayanmakta ve belli alanlarda derinleşmeyi sağlayarak uzmanlaşmayı kurumsallaştırmaktadır. Türkiye'deki üniversitelerin dünyadaki benzer yapıları benimsemesi, normatif eşbiçimlilikle açıklanabilir; işletme bölümleri, akademik meşruiyet için evrensel kabul görmüş disiplinlere ayrılmıştır.

Netice itibariyle Türkiye'deki işletme lisansüstü programlarının ve genel olarak işletme bölümlerinin gelişimi, 1980 sonrası küreselleşme ve dışa açılma hareketleriyle paralel bir şekilde, Amerikan modelinin adaptasyonu ve yaygınlaşmasıyla karakterizedir. Özellikle, 2010 yılı sonrasında yaşanan hızlı büyüme devletin yükseköğretimi yaygınlaştırma politikalarının ve üniversiteler arasındaki rekabetçi ve normatif eşbiçimlilik mekanizmalarının bir sonucudur. Bu dönüşüm, yükseköğretimdeki idari mantıktan piyasa mantığına geçişin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte ortaya çıkan fırsatlar ve riskler, Türkiye'nin yükseköğretim politikalarının gelecekteki şekillenmesinde önemli dersler sunmaktadır.

Tema-3: Türkiye'de Öğrencilerin Değişen Durumu

Üniversitelerde, öğrenci profilleri uluslararasılaşma ve uluslararası göçün artışına yönelik olarak değişim göstermiştir. Türk üniversiteleri, daha çok uluslararası öğrenciye ev sahipliği yaparken, bu öğrencilerin büyük bölümü Ortadoğu'nun komşu ülkeleri ve Türk cumhuriyetlerinden gelmiştir.

Kod-1 Küresel Düzeyde İşletme Okullarında Öğrenci Demografisindeki Dönüşüm: İşletme okulları, küresel demografideki değişimlere, teknolojik dönüşüme ve gelişen eğitim beklentilerine yanıt verirken hızla dönüşmektedir. Geleneksel olarak nispeten homojen bir öğrenci kitlesine hitap eden işletme okullarının sınıfları, günümüzde giderek daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Bu değişimler, küreselleşme, eğitime erişimin artması ve daha fazla kapsayıcılık savunan sosyal hareketler tarafından yönlendirilmektedir. Özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'daki işletme okullarında uluslararası öğrenci kayıtlarında istikrarlı bir artış gözlemlenmektedir; ABD'deki birinci sınıf tam zamanlı MBA programlarındaki öğrencilerin %50'sinden fazlası artık yurt dışından gelmektedir. Tarihsel süreçte erkek yoğun olan üniversite programları, cinsiyet dengesinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir, birçok önde gelen işletme okulu sınıflarında neredeyse cinsiyet eşitliği olduğunu bildirmiştir. Öğrenci demografisindeki bu değişimler, işletme okullarının nasıl faaliyet gösterdiğinin, ne öğrettiğinin ve kime hizmet ettiğinin temelden yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Bu durum, üniversitelerin daha rekabetçi ve işletme bölümlerinin ise

meşruiyet sağlamak adına daha kapsayıcı, esnek ve küresel odaklı eğitim modelleri benimsemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İşletme öğrencileri arasında Y kuşağı ve giderek artan sayıda Z Kuşağı üyeleri bulunmaktadır. Bu kuşaklar dijital okuryazarlık, amaç odaklı kariyer hedefleri ve ruh sağlığı kaynakları talebi gibi belirgin değerler getirmektedir.

Kod-2 Türkiye'de Uluslararası Öğrenci Hareketliliği:

Türkiye'de yükseköğretim, 2010'lu yılların başından itibaren önemli sayıda yabancı öğrenci almaya başlamıştır ve YÖK bu istatistiklere 2013 yılından itibaren yer vermektedir. 2023 yılı itibarıyla 176 ülkeden 301.694 uluslararası öğrenci Türkiye'de eğitim görmüştür. Türkiye'ye en çok öğrenci gönderen ilk beş ülke, 2013-2023 yılları arasındaki 11 yıllık süreçte değişmeden kalmıştır; bunlar sırasıyla Suriye, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Irak'tır. Özellikle Suriyeli öğrencilerin sayısı 2016 yılından itibaren üstel olarak artan bir grafik göstermiştir. Türkiye'ye gelen uluslararası öğrenciler, coğrafi ve kültürel kümelenmelerde belirginleşmektedir. En çok öğrenci Orta Doğu (122.501), Orta Asya (69.017) ve Afrika ve Orta Doğu (34.591) kültür kümelerinden gelmektedir. Bu durum, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle tarihsel, dini ve dilsel bağlarının yanı sıra bölgedeki istikrarsızlıklar ve savaş koşullarının Türkiye'yi güvenli bir eğitim merkezi haline getirmesiyle açıklanabilir.

Orta Asya'dan gelen öğrencilerde ise ortak tarih, kültürel miras ve Türkiye'nin bu bölgeyle yürüttüğü eğitim diplomasisi (Türk Bursları, Türk Konseyi vb.) etkili olmuştur. Afrika ve Orta Doğu ile Sahra Altı Afrika ülkelerinden gelen öğrenci sayısındaki artış, Türkiye'nin son yıllardaki "Afrika açılımı" politikası doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Amerika, İngiltere ve Almanya gibi Küresel Kuzey ülkelerinde Çin ve Hindistan'dan gelen öğrenciler başta olmak üzere küresel çapta bir pazar ekonomisi çerçevesinde öğrenci hareketliliği görülürken, Fransa'da ise daha çok tarihsel yakınlık ve bölgesel işbirliği mekanizmalarının (eski Fransız sömürgeleri) işlediği görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin komşuları ve Türkçe konuşulan ülkeler içerisinde yükseköğretimde önemli bir konumda olduğunu ve öğrencilerin Türkiye'ye doğru genellikle tek taraflı bir hareketlilik sergilediğini göstermektedir.

Kod-3 Türkiye'den Öğrenci Hareketliliği: Türkiye'den öğrenciler değişim programları, karşılıklı ikili anlaşmalar ve uluslararası ortak lisans programlarından (UOLP) yararlanarak yurt dışında eğitim görmüşlerdir. 2022 yılı itibarıyla Türkiye'deki işletme bölümlerinin sekizinde UOLP programı bulunmakta olup, bunların yedisi devlet, biri vakıf üniversitesindedir. 2013-2022 yılları arasında en çok öğrenci değişimi yapılan program Erasmus programı olmuştur. Bu program kapsamında toplamda 40.808 öğrenci yurt dışına giderken, 33.970 öğrenci Türkiye'ye gelmiştir. Erasmus programıyla giden öğrenci sayısı gelen öğrencilerden fazla iken, Farabi ve Mevlana programlarıyla gelen öğrencilerin sayısı daha fazla olmuştur, bu da bu programların daha çok Avrupa dışı ülkelerle olan değişimlerde etkili olduğunu göstermektedir. Pandemi döneminde ise hemen her programda öğrenci sayılarında önemli bir düşüş yaşanmıştır.

Sonuç itibariyle Türkiye, bölgesel anlamda eğitim diplomasisi açısından diğer ülkeler tarafından ehemmiyet gösterilen ve öncü bir ülke konumundadır. Bununla birlikte, Türkiye'deki verilen eğitim bazında halen büyük oranda pazar ekonomisi yerine bölgesel iş birliklerine dayanmaktadır. İşletme lisansüstü programlarında, özellikle MBA programlarında, Amerikan tipi eğitim vaat eden önemli oranda bir türdeşleşme olduğu görülmektedir. Bu durum, eğitim kurumlarının rekabetinin Türkiye'de yarışmacı bir biçimde eşbiçimlilik meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. İşletme okullarının bu dinamiklere uyum sağlayarak daha kapsayıcı, esnek ve küresel odaklı modeller benimsemesi, gelecekteki başarıları için kritik önem taşımaktadır.

Tema-4: Ulusal ve Uluslararası Akreditasyon Kurumları ve Ödül Kuruluşları

Küreselleşmenin ve artan rekabet yükseköğretim kurumlarını, özellikle de işletme okullarının kalite güvence mekanizmalarına yönelttiğini ve bu mekanizmaların ülkeden ülkeye farklı dinamiklerle işlediği bilinmektedir. Bu bakımdan, akreditasyon kurumları ve ödül kurumları artan rekabet ortamında işletme okullarına diğerleri arasından yükselme şansı tanıyan bir meşruiyet aracıdır.

Kod-1 Akreditasyonun ve Sıralamanın Önemi: 1990'lardan itibaren MBA programlarının Avrupa'da yaygınlık kazanmasıyla birlikte, işletme lisans ve lisansüstü programları açısından meşruiyet kazanmada akreditasyon, sıralama ve ödül kuruluşlarının rolü artmıştır. Akreditasyon, işletme okullarının küresel/bölgesel çapta görünürlüğünü ve kalitesini artırmada kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca, işletme okullarının pazar konumlarını ve hizmetlerini net bir şekilde belirlemesine yardımcı olmakta, bu da rekabetçi kayıt ortamlarında giderek daha önemli hale gelmektedir. AACSB ve EQUIS gibi uluslararası akreditasyonlar kurumların itibarını ve sıralamasını yükseltebilir, araştırma performansıyla pozitif bir ilişki gösterir. İşletme eğitiminin küreselleşmesi ve akreditasyonun yaygınlaşmasıyla, özellikle çalışan lisansüstü öğrenciler ve uluslararası öğrenciler için değerli bir kalite farklılaştırıcısı haline gelmektedir. Sıralama ölçütleri, işletme eğitimi veren kurumlar açısından öğrenci tercihleri, araştırma ve işbirliği faaliyetlerinde görünürlük açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Kod-2 Ülkeler Bazında Akreditasyon Durumu:

Fransa, işletme eğitimi veren yükseköğretim kurumlarının çok daha önce akredite olmaya başladığı bir örnektir. Bunda Fransız iş dünyasının artan beklentileri ve Amerika'daki büyük işletmelere sahip olması rol oynamıştır. 1997'de ESSEC ile başlayan süreçte, 2025 yılı itibarıyla Fransa'da 14 okul "triple crown" (AACSB, EQUIS, AMBA) akreditasyonuna sahiptir.

Almanya'da ise Türkiye ile benzer bir durum söz konusudur; Alman iş dünyası uzun yıllar kendi örgüt içi eğitimlerini verdiğinden, Amerikan tipi eğitim programları 2000'lerden sonra oturmaya başlamıştır. 2025 yılı itibarıyla Almanya'da 17 okul AACSB, 7 okul EQUIS, 6 okul AMBA akreditasyonuna sahiptir.

Türkiye'de akreditasyon süreci daha yeni başlamıştır; 2009'da Koç Üniversitesi, 2013'te İstanbul Üniversitesi işletme bölümleri AACSB Akreditasyonu kazanmıştır. 2025 yılı itibarıyla 209 işletme bölümünden 35'i akreditedir; bunların 18'i vakıf üniversitelerinde ve 17'si devlet üniversitelerindedir. Bu akreditasyonların çoğu STAR (18 program), diğerleri ise AACSB (6), AQAS (4), FIBAA (3) ve ACCA (2) akreditasyonlarına sahiptir. Türkiye'deki akreditasyonların, bir kalite iyileştirme

sürecinden çok, pazar mantığıyla ve rekabetçi görünürlük elde etme amacıyla yürütüldüğü görülmektedir. Bu durum, içerikten çok biçime ve teknik standartlara odaklanan bir eğilimi yansıtmaktadır. Akreditasyon, Türk üniversiteleri için uluslararası görünürlüğün yanı sıra içsel bir meşruiyet ve prestij kazanma stratejisi haline gelmiştir. Dikkat çekici bir diğer unsur, akreditasyona sahip üniversitelerin çoğunun vakıf üniversiteleri olmasıdır, bu da devlet üniversitelerinin bu sürece daha geç ve sınırlı biçimde dahil olduğunu göstermektedir.

Kod-3 Türkiye'den Kurumların Eduniversal Sıralamaları:

Eduniversal'in ilk 1000 sıralamasına Türkiye'den toplamda 6 üniversite girmiştir. Koç Üniversitesi'nin lisansüstü işletme okulu 5 palmiye liginde yer alan tek okuldur, güçlü küresel etki sahibi evrensel işletme okullarını temsil eder. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, Bilkent Üniversitesi İşletme Fakültesi ve Sabancı Üniversitesi işletme lisans programı 4 palmiye ligindedir. Galatasaray Üniversitesi İİBF ve Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi ise 3 palmiye liginde yer almaktadır. Bu sıralama, Türkiye'deki çok az okulun uluslararası etkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Kod-4 İşletme Okulları Açısından Gelecekteki Zorluklar ve Gereklilikler: İşletme okulları, artan rekabet, değişen ihtiyaçlara göre müfredatın güncellenmesi ve daha sorumlu yönetim eğitimi talepleri gibi pek çok zorlukla karşılaşmaktadır. Başarılı olmaya devam etmek için işletme okullarının şunları yapması gerekmektedir:

- Yenilikçi programlar sunmalı,
- Nitelikli akademisyen kadrosunu korumalı,
- Uluslararası deneyim sağlamalı,
- Akreditasyon arayışında olmalı,
- MBA programlarının müfredatını analitik beceriler, yönetim yetkinlikleri ve etik bilinci olan mezunlar yetiştirmek için yeniden dengelemelidir.
- Akademisyenlerin uluslararasılaşması, teknoloji yatırımları, araştırma teşviki ve müfredat yeniliği gibi faktörler, işletme okullarının geleceği için kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, Türkiye'deki işletme fakülteleri, küresel rekabet ortamında akreditasyon ve sıralama kuruluşları aracılığıyla meşruiyet ve görünürlük kazanma çabasındadır. Bu süreçte, özellikle vakıf üniversiteleri öncülük etmiş, ancak akreditasyonun daha çok pazar dinamikleri ve rekabetçi görünürlük hedefiyle ele alındığı gözlemlenmiştir. Türkiye'deki işletme okullarının uluslararası alanda daha fazla etki yaratabilmesi için müfredat yeniliği, uluslararasılaşma ve gerçek anlamda kalite odaklı bir yaklaşım benimsemesi hayati önem taşımaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, dünya-sistem analizi ve Kondratieff dalgaları perspektifinden hareketle, kapitalist gelişim süreçlerinde ulusal eğitim sistemlerinin nasıl farklılaştığını ve işletme yükseköğretiminin evrimini incelemiştir. Batılı merkez ülkelerin modernleşme deneyimlerini referans alan araştırma, İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya gibi öncü ülkelerin kapitalist gelişim dinamiklerini, eğitim sistemlerindeki asenkron yapıyı ve işletme okullarının kurumsallaşma süreçlerini karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Bu ülkelerde devlet müdahalesinin derecesi, merkezileşme eğilimleri ve dini kurumlarla ilişkiler, ulusal eğitim sistemlerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Özellikle, üniversitelerin misyonlarındaki dönüşüm, farklı kurumsal mantıkların çatışması ve uzlaşması sonucunda gerçekleşmiş, işletme eğitiminin ilk örnekleri ise sivil toplum aktörleri, ticaret odaları ve bireysel girişimciler aracılığıyla ortaya çıkmıştır.

Türkiye özelinde ise, geç katılımı ve uzun süre çevre ülke konumunda kalması nedeniyle, eğitim sisteminin gelişimi Batılı modellerin kronolojik bir şekilde transferine dayanmıştır. Tanzimat sonrası modernleşme çabaları ve Baltalimanı Ticaret Anlaşması gibi dönüm noktaları, Türkiye'nin dünya-sistemle entegrasyonunda kritik rol oynamıştır. İlerleyen süreçte ise farklı eğitim ekollerinin transferi devletin ve çeşitli bilgi taşıyıcılarının etkisiyle gerçekleşmiştir. Türkiye'deki gibi Alman, Fransız ve Amerikan eğitim ekollerinin etkisinin görüldüğü çok az ülke vardır. Bununla birlikte Türkiye'yi diğerlerinden farklı kılan süreçlerin kesintisiz ve ekollerinin gelişinin her seferinde bir öncekinden daha çok sistemli ve taşıyıcıların daha çok rol alacak şekilde gerçekleşmiş olmasıdır. Burada ilerlemenin özellikle, 1930'lar sonrasında devlet eliyle ve merkeziyetçi bir yaklaşımla gerçekleşmesi vardır. Fransız ekolünün transferindeki bireysel çabaların yerini, Alman ve Amerikan ekollerinde transferinde devletin birincil taşıyıcı olarak işin içinde yer alması açıklayabilmektedir.

1980 sonrası dönemde, Türkiye'deki işletme eğitimi, küreselleşme ve sanayinin dış pazarlara açılmasıyla birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin neoliberal ekonomi politikaları izlemesi, iş eliti açısından

işletme mezunu nitelikli mezunlara gereksinimi arttırmış, üniversiteler de buna bir tepki olarak özellikle YÖK sonrası önemli bir değişim geçirmiştir. MBA programlarının yaygınlaşması, vakıf üniversitelerinin artışı ve YÖK'ün dereceli sistem getirmesi, üniversitelerde idari mantıktan piyasa odaklı bir yapıya geçişin göstergeleri olmuştur. 2010'lu yıllarda ise, özellikle Orta Doğu, Orta Asya ve Afrika'dan gelen uluslararası öğrencilerin artışı, Türkiye'nin bölgesel eğitim diplomasisindeki rolünü güçlendirmiştir.

Küresel rekabet ortamında, yükseköğretim kurumları akreditasyon ve sıralama kuruluşlarına yönelerek meşruiyet ve görünürlük kazanma çabası içine girmiştir. Ancak, Türkiye'deki akreditasyon süreçlerinin çoğunlukla kalite odaklı bir iyileştirmeden ziyade, pazar mantığı ve rekabetçi stratejilerle yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Bu durum, işletme okullarının uluslararası standartlarda etki yaratabilmesi için müfredat yenilikleri, gerçek anlamda kalite odaklı yaklaşımlar ve uluslararasılaşma politikalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma, Türkiye'deki işletmecilik yükseköğretiminin gelişimini, dünya-sistem içindeki konumuna bağlı olarak analiz etmiş, Batılı modellerin transfer süreçlerinde devletin, uluslararası aktörlerin ve yerel dinamiklerin etkileşimini incelemiştir. **Araştırma, *küresel dinamiklerin yerel uygulamalarının, devlet politikalarının ve piyasa taleplerinin, Türk yükseköğretim sistemini geleneksel idari yapıdan rekabetçi ve pazar odaklı bir modele nasıl evrildiğini tarihsel ve sistematik bir çerçevede ortaya koymuştur.***

Gelecek çalışmalar açısından araştırmacılara şu konular üzerinde açık kapı bırakılmıştır:

- Türkiye'deki işletme yükseköğretim kurumlarının yaşanan küresel demografik değişimlerine yönelik olarak verdiği stratejik tepkilerin tespit edilmesi,
- Türkiye'nin yükseköğretimdeki bölgesel liderlik rolünün küresel ölçekte genişleme imkanlarının olup olmadığının araştırılması ve bu bölgesel liderliğin küresel çerçevede sürdürülebilirliği,
- Küresel Güney'de üniversitelerin kültürel miraslarını koruyarak nasıl farklılaşabileceği ve sürdürülebilir kalkınmaya nasıl katkı sağlayabileceğinin tespit

edilerek, Türkiye'nin Batı dışı ülkelerle işbirliği yollarının araştırılması ve potansiyel işbirliği modelleri geliştirilmesi,

- Türkiye'de belli kültür kümelerinden öğrencilerin daha yaygın görülmesinin, Türkiye ekonomisine, Türk kültürel yapısına ve işgücü piyasasına olan sosyo-ekonomik katkılarının tespitine yönelik çalışmalar yapılması,
- İlerleyen yıllarda akreditasyon, sıralama ve ödül sistemleri oturduğunda, Türkiye'deki işletme okullarının rekabete yönelik stratejilerinde bu kavramların rolünün araştırılması,

İleriki araştırmalar açısından ilk bakışta öne çıkan sorular olmuştur.

KAYNAKÇA

AACSB.: 21 Nisan 2022 — AACSB. (2022). AACSB-Accredited Business Schools. Çevrimiçi Erişim: https://www.aacsb.edu/accreditation/accredited-schools.

A.Aysan, M., Yücel, G., & Adiloğlu, B.: 2020 — Türkiye'de Lisansüstü İşletmecilik Eğitiminde Bir Kuyruklu Yıldız: "İşletmecilik İhtisas Programı". **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi** (19), 3-24.

AACSB: 22 Mayıs 2025 — Fundação Getulio Vargas - São Paulo. Çevrimiçi Erişim: https://www.aacsb.edu/accredited/f/fundao-getulio-vargas---so-paulo?

Abrahamson, E., & Fairchild, G.: 1999 — Knowledge Industries and Idea Enterpreneurs. Presented at AOM, Chicago, Aug. 6-11.

Abrahamson, E.: 1996 — Technical and Aestetic Fashion. In **Translating Organizational Change**. (Ed. Czarniawska & Sevon), pp. 117-138. Berlin: De Gruyter.

Acartürk, E. & Kılıç, R.: 2011 — Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 29(2), 1-21.

Acheson, D.:1969 — Present at the creation: My years in the State Department. W.W. Norton & Company.

Adak, N.: 2018 — Akademide kadınlar: Yükseköğrenime giriş ve kariyerde ilerleme-Women in the academy: Access to higher education and career advancement. **Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi**, 1(1), 23-38.

Adams, W. & Garraty, J.A.: 1960 — **Is the world our campus?**. Michigan State University Press.

Adiloğlu, B., & Yücel, G.: 2019 — Çağdaş İşletme Biliminin Öncülüğünden Bilinmeyene: Ord. Prof. Dr. Alfred Isaac. **Muhasebe Enstitüsü Dergisi**, (60), 47-57.

Agee, J.: 2009 — Developing qualitative research questions: a reflective process, **International Journal of Qualitative Studies in Education**, 22:4, 431-447

Agnew, J.: 1987 — **The United States in the world-economy: A regional geography** (Vol. 1). CUP Archive.

Ahlfeldt, G. M., Redding, S. J., Sturm, D. M., & Wolf, N.: 2015 — The economics of density: Evidence from the Berlin Wall. **Econometrica**, 83(6), 2127-2189.

Akdeniz, G.: 2011 — Devlet Teşkilatı ve Rasyonalizasyon. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 9(1-2), 55-72.

Akduman, I., Özkale, L., & Ekinci, E.: 2001 — Accreditation in Turkish universities. **European Journal of Engineering Education**, 26(3), 231-239.

Akgündüz, A. & S. Öztürk: 1999 — **Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul: OSAV Yayını.

Akkemik, K. A., & Özdemir, Ş.: 2018 — Institutional change and path-dependency in business education in Turkey. **Journal of Management Development**, 37(1), 43-54.

Aldcroft, D.H. & Fearon, P.: 1972 — **Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth Century v. 1. Academy Press**

Alderson, A. S., & Sanderson, S. K.: 1991 — Historic European household structures and the capitalist world-economy. **Journal of family history**, 16(4), 419-432.

Aldrich, H.: 1979 — **Organizations and Environments.** Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Allen, M.: 1988 — **The goals of universities.** Milton Keynes, UK: SRHE & Open University Press.

Alman Dışişleri Bakanlığı. (1933, 3 Kasım).	Deutsche Gesandtschaft für Estland an Auswärtiges Amt: Geplante Berufung des reichsdeutschen Professor Isaac an die Universität Dorpat [Belge]. Hessisches Staatsarchiv Marburg (HStAM), Bestand MK, Nr. 43807.
Altbach, P. G., & Knight, J.: 2007	The internationalization of higher education: Motivations and realities. **Journal of studies in international education**, 11(3-4), 290-305.
Amenta, E., & Ramsey, K. M.:2010	Institutional theory. Handbook of politics**: State and society in global perspective**, 15-39.
Amsden, A.H.: 2001	**The rise of" the rest": challenges to the west from late-industrializing economies.** Oxford University Press.
Anaç, H.: 2016	Georges Duby'nin tarihyazımı üzerine yaklaşımları. **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 3(9), 1-35.
Anderson, J. D.: 2002	**Race in American higher education: Historical perspectives on current conditions. The racial crisis in American higher education: Continuing challenges for the twenty-first century.** State University of New York Press.
AOM, New Orleans: 2004	**Creating Actionable Knowledge.** Academy of Management.
Applegate, E.: 2022	The Earliest Collegiate Schools of Business in the United States.
Ararat, M.: 2010	Marketization and regulation of higher education in Turkey. **Higher Education**, 59(3), 283-296.
Armytage, W. H.: 1970	The 1870 education act. **British Journal of Educational Studies**, 18(2), 121-133.
Arnold, C., & Naseemullah, A.: 2024	Seeking Autonomy in the Semi-periphery: Neomercantilism and Diversification in Turkey. **Studies in Comparative International Development**, 59(4), 665-689.
Arrighi, G.: 1994	**The long twentieth century: Money, power, and the origins of our times.** verso.
Arsel, İ: 1954	Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde "Senato". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. 11(1-2), 97-144.
Arslan, L.: 2022	Osmanlı'dan erken cumhuriyet'e türk-ingiliz ticari ilişkileri. **Mavi Atlas**, 10(2), 419-437.
Aslaner, M.: 2022	Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları, **İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi**, 67-87.
Astley, W. G., & Van De Ven, A. H.: 1983	Central Perspectives And Debates in Organization Theory. **Administrative Science Quarterly**, 245-273.
Atatürk Üniversitesi: 2025, Mayıs 25.	Dünden Bugüne İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Çevrimiçi Erişim: https://birimler.atauni.edu.tr/iktisadi-ve-idari-bilimler-fakultesi/tarihce/
Austin, B.J.: 2000	**Capitalizing knowledge: Essays on the history of business education in Canada.** University of Toronto Press.
Aydın, B., & Koca, C.: 2018	The power of rankings in shaping the organizational practices of business schools: A critical review. **Journal of Management Development**, 37(5), 383-396.
Aydın, G., & Ceylan, B.:2019	Governance and quality issues in Turkish higher education: Perspectives and strategies for change. In S. Inayatullah, & B. Milojević (Eds.), **Education and social change: Contours in the history, politics, and sociology of education** (pp. 191-211). Palgrave Macmillan.
Babüroğlu, S.: 1982	**Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri**. Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
Badem, C.: 2010	**The Ottoman Crimean War (1853-1856)**. Brill.

Bairoch, P.: 1995	**Economics and world history: myths and paradoxes.** University of Chicago Press.
Baker, T. R., & Nelson, R. E.: 2005	Creating something from nothing: Resource construction through entrepreneurial bricolage. **Administrative science quarterly**, 50(3), 329-366.
Banks, O. L.: 1954	Morant and the secondary school regulations of 1904. **British Journal of Educational Studies**, 3(1), 33-41.
Barker, C.: 2008	Some reflections on student movements of the 1960s and early 1970s. **Revista Crítica de Ciências Sociais**, (81), 43-91.
Barley S., Meyer G.W., Gash, D.C.: 1988	Cultures of Culture: Academics, Practitioners and Pramatics of Normative Control. **Administrative Science Quarterly 33**: 24-60.
Barsoux, J.L. & Löscher, P.: 1991	The Making of a French Manager. **Harvard Business Review** (Temmuz-Ağustos 1991)
Battilana, J., & D'Aunno, T.: 2009	Institutional work and the paradox of embedded agency. In R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin, & R. Suddaby (Eds.), **The SAGE handbook of organizational institutionalism** (pp. 31-54). Sage Publications.
Battilana, J., Leca, B., & Boxenbaum, E.: 2009	How actors change institutions: towards a theory of institutional entrepreneurship. **The academy of management annals**, 3(1), 65-107.
Battilana, J.: 2006	Agency and institutions: The enabling role of individuals' social position. **Organization**, 13(5), 653-676.
Beckert, J.: 1999	Agency, entrepreneurs, and institutional change: the role of strategic choice and institutionalized practices in organizations, **Organization Studies**, 20(5): 777-99.
Bektaş, Y.: 2017	The Crimean War as a technological enterprise. Notes and Records: **The Royal Society Journal of the History of Science**, 71(3), 233-262.
Ben-David, J.: 1977	Research. 1. History, purpose, and organization of academic research. **International encyclopedia of higher education** (Vol. 8, pp. 3585~3590).San Francisco: Jossey-Bass.
Berber, A.: 2013	**Klasik yönetim düşüncesi: geleneksel ve klasik paradigmalarla klasik ve neo-klasik örgüt teorileri.** İstanbul. Alfa İşletme.
Berber, A.: 2016	100 yıl öncesine bir yolculuk:"Genel ve endüstriyel yönetim" ve Fransa'da Fayolizm-Taylorizm kutuplaşması. **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi,** 45, 118-132.
Berg, G. A., Csikszentmihalyi, M., & Nakamura, J.: 2003	A mission possible? **Change**, 35(5),40-45.
Berger, P.L., Berger, B. & Kellner, H.: 1973	**The Homeless Mind. An Approach to Modern Conciousness.** New York: Random House.
Berkes, N.: 2013	**The development of secularism in Turkey**. Routledge.
Berman, E. H.: 1983	**The influence of the Carnegie, Ford, and Rockefeller Foundations on American foreign policy: The ideology of philanthropy**. Suny Press.
Bernanke, B. S.: 2024	**Essays on the great depression.** Princeton University Press.
Bernasconi, A.: 2008	Is there a Latin American model of the university?. **Comparative education review**, 52(1), 27-52.
Biçer, B: 2016	Türkiye'de Protestan Eğitim Dizgesi "Amerikan Kolejleri 1839–1922". **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 44-69.
Bierstadt, E. H.: 1922	**Aspects of Americanization**. Stewart Kidd Company.

Bilsel, C.: 1947	The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence. **American Journal of International Law,** 41(4), 727-747.
Birsel, C.: 1937	Rektör Cemil Bilsel'in İktisat Fakültesini Açış Nutku. **Üniversite Konferansları: 1936-1937.** İstanbul.
Blanchard, M.: 2009	From 'Ecoles Supérieures de Commerce'to 'Management Schools': transformations and continuity in French business schools. **European Journal of Education**, 44(4), 586-604.
Blewett, N.: 1965	The franchise in the United Kingdom 1885-1918. **Past & Present**, (32), 27-56.
Bloom, M.: 2003	Editorial- Primary Preventation and Education: An Historical Note on Robert Owen, **Journal of Primary Prevention**, 23(3), 2003, 275-281.
Boli, J.& George M.T.: 1999	INGOs and the Organization of World Culture.Pp. 13-49 in **Constructing World Culture: International Nongovernmental Organizations Since 1875** edited by J. Boli and G. M. Thomas. Stanford, CA: Stanford University Press.
Boratav, K.: 2003	**Türkiye iktisat tarihi, 1908-2009**. İmge Kitabevi.
Boratav, K.: 2006	**Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005.** 10. Baskı. İmge Kitapevi. Ankara. 161.
Borges, W.: 2017	For-profit college bankruptcies: The cause and effect. Com. L. **World**, 31, 23.
Bourdieu, P.: 1989	**La noblesse d'Etat. Grandes écoles et esprit de corps.** Paris: Editions de Minuit.
Bowen, H. R.: 1960	Review of Higher Education for Business; The Education of American Businessmen, by R. A. Gordon, J. E. Howell, & F. C. Pierson. **The American Economic Review**, 50(3), 511–514.
Bowen, J.: 1972	A history of Western education. Methuen.
Boxenbaum, E.: 2006	Lost in Translation The Making of Danish Diversity Management". **American Behavioral Scientist**. 49 (7):939-948.
Boyer, R., Charron, E., Jurgens, U., & Tolliday, S. (Eds.): 1998)	**Between imitation and innovation: The transfer and hybridization of productive models in the international automobile industry.** OUP Oxford.
Boz, H., & Kabadayı, E. T.: 2019	Quality assurance in Turkish business schools: An isomorphism perspective. **Total Quality Management & Business Excellence**, 30(3-4), 324-336.
Bozo, F.: 2001	**Two strategies for Europe: de Gaulle, the United States, and the Atlantic alliance**. Rowman & Littlefield.
Brands, H. W.: 2004	George Bush and the Gulf War of 1991. **Presidential Studies Quarterly**, 34(1), 113-131.
Brankovic, J., & Stensaker, I.: 2020	From institutional logics to institutional work: Bridging institutional theory and neo-institutional theory. **Scandinavian Journal of Management**, 36(3), 101123
Braudel, F., & Spooner, F.: 1967	Prices in Europe from 1450 to 1750. In E. E. Rich & C. H. Wilson, (Eds.), The Cambridge economic history of Europe: Vol. 4. **The economy of expanding Europe in the 16th and 17th centuries** (pp. 378-486). London: Cambridge University Press
Braudel, F.: 1979	A Model for the Analysis of the Decline of Italy. **Review (Fernand Braudel Center)**, 647-662.
Braudel, F.: 1982	Civilization and capitalism, 15th-18th century, Vol. 2: **The wheels of commerce** (S. Reynolds, Trans.). University of California Press.
Braudel, F.: 1982a	**On history.** University of Chicago Press.

Braudel, F.: 1992	**Civilization and capitalism, 15th-18th century, vol. II: The wheels of commerce** (Vol. 2). Univ of California Press.
Brenner, R.: 1977	The origins of capitalist development: A critique of neo-Smithian Marxism. **New Left Review**, 104, 25-92.
Brezis, E. S., & Crouzet, F.: 1999	**Elites Schools, Circulation of Elites and Economic Development: the ENA case. Elites, Minorities and Economic Growth.** New York: Elsevier, North-Holland, 235-49.
Brookner, L.L.: 1965	History of Accounting Education in Turkey, 1923-1969. Yayınlanmamış doktora tezi, New York Üniversitesi, New York.
Broom, L., Selznick, P.: 1955	**A text with adapted readings.** Evanston, Ill.: Row, Peterson & Co.
Brown, H. G.: 2006	**Ending the French Revolution: Violence, justice, and repression from the Terror to Napoleon.** University of Virginia Press.
Brubacher, J. S., & Rudy, W.: 1976	**Higher education in transition** (3rd ed.). New York: Harper and Row
Bruner, J.: 1990	**Acts of Meaning.** Cambridge, MA: Harvard University Press.
Buchanan, I.: 2018	**A dictionary of critical theory.** Oxford University Press.
Bucheli, M., & Wadhwani, R. D. (Eds.):2014	**Organizations in time: History, theory, methods.** OUP UK.
Buckner, E., & Zapp, M.: 2021	Institutional logics in the global higher education landscape: Differences in organizational characteristics by sector and founding era. **Minerva**, 59: 27–51.
Buğra, A.: 2017	**Devlet ve İşadamları**. İletişim Yayınları
Burhop, C., & Selgert, F.: 2023	Stock exchanges, banks, and the panic of 1873. **An Economic History of the First German Unification** (pp. 183-198). Routledge.
Burkart, J.: 2021	From Destruction to Deliverance: Shifting Allied Policies for the Occupation of Germany 1944-1955. **The Ascendant Historian**, 1, 15-24.
Burrell, G., & Morgan, G.: 2017	**Sociological Paradigms and Organisational Analysis.** Heinemann, London.
Burridge, T. D.: 1970	**What happened in education: An introduction to Western intellectual history.** Boston: Allyn & Bacon.
Calmand, J., Giret, J.F.., Guégnar, C., & Paul, J.J.: 2009	Why Grandes Ecoles are so valued? **17th annual workshop of the European Research Network in Transitions in Youth IREDU**, Diion.
Carlson, M.: 2005	Causes of Bank Suspensions in the Panic of 1893. **Explorations in Economic History,** 42(1), 56-80.
Cassidy, D.: 1994	Controlling German science, I: US and Allied forces in Germany, 1945-1947. **Historical studies in the physical and biological sciences**, 24(2), 197-235.
Castells, M.: 2001	**The Internet galaxy: Reflections on the Internet, business, and society.** Oxford University Press.
Cayet, T.: 2007, September	A Scientific Management of Work? A microinternational perspective on the internationalization of management ideas. In **EBHA Conference.**
Çelik, Z.: 2012	Bologna Süreci'nin Avrupa yükseköğretim sistemi üzerine etkileri. **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, (2), 100-105.
Ceylan, E.: 2003	Dünya-Sistemi teorisinin Osmanlı tarihi çalışmalarına yansımaları. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,** (1), 81-95.
Chandler, A.D. Jr: 1990	**Scale and Scope. The Dynamics of Industrial Capitalism**. Cambridge, MA: Belknap Press.

Chang, G., & Fishkin, S. F. (Eds.).: 2019	**The Chinese and the iron road: Building the transcontinental railroad.** Stanford University Press.
Chase-Dunn, C., & Hall, T. D. 1997	Ecological degradation and the evolution of world-systems. **Journal of World-Systems Research**, 3(3), 403-431.
Chase-Dunn, C.: 1981	Interstate system and capitalist world-economy: one logic or two?. **International Studies Quarterly**, 25(1), 19-42.
Chaunu, P.: 1974	**European expansion in the later Middle Ages** (K. Berton, Trans.). North-Holland Publishing Company.
Chen, H.: 2013	A Review of Institutional Theory and Entrepreneurship. **The 19. International Conference on Industrial Engineeringand Management (ProceedingBook)**. New York: Springer. 719-727.
Chen, M. W., Mrkaic, M. M., & Nabar, M. M. S.: 2019	**The global economic recovery 10 years after the 2008 financial crisis.** International Monetary Fund.
Child, J.: 1972	Organizational Structure, Environment and Performance: The Role of Strategic Choice. **Sociology,** 6(1), 1-22.
Christensen, C.R., & Hansen, A.J.: 1987	**Teaching and the case method: Text, cases, and readings.** Harvard Business School. Boston, MA.
Çizakça, M.: 1985	Incorporation of the Middle East into the European World-Economy. **Review (Fernand Braudel Center)**, 8(3), 353-377.
Clift, B.: 2008	The Fifth Republic at fifty: the changing face of French politics and political economy. **Modern & Contemporary France**, 16(4), 383-398.
Cobban, A. B.: 1992	Reflections on the role of medieval universities in society. In L. Smith & B. Ward (Eds.), **Intellectual life in the Middle Ages** (pp. 227-241). London: Hambledon Press.
Cohen, M.D., James G.M. & Johan P.O.: 1972.	A Garbage Can Model of Organizational Choice. **Administrative Science Quarterly** 17:1-25.
Cohen, S.: 1971	**Education in the United States: A documentary history** (Vol. 3). Random House.
Collingwood, R. G.: 1993	**The idea of history.** Oxford University Press.
Collins, D.: 2000	**Management Fads and Buzzwords**. London: Routledge.
Commons, J. R.: 1934	**Institutional economics: Its place in political economy.** New York, NY: Macmillan.
Connell, W.F.: 1980	**A History of Education in the Twentieth Century World.** New York, NY: Teachers College Press.
Conway, V. M.: 1939	**The Panic of 1837.** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Loyola University. Chicago.
Cooper, R. N., Dornbusch, R., & Hall, R. E.: 1982	The gold standard: historical facts and future prospects. **Brookings papers on economic Activity**, 1982(1), 1-56.
Cornuel, E.: 2007	Challenges facing business schools in the future. **Journal of Management Development**, 26, 87-92.
Coşkun, İ.: 1997	**Modern Devletin Doğuşu.** Der Yayınları, İstanbul
Crainer, S., & Dearlove, D.: 1998	**Gravy training. Inside the world's top business schools.** Oxford, UK: Capstone.
Cremin, L.: 1982	**American Education: The National Experience, 1783–1876.** Harper and Row. 1st ed.
Creswell, J. W.: 2013	**Qualitative Inquiry & Research Desing. Choosing Among Five Approaches.** 3. Baskı. SAGE Publication.

Creswell, J. W.: 2014	**Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches** (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
Croft, K.G.: 2022	The U.S. Land-Grant University System: Overview and Role in Agricultural Research. Congressional Research Service
Cubberley, E.P.: 1934	Public Education in the United States.
Cumings, B., & Gordon, A.: 1993	**Japan's position in the world system.** Postwar Japan as history. University of California Press. 50-1.
Cunliffe, M.: 1951	America at the Great Exhibition of 1851. **American Quarterly**, 3(2), 115-126.
Czarniawska, B. & Joerges, B.: 1996	Travels of Idea, in **Translating Organizational Change**. (Ed. Czarniawska & Sevon), pp. 13-48. Berlin: De Gruyter.
Daft, R. L.: 2008	**Organization Theory and Design,** Vol. 53, No. 9. South-Western College.
David, P. A.: 1985	Clio and the economics of QWERTY. **American Economic Review**, 75: 332-337.
Davidson, J. W.: 2017	**Kısa Amerika Birleşik Devletleri Tarihi.** (Çev. Topaktaş,C.E.). İstanbul: Say Yayınları.
Davis, G. F., & Thompson, T.: 1994	A social movement perspective on corporate control. **Administrative Science Quarterly**, 39(1), 141-173.
Davis, G. F.: 2009	**Managed by the markets: How finance reshaped America.** Oxford University Press.
Davoine, E., & Ravasi, C.: 2013	The relative stability of national career patterns in European top management careers in the age of globalisation: A comparative study in France/Germany/Great Britain and Switzerland. **European Management Journal**, 31: 152–163.
De Certeau, M.: 1988	**The writing of history.** Columbia University Press.
De Gaulle: 1970	Söylem, 2 Mart 1945
De Jong, A., Higgins, D. M., & Van Driel, H.: 2015	Towards a new business history?. **Business History**, 57(1), 5-29.
De Wit, H., & Altbach, P. G.: 2021	Internationalization in higher education: Global trends and recommendations for its future. **Policy Reviews in Higher Education**, 5(1), 28-46.
De Wit, H., & Hunter, F.: 2015	Internationalization of higher education. In B. Adamuti-Trache & S. W. James (Eds.), **Promoting Global Competence and Social Justice in Teacher Education** (pp. 79-98). IGI Global.
de Wit,H. & Altbach, PG.: 2020	Internationalization in higher education: global trends and recommendations for its future. **Policy Reviews in Higher Education**.
Decker, S., Hassard, J., & Rowlinson, M.: 2021	Rethinking history and memory in organization studies: The case for historiographical reflexivity. **Human Relations**, 74(8), 1123-1155.
Decker, S., Kipping, M. & Wadwani, R.D.: 2015	New business histories! Plurality in business history research methods. **Business History**.
Decker, S.: 2016	Organizations in Time: History, Theory, Methods. **Business History Review**, 90(2), 333-337.
Deephouse, D. L., & Carter, S. M.: 2005	An examination of differences between organizational legitimacy and organizational reputation. **Journal of Management Studies**, 42(2), 329–360.
DeLong, J. B., & Eichengreen, B.: 1991	The Marshall Plan: History's most successful structural adjustment program. **National Bureau of Economic Research.**

Demirtaş, B.: 2008	Atatürk döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler. **Gazi Akademik Bakış**, (02), 155-176.
Dikmen, O.: 1971	**Özel Yüksek Okullar Meselesi**. Cahit Matbaası. İstanbul
DiMaggio, P. J., & Powell, W. W.: 1983	The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. **American Sociological Review**, 48(2), 147-160.
DiMaggio, P. J.: 1986	Structural analysis of organizational fields: a blockmodel approach. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), Research in Organizational Behavior (Vol. 8, pp. 335-370). Greenwich: JAI Press.
DiMaggio, P. J.: 1991	Constructing an organizational field as a professional project: US art museums, 1920-1940. In W. W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.), **The new institutionalism in organizational analysis** (pp. 267-292). Chicago, IL: University of Chicago Press.
DiMaggio, P.J.: 1988	Interest and agency in institutional theory, in L.G. Zucker (ed.), **Institutional patterns and organizations: Culture and environment**. Cambridge, MA: Ballinger. pp. 3-22.
Djelic, M. L., & Quack, S.: 2003	**Globalization and Institutions.** Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
Djelic, M. L.: 2004	Social networks and country-to-country transfer: Dense and weak ties in the diffusion of knowledge. **Socio-Economic Review**, 2(3), 341-370.
Djelic, M.L., & Sahlin-Andersson, K.:2006	**Transnational governance: Institutional dynamics of regulation.** Cambridge University Press.
Djelic, M.L.: 2001	**Exporting the American model: The post-war transformation of European business.** Oxford University Press.
Dölen, E.: 2010	**Türkiye Üniversite Tarihi 3. Darulfünun'dan Üniversiteye Geçiş Tasfiye ve Yeni Kadrolar**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
Dölen, E.: 2010a	**Türkiye Üniversite Tarihi 4. İstanbul Üniversitesi 1933-1946.** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
Domonkos, L. S.: 1977	History of higher education. In **International encyclopedia of higher education** (Vol. 5, pp. 2017-2040). San Francisco: Jossey-Bass.
Donaldson, L.: 1999	**The Normal Science of Structural Contingency Theory. Studying Organizations: Theory And Method**. Thousand Oaks, Calif: Sage, 51-70.
Duignan, B.: 25 Haziran 2024	Causes of the Great Depression. Encyclopædia Britannica. (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/story/causes-of-the-great-depression
Duman, Ö.: 2021	**Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa Arasındaki Ticari İlişkiler.** ASEAD 7. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı.
Durgun, Ş.: 2020	Universities in Turkey: Changing politics and science. **Journal of Public Affairs**, 20(4), e2184.
Dyer, A.G,, & Wilkins, A.L.: 1991	Better stories, not bet ter constructs, to generate better theory: A rejoinder to Eisenhardt. **Academy of Management Review**. 16: 613-619.
Eczacıbaşı, N. F.: 1982	**Kuşaktan Kuşağa** (Vol.1). Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Kitaplığı. (Bölüm 4).
Eifler, M. A.: 2016	**The California Gold Rush: The stampede that changed the world**. Routledge.
Eisenhardt, K.: 1988	Agency and institutional theory explanations: the case of retail sales competition', **Academy of Management Journal**, 30: 488-511
Elliott, J.H.: 2002	**Imperial Spain 1469-1716**. Penguin UK.

Elzinga, K. G.: 1980	Review of Antitrust and the Oil Monopoly: The Standard Oil Cases, 1890-1911, by B. Bringhurst. **Journal of Political Economy**, 88(5), 1055–1057.
Engelmann, K.: 1942	İktisat ilmi ve işletme iktisadı arasındaki münasebet hakkında yapılan münakaşaya dair bir inceleme. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 4(2).
Engwall, L. & Zamagni, V.: 1998	**Management Education in an Historical Perspective**. Manchester: Manchester University Press.
Engwall, L., & Danell, R.: 2011	Britannia and her business schools. **British Journal of Management**, 22(3), 432-442.
Engwall, L., & Zamagni, V.: 1992	**Management education in historical perspective.** Manchester University Press.
Engwall, L.: 2007	
Engwall, L.: 2009	**Mercury meets Minerva: Business studies and higher education: The Swedish case.** Economic Research Institute, Stockholm School of Economics (EFI).
Erçek, M. & Üsdiken, B.: 2011	"İşletme İktisadı: Türkiye'de Bir Akademik Disiplinin Oluşumu, Gelişimi ve Sönüşü", **Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panaroması**, Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
Erdoğan, A.: 2018	**Osmanlı Devleti'nin İlk Ticaret Mektebinden Marmara Üniversitesi'ne: Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlîsi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul
Erdoğan, A.: 2019	Osmanlı Devleti'nde Kurulan İlk Özel Ticaret Okulu: Heybeliada Rum Ticaret Mektebi. **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 8(1), 35-53.
Ergin, O.: 1977	**Türk Maarif Tarihi**, 3-4. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul.
Erhard, L.: 1958	**Prosperity through competition.** Ludwig von Mises Institute.
Ertem, B.: 2009	Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12(21), 377-397.
Esen, M.S.: 23 Nisan 1947	**Amerikalıların Yurdumuzdaki Tetkikleri.** Cumhuriyet. No:8148 (23 Nisan 1947). 1-3.
Esen, M.S.: 3 Eylül 1947	**Amerikalı Uzmanların Tetkikleri ve Sanayiciler.** Cumhuriyet. No:8280 (3 Eylül 1947). 1-4.
Ete, M.: 1932	**İktisadi İlim Şubelerinden İşletme İktisadı.** İstanbul: Türk İktisatcıları Cemiyeti İktisadi Konferansları Serisi No. 2.
Ete, M.: 1937	**İşletme Ekonomisi İlmi**. İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası, 3: 51-59.
Ete, M.: 1946	**İşletme Ekonomisi Dersleri, Cilt I ve Cilt II.** Ankara: Dünya Kağıtçılık ve Kitapçılık
Evans, P.B.: 1995	**Embedded autonomy: States and industrial transformation.** Princeton University Press.
Evans, P.B.: 2012	**Embedded autonmy.** Princeton University Press.
Fallon, D.: 1980	**The German university: A heroic idea in conflict with the modern world.** Boulder: Colorado Associated University Press.
Fasolt, C.: 2004	**The limits of history.** University of Chicago Press.
Fauri, F.: 1998	British and Italian management education before the Second World War. In L. Engwall and V. Zamagni (eds), **Management Education in Historical Perspective**, pp. 34–49. Manchester: Manchester University Press
Fensterwald Jr, B.: 1958	The anatomy of American" isolationism" and expansionism. Part I. **Journal of Conflict Resolution**, 2(2), 111-139.

Filena, E.A.: 1924	The Way Out. A forecast of coming changes in American business and industry, New York, Doubleday, Page and Company, 1924. On this vision of modernization, Kim McQUAID, "An American Owenite. Edward A. Filene and the Parameters of Industrial Reform, 1890-1937", **American Journal of Economics and Sociology**, no 35, January 1976, pp. 77-94.
Fishlow, A.: 1966	Levels of nineteenth-century American investment in education. **The Journal of Economic History**, 26(4), 418-436.
Flick, U.: 2006	**An introduction to qualitative research.** Thousand Oaks, CA: Sage.
Flint, C., & Taylor, P.J.: 2018	**Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality** (7th ed.). Routledge.
Foreign Relations of the USA: 1971	Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers. 1947. Vo1.5 (The Near East and Africa). Washington. p.35-37.
Frank, A.G.: 2003	**İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm, Dünya Sistemi.** (Der. Frank & Gills). (Çev. Soğancılar). İmge Kitabevi. Ankara. S.379-408
Frank, A.G.: 2011	**World accumulation**. New York University Press.
Franks, L.: 1963	**British Business Schools.** Report by Lord Franks. Oxford: Worcester College.
FRUS: 1945	Conversation between de Gaulle and Caffery, May 5, 1945', FRUS (1945: iv. 686).
Gallman, R.E., and Howle, E.S.: 1971	**Fixed reproducible capital in the United States, 1840-1900**. Mimeographed.
Gellner, E.: 1983	**Nations and nationalism.** Oxford: Blackwell.
Giddens, A.: 1984	**The constitution of society. Outline of the theory of structuration.** Cambridge, UK: Polity.
Giddens, A.: 2012	**Sosyoloji.** İstanbul: Kırmızı Yayınları
Gilardi, F.: 2012	**Transnational diffusion: Norms, ideas, and policies.** Handbook of international relations, 2, 453-477. S. 455.
Gilpin, R.: 1981	**War and change in world politics.** Cambridge University Press.
GMAC: 2023	Application Trends Survey 2023 SummaryReport. Graduate Management Admission Council.
Goddard, J., & Vallance, P.: 2013	**The university and the city.** Routledge.
Goddard, S. E.: 2009	When right makes might: How Prussia overturned the European balance of power. **International Security**, 33(3), 110-142.
Goldstein J.: 1988.	**Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age.** New Haven, CT: Yale University Press.
Gómez, L. E.: 2018	Manifest destinies: The making of the Mexican American race. In **Manifest Destinies, Second Edition**. New York University Press.
Goodwin, J.: 2001	**No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991**. New York, NY: Cambridge University Press.
Gooty, J., Ruggs, E. N., Aguinis, H., Bergeron, D. M., Eby, L. T., van Knippenberg, D., ... & Yammarino, F. J.: 2023	Stronger together: A call for gender-inclusive leadership in business schools. **Journal of Management**, 49(8), 2531-2540.

Gordon, D.: 1980 — Stages of accumulation and long economic cycles. In T. Hopkins & I. Wallerstein (Eds.), **Processes of the world-system** (pp. 9-45). Sage Publications.

Gordon, R.A., & Howell, J.E.:1959 — **Higher education for business.** Columbia University Press.

Grant, E.: 2005 — Nicole Oresme. **A Companion to Philosophy in the Middle Ages**, 475-480. Blackwell Publishing.

Grant, R. M.: 1996 — Prospering in dynamically-competitive environments: Organizational capability as knowledge integration. **Organization Science**, 7(4), 375-387.

Green, A.: 1990 — Education and State Formation: The Rise of Education Systems in England, France and the USA. Palgrave MacMillan.

Green, A.: 2013 — Educuation and State Formation Europe, East Asia and the USA. E-Book. Springer.

Greenwood, R., Hinings, C. R., & Brown, J. L.: 1994 — Merging institutions: Organizational theory and medical practice. **Administrative Science Quarterly**, 39(4), 478-514.

Greenwood, R., Oliver, C., Sahlin, K., & Suddaby, R.: 2002 — **The Sage handbook of organizational institutionalism.** Sage Publications.

Greenwood, R., Oliver, C., Sahlin, K., & Suddaby, R.: 2008 — Introduction. In R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin, & R. Suddaby (Eds.), **The SAGE handbook of organizational institutionalism**. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Greenwood, R., Oliver, C., Sahlin, K., & Suddaby, R.: 2011 — **The Sage handbook of organizational institutionalism.** SAGE Publications.

Greenwood, R., Raynard, M., Kodeih, F., Micelotta, E. R., & Lounsbury, M.: 2011 — Institutional complexity and organizational responses. **Academy of Management annals**, 5(1), 317-371.

Greenwood, R., Suddaby, R., & Hinings, C. R.: 2002 — Theorizing change: The role of professional associations in the transformation of institutionalized fields. **Academy of management journal**, 45(1), 58-80.

Grelon, A.: 1997 — Ecoles de commerce et formation d'ingénieurs jusqu'en 1914. **Entreprises et Histoire**, pp. 29–45.

Grey, C.: 2021 — **A very short, fairly interesting and reasonably cheap book about studying organizations.** Sage Publication

Grinin, L. E., & Korotayev, A. V.: 2015 — Global population ageing, the sixth kondratieff wave, and the global financial system. **History and Mathematics: Political Demography and Global Ageing**, 81-106.

Grinin, L. E.: 2020 — Kondratieff waves, technological modes, and the theory of production revolutions. History & mathematics: Investigating past and future, 30-79.

Grinin, L., & Korotayev, A.: 2016 — **Kondratieff waves in the world system perspective** (pp. 23-54). Springer International Publishing.

Grinin, L., Korotayev, A., Tausch, A.: 2016 — **Kondratieff waves in the world system perspective** (pp. 23-54). Springer International Publishing.

Griswold del Castillo, R.: 1998 — Manifest Destiny: The Mexican-American War and the Treaty of Guadalupe Hidalgo. **Sw. JL & Trade Am.**, 5, 31.

Grünbacher, A.: 2012. — The Americanisation that never was? The first decade of the Baden-Badener Unternehmergesprache, 1954–64, and top management training in 1950s Germany. **Business History**, 54: 245–261.

Guessar, S.: 2022	The General Strike of 1926 and British Labour Party. **Dirassat Journal**, 11(1). 917-929.
Guillén, M.F.: 1994	**Models of Management. Work, Authority, and Organization in a Comparative Perspective.** Chicago: University of Chicago Press.
Guinnane, T. W., & Streb, J.: 2021	The introduction of bismarck's social security system and its effects on marriage and fertility in Prussia. **Population and Development Review**, 47(3), 749-780.
Gunderson, G.: 1974	The origin of the American civil war. **The Journal of Economic History**, 34(4), 915-950.
Gündüz, M.: 2025	İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1959-). Türk Maarif Ansiklopedisi. Çevrimiçi Erişim: https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/iktisadi-ve-ticari-ilimler-akademisi
Gürgen, H.: 1997	**Örgütlerde İletişim Kalitesi**. Der Yayınları. İstanbul.
Gürüz, K.: 2001	Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim, Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri, ÖSYM Yayınları, 2001-4, Ankara, 2001
Gürüz, K.: 2015	Türkiye'de yükseköğretimdeki kurumsal değişimler: Yeniden yapılanma ve sonrası. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 5(1), 1-14.
Gustafson, J. M.: 1968	Review of The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge; The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society, by P. L. Berger & T. Luckmann. **Journal for the Scientific Study of Religion**, 7(1), 122–125.
Güvemli, O.: 2003	İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Tarihi, Avcıol Basım Yayın, Birinci Baskı, İstanbul.
Güvemli, O.: 2016	Muhasebe Tarihi Araştırmalarında Arşiv Çalışmalarından Notlar Türkiye (1994-2015). **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, (10), 13-40.
Haack, P., Schoeneborn, D., & Wickert, C.: 2012	Talking the talk, moral entrapment, creeping commitment? Exploring narrative dynamics in corporate responsibility standardization. **Journal of Management Studies**, 49(7), 1344–1373.
Hacer, K., & Eyicil, A.: 2022	II. Mahmut Dönemi Islahatları. **The Journal of Social Sciences**, 59(59), 556-568.
Hachey, T. E.: 1973	American profiles on Capitol Hill: A confidential study for the British Foreign Office in 1943. **The Wisconsin Magazine of History**, 141-153.
Hadenius, S. & Weibull, L.: 1972	**Massmedier: em bok om press, radio och TV**. Stockholm: Bonnier.
Hamilton, H.: 1964	**Prologue to Conflict: the Crisis and Compromise of 1850** (Vol. 345). University Press of Kentucky.
Hannerz, U.: 1996	**Transnational connections: Culture, people, places.** Routledge.
Hardy, C., & Maguire, S.: 2008	Institutional entrepreneurship. In **The Sage handbook of organizational institutionalism** (pp. 198-217). SAGE Publications Ltd.
Hardy, C., & Maguire, S.: 2010	Discourse, field-configuring events, and change in organizations and institutional fields: Narratives of DDT and the Stockholm Convention. **Academy of Management Journal**, 53(6), 1365-1392.
Hargadon, A.B. and Douglas, Y.: 2001	When Innovations Meet Institutions: Edison and the Design of the Electric Light. **Administrative Science Quarterly**, 46, 476-501.
Harker, M. J., Caemmerer, B., & Hynes, N.: 2016	Management education by the French Grandes Ecoles de Commerce: Past, present, and an uncertain future. **Academy of Management Learning & Education**, 15(3), 549-568.

Harrigan, P. J.: 2001	**Mobility, elites, and education in French society of the Second Empire.** Wilfrid Laurier University Press.
Harvard Business School: Eylül 1992	**Central and Eastern European Teachers Program**, unpublished document, Boston, MA.
Harvard Crimson, 1972.: 26 Ocak 2024	John Fox dies; Former B-School assistant dean. The Harvard Crimson. (1972, February 15) (Çevrimiçi)https://www.thecrimson.com/article/1972/2/15/john-fox-dies-former-b-school-assistant/
Harvey, D.: 2005	**A brief history of neoliberalism.** Oxford university press.
Harvey, S.: 2014	Creative synthesis: Exploring the process of extraordinary group creativity. **Academy of Management Review**, 39: 324-343.
Hassard, J. S.: 2012	Rethinking the Hawthorne Studies: The Western Electric research in its social, political and historical context. **Human Relations**, 65: 1431-1461
Hatipoğlu, Z.: 2008	**Özet İktisat Bilimi, Türkiye İktisadı ve Bunlara Değişik Yorumlar Getiren Yaşam**. Beta Yayınları, İstanbul.
Haynes, B.R., & Jackson, H.P.: 1935	**A history of business education in the United States.** Southwestern Pub. Co. Ohio.
Haynes, C.: 2016	Making Peace: The Allied Occupation of France, 1815–1818. In **War, Demobilization and Memory: The Legacy of War in the Era of Atlantic Revolutions** (pp. 51-67). London: Palgrave Macmillan UK.
Heine, M., & Herr, H.: 2024	The German Hyperinflation of 1923. In **The Resurgence of Inflation: Lessons from History and Policy Recommendations** (pp. 5-17). Cham: Springer Nature Switzerland.
Henderson, A.D.: 1970	**The innovative spirit.** San Francisco: Jossey-Bass.
Hendrickson, J. R.: 2022	William McKinley, Optimal Reneging, and the Spanish-American War. In **Standard of Living: Essays on Economics, History, and Religion in Honor of John E. Murray** (pp. 423-449). Cham: Springer International Publishing.
Heusinkveld, S., & Benders, J.: 2012	**Consultants and organization concepts.** The Oxford handbook of management consulting, 267-284.
Higher Education: 1963	Report of the Committee appointed by the Prime Minister under the Chairmanship of Lord Robbins 1961–63. Cmnd 2154, London: HMSO.
Hill, D.S.: 1919	**A history of education in the state of Iowa**. State Historical Society of Iowa.
Hilton, S. E.: 1981	The United States, Brazil, and the Cold War, 1945-1960: end of the special relationship. **The Journal of American History**, 68(3), 599-624.
Hinings, C. R., Greenwood, R., Reay, T. ve Suddaby, R.: 2004	Dynamics of change in organizational fields. M. S. Poole ve A. H. Van de Ven (Eds.), In **Handbook of organizational change and innovation**. p.304-323. Oxford: Oxford University Press
Hinnings, B., Gegenhuber, T., & Greenwood, R.: 2018	Digital innovation and transformation: An institutional perspective. **Information and Organization**, 28(1), 52-61.
Hirsch, P. M., & Lounsbury, M.: 1997	Ending the Family Quarrel: Toward A Reconciliation of "Old" and "New" Institutionalisms. **American Behavioral Scientist**, 40(4), 406-418.
Hithotsubashi University: 27 Nisan 2025	Features, Business Education Hall of Fame. Çevrimiçi Erişim: https://www.cm.hit-u.ac.jp/eng/feature/
Hobsbawm, E.J.: 1999	**Industry and Empire: from 1750 to the Present Day.** The new press.
Hobsbawn, E.: 1999	Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991

Hoffman, A.J.: 1999	Institutional evolution and change: environmentalism and the US chemical industry, **Academy of Management Journal**. 42: 351-71.
Hopkins, T. K., & Wallerstein, I.: 1977	Patterns of development of the modern world-system. **Review (Fernand Braudel Center)**, 111-145.
Huntington, S.P.: 1993	**The Coming Clash of Civilizations or, the West against the Rest.** New York Times, 6(June).
Hurt, J. S.: 1971	**Education in evolution: Church, state, society and popular education 1800-1870**. Rupert Hart-Davis.
IB: 1951	International Bank for Reconstruction and Development. Sixt Annual Report 1950-1951. Washington D.C.
İKV.: 2025 14 Nisan 2025	İktisadi Kalkınma Vakfı. Çevrimiçi Erişim: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?lng=tr&ust_id=9349&id=10
İlkin, S.: 1972	1920–1960 Döneminde Türkiye'deki İltisat ve Ticaret Eğitimi ile İlgili Kuruluşların Gelişimi Tarihi Üzerine Bir Deneme'' Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine, Derleyen: Fikret Görün, **O.D.T.Ü Yayını**, Ankara.
Imbert, P.: 1981	**Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri**, İstanbul, 1981. HAVASS/Türkiye Araştırmaları Dizisi. Çevirmen: Adnan Cemgil.
İnalcık, H.: 2009	**Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I.** (30. Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Isaac, A. 1947	**İşletme İktisadı**. I. Cilt. (Çev. Orhan Tuna). (İstanbul Üniversitesi). b.a.
İstanbul Üniversitesi: 1939	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Talebe Kılavuzu, İstanbul 1939.
İstanbul Üniversitesi: 1985	**Türkiye'de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan**. (1985). İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü. 30. Yıl Yayınlar.
Jarausch, K. H.: 1983	Higher education and social change: Some comparative perspectives. In K. H. Jarausch (Ed.), **The transformation of higher learning, 1860-1930: Expansion, diversification, social opening, and professionalization in England, Germany, Russia, and the United States** (pp. 9-36). Chicago: University of Chicago Press.
Jefferson, T.: 1961	Jefferson plans the University of Virginia, 1800. In R. Hofstadter & W. Smith (Eds.), **American higher education: A documentary history** (Vol. I,pp. 175-176). Chicago: University of Chicago Press.
Jefferys, S.: 1997	Review Essay: The Exceptional Centenary of the Confédération générale du travail, 1895-1995. **Historical Studies in Industrial Relations**, (3), 123-142.
Jepperson, R.L.: 1991	Institutions, Institutional Effects, and Institutionalism. In W. W. Powell & P. J. DiMaggio (Eds.), The **New Institutionalism in Organizational Analysis** (pp. 143-163). University of Chicago Press.
Jones, E., & de Wit, H.: 2014	Globalized internationalization: Implications for policy and practice. **Management**, 33, 95-104.
Kaiser, F.: 2007	Higher education in France - Country Report. **International Higher Education Monitor**. Enschede: Center for Higher Education Policy Studies.
Kalkan, V.D.: 2021	**Yönetim Düşüncesi ve Henri Fayol**. Nobel Yayıncılık. Bu kitap, konferanstan 5 yıl sonra yayınlanmış, bir hatıra kitap mahiyetindedir.

Kaplan, A.: 2014	Europeanmanagement and European business schools: Insights from the history of business schools. **European Management Journal**, 32: 529–534.
Karaca, T. N.: 2020	Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri. **Journal of Anglo-Turkish Relations**, 1(1), 11-32.
Karacagil, Ö. K.: 2011	Süreyya İlmen'In hayatı, faaliyetleri ve eserleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Karacagil, Ö. K.: 2013	Süreyya (Paşa) İlmen Ve Serbest Cumhuriyet Fırkası. **Tarih Dergisi**, (57), 127-145.
Karademir, B.: 2006	İşletmelerin Yaşam Seyrinde Ailenin Rolü. **Aile İşletmeleri Kongresi Kitabı**. ss.109-119.
Karaimamoğlu, T.: 2020	İngiltere'nin Zafer Rüzgarları: 1588. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22(4), 1701-1714.
Karal, E.Z.: 1976	**Osmanlı Tarihi,** 7, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Katz, M. B.: 1970	**The irony of early school reform: Educational innovation in mid-nineteenth century Massachusetts.** Harvard University Press.
Katzenstein, P.: 2019	Taming of Power: German Unification, 1989-1990. **In Past as Prelude** (pp. 59-81). Routledge.
Kay, C.: 2011	Andre Gunder Frank:'Unity in diversity'from the development of underdevelopment to the world system. **New political economy**, 16(4), 523-538.
Kazgan, G.: 2005	**Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Keeble, S.: 1992	**The ability to manage. Astudy of British management, 1890-1990.** Manchester, UK: Manchester University Press.
Kerr, C.: 1994	**Higher Education Cannot Escape History: Issues for the Twenty-First Century**. SUNY Series Frontiers in Education. Albany: State University of New York Press.
Keskin, N. E.: 2006	Türkiye'de kamu yönetimi disiplininin köken sorunu. **Amme İdaresi Dergisi**, 39(2), 1-28.
Khurana, R.: 2007	**From Higher Aims to Hired Hands: The Social Transformation of American Business Schools and the Unfulfilled Promise of Management as a Profession.** Princeton: Princeton University Press.
Kieser, A.: 1994	Crossroads—why organization theory needs historical analyses—and how these should be performed. **Organization Science**, 5: 608-620.
Kindleberger, C.P.: 1996	**World economic primacy: 1500-1990.** Oxford University Press.
Kipping, M., & Armbrüster, T.: 1999	**The consultancy field in Western Europe.** The University of Reading, CEMP Report, (6).
Kipping, M., & Bjarnar, O.: 1998	**The Americanisation of European Business.** London: Routledge.
Kipping, M., & Üsdiken, B.: 2014	History in organization and management theory: More than meets the eye. **Academy of Management Annals**, 8(1), 535-588.
Kipping, M., Engwall, L., & Üsdiken, B.: 2008	Preface: The transfer of management knowledge to peripheral countries. **International Studies of Management & Organization**, 38(4), 3-16.
Kipping, M., Kudo, A., & Schröter, H. G.: 2004	**German and Japanese Business in the Boom Years** (Vol. 10). Routledge.
Kocabaş, S.: 1990	**Tarihte Türkler ve Fransızlar**, İstanbul: Vatan Yayınları.

Kocabaşoğlu, U.:2023	**Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**. (4. Basım). Ankara: İmge Kitabevi. 4. Bölüm.
Koçel, T.: 2018	**İşletme Yöneticiliği,** İstanbul: Beta Basım Yayım.
Koçtürk, O. M., & Eker, M.: 2012	Dünyada Ve Türkiye'de Doğrudan Yabanci Sermaye Yatirimlari ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 18(1 ve 2), 35-42.
Konuk, K.: 2008	**Erich Auerbach and the humanist reform to the Turkish education system.** Comparative Literature Studies, 45(1), 74-89.
Korotayev, A., Zinkina, J., & Bogevolnov, J.: 2011	Kondratieff waves in global invention activity (1900–2008). **Technological forecasting and social change**, 78(7), 1280-1284.
Koselleck, R.: 2004	**Futures past: On the semantics of historical time.** Columbia University Press.
Kotan, C.: 2016	Modern Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri. **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, 2(1), 11-25.
Kraft, E., & Vodopoviec, M.: 2003	The new kids on the block: The entry of private business schools in transition economies. **Education Economics**, 11(3), 239-257.
Krause, R., Wu, Z., Bruton, G. D., & Carter, S. M.: 2019	Higher Education
Krieger, W.: 1983	Was General Clay a revisionist? Strategic aspects of the United States occupation of Germany. **Journal of Contemporary History**, 18(2), 165-184.
Kuhn, T. S.: 1997	**The structure of scientific revolutions**. Chicago: University of Chicago press.
Külli, B.: 2019a	Fabrika ve Üretim Sorunlarından Yönetim Bilimi Derneklerine: 1877-1936 Yılları Arasında Bilimsel Yönetim Hareketinin Amerika'da Resmîleşme Evrelerinin Yayın Organları, Öncü Kişiler ve Dernek Tutanakları İncelenerek Ortaya Çıkarılması. **27. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitab**ı. Beta Yayıncılık, İstanbul.
Külli, B.: 2019b	Factory and Production Problems to Scientific Management Societies: Legitimacy of the Scientific Management Movement. Istanbul Management Journal, (87).
Külli, B.: 2019c	Kükreyen Yirmiler'den Büyük Buhran'a Modern Zamanlar: "Endüstriyel Hayatın Belirli Evrelerinin Eleştirisi. **2. İşletme Tarihi Konferansı Bildiriler Kitabı**. Beta Yayıncılık, İstanbul.
Külli, B.:2020a	İşletme İktisadı Enstitüsü'nden İşletme Fakültesi'ne İşletme Yönetimi Kitabı Yazma Geleneği. **3. İşletme Tarihi Konferansı Bildiriler Kitabı**.
Külli, B.:2020b	**Stratejik bir pazar araştırması: Türkiye ve Dünyada tütün, Türkiye'de pipo ve pipo tütünü.** Ardahan University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, 3 (1), 9-22.
Külli, B.:2020c	Türkiye'de İşletmecilik Eğitiminin Amerikanizasyonu: Uluslararası Raporların Niteliksel Çerçevesinin Karşılaştırılması. **3. İşletme Tarihi Konferansı Bildiriler Kitabı**, 38-41.
Külli, B.:2021	Discussions on the Nature of the Scientific Management Approach in the Early Times of U.S. Industry. **Istanbul Management Journal**, (90), 49-60.
Kütüklü, U.: 2008	Demokrat Parti. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Kaynar, Mete K. **Tarihin İnşası ve Siyaset**, İstanbul, 11.

Lafaye, 1.:1984	Literature and cultural life in colonial Spanish America. In L. Bethell (Ed.), **Cambridge history of Latin America: Vol. 2. Colonial Latin America** (pp. 663-704). Cambridge, England: Cambridge University Press.
Lammers, J. C., & Barbour, J. B.: 2006	An institutional theory of organizational communication. **Communication Theory**, 16(3), 356–377
Lammers, J. C., & Garcia, M. A.: 2009	Exploring theconcept of "profession" for organizational communication research: Institutional influences in aveterinary organization. **Management Communication Quarterly**, 22(3), 357–384.
Lammers, J. C., Garcia, M. A., Putnam, L. L., & Mumby, D. K.: 2014	**Institutional theory.** The SAGE handbook of organizational communication: advances in theory, research, and methods, 195-216.
Lamont, C.:1990	**The philosophy ofhumanism** (7th ed.). New York: Continuum.
Lanza, A.:1957	Business Education in Republic of Turkey A Guide to Its Further Reorganization, Administration and Future Planning, with Emphasis on Secondary Education. Yayınlanmamış Doktora Tezi. New York University.
Lawrence, P. R., & Lorsch, J. W.: 1967	Differentiation and integration in complex organizations. **Administrative science quarterly**, 1-47.
Lawrence, P. R., Lorsch, J. W., & Garrison, J. S.: 1967	**Organization and environment: Managing differentiation and integration**. Boston, Harvard University Press.
Lawrence, T. ve Suddaby, R..: 2006	Institutions and Instituional Work. In Clegg, S.R., Hardy, C., Lawrance, T.B., Nord, R.N. (Eds. **Sage Handbook of Organization Studies**, 2nd Edition: 215-254. London: Sage.
Lawrence, T.B., & Phillips, N.: 2004	From Moby Dick to Free Willy: Macro-cultural discourse and institutional entre preneurship in emerging institutional fields. **Organization**, 11: 689-711.
Lawrence, T.B., Hardy, C. & Phillips, N.: 2002	Institutional Effects of Interorganizational Collaboration: The Emergence of Proto-Institutions. **Academy of Management Journal**, 45, 281-290.
Leblebici, H., Salancik, G .R., Copay, A. and King, T.: 1991	Institutional change and the transformation of interorganizational fields: an organizational history of the U.S. radio broadcasting industry', **Administrative Science Quarterly**, 36: 333-63.
Leblebici, H.: 2014	History and organization theory: Potential for a transdisciplinary convergence. In M. Bucheli & R. D. Wadhwani (Eds.), **Organizations in time: History, theory, methods**: 56-99. Oxford: Oxford University Press.
Lee, G. G.: 1963	The Morrill act and education. **British Journal of Educational Studies**, 12(1), 19-40.
Lee, K., & Pennings, J.M.: 2002	Mimicry and the market: Adoption of a new organizational form. **Academy of Management Journal**, 45: 144 -162.
Levasseur, É.: 1897	**L'enseignement primaire dans les pays civilisés**. ix, 628 p. Berger-Levrault & Cie.
Lichtheim, G.: 1974	**Europe in the Twentieth Century. Great Britain**: Cardinal.
Lincoln, V.: 2024	Restitution and the Treaty of Versailles: Restitution from Germany to France, 1918–1928. **Contemporary European History**, 1-15.
Lippmann, S. & Aldrich, H.E.: 2014	History and evolutionary theory. In M. Bucheli & R. D. Wadhwani (Eds.), **Organizations in time: History, theory, methods**: 124-146. Oxford: Oxford University Press.

Locke R.R.: 1984	**The End of the Practical Man: Entrepreneurship and Higher Education in Germany, France and Great Britain, 1880-1940**. Greenwich, Connecticut: JAI Pres
Locke, R.: 1988	Educational traditions and the development of business studies after 1945 (An Anglo-French-German comparison). **Business History**, 30(1), 84-103.
Locke, R.: 1989	**Management and Higher Education since 1940: The Influence of America and Japan on West Germany, Great Britain and France.** Cambridge: Cambridge University Press.
Lockett, A., Currie, G., Waring, J., Finn, R., & Martin, G.: 2012	The role of institutional entrepreneurs in reforming healthcare. **Social science & medicine**, 74(3), 356-363.
Lounsbury, M., & Zhao, E. Y.: 2013	**Neo-institutional theory**. London: Oxford University Press.
Lounsbury, M.: 2007	A tale of two cities: Competing logics and practice variation in the professionalizing of mutual funds. **Academy of management journal**, 50(2), 289-307.
Machado-da-Silva, C. L., Guarido Filho, E. R., & Rossoni, L.: 2006	Organizational fields and the structuration perspective: analytical possibilities. **BAR-Brazilian Administration Review**, 3, 32-56.
Maclean, M., Harvey, C., & Clegg, S. R.: 2016	Conceptualizing historical organization studies. **Academy of Management Review**, 41(4), 609-632.
Maguire, S., Hardy, C., & Lawrence, T. B.: 2004	Institutional entrepreneurship in emerging fields: HIV/AIDS treatment advocacy in Canada. **Academy of Management Journal**, 47(5), 657-679.
Maier, C.S.:1985	**In search of stability: Explorations in historical political economy.** Cambridge University Press.
Maier, J., & Weatherhead, R.W.: 1979	The Latin American university: An introduction. In J. Maier & R. W. Weatherhead (Eds.), **The Latin American university** (pp. 1-16). Albuquerque: University of New Mexico Press.
Makal, A.: 2002	Türkiye'nin sanayileşme sürecinde işgücü sorunu, sosyal politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı yıllar. **Toplum ve Bilim**, 92, 34-70.
Malkoç, E.: 2006	Türk Basınında Truman Doktrini Ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950). **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, (9), 89-127.
Mandel, E.: 1987	**Late Capitalism** (4th impression), New York, NY: Verso.
Mantel, P.: 2009	**Betriebswirtschaftslehre und Nationalsozialismus**. 2007, Gabler.
March, J.G..: 1999	A Learning Perspective on the Network Dynamics of Institutional Integration. In Organizational Political Institutions. (Ed. Egeberg & Laegreid). Oslo: Scandinavian University Press. pp. 129-155.
Marcus, L.R., Leone, A.O. & Goldberg, E.D.: 1983	The Path to Excellence: Quality Assurance in Higher Education, **ASHE-ERIC Higher Education Report**, No. 1.
Marcusen, M.: 2000	**Ideas and Elites: The Social Construction of Economic and Monetory Union**. Aalborg, Denmark: Aalborg University Press.
Markopoulos, A.: 2013	In search for'Higher education'in Byzantium. **Зборник радова Византолошког института**, (50/1), 28-44.
Marsh, C. S.: 1939	**Business Education at the College Level: A Proposal for the Consideration of Problems in Collegiate Education for Business** (No. 7). American Council on Education.

Maurice, M., & Sorge, A.: 2000	**Embedding organizations: Societal analysis of actors, organizations and socio-economic context.** John Benjamins Publishing Company.
Mayne, R.: 1967	The Role of Jean Monnet. **Government and Opposition**, 2(3), 349-371.
McAdams, R.P.: 1993	**Lessons From Abroad: How Other Countries Educate Their Children,** Lancaster, PA: Technomic.
McCloskey, D.N.: 1991	History, differential equations, and the problem of narration. **History and Theory**, 30: 21-36.
McNulty, N.G. ve Katkov, A.: 1992	Management Education in Eastern Europe: 'Fore and After, **Academy of Management Executive**, Vol. 6 No. 4. pp. 78-87.
Mechanic, R. E.: 2010	**The truth about health care: Why reform is not working in America**. Rutgers University Press.
Mena, S. & Suddaby, R.: 2016	Theorization as institutional work: The dynamics of roles and practices. **Human Relations**. 69(8), 1669-1708.
Merrill, D.: 2006	The Truman doctrine: Containing communism and modernity. **Presidential Studies Quarterly**, 36(1), 27-37.
Mert, Ö.: 1983	**Rıfat Önsöy: Türk-Alman İktisadî Münasebetleri** (1871-1914), Enderun Yayınları: 11, İstanbul 1982.
Merton,R.: 1948	'Manifest and latent functions', in R. Merton (ed.), **Social Theory and Social Structure**. Glencoe, IL: Free Press, pp. 37-59.
Meyer, J. W., & Rowan, B.: 1977	Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. **American journal of sociology**, 83(2), 340-363.
Meyer, J. W., & Scott, W. R.: 1983	Centralization and legitimacy problems of local government. In J. W. Meyer & W. R. Scott (Eds.), **Organizational environments: Ritual and rationality** (pp. 199–215). Beverly Hills, CA: SAGE
Meyer, J.W., Frank D.J., Hironaka, H., Schofer, A. & Tuma, N.C.: 1997	The Structuring of a World Environmental Regime, 1870-1990. **International Organization** 51:623-651
Meyer, J.W.: 1996	"Otherhood: The Promulgation and Transmission o Ideas ın the Modern Organizational Environment." In Barbara Czarniawska and Guje Sevon, eds., **Translating Organizational Change**, pp. 241-252. Berlin- New York: de Gruyter.
Meyer, M.: 1981	Persistence and change in bureaucraticstructures." Paper presented at the annual meeting of the **American Sociological Association**, Toronto, Canada
Mıhçıoğlu, C.: 1957	Türkiye'de Amir ve İdarecilerin Hizmet İçinde Yetiştirilmesi ile İlgili Çalışmalar. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** 12(01).
Miles, A., & Savage, M.: 1994	**The Remaking of the British Working Class, 1840-1940** (1st ed.). Routledge.
Miles, J. A.: 2012	**Management and organization theory: A Jossey-Bass reader** (Vol. 9). John Wiley & Sons.
Miles, M.B., & Huberman, A.M.: 1994	**Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods** (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
Miller, W.: 1949	The recruitment of the American business elite. **Quarterly Journal of Economics**, 64(2), 242-253.
Misztal B.: 2003	**Theories of Social Remembering. Maidenhead:** Open University Press.

Mitch, D.: 1999	The Role of Education and Skill in the British Industrial Revolution, in J. Mokyr (ed.) **The British Industrial Revolution: An Economic Perspective** (2nd ed.), Boulder, CO: Westview Press.
Mizruchi, M. S., & Fein, L. C.: 1999	The social construction of organizational knowledge: A study of the uses of coercive, mimetic, and normative isomorphism. **Administrative science quarterly**, 44(4), 653-683.
Möckelmann, R.: 2013	**İkinci Vatan Türkiye, Ernst Reuter'in Ankara Yılları.** Çev. Ahmet Arpad.Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Modelski, G., & Thompson, W. R.: 1996	**Leading sectors and world powers: the coevolution of global politics and economics.** Univ of South Carolina Press.
Modelski, G.: 2012	Kondratieff (K-) waves in the modern world system. Kondratieff waves. **Dimensions and prospects at the dawn of the 21st century**, 65-76. Uchitel Pusblishing House.
Modelski, G.:1987	Long cycles in world politics. Washington
Montgomery, 2007	Creative industry business incubators and managed workspaces: A review of best practice. **Planning, practice & research**, 22(4), 601-617.
Montgomery, D.: 1987	**The Fall of the House of Labor: The Workplace, the State, and American Labor Activism, 1865-1925.** Cambridge University Press.
Montgomery, J.: 2011	**Upwave: City Dynamics and the Coming Capitalist Revival. Burlington**, VT, and Farnham: Ashgate
Moody, J. N.: 1978	French education since Napoleon. Syracuse University Press.
Moon, H., & Wotipka, C. M.: 2006	The worldwide diffusion of business education, 1881-1999: Historical trajectory and mechanisms of expansion. **Globalization and organization: world society and organizational change**, 121-136.
Morineau, M.: 1978	Trois contributions au colloque de Göttingen. E. Hinrichs, E. Schmitt et R. Vierhaus, **Vom Ancien Regime zur Französischen Revolution**, Göttingen, 374-419.
Morrill, J.: 2017	The English Revolution as a civil war. **Historical Research**, 90(250), 726-741.
Mosse, W.: 1958	**The European Powers and the German Question, 1848–71.** Cambridge University Press, 1958, pp. 146– 212;
Moulder, F.V.: 1977	**Japan, China, and the modern world economy: Toward a reinterpretation of East Asian development, ca. 1600 to ca. 1918.** Cambridge University Press.
Müller-Jentsch, W.: 2014	Mitbestimmungspolitik. **Handbuch Gewerkschaften in Deutschland**, 505-534.
Murphy, J.: 1972	The Education Act, 1870, Text and Commentary. **British Journal of Educational Studies**, 20(3).
Nakayama, S.: 1989	**Academic and scientific traditions in China, Japan, and the West**. (Çev. J. Dusenbury). University of Tokyo Press.
National Archives: 25 Haziran 2024	Truman Doctrine (1947). (8 Şubat 2022). Çevrimiçi https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine (Erişim Tarihi 25 Haziran 2024)
Nebioğlu, O.: 1986	**Kapitülasyonlar**, Ankara: İş Bankası Yayınları.
Neumark, F.: 1936	"İstanbul Üniversitesinde bir İktisat Fakültesinin İhdası hakkında teklif" Başlıklı Rapor. Ord.Prof.Dr. F. Neumark.
Neumark, F.: 1982	**Boğaziçine Sığınanlar Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları** 1933-1953. İstanbul Üniversitesi

Nigsch, S., & Schenker-Wicki, A.: 2013	Shaping performance: do international accreditations and quality management really help?. **Journal of Higher Education Policy and Management**, 35(6), 668-681.
Nishizawa, T.: 1996	The Development of Managerial Human Resources in Japan: A Comperative Perspective. In **Management Education in Historical Perspective**. (Ed. Engwall & Zamangi). pp. 83-94.
Nishizawa, T.:2011	Business studies and management education in Pre-war Japan: a comparative perspective (1880s-1940s). **Entreprises et histoire**, 65(4), 43-59.
Nishizawa, T.:2013	Business Studies and Management Education in Japan's Economic Development: An institutional perspective. In **Management, Education and Competitiveness** (pp. 96-110). Routledge.
Noorda, S.: 2011	Future business schools. **Journal of Management Development**, 30, 519-525.
Norddeutsche Allgemeine Zeitung: 13 Temmuz 1898	Aktr. Ortaylı, İ. (1981). İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 479, Ankara, 1981.
North, D.C.: 1990	**Institutions, institutional change and economic performance.** Cambridge University Press.
Norwich University: 25 Haziran 2024	Isolationism and U.S. foreign policy after World War I. Norwich University. (Çevrimiçi) https://online.norwich.edu/online/about/resource-library/isolationism-and-us-foreign-policy-after-world-war-I
O'Rourke, K. H.: 2006	The worldwide economic impact of the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1793–1815. **Journal of Global History**, 1(1), 123-149.
O'Connor, E. S.: 2000.	Plotting the organization: The embedded narrative as a construct for studying change. **Journal of Applied Behavioral Science,** 36: 174-192
Odadan Haberler, 1 Aralık 1968	Özel Yüksek Okullar Hakkında Cumhuriyet Senatosu Araştırma Komisyonu Raporu Basına Açıklandı. Odadan Haberler. TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası. Çevrimiçi Erişim: https://eski.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/2819.pdf
Office of the Historian..25 Haziran 2024	American isolationism in the 1930s. U.S. Department of State. (Çevrimiçi)https://history.state.gov/milestones/1937-1945/american-isolationism
Oğuz, O.: 1983	**Cumhuriyet Döneminde Eğitim.** Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi. M.E.B. Yayınları: 91 Atatürk Kitapları. Ankara
Oliver, C.: 1991	Strategic responses to institutional processes, **Academy of Management Review**, 16: 145-79
Oliver, C.: 1992	The antecedents of deinstitutionalization, **Organization Studies**, 13: 563-88
Oluç, M.: 1972	İşletme fakültesinin kuruluş ve gelişmesi. İşletme Fakültesi Dergisi, 1(1), 1-11.
Oluç, M.: 2006	**Temel Pazarlama Kavramları.** İstanbul: Beta Yayınları.
Öniş, Z.: 2004	Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-liberalism in critical perspective**. Middle Eastern Studies**, 40(4), 113-134.
Oran, B.: 2001	**Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**. İstanbul: İletişim Yayınları.
Örnek, C.: 2013	Hegemonya mücadelesi bağlamında filantropi ve sosyal bilimler: 1953 Yalova konferansı örneği, Amme İdaresi Dergisi, 46 (3), 141-166.
Örnek, C.: 2015	**Türkiye'nin soğuk savaş düşünce hayatı: Antikomünizm ve Amerikan etkisi.** İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Ortaylı, İ.: 1981	**İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 479.
Ortaylı, İ.: 2002	**Osmanlı İmparatorlutuğunda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 2002.
Ortaylı, İ.: 2008	**İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 28. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
Ortaylı, İ.: 2018	**Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Kronik Kitap, İstanbul.
O'Shea, J., & Madigan, C.: 1997	**Dangerous company: The consulting powerhouses and the businesses they save and ruin**. Crown Business: New York.
Osiobe, E. U., & Winingham, K.: 2020	Why Universities Create and Foster Business Incubators. **Journal of Small Business and Entrepreneurship**, 8(1), 1-12.
Östling, J.: 2018	**Humboldt and the modern German university: An intellectual history.** Lund University Press.
Özkul, A. S.: 2012	19. yüzyıl Türk yüksek öğretiminde işletme eğitimi. **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (16), 223-241.
Özsoy, İ.: 1995	1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan Gümrük Birliği'ne, **Çerçeve Dergisi**, 15(Ağustos/Ekim), 134-139.
Palmer, E.Z.: 1978	Economic Forecast For 1978. UNL News Business in Nebraska. 57(13), 1-6.
Pamuk, Ş.: 1978	Foreign Trade, Foreign Capital and the Periphelization of the Ottoman Empire, 1830-1913, Ph. D, Submitted to Berkeley Un., of California.
Pamuk, Ş.: 1988	**100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
Pamuk, Ş.: 1995	19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, **Tarih İstatistikler Dizisi Cilt 1**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
Pamuk, Ş.: 2005	**Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi.** İletişim yayını, İstanbul.
Pangle, L.S., & Pangle, T. L.: 1993	**The learning of liberty: The educational ideas of the American founders**. Lawrence, KS: University Press of Kansas.
Papenhausen, C.: 2008	Causal mechanisms of long waves. **Futures**, 40(9), 788-794.
Parker, M.: 2019	Values and valuation in the making of corporate social responsibility. Routledge.
Parsons, T.: 1960	Pattern variables revisited: A response to Robert Dubin. **American sociological review**, 467-483.
Partner, N. & Foot,S.: 2013	**The SAGE Handbook of Historical Theory.** London: SAGE
Passant, A. J. G., & Arreola, F.: 2019	Depuis quand apprend-on l'entrepreneuriat? Une étude de cas historique dédiée à l'ESCP. **Entreprendre & innover**, 4243(3), 146-158.
Pazarcık, Y.: 2016	Türkiye'de işletme yüksek lisans eğitiminde ilk adım: işletme idaresi kurslarına ilişkin bir sözlü tarih çalışması. **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, 45, 9-25.
Peeke, G.: 1994	**Mission and Change: Institutional Mission and its Application to the Management of Further and Higher Education.** The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
Perrow, C.: 1974	Is business really changing?. **Organizational Dynamics**, 3(1), 31-44.
Pfeffer, J., & Salancik, G. R.: 1978	The external control of organizations: A resource dependence perspective. New York, NY: Harper & Row.

Phillips, C.R.: 1987	Trade in the Iberian empires, 1450–1750. In J. D. Tracy (Ed.), *__The rise of merchant empires: Long-distance trade in the early modern world, 1350–1750__* (pp. 34-101). Cambridge University Press.
Phillips, N., Lawrence, T. B., & Hardy, C.: 2004	Discourse and Institutions. **The Academy of Management Review**, 29(4), 635–652.
Pickles, D.: 2023	**The Fifth French Republic**. Routledge.
Pieper, R.: 1994	Division and Unification of German Business Administration and Management Education. Engwall, L./ Gunnarsson, E. (eds.), **Management Studies in an Academic Context** (Uppsala: Uppsala University): 116-137.
Pierson, C.: 2000	**Modern Devlet.** (Çev. Hattatoğlu). Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul.
Pierson, F.C.: 1959	The education of American businessmen. **The Journal of Business Education**, 35(3), 114-117.
Piketty, T.: 2014	**Capital in the twenty-first century.** (Çev. A. Goldhammer.) Cambridge, MA: Harvard University Press
Plessis, A.: 1985	**The rise and fall of the Second Empire, 1852-1871** (Vol. 3). Cambridge University Press.
Ploeckl, F.: 2010	The Zollverein and the formation of a customs union. University of Oxford.
Poggi, G.:2008	**Devlet; Doğası, Gelişimi Ve Geleceği.** (Çev. Babaca). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
Polat, İ.: 1988	Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme. **Belleten**, 52(203), 627-652.
Polster, C.: 2000	The future of the liberal university in the era of the global knowledge grab. Higher Education, 39, 19-41.
Powell, W.W. & DiMaggio, P. J.:1991	**The new institutionalism in organizational analysis** (Vol. 17). University of Chicago Press.
Pritchard, A., & Jenkins, A.: 2014	**Online learning and teaching in higher education**. McGraw-Hill Education (UK).
Puffer, S. M.: 1993	The booming business of management education in Russia. **Journal of Management Development**, 12(5), 46-59.
Quack, S., & Djelic, M. L.: 2005	Reinforcement: The story of antitrust and competition law in Germany and Europe. **Beyond continuity: Institutional change in advanced political economies**, 255-281.
Raccagni, M.: 1980	The French economic interests in the Ottoman Empire. **International Journal of Middle East Studies**, 11(3), 339-376.
Ramirez, F.O. ve Boli, J.: 1987	The Political Construction of Mass Schooling: European Origins and Worldwide Institutionalization. **Sociology of Education.** 60(1):2-18.
Rathmann, L.: 2001	**Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi,** 3. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul.
Readings, B.: 1996	**The university in ruins.** Cambridge, MA: Harvard University Press.
Reihlen, M., & Wenzlaff, F.: 2016	Institutional change of European higher education: The case of post-war Germany. In J. Frost, F. Hattke, & M. Reihlen (Eds.), **Multi-level governance in universities: Strategy, structure and control**: 9–48. Heidelberg, Germany: Springer.
Reinebeck, A.: 1933, 22 Aralık	Deutsche Gesandtschaft für Estland an Auswärtiges Amt [Alman Elçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na Yazı]. Hessisches Staatsarchiv Marburg (HStAM), Bestand MK, Nr. 43807.

REM: 1937, 5 Ekim	Schnellbrief Grohs an Bay. Staatsministerium für Unterricht und Kultus [Bavyera Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na Acil Yazı]. Hessisches Staatsarchiv Marburg (HStAM), Bestand MK, Nr. 43807.
Reyhan, C.: 2005	Türk-Alman ilişkilerinin tarihsel arka planı (1878-1914). **Belleten**, 69(254), 217-266.
Richardson, G., & Del Angel, M.: 2024	Businesses and Borrowing during the Roaring '20s and at the Onset of the Great Depression. **National Bureau of Economic Research.**
Ricoeur, P.: 2004	**Memory, history, forgetting.** (Çev: Blamey & Pellauer). University of Chicago Press.
Ringer, F. K.: 1967	Higher education in Germany in the nineteenth century. **Journal of Contemporary History**, 2(3), 123-138.
Robert E. Stone Papers, 2020	Robert Elwin Stone. Dates 1931-1950. Syracuse University Archives. Çevrimiçi Erişim: https://library.syracuse.edu/digital/guides_sua/html/sua_stone_re.htm?
Roberts, J., Cruz, A. M. R., & Herbst, 1.: 1996	Exporting models. In H. RidderSymoens (Ed.), **A history of the university in Europe**: Vol. 2. Universities in early modern Europe (1500-1800) (pp. 256-282). Cambridge, England: Cambridge University Press.
Robinson, W. I.: 2011	Giovanni Arrighi: Systemic cycles of accumulation, hegemonic transitions, and the rise of China. **New Political Economy**, 16(2), 267-280. Chigo Press.
Rogers, E.M.: 1983	**Diffusion of Innovations.** New York: Free Press.
Rostow, W.W.: 1975	The developing world in the fifth Kondratieff upswing. **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 420(1), 111-124.
Rothe, G.: 2011	Die Gewerbeschule des Großherzogtums Baden als frühes Modell einer Teilzeitschule im dual-alternierenden System: Einfluss der Polytechnischen Schule Karlsruhe auf die Entwicklung der badischen Gewerbeschule; Anstöße zur Beseitigung aktueller Defizite in der deutschen Berufsausbildung in Anlehnung an Empfehlungen der Europäischen Kommission (Vol. 15). KIT Scientific Publishing.
Rowan, B.: 1982	Organizational structure and the institutional environment: the case of public schools', **Administrative Science Quarterly**, 27: 259-79.
Rowlinson, M., & Hassard, J. S.: 2013	Historical neo-institutionalism or neo-institutionalist history? **Historical research in management and organization studies**. Management & Organizational History, 8(2), 111-126.
Rowlinson, M., Hassard, J., & Decker, S.: 2014	Research strategies for organizational history: A dialogue between historical theory and organization theory. **Academy of Management Review**, 39(3), 250-274.
Şahin, H.: 2017	**Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim-Bugünkü Durum.** Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
Sahlin-Andersson, K., & Engwall, L.: 2002	**The expansion of management knowledge: Carriers, flows, and sources**. Stanford University Press.
Sahlin-Andersson, K.: 1996	Imitating by Editing Scuccess: the Construction of Organizational Fields. In **Translating Organizational Change**.(Ed. Czarniawska & Sevon). pp. 69-92. Berlin: De Gruyter.
Sahlin-Andersson, K.: 2001	National, International and Transnational Constructions of New Public Management. In **New Public Management: The Transformation of Ideas and Practice**. (Ed. Christensen ve Laegried). Ashgate: Aldershot.
Salancik, G.R. & Pfeffer, J.: 1978	A social information processing approach to job attitudes and task design. **Administrative science quarterly**, 224-253.

Şamiloğlu, A. R.: 1991	Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları. **Belleten**, 55(212), 239-256. S. 254.
Samuel, R. H., & Hinton, T. R.: 2013	Education & Society in Modern Germany. Routledge.
Sarç, Ö.C.: 2025	Ömer Celal Sarç. Hacettep Üniversitesi Çevrimiçi Erişim: http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/110573/omer-celal-sarc
Sargut, A. S., Özen, Ş., v.d.: 2015	**Örgüt Kuramları**. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara. 3. Baskı.
Sargut, A. S.: 1998	**İşletme yönetimi. Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Sosyal Bilim: Sosyal Bilimler II: 77-95**. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.
Sargut, A.S.: 2001	**İşletme yönetimi. cumhuriyet döneminde Türkiye'de sosyal bilim II.** Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, p.77-95.
Sargut, A.S.: Nisan 2009	Türkiye'de İşletme Yönetimi Eğitiminin Kurumsal Çerçevesi: Çeşitlilikten Eşbiçimliliğe, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:1, 51-63. Eskişehir.
Schein, E. H.: 2010	**Organizational culture and leadership** (Vol. 2). John Wiley & Sons.
Schlegelmilch, B. B., & Thomas, H.: 2011	The MBA in 2020: will there still be one?. **Journal of management development**, 30(5), 474-482.
Schulz, A. C., Fehre, K., & Oertel, S.: 2023	The adoption of MBA programs in Germany: An institutional perspective. **Academy of Management Learning & Education**, 22(2), 216-238.
Schutz, A.: 1962	**Collected Papers: the Problem of Social Reality**, edited by M. Natanson. The Hague: Martinus Nijhoff.
Scott, J. C.: 1992	**The influence of the medieval university on the Latin church and secular government politics: From the later middle ages to early modern times.** Mellen Research University Press.
Scott, J.C.: 2006	The mission of the university: Medieval to postmodern transformations. **Journal of Higher Education**, 77(1), 1-39.
Scott, P.: 1998	Massification, internationalization, and globalization. In P. Scott (Ed.), **The globalization of higher education** (pp. 108-129). Buckingham, UK: SRHE & Open University Press
Scott, W. R.: 2001	Institutions and organizations. Thousand Oaks, CA: SAGE.
Scott, W. R.: 2008	**Institutions and organizations.** Thousand Oaks: Sage.
Scott, W. R.: 2014	**Institutions and organizations: Ideas and interests.** (4th ed.). Sage publications.
Seemiller, C., & Grace, M.: 2016	**Generation Z goes to college.** John Wiley & Sons.
Segreto, L., & Wubs, B.: 2014	Adoption or adaptation? German and Italian Big Business and the American anti-trust policy, 1945–57,". **Enterprise and Society**.
Selznick, P.: 1949	**TVA and the grass roots: A study in the sociology of formal organization.** Berkeley: University of California Press.
Selznick, P.: 1975	**Leadership in administration: A sociological interpretation**. Berkeley, CA: University of California Press.
Selznick, P.: 1996	Institutionalism "Old" and "New." **Administrative Science Quarterly**, 41(2), 270–277.
Semercioöz, F.: 2022	İşletme Bilimine Giriş Dersi. Yayınlanmamış Ders Notu.
Shaikh, A.: 2016	**Capitalism**. Oxford University Press.
Shaler, A.: 2020	Indigenous peoples and the California gold rush: labour, violence and contention in the formation of a settler colonial state. **Postcolonial Studies**, 23(1), 79-98.

Shlaim, A.:1983	Britain, the Berlin blockade and the Cold War. **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, 60(1), 1-14.
Shugerman, J. H.: 2002	The Louisiana purchase and South Carolina's reopening of the slave trade in 1803. **Journal of the Early Republic**, 22(2), 263-290.
Simon, H. A.: 1996	**Models of my life.** MIT press.
Şimşek, E., & Özdemir, Ş.: 2019	The role of state and non-state actors in institutional change: The case of business education in Turkey. **Journal of Business Research**, 102, 523-535.
Şimşek, H.:2005	Kondratieff Cycles and Long Waves of Educational Reform: Educational Policy and Practice From 1789 to 2045, **Essays in Education:** Vol. 14: Iss. 1, Article 18.
Şişman, A.: 2006	XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin kültürel ve sosyal müesseseleri. **Atatürk Araştırma Merkezi**.
Skocpol, T.: 1979	**States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia, and China.** Cambridge University Press.
Smith, D.A., & White, D.R.: 1992	Structure and dynamics of the global economy: network analysis of international trade 1965–1980. **Social forces**, 70(4), 857-893.
Smith, J., & Jones, S.: 2022	The impact of social movements on institutional change in Turkish higher education. **Journal of Higher Education Management**, 35(2), 45-58.
So, A.Y.: 1986	**The South China silk district: Local historical transformation and world system theory.** SUNY Press.
Soysal, Y. N., & Strang, D.: 1989	Construction of the first mass education systems in nineteenth-century Europe. **Sociology of education**, 277-288.
Sperber, J.: 1992	Festivals of national unity in the German Revolution of 1848-1849. **Past & Present**, (136), 114-138.
Stake, R.E.: 1995	**The art of case study research**. Sage.
Stark, J. O.: 1995	The Wisconsin Idea: The university's service to the state.
Stavre, I. & Ilie-Prica, M.: 2020	Higher Education and Globalization in the Context of the COVID-19 Crisis. **European Journal of Education**, 2(3). 34-44.
Sterman, J.D.: 1985	**The economic long wave: Theory and evidence** (Working Paper No. 1654-85). MIT Sloan School of Management.
Stern, P. J.: 2015	The English East India Company and the Modern Corporation: Legacies, Lessons, and Limitations. **Seattle UL Review**, 39, 423.
Stettinius, E.R.: 2017	**Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference.** Pickle Partners Publishing.
Stone, R.: 2011	İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Tedrisatı. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 16(1-4).
Strange, S.: 1996	**The Retreat of the State.** Cambridge: Cambridge University Press.
Strauss, A.L.: 1987	**Qualitative analysis for social scientists.** Cambridge: Cambridge University Press
Stromquist, N. P.: 2007	Internationalization as a response to globalization: Radical shifts in university environments. **Higher education**, 53, 81-105.
Suchman, M. C.: 1995	Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. **Academy of Management Review**, 20(3), 571-610.
Suddaby, R., Foster, W. M., & Mills, A. J.: 2014	Historical institutionalism and the institutional logics perspective: A reply to Lounsbury and Boxenbaum. **Research in the Sociology of Organizations**, 39, 409-413.

Suddaby, R., Foster, W.M,, & Mills, A.J.: 2014	Historical institutionalism. In M. Bucheli & R. D. Wadhwani (Eds.), **Organizations in time: History, theory, methods**: 100-123. Oxford: Oxford University Press
Suddaby, R., Hardy, C., & Huy, Q.N.: 2011	Introduction to special topic forum: Where are the new theories of organization? **Academy of Management Review**, 36: 236-246.
Suval, S.: 1969	Overcoming Kleindeutschland: The Politics of Historical Mythmaking in the Weimar Republic. **Central European History**, 2(4), 312-330.
Tabak, F.: 2008	**The Waning of the Mediterranean, 1550–1870: A Geohistorical Approach**. Baltimore: Johns Hopkins University Press
Takım, A. & Şaban, E.2011	**Türkiye'de Siyasi Parti Programlarında Ekonomik Görüşler**. Ankara: Detay Yayıncılık.
Takım, A.: 2012	Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 67(02), 157-187.
Talbot, I.: 2010	India and Pakistan. In Routledge **Handbook of South Asian Politics** (pp. 27-40). Routledge.
Tarnoff, C.: 1991	The Marshall Plan: design, accomplishments, and relevance to the present. **Congressional Research Service**, Library of Congress.
Taşdemirci, E.: 1999	Türkiye'de üniversite kavramının gelişmesinde Alman Bilim Adamlarının katkısı. **Erdem**, 11(33), 883-910.
Taştan, K., & Yılmaz, S.: 2021	Theoretical Model Study on the Adoption of Quality Management in Turkish Higher Education System with New Institutional Theory Arguments. **Black Sea Journal of Public and Social Science**.
Taylor, P. J.: 1991	Political geography within world-systems analysis. **Review (Fernand Braudel Center)**, 387-402.
Tekeli, İ., & İlkin, S.: 2013	**Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye.** İletişim Yayınları.
Teo, P. C.: 2024	Empowering business school global presence: The key role of accreditation. In **Forum for Education Studies** (Vol. 2, No. 2, pp. 1137-1137).
Terlouw, C. P.: 1992	**The regional geography of the world-system: external arena, periphery, semiperiphery, core.** Nederlandse geografische studies, 144.
The Ford Foundation: 1965	The Ford Foundation Annual Report 1965.
The Twentieth Centruy Fund.: 1948	**Annual Report 1947.** Academic Press, NY. S. 23.
Thompson, J. D.: 1967	**Organizations In Action**. New York: McGraw-Hill.
Thornburg, M. W., Spry, G., & Soule, G. H.: 1949	Turkey: An Economic Appraisal. The Twentieth Century
Thornton, H.P. & Ocasio, W.: 2008	Institutional Logics, Greenwood R. Oliver C. SahlinAndersson K. & Suddaby R. (der), **The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism**. Cromwell Press, GB.
Thornton, P. H., & Ocasio, W.: 1999	Institutional logics and the historical contingency of power in organizations: Executive succession in the higher education publishing industry, 1958-1990. **American Journal of Sociology**, 105(3), 801-843.
Thornton, P.: 2002	The rise of the corporation in a craft industry: Conflict and conformity in institutional logics. **Academy of Management Journal**, 45: 81-101.
Tiratsoo, N.: 2004	The "Americanization" of management education in Britain. **Journal of Management Inquiry**, 13(2), 118-126.

Tokgöz, E.: 2004	Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914–2004). Ankara: İmaj Yayıncılık.
Tolbert, P. & Zucker, L.G.: 1999	The institutionalization of institutional theory. In **Studying organization: Theory and method**, 169. Sage Publication
Tolbert, P. S., & Zucker, L. G.: 1983	Institutional sources of change in the formal structures of organizations: The diffusion of civil service reform 1880–1935. **Administrative Science Quarterly**, 28(1), 22–39
Tolbert, P. S., & Zucker, L. G.: 1996	The institutionalization of institutional theory. In S. R. Clegg, C. Hardy, & W. R. Nord (Eds.), **Handbook of Organization Studies** (pp. 175-190). Sage Publications.
Tolbert, P. S.: 1985	Institutional environments and resource dependence: Sources of administrative structure in institutions of higher education. Administrative science quarterly, 1-13.
Toprak, Z.: 1997	**İktisat Tarihi, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti: 1600-1908**), 3, (5. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi.
Torugsa, N., & Puapansawat, T.: 2023	Rethinking the way a public university does business. **Public Money & Management**, 43(8), 811-815.
Townley, B.: 2002	The role of competing rationalities in institutional change. **Academy of Management Journal**, 45: 163-79.
Tracey, P., & Phillips, N.: 2011	Entrepreneurship in emerging markets: strategies for new venture creation in uncertain institutional contexts. **Management International Review**, 51, 23-39.
Trautsch, J. M.: 2013	The Causes of the War of 1812: 200 Years of Debate. **Journal of Military History**, 77(1).
Tribe, K.: 1994	Business education at the Mannheim Handelshochschule, 1907-1933. **Minerva**, 158-185.
Tribe, K.: 1995	**Strategies of Economic Order: Gemıan Economle Discourse. 1750-1950.** Cambridge: Cambridge Unlverslty Pres
Trouillot M-R: 1995	**Silencing the Past: Power and the Production of History**. Boston, MA: Beacon Press. S. 49.
Trumpener, U.: 1999	Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, (Ed., Marian Kent), (Çev., Ahmet Fethi), İstanbul.
Tuna, O.: 1985	**Ord. Prof. Dr. Alfred Isaac: Şahsiyeti ve İlmi Hüviyeti. Türkiye'de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan**. İ.Ü. İşletme İktisadı Enstitüsü, İstanbul, 1985.
Türel, O.: 2014	Türkiye'de Yükseköğretimin (Yeniden) Kurumsallaşması Üzerine Düşünceler. **Mülkiye Dergisi**, 28(242), 151-180.
Tylecote, A.: 1993	**Core-periphery inequalities in European integration, East and West. In Mixed Economies in Europe** (pp. 237-271). Edward Elgar Publishing.
U.S. Department of State.: t.y.	Foreign relations of the United States (Vol. 5, S. 233-236).
U.S. Department of Treasury.: 3 Kasım 2025	Panic of 1873. (Çevrimiçi). https://home.treasury.gov/about/history/freedmans-bank-building/financial-panic-of-1873, Erişim Tarihi: 3.11.2025
Ullrich, V.: 2023	**Hitler: Downfall, 1939-1945** (Çev. Chase, J.). Alfred A. Knopf.
Ünsever, M. O., & Şener, E.: 2023	Türkiye'de Yükseköğretimde İşletme Eğitimi Üzerine Bir İnceleme. **Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 7(2), 136-154.

Üsdiken, B. & Erçek, M.: 2009	Türkiye'de İş Dünyası için İlk "İşletme" Dergisi: İşletme-İşletme Ekonomisi ve Organizasyon Mecmuası. **Journal of Management Research/Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 9(1).
Üsdiken, B. & Kieser, A.: 2004	Introduction: History in Organisation Studies, **Business History**, 46:3, 321-330
Üsdiken, B. ve Çetin, D.: 1999	Türkiye'de akademik dünyanın yönetme işine yaklaşımında 1950'li yıllarla birlikte ne değişti? **Amme İdaresi Dergisi**, 32(4), 47-65.
Üsdiken, B. ve Çetin, D.: 2001	From betriebswirtschaftslehre to human relations: Turkish management literature before and after the second world war. **Business History**, 43(2), 99-124.
Üsdiken, B., & Selekler, N.: 1997	Türkiye'de İşletme Alanında Eğitim ve Araştırmanın Erken Dönemleri. **IV. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi** (29-31 Mayıs 1996) Bildiriler Kitabı, 260-276.
Üsdiken, B., Kieser, A., & Kjaer, P.: 2004	Academy, Economy and Polity: Betriebswirtschaftslehre in Germany, Denmark and Turkey before 1945. **Business History**, 46(3), 381–406.
Üsdiken, B.: 2003	Türkiye'de İş Yapmanın ve İşletmenin Akademikleştirilmesi, 1930-1950. **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 58(01). S. 8.
Üsdiken, B.: 2003	Plurality in institutional environments and educational content: the undergraduate business degree in Turkey. (Ed. Amdam, R.P. and Kvalshaugen, R. and Larsen, E.) **Inside the Business Schools: The Content of European Business Education**. Copenhagen Business School Press, Oslo, pp. 87-109.
Üsdiken, B.: 2004a	Americanization of European management education in historical and comparative perspective: A symposium. **Journal of Management Inquiry**, 13(2), 87-89.
Üsdiken, B.: 2004b	The French, the German and the American: Higher Education for Business in Turkey, 1883-2003,1. **New Perspectives on Turkey**, 31, 5-38.
Üsdiken, B.: 2004c	Exporting managerial knowledge to the outpost: penetration of 'human relations' into Turkish academia, 1950-1965. **Management Learning**, 35(3), 255-270.
Üsdiken, B.: 2009	Bir Örgütsel Alanın Yeniden Şekillenişi: Türkiye'de İş Hayatına Yönelik Yüksek Öğretimde Değişim, 1955-1975. **Metu Studies in Development** (Muhan Soysal Special Issue), 35, 1-40.
Üsdiken, B.: 2011	Transferring american models for education in business and public administration to Turkey, 1950-1970, içinde **American Turkish Encounters: Politics and Culture**, 1830-1989, (Ed.) Nur Bilge Criss,Selçuk Esenbel, Tony Greenwood ve Louis Mazzari. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 319–23.
Üsdiken, B.:2018	Higher education in management: the case of Turkey. In **The Future of Management Education** (pp. 171-183). London: Palgrave Macmillan.
Vanke, F.: 2016	Degrees of Otherness: The Ottoman Empire and China at the Great Exhibition of 1851. In **Britain, the Empire, and the World at the Great Exhibition of 1851** (pp. 191-206). Routledge.
Vasic, D., Jelavic, I., & Apfenthaler, E.: 2012, Mart	The Future of Business Schools in Globalized Environment. In **31st International Conference on Organizational Science Development**
Veblen, T.: 2015	The Higher Learning in America: A Memorandum on the Conduct of Universities by Business Men, ed. with an introduction and notes by Richard C. Teichgraeber III. Johns Hopkins University Press., 181.
Veysey, L. R.: 1965	**The emergence ofthe American university**. Chicago: University of Chicago Press.

Vikhanskii, O.S.: 1992	Let's Train Managers for the Market Economy, in Puffer, S.M. (Ed.), **The Russian Management Revolution: Preparing Managers for the Market Economy**, M.E. Sharpe, Armonk, NY, 1992, pp. 33-40.
Voerman, J.: 2009	The Reign of Terror. **Andrews University Seminary Studies** (AUSS), 47(1), 7.
Wadhwani, R. D., & Jones, G.: 2014	Schumpeter's plea: Historical reasoning in entrepreneurship theory and research. Organizations in time: **History, Theory, Methods**, 55, 192-216.
Wahlers, M.: 2018	Internationalization of universities: The German way. **International higher education**, (92), 9-11.
Wallerstein, I., & Martin, W.G.: 1979	**Peripheralization of Southern Africa, II: Changes in household structure and labor-force formation.** Review (Fernand Braudel Center), 3(2), 193.
Wallerstein, I., Decdeli, H. & Kasaba, R.: 1987	The Incorporation of the Ottoman Empire Into the World-Economy', in H.İ. İnan (ed.), **The Ottoman Empire and the World-Economy.** Cambridge University Press
Wallerstein, I..:1991	Beyond Annales. **Radical History Review**, no. 49.
Wallerstein, I.: 1974	**The Modern World-System I Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century**, With a New Prologue. Academic Press.
Wallerstein, I.: 1976b	The three stages of African involvement in the world-economy in P. C. W. Gutkind and I. Wallerstein (eds) **The Political Economy of Contemporary Africa**. Beverly Hills, CA: Sage.
Wallerstein, I.: 1979	The Ottoman Empire and the capitalist world-economy: Some questions for research. **Review (Fernand Braudel Center),** 389-398.
Wallerstein, I.: 1980	The states in the institutional vortex of the capitalist world-economy. **International Social Science Journal**, 32(4).
Wallerstein, I.: 1984	**The politics of the world-economy: The states, the movements and the civilizations.** Cambridge University Press.
Wallerstein, I.: 1987	World-systems analysis. **Social Theory Today**, 3, 310-313.
Wallerstein, I.: 1989	**The modern world-system III: The second era of great expansion of the capitalist world-economy, 1730–1840s**. Academic Press.
Wallerstein, I.: 1989b	The Capitalist World-Economy: Middle-Run Prospects. **Alternatives**, 14(3), 279-288.
Wallerstein, I.: 1992	The West, capitalism, and the modern world-system. **Review (Fernand Braudel Center)**, 561-619.
Wallerstein, I.: 2004a	World-Systems Analysis. In **World System History: Encyclopedia of Life Support Systems**, edited by George Modelski. Oxford: UNESCO/EOLSS Publishers
Wallerstein, I.: 2004b	**The Uncertainties of Knowledge.** Philadelphia: Temple University Press.
Wallerstein, I.: 2011	**The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Centruy.** Cilt 1: Oakland: University of California Press, 2011.
Wallerstein, I: 1976	**Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth Century** v. 1. Academy Press
Webb, J.: 1992	Fernand Braudel. The Perspective of the World. Vol. 3 of Civilization & Capitalism, 15th-18th Century. **Comparative Civilizations Review**: Vol. 27 : No. 27 , Article 8

Wedlin, L.: 2006	Ranking business schools: Forming fields, identities and boundaries in international management education. In **Ranking Business Schools**. Edward Elgar Publishing.
Wehler, H.-U.: 1985	**The German Empire 1871-1918.** Berg Publishers.
Wertsch J.: 2002	**Voices of Collective Remembering.** Cambridge University Press. S. 30-62.
West, E.G.: 1975	**Education and the Industrial Revolution,** Aktarılan: Bishop, A.S. (1971) The Rise of a Central Authority in English Education.
Westmeyer, T.R.: 1963	Administration of the New York University–Ankara Project: A Case Study in Technical Assistance, Yayınlanmamış Doktora Tezi. New York Üniversitesi.
Westney, D. E.: 1987	**Imitation and innovation: The transfer of western organizational patterns to Meiji Japan.** Harvard University Press.
Widmann, H.: 1999	**Atatürk ve Üniversite Reformu**. Kalabcı Yayınevi.
Wijen, F., & Ansari, S.: 2007	Overcoming inaction through collective institutional entrepreneurship: Insights from regime theory. **Organization studies**, 28(7), 1079-1100.
Wilkes Jr, D. E.: 1998	Wilkes, Donald E. Jr., ""J'accuse ...! Emile Zola, Alfred Dreyfus, and the Greatest Newspaper Article in History" Popular Media. 34.
William, I.: 2015	Possible solutions to the German problem Pressures to unite The process of unification, 1862-66. **Europe** 1783-1914.
Wood, E.M.: 1999	**The origin of capitalism: A longer view**. Verso.
Wren, D.A., & Bedeian, A.G.: 2023	**The Evolution of Management Thought.** John Wiley & Sons.
Yalçınkaya, A. & Koraltürk, M. E.: 2020	Yayınlan(ma)mıs Hatıralar Bağlamında Türkiye'de Yükseköğretimin Amerikanizasyonu: Kurucu Kadroya İlişkin Anlatılar ve İşletme İktisadı Enstitüsü. **Journal of Research in Business**, 5(1), 28-55
Yalçınkaya, A., & Koraltürk, M.: 2018	İktisat ve İşletme Tarihi Kaynağı Olarak İş İnsanı Hatırat ve Oto/Biyografileri: Türkiye'de Yayımlanan Eserler Üzerine Bir Araştırma. **Business & Management Studies: An International Journal**, 6(4), 981-1014
Yalçınkaya, A.: 2022	Resmi Arşivsiz İşletme Tarihi Yazmak: Türkiye'de Özel Arşiv Kaynakları ve Koleksiyonları. Kebikeç: İ**nsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, (53).
Yaşar, B., & Şahin, S.: 2005	Türkiye'de Özel Yükseköğretim. **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, (9), 137-147.
Yates, J.: 2014	**Understanding historical methods in organization studies. Organizations in time: History, theory, methods**, 265-283. Oxford University Press
Yerasimos, S.: 1986	**Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye,** 1, (5. Baskı), (Çev.Babür Kuzucu), İstanbul: Belge Yayınları.
Yılmaz, E.: 2019	Higher education governance in Turkey: Neoliberalism, transformation and crisis. **Journal of Higher Education Policy and Management**, 41(3), 265-278.
Yin, R. K.: 2017	**Case study research and applications: Design and methods.** Sage publications.
Yin, R.K.: 1994	Discovering the future of the case study. Method in evaluation research. **Evaluation practice**, 15(3), 283-290.
Yin, R.K.: 2009	**Case study research: Design and methods** (4. baskı). Sage.
YÖDAK.: 27 Mart 2023	Higher Education Quality Council of Turkey. (Çevrimiçi) http://yodak.gov.tr/

YÖK İstatistik: 2025	Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi. https://istatistik.yok.gov.tr/ Çevrimiçi Erişim: 11.5.2025
YÖK: 2025, Mayıs 25.	YÖK Tarihçe. Çevrimiçi Erişim: https://www.yok.gov.tr/kurumsal/tarihce
YÖKAK: 2025	Yüksek Öğretm Kalite Kurulu. YÖKAK Yönetim Bilgi Sistemi. https://mis.yokak.gov.tr/ Çevrimiçi Erişim: 01.02.2025
Yorulmaz, Ş.: 2000	Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl-20. yüzyıl başları). **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 11(11), 697-768.
Zald, M. N.:1993.	Organization studies as a scientific and humanistic enterprise: Toward a reconceptualization of the foundations of the field. **Organization Science**, 4: 513-528
Zammuto, R.F.: 2008	Accreditation and the globalization of business. **Academy of Management Learning & Education**, 7(2), 256-268.
Zeitz, J.M.: 2000	The Missouri Compromise Reconsidered: Antislavery Rhetoric and the emergence of the free labor synthesis. **Journal of the Early Republic**, 20(3), 447-485.
Zgaga, P.: 2019	The Bologna Process in a global setting: twenty years later. Innovation: **The European Journal of Social Science Research**, 32(4), 450–464.
Zhao, J., & Ferran, C.: 2016	Business school accreditation in the changing global marketplace: A comparative study of the agencies and their competitive strategies. **Journal of International Education in Business**, 9(1), 52-69.
Zilber, T. B.: 2006	The work of the symbolic in institutional processes: Translations of rational myths in Israeli high tech. **Academy of Management Journal**, 49(2), 281-303. S. 282.
Zilber, T. B: 2013	Institutional logics and institutional work: should they be agreed?. In **Institutional logics in action**, Part A (pp. 77-96). Emerald Group Publishing Limited.
Zilber, T.: 2002	Institutionalization as an interplay between actions meanings, and actors: The case of a rape crisis center in Israel. **Academy of Management Journal**, 45: 234-254.
Zorn, T. E., Flanagin, A. J., & Shoham, M. D.: 2011	Institutional and noninstitutional influences on information and communication technology adoption and use among nonprofit organizations. **Human communication research**, 37(1), 1-33.
Zucker, L. G.: 1987	Institutional theories of organization. **Annual review of sociology**, 13(1), 443-464.
Zucker,L.G.: 1988	**Institutional patterns and organizations: Culture and environment.** Cambridge, MA: Ballinger. pp. 23-49.
Zunz, O.: 1998	**Why the American century?**. University of Chicago Press.
Zweynert, J.: 2007	How can the history of economic thought contribute to an understanding of institutional change?. **Journal of the History of Economic Thought**, 29(2), 189-211.

EKLER

EK-1: 21. Yüzyılda Yönetim Düşüncesi ve Henri Fayol

EK-3: İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı Broşürü

İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı

9 Nisan 2018 / İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi

Hoş geldiniz!

İşletme ve yönetim tarihi alanına yönelik akademik ilginin hatırı sayılır bir geçmişi olduğunu artık hepimiz biliyoruz. İlk olarak 1927 yılında Harvard Üniversitesi İşletme Okulu'nda kendine özgü bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan ve özellikle 1960'lı yıllarda farklı bakış açıları aracılığıyla hızla gelişen bu alanda kurumsal tarih incelemelerinden girişimcilik örneklerine, yönetim ve örgüt teorilerinin evriminden örgütlerin sosyal, ekonomik ve politik çevre ile olan ilişkilerine kadar çok geniş bir yelpazeye yayılmış birbirinden farklı türde araştırmalara ve eserlere rastlamak mümkün.

Academy of Management'ın ana ilgi gruplarından biri olarak kabul gören işletmecilik ve yönetim tarihine ilişkin son yıllarda artan bir ilginin olduğunu görüyoruz. Öte yandan 1994 yılında kurulan European Business History Association (EBHA), yirmi yılı aşkın bir süredir Avrupa'da işletme ve yönetim alanının gelişimine ilişkin konulara ilgi duyan araştırmacıları ortak bir platformda bir araya getiren bir kongre düzenliyor. Türkiye'de ise bu bağlamda bir ilginin görece yeni olduğu ve bu alanda yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı söylenebilir.

ÖZET PROGRAM

08:30 – 10:00	Kayıt Masası
10:00 – 10:30	İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı Üzerine (Aykut Berber)
10:30 – 12:30	(1) ***Panel*** – Mustafa Aysan, Tamer Koçel, Ceyhan Aldemir (Moderatör: Işıl Mendeş Pekdemir)
13:30 – 15:00	Bildiri Sunumları (2) ***İşletmecilik Alanları Tarihi*** (3) ***İşletmecilik ve Devlet*** (4) ***Yazarlar ve Eserler Üzerine***
15:15 – 16:45	Bildiri Sunumları (5) ***Kuşaklar Arası Araştırmalar*** (6) ***Kurumsal Tarih*** (7) ***Kavramlar ve Teoriler***
17:00 – 17:45	(8) ***Yuvarlak Masa*** – Türkiye'de İşletmecilik Tarihinin Özgün Bir Alan Olarak Gelişimi

İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi olarak 2018 yılı Nisan ayında 50. Kuruluş Yıldönümü etkinlikleri kapsamında ***İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı*** ile bu alanda çalışmalar yürüten veya bu alana ilgi duyan araştırmacıları bir araya getirmek ve böylelikle ilerisi için de sürdürülmesini ümit ettiğimiz bir bilimsel diyalog ortamının ilk adımını atmak istedik. Bu heyecanımızı paylaştığınız ve daha da önemlisi, değerli çalışmalarınız ve görüşlerinizle konferansımıza katkı sağladığınız için içtenlikle teşekkür ediyoruz.

İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi
İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı

KONFERANS PROGRAMI

08:30 – 10:00	KAYIT MASASI		Mavi Salon Fuaye
10:00 – 10:30	İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı Üzerine Aykut Berber		Mavi Salon
10:30 – 12:30	1 ***Panel*** Mustafa Aysan, Tamer Koçel, Ceyhan Aldemir Moderatör: Işıl Mendeş Pekdemir		
12:30 – 13:30	ARA		
13:30 – 15:00	F.W. Taylor Salonu 2 ***İşletmecilik Alanları Tarihi*** 21 Henry Towne'ın Yönetici-Mühendisleri 21'inci Yüzyılda İşbaşında Dora Sungunay *İstanbul Üniversitesi* 22 Pazarlama Tarihine Dönemsel Bir Bakış Mertcan Taşçıoğlu Dursun Yener *İstanbul Medeniyet Üniversitesi* 23 1929 Büyük Buhranı'nın Yönetim Çalışmalarına Etkisi: 1924 Prag Uluslararası Yönetim Kongresi ve 1935 Londra Uluslararası Bilimsel Yönetim Kongresi Karşılaştırması Yasin Şehitoğlu *Yıldız Teknik Üniversitesi* Enes Kurt *İstinye Üniversitesi* Tartışmacı Ünsal Sığrı *Başkent Üniversitesi*	H. Fayol Salonu 3 ***İşletmecilik ve Devlet*** 31 Milli İktisat Politikalarının Türk İşletmecilik Tarihine Etkileri: Milli ve Yerel Bankalar Arzu Varlı Ersan Remzi Acun *Marmara Üniversitesi* 32 Devlet ve İş Adamları İlişkisi: Bir Söylem Analizi Çalışması Arzu İnan *İstanbul Üniversitesi* 33 Bir Devlet Girişimi Olarak Türk Havayolları A.O.'nın Tarihçesi Eyüp Bayram Şekerli *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi* Tartışmacı M. Murat Yaşlıoğlu *İstanbul Üniversitesi*	M.P. Follett Salonu 4 ***Yazarlar ve Eserler Üzerine*** 41 Türkiye'de İşletme Alanının Öncülerinden Bir Portre: İsmet Alkan Alper Erserim Fırat Botan Şan *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi* 42 Türkiye'de İş Dünyası İçin İlk Ansiklopedi: İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi Serkan Dirlik Tufan Kızıltuğ *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi* 43 Geç Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Ticaret Bilgisi: "Mâlûmât-ı Ticariyye" Dersi ve İsmail Hamid Bey'in "Mâlûmât-ı Ticariyye" Kitabı Üzerine Bir İnceleme Yasin Çakırel *Kırklareli Üniversitesi* Ahmet Sait Özkul *Süleyman Demirel Üniversitesi* Tartışmacı Mine Afacan Fındıklı *Beykent Üniversitesi*

KONFERANS PROGRAMI

15:00 – 15:15	ARA		
15:15 – 16:45	F.W. Taylor Salonu	H. Fayol Salonu	M.P. Follett Salonu
	5 ***Kuşaklar Arası Araştırmalar*** 51 Kuşaktan Kuşağa Usta-Çırak İlişkisi: Kapalıçarşıda İş Yapma Gelenekleri Bağlamında Bir Sözlü Tarih Çalışması Refika Bakoğlu *Marmara Üniversitesi* Selçuk Yeke Aykut Berber *İstanbul Üniversitesi* 52 Anadolu Selçuklularından Cumhuriyete Konya'nın İşletmecilik Öyküsü Aylin Yılmaz Ebru Özer Topaloğlu *Necmettin Erbakan Üniversitesi* 53 İş Becerikliliğinde Kuşaklar Arası Farklılıkların Analizi: Bir Aile İşletmesi Örneği Yasin Rofcanin *University of Bath* Tartışmacı Hakkı Aktaş *İstanbul Üniversitesi*	6 ***Kurumsal Tarih*** 61 Türkiye'de Bir Yönetim Danışmanı: Urwick Orr and Partners ve Türk Hava Yolları'ndaki Danışmanlık Faaliyetleri (1967-1971) Akansel Yalçınkaya *İstanbul Medeniyet Üniversitesi* 62 Bir Monografi Denemesi: Şirket-i Hayriye'nin İşletme Tarihi Esra Dil *Sakarya Üniversitesi* Kemal Demir *Yalova Üniversitesi* 63 Bir Sosyal Girişim Modeli: Osmanlı Para Vakıfları Çiğdem Gürsoy *İstinye Üniversitesi* Tartışmacı Yasin Şehitoğlu *Yıldız Teknik Üniversitesi*	7 ***Kavramlar ve Teorİler*** 71 İşbölümünün Evrimi ve Yönetsel Teori: Antik Çağdan Klasik Yönetim Düşüncesine Bir İnceleme M. Murat Yaşlıoğlu Duygu Toplu Yaşlıoğlu *İstanbul Üniversitesi* 72 Follett ve Drucker'ın Görüşleri Bağlamında Bilgi Gizleme Davranışı ve Sosyal Sermaye Zafer Çakmak *İstanbul Üniversitesi* 73 Geçmişten Günümüze Örgütlerde Hegemonya Olgusu: Zorla mı? Rızayla mı? Yusuf Gündüz *İstanbul Üniversitesi* Tartışmacı Serkan Dirlik *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*
16:45 – 17:00	ARA		
17:00 – 17:45	8 ***Yuvarlak Masa***	Türkiye'de İşletmecilik Tarihinin Özgün Bir Alan Olarak Gelişimi	M.P. Follett Salonu
17:45 – 18:00	KAPANIŞ		

- Mavi Salon, fakülte giriş katında A Bloktadır.
- Öğleden sonraki bildiri sunum ve yuvarlak masa oturumları, anabilim dalımızın yer aldığı B Blok ikinci katta bulunan salonlarda gerçekleştirilecektir.

EK-4: İşletme ve Yönetim Tarihi Konferansı Broşürü

EK-5: Harvard Business School- İşletme İktisadı Enstitüsü (1933 – 1954)

FORD FOUNDATION- HARVARD BUSINESS SCHOOL
1933: Üniversite Reformu- Darülfûnun'dan İstanbul Üniversitesine Geçiş
1934: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün Kurulması
1934: Prof.Dr. Alfred Isaac'ın İstanbul Üniversitesi'ne Katılması
1936: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nün İktisat Fakültesi'ne Dönüştürülmesi ve İşletme İktisadı Kürsüsü'nün İhdas Edilmesi
1954: İşletme İktisadı Enstitüsü Müdürü Olarak Prof. Dr. Ömer Celal Sarç'ın seçilmesi
1954: İlk Eş Direktör Olarak Prof. Dr. Robert E. Stone'un Seçilmesi
1954: İlk İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyeleri
Prof. Dr. Sabri Ülgener
Dr. Nejat Eczacıbaşı
Prof. Dr. Hazım Atıf Kuyucak
Prof. Dr. Robert E. Stone
Prof. Dr. Refii Şükrü Suvla
Prof. Dr. Orhan Tuna
Bülent Yazıcı
1954: İlk İşletme İktisadı Enstitüsü Müdür Vekili Olarak Nezih H. Neyzi'nin Atanması
1954: İlk Vekil Eş Direktör Olarak James A. Hagler'in Atanması
1954: İlk Kütüphane Memuru Olarak Margery Bediuger'in Atanması

Harvard Business School'da İstanbul Üniversitesi İİE Heyetinin Koordinatif Direktörü olarak Prof. Dr. George Smith'in Seçilmesi
Harvard Busines School'a Eğitim Görmek Üzere Giden İlk İİE Heyeti
Prof. Dr.Mehmet Oluç
Prof. Dr. Zeyyat Hatipoğlu
Prof. Dr. Mükerrem Hiç
Prof. Dr. Afife Sayın
Ali Şakir Ağanoğlu
Harvard Busines School'a Eğitim Görmek Üzere Giden İkinci İİE Heyeti
Prof. Dr. Kemal Tosun
Prof. Dr. Feridun Özgür
Prof. Dr. Kamuran Pekiner
Prof. Dr. Mustaf A. Aysan
Prof. Dr. Cevat Sarıkamış
Prof. Dr. Demirhan Tokel
Prof. Dr. Atila Baransel
Çetin Tokcan
Asaf Yalçın
Doğan Büyükfırat
İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadı Enstitüsü'nde Ders Veren İlk Öğretim Üyeleri
Arthur B.H. Rose (İstihsal- Üretim)
Doç.Dr. Zeyyat Hatipoğlu (Finansman)
Ali Şakir Ağanoğlu (Beşerî Münasabetler ve Teşkilatlandırma)
Prof. Dr. Nezih H. Neyzi (Piyasa Tekniği)
Prof. Dr. Mükerrem Hiç (Maliyet Muhasebesi)
Dr. Afife Sayın (Sosyal Münasebetler)
Hulki Saner (Hitabet)
Rasim Saydar (Muhasabe)

EK-6: Truman Doktrini 12 Mart 1947 senesinde yayınlandı

80TH CONGRESS } HOUSE OF REPRESENTATIVES { DOCUMENT
1st Session } { No. 171

RECOMMENDATION FOR ASSISTANCE TO GREECE AND TURKEY

ADDRESS

OF

THE PRESIDENT OF THE UNITED STATES

DELIVERED

BEFORE A JOINT SESSION OF THE SENATE AND THE HOUSE OF REPRESENTATIVES, RECOMMENDING ASSISTANCE TO GREECE AND TURKEY

MARCH 12, 1947.—Referred to the Committee on Foreign Affairs, and ordered to be printed

MR. PRESIDENT, MR. SPEAKER, MEMBERS OF THE CONGRESS OF THE UNITED STATES:

The gravity of the situation which confronts the world today necessitates my appearance before a joint session of the Congress.

The foreign policy and the national security of this country are involved.

One aspect of the present situation, which I wish to present to you at this time for your consideration and decision, concerns Greece and Turkey.

The United States has received from the Greek Government an urgent appeal for financial and economic assistance. Preliminary reports from the American Economic Mission now in Greece and reports from the American Ambassador in Greece corroborate the statement of the Greek Government that assistance is imperative if Greece is to survive as a free nation.

I do not believe that the American people and the Congress wish to turn a deaf ear to the appeal of the Greek Government.

Greece is not a rich country. Lack of sufficient natural resources has always forced the Greek people to work hard to make both ends meet. Since 1940, this industrious and peace-loving country has suffered invasion, 4 years of cruel enemy occupation, and bitter internal strife.

When forces of liberation entered Greece they found that the retreating Germans had destroyed virtually all the railways, roads,

EK-7: Alfred Isaac

Akademik Kariyeri:

- Frankfurt (Fahri asistan; 1923'ten itibaren)
- Nürnberg Ticaret Yüksekokulu (işletme bilimi y. doçent; 1926'dan itibaren)
- Nürnberg Ticaret Yüksekokulu (profesör; 1928-1934 [fiilen: 1933'e kadar])
- İstanbul (işletme bilimi öğretim görevlisi; 1937'den itibaren)
- Göttingen (işletme bilimi emeritus profesörü olarak ders verme; 1950'den [resmî tarih: 1.4.1951])
- Göttingen (işletme bilimi fahri profesör; 1951'den itibaren)
- Nürnberg Ticaret Yüksekokulu (profesör; 1952-1953)
- Emeklilik: 1953.

Onur Ödülleri:

- VDDK (Alman Diplomalı Tüccarlar Birliği) fahri üyesi.

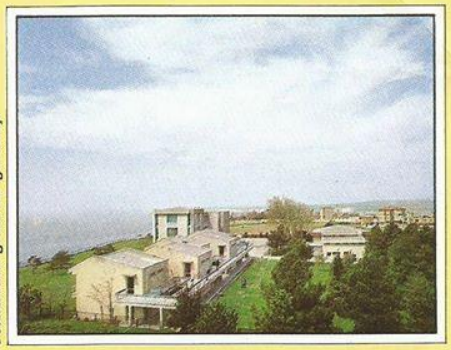
Türkçe Eserleri:

Alfred Isaac, Türkiye'de bulunduğu süre boyunca Türkçe olarak çok sayıda kitap yazmıştır. Başlıcaları:

- Genel İşletme Bilimi I (İşletmenin temelleri ve yapısı, disiplinin tarihi) 1. ve 2. baskı, 231 s., 1940, 1947
- Genel İşletme Bilimi II (Genel olarak ciro süreci, maliyet teorisi, insan emeği ve ücret sorunları) 1. ve 2. baskı, 218 s., 1943, 1947
- Genel İşletme Bilimi III (Ciro sürecinin aşamaları, ödeme trafiği, işletme ve konjonktür) 1. ve 2. baskı, 280 s., 1944, 1949
- Hukukçular için İşletme Bilimine Giriş 173 s., 1943
- Muhasebe Teorisi 235 s., 1941
- Muhasebe Problemleri (Öğretim görevlisi Aziz Tahsin Balkanlı ile birlikte) 1. ve 2. baskı, 280 s., 1945, 1947
- Ekonomik Denetim El Kitabı 253 s., 1944

- Ekonomik Hesaplamalar ve Finans Matematiği I (Yüzde, faiz, iskonto, cari hesap, bileşik faiz/rant hesaplamaları, peşin faiz, tablolar ve formül derlemesi) 1. ve 2. baskı, 283 s., 1940, 1950
- Ekonomik Hesaplamalar ve Finans Matematiği II (Tahvil hesaplamaları, sigorta matematiğinin temelleri, anlık faizlendirme) tablo ve formül özetiyle, 285 s., 1944
- Sigorta İşletmeciliği I (Temeller, işlemler, organizasyon, mali yapı) 240 s., 1946
- Sigorta İşletmeciliği II (Sigorta işletmelerinde muhasebe, defter tutma, bilanço, kâr-zarar hesabı, istatistik, maliyet muhasebesi [matematiksel olmayan konular], denetim) 244 s., 1948
- Sigorta İşletmeciliği III (Hayat ve mal sigortalarının matematiksel temelleri) tablo ve formül koleksiyonu, 263 s., 1947

EK-8: İşletme İdaresi Programı

Tesislerden genel bir görünüş.

İŞLETME İDARESİ PROGRAMININ AMAÇLARI:

1956 yılından bu yana yılda 2 defa olmak üzere sürdürülen İşletme İdaresi Programı, artan talep karşısında 1983 yılından itibaren yılda 4 kez uygulanmaktadır. İşletme İdaresi Programı, 6 hafta süreli ve devamlı bir eğitim programıdır. Bu program, esas itibariyle, kamu ve özel kesim işletmelerinin orta kademe yönetim personelinin üniversite sonrası eğitimi amacına yöneliktir.

Bu amaca ulaşmak için eğitim programı aşağıdaki ilkeler çerçevesinde sunulmaktadır. Bu ilkeler, işletmelerin çeşitli kademelerindeki idari ve teknik personelin;

a— Düşünme, problem çözme, etkin ve verimli karar verme ve kararları uygulayabilme nitelik ve yeteneklerini geliştirmek;

b— Modern işletmecilik tekniklerinin ana ilkelerine ilişkin bilgilerini arttırmak ve yenilemek;

c— Araştırma ve öğrenme eğilimlerini güçlendirmek;

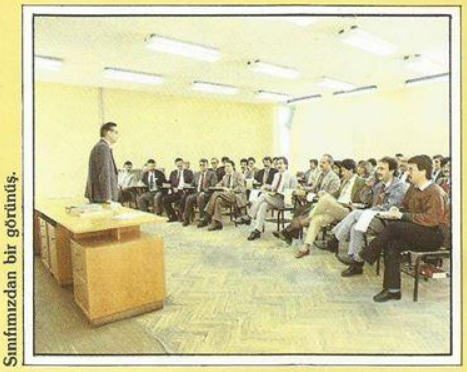
d— İşletmecilik bilgi ve yeteneklerini taze ve canlı tutmaktır.

İŞLETME İDARESİ PROGRAMININ İÇERİĞİ VE DERSLER:

İşletme idaresi Programı, belli bir konuda, uzman yetiştiren bir kurs olmayıp, genel anlamda bir işletme yönetimi programıdır. Programa katılanlar; Pazarlama, Üretim Yönetimi, Finansman, Kontrol, Personel Yönetimi ve Beşeri İlişkiler, İşçi-İşveren İlişkileri, Yönetim ve Organizasyon, Psikoteknik, Kamu Yönetimi ve Yönetimde Bilgisayarlar gibi işletmecilik konularında, iş hayatından alınmış gerçek işletmecilik problemleri üzerinde çalışmak suretiyle, araştırma, tahlil, muhakeme ve karar verme yeteneklerini geliştirmektedirler.

PROGRAMIN BAŞLICA ÖĞRETİM ÜYELERİ:

Prof. Dr. Feridun ÖZGÜR	Prof. Dr. Cevat SARIKAMIŞ
Prof. Dr. Mehmet OLUÇ	Prof. Dr. Atilla BARANSEL
Prof. Dr. Kemâl TOSUN	Prof.Dr. Çetin ŞANLI
Prof. Dr. Zeyyat HATİPOĞLU	Prof. Dr. Erol EREN
Prof. Dr. Nasuhi BURSAL	Prof.Dr. Ersin GÜREDİN
Prof. Dr. Selçuk YALÇIN	Prof.Dr. Teoman AKÜNAL
Prof. Dr. Kenan GÜRTAN	Doç. Dr. Hayri ÜLGEN
Prof. Dr. Kâmuran PEKİNER	Doç. Dr. İlhan ERDOĞAN
Prof. Dr. Atilla GÖNENLİ	Doç. Dr. Güneş GENÇYILMAZ
Prof. Dr. Ataç SOYSAL	Doç. Dr. Muhittin KARABULUT
Prof. Dr. Kemal OĞUZMAN	Doç. Dr. M.Şükrü TEKBAŞ
Prof. Dr. Sait GÜRAN	Doç. Dr. Cumhur ÖZAKMAN
Prof. Dr. Kemal KURTULUŞ	Doç. Dr. Yıldırım ÖNER
Prof. Dr. Bülent KOBU	Doç. Dr. Göksel YÜCEL
Prof. Dr. Alparslan PEKER	Öğr. Gör. Dr. İlhan AKTAŞ

Sınıfımızdan bir görünüş.

EĞİTİM YÖNTEM VE ARAÇLARI:

Sözü geçen konularla ilgili öğretimde şu yöntem ve araçlar kullanılmaktadır.

—Vaka Yöntemi
—Anlatma Yöntemi
—Konferanslar
—İşletme Gezileri

EK-9: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü'ne Üye Olan Kuruluşlar (1957 yılı itibariyle)

No	Kuruluş Adı	Merkez Şehir	Günümüzdeki Durumu / Yeni Adı
1	Mensucat Santral T.A.Ş.	İstanbul	1991'de Borsadaki Hisselerini devretmiş, sonradan iflas açıklamıştır.
2	İstanbul Sanayi Odası	İstanbul	Faaliyetlerini sürdürmektedir
3	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	İstanbul	Faaliyetlerini sürdürmektedir
4	Mobil Oil Türk A.O.	İstanbul	Faaliyetlerini sürdürmektedir
5	Ege Bölgesi Sanayi Odası	İzmir	Faaliyetlerini sürdürmektedir
6	Yakın Doğu Makine A.Ş.	İstanbul	Faaliyet ya da isim değişikliğiyle ilgili bilgilere ulaşılamamıştır
7	Yedikule İplik Fabrikası	İstanbul	Şirket ilerleyen yıllarda Mensucat Santral T.A.Ş.'ye devredilmiştir.
8	Türkiye İş Bankası A.Ş.	Ankara	Faaliyetlerini sürdürmektedir
9	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	İstanbul	Faaliyetlerini sürdürmektedir
10	Burla Biraderler ve Şürekâsı	İstanbul	Burla Makina Ticareti ve Yatırım A.Ş. olarak faaliyetlerine devam etmektedir
11	Vehbi Koç Müessesesi	Ankara	Koç Holding A.Ş. olarak faaliyetlerine devam etmektedir
12	Doğan Sigorta A.Ş.	İstanbul	Faaliyetlerini durdurmuştur
13	Türkiye Odalar Birliği	Ankara	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Olarak Faaliyetlerine Devam Etmektedir
14	Adana Ticaret ve Sanayi Odası	Adana	Adana Ticaret Odası olarak faaliyetlerine devam etmektedir
15	İstanbul Ticaret Odası	İstanbul	Faaliyetlerini sürdürmektedir
16	Sümerbank Genel Müdürlüğü	Ankara	11 Ocak 2002'de faaliyetlerini durdurmuştur
17	Squibb ve Sons İlaçları	İstanbul	Bristol Myers Squibb Türkiye olarak faaliyetlerini sürdürmektedir
18	Etibank Genel Müdürlüğü	Ankara	Eti Bank, 2 Mart 1998'de özelleştirilmiş, 27 Ekim 2000'de TMSF'ye devredilmiştir
19	Eczacıbaşı Müessesesi	İstanbul	Eczacıbaşı Holding olarak faaliyetini sürdürmektedir
20	Antalya Umumi Nakliyat T.A.Ş.	İstanbul	1960'lı yıllardan sonra kapatıldığı tahmin edilmektedir.
21	Unilever İş-Türk Ltd. Şti.	İstanbul	Unilever Türkiye olarak faaliyetlerini sürdürmektedir
22	Garanti Bankası	İstanbul	Faaliyetini sürdürüyor
23	Denizcilik Bankası	İstanbul	1983'te adı Türkiye Denizcilik Kurumu Genel Müdürlüğü olmuş, 1992 yılında Türkiye Emlak Bankası ile birleşmiş, 1997 yılında ise Denizbank adına lisanslanarak özel sektöre satışı gerçekleşmiştir
24	Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	Ankara	Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

25	Topser Toprak Seramik Sanayii T.A.Ş.	İstanbul	1960'tan sonra Borsa faaliyetlerinden başka bilgiye ulaşılamamıştır.
26	İzmir Pamuk Mensucat T.A.Ş.	İzmir	Ren Holding bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüştür
27	Shell Company of Turkey	İstanbul	Shell Türkiye olarak faaliyetlerini sürdürmektedir
28	Aksu İplik Dokuma Fabrikası T.A.Ş.	İstanbul	Akkök Şirketler Grubu altında faaliyetlerini sürdüren şirket yine grubun başka bir şirketi Ak-Al Tekstil Sanayi A.Ş ile 2009'da birleşmiştir.
29	Primati Ltd. Ort.	İstanbul	Faaliyetlerine İlişkin Bilgiye Ulaşılamamıştır
30	Çimentaş İzmir Çimento Fabrikası T.A.Ş.	İzmir	Faaliyetini sürdürmektedir
31	Ereğli Kömür İşletmeleri	Zonguldak	Türkiye Taşkömürü Kurumu olarak faaliyetini sürdürmektedir
32	Şark Sanayi Kumpanyası	İzmir	1976 yılında iflas ederek kapanmıştır
33	Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü	Ankara	Ziraat Bankası olarak faaliyetini sürdürmektedir
34	Sümerbank Bursa Merinos Müdürlüğü	Bursa	Faaliyetlerini durdurmuştur
35	Türk Ticaret Bankası	İstanbul	26 Mayıs 1997'de TMSF'ye devredilmiştir, 1 Temmuz 2001'de bankacılık lisansı iptal edilmiştir
36	Sümerbank Bakırköy Pamuklu Müessesesi	İstanbul	Faaliyetlerini durdurmuştur
37	Osmanlı Bankası	İstanbul	2001 yılında Garanti Bankası'na katılmıştır
38	Türkiye Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi	Karabük	Kardemir olarak faaliyetini sürdürmektedir
39	Sümerbank Deri ve Kundura Sanayi Müessesesi	İstanbul	Faaliyetlerini durdurmuştur
40	Selüloz Sanayi Müessesesi	İzmit	1997'de özelleştirme kapsamına alınmıştır.
41	Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikaları	İstanbul	Şişecam olarak faaliyetini sürdürmektedir
42	Bursa Ticaret ve Sanayi Odası	Bursa	Faaliyetlerini sürdürmektedir
43	Akdeniz Nebati Yağlar T.A.Ş.	Adana	Faaliyetlerine Akdeniz Yağ olarak devam etmektedir
44	Hürriyet Gazetesi	İstanbul	Faaliyetlerini sürdürmektedir
45	Zetip Zeytinburnu İplik Fabrikası T.A.Ş.	İstanbul	1979 sonrası faaliyetlerine ilişkin bilgiye ulaşılamamıştır
46	Minneapolis-Moline	Ankara	Türk Traktör adıyla faaliyetlerini sürdürmektedir
47	İzmir Ticaret Odası	İzmir	Faaliyetlerini sürdürmektedir
48	Türkiye Emlak Kredi Bankası	Ankara	Emlak Katılım Bankası olarak faaliyetlerini sürdürmektedir
49	Türk Hava Yolları A.O.	Ankara	Faaliyetlerini sürdürmektedir
50	Toprak Mahsulleri Ofisi Umum Müdürlüğü	Ankara	Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü olarak faaliyetlerini sürdürmektedir
51	Petrol Ofisi Umum Müdürlüğü	Ankara	Petrol Ofisi A.Ş. olarak faaliyetlerini sürdürmektedir

52	Vakıflar Bankası Umum Müdürlüğü	Ankara	Vakıfbank olarak faaliyetini sürdürmektedir
53	İstanbul Ticaret Borsası	İstanbul	Faaliyetlerini sürdürmektedir
54	PTT Genel Müdürlüğü	Ankara	PTT A.Ş. olarak faaliyetini sürdürüyor
55	Transtürk Ltd. Şti.	İstanbul	Faaliyetlerini Transtürk Holding A.Ş. bünyesinde sürdürmektedir
56	Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş.	Ankara	1993-1997 yılları arasında özelleştirmeye gitmiştir.
57	İbrahim Ethem Kimya Evi T.A.Ş.	İstanbul	İtalyan Menarini Group adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir
58	General Elektrik T.A.Ş.	İstanbul	General Electric Türkiye olarak faaliyetlerini sürdürmektedir
59	Tatko Otomobil Lastik ve Makine Tic. T.A.Ş.	İstanbul	Faaliyetlerini sürdürmektedir

ÖZGEÇMİŞ

Burak Külli, lisans eğitimlerini İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünde tamamlamıştır. Bir dönem basketbol oynadıktan sonra, Bankacılık ve Finans alanında çalışmış, daha sonra İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İşletme Yönetimi ve Organizasyon Yüksek Lisans programına giüniversitede ve İşletme Yönetimi ve Organizasyon Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 2023 yılı itibariyle Amerika'nın Indiana Eyaleti'ndeki Ball State University'de Bilişim Teknolojileri odaklı İşletme Yöneticiliği Yüksek Lisans programını tamamlamıştır. Halen, Indiana'da yaşamakta olup, Bankacılık ve Finans sektöründe çalışmaya devam etmekte; doktora sonrası da akadem

Eğitim Deneyimi

2010-2015 İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme Lisans Programı

2017-2022 İ.Ü. İletişim Fakültesi Gazetecilik Lisans Programı

2016-2019 İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi ve Organizasyon YL Programı

2022-2023 Ball State University MBA with IT Leadership

2019-2025 İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi ve Organizasyon DR Programı

İş Deneyimi

2010-2015 Profesyonel/Yarı-Profesyonel Atlet

2013-2016 Bankacılık ve Finans Satış Uzmanı

2018-2023 Araştırma Görevlisi

2023- Devam Bankacılık ve Finans KOBİ ve Bireysel Bankacılık Kıdemli Uzmanı

Akademik Yayınları

A Strategic Market Research: Tobacco in World, Pipe and Pipe Tobacco in Turkey

Discussions on the Nature of the Scientific Management Approach in the Early Times of U.S. Industry

Factory And Production Problems to Scientific Management Societies: Legitimacy of The Scientific Management Movement

Coffee Comes Brazil: A Micro-Historical Review of Coffee Exclusivity in Turkey Between 1932-1946

The Tradition of Writing Business Management Book in Istanbul University's Business-Oriented Schools

Americanization Of Turkish Business Education: Revisiting the International Reports to Their Types

Reviewing The Organizational Identification Levels of Basketball Athletes Related to Performance

Türkiye'de Sürdürülebilirliğe Akademik Bakış: Sosyal Bilimler İşletme-Ekonomi Alanında Bir Araştırma

Fabrika ve Üretim Sorunlarından Yönetim Bilimi Derneklerine: 1877-1936 Yılları Arasında Bilimsel Yönetim Hareketinin Amerika'da Resmîleşme Evrelerinin Yayın Organları, Öncü Kişiler ve Dernek Tutanakları İncelenerek Ortaya Çıkarılması

Kükreyen Yirmiler'den Büyük Buhran'a Modern Zamanlar: "Endüstriyel Hayatin Belirli Evrelerinin Eleştirisi"

Localization of the Brain Functions and Historical Background of the Intelligence Theories

Z Kuşağı ve İş Yaşamına Yönelik Değişen Algıları

Kültürel Zekâ ve Kültürlerarası İletişim Kaygısı Arasındaki İlişki: Türkiye ve İngiltere Karşılaştırması